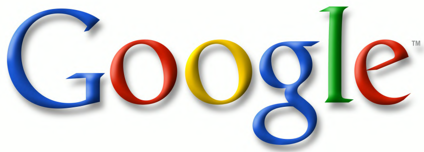
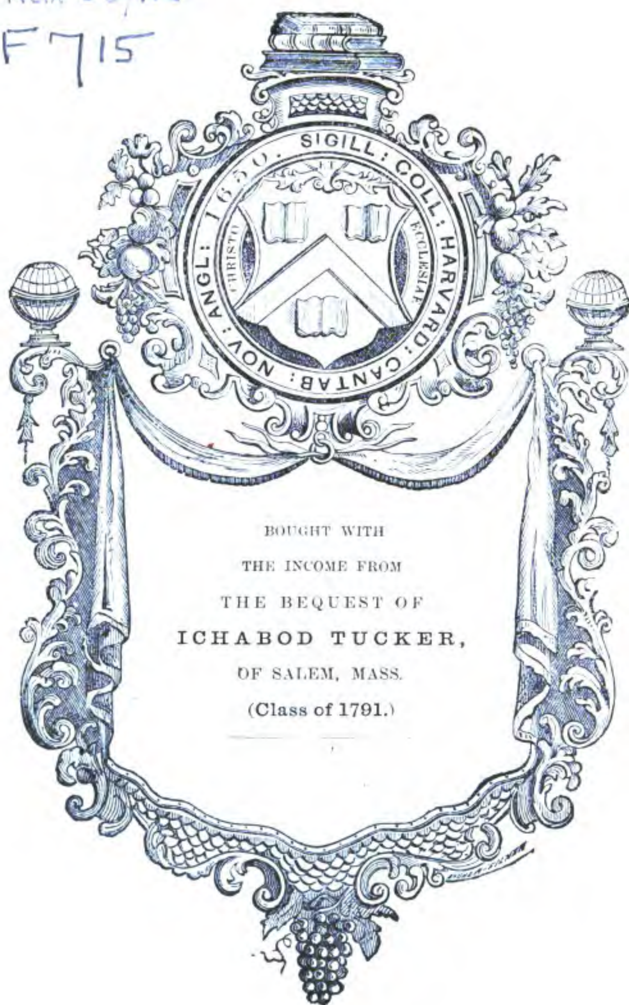

SIGILL : COLL : HARVARD : CANTAB : NOV : ANGL : 1650.
CHRISTO
ECCLESIAE
BOUGHT WITH
THE INCOME FROM
THE BEQUEST OF
ICHABOD TUCKER,
OF SALEM, MASS.
(Class of 1791.)

TIJDSCHRIFT

VOOR

INDISCHE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE.

TIJDSCHRIFT

VOOR

INDISCHE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE,

UITGEGEVEN DOOR HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN
EN WETENSCHAPPEN.

ONDER REDACTIE VAN

J. E. ALBRECHT

EN

D. GERTH VAN WIJK.

DEEL XXVII.

BATAVIA,
W. BRUINING & Co.

's HAGE,
M. NIJHOFF.

1882.

Tucker fund

INHOUD

VAN HET

ZEVEN EN TWINTIGSTE DEEL.

Bladz.

DE MOHAMMEDAANSCHE
GEESTELIJKHEID EN DE GEESTELIJKE GOEDEREN

OP

JAVA EN MADOERA

DOOR

Mr. L. W. C. VAN DEN BERG. (1)

Gelijk bekend is, bestaat in den Islâm geen priesterschap, in den zin, waarin vele andere kerkgenootschappen dat woord opvatten, namelijk als een lichaam, waarin men slechts wordt opgenomen na het geven van voldoende bewijzen van kunde en zedelijkheid, of na het ondergaan van zekere wijding. Elk persoon toch, die aan de hoogst eenvoudige eischen voldoet, welke de Mohammedaansche wet stelt, mag niet alleen aan de voorgeschreven godsdienstplechtigheden een werkzaam deel nemen, maar daarbij ook voorgaan; en de officiëel aangestelde

(1) Het hier volgende opstel werd reeds bijna twee jaren geleden geschreven, en bevat de aanteekeningen, door mij omtrent de Inlandsche geestelijkheid op Java en Madoera verzameld. Daar ik die aanteekeningen echter niet wenschte uit te geven, zonder de juistheid daarvan althans in de belangrijkste gewesten te hebben doen controleeren, werd het opstel toegezonden aan eenige personen, van wie ik kon verwachten, dat zij den inhoud nauwkeurig zouden toetsen aan hetgeen zij in hunne omgeving hadden waargenomen. Slechts tot een enkele hunner heb ik mij ten deze te vergeefs om voorlichting gewend, en in het bizonder wensch ik hier voor de mij verschafte gegevens en opmerkingen openlijk mijn dank te betuigen aan de heeren:

geestelijken moeten zelfs hunne plaats inruimen aan een lid der gemeente, indien hij in eenig opzicht meer bekwaam is om de godsdienstoefening te leiden dan zij.

Ofschoon dit beginsel ook op Java en Madoera wordt erkend, ja mij zelfs voorbeelden zijn medegedeeld, dat een geestelijke eenig gemeentelid in zijne plaats deed optreden, om reden hij hem voor kundiger hield, zoo valt het toch niet te ontkennen, dat feitelijk de geestelijkheid, en zij die zich daaraan als annex beschouwen, ofschoon niet door officieele en scherpe grenzen van de overige bevolking gescheiden, toch min of meer als een bizondere stand in de Inlandsche maatschappij worden aangemerkt.

De inrichting der Mohammedaansche geestelijkheid op Java en Madoera en de functiën der geestelijken worden geheel beheerscht door de godsdienstige wetten, volksinstellingen en gebruiken, en slechts bij hooge uitzondering heeft het Europeesch bestuur zich daaraan laten gelegen liggen ([1]). Volgens

---

Raden Mas Pandji Adiningrat destijds te Pekalongan
P. C. Arends te Besoeki
B. van Baak te Djokjakarta
P. A. Jansz te Japara
K. F. Holle te Garoet
P. H. van der Kemp te Madioen
Raden Adipati Aria Koesoema di Ningrat te Tjiamis
Raden Hadji Moehammad Moesa te Garoet
H. J. Oosting destijds te Soemedang
C. Poensen te Kediri
Raden Mas Adipati Ario Poerbo Ningrat destijds te Demak
Dr. J. H. F. Sollewijn Gelpke destijds te Ngrowo
Raden Mas Adipati Ario Tjondro Negoro destijds te Koedoes
G. J. van der Tuuk te Pamĕkassan.

([1]) Zoo vaardigde o. a. in 1825 de toenmalige Resident der Preanger-Regentschappen eene instructie voor de geestelijken uit, terwijl in Bantam een Resident eene regeling van de djakat in het leven riep, en een ander, nu ± 12 jaren geleden, het sluiten van huwelijken door desa-geestelijken verbood. Volgens Bijbl. No. 2795 moet zooveel mogelijk inmenging van bestuurswege in de betrekkingen tusschen de Mohammedaansche geestelijkheid en de inheemsche bevolking worden vermeden.

art. 124 van het Reglement op het beleid der Regeering in Nederlandsch-Indië moeten de vorsten, regenten en andere hoofden echter toezicht houden op de geestelijkheid, en zorgen, dat door haar niets wordt ondernomen in strijd met de wet of de openbare orde. In overeenstemming met dit beginsel van ons staatsrecht wordt verder bij art. 17 der Instructie voor de Regenten in de Gouvernements-landen (Stbl. 1867 No. 114) aan dezen het oppertoezicht opgedragen over de priesters der Mohammedaansche bevolking; zij moeten zorgen, dat niemand zich een geestelijken titel aanmatigt of dien voert, zoo hij daartoe niet gerechtigd is, en moeten een register aanhouden van alle in hun regentschap aanwezige priesters, waarin de mutatiën onder hen behooren te worden aangeteekend. Deze mutatiën moeten jaarlijks aan den Resident of Assistent-Resident worden medegedeeld, en de registers om de vijf jaar worden afgesloten, en zorgvuldig bewaard, eene bepaling, welke intusschen, naar het schijnt, lang niet overal behoorlijk wordt nagekomen.

In de meeste streken worden deze wetsvoorschriften zoodanig opgevat, dat de Regent zijne bemoeienissen met de geestelijkheid als van bloot administratieven en politioneelen aard beschouwt, en er zich toe bepaalt om, zooveel of zoo weinig hij daartoe roeping gevoelt, aan de openbare godsdienstoefening deel te nemen. Natuurlijk geeft men hem dan, als den voornaamsten persoon der gemeente, ook eene plaats in de moskee, welke met zijn rang overeenkomt (1).

Onderscheidene Regenten, vooral in West-Java, gaan intusschen verder, en houden zich voor de hoofden van den godsdienst in hunne regentschappen. Dientengevolge achten zij zich geroepen te zorgen voor de behoorlijke naleving der godsdienstplichten door

(1) Een Regent in West-Java, die zijne bemoeienissen als van zuiver administratieven en politioneelen aard opvat, doet zulks, naar men mij mededeelt, omdat men hem dan op den dag des Oordeels ook niet verantwoordelijk zal kunnen stellen voor de talrijke verzuimen en misslagen, door de gemeente in zijn gebied ten aanzien van het vervullen der godsdienstplichten begaan.

de bewoners van hun Regentschap b. v. dat de tijd van het begin en het einde der Groote Vasten worden bekend gemaakt (1); sommigen hunner gaan, speciaal bij plechtige gelegenheden, vóór in het gemeenschappelijk gebed (2), ja op vele plaatsen wordt zelfs, bij de wekelijksche openbare godsdienstoefening op Vrijdag, in de preek of koetbah (Ar. chotbat), voor hen gebeden, evenals zulks voor den Soeverein van den Mohammedaanschen staat is voorgeschreven (3). Waar men des Vrijdags niet voor den Regent bidt, laat men òf het daarop betrekkelijke gedeelte der preek achterwege en bidt eenvoudig voor het heil van alle geloovigen (4), òf men doet zulks voor den Sultan van Turkije (5). Met het oog op den oorsprong der preeken, welke op Java en Madoera des Vrijdags worden gereciteerd of voorgelezen, moet men er zich intusschen voor hoeden aan het vermelden van den naam van den „Grooten Heer" veel gewicht te hechten, of daaruit gevolgtrekkingen te maken omtrent de gezindheid der

(1) Voor het bepalen van deze tijdstippen, iets dat, gelijk men weet, niet volgens berekening, maar op het zien van de maan moet geschieden, zorgen niet alleen Regenten, maar ook vele andere hoofden. Zoo zenden b. v. te Batavia de Distriktskommandanten, tegen den tijd dat zij de maan verwachten, lieden naar de omliggende plaatsen, om hen van het verschijnen van dit hemellichaam aldaar dadelijk bericht te geven.

(2) Van distriktshoofden, die zich geestelijke functiën aanmatigen, is mij slechts één geval bekend. De gemeente heeft zich toen echter daartegen ten krachtigste verzet.

(3) Volgens het zoo even geciteerde Bijbl. No. 2795 schijnt ook de Regeering van Ned.-Indië de Regenten niet meer als hoofden van den godsdienst te beschouwen, ofschoon zij zulks vroeger wel deed. Zie Bijbl. No. 57.

(4) Not. Bat. Gen. dl. X (1872) p. 55. Dit is o. a. te Batavia in gebruik, en, zoowel volgens het Mohammedaansche als volgens het Nederlandsch-Indische staatsrecht, zeker, bij den tegenwoordigen toestand van den Islâm, het meest aanbevelenswaardig.

(5) Ibid. dl. XIV (1876) p. 45. Een enkele maal bidt men ook voor den „Soeverein", zonder nader aan te duiden wie dat is. De preeken, op Java en Madoera in gebruik, verschillen overigens in geest en strekking niet van die, welke in de andere Mohammedaansche landen worden gehouden. Vertalingen van preeken vindt men o. a. bij Lane: The Modern Egyptians p. 85 volgg. en in de Bijdragen v. d. T. L. en V. van Ned.-Ind. Nieuwe Volgreeks dl. III p. 27 volgg.

bevolking jegens het Nederlandsche gezag. Die preeken toch zijn zelden of nooit het werk van den geestelijke, die met het houden daarvan belast is, maar doorgaans uit Egypte of Arabië geimporteerd. Vele bedevaartgangers brengen tegenwoordig ten behoeve der moskee hunner woonplaats dergelijke preeken uit Mekka mede, op welke plaats men onderscheidene personen schijnt te vinden, die hun brood verdienen met het schrijven van preeken ten behoeve der minder in het Arabisch bedrevene geestelijken in afgelegen Mohammedaansche landen. Dat deze personen nu weinig op de hoogte zijn van den in Nederlandsch-Indië bestaanden regeeringsvorm, ligt in den aard der zaak, en hoe weinig de bevolking dikwijls de beteekenis begrijpt van hetgeen van den kansel (minbar) wordt verkondigd, kan o. a. daaruit blijken, dat ik preeken heb in handen gehad, waarin reeds overleden Turksche Sultans als nog regeerende soevereinen werden genoemd.

Mohammedaansche bedehuizen (mĕsigit) (1), waar, behalve de dagelijksche gebeden, ook de Vrijdagdienst mag worden gehouden, vindt men in den regel alleen op de hoofdplaatsen der afdeelingen en distrikten, en, waar men ook elders dergelijke bedehuizen aantreft, kan men zulks bijna altijd verklaren uit de omstandigheid, dat aldaar in vroeger tijd althans een Distriktshoofd gevestigd was. De genoemde bedehuizen kunnen, voor zooverre zij op eene afdeelings-hoofdplaats gelegen zijn, worden gelijkgesteld met hetgeen men in het Arabisch een djâmi' of kathedraal, en anders met hetgeen men in die taal meer speciaal een masdjid noemt. Slechts enkele plaatsen namelijk Batavia (2), Cheribon (3), Samarang (4), Demak (5), Koedoes (6), Soera-

(1) Van het Arabische masdjid. Op Madoera, en in streken van Java door Madoereezen bewoond, zegt men ook wel sĕmigit.

(2) Te Loear-Batang, Pekodjan, Krokot afwisselend met Kebon-Djĕroek, Kampong-Djagal afwisselend met Kampong-Bĕsar, en Kampong-Baroe (Tanah-Abang).

(3) Kaboepatèn en Kasĕpoehan.

(4) Kaboepatèn en Kampong-Malajoe.

(5) Kaboepatèn en Kadilangoe.

(6) Kaboepatèn en Koedoes-Kota-Lama.

baja (1), Grissee (2), Soeměněp (3), Soerakarta (4) en Djokjakarta (5), hebben dien omvang, dat het Vrijdaggebed er in meer dan eene moskee tegelijk gehouden wordt. In den regel neemt men namelijk aan, dat de moskeeën voor het Vrijdaggebed minstens één paal van elkander af moeten staan.

De moskeeën van Java en Madoera zijn doorgaans kenbaar aan een eigenaardigen vorm van dak (6). Het zijn overigens logge, vierkante gebouwen, zonder eenige architektonische schoonheid; en zelfs inwendig vindt men er geen versierselen dan nu en dan een Koran-spreuk aan de wanden. Buiten het gebouw vindt men, veelal onder een afzonderlijk dak de plaatsen, voor het verrichten der ritueele wasschingen bestemd, en bestaande in één of meer aarden potten, padassan's, geheeten en dikwijls ook in een in den grond gemetselden waterbak (koelah). Ook langs den stoep van enkele moskeeën als, b. v. die te Solo en te Kendal, loopt eene goot, waarin de gemeente hare godsdienstplicht ten deze nakomt. De moskeeën zijn op de hoofdplaatsen der regentschappen bijna altijd gelegen aan de westzijde van den aloen-aloen, zoodat de geloovigen de mikrab of nis (Arab. miḥrâb) (7), welke de richting naar Mekka aanwijst, bij het binnentreden vlak vóór zich hebben (8). De grootte der mos-

(1) Kaboepatèn, Ngampèl en Pěnili.

(2) Kaboepatèn en Giri.

(3) Masdjid Baroe en Masdjid Ladjoe.

(4) Kraton en Mangkoe-Něgaran.

(5) Kraton en Pakoe-Alaman.

(6) Minarets vindt men slechts te Bantam, Samarang (Kampong Malajoe), Koedoes (Kota-Lama), Soerabaja (Penili) en Besoeki. Elders wordt de adan (Arab. 'adsân) òf van het dak òf in het voorportaal (soerambi) van de moskee, ja zelfs binnen dat gebouw afgeroepen. Hier en daar schijnt men dit afroepen echter, in strijd met de wet, te doen samenvallen met dat der kamat (Arab. iqâmat) Vergl. Roorda: Jav. Woordenb. s. v.

(7) In het Javaansch heet deze nis ook pangimaman.

(8) Te Japara ligt de moskee aan de Zuidzijde van den aloen-aloen, doch met het front naar den weg, die op dit plein uitkomt, zoodat ook hier de binnentredenden den mikrab vóór zich hebben. Te Paměkassan ligt het gebouw aan een pein, waar vroeger de woning van den Regent stond, te Bantam aan den aloenolaen van den Kraton der voormalige Sultans.

keeën is natuurlijk zeer ongelijk: van enkelen werd mij bericht, dat zij wel 3 à 4000 menschen kunnen bevatten.

De voornaamste geestelijke (Arab. imâm) van eene mĕsigit op de hoofdplaats eener afdeeling, onverschillig of die door een Regent dan wel slechts door een Patih wordt bestuurd, voert den titel van Panghoeloe; op de hoofdplaatsen der Residentiën ([1]) en op andere voorname plaatsen als Buitenzorg, Tjandjoer, Garoet, Grissee, enz., dien van Hoofd-Panghoeloe ([2]), welke laatstgenoemde titularissen echter doorgaans als adjunct een Panghoeloe naast zich hebben. In de Soenda-landen heeft zelfs de Panghoeloe bijna altijd zulk een adjunct, die even als de adjunct van den Hoofd-Panghoeloe aldaar den titel van kalipah (Arab. chalîfat) draagt, terwijl bovendien één der mindere geestelijken er de functiën van Secretaris van den Hoofd-Panghoeloe of Panghoeloe vervult. Dit laatste komt trouwens ook elders voor. Onder den Panghoeloe staan één of meer kĕtib's (Arab. chaṭîb), welke geestelijken intusschen niet altijd speciaal belast zijn met het houden van de koetbah, gelijk men, op den naam afgaande, allicht zou meenen; maar veeleer de werkzaamheden van minder belang verrichten, b. v. voorgaan bij één of meer der dagelijksche gebeden, of belast zijn met het afroepen van adan en kamat. Voorts heeft men aan de moskee eenige modin's (Arab. moädsdsin), veelal maar niet altijd belast met het afroepen van adan en kamat, en de zorg voor het slaan op de trom of bĕḍoeg ([3]), door de daarmede belasten personen, en eindelijk eenige mindere geestelijken of liever moskeebedienden onder verschillende en

---

([1]) Op enkele residentie-hoofdplaatsen vindt men volgens den Regeerings-Almanak slechts een Panghoeloe.

([2]) Javaansch: Panghoeloe Gĕḍé (N.), Panghoeloe Agĕng (K.); Soendaasch: Panghoeloe Bĕsar.

([3]) Door het slaan op de bĕḍoeg wordt niet alleen het begin der vijf dagelijksche waktoe's aangekondigd, maar ook de tijden der buitengewone gebeden, den aanvang en het einde der vasten, van de periodieke feesten, enz. Te Bangkallan en te Soemĕnĕp, en misschien ook wel elders, wordt het begin en het einde der vasten door een kanonschot aan de bevolking bekend gemaakt.

zeer uiteenloopende titels ([1]). Deze laatsten zorgen voor het schoonhouden, enz. der moskee, en wonen trouw de openbare godsdienstoefening bij, speciaal die op Vrijdag, opdat het vereischte getal geloovigen dan tegenwoordig zij. De Hoofd-Panghoeloe's en Panghoeloe's worden benoemd door den Regent, en, voor zooverre zij tevens adviseurs bij de landraden of andere rechtbanken zijn, respektievelijk, door den Gouverneur-Generaal of den Resident ([2]); de kĕtib's en modin's eveneens door den Regent, doch op voordracht van den hoofdgeestelijke en hier en daar zelfs door dezen laatsten; de andere geestelijken bijna altijd door hem.

De wijk, waar de geestelijken en hunne gezinnen op de hoofdplaatsen wonen, heet in het Javaansch kaoeman of pakaoeman (van het Arab. qawm, eigenlijk: volk), en in het Soendaasch eenvoudig kaoem, benamingen welk ook niet zelden als die van geheele desa's voorkomen ([3]). Deze wijk grenst doorgaans onmiddellijk aan de moskee, en aldaar zetten zich in den regel ook een aantal andere personen neder, die, zonder met de kerk in rechtstreeksch verband te staan, zich toch bij de bedienaren daarvan aansluiten, hetzij wegens de volbrachte bedevaart naar Mekka, hetzij omdat zij zich met theologische of juridische studiën bezig houden, hetzij eindelijk om in de nabijheid te zijn van het gebouw, waar zij hunne godsdienstplichten moeten vervullen ([4]). Zoodanige personen worden ge-

([1]) De titels van mĕrbot (Arab. morâbiṭ) en kaoem (Arab. qawm) komen b. v. nog al voor, en in de Preanger ook die van sarat (Arab. sjar'ìat) en bilâl Dikwijls zijn de moskeebedienden tevens leerling-priesters (santri's).

([2]) Stbl. 1867 no. 168. In zeer vele streken, speciaal van Midden-Java, vindt men naast den door den Gouverneur-Generaal of den Resident tot adviseur benoemden Hoofd-Panghoeloe of Panghoeloe, gewoonlijk Panghoeloe-Landraad genoemd, een afzonderlijken Panghoeloe voor de geestelijke zaken, met den titel van Panghoeloe-Kaoem of Panghoeloe-Mĕsigit. Elders, vooral in West-Java, beschouwt men de beide functiën als van elkander onafscheidelijk, en is dus feitelijk elke Panghoeloe van eene aanstelling door het Europeesch bestuur voorzien.

([3]) Slechts op zeer enkele plaatsen b. v. Batavia en Soemĕnĕp wonen de geestelijken niet in eene bepaalde wijk bijeen. Te Pamĕkassan heet die wijk: Kampong-Masdjid.

([4]) Een enkele maal vindt men intusschen ook wel een Europeaan of Chinees in de kaoeman wonen.

woonlijk als een aanhangsel van den geestelijken stand beschouwd, omdat, te midden van de onverschilligheid van het gros der bevolking omtrent godsdienstzaken, hunne levenswijze, ofschoon zij veelal niet meer doen dan de wet vordert, bij die van het algemeen ten zeerste afsteekt. Ten gevolge van de slechte opkomst der gemeente bij den Vrijdagdienst, en van de noodzakelijkheid om daarbij minstens 40 mannelijke, meerderjarige en vaste inwoners der plaats tegenwoordig te hebben, gaat men men er hier en daar zelfs toe over eenige der bewoners van de kaoeman door kleine geschenken of andere voordeelen te bewegen zich te verbinden tot eene geregelde opkomst. Zoo had men vroeger in Soemĕnĕp, zelfs bij elke distrikts-moskee, een 40tal dergelijke personen aangesteld onder den Arabischen naam van mota'âlim's, en wordt onder de verplichtingen der bewoners van vele pardikan-desas (waarover later) uitdrukkelijk het bijwonen van den Vrijdagdienst genoemd. In het Javaansch noemt men alle personen, die hetzij geestelijke functiën waarnemen, hetzij zelfs door het ijverig nakomen der godsdienstplichten als anderszins met de geestelijkheid of de kerk in eenig verband staan, wong poetihan (N.) of tijang pĕtakkan (K.) (1), en aan het Noorderstrand pårå santri, terwijl men daarvoor in het Soendaasch sarat bezigt, eene uitdrukking, welke intusschen niet de Panghoeloe's en hunne kalipah's omvat (2).

De eerste geestelijke van eene moskee, op een distriktshoofdplaats gelegen, heeft den titel van nâïb, en soms dien van wakîl, d. w. z. vervanger van den Panghoeloe of Hoofd-Panghoeloe. Hij wordt doorgaans ook door den Regent benoemd, op voordracht van laatstgenoemden, en erlangt bij zijne aanstelling dikwijls eene soort van schriftelijke instructie, waarin zijne rechten en verplichtingen, zoowel jegens zijne gemeente

(1) Omgekeerd noemt men het publiek, dat zich niet met den godsdienst bemoeit: wong abangan (N.) of tijang abrittan (K.).

(2) Het geheele aantal der personen, welke aldus tot de kerk in betrekking staan, is natuurlijk zelfs bij benadering niet op te geven. Volgens de officieele statistiek heeft men op geheel Java en Madoera ± 27000 erkende geestelijken, de desa-geestelijken daaronder begrepen, en bovendien nog ± 36000 hadji's zonder bepaalde geestelijke functiën, en ± 7000 godsdienstleeraars.

als jegens de moskee op de hoofdplaats, worden bekend gesteld. In de Preanger heeft ook de nâïb een adjunct met den titel van kalipah onder zich, terwijl voorts overal aan de groote distriktsmoskeeën onder den nâïb, nog één of meer kĕtib's en verdere lagere geestelijken werkzaam zijn. Meestal echter zijn die moskeeën daarvoor van te weinig belang, en heeft de nâïb er slechts één of meer modin's benevens eenige santri's onder zich, om hem in zijn functiën bij te staan of desnoods te vervangen. Enkele nâïb's voeren zelfs den titel van Panghoeloe ([1]).

Bizondere vermelding verdient nog, dat er distriktshoofdplaatsen zijn, waar geen mĕsigit bestaat ([2]). Daar is echter doorgaans een nâïb aanwezig om de geestelijke functiën, behalve natuurlijk den Vrijdagdienst, waar te nemen. Omgekeerd vindt men op de hoofdplaats Batavia slechts distriktsmoskeeën ([3]), zoodat de Hoofd-Panghoeloe en zijn adjunct er nimmer in het Vrijdaggebed voorgaan, maar zich uitsluitedd wijden aan hunne overige werkzaamheden.

De werkzaamheden der geestelijkheid, buiten de openbare godsdienstoefening, kan men brengen tot de navolgende hoofdpunten:

1. De rechtspraak, daaronder begrepen de zoogenaamde jurisdictio voluntaria, als het benoemen van voogden, zorg voor de belangen van afwezigen, enz.
2. Het sluiten en ontbinden van huwelijken, en het maken van boedelscheidingen ([4]).

([1]) Vergl. Mededeelingen v. h. Ned. Zendelinggenootschap dl. X p. 89 volg.

([2]) In enkele dier distriktshoofdplaatsen wordt dan eene langgar als moskee gebezigd.

([3]) De distriktsgeestelijken voeren er den titel van Imâm. Zij worden er aangesteld door de Distriktskommandanten.

([4]) Te Batavia houden de Distriktskommandanten aanteekening van de gesloten huwelijken, terwijl vroeger, vooral in Bantam, distrikts- en desa-hoofden zich ook met boedelscheidingen inlieten. Zie: Eindresumé van het onderzoek naar de rechten op Java en Madoera door den Inlander op den grond uitgeoefend. Batavia 1876, Eerste gedeelte p. 29. Vergl. ook nog noot 2 op pag. 15.

3. Het innen en verdeelen der djakat (Arab. zakât) en pitrah (Arab. zakât al-fiṭr), voor zooverre die opbrengsten niet door de gevers zelve onder de rechthebbenden worden verdeeld.
4. De administratie der moskeekassen en der aan de moskee behoorende goederen.
5. Het verrichten van gebeden bij begrafenissen, sĕdĕkah's (Arab. çadaqat) [1], enz., en in enkele residentiën, b. v. Besoeki, ook de zorg voor het begraven van onvermogenden, en voor het doen der gebeden op de graven van hen, die geene familie of vrienden op de plaats hebben nagelaten.
6. Het beheer van- en de zorg voor de heilige graven en de vrome stichtingen, voor zooverre geene speciale personen daarvoor zijn aangewezen [2].
7. Het afnemen van den eed en het optreden als adviseur bij de landraden, rechtbanken van omgang en raden van justitie.
8. Het geven van godsdienstig onderricht, eene taak welke de geestelijkheid echter liefst aan partikuliere krachten overlaat, indien die haar niet van hoogerhand, gelijk in sommige pardikan-desa's, is opgedragen.

Tot toelichting der rechterlijke en andere aan den godsdienst vreemde functiën, welke ik hier heb vermeld, strekke het volgende.

(1) Dergelijke sĕdĕkah's geeft de Javaan vooral bij huwelijken, besnijdenis, afvijlen van de tanden der meisjes, bevordering in den staatsdienst, ter herdenking van dooden, het bouwen van een nieuw huis, het begin of het einde van den oogst, ontginning van woesten grond, enz. Over deze offers der Javanen vergl. het opstel van C. Poensen in de Mededeelingen v. h. Ned. Zendelinggen. dl. X p. 23 volgg.

(2) Zij die speciaal met de zorg voor vorstelijke of heilige graven, gelijk mede met de daar te brengen offers en de te doene gebeden zijn belast, heeten djoeroe koentji. De speciale administrateurs der vrome stichtingen zijn b. v. de hoofden der pardikan, kapoetian, midjèn of pakoentjèn desa's. De begraafplaatsen, ingevolge Stbl. 1864 No. 196 § V gesticht, komen hier natuurlijk niet in aanmerking, maar staan onder het burgerlijk gezag. Vergl. nog de vonnissen van den Landraad en den Raad van Justitie te Batavia (Ind. Weekbl. v. h. Recht, 1874 Nos. 567 en 588), waarbij de Hoofd-Panghoeloe te dier plaatse in de administratie van eene stichting wordt gehandhaafd.

Bij de invoering van den Islâm op Java en Madoera is het niet mogen gelukken om het Mohammedaansche recht geheel en al in de plaats te stellen van de aloude volksinstellingen en gebruiken, en ook in de latere tijden is de Inlander daaraan, hier meer elders minder, maar altijd tot op zekere hoogte getrouw gebleven. Van daar dat het gewoonterecht (adat, Arab. 'âdat) in dit land eene plaats inneemt, welke men in andere Mohammedaansche landen te vergeefs zoekt; ja dat zelfs enkele onderwerpen bijna geheel daardoor, en niet door de voorschriften van de wet (sarat, Arab. sjarî'at of sjar') worden beheerscht (1).

Als algemeenen regel kan men ten deze aannemen, dat de voorschriften der wet in den tegenwoordigen tijd door de Javanen als verbindend worden aangemerkt, vooreerst natuurlijk ten aanzien van de verplichtingen der menschen jegens Allâh, maar in de tweede plaats ten opzichte van het familie- en erfrecht. Op al het overige: zaken, verbintenissen, staats- en gemeente-inrichting en rechtspraak, heeft de godsdienst van den Profeet, vooral in Midden-Java, slechts in geringe mate zijn stempel gedrukt, iets dat trouwens volmaakt gelijken tred houdt met het geheele godsdienstige en zedelijke leven der Inlandsche wereld. Het strafrecht, ofschoon oorspronkelijk, voor zooverre de misdrijven aangaat, waartegen de wedervergelding (Arab. qiçâç) en de bepaalde straf (Arab. hadd) waren bedreigd, aan de heerschappij der adat onttrokken, heeft in de streken, aan ons gezag onderworpen, sedert lang door de praktijk den Europeeschen invloed in groote mate ondervonden, en is sedert de invoering van het Strafwetboek voor Inlanders (1 Jan. 1873) geheel op Europeesche leest geschoeid.

In overeenstemming met dit tweeledige recht vond men op Java en Madoera van ouds ook eene tweeledige rechtspraak, namelijk die der hoofden en die der geestelijkheid, waarvan de eerstgenoemde de adat, en de laatstgenoemde de wet tot

(1) Ind. Weekbl. v. h. Recht, 1874 No. 561, ibid. 1878 No. 758.

richtsnoer haren beslissingen nam. Dezen toestand heeft het Nederlandsch gezag geconsacreerd door in den Landraad de hoofden, onder voorzitterschap van een Europeesch ambtenaar, te laten rechtspreken, en de rechtspraak over kwestiën, welke hoofdzakelijk volgens het zuiver Mohammedaansche recht moeten worden beslist, aan de Priesterraden op te dragen; met dien verstande intusschen, dat deze laatsten alleen uitmaken, wat men in de rechtstaal de praejudicieele kwestie noemt, doch dat de opvordering van eigendom en het invorderen der schulden op grond van familiebetrekking, huwelijk, echtscheiding, of erfrecht steeds bij den Landraad moet plaats grijpen, welke dan, met inachtneming van het priesterraadsvonnis, uitspraak doet (1). Dergelijke Priesterraden vindt men op alle plaatsen, waar een Regent of op zich zelfstaande Patih gevestigd is, gelijk mede op de hoofdplaatsen der afdeelingen van de residentie Batavia. Zij worden voorgezeten door den Hoofd-Panghoeloe of Panghoeloe, en bestaan in den regel uit eenige ondergeschikte geestelijken als leden. De wijze van samenstelling hangt intusschen geheel af van de plaatselijke gebruiken, en de keuze der leden van het goedvinden van den Regent of Patih, of, waar dezen ontbreken, dan wel zich aan den godsdienst weinig laten gelegen liggen, van het goedvinden van den hoofdgeestelijke (2). Hier en daar (3) neemt de Regent zelf, bij belangrijke beslissingen althans, het voorzitterschap waar, en in allen gevalle is hij, krachtens zijne hier-

(1) Stbl. 1820 No. 22 art. 13, en 1835 No. 58; R. O. art. 3; Reg. Regl. art. 78 al. 2. Aangezien ook bij geschillen over het vermogensrecht veelal de te nemen beslissing verband zal houden met het familie- en erfrecht, woont een geestelijke steeds de zittingen der landraden als adviseur bij. R. O. artt. 92 en 101. Over de Priesterraden, hunne rechtsmacht en wijze van rechtspreken zie men Mr. C. B. Nederburgh: Bijdrage tot de interpretatie van artt. 78 en 83 v. h. Regeerings Reglement, Leiden 1880, en Mr. C. P. K. Winckel: Essai sur les principes régissant l'administration de la justice etc. Samarang 1880 p. 147 volgg.

(2) Te Samarang b. v. bestaat de Raad uit den Hoofd-Panghoeloe en zijne khatib's, te Batavia uit den Hoofd-Panghoeloe en de distriksgeestelijken. Zie Ind. Weekbl. v. h. R. 1878 No. 787.

(3) O. a. in Banjoemas, Madioen en Besoeki.

boven aangehaalde Instructie, verplicht toezicht op de geestelijke rechtspraak te houden ([1]); een toezicht hetwelk intusschen niet overal even streng schijnt, want herhaaldelijk wordt over de geestelijke rechtspraak geklaagd, en niet zelden zelfs de integriteit van hen, die haar uitoefenen, in twijfel getrokken. In West-Java strekten vroeger de geestelijken dikwijls hunne rechtspraak uit tot zaken, welke niet tot hunne competentie behoorden, en niettegenstaande, sedert de Regeerings-beschikking te vinden in Bijbl. No. 1835, dit misbruik aldaar schijnt te hebben opgehouden, zoo is het toch in Midden-Java op enkele plaatsen blijven bestaan.

Ofschoon de Nederlandsche wet zulks nergens vordert, zijn de Priesterraden gewoon schriftelijke vonnissen op te maken, en hunne uitspraken te motiveeren, welk laatste intusschen hoogstens bestaat in het aanhalen van de alhier als gezaghebbend erkende Arabische werken, vooral van het Mochtaçar van Aboe Sjodjâ', den Taqrîb of Taqarrob van ibn Qâsim, den Moharrar van Râfe'î en den Minhâdj van Nawawî, benevens de op deze werken bestaande commentaren, enz. (zie beneden pag. 24 noot 1) ([2]).

De vonnissen der Priesterraden mogen, indien belanghebbenden daaraan niet vrijwillig voldoen, niet worden ten uitvoer gelegd zonder voorafgaande executoirverklaring door den Landraad, terwijl de jurisprudentie heeft aangenomen, dat laatstgenoemd collegie die executoirverklaring alleen mag weigeren, indien de Priesterraad, volgens de erkende plaatselijke gebruiken, niet wettig was samengesteld, dan wel zich niet heeft gehouden binnen de grenzen zijner competentie; terwijl nimmer de executoirverklaring mag worden geweigerd op grond

([1]) Bijna alle priesterraadsvonnissen, welke ik gezien heb, dragen dan ook het visum van den Regent.

([2]) De onbekendheid der Inlandsche hoofden en ambtenaren met de Arabische taal zal zeker wel van ouds de eerste aanleiding zijn geweest, om de geschillen, welke volgens het Mohammedaansche recht moeten worden beslist, aan de berechting der geestelijken op te dragen, die, hoe weinig zij er doorgaans van weten, daartoe toch altijd meer bekwaam zijn dan volkomen onkundige personen.

van overwegingen, welke de juistheid van het priesterraadsvonnis betreffen ([1]).

Het Mohammedaansche recht vordert, voor de geldigheid van een huwelijk, slechts de wederzijdsche toestemming van partijen, uitgesproken in tegenwoordigheid van twee getuigen. Op Java en Madoera heeft de praktijk echter ingevoerd, dat het sluiten der huwelijken, onverminderd de tegenwoordigheid der getuigen, ten overstaan der geestelijkheid geschiedt ([2]), d. w. z. op de plaatsen, waar een Regent of Patih gevestigd is, ten overstaan van den Hoofd-Panghoeloe of Panghoeloe dan wel van den ondergeschikten geestelijke, die hem vervangt, en in de distrikten ten overstaan van den nâïb of zijn vervanger. Voor hunne moeite ontvangen die geestelijken dan eene kleine belooning in geld, eetwaren, sirappen e. d. m., welke natuurlijk verschilt naarmate van den stand der betrokken partijen, den rang van den geestelijke, of hij zich daartoe moet verplaatsen, dan wel of hij bruid en bruidegom ten zijnent laat komen, enz. In enkele gewesten is de hoegrootheid dezer belooning door het Europeesche, in velen door het Inlandsche bestuur vastgesteld.

Omtrent echtscheidingen geldt hetzelfde; indien daarvan niet door de geestelijkheid althans is kennis genomen, beschouwt de Inlander die niet als wettig; terwijl eindelijk de geestelijken, ten wier overstaan het huwelijk wordt gesloten, verplicht zijn om tevens als walî op te treden voor vrouwen, die geen agnaten bezitten om haar ten huwelijk te geven en de huwelijksgift te bedingen ([3]).

([1]) Ind. Weekbl. v. h. R., 1877 No. 722. Vroeger had het Hooggerechtshof beslist, dat zelfs de competentie niet mocht worden beoordeeld.

([2]) C. F. Winter, in het Tijdschr. v. N. I., Vde jaarg. (1843) dl. I. p. 173 volg. Van de door hen gesloten en ontbonden huwelijken wordt bijna overal door de geestelijken min of meer nauwkeurig aanteekening gehouden. Zoo ook, maar minder algemeen, van de besnijdenissen. De Javaansche adat geeft aldus gelegenheid tot tegengang van ongeoorloofde huwelijken, en kan, als begin van een burgerlijken stand onder den Inlander, niet anders dan worden toegejuicht. Vergl. noot 4 op pag. 10.

([3]) Zie Winter, ibid. VIde jaarg. (1844) dl. I. p. 383. In deze functie noemt men den geestelijke: kakim (Ar. ḥâkim).

De Hoofd-Panghoeloe's en Panghoeloe's, benevens hunne nâïb's of andere vervangers, zijn ook verplicht alle functiën ten aanzien van minderjarigen waar te nemen, welke het Mohammedaansche recht aan den kadi opdraagt, b. v. de voorziening in- en het toezicht op de voogdij. Zoo ook maken zij, op verzoek van belanghebbenden, de boedelscheiding, na de respectieve portiën der erfgenamen te hebben bepaald, doch in de praktijk wordt hunne tusschenkomst ten deze betrekkelijk weinig ingeroepen wegens de groote kosten ([1]). Ontstaat er omtrent deze onderwerpen een geschil, zoo moet de zaak bij den Priesterraad worden aanhangig gemaakt.

De inkomsten der moskeeën bestaan uit:

1. De opbrengst der aan de moskee behoorende vaste goederen. Over deze goederen zal hier beneden afzonderlijk worden gehandeld.
2. Een aandeel in de djakat en pitrah ([2]).
3. Liefdegaven.
4. Voor zooverre de moskee als eene heilige plaats bekend staat, hetzij wegens de nabijheid van een heilig graf (kramat, Arab. karâmat), hetzij om eenige andere reden ([3]), de geschenken door de geloovigen ter voldoening aan

([1]) Zij vorderen daarvoor namelijk, zoo ook waar zij als rechters in boedelscheidingen uitspraak doen, in den regel 10% van het netto bedrag der nalatenschap. Deze tienden zijn onder den naam van oesoer (Arab. 'osjr) bekend. Te Bangkallan en te Soemĕnĕp, en vermoedelijk nog wel elders, trekt men ten behoeve der moskee-kas bovendien van de nalatenschap eene som van ± *f* 75 onder den Arabischen naam van amânat af, indien de overledene de bedevaart naar Mekka gedurende zijn leven niet heeft volbracht, ofschoon hij daartoe in staat was.

([2]) Van de djakat en pitrah behouden de geestelijken doorgaans veel meer dan het hun van rechtswege, als inners, toekomend aandeel. Ook de bestemming, aan deze opbrensten gegeven, is veelal lang niet in overeenstemming met de leer van den Profeet.

([3]) Als bizonder heilig staat b. v. de Moskee te Demak bekend, waarheen, vooral op den Garĕbĕg Bĕsar, duizende lieden van elders heen trekken om te bidden, omdat, naar het volksgeloof, zeven dergelijke tochten gelijk staan met eene bedevaart naar Mekka. Intusschen schijnen de geschenken, bij die gelegenheden aan de Moskee gemaakt, hoogst onbeteekenend te zijn, terwijl daarentegen de moskee Loear Batang te Batavia aan geschenken voor eene waarde van minstens *f* 6000 s'jaars ontvangt.

gedane geloften (nadar, Arab. nadsr), dan wel als offerhanden daar gebracht ([1]).

6. De bidgelden (salawat, Arab. çalawât) ([2]) bij huwelijken, begrafenissen en sĕdĕkah's, voor zooverre die niet beschouwd worden als eene persoonlijke belooning voor den geestelijke, die zijne diensten praesteert, hetgeen doorgaans het geval is.

6. De belooningen voor het maken van boedelscheidingen en voor de uitspraak in geschillen.

De moskee-kas, veelal bètoelmal (Arab. bait al-mâl) genoemd, wordt door den Hoofd-Panghoeloe of Panghoeloe geadministeerd onder toezicht van den Regent, en een enkele maal door dezen laatsten zelf. Ook de administratie der kassen van de distriktsmoskeeën geschiedt doorgaans ter hoofdplaats; doch de contrôle, ten deze op de distriktsgeestelijken uitgeoefend, is zeer ongelijk, evenals trouwens het geheele gezag door de Hoofd-Panghoeloe's en Panghoeloe's over hen uitgeoefend. Sommigen toch beschouwen hen eenvoudig als hunne agenten, anderen echter meer als personen die, ofschoon hierarchiek ondergeschikt, toch een min of meer zelfstandig standpunt innemen.

De hier omschreven inkomsten komen natuurlijk niet overal in gelijke mate binnen. Zoo werd boven reeds aangeteekend, dat vele personen de door hen verschuldigde djakat en pitrah zelf naar goedvinden uitkeeren aan hen, die zij als rechthebbenden daarop beschouwen. Liefdegaven is eene bron, welke al het minst regelmatig en ruim vloeit; terwijl er eindelijk vele streken zijn, waar de inkomsten der moskee zoo weinig bedragen, dat van administratie daarvan eigenlijk geen sprake mag zijn, en hetgeen binnen komt maar dadelijk onder de geestelijken wordt verdeeld.

([1]) Veelal bestaan die geschenken in rijst, klapperolie, was, kaarsen, geiten, of runderen. Soms worden de hoornen dier beesten wel eens met goud beslagen.

([2]) In het Soendaasch bezigt men het woord salawat alleen voor de bidgelden, bij begrafenissen verschuldigd, en noemt men de belooning voor het sluiten van een huwelijk: ipĕkah.

De inkomsten der moskeeën strekken in de eerste plaats tot onderhoud van de gebouwen, aan de godsdienstoefening gewijd, en wat daarbij behoort; voorts moeten daaruit de doorgaans zeer geringe bezoldiging van de hoogere en lagere bedienaren van den godsdienst worden bestreden, terwijl wat overblijft, voor andere, Gode welgevallige doeleinden, speciaal aan aalmoezen, wordt besteed. Bij zware reparatie of vernieuwing van eene moskee zijn de gewone fondsen zelden voldoende, en neemt men zijn toevlucht tot een beroep op de geloovigen en de Regeering van Nederlandsch-Indië, welke laatste in den regel haar steun niet onthoudt, en, al is het niet door eene bepaalde geldelijke subsidie, dan toch door vergunning tot kosteloozen houtaankap in de Gouvernements-bosschen of op andere wijze aan het verlangen der bevolking tegemoet komt. De administratie schijnt, vooral in Midden-Java, dikwijls veel te wenschen over te laten, en daar verkeeren dan ook de meeste moskee-kassen in een chronischen toestand van geldgebrek. Bovendien zijn mij voorbeelden bekend,niet alleen van geestelijken, maar zelfs van Regenten, die zich niet ontzagen uit de moskee-kas gelden te nemen, naar het heette ter leen, doch inderdaad om nimmer terug te geven: ja een enkele Regent heeft die kas wel eens aangesproken om een vischvijvertje op zijn eigen erf laten graven, of daaruit een optocht bekostigd ter inhaling van den nieuwen Resident — eene handelwijze des te meer afkeurenswaardig, omdat dikwijls in de kas zich niet alleen de fondsen der moskee, maar ook die van minderjarigen, afwezigen, enz. bevinden.

De Hoofd-Panghoeloe's en Panghoeloe's genieten als adviseurs bij de rechtbanken eene toelage uit 's lands kas (1), de lagere geestelijken trachten doorgaans hunne inkomsten te vermeerderen door het geven van onderwijs, het afschrijven van Koran's of andere Arabische geschriften (kitâb), ja zelfs door het drijven van kleinhandel.

De desageestelijken dragen veelal den titel van modin (van

(1) Stbl. 1867 No. 125.

het Arab. moädsdsin) (¹); men treft evenwel ook verschillende andere titels aan, als lĕbé (²), amil ('âmil) (³), kajjim (qajjim) (⁴), pĕkih (faqîh) (⁵), kaoem (qawm), kalipah (chalîfat), mĕrbot (morâbiṭ), bilâl, moftî, enz.; terwijl men in Bantam ook de desageestelijken wel Panghoeloe noemt (⁶). Zij zijn lid van het desabestuur, en worden doorgaan op dezelfde wijze als de overige bestuurderen gekozen, ofschoon in enkele streken b. v. in Besoeki de benoeming door den Hoofd-Panghoeloe, Panghoeloe of nâïb geschiedt, doch ook dan in overleg met het dorpshoofd. Als lid van het desabestuur hebben zij veelal hetzij ambtsvelden, hetzij een bizonder aandeel in de gemeen bezeten velden, met vrijstelling van landrente en van heerendienst, en niet zelden met recht op geheel of gedeeltelijk kostelooze bewerking door de bevolking (⁷). Hunne functiën wijken aanmerkelijk af van die der geestelijkheid op de hoofdplaatsen der distrikten en afdeelingen. Zij nemen namelijk geen deel aan de rechtspraak, hebben, tenzij daartoe speciaal gemachtigd, geene bemoeienissen met het sluiten of ontbinden van huwelijken, maar moeten zich met de belanghebbende partijen bij den distrikts- of afdeelingsgeestelijke vervoegen, ten einde dezen de noodige inlichtingen omtrent partijen te geven en hen aldus in staat te stellen te beoordeelen, of er geen wettelijke bezwaren tegen de inwilliging van het verzoek bestaan. De Vrijdagdienst wordt door hen niet gehouden, en alleen mogen zij, wanneer zich in de desa een bedehuis, langgar genaamd (⁸), bevindt, bij de dagelijksche gebeden voorgaan. Daarentegen hebben zij weder andere functiën, aan de

(¹) Vooral in Midden- en Oost-Java.

(²) Cheribon, Preanger-Regentschappen en Pekalongan.

(³) Vooral in Bantam en de Preanger-Regentschappen.

(⁴) Banjoemas.

(⁵) Bantam.

(⁶) Zie Resumé van het Onderzoek naar de rechten in de residentie Bantam door den Inlander op den grond uitgeoefend, Batavia 1871 pag. 9.

(⁷) Zie Eindresumé, Eerste Gedeelte p. 94 volgg.

(⁸) Veelal een onaanzienlijk gebouwtje, van hout en bamboe opgetrokken en met alang-alang of sirappen gedekt. In het Soendaasch is, behalve het woord langgar, ook tadjoeg voor zoodanig bedehuis in gebruik.

hoogere geestelijkheid qua talis vreemd. Zoo is hun in desa's, waar geen speciaal beambte met den titel van oeloe-oeloe bestaat, veelal de zorg voor de waterregeling opgedragen, voor zooverre die natuurlijk niet de algemeene belangen van het distrikt of regentschap raakt; zij geleiden de kinderen ter vaccinatie, en zijn behulpzaam bij het besnijden, het afvijlen der tanden, en het slachten van beesten, voor welke laatstgenoemde functiën men echter in de groote centra der bevolking zelden hunne hulp inroept om zich liever tot personen te begeven, die daarvan een bepaald beroep maken. Niet zelden ziet men de desageestelijke als sekretaris van het desabestuur fungeeren, en zelfs een enkele maal als opzichter der timmerlieden bij de werken, welke in heeren- of gemeentedienst moeten worden uitgevoerd. Ook tot eene billijke verdeeling der sawah's wordt hunne tusschenkomst dikwijls ingeroepen, en zij onderwijzen eindelijk de dorpsjeugd, waarbij de langgar tevens als schoolgebouw dienst doet. Op machtiging en onder toezicht van de geestelijkheid op de hoofdplaats bemoeien zij zich eindelijk met de inning en verdeeling van djakat en pitrah, althans in de streken, waar deze opbrengsten in de moskeekas vloeien, hetgeen in West-Java regel, maar elders lang niet algemeen is. Afzonderlijke fondsen hebben de langgar's niet; zoodat, behalve het landbezit en hun aandeel in djakat en pitrah, de eenige inkomsten der desageestelijken bestaan in de bidgelden (salawat), welke men hun voor het bijwonen van begrafenissen of sĕdĕkah's gelieft te geven, en in de geringe belooningen, welke zij met het geven van onderwijs, het besnijden, enz. verdienen. De betrekking is dan ook, waar geen ambtelijk landbezit te hunnen behoeve bestaat, alles behalve gezocht, en dientengevolge het gehalte der functionnarissen vooral uit een intellectueel oogpunt niet schitterend. In West-Java, en ook elders in enkele residentiën heeft de desageestelijke niet zelden nog een adjunct om hem in zijne functiën bij te staan ([1]).

([1]) In de Preanger-Regentschappen heet de adjunct katir of tjantillan. In Japara voert de desageestelijke den titel van modin, en zijn adjunct dien van mĕrbot.

Het bouwen en onderhouden der langgar's, benevens het aanstellen van de daarbij behoorende geestelijken is eene zaak, welke geheel aan de Inlandsche gemeente is overgelaten. Noch de algemeene Inlandsche hoofden, noch de hoogere geestelijkheid beschouwen het in den regel als hunne taak om ten deze te zorgen, dat binnen hun ressort de geestelijke belangen der bevolking behoorlijk worden behartigd, en slechts bij hooge uitzondering komt het voor, dat uit de moskeekas voor het bouwen of onderhouden van langgar's ondersteuning wordt gegeven. Omgekeerd staat het aan iedere desa, ook aan die welke tot de hoofdplaatsen behooren, ja zelfs aan elk partikulier vrij binnen hun gebied of erf een langgar op te richten, en daar een geestelijke aan te verbinden; zoodat men veelal, zelfs op plaatsen waar een moskee bestaat, tevens één of meer langgar's aantreft (1). De partikuliere langgar's worden door de eigenaars ook dikwijls tot allerlei andere doeleinden gebezigd, welke met den godsdienst niets te maken hebben, b. v. tot het ontvangen en logeeren van gasten, ja vele personen hebben, speciaal in Kediri en de oostwaarts daarvan gelegen residentiën, een langgar zonder daaraan verbonden geestelijke. In die streken komt het ook vaak voor, dat de langgar der desa niet aan de gemeente maar aan den geestelijke zelf behoort, en door hem louter als eene industrieele onderneming is opgericht, ja in Besoeki schijnt men zelfs in het geheel geen van gemeentewege opgerichte en onderhouden langgar's aan te treffen.

Zij, die zich voor den geestelijken stand bestemmen, zijn meestal familieleden van in functie zijnde geestelijken, dan wel afstammelingen van Arabieren of althans van hadji's. Na hetzij in de langgar van hunne desa, hetzij van hunne ouders of familieleden eenig onderricht in lezen en schrijven, speciaal van het Arabische schrift te hebben genoten, bezoeken zij ter

(1) Zie J. F. G. Brumund, Het volksonderwijs onder de Javanen, Batavia 1857 pag. 4—16.

hunner verdere bekwaming de zoogenaamde priesterscholen ([1]), en heeten dan santri's (van daar den naam van pĕsantrèn voor priesterschool). Van deze scholen vindt men velen over geheel Java verspreid (men spreekt van wel 300), doch de eenigen, die op dit oogenblik een noemenswaardig getal, b. v. meer dan 100, leerlingen tellen, en eenige beroemdheid, ook buiten hunne onmiddelijke omgeving, bezitten zijn:

die van Lèngkong (afd. Buitenzorg distr. Jasinga),
〃 〃 Poendjoel (res. Cheribon) en Wanantara (id.),
〃 〃 Dåjå Loehoer (res. Tegal),
〃 〃 Brangkal (Bagelen),
〃 〃 Tĕgalsari en Bandjarsari (res. Madioen respect. afd. Madioen en Ponorogo),
〃 〃 Sidå Tjĕrmå nabij Soerabaja ([2]).

Op dit oogenblik schijnt laatstgenoemde pĕsantrèn het meest bezocht, zelfs leerlingen uit Bantam, de Preanger en Batavia worden daar aangetroffen, doch in vroeger tijd was Tĕgalsari de beroemdste. Deze laatste pĕsantrèn, uit het midden der voorgaande eeuw dagteekenende, telt thans intusschen hoogsten 250 leerlingen. Het spreekt echter van zelf, dat de roem van een pĕsantrèn afhangt van den persoon, die er van aan het hoofd staat, en de school soms bij den dood van een bekenden onderwijzer binnen zeer weinige jaren verloopt ([3]).

Daar ongeveer alle pĕsantrèn's, wat inrichting betreft, op elkander gelijken, ontleen ik het navolgende aan de evengeciteerde beschrijving van die te Tĕgalsari ([4]).

〃De verblijfplaatsen der santri's, pondok's geheeten, zijn

([1]) Vergl. Brumund: op. laud. p. 17—58. Over de pĕsantrèn te Tĕgalsari vergl. F. Fokkens in het Tijdschr. v. T. L. en V. van het Bat. Gen. dl. XXIV p. 318 volgg. en de Reizen van Poerwå Lalånå 2de stuk p. 59, 60.

([2]) Zie Poerwå Lalånå l. l. 1ste stuk p. 65.

([3]) De onderwijzers noemt men eenvoudig goeroe; doch de titel van den hoofdonderwijzer in een pĕsantrèn is in den regel kiahi of kiahi goeroe.

([4]) L. l. p. 328. Brumund l. l. p. 17 geeft b. v. eene beschrijving van de pĕsantrèn te Lengkong (res. Cheribon afd. Koeningan), welke bijna geheel met die van Tĕgalsari overeenstemt.

„gebouwtjes van hout en bamboe opgetrokken en met sirap-„pen gedekt. Zij liggen in de nabijheid der moskee.

„De inwendige ruimte dezer pondok's is links en rechts „verdeeld in een aantal aan elkander grenzende hokjes, elk „ongeveer 8 voet in het vierkant en 10 voet hoog. De vloer „is van bamboe.

„Eén voet boven den vloer is aan den buitenwand eene van „houten tralies voorziene opening aangebracht, die door een „houten luikje kan gesloten worden, terwijl vlak onder dit „venster, op een halven voet boven den vloer, een bamboezen „tafeltje staat, waaraan de santri op den buik ligt te lezen, „of met de beenen onder het lijf zit te schrijven.

„Boven de tafel heeft men in elke cel een bamboezen rek „gemaakt, dienende tot bergplaats van boeken, papier en „dergelijke zaken.

„Al de cellen komen door middel van 3 à 4 voet hooge „deuren uit op een 10 voet breeden middengang met bam-„boezen vloer, welken middengang men aan weerskanten door „eene deur kan binnen komen.

„De geheele vloer van den gang, zoowel als van de cellen „staat twee voet boven den grond, en is als het ware één „groote balé-balé.

„Elke pondok bevat 10 cellen, aan weerskanten van den „gang. Elke cel dient tot verblijfplaats van 3 à 4, ja „dikwijls van 10 santri's, zoodat één pondok desnoods een „honderdtal leerlingen kan bevatten.

„Oogenschijnlijk is het aantal personen, dat in ééne cel te „zamen woont, wel wat groot. Zij zijn er evenwel alleen „maar in, om voor eigen oefening te studeeren en dan zelden „of nooit allen te gelijk. Om te slapen zoekt iedere santri „zich een luchtig plaatsje, hetzij in de soerambi (voorportaal „der moskee), hetzij in de moskee zelve (¹).

(¹) In andere pĕsantrèn's heeft elke leerling eene afzonderlijke cel, waarin hij woont, en tevens zijne goederen en levensmiddelen bewaart.

„Des avonds verzamelen de santri's zich in den regel in „den middengang, die door eene zeer primitieve hanglamp „flauw verlicht wordt. Zij ontvangen dan de lessen van hunne „onderwijzers, of brengen den tijd al koutende door.

„Te Tĕgalsari heeft men vier pondok's; dus gezamenlijk „ruimte voor 400 leerlingen. Het aantal is intusschen thans „slechts ± 250.

„Op zij van de pondok's treft men een aantal kleine rijst- „schuren (loemboeng) aan, waarin de santri's hunnen voor- „raad padi bewaren: 4 of 5 santri's bergen hunne padi in „één loemboeng, en houden er om beurten de wacht bij."

De santri's komen op de meest verschillende leeftijden het onderwijs in de pĕsantrèn bijwonen. Men vindt er die 10 en die 30 jaar zijn. Evenmin is er een bepaalden tijd, gedurende welken men er den cursus moet volgen. De meesten intusschen vooral de gehuwden, die hunne vrouwen in hunne woonplaats hebben achtergelaten, blijven er niet langer dan 2 jaren. Anderen, wier middelen zulks gedoogen, wonen soms gedurende vele jaren het onderwijs bij.

Over het gehalte van het onderwijs in de pĕsantrèn's loopen de berichten zeer uiteen (1), vermoedelijk omdat dit geheel afhangt van de bekwaamheid van den onderwijzer. Zooveel is alleen zeker, dat in West-Java, en speciaal in Bantam, het onderwijs in de pĕsantrèn's, ja zelfs dat in de langgar's veel vrucht heeft gedragen en grooten invloed heeft uitgeoefend. Onderscheiden bekwame Bantamsche hoofden hebben daaraan hunne vorming te danken, en op vele plaatsen treft men er desa's aan, waar bijna alle jongens en zelfs vele meisjes ten minste leeren lezen en schijnen. Aldaar en in de Preanger-Regentschappen schijnen vrouwen ook wel de pĕsantrèn's te bezoeken, ofschoon zij natuurlijk nimmer naar eenig geestelijk ambt kunnen dingen.

---

(1) Zie C. Poensen in de meergeciteerde Meded. dl. IX p. 165 volg., Brumund en Fokkens l. l. De Arabische werken, welke doorgaans als leiddraad bij het onderwijs worden gebezigd, zijn:

Om op de pĕsantrèn te worden toegelaten wordt intusschen geene bepaalde mate van bekwaamheid gevorderd, noch wordt er onderzoek gedaan naar de vruchten van het onderwijs, alvorens de leerling de school verlaat. De studie is er geheel vrij, en bovendien in den regel kosteloos, ofschoon natuurlijk vermogende santri's zelden nalaten hun leeraar, ten bewijze van hunne dankbaarheid, kleine geschenken te geven, en de overigen hem doorgaans behulpzaam zijn in het bewerken zijner sawah's als anderszins.

De santri's moeten zelf in hunne boeken en andere leer-

(*a*) Rechtsgeleerde werken. Het Mochtaçar of kort begrip der rechtswetenschap van Aboe Sjodjâ, de Taqrîb of Taqarrob, een commentaar daarop van Ibn Qâsim al-Ghazzî en de Glossen op den Taqrîb door al-Baidjoerî; voorts de Moḥarrar van Râfe'î, de paraphrase van dit werk, onder den titel van Minhâdj aṭ-ṭâ-libîna door Nawawî samengesteld, en de verschillende commentaren op deze paraphrase, vooral de Hâdî al-moḥtâdj, de Fatḥ al-Qarîb, de Toḥfat en de Nihâjat. Het eerste boek, waarmede de studenten echter aanvangen, is de zoogenaamde Kitâb Sittîn, eene verzameling, gelijk de naam reeds aanduidt, van 60 belangrijke voorschriften.

(*b*) Theologische werken. De korte uiteenzetting van de Mohammedaansche geloofsbelijdenis door Sanoesî, op Java onder verschillende titels als: Omm al-barâhîna, Aqâid ac-çoghrâ, ad-Dorrat en 'Aqîdat ahl at-tawḥîd bekend, en de commentaren daarop, zoowel door den auteur zelve als door Telemsânî vervaardigd. Voorts het werk van Samarqandî, Bahjat al-'oloem, de Ḥikam van ibn 'Aṭâ Allâh, benevens de Iḥjâ 'oloem ad-dîn en de Dorrat al-fâchirat van Ghazzâlî. De beginners laat men doorgaans een kort werkje, al-Mofîd geheeten, van buiten leeren. De auteur daarvan is mij niet bekend.

(*c*) Grammaticale werken. De Inleiding (Moqaddimat) tot de kennis der Arabische grammatica door ibn Adjorroem, de Alfîjat van ibn Mâlek, de Kâfîjat van ibn al-Ḥâdjib en de Qaṭr an-nidâ van al-Ançârî, benevens de talrijke commentaren, enz., op deze hoofdwerken samengesteld.

(*d*) Van de gebedenboeken, op Java in gebruik, zijn de voornaamsten en ook elders meest bekenden, de Tanbîh al-ânâm van al-Qairawânî, en de Dalâil al-chairât van al-Djozoelî; voorts heeft men in de moskeeën onderscheidene verzamelingen van koetbah's voor elken Vrijdag van het jaar gelijk mede voor de verschillende andere godsdienstige feestdagen. De meest op Java en Madoera populaire commentaar op den Koran is de zoogenaamde Tafsîr al-Djalâlain.

Voor de kennis van de Arabische werken, in Indië in gebruik, is vooral de Bibliotheek van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen belangrijk. De deskundige lezer wordt dan ook kortheidshalve naar de beschrijvende catalogi der verzameling handschriften van dat genootschap verwezen. Alleen verdient hier vermelding de groote populariteit, welke de geschriften van mystieken aard op Java en Madoera genieten.

middelen voorzien, evenals in hun onderhoud. De armen doen dit laatste door behulpzaam te zijn in het bewerken of ontginnen van sawah's, en andere bouwvelden, hetzij tegen geld, hetzij tegen een bepaald deel van den oogst, en door het bijwonen tegen betaling van lijkdiensten of sĕdĕkah's. Aan het einde der vasten ziet men hen bij troepjes rondgaan, om ten eigen behoeve de pitrah te ontvangen, terwijl zij op verschillende plaatsen nog andere kleine voordeelen genieten. Zoo wordt b. v. te Tĕgalsari elken Donderdag avond door den Kiahi ten hunnen behoeve in de moskee ([1]) een maaltijd aangelegd, waarvan de kosten uit de djakat worden bestreden.

Na de pĕsantrèn te hebben verlaten, keeren vele santri's naar hun dorp terug, en hervatten daar hun gewoon handwerk, zoo zij niet bij gelegenheid het ambt van desageestelijke weten machtig te worden. Anderen echter blijven zich hun geheele leven aan den godsdienst wijden; zij zetten zich in de een of andere kaoeman neder, en trachten daar aan hun brood te komen op dezelfde wijze als in de pĕsantrèn, of ook wel door het geven van onderwijs bij partikulieren, ja zelfs dikwijls door het uitoefenen van eenig handwerk of van eenige nering. Eindelijk zijn er santri's, die, als ware bedelmonnikken ([2]), een zwervend leven blijven lijden, een beroep dat voor sommigen, die bij de bevolking in eene reuk van heiligheid staan, zelfs zeer winstgevend kan zijn ([3]).

Zij, die de voorbereiding tot het ambt van geestelijke eenigszins ernstiger opvatten dan de groote meerderheid, en uit wie bij voorkeur de hoogere geestelijkheid wordt gekozen, vergenoegen zich intusschen niet met het onderricht in de pĕsantrèn's; doch, voor zooverre zij de middelen daartoe be-

([1]) Een der steenen van de stoep dezer moskee prijkt NB! met eene Hindoe-inscriptie.

([2]) Het bedelen der santri's heeft in Midden-Java vooral op Donderdag avond plaats. Dit heet ngĕmis, van Kĕmis, Donderdag, zie Jav. woordenb. s. v.

([3]) Vroeger woonde b. v. te Tjandjoer een Kiahi, die elk jaar een rondreis deed, en dan ƒ 2000 à ƒ 3000 te huis bracht.

zitten, begeven zij zich naar Mekka, of gaan anders, althans gedurende eenigen tijd, de lessen volgen van geletterde Arabieren, hier en daar op Java, vooral op de kustplaatsen, gevestigd. Het onderwijs dezer laatstgenoemde personen heeft zelfs veel meer omvang, dan men oppervlakkig wel zou meenen. Te Samarang b. v. bezocht ik in 1870 een Arabier, die wel een 150 tal leerlingen, meerendeels hadji's, om zich vereenigde, en ook te Batavia woont tegenwoordig in de kampong Petamboeran een onderwijzer van grooten naam onder de bevolking; maar het is vooral te Soemĕnĕp dat dit onderwijs grooten invloed schijnt te hebben, zoo zelfs dat vele aanzienlijken er vlot Arabisch spreken.

De inboorlingen van den Archipel, die zich naar Mekka begeven, doen zulks niet altijd met het uitsluitende doel om de bedevaart te verrichten, maar niet zelden ook om aldaar en te Medina in de scholen het onderwijs in de theologie en het recht bij te wonen (1). Dezen blijven doorgaans veel langer in het heilige land dan voor de bedevaart op zich zelf noodig zou zijn, en misschien is het ook hieruit voor een gedeelte te verklaren, dat de cijfers der vertrokken en terugkeerende hadji's zulke onregelmatigheid opleveren. Ik bezig hier met opzet de uitdrukking „voor een gedeelte", omdat mij nog dezer dagen door een vertrouwbaar ooggetuige de treurigste bizonderheden werden medegedeeld omtrent het lot der bewoners van den Archipel, die in het heilige hand hunne medegebrachte reispenningen hadden verloren of verteerd. Zoodanige lieden toch worden niet alleen daar als pandelingen door hunne crediteuren aangehouden, maar zelfs formeel als slaven

(1) Ten gevolge van de gemakkelijke communicatie-middelen tusschen den Archipel en de Roode Zee neemt het getal bedevaartgangers wel is waar toe, doch gaat aan den anderen kant de eigenaardige positie, welke vroeger de betrekkelijk weinige hadji's innamen, en het prestige, dat zij genoten, vooral op de kustplaatsen hoe langer hoe meer verloren. Nu te Djeddah een Nederlandsch konsul gevestigd is, die de passen viseert, geraakt ook het examen, bij art. 5 van Stbl. 1859 no. 42 voor terugkeerende hadji's voorgeschreven ter onderzoeking of zij werkelijk Mekka hebben bezocht, allengs in onbruik.

naar elders, tot naar Singapore toe, verkocht, en dit zal natuurlijk wel de hoofdoorzaak zijn van de evengenoemde onregelmatigheid.

Vroeger schijnen vele Inlanders ook de Akademie te hebben bezocht, welke te Cairo aan de groote moskee al-Azhar is verbonden, zoo zelfs dat één der afdeelingen (riwâq) dier Akademie uitsluitend voor hen was bestemd; doch in den laatsten tijd is het bezoek van deze school door leerlingen uit den Archipel zoo niet geheel opgehouden, dan toch zeer verminderd (1).

Het is intusschen zeker ook aan deze omstandigheid te wijten, dat de hadji's in Nederlandsch-Indië steeds eenig meerder geestelijk prestige genieten, dan alleen kan verklaard worden uit de moeielijkheid en kostbaarheid van de reis naar het heilige land, en dat zoovelen hunner, na hun terugkeer, instede van hun gewoon handwerk te hervatten, zich evenals de santri's in de kaoeman's vestigen, daar op dezelfde wijze als dezen hun brood trachten te verdienen, en zoo mogelijk een geestelijke betrekking trachten meester te worden (2).

Op het eiland Madoera hebben de vorsten (Panĕmbahan) van Bangkallan en Soemĕnĕp nog eene zekere mate van zelfbestuur behouden, en is slechts het Regentschap Pamĕkassan in 1859 onder ons rechtstreeksch bestuur gebracht. Dientengevolge worden beide Panĕmbahan's, gelijk mede de Regent van Pamĕkassan, nog beschouwd als de hoofden van den godsdienst in hun gebied, en aldaar des Vrijdags hunne namen in de preek genoemd, voor zooverre Soemĕnĕp echter betreft, onder bijvoeging van den naam des Sultans van Turkije. Te Bangkallan gaat de Panĕmbahan bij plechtige gelegenheden nog voor in het gebed, doch elders heeft zulks geen plaats, en zelfs liet de vorige Panĕmbahan van Soemĕnĕp geene gelegenheid voorbijgaan, om openlijk zijne minachting voor den

(1) Vergl.: Burton: Pilgrimage dl. I p. 98 volgg., Lane: The modern Egyptians p. 210 volgg.

(2) Op Java en Madoera bestaat nog de gewoonte, dat de hadji's na hun terugkeer de Arabische kleederdracht blijven dragen. Vergl. voorts over de formaliteiten, waaraan de hadji's in Nederlandsch-Indië zijn onderworpen, het in noot der vorige pagina aangehaalde Stbl. 1859 No. 42.

Islâm te kennen te geven. De tegenwoordige Panĕmbabahan van Bangkallan schijnt ook weinig godsdienstig, en zich vele inbreuken in de organisatie der geestelijkheid te veroorloven. Behalve de Panghoeloe's op de hoofdplaatsen, die als adviseurs bij de door Europeanen voorgezeten rechtbanken door het Europeesch gezag worden benoemd, berust de aanstelling der geestelijken te Bangkallan bij den Panĕmbahan, te Pamĕkassan bij den Regent en te Soemĕnĕp, bij ontstentenis van een Panĕmbahan, bij den Resident, een en ander in overleg met den Panghoeloe ter hoofdplaats. Deze laatste heeft te Pamĕkassan één, doch te Bangkallan en te Soemĕnĕp twee adjuncten onder zich, terwijl de lagere aan de hoofdmoskeeën verbonden geestelijken allen den titel van kĕtib voeren, met bijvoeging van hunne functiën als kĕtib modin, kĕtib minbar, enz. Te Pamĕkassan verrichten de kĕtib's om beurten de verschillende geestelijke functiën, terwijl men te Soemĕnĕp de twaalf eerste kĕtib's ketib najâkâ noemt. Zij vormen er de eigenlijke geestelijkheid, terwijl de talrijke andere aan de moskee verbonden kĕtibs, weinig anders te doen hebben dan des Vrijdags het getal van 40 geloovigen vol te maken, en des noodig als solemniteits-getuige bij huwelijken op te treden, enz. Zij worden trouwens door den Panghoeloe naar welgevallen benoemd. Over de mota'âlim's aan de distrikts-moskeeën werd hierboven reeds gehandeld; zie pag. 9.

Wat deze moskeeën betreft, zoo verdient het opmerking, dat zij in den regel niet op de hoofdplaatsen der distrikten liggen, omdat men bij de administratieve indeeling geen rekening heeft gehouden met den ten deze bestaanden toestand. Ja zelfs vindt men distrikten met drie en anderen met geen enkele moskee.

In het distrikt Blega Laoet (Bangkallan) heeft men een Panghoeloe, die ook de voluntaire jurisdictie (koewasa kakim) uitoefent; de overige distrikts-geestelijken, ofschoon overal op het eiland den titel van Panghoeloe voerende, kunnen slechts hun ministerie verleenen bij het sluiten en ontbinden van

huwelijken, eene bevoegheid, welke trouwens in Bangkallan en Soemĕnĕp ook aan alle desageestelijken wordt toegekend. Deze laatste soort geestelijken voeren in Bangkallan den titel van nâïb, evenals trouwens in Soemĕnĕp, alwaar bovendien de titel van kiahi in gebruik is. In Pamĕkassan daarentegen noemt men de desageestelijken modin of kiahi, en is nâïb de titel van den eersten geestelijke in een onderdistrikt.

Ambtelijk landbezit bestaat op Madoera voor de desageestelijken niet, en zij zijn trouwens ook geen lid van het desabestuur, zoodat hunne inkomsten zich tot de bidgelden, de djakat en pitrah en de belooningen voor het sluiten en ontbinden van huwelijken bepalen, van welke laatste inkomsten zij in Bangkallan nog een belangrijk deel aan den Panĕmbahan moeten afstaan. De geestelijken, aan de moskeeën in Bangkallan en Soemĕnĕp verbonden, hebben ambtelijke velden; in laatstgenoemde afdeeling hebben de Panghoeloe ter hoofdplaats en zijn adjunct zelfs geheele desa's in apanage.

Als een bizonderheid omtrent de geestelijke rechtspraak, welke overigens niet van die in de andere residentiën verschilt, moet eindelijk nog worden aangeteekend, dat te Pamĕkassan de zaken in eerster instantie worden gebracht voor een Priesterraad, voorgezeten door den Panghoeloe, en men van de uitspraken van dit college in beroep kan komen bij een Priesterraad, voorgezeten door den Regent. Te Bangkallan en te Soemĕnĕp daarentegen wordt de burgerlijke rechtspraak nog geheel door de oude herkomsten beheerscht, en mist men dien ten gevolge zoowel de hierboven uiteengezette beperking tot praejudicieele kwestiën als de executoirverklaring door den Landraad.

De punten, waarin de organisatie der geestelijkheid in de rijken van Soerakarta en Djokjakarta van die in de Goevernementslanden afwijkt, zijn de navolgenden ([1]).

Het hoofd van den godsdienst in Soerakarta is de Soesoe-

([1]) Winter in de VIden jaarg. (1844) dl. I v. h. Tijdschr. v. N. I. pagg. 99, 105, 113 117, 119 en 374.

hoenan en in Djokjakarta de Sultan [1], en des Vrijdags wordt in de preek als zoodanig voor hen gebeden. De eerste geestelijke van den Kraton voert den titel van Panghoeloe Gedé (N.) of Panghoeloe Agĕng (K.) dan wel van Wedånå Kaoem. Hij heeft den rang van Toemĕnggoeng, en wordt als het hoofd beschouwd van de geheele geestelijkheid in het rijk, welke één der vijf afdeelingen (golongan) vormt, waarin de bevolking is verdeeld [2]. Hij benoemt niet alleen de ondergeschikte geestelijken ter hoofdplaats, maar ook die in de regentschappen, welke niet, gelijk in de Goevernementslanden, ten deze op zich zelf staan. Zoo ook werden oudtijds de hoofden der talrijke pardikan-desa's in de Montjå-Nĕgåråsche landen door hem, namens den Soesoehoenan, benoemd en van instructiën voorzien [3]. Hij geniet, evenals de andere hoofden in die rijken, ambtelijk landbezit, en heeft in de moskee ter hoofdplaats een aantal kĕtib's, modin's en ngoelåmå's onder zich. De kĕtib's hebben den rang van Panéwoe, de modin's dien van Mantri en de ngoelåmå's dien van Kliwon [4], zij zijn allen in het bezit van met hun rang overeenkomende apanages.

De werkzaamheden der kĕtib's en modin's zijn ongeveer dezelfden als in de Goevernementslanden; [5] de ngoelåmå's (Arab. 'olamâ meerv. v. 'âlim, wetgeleerde) moeten, voor zooverre zij op de hoofdplaats wonen, bij verhindering de kĕtib's vervangen,

---

[1] Van daar, behalve den titel Soesoehoenan, ook de titels Sajidin (Perz. sjâh-i-dîn, heer van den godsdienst), Panåtågåmå (regelaar van den godsdienst) en Kalipatoellah (Arb. chalîfat Allah), gelijk mede de boven reeds genoemde titel Panĕmbahan (voorwerp van vereering) der Madoereesche vorsten. Zie over deze titels mijne: Beginselen v. h. Mohammedaansche recht 2de druk p. 183 aant. 3.

[2] Namelijk de Panghoelon. Vergl. D. L. Mounier in het Tijdschr. v. N. I. jaarg. VI (1844) dl. I p. 333.

[3] Zie Fokkens l. l. 321 en 322.

[4] Mounier l. l.

[5] Als bizondere functiën van de kĕtib's te Solo worden door Winter, Jav. Samenspr. dl. I. p. 44 genoemd: de wacht te houden in de Soerambi, voor te gaan in de moskee bij de dagelijksche gebeden, de zittingen van de rechtbank, Soerambi, bij te wonen, des Vrijdags de koetbah te houden, de offers van den Vorst naar de moskee of andere heilige plaatsen te geleiden — van de modin's: de wacht te houden in de moskee, en het afroepen van den adan.

speciaal wat de godsdienstplechtigheden bij begrafenissen en het offeren op de graven betreft. Zij moeten te Soerakarta op sommige feestdagen beurtelings voor den Vorst verschijnen om hem uit den Koran voor te lezen, eene taak, waarmede aan het hof van Djokjakarta een geestelijke is belast, die den titel van Loerah Hadji voert. Voor zooverre de ngoelåmå's buiten de hoofdplaats wonen, moeten zij toch bij elken Garĕbĕg aldaar verschijnen, en speciaal de zoogenaamde dikir moeloed (1) bijwonen. Zij zijn doorgaans belast met het bewaken en het doen van gebeden en offerhanden bij vorstelijke en heilige graven, dan wel met het geven van onderwijs in den godsdienst, en velen hunner zijn, ter belooning der door hen of hunne voorvaderen bewezen diensten, met erfelijke concessiën van land begunstigd. Deze laatsten heeten pardikan's (2).

De desageestelijken hebben den titel van kaoem. Zij worden door de gemeente of het hoofd daarvan benoemd, behalve op de standplaatsen der verschillende regenten, waar deze ambtenaren hen aanstellen. Sommige bedehuizen in de binnenlanden zijn ook voor den Vrijdagdienst bestemd, doch ook dan heeft de daaraan verbonden geestelijke geen hoogeren titel, (3) terwijl lang niet op de hoofdplaatsen van elk distrikt die dienst wordt waargenomen (4). Alle kaoem's hebben in de Vorstenlanden de bevoegheid hun ministerie te verleenen bij het sluiten en ontbinden van huwelijken.

De Panghoeloe Geḍé is ook voorzitter van de geestelijke

---

(1) D. z. de litaniën (Arab. dsikr) welke worden gezongen bij den Garĕbĕg Moeloed of het feest van de geboorte van den Profeet (12 Rabî' al-awwal). Vele handschriften, dsikr's bevattende, vindt men in het Bat. Gen. bewaard. Vergl. mijn Cat. Cod. Arab. p. 72 volgg. en mijn: „Verslag" p. 55.

(2) Vergl. Mounier l. l. p. 336.

(3) In Soerakarta voeren de kaoems op de standplaatsen der regenten te Klatten, Ampel, Bojolali, Kartasoera en Sragen, als adviseurs bij de daar gevestigde rechtbanken (Pradåtå kaboepatèn), den titel van Panghoeloe, doch verschillen overigens in niets van hunne collega's op andere plaatsen in het Rijk. Zie Stbl. 1874 No. 209.

(4) In het gebied van den Sultan van Djokjakarta geschiedt dit buiten de hoofdplaats slechts in vier moskeeën.

rechtbank, Soerambi geheeten (1). Deze rechtbank bestaat in Soerakarta uit 8 kĕtib's, 6 modin's, 2 à 3 ngoelåmå's, een djĕkså of fiskaal en een kori of deurwaarder; zij oordeelt, volgens de kitâb's d. w. z. het zuiver Mohammedaansche recht, over alle zaken den godsdienst, benevens het familie- en erfrecht betreffende (2), en vóór 1847 (3) ook over de misdrijven, waartegen de qiçâç was bedreigd (4), terwijl men destijds nog bij de Soerambi in beroep kon komen van alle vonnissen, door de Balé-Mangoe en de Pradåtå gewezen, voor zooverre de Vorst namelijk niet, krachtens zijn soeverein recht van wasésâ of of maslakah Arab. maçlahat), de zaak aan zich trok en de door beide genoemde rechtbanken opgelegde straf verzwaarde, of in eene lichtere veranderde. In Djokjakarta, waar de rechtspraak in strafzaken door het Goevernement geheel aan zich is getrokken, heeft men een afzonderlijken Panghoeloe als adviseur bij de Rechtbank van Krimineele Zaken.

De prinsen Ariâ Mangkoe Nĕgårå en Pakoe-Alam worden evenzeer in hun gebied als de hoofden van den godsdienst aangemerkt. Ook zij hebben elk een Panghoeloe, die aan het hoofd staat der geestelijkheid in hun gebied, welke geheel op denzelfden voet is georganiseerd als die van den Soesoehoenan en den Sultan, doch natuurlijk meer in het klein (5).

Voorts heeft men aan de hoven te Solo en te Djokja nog eene bizondere soort van geestelijken, die den titel van Soerånåtå dragen (6). Men zoude hen de hofkapelaans van den Vorst

(1) Naar het voorportaal der moskee, waar ze elken Maandag en Donderdag zitting houdt.

(2) Even als in Bangkallan en Soemĕnĕp zonder de in de Goevernementslanden bestaande beperking tot de praejudicieele kwestie, zoodat men voor die rechtbank ook b. v. een stuk grond krachtens erfgenaamschap kan opeischen. Vergl. Nawålå Pradåtå art. 2.

(3) Stbl. 1847 No. 30.

(4) Jav.: rådjå tatoe en rådjå pĕdjah.

(5) De kaoem te Wonogiri voert, als adviseur bij de daar gevestigde rechtbank (Pradåtå Kawĕdanan), den titel van Panghoeloe, doch verschilt overigens in niets van zijne collega's op andere plaatsen in het Mangkoe-Nĕgaransche gebied. Zie Stbl. 1874 No. 211.

(6) Roorda: Jav. woordenb. in voce. Winter: Jav. samenspraken, dl. I p.

kunnen noemen. Zij staan in Soerakarta onder een afzonderlijken Panghoeloe, die elken avond in de Soeranatan of hofkapel in het gebed voorgaat, en te Djokjakarta onder een Kliwon. Zij moeten in Soerakarta den dienst in de Soeranatan bijwonen, en ook soms zelf in de kapel komen voorlezen, en verder hun bijstand verleenen bij het slachten van het vee, voor de bewoners van den Kraton bestemd. Zij moeten er ook steeds bij tegenwoordig zijn, wanneer vreemde manspersonen, hetzij als werklieden hetzij anderszins, in het vrouwenverblijf (kĕpoetrèn) van den Kraton komen. De Panghoeloe Soeranatan is tevens belast met het sluiten en ontbinden der huwelijken van den Vorst met zijne bijwijven (sĕlir) (1), eene taak welke in Djodjakarta tot de attributen van den reeds bovengenoemde Loerah Hadji behoort in zijne kwaliteit van gemachtigde van den Hoofd-Panghoeloe. Te dier plaatse schijnen de Soerånåtå's niets te doen dan de wacht te houden in den Kraton, het assisteeren bij godsdienstplechtigheden en het overbrengen van offerhanden naar heilige plaatsen. Eindelijk heeft men nog te Soerakarta in den Kraton de Djoeroe's. Deze geestelijken moeten de wacht houden in de Soeranatan en bij de familieleden van den Vorst in geval van ziekte (2).

Bovenstaande schets van de geestelijkheid op Java en Madoera zou niet volledig zijn, indien niet tevens werd melding gemaakt van den eigenaardigen toestand der geestelijke goederen en van de graven, door de bevolking als heilig vereerd (3).

Gelijk bekend is, kan men, volgens het Mohammedaansche recht, alle zaken, waarover men de vrije beschikking heeft, en welke niet door het gebruik te niet gaan, aan het handelsverkeer onttrekken. Dergelijke zaken, door den Inlander

---

44; Mounier l. l. p. 336. Vroeger hadden velen, doch thans zijn er nog slechts enkele oude regenten op Java, die Soerånåtå's in hun dienst hebben.

(1) D. w. z. de dagelijksche huwelijken. Een huwelijk van den Vorst met één zijner vier wettige vrouwen [Ratoe] wordt door den Hoofd-Panghoeloe zelve gesloten. Vergl. Winter, Jav. Samenspr. dl. I. p. 122.

(2) Winter, l. l.

(3) Vergl. Eindresumé Iste gedeelte p. 101. volgg., 136, 182. 208.

wakap (verbastering van het Arabische waqf) genoemd, worden dan geacht in eigendom toe te behooren aan Allâh, terwijl de persoon of de instelling, ten wiens behoeve deze handeling verricht werd, de vruchten of andere inkomsten van de zaak trekt.

Ofschoon de hier te lande gevolgde school van Sjâfe'î toelaat ook roerende goederen tot wakap te maken, wordt zulks toch weinig gedaan. Alleen ziet men soms preken ([1]) en handschriften, benevens andere benoodigdheden als lampen, matjes om op te bidden, enz. aan de moskeeën tot voortdurend gebruik schenken, terwijl mij ook voorbeelden bekend zijn van geldsommen, welke geloovigen tot wakap maakten, onder voorwaarde echter dat zij in vaste goederen zouden worden belegd.

In den Oosthoek, d. w. z. de residentiën Pasoeroean, Probolinggo, Besoeki en Banjoewangi, vindt men geene dergelijke geestelijke goederen van beteekenis, doch zooveel te meer in Midden- en West-Java, ofschoon met een merkwaardig onderscheid van karakter.

In West-Java (Bantam, Batavia, Preanger en Krawang), waar het Hindoeisme, behalve misschien hier en daar in de kuststreek, nimmer zoo diep bij de bevolking is ingeworteld geweest als in het centrum van het eiland ([2]), heeft de Islâm veel vollediger over den afgodendienst kunnen zegepralen, dan het geval kon zijn in de streken, welke meer rechtstreeks onder het gezag van de vorsten van Mâdjâpahit stonden. Ieder die in beide deelen van Java met de bevolking heeft omge-

([1]) Dit is zeker in den regel een zeer passend geschenk, want de meeste moskeeën bezitten niet meer dan één volledig stel preken voor het geheele jaar, en de gemeente wordt er dus telken jare op dezelfde voordrachten onthaald. In de binnenlanden vindt men zelfs moskeeën, welke niet meer dan één gewone Vrijdag-preek bezitten, die elke week moet dienst doen.

([2]) Reeds eene oppervlakkige vergelijking van de steenen beelden, in West-Java gevonden, met die van Midden-Java toont overtuigend aan, hoeveel lager in eerstgenoemd deel van het eiland de Hindoe-beschaving stond. Ik spreek hier met opzet van steenen beelden, en niet van de metalen oudheidkundige voorwerpen, aangezien deze laatsten gemakkelijk te vervoeren waren, en dus de vindplaats daarvan weinig of niets bewijst, omtrent de plaats waar zij vervaardigd zijn.

gaan, moet het treffen, hoeveel strenger Mohammedaan de Bantammer of Preanger-man is, dan de inwoners van Soerabaja of de Vorstenlanden. Natuurlijk vindt men op Midden-Java, vooral op de strandplaatsen, waar veel Arabieren gevestigd zijn, als Cheribon, Pekalongan, Samarang en Grissee, eveneens onderscheidene personen, die van Mohammedaanschen of liever Arabischen invloed doortrokken zijn, en daarentegen in West-Java ook wel een aantal onwetenden of onverschilligen; doch de algemeene geest is ontegenzeggelijk in laatstgenoemd deel van het eiland op dit punt strenger dan in eerstgenoemd. Van ouds hebben de Sultan's van Bantam er blijkbaar belang in gesteld, om de beschaving, in Mohammedaanschen zin, te bevorderen, getuige o. a. hunne belangrijke collectie Arabische handschriften, welke de basis is geworden van de tegenwoordige verzameling van het Bataviaasch Genootschap. In hun rijk is het Arabische letterschrift, ook voor het Javaansch, algemeen in gebruik geraakt, en herhaaldelijk valt het op, hoe in Midden-Java de leerlingen der priesterscholen en de hadji's veelal weinig beteekenende, ja soms zelfs domme en luie individuën zijn, terwijl in West-Java, en speciaal in Bantam, daarentegen zij, die zich op de kennis van den Islâm toeleggen, of het heilige land hebben bezocht, doorgaans tot het intelligentste, welvarendste en beste deel der bevolkingbehooren.

Maar het is vooral in het rechtsbewustzijn van den Inlander, dat het verschil tusschen West- en Midden-Java merkwaardig sterk op den voorgrond treedt. Als men het familie- en erfrecht uitzondert, is in Midden-Java het Mohammedaansche recht niet veel meer dan een officieel vernis, waartusschen telkens andere aloude volksinstellingen en gebruiken te voorschijn komen. Vooral de inrichting van het bestuur der Vorsten heeft er niets Mohammedaansch, evenmin het gemeentewezen, het oorspronkelijke Inlandsche grondbezit, enz. In West-Java daarentegen is alles veel meer specifiek Mohammedaansch, en leven zelfs de Arabische rechtsbegrippen en rechtstermen, ook ten aanzien der verbintenissen

en zakelijke rechten, in den mond van het volk voort, en, waar men er van regelen van den Islâm afwijkt, kan men veilig aannemen, dat dit doorgaans uit onkunde geschiedt, maar geenszins omdat het rechtsbewustzijn van het volk tegen eene meer zuivere toepassing van het recht van den Islâm zou opkomen (1).

Dit verschillend karakter van Midden- en West-Java openbaart zich ook in den rechtstoestand der geestelijke goederen. In West-Java vindt men namelijk niet slechts het woord wakap voor dergelijke goederen algemeen in gebruik, doch worden zij ook beheerscht door dezelfde regelen, als men bij de Arabische juristen vindt vooropgesteld.

In vele desa's vindt men namelijk sawah's, in enkelen tuinen of vischvijvers, en op sommige hoofdplaatsen ook huizen en erven, door de erfelijk individueele bezitters, krachtens hun recht van onbeperkte beschikking, met een vroom doel aan het handelsverkeer onttrokken, en tot wakap gemaakt ten behoeve van zekere personen of categoriën van personen (b. v. de armen, de geestelijkheid, enz.), dan wel opdat de inkomsten daarvan zouden strekken tot het onderhoud van eene moskee, een familiegraf en dergelijken meer. Deze vrome stichtingen heeten wakap milik.

Bovendien is het gebruikelijk om nog wakap's te maken, waarvan niet, gelijk van de zooeven bedoelden, de vruchten en inkomsten tot een bepaald doel worden besteed, maar waar het voorwerp zelve doel is, en tot onmiddelijk nut van de begunstigden strekt; b. v. dat men een stuk grond afstaat om tot begraafplaats eener desa te dienen, of eene individueel gegraven waterleiding aan zijne desa vermaakt, dan wel een boomgaard ten behoeve van het algemeen bestemt, in dier voege dat ieder voorbijganger er desverkiezende in mag uitrusten, en er eenige vruchten mag plukken. Dergelijken afstand van grond ten algemeene nutte noemt men wakap djamah, (Arab. djam'at of djamâ'at), indien de afstand van het terrein zelve

(1) Zie Eindresumé, Eerste gedeelte, p. 2 volgg.

voor goed plaats heeft. Geldt het daarentegen slechts de beplantingen of gebouwen, op den grond staande, welke aldus worden afgestaan, en keert de grond, na het uitsterven der boomen of het invallen der gebouwen, tot den oorspronkelijken bezitter of zijne rechtverkrijgenden terug, dan heet een zoodanig vruchtgebruik 'amal, een woord dat in het Arabisch „werk" en in het bizonder „goed werk" beteekent (¹).

Speciaal in Bantam duidt men de gronden, welke tot vrome doeleinden aan het handelsverkeer zijn onttrokken, veeltijds ook aan met den naam van de daarmede begunstigde personen of instellingen, en spreekt men b. v. van sawah kĕmasdjidan, sawah kaoem, of sawah panghoeloean.

De bouwgronden, die als wakap onder de administratie der geestelijkheid staan, worden òf rechtstreeks ten voordeele der daarmede begunstigden bewerkt, òf op de gewone wijze, tegen vergoeding van $^1/_2$ of $^1/_3$ van het produkt, verpacht.

Op de hoofdplaats Batavia zijn de vaste goederen, welke tot wakap zijn gemaakt grootendeels, hetzij ten name der geestelijkheid, hetzij ten name van bizondere personen, in de openbare eigendomsregisters ingeschreven. Vermoedelijk is dit ook wel elders het geval, althans op de hoofdplaatsen.

In Midden-Java (²) treft men ook wel hier en daar wakap's aan van denzelfden aard als de hierboven beschrevenen, doch de belangrijkste geestelijke goederen dragen er een geheel ander, en van hetgeen men in de overige Mohammedaansche landen ziet, afwijkend karakter. In dat gedeelte van het eiland hebben namelijk die goederen in den regel niet aan

(¹) Men bezigt het elders op Java ook voor hetgeen men ten behoeve van het algemeen doet, zonder er het denkbeeld van wakap aan te verbinden b. v. het verfraaien van een weg of publiek gebouw.

(²) De weinige geestelijke goederen in den Oosthoek dragen geheel het kenmerk van die in West-Java.

(³) Zoo zijn er de erven der moskeeën en de begraafplaatsen meestal wakap, terwijl men b. v. in de residentie Samarang uitgestrekte sawah's aantreft, welke aan de Mĕsigit-Kaboepatèn ter hoofdplaats en te Demak toebehooren. Men noemt ze: sawah panghoeloe of sawah mĕsigit. Over de begraafplaatsen vergl. hierboven noot 2 op pag. 11.

het partikulier initiatief der bezitters hun ontstaan te danken, maar zijn zij door de Inlandsche vorsten in hun tegenwoordigen rechtstoestand gebracht. Daar de vorsten van Mataram, gelijk thans nog die van Solo en Djokja, zich als onbeperkte eigenaars van den grond beschouwden, en de opgezetenen slechts als pachters aanmerkten, wier recht van bezit geheel afhankelijk was van het nakomen hunner reëele en personeele verplichtingen jegens den Vorst of hun hoofd, ligt het trouwens in den aard der zaak, dat gemelde opgezetenen de bevoegdheid misten om ad pias causas over de door hen geoccupeerde bouwgronden te beschikken. Zeer zeker is deze aanmatiging der Javaansche vorsten in strijd met een der eerste beginselen van het recht van den Islâm, aangezien immers daarbij, zelfs ten aanzien van veroverde gronden, waarop de schatting (charâdj) ten eeuwigen dage kleeft, wel degelijk een zakelijk en erfelijk gebruiksrecht aan de opgezetenen wordt toegekend, en de Soeverein dit zakelijke recht op den grond van den lande even goed behoort te eerbiedigen, als volgens de Europeesche rechtsbegrippen de grondeigenaar b. v. dat van den vruchtgebruiker of erfpachter ([1]).

In een en ander ligt intusschen de sleutel ter verklaring van den eigenaardigen toestand der geestelijke goederen op Midden-Java.

Wanneer men namelijk eenige desa's met gemeen bezit uitzondert, waar, bij de verdeeling der velden, niet alleen aan den desageestelijke als lid van het desabestuur een aandeel wordt toegekend; maar dit zelfde voorrecht ook te beurt valt aan sommige geestelijken van de distrikts- of regentschapsmoskee, aan santrileeraars, goeroe-gnadji's of onderwijzers, djoeroe-koentji's of gravenbewakers, en welke begunstiging dikwijls aan de bevelen van het Inlandsch bestuur, zelfs in den laatsten tijd, haren oorsprong te danken heeft ([2]) — wanneer men die desa's, even-

---

([1]) Zie meer hierover in mijne: „Beginselen van het Moh. recht" 2de druk p. 109 volgg.

([2]) Vooral in Cheribon schijnt het misbruik, om aldus over de gemeente-

als de weinige eigenlijk gezegde wakap's, waarvan hierboven sprake was, uitzondert, bestaan de geestelijke goederen er uit gemeenten, welke met hare gronden geheel of ten deele van belastingen zijn vrijgesteld, doch daarentegen voor het onderhoud van graven, priesterscholen of priesterfamiliën moeten zorg dragen (1).

De Europeesche administratie vat deze gemeenten onder den algemeenen naam van pardikan (2) desa's samen, doch bij nadere beschouwing blijkt het, dat daarvan verschillende categoriën bestaan, en dat men moet onderscheiden tusschen:

Désâ-pardikan, of zoodanige gemeenten, waarvan de vrijstelling heeft plaats gehad ten behoeve van den persoon, die aan het hoofd staat van een daar gevestigde godsdienstige instelling, b. v. een pĕsantrèn (3). In deze desa's is de waardigheid van hoofd met die van leeraar aan zoodanige school verbonden, en, behoudens de voorwaarde van geschiktheid en voldoende bekwaamheid, erfelijk in zijn geslacht.

Désâ-kĕpoetian, d. z. die waarvan de inkomsten worden getrokken door eene zekere categorie van geestelijke personen (wong poetih zie boven pag. 9) b. v. moskeebewaarders, santrileeraars, enz.

Désâ-midjèn, d. z., gelijk de naam aanduidt, die welke werden afgezonderd voor het onderhoud van eene bepaalde familie, welke daardoor aan het gezag der gewone Inlandsche hoofden en ambtenaren is onttrokken, en op zich zelf, d. w. z. rechtstreeks onder den Vorst, of in de Goevernementslanden onder den Regent staat (4). Ofschoon aan deze aanzien-

---

sawah's ten behoeve van niet-ingezetenen te beschikken, nog al in sterke mate te hebben bestaan. Vergl. Eindresumé, Eerste gedeelte, p. 105 volg.

(1) Vermoedelijk hebben wij hier weder met een overblijfsel van het Hindoeisme te doen, daar reeds de vorsten van Mâdjâpahit, Padjadjaran enz. gewoon waren gemeenten met hare gronden ten behoeve van tempels, graven of kloosters te bestemmen.

(2) Van mĕrdika, vrij. De afleiding, in het Jav. woordenboek van Roorda gegeven, komt mij, tot zoolang de juistheid daarvan niet door historische documenten is gestaafd, wel eenigszins gezocht voor.

(3) Zoodanig persoon heet pardikan, letterlijk = vrijheer, omdat hij en zijne onderhoorigen vrij zijn van diensten of opbrengsten aan den Vorst.

(4) Zie Jav. Woordenb. s. v.

lijke Inlandsche geslachten ook veelal zekere geestelijke functiën zijn opgedragen, treedt toch bij de erfelijkheid de voorwaarde van bekwaamheid van zelve niet zoo sterk op den voorgrond, als bij de hoofden der eigenlijk pardikan-desa's, terwijl daar het geven van onderwijs, enz. hoofdzaak, en hier slechts bijzaak is.

Désâ-pakoentjèn, zijn de bij uitnemendheid talrijke desa's, waarvan de vrijstelling heeft plaats gehad, onder verplichting om te zorgen voor het onderhoud van, en het verrichten der noodige offerhanden of gebeden bij de graven van vorsten, heiligen of andere aanzienlijke personen.

De hoofden van alle deze soorten van desa's worden in de Goevernements-residentiën niet door de bevolking gekozen, maar door den Goeverneur-Generaal benoemd, terwijl in Soerakarta, Djokjakarta en op Madoera ([1]) de benoeming door of namens de Inlandsche vorsten geschiedt.

De hoofden dezer desa's oefenen bijna zonder uitzondering geestelijke functiën uit gelijk aan die der nâïb's, met dit onderscheid alleen dat zij met die functiën van rechtswege en krachtens hun ambt belast zijn, en niet evenals de nâïb's krachtens delegatie vanwege den Panghoeloe van het Regentschap.

Een tweede onderscheiding, welke men moet maken tusschen de vrijgestelde desa's is deze, dat sommigen hunner geheel zijn vrijgesteld, terwijl de vrijstelling in anderen slechts op eenige bepaalde gronden, dan wel op een bepaald getal huisgezinnen betrekking heeft. In het laatste geval is het doel der vrijstelling altijd het bewaken en onderhouden van graven of moskeeën; en de verplichting daartoe rust dan slechts op die inwoners van de desa, in wier bezit zich dergelijke gronden bevinden, of op de gezinnen, die zijn vrijgesteld van heerendiensten als anderszins; doch deze desa's worden overigens op dezelfde wijze als de omliggenden bestuurd, en van

([1]) Met uitzondering van het Regentschap Pamĕkassan, waar het vorstenbestuur sedert 1859 heeft opgehouden.

eene benoeming der hoofden, uit een bepaald geslacht en door den Goeverneur-Generaal is geen sprake.

De meest westelijke der geheel of gedeeltelijk vrijgestelde gemeenten is de desa Astana in Cheribon (Distr.. Kota). Overigens vindt men ze tot in Soerabaja en op Madoera toe, ofschoon de talrijksten en belangrijksten in Banjoemas, Bagelen en Madioen liggen. Bij de overname dier gewesten in 1830 heeft het Goevernement uitdrukkelijk verklaard, de verkregen rechten, speciaal die op deze gemeenten, te zullen eerbiedigen, en thans vindt men dan ook nog in Banjoemas niet minder dan 42 (alleen in het distrikt Tjahjana 21), in Bagelen 60 ([1]) en in Madioen 19, grootendeels geheel van landrente en heerendienst vrijgestelde desa's. Ook bij de overname van het regentschap Pamĕkassan op Madoera in 1859 heeft eene dergelijke erkenning van verkregen aanspraken plaats gehad.

De twee belangrijkste pardikan-desa's, alwaar door de hoofden onderwijs wordt gegeven in een druk bezochte santri-school, zijn op dit oogenblik Bandjarsari en Tĕgalsari in Madioen.

Bandjarsari, thans in B. Koelon en B. Wétan gesplitst doch vroeger ééne gemeente, ligt in het distrikt Oetĕran, regentschap Madioen. Deze desa werd, nu ongeveer 100 jaar geleden, door den Sultan van Djokja, onder wiens gebied de streek destijds ressorteerde, ten behoeve van den stichter en zijne afstammelingen tot pardikan-desa verheven, onder voorwaarde dat zij onderwijs zouden geven in den godsdienst. De toen opgerichte pĕsantrèn is nog één der meest bezochten van Java, en de hoofden der beide desa's, waarin de oude gemeente later werd gesplitst, fungeeren bij die school als leeraars. Zij worden aangesproken met den titel van Kiahi, en zijn tevens de hoofdgeestelijken aan de gemeenschap-

([1]) In Banjoemas en Bagelen schijnen zich in 1830 bij de overname vele gemeenten als désâ-pardikan of kĕpoetian te hebben opgegeven, die zulks inderdaad niet waren, en wel met het doel vrij te komen van landrente en heerendienst. Men schijnt destijds echter om staatkundige redenen niet al te streng te zijn geweest in het beoordeelen dier reclames.

pelijke moskee. Tĕgalsari ([1]) (distr. Koetoe, regentsch. Ponorogo) is een 30tal jaren vroeger door den vorst van Solo, onder gelijksoortige voorwaarden, aan haren stichter en zijne nakomelingen afgestaan. Ook hier voert het hoofd den titel van Kiahi.

De bevolking van beide desa's is vrij van landrente en heerendienst, doch moet daarentegen de moskeeën, kerkhoven en pĕsantrèn's onderhouden en bewaken, de Vrijdagsche openbare godsdienstoefening in voldoenden getale (minstens 40 man) bijwonen, heerendienst doen ten behoeve van de hoofden, en de velden van dezen om niet bewerken. Te Tĕgalsari beschouwt het hoofd zich bovendien als onbeperkt rechthebbende op den grond van de desa, — een toestand welke ook in dergelijke desa's van Banjoemas en Bagelen wordt aangetroffen; doch niet in Bandjarsari Koelon of Wétan, alwaar men gemengd communaal en individueel bezit vindt, en de Kiahi slechts voor zich eene bepaalde uitgestrektheid sawah's heeft gereserveerd.

Van de aanzienlijke geslachten, ten wier behoeve desa's zijn bestemd, is het voornaamste dat van den Soenan Kalidjågå, waarvan het hoofd den erfelijken titel van Pangéran Kadilangoe voert. Voor dit geslacht zijn in verschillende desa's een aantal sawah's (naar men zegt bijna 1200 bouws) afgezonderd, en bovendien nog een 360 bouws sawah, welke tot geene desa behooren, en sawah-nåråwitå of domein-sawah's heeten. Eindelijk zijn aan dien Pangéran nog negen desa's, vrij van alle lasten en diensten jegens den lande, afgestaan. Daarentegen is hij verplicht het graf van zijn stamvader met bijbehoorende moskee te doen bewaken en onderhouden, en te zorgen, dat de vereischte gebeden ter rechter tijd worden verricht, gelijk mede om de overige afstammelingen van den hier bedoelden vorst te onderhouden. Te dien einde staat hij hun eenigen der hem toekomende sawah's af, waar-

([1]) Zie over deze desa speciaal het reeds meermalen geciteerd opstel van den heer Fokkens in dl. XXIV van dit Tijdschrift.

voor zij hem dan weder op hunne beurt in zijn functiën behulpzaam zijn. Ook de bestuurders der aan hem toegekende desa's, gelijk mede sommige ingezetenen beloont hij op dezelfde wijze met land.

De overgroote meerderheid der geheel of gedeeltelijk vrije desa's is intusschen bestemd voor het onderhoud van heilige graven (kramat), als hoedanig in de eerste plaats in aanmerking komen die van de zoogenaamde walî's of eerste invoerders van den Islâm op Java, namelijk:

Te Cheribon: het graf van Sech ibn Maulana op den heuvel Goenoeng Djati, nabij de desa Astana. Van daar heet deze walî gewoonlijk Soenan Goenoeng Djati.

In Pekalongan (Regentsch. Batang distr. Bandar Sidajoe): het graf van Sech Baloe Matis in de desa Wonobodro.

In Samarang (Regentsch. Demak): het graf van Soenan Kalidjâgâ (Radèn Pataḥ), waarover hierboven reeds werd gesproken.

In Japara (Regentsch. Koedoes): het graf van Soenan Koedoes ter hoofdplaats, en dat van Soenan Moriâ Pâdâ in het Moriâ gebergte.

In Rembang: het graf van Soenan Bonang te Bonang Wétan (Regentsch. Rembang, distr. Binangoen).

In Soerabaja: het graf van Soenan Giri (Mâlek Ibrâhîm) op den heuvel Giri te Grissee ([1]), en dat van Soenan Ngampèl (Radèn Raḥmat) te Ngampèl (Distr. Kota Soerabaja).

Verder is eene speciale desa (Pasaréan in het regentsch. Tĕgal, distr. Krandon) belast met de zorg voor het graf van den Mataramschen vorst, Soenan Mangkoerat († 1677), bij de bevolking bekend onder den naam van Soenan Tĕgal Wangi ([2]), en moet vooral melding worden gemaakt van de 8 desa's, welke den gemeenschappelijken naam van Makam (van het

---

([1]) Voor dit graf zijn ook eenige sawah's afgezonderd in de desa Telessa op Madoera (Regentsch. Pamĕkassan.)

([2]) Zonderling klinkt het zeker, dat juist het graf van dezen onwaardigen vorst het voorwerp van gestadige vereering is gebleven.

Arabische maqâm) dragen in het distrikt Tjahjana (Regentsch. Poerbolinggo, Resid. Banjoemas), welke verscheidene heilige graven, vooral dat van zekeren Pangéran Djamboe Karang moeten onderhouden. Deze Pangéran was, volgens de overlevering, het laatste hoofd van de streek vóór de invoering van den Islâm, en zoowel hieruit, als uit de oudheden in de nabijheid gevonden, kan men afleiden, dat aldaar reeds tijdens de Hindoe-periode eene belangrijke vestiging moet hebben bestaan. De Makam-desa's behooren zeker tot de oudsten van Java, terwijl de hoofden, ofschoon niet in originali maar toch in afschrift, akten van bevestiging kunnen toonen tot van de aloude Sultan's van Demak en Padjang toe.

Een graf, hetwelk mede in grooten reuk van heiligheid staat, zonder dat de geschiedenis licht geeft waarom, is dat van Njahi Gĕḍé Djĕnting, grootmoeder van den Soloschen Soesoehoenan Pakoe Boewono IV in de desa Wĕdi Groedjoeggan Kĕpoetian,. regentsch. Keboemen, distr. Kedoeng Tawon, resid. Bagelen. Deze desa is met de zorg voor dit graf belast, en zoowel de Soesoehoenan van Soerakarta, als de regenten der omliggende Goevernementslanden zijn steeds gewoon er op gezette tijden des jaars, speciaal in de Javaansche maand Roewah, hunne offerhanden, in bloemen en geld bestaande, heen te zenden.

Overigens vindt men in bijna elke eigenlijk gezegde pardikan-desa graven, meestal van den stichter, welke als heilig bekend staan. Het onderhoud daarvan is intusschen in die desa's geen hoofd- maar bijzaak.

In West-Java zijn de belangrijkste kramat's het kerkhof achter de moskee te Bantam, waar behalve, de Sultan's van dat Rijk, ook nog Hasan oed-dîn [1], de eerste prediker van den Islâm in deze streken, begraven ligt, en vooral het graf van zekeren heilige, 'Aidroes geheeten, bij de moskee Loear Batang, aan de monding der Groote Rivier te Batavia.

---

[1] Bij de bevolking meer bekend onder den naam van Pangéran Sobokingkin.

Dit graf geldt zelfs onder Chineezen en minder beschaafde Europeanen voor eene plaats van bizonder gewicht, en de geschenken, welke daaraan worden gebracht bij wijze van geloften zijn aanzienlijk ([1]). Speciale desa's of kampong's, evenals in Midden-Java zijn evenwel voor het onderhouden van geen van beide kramat's bestemd.

Eindelijk moeten minder als heilige dan wel eerbiedwaardige begraafplaatsen worden vermeld de kerkhoven der vorsten van Solo en Djokja te Sĕlå (eene enclave in het Regentsch. Grobogan, Resid. Samarang), en die te Imågiri en Pasar Gĕdé in het Djokjasche ([2]).

De talrijke graven van mindere heiligen en van aanzienlijke familiën, welke zich overal op Java bevinden, kunnen verder met stilzwijgen worden voorbijgegaan, als uitsluitend van plaatselijk belang. Een staat van alle desa's, waar zich zoodanige graven in de Goevernementslanden bevinden, en welke op grond van dien als vrije desa's zijn erkend, is gearresteerd bij de Besluiten van 26 en 29 September 1874 Nos. 27 en 9.

([1]) Zie boven pag. 16 noot 3.

([2]) Over het onderhond van de beide laatstgenoemde kerkhoven zie art. 41 van den Anggĕr Agĕng.

DE KOPEREN ZONNEWIJZER
van GRESIK [1]

VERKLAARD DOOR

RADHEN MAS ADIPATI ARIO TJONDRO NEGORO.

Gaarne gevolg gevende aan het verzoek van de Directie van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, vervat in haar schrijven van 12 Februari 1880 zoo is het mij bij nauwkeurig onderzoek gebleken, dat de verlangde inlichtingen geheel overbodig zijn, aangezien alle noodige inlichtingen reeds op den koperen zonnewijzer zelven zijn vermeld, en mij dus niets anders overblijft dan der Directie onderstaande vertaling van de inscriptie aan te bieden, terwijl ik het niet overbodig acht aan de vertaling der inscriptie eene nota van toelichting toetevoegen.

Mocht het mij in sommige opzichten moeilijk zijn gevallen, om aan deze opdracht te voldoen, ik deed het met des te grooter genoegen, aangezien het mij gebleken is dat deze koperen zonnewijzer afkomstig is van mijnen betovergrootvader, wijlen Toemenggoeng Poesponegoro, Regent van Grissee (Gresik).

---

(1) Deze zonnewijzer is door het Bat. Gen. aangekocht uit de nalatenschap van den in 1869 te Soerabaja overleden heer J. W. B. Wardenaar, en bevindt zich in het Museum. Daarvan is eene verkleinde schets gemaakt, welke benevens eenige details, op steen is gebracht. Zie Platen I—III.

TEKST

der inscriptiën in de vakken 1—12

op plaat I.

1

[illegible]

2

[illegible]

3

[illegible]

VERKLARING

1

In de *mångså kělimå* is de middagschaduw een voet Noordwaarts, terwijl de schaduw van het paaltje van den zonnewijzer steeds Noordelijker opgaat en de zon bezuiden den zonnewijzer staat. Wanneer eindelijk de schaduw twee voet lang is en de zon op het Zuidelijkste punt staat, dan is dit de *mångså kaněm*. Wanneer de zon Noordwaarts terugkeert en de schaduw nog in den tweeden voet is, is het *mångså kěpitoe*, en wanneer de schaduw 's middags een voet Noordwaarts gevorderd is, begint de *mångså kewåloe* tot dat zij terugkeert en een weinigje Zuidwaarts gaat.

2

Wanneer de schaduw Zuidwaarts gaat en eindelijk 's middags de, zon aan het zenith staat, zoodat geen schaduw van het paaltje te zien is, wordt dat *toemboek kewåloe* genoemd, en dat duurt slechts één dag; den volgenden dag begint de *mångså kěsångå* en de schaduw begint Zuidwaarts op te gaan.

3

Wanneer de schaduw Noordwaarts opgaat tot eindelijk 's middags geen schaduw van het paaltje meer te bespeuren is, dan heet dit *toemboek kapat* en duurt één dag; den volgenden dag wordt de schaduw Noordelijk van het paaltje zichtbaar, en begint dan de *mångså kělimå*.

4

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

5

[illegible]

4

Bij de *mångsâ kĕsångâ* is de schaduw 's middags een voet bezuiden het paaltje en gaat steeds Zuidelijk op, de zon staat benoorden het paaltje en gaat Noordwaarts; wanneer de schaduw 's middags twee voet bereikt, heeft dan is het *mångsâ sepoeloeh*, de zon staat Noordelijk.

Bij het begin der *mångsâ dĕstâ* is de schaduw 's middags drie voet, de zon staat benoorden het paaltje en gaat steeds Noordelijk op, de schaduw bezuiden het paaltje. Wanneer de schaduw in den vierden voet komt, is het de *mångsâ sâdâ*; de zon komt in den Noordelijken keerkring. Wanneer de schaduw nog vier voet is, doch Noordwaarts en de zon Zuidwaarts opgaat, dan is het de *mångsâ kâsâ* en wanneer de schaduw 's middags drie voet lang geworden is, is het de *mångsâ karâ;* is de schaduw 's middags twee voet lang, dan wordt het de *mångsâ kĕtigâ.* Wordt de schaduw 's middags één voet lang, dan is het de *mångsâ kapat.*

De voltooijing van deze tijdrekening heeft plaats op Zondag den eersten van de maand *Moecharam* van het jaar *dal* in de *mångsâ kĕlimâ.*

5

In de *mångsâ kĕtigâ* zal het *ngasar* zijn (bidtijd tusschen drie en vier ure s' namiddags) wanneer de schaduw negen voet Oostwaarts lang is. Is die schaduw acht voet, dan is het *ngasar* in de *mångsâ kapat;* gaat de schaduw Oostwaarts, doch is de *ngasar* schaduw nog acht voet lang, dan is het de *mångsâ kĕlimâ;* wordt de schaduw negen voet op de *ngasar*, dan is het de *mångsâ kanĕm.* In de *mångsâ kepitoe* gaat de schaduw Westelijk op, doch is nog negen voet op de *ngasar*; bij de *mångsâ kĕwâloe* is de schaduw van de *ngasar* acht voet; de

[illegible]

[illegible]

6

[illegible]

7

[illegible]

schaduw gaat Oostwaarts terug en zoo lang die van de *ngasar* nog acht voet lang is, is het de *mångså kĕsångå*. Komt de *ngasar* schaduw op negen voet en gaat de schaduw van het zonnewijzerpaaltje steeds Oostwaarts, dan is het de *mångså sepoeloeh*.

Bij de *mångså dĕsṭå* is de schaduw op *ngasar* 10 voet en gaat steeds Oostwaarts, bij de *mångså sådå* is de schaduw 11 voet en wanneer de schaduw Westwaarts terugkeert en nog in de 11 voet op *ngasar* staat, dan is het de *mångså kåså*, tot dat de schaduw tien voet op de *ngasar* staat (en steeds Westwaarts gaande) als dan is de *mångså kĕtigå* [moet zijn *kårå*, daar *kĕtigå* is de schaduw 9 voet, zie boven].

6

Wanneer de schaduw van het paaltje op *ngasar* op het einde van den zevenden voet is, dan is het *toemboek kapat* (1). In het omgekeerde geval heet het *toemboek kĕwåloe* (als wanneer de zon Noord-, terwijl zij bij *kapat* Zuidwaarts gaat). Dit duurt één dag.

7

Deze tijdperken zijn vastgesteld door Kandjeng Kiahi Toemenggoeng Poespånegårå te Tandes (Gresik), in het door *Sengkålå* uitgedrukte jaartal (*karĕngå jĕnadikkå wajang nging djalmå*, vertaald: gehoord dat Gij de schaduw van een mensch ziet) 1646. (2)

8

Zie plaat IV.

9

Niet aanwezig.

10

In dit vak wordt eene uitlegging gegeven van den cirkel in plaat III, en het bevat beeldspraken van de verkortingen der

(1) *Kapat* is het vierde tijdperk van het jaar.

(2) A. D. 1722.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

11

[illegible]

namen en cijfers van jaren en maanden, ten doel hebbende de eerste dagen van de maanden te berekenen. Het is niet doenlijk ze in het Hollandsch over te zetten, daar er geene verstaanbare zinnen van te maken zijn.

Om toch aan het verlangen van het Genootschap te voldoen, geef ik de beteekenis en bedoeling van elken zin zoo getrouw mogelijk weder:

De eerste maand der Arabisch-Javaansche jaartelling is Moecharam en heeft het cijfer (*) 7; ook het jaar *djè* heeft hetzelfde cijfer.

De maand Safar en het jaar *bé* hebben het cijfer twee.

De maand Rabingoelawal en het jaar *djim* hebben het cijfer drie.

De maand Rabingoelakir en het jaar *hé* hebben het cijfer vijf.

De maand Djoemadilawal en het jaar *wawoe* hebben het cijfer zes.

De maand Djoemadilachir en het jaar *alif* hebben het cijfer één, terwijl de maand Radjab en het jaar *bè* het cijfer twee hebben.

De maand Saban en het jaar *dal* hebben het cijfer vier terwijl de maand Ramelan en het jaar *hé* het cijfer vijf hebhen.

De maand Sawal en het jaar *djè* hebben het cijfer zeven.

De maand Doelkaidah en het jaar *alif* hebben het cijfer één.

De maand Doelhadji en het jaar *djim* hebben het cijfer drie.

SENGKÅLÅ

Het jaartal

1646.

In beeldspraak uitgedrukt.

11

Dit zijn de pawoekons *Sintå*, *landĕp*, *woekir*, *koerantil*, *taloe*, *goembrĕg*, *warigalit*, *warigagoeng*, *djoeloeng* dit moet *djoeloeng*

(*) Naptoe.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

12

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

wangi zijn, *soengsang*, *galoengan*, *koeningan*, *langkir*, *måndåkijå*, *djoeloenggpoedjoet*, *pahang*, *koeroeweloet*, *marakèh*, *tambir*, *mandangkoeng ngan* dit moet *madangkoengngan* zijn, *matal* dit moet *magtal* wezen, *woejé*, *manail*, *prangbakat*, *bålå*, *woegoe*, *wajang*, *koelawoe*, *doekoet*, dit moet *ḍhoekoet* zijn, *watoegoenoeng*.

Javaansche dagen:	*soekrå*	*toempĕk*	*dite*,	*soemå*,	*hanggårå*,	*boedå*,	*raspati*.
	6	9	5	4	3	7	8

Pasardagen:	*ĕpon*,	*wage*,	*kliwon*,	*legi*,	*paing*.
	7	4	8	5	9

12

Over het getij der zee te Gresik.

Als het water over dag het hoogste peil bereikt, (*) is het einde van den vloed in de *mångså sådå* en begint de vloed ook overdag. Bereikt het water des nachts het hoogste peil, dan is het einde van den vloed in de *mångså kanĕm* en begint de vloed des nachts.

Toelichtingen.

De *mångså*, vermeld in de Javaansche verklaring van den zonnewijzer, zijn de Javaansche tijdkringen volgens het zonnejaar. Het jaar is verdeeld in 12 *mångså's* of 12 tijdperken. De namen en de duur van die *mångså's* zijn als volgt: 1° *kåså*, 41 dagen; 2° *karå* 23 id.; 3° *kateloe* 24 id.; 4° *kapat* 25 id.; 5° *kelimå* 27 id.; 6° *kanĕm* 43 id.; 7° *kapitoe* 43 id.;

(*) Springvloed.

8° *kewåloe* 26 id.; 9° *kĕsångå* 25 id.; 10° *kasepoeloe* 24 id.; 11° *destå* 23 id.; en 12° *sådå* 41 id.; te zamen uitmakende 365 en eens in de vier jaren is het een schrikkeljaar, *takoen woentoe* genaamd, waarin men de *mångså kĕwåloe* met één dag vermeerdert.

Het Javaansche schrikkeljaar valt steeds één jaar voor het Christelijke schrikkeljaar in.

Zij, die geen zonnewijzer hebben, berekenen de *mångså* door hunne schaduw en de lengte van een hunner voeten te meten.

De op de armen verdeelde vier vakken van den zonnewijzer, die Zuidwaarts, twee vakken die Noordwaarts en elf vakken die Oostwaarts gaan (elk vak van Javaansche cijfers voorzien) beteekenen voeten, dus is elk vak één voet; die voeten zijn evenredig aan het paaltje op den standaard, gelijk de voet van een persoon in verhouding tot zijne hoogte is.

De Romeinsche cijfers, geplaatst naast de schaduwvakken, die Zuidwaarts gaan, nl. I, II, III en IV, zijn de tijdperken 1, 2, 3, en 4; derhalve in den vierden voet of het Zuidelijkste gedeelte is het eerste tijdperk, in den derden voet het tweede tijdperk, in den tweeden voet het derde tijdperk en in den eersten voet het vierde tijdperk. Het eerste tijdperk vangt aan op het oogenblik, waarop de zon van den Noordelijken keerkring Zuidwaarts gaat enz. Is de zon voorbij het zenith, wanneer de schaduw ietwat Noordwaarts begint te komen, dan begint het vijfde tijdperk, geteekend met het cijfer V. Komt de schaduw in den tweeden voet, dan is het het zesde tijdperk, geteekend met het cijfer VI. Gaat de zon van den Zuidelijken keerkring terug, doch blijft de schaduw nog in den tweeden voet, dan is het zevende tijdperk VII aangebroken enz., tot dat de zon bij het einde van het XII tijdperk zich weder in den Noordelij-

K

A.

B.

West.

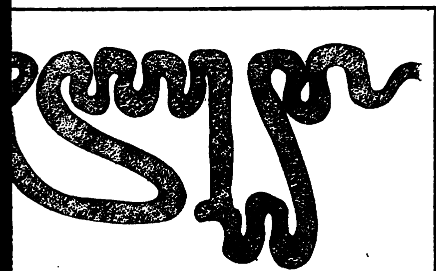

9.

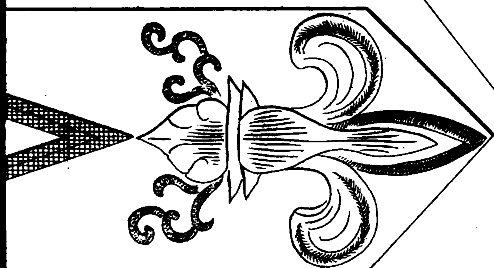
VIII

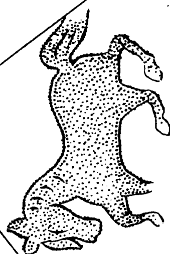
2.

Noor

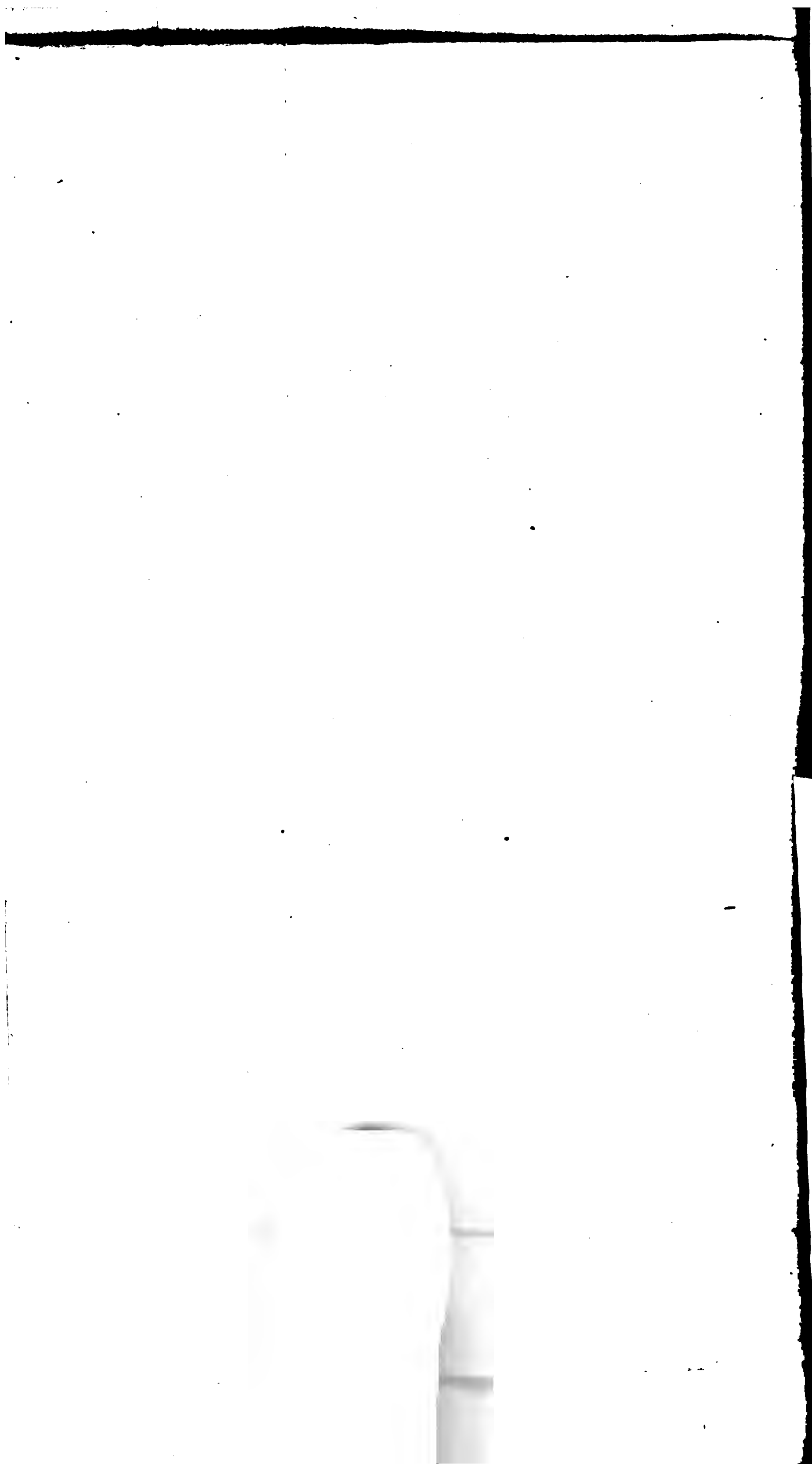

Noordhoek.

Zuidoosthoek.

ربيع الآخر

ربيع الاول

*

Safar
be ∴

*

Rabioel-awal
djim ∴

Deze
nis, doch
der jaren

*

A = *ali*
drie, *dz* =
twee, *oe*

Rabioel-achir
ehe ∷

Dez

*

adil-awal
woe

Deze
menggoen
spraak ov

IV.

teerkrij
n 1—4

e namid
e gaan
metin
e 's na
, het
ijper
ien v
en V
perk
n neg
s XI

De
even
raw-
ge
uid
jp
ze
de

ken keerkring bevindt. Vide den Javaanschen tekst van de vakken 1—4 en de vertaling daarvan.

De namiddagschaduw-vakken van den zonnewijzer, die Oostwaarts gaan van af het Javaansch cijfer 4 tot en met 11, zijn de afmetingen van de schaduw der namiddagzon ongeveer te half 4 ure 's namiddags of de bidtijd, *ngasar* genoemd. Bij de *mångså kåså*, het I tijdperk, is de *ngasar* zon op den elfden voet, het II tijdperk op den tienden voet, het III tijdperk op den negenden voet, het IV en V tijdperk op den achtsten voet, het VI en VII tijdperk op den negenden voet, het VIII en IX tijdperk weder op den achtsten voet, het X tijdperk op den den negenden voet, het XI tijdperk op den tienden voet en het XII tijdperk weder op den elfden voet.

De beschreven lijnen, op den afdruk door stippels aangegeven, die Noordwaarts opgaan benoorden de namiddagschaduw-vakken .parallel met de middagschaduw-vakken in den regentijd, gemerkt met het cijfer 1 zijn de lijnen ter aanduiding dat de zon van het zenith Noordwaarts opgaat. De lijnen, die Westwaarts opgaan van de middagschaduw-vakken, gemerkt met het cijfer 2, duiden aan dat de zon van den Noordelijken keerkring Zuidwaarts naar het zenith opgaat..

De lijnen die parallel loopen met de middagschaduw-vakken bezuiden het paaltje gemerkt met het cijfer 3, duiden aan, dat de zon van het zenith Zuidwaarts gaat.

De lijnen die van de middagschaduw-vakken in den droogen tijd Oostwaarts opgaan, gemerkt met het cijfer 4, duiden aan dat de zon Noordwaarts terugkeert.

De lijnen, die Noordwest opgaan van het uiteinde der namiddagschaduw en gemerkt met het cijfer 5, duiden aan, dat de zon van het zenith Noord- of Zuidwaarts opgaat. De

korte lijnen, die parallel loopen met de namiddagschaduw, gemerkt met het cijfer 6, duiden aan, dat de namiddag of *ngasar* schaduw niet korter kan zijn dan het punt van de eerste lijn in het opschrift *toemboek*. De lijnen bezuiden van het uiteinde der namiddagschaduw Zuidwaarts gaande, gemerkt met het. cijfer 7, geven het opschrift aan van den maker van dezen zonnewijzer. De cirkel bezuiden de namiddagschaduw-vakken met 4 lijnen in het midden, gemerkt met het cijfer 8, duidt aan, de plaats van de namen der maanden en jaren met hunne correspondeerende cijfers.

De cijfermerken 10, 11 en 12 vertegenwoordigen de naar beneden staande wanden. De beschreven lijnen op deze wanden (zie Plaat I) worden verklaard in § 10-11 (bladz. 53—56) Het merk A duidt Zuid, B West, C Oost en D Noord aan.

Wanneer de teekening van het paardje met twee oogen er voor, iets moet beteekenen, dan duidt het een jaartal aan (*Sĕngkâlâ mĕngĕng*) door beelden uitgedrukt. Bij de uitlegging begint men van achteren met den staart, welke overeenkomt met het cijfer 1 en het paard beteekent het cijfer 7; dan volgen er oogen, die het cijfer 2 beteekenen en de twee cirkels, die als oogen worden beschouwd, blijven twee. Uit het geheel zou men dus kunnen opmaken het jaar 1722, waaruit, in verband met het in den tekst voorkomende jaartaal 1646, afteleiden zijn zou dat laatstgenoemd jaartal volgens de Javaansch-Arabische jaartalling overeenkomt met het jaar 1722 na Christus.

---

§ 10 komt voor in de transscriptie van den cirkel, waarvan eene speciale afbeelding gemaakt is, zie plaat IV. De cijfers van de maanden en jaren dienen om den eersten dag van de maand, waarop die zal vallen, aan te geven, bijv. de maand Moecharam of Doelhadji heeft het cijfer 3 en dit jaar zijnde het jaar *waroe* heeft het cijfer 6, nu telt men op 3 en 6 = 9; telt men nu de dagen, te beginnen met Woensdag, dus Woens-

dag 1, Donderdag 2, Vrijdag 3, Zaterdag 4, Zondag 5, Maandag 6, Dinsdag 7, Woensdag 8, en Donderdag 9, dan ziet men dat de eerste dag van de maand Moecharam a. s. vallen zal op Donderdag enz.

Deze berekening is alleen gebaseerd op de dagen Dinsdag, Woensdag en Donderdag; Dinsdag wordt alleen gebruikt door de sterrekundigen, dewijl in den vooravond van nieuwe maan, de maan zelve nooit zichtbaar is. Woendag is de *itoengan awal* (de vroegste berekening) van de zichtbaarheid der maan. Op die berekening afgaande, kan men met helder wêer aan het zeestrand de maan bij zonsondergang observeeren en Donderdag *itoengan achir* (de laatste berekening) is speciaal de dag der priesters, die stipt de voorschriften der godsdienst volgen, terwijl bij de berekening van de feestdagen de eerste dag der maand tot uitgangspunt wordt genomen, wanneer de maan te zien is, of zichtbaar kan zijn.

Pawoekon, vermeld in het eerste lid van § 11, beteekent de berekening of beschrijving van de woekoe's. Woekoe beteekent: week van zeven dagen, beginnende met Zondag en eindigende met Zaterdag.

Elke woekoe heeft een eigen naam; zij vormen een kring van 30. Hunne namen zijn in § 11 vermeld. Deze dienen hoofdzakelijk om van een pas geboren kind te weten, hoedanig zijn karakter zijn zal, op welke wijze het zal sterven en welk offermaal moet gegeven worden, ten einde het kwade te verdrijven. Ook gebruiken sommige personen deze pawoekons, om andere berekeningen te maken.

In de tweede alinea van § 11 zijn de werkelijke namen der Javaansche dagen vermeld als: *soekrå* is Vrijdag, *toempĕk* Zaterdag, *ditè* Zondag, *soemå* Maandag, *hanggårå* Dinsdag, *boedå* Woensdag, *respati* Donderdag.

De cijfers onder die dagen beteekenen de *neptoe* van dien dag, want elke dag heeft zijn eigen cijfer, evenals de maanden en jaren in § 10.

De laatste alinea van § 11 geeft de *pekenan* of *ng pasaran* aan, zijnde de namen der pasardagen: de cijfers onder die namen zijn gelijk aan de cijfers der dagen. Deze cijfers dienen om ze bij die van de dagen op te tellen en daardoor de goede en slechte dagen te berekenen.

OPMERKINGEN

OMTRENT BOVENGEMELDEN ZONNEWIJZER

DOOR

J. P. VAN DER STOK.

Men moet misschien op het land, te midden eener landbouwende bevolking, zijn opgevoed, om te begrijpen waaraan de landman den tijd herkent, waarop de verschillende jaarlijks terugkeerende bezigheden moeten worden hervat: noch almanak, noch zonshoogte zijn hier maatstaf, maar veeleer de zich steeds herhalende algemeene physionomie der natuur.

Aan bepaalde dagen kunnen dus in geen land ter wereld de verschillende bij den landbouw gebruikelijke bewerkingen van den grond zijn gebonden, daar de natuur zelve wel bin-

nen bepaalde grenzen, maar nooit op bepaalde tijden periodiek hare verschillende gedaanten aanneemt.

Even goed zou men kunnen beproeven de spelen der jeugd, die, zooals bekend is, elk hun bepaalden tijd duren, op geregelde tijden vast te stellen.

In een tropisch gewest als Java, waar de weêrsgesteldheid met groote juistheid telken jare op bijna denzelfden tijd dezelfde is, zal dus beter dan op hoogere breedten de meest gewenschte tijd voor eene bepaalde bewerking van den grond samenvallen met een door middel der hemellichamen min of meer juist aan te geven tijdstip. Hier staat tegenover, dat de veranderingen in zulk een tropisch klimaat betrekkelijk gering zijn, veel geringer dan de afwisselingen, die binnen denzelfden tijd in hoogere breedten worden waargenomen.

Een verschil van enkele dagen zal dus voor niemand merkbaar zijn en evenmin den landbouw schaden, terwijl in Europa sommige gewassen binnen een vrij juist aan te geven tijd tot rijpheid moeten komen, wil de oogst goed zijn.

Eene proeve om de verschillende tijdperken van den landman met den loop der hemellichamen in verband te brengen, zal dus, waar zij mogelijk is, d. i. in tropische gewesten, noodzakelijk zeer onvolkomen blijven.

Uit den aard der zaak zal men echter bij den landman in gematigde luchtstreken te vergeefs naar eene praktische toepassing van de beweging der hemellichamen zoeken: het boek der levende natuur ligt voor hem open en schrijft hem tijd en plicht voor, des te beter, omdat de natuur zich niet aan volkomen scherpe en juist periodieke wetten houdt.

Eene groote overeenstemming tusschen de aangenomen en de door den zonnewijzer aangegeven verdeeling van het jaar is dus niet te verwachten.

Hierbij komt nog dat ook de aangenomen tijdvakken niet overal dezelfde waren en evenmin van gelijken duur: de nieuwe indeeling van het jaar toch, de Pranatomongso, dateert eerst van 1855, toen door den Soesoehoenan van Soera-

karta, Pakoe Boewono VII, het mongso jaar op nieuw werd vastgesteld. (†)

De koperen zonnewijzer, die zich in het Museum van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen bevindt, bestaat uit een voetstuk 478 Mm. lang en breed, 61 Mm. hoog.

Hierop ligt een kruis ter dikte van 16 Mm., waarvan zooals uit plaat I blijkt, de lange balk in de richting van een der diagonalen van het kwadraat ligt.

Daar lange en korte balk even breed (36 Mm.) zijn, wordt bij het kruispunt een vierkant gevormd, waarop een paaltje ter hoogte van 256 Mm. is opgericht. Dit paaltje is van boven vlak afgesneden, de bewerking van dit bovenvlak is echter verre van zuiver en de kantlijnen eenigzins gebogen naar boven. Van af den voet van dit paaltje zijn de beide korte armen verdeeld in gelijke deelen, voeten, elk 36 Mm. lang.

Ook al bleek niet uit de inscriptie, dat het instrument voor Grissee was vervaardigd, dan zou toch uit het, bij het vervaardigen ten grondslag genomen uitgangspunt (dat nl. de maximum middagschaduw ten Zuiden twee malen grooter is dan de grootste middagschaduw ten Noorden) blijken, dat de ontwerper eene plaats van ongeveer zeven graden Zuiderbreedte heeft bewoond, want voor geene andere breedte ter wereld bestaat deze verhouding.

Inderdaad is de breedte van Grissee dan ook 7^0 10′ Zuidelijk van den Aequator. Nemen wij voor den grootsten afstand der zon van den Aequator in graden uitgedrukt $23^1/_2$ graad aan, dan worden de beide grootste schaduwlengten:

op de 21sten Juni 0.5930 L = L tang. 30° 40′

op de 22sten Dec. 0,2932 L = L tang. 16° 20′

(†) Zie: Mededeeling betreffende de Sterrebeelden, wier hoogte boven den horizon, op een bepaald oogenblik van den nacht, door de Javanen ten behoeve van den landbouw geraadpleegd wordt, door J. A. C. Oudemans (Versl. en Meded. der Kon. Akad. van Wet. Afd. Natuurk. 2e Reeks Deel XVI.)

waarin L. de lengte van het staafje voorstelt, dat tot wijzer dient.

Wij krijgen dus de beide vergelijkingen:

0.5930 L = 4 voet.

0.2932 L = 2 voet.

Gemiddeld moet dus, zal zich de schaduw werkelijk tusschen de grenzen der aangegeven voeten bewegen, de verhouding van een voet tot de lengte van het staafje zijn:

0.1474

of de wijzer:

6,786

malen langer dan de lengte van een der voeten.

Men ziet dat voor Grissee de stelling dat de eene schaduw tweemaal zoo lang is als de andere niet geheel juist is: voor de Zuidelijkste en Noordelijkste gedeelten van Java zal dus het instrument nog meer van de waarheid afwijken.

Is dus de lengte van den voet eenmaal willekeurig aangenomen, dan kan van de lengte van het paaltje niet worden afgeweken en omgekeerd is de wijzer het eerst vervaardigd, dan blijft voor de lengte van den voet geene keuze over.

Daar de lengte van den voet 36 Mm. is, zoo volgt hieruit voor de hoogte van den wijzer:

244 Mm.

Het paaltje is dus 12 Mm. te hoog en wanneer de zon zich in den Kreeftskeerkring bevindt, zal de schaduw ongeveer 8 Mm., en wanneer zij in den Steenbokskeerkring is, ongeveer 3 Mm. voorbij de grenzen der verdeeling vallen. Daar de zon zich gedurende dien tijd slechts zeer langzaam verplaatst en dus eenige dagen verschil slechts weinig verandering in de lengte der middagschaduw doet merken, volgt hieruit dat omtrent den aanvang en de duur der mångså's in dien tijd van het jaar het instrument noodzakelijk in groote onzekerheid zal laten.

De zonnewijzer, of liever de jaargetijden-indicator (want de

uren van den dag laten zich door het instrument niet bepalen), is dus blijkbaar vervaardigd op den tast als het ware; want de zorg, waarmede het overige gedeelte is bewerkt, laat niet toe te veronderstellen dat verschillen als de hierboven berekende van 12, 8 en 3 Mm. aan ongeschiktheid van den vervaardiger is toe te schrijven.

Nog wordt hier opgemerkt, dat slechts geheel toevallig de verhouding van een voet tot de hoogte van den wijzer ongeveer die is van den voet eens menschen tot zijne lengte, want deze verhouding is geheel bepaald door de beweging der zon en de breedte der plaats, zoodat zij onmogelijk op eene andere wijze kan worden vastgesteld.

Inderdaad zijn dan ook die verhoudingen slechts bij benadering dezelfde, want de voet van den Javaan is wel niet zóó klein, dat zijne lengte er zeven zou bedragen, zooals het instrument aangeeft.

$$\frac{256}{36} = 7.\ 11$$

Het kan dus onmogelijk aangenomen worden, dat de vervaardiger onbekend met de verhouding, waaraan hij gebonden was en niet in staat om zijn tijd af te wachten en het instrument langs experimenteelen weg ([1]) te verdeelen, van deze verhouding is uitgegaan en dat dan daaraan de aangegeven onnauwkeurigheden zijn te wijten. Daar de mensch ongeveer 6 voet (in den regel iets meer) lang is, zou dan het paaltje te kort genomen zijn en zeker nooit te lang.

Terwijl dus de aanwijzingen van het instrument noodzakelijk vrij onjuist zullen zijn, is het misschien van belang te berekenen, welke de duur en de aanwijzingen der mångså's zouden zijn, als deze fouten niet bestonden, m. a. w. als de hoogte van het paaltje 244 Mm. bedroeg.

De volgende tabel geeft de datums aan, waarop volgens deze berekening de schaduw met de verdeelstrepen samenvalt.

([1]) Hiertoe had hij het instrument moeten opstellen en op 21 Juni en 22 December de schaduwlengte aanteekenen.

Lengteschaduw.			Datums.
2 voet Noord			22 Dec.
1 voet Noord	6 Febr.	en	5 Nov.
0	2 Mrt.	en	12 Oct.
1 voet Zuid	24 Mrt.	en	20 Sept.
2 voet Zuid	14 Apr.	en	30 Aug.
3 voet Zuid	7 Mei	en	6 Aug.
4 voet Zuid	16 Juni	en	27 Juni.

Men ziet, dat zelfs al ware de hoogte van het paaltje zoo juist mogelijk gekozen, toch gedurende den tijd van den Noordelijksten zonnestand eene onzekerheid van ongeveer 11 dagen zou blijven bestaan; want de beide laatste datums moesten eigenlijk dezelfde zijn en met den 21sten Juni samenvallen. De volgende tabel geeft den uit deze tabel afgeleiden duur der mångså's tegenover die door den regent van Koedoes aan Prof. Oudemans medegedeeld.

	Mångså		Berekend.	In de praktijk aangenomen.
I	Kåså	(16.27)	21 Juni — 5 Aug.	21 Juni — 31 Juli
II	Kårå		6 Aug. — 29 Aug.	1 Aug. — 23 Aug.
III	Kětigå		30 Aug. — 19 Sept.	24 Aug. — 16 Sept.
IV	Kapat		20 Sept. — 11 Oct.	17 Sept. — 11 Oct.
V	Kělimå		12 Oct. — 4 Nov.	12 Oct. — 7 Nov.
VI	Kaněm		5 Nov. — 21 Dec.	8 Nov. — 20 Dec.
VII	Kěpitoe		22 Dec. — 5 Febr.	21 Dec. — 2 Febr.
VIII	Kěwåloe		6 Febr. — 1 Mrt.	3 Febr. — 28 Febr.
IX	Kěsångå (1)		2 Mrt. — 23 Mrt.	1 Mrt. — 24 Mrt.
X	Sěpoeloe (Sadåså)		24 Mrt. — 13 Apr.	25 Mrt. — 17 Apr.
XI	Děstå		14 Apr. — 6 Mei	18 Apr. — 10 Mei
XII	Sådå		7 Mei — 20 Juni	11 Mei — 20 Juni.

Het grootste verschil dat voorkomt is dus 6 dagen en volkomen overeenkomst bestaat er bij de bepaling van den aanvang van den vijfden mångså; zooals in den tekst der inscriptie te lezen is, begint deze zoodra de schaduw Noordelijk van den wijzer zichtbaar wordt. De juistheid van de beschrij-

(1) Zie Oudemans. l. c.

ving der zonsbeweging in de inscriptie is opvallend; te meer is het dus te verwonderen dat, terwijl die beweging den maker zoo goed bekend was, de afmetingen niet juister zijn gekozen.

Batavia, 17 Juni 1881.

TWEE ZANGEN

IN DE

AMBONSCHE LANDTAAL

(BAHASA TANAH)

vertaald en verklaard

DOOR

G. W. W. C. BARON VAN HOËVELL.

Bij de schaarschte of liever bij het totaal gebrek dat tot heden bestaat aan literarische produkten, opgesteld in de landtaal der Ambonsche eilanden, kan iedere poging, (ook al zij die dan nog niet volkomen geslaagd), tot publiceering van teksten in een dier dialecten niet anders dan welkom zijn. Voor de studie dier taal toch is het bezit van door het volk zelf opgestelde, of liever van uit den mond des volks opgevangen en opgeschreven stukken van groot gewicht. Eene eerste proeve daarvan vinde hier eene plaats.

Zooals ik reeds bij eene vroegere gelegenheid mededeelde ([1]), ontbreken prozawerken in de landtaal geheel en al, en zijn de eenige bewijzen van literarisch leven, die wij bij de Amboneezen aantreffen, zangen in den mond van 't volk bewaard.

([1]) Men vergelijke wat ik over de literatuur der Amboneezen schreef in: „Iets over vijf der voornaamste dialecten der Ambonsche landtaal", gepubliceerd in 't Tijdschrift van het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van N. Indie IVe volgreeks Ie deel, 1e stuk.

Het zijn òf *kapata*, plur. *kapataa* en *kapatao*, òf *legoe* ([1]). Wat *kapatao* zijn, verklaarde ik toen reeds, terwijl tevens genoeg voorbeelden door mij gegeven werden. Ook over de *legoe's* of eigenlijk *legoe tanah* sprak ik met een enkel woord en beloofde er nader op terug te komen, hetgeen thans geschiedt.

De legoe's dan worden met begeleiding van tifa en gong bij plechtige gelegenheden gezongen. 't Is een soort epos, waarin eenig fragment der oude geschiedenis bezongen wordt. Het kan wel geen verwondering baren, wanneer de zin hier en daar soms duister is. Het ligt toch voor de hand dat van deze zangen, die nimmer op schrift gebracht zijn, doch alleen mondeling van geslacht op geslacht zijn overgeplant, in den loop der tijden wel eens brokstukken zijn verloren geraakt, zoodat het verband ten gevolge van deze hiaten soms te wenschen overlaat. Voor de geschiedenis bevatten zij in den regel dan ook weinig bouwstoffen en zijn alleen uit een taalkundig oogpunt belangrijk. Doch ook als proeven der taal moeten zij nog met eenige voorzichtigheid bestudeerd worden. Men treft nl. in de legoe's vele woorden aan, die in 't dagelijksch leven reeds in onbruik zijn geraakt en die oorspronkelijk in 't dialect van Hoamohel ([2]) (waar de oorsprong der meeste legoe's schijnt te moeten worden gezocht) te huis behoorden. Het eiland of de negeri, waar de legoe gezongen wordt, geeft er evenwel eene eigenaardige tint aan. Zoo heeft bijv. het dialect van Noesalaoet zijn stempel gedrukt op de twee door mij hieronder behandelde legoe's. Eene andere omstandigheid, die kritiek niet overbodig maakt, is, dat soms, zooals hieronder blijken zal, grammatikale vormen aan de welluidendheid of liever aan de cadence worden opgeofferd, zoodat de legoe's niet altijd proeven van even zuivere taal kunnen worden genoemd. Een en ander is dan ook oorzaak, dat niet alle in-

([1]) Over de eigentlijke beteekenis en afleiding van het woord *legoe*, zie men mijn Vocabularium van Ambonsch-Maleisch blz. 18.

([2]) 't Dialect van Hoamohel komt van alle thans bestaande dialecten 't meest overeen met dat van Asiloeloe.

landers den zin der legoe's woordelijk verstaan, en dat slechts zij, die er eene bepaalde studie van maken, als voorzanger kunnen optreden.

Behalve de tekst van twee legoe's wordt de Hollandsche vertaling door mij gegeven en wel zoo woordelijk mogelijk. Evenwel moest zij hier en daar wel eens wat periphrastisch zijn om niet geheel onverstaanbaar te worden. Ja zelfs moest de tekst der vertaling, tot goed verstand van 't geheel, door mij nu en dan in parenthesi worden aangevuld. Evenwel is in de verklaringen ook de vertaling woord voor woord gegeven, en in den regel op grammatikale fouten de aandacht gevestigd. Liever had ik de bewerking dezer zangen aan de bron zelve voltooid. De hoop nog eenmaal in de gelegenheid daartoe te zijn, deed mij dezen arbeid al eens uitstellen, doch 't noodlot schijnt zich hiertegen te kanten, en 't mij helaas! niet gegeven te zijn mijne studiën der Ambonsche landtaal op de plaats zelve voort te zetten.

De eerste legoe behelst eene episode uit de oude geschiedenis van Noesalaoet; de verdeeling van dat eiland en de strijd der 7 thans nog bestaande dorpen tegen Moelaa (Vide mijn „Vocabularium van Ambonsch-Maleisch") maken er het onderwerp van uit.

Sopa[1] oepoe[2] latoe[3] *Leemese*
Sosoe[4] haite[5] *Potamoni*[6]
Saa[7] hena[8] *Lesiëla*[9].
Sopa latoe *Pikaoeli*,
Oepoe latoe *Hehanoesa*
Sopa haite *Siralooe*[10].
Oepoe roewa[11] toepa[12],
Toepa si[13]—nanoke[14] sooe[15]
Jalamanano[16] si asanama[17],
Asanama *Inalohoe*, *Inahaha*.
Inalohoe oepoe latoe *Pikaoeli*[18]

(Zingen wij) ter eere van den vorst *Leemese*, die landde op de kust van *Potamoni* en in 't gebergte de negeri *Lesiëla* stichtte.

(Zingen wij) ter eere van de vorsten *Pikaoeli* en *Hehanoesa*.

Verheerlijken wij verder de reede *Siralooe*, waar (deze) twee vorsten zaten te beraadslagen (over de verdeeling van het eiland). Zij verdeelden het in

Leoe[19] toela[20] *Inalohoe.*
Oepoe latoe *Hehanoesa*
Leoe toela *Inahaha.*
Si-atete[21] latoea[22] roewa, patia rima[23].
Oepoe Pati *Manoesama*
Leoe teoen[24] *Sialana*,
Poenahoewa[25] *Kakerisa.*
Oepoe latoe *Hehanoesa*
Leoe teoene *Peetihoe*,
Poenahoewa hena *Lesinoesa.*
Ni[26] aharia[27],
Loehoea *Tanasale*,
Leoe teoene *Soohahoe*,
Poenahoewa *hena Siwa.*

Ni aharia,
Oepoe noenoea[28] *Soselisa*,
Leoe teoen *Loakoetoe*,
Saka[29] haite *Siralooe.*
Oepoe latoe *Pikaoeli*
Leoe teoen *Laoerisa*,
Poenahoewa hena *Samasoeroe.*
Oepoe wael[30] *Patinala*
Leoe teoen *Sopamena*,
Poenahoewa hena *Risapori.*
Ni aharia,
Sama *Tahapari*,
Leoe teoen *Peetihoe*,
Poenahoewa hena *Tooenoesa.*
Latoea si-bapinda *Noesa-halawane*,
Si-hetoe[31] pela[32] maria[33] lete[34],
Si-aroe[35] laine[36] laoe[37].

twee deelen nl: *Inalohoe* en *Inahaha*. *Inalohoe* kwam onder de bevelen van Radja *Pikaoeli*, terwijl Radja *Hehanoesa* (het deel) *Inahaha* bekwam. Zij bepaalden verder dat er twee Radja's en vijf Patih's zouden zijn.

Patih *Manoesama* keerde terug (van de plaats der beraadslaging) met de soa *Sialana* en vestigde zich in (stichtte) de negeri *Kakerisa* (thans Aboeboe).

Radja *Hehanoesa* keerde terug met de soa *Peetihoe* en vestigde zich in de negeri *Lesinoesa* (thans Titawae).

Zijn bloedverwant Loehoea *Tanasale* keerde terug met de soa *Soohahoe* en vestigde zich te *Hena Siwa* (thans Leinitoe).

Diens bloedverwant Oepoe noenoea *Soselisa* met de soa *Loakoetoe* bleef het strand van *Siralooe* bewaken (thans de negeri Sila).

Radja *Pikaoeli* keerde terug met de soa *Laoerisa* en vestigde zich in de negeri *Samasoeroe* (thans Amet).

Siwa[38] sei[39] amoe[40] leri[41],
Rima sei amoe leri,
Amoe leri, *Noesa-halawane*[42],
Lesi *Siwa*, lesi *Rima*.
Honimoa tetoe[43]
Mamanoe[44] laoe,
Hoenisela tetoe
Mamanoe mai[45].
Noesa roewaroe
Hetoe pela maria lete;
Salamate waowe[46] sile.

Oepoe wael *Patinala* keerde terug met de soa *Sopamena* en stichtte de negeri *Risapori* (thans Nalahia).

Diens broeder Sama *Tahapari* keerde terug met de soa *Peetihoe* en vestigde zich in de negeri *Iooenoesa* (thans Akoon).

Deze vorsten bevolkten het Goudland (Noesalaoet). Zij telden de sterren aan het uitspansel (uitdrukking om hun macht te kennen te geven) en bakenden het zeestrand af (verdeelden het onder elkander). Wie der *Siwa's* of der *Rima's* kan machtiger zijn dan wij; het Goudland is machtiger dan de *Siwa's* en *Rima's*. Zijn gebied wordt bepaald door kaap *Honimoa* (Tandjong *Ow*) aan gene zijde, terwijl aan deze zijde kaap *Hoenisela* (nabij Titawae) de grens is. Dit in tweeën gedeeld eiland telde de sterren aan het uitspansel.

Voorspoed zij hun (der vorsten) deel.

(Doch deze verdeeling van het eiland, de vestiging langs het strand en inbezitname der kust moesten natuurlijk aanleiding geven tot botsingen met den reeds in 't binnenland gevestigden Vorst *Leemese*; van daar dan ook dat het gedicht vervolgt:)

Oepoe latoe *Leemese*.

De vorst *Leemese* verklaarde

en beteekent *eer*, *eeren*. Het wordt evenwel alleen nog in gedichten gebruikt, daar het in 't dagelijksch leven reeds door 't maleische *hormat* vervangen is. Eene tweede beteekenis van het woord, in welke het veelvuldiger gebezigd wordt, is *zeilen*.

2 *Oepoe* — *heer;* titel waarmede men regenten in de landtaal aanspreekt.

3 *Latoe* — *vorst.*

4 *sosoe* — *aanlanden*, *eene plaats aandoen.*

5 *haïte* — *kust.*

6 *Potamoni* — aldus heet een gedeelte van de kust van Noesalaoet nabij de negeri Akoon.

7 *saa* — *klimmen*, *stijgen.*

8 *hena* — *dorp.*

9 *Lesiëla* of Moelaa; naam van een sedert verwoest dorp op Noesalaoet.

10 *Siralooe* aldus heet een gedeelte van het strand nabij de tegenwoordige negeri Sila.

11 *roewa* — *twee.*

12 *toepa* — *zitten.*

13 *si*, *sile* — *zij.*

14 *noke*, *nanoke*—*spreken*, *overleggen.*

15 *sooe* — *gesprek*, *taal.*

16 *jalamanano* — afgeleid van *alamana*, *bespreken* met den substantiefvorm *no*, dus *afspraak*, *bespreking*. De voorvoeging der *j* heeft in het dialect van Noesalaoet veelvuldig plaats bijv. *aoe*, *ik* wordt *jaoe*, *ane*, *eten* wordt *jane* enz. enz.

17 *asanama* — Correcter zou het zijn wanneer hier stond *si-sama asanaman*, daar *sama*, *verdeelen* en *asanaman*, *deel*, *gedeelte* beteekent.

18 *Inalohoe* / *Inahaha* — Nog heden is Noesalaoet in deze twee deelen verdeeld. De namen beteekenen eigentlijk *Iboe di bawah* en *Iboe di atas*.

19 *leoe* — *terugkeeren*.
20 *toela* — *met*.
21 *atete* — *afsnijden* en in meer uitgebreiden zin ook *bepalen*, *regelen*, *ordenen*.
22 *latoea* — pluralis van *latoe*; zoo ook *patia*, plur. van *pati*.
23 *rima*, *lima* — *vijf*. Hier wordt gewezen op de verwisseling van *r* en *l*, welke veelvuldig voorkomt. Men ziet uit dezen regel dat slechts in twee dorpen van Noesalaoet nl. te Amet en te Titawae de erfelijke regentstitel *Radja* is, en de overige regenten bij het aanvaarden van het bestuur dien van *Patih* moeten voeren. Vergelijk blz. 19 van mijn werk: „Ambon en meer bepaaldelijk de Oeliasers."
24 *teoen*, *teoene* — *huis*, doch ook *stam*, *soa*. Opmerking verdient het, dat alle in dit gedicht opgenoemde familienamen thans nog door de respectieve regenten gedragen worden. Ook de opgegeven namen der soa's komen nog voor. Die namen evenals die der dorpen hebben bijna allen eene beteekenis, doch de vermelding daarvan zou tot niets leiden, daar de feiten, die aanleiding gaven tot die benamingen, niet meer bekend zijn. Uit het gedicht blijkt dat de dorpen van Noesalaoet vroeger allen andere namen droegen dan nu, zonder dat het bekend is wanneer en waarom die naamverandering heeft plaats gehad. Valentijn somt reeds de tegenwoordige namen op. Waar de vorsten, die Noesalaoet bevolkten, van daan gekomen zijn blijkt uit dit epos niet. Waarschijnlijk dat het gedeelte wat hier-

over handelt verloren is geraakt; terwijl ik niet in de gelegenheid ben geweest dit punt nader te onderzoeken.

25 *poenahoewa* — In figuurlijken zin *blijven*, *wonen*, *zich vestigen*, samengesteld uit *poena*, *maken* en *hoewa*, *pinang*.

26 *ni* — bez. voornw. *zijn*.

27 *aharia* — *broeder*, doch ook in meer uitgebreiden zin *familielid*.

28 *Oepoe noenoea* — bijnaam van *Patih Soselisa*, beteekent eigentlijk heer der waringins.

29 *saka*, *waka* — *bewaken*.

30 *Oepoe wael* — bijnaam van *Patih Nalahia*, beteekent eigentlijk *watervorst*.

31 *hetoe* — *tellen*.

32 *pela* — *reeds*, met dit woord wordt 't perfectum gevormd, 't heeft geheel de kracht der Maleische woorden *soedah* en *habis* en duidt aan dat de handeling, waarop 't betrekking heeft, volkomen is afgeloopen.

33 *maria* — plur: van *mari*, *ster*.

34 *lete* — *boven*.

35 *aroe* — *krassen*, *strepen trekken*, *afbakenen*.

36 *laine* — *strand*.

37 *laoe* — *zee*.

38 *siwa* — *negen*. De stammen der *Patah Siwa* en *Patah Lima* worden hier bedoeld.

39 *sei* — *wie*.

40 *amoe* — oude vorm van *ami*, *wij*.

41 *leri* voor *lesi* — *meer zijn*, *machtiger zijn*, *overtreffen*.

42 *Noesa-Halawane* — *het Goudeiland*, aldus wordt Noesalaoet in oude zangen steeds genoemd, omdat er misschien in oude tijden goud gevonden werd, doch waarschijnlijker omdat het zoo vruchtbaar is.

43 *tetoe* — *kaap*, *landtong*.

44 *mamanoe*, *manoe* — *drijven*. Reduplicatie van de eerste syllabe, zonder grammatikale reden, heeft in gedichten voor de welluidendheid meermalen plaats. Anders wordt op deze wijze 't verleden deelwoord gevormd, zie blz. 26 van mijne bovengenoemde studie over de Ambonsche landtaal.

45 *mai* — *hierheen*, *aan deze zijde*.

46 *waowe* — *aan* (dativus).

47 *oena*, *poena* — *maken*.

48 *risa* — *oorlog*.

49 *hiti* — *opheffen* ook *aanstellen*. 't Zou beter zijn als er stond *i-hiti* in plaats van *si-hiti*, daar *latoe* het subject is en 't dus singularis moet zijn.

50 *Maahaa* — *maa*, *mata*, *oog; haa*, *vier*.

51 *toeroe* — *afdalen*.

52 *waise* — *evenals*, *gelijk aan*.

53 *kala* — *stroom*, *strooming*, ook *bandjir*.

54 *poetoe* — *warm*.

55 *kasa* — *gekruid*, *heet*.

56 *rangerale* — *hart*, *gemoed*.

57 *inoe* — *drinken*.

58 *lala* — *bloed*.

59 *seri* — schijnt hier te moeten beteekenen *verwisselen*, *in plaats van*. De gewone beteekenis in 't dagelijksch leven is evenwel *betalen*.

60 *petoea* — plur. van *petoe* dag.

61 *hitoe* — *zeven*.

62 *kinaa* — *daglicht*, eigentlijk is *petoea hitoe* en *kinaa hitoe* hetzelfde, 't laatste dient tot nadere versterking, ik vertaalde 't daarom *zeven dagen*, *zegge zeven dagen*.

63 *tampano* — *plaats*.

64 *ria* — hier gebruikt als voorzetsel *op*, *te*.

65 *nasa* — *zand.*
66 *merio* — *sagoe molat.*
67 *laoe(i)* — *blad ervan.*
68 *loho* — *vellen, doen vallen.*
69 *malesi* — *aanvoerder.*
70 *pāāno* — de eigentlijke naam van het eiland *Boano*, 't beteekent lexicographisch een *vlot*. Radja *Leemese* schijnt dus van daar afkomstig te zijn, dat hij na den ondergang van *Moelaa* derwaarts terugkeerde. De represailles bleven niet achterwege en uitten zich jaren lang in menschenroof, door de Bonoaërs op de Oeliasers en speciaal op *Noesalaoet* gepleegd. Eerst in 1618 werd hieraan door *van Speult* een einde gemaakt.
71 *wara loehoe* — *tijding brengen.*
72 *jama* — voor *ama*, wat eene verkorting moet zijn voor *ámano*, *ámane*, *dorp*, daar *ama*, *vader* beteekent. Ook hier zien wij den stempel van 't dialect van Noesalaoet in de voorvoeging der *j*; vergelijk aanteekening 16. In 't dialect van Asiloeloe wordt *dorp* door *hena* vertaald evenals in dat van Hoamohel, zie aanteekening 8.
73 *siokona!* — helaas!
74 *oe-wa* — *mijn broeder*, speciaal *oudere broeder*, doch ook *oudere zuster* (?)
75 *malaone* — *droefenis.*
76 *jaoe-oe* — *mijn.* 't Persoon. voornw. *jaoe* wordt er bijgevoegd tot nadere versterking.
77 *I* — *hij.*
78 *loa* — *ronddolen.*
79 *iwa* — *wildernis.*
80 *jane, ane* — *eten.*
81 *hoewa* — *vrucht.*

82 *ai* — *hout*, *boom*.
83 *jambalo* — bosch. Alleen in gedichten gebruikt, in 't dagelijksch leven zegt men *wasi* of *moetoewonjo*.
84 *jarambole* — *verzorgen*, alleen in gedichten gebruikt, in 't dagelijksch leven wordt reeds 't Maleische *piara* gebezigd.
85 *njawa* — *suikerriet*, alleen in gedichten; meer algemeen worden de woorden *tehoe* of *tohoe* gebruikt.
86 *ámane* — *dorp*.
87 *malene* — *ledig*, *verlaten*.
88 *manoe* — *vogel*, *kip*, hier *haan;* hoewel er eigentlijk staan moest *manoe toeral*.
89 *taoe* — *niet*.
90 *sarakaka* — *kraaien*.
91 *rihoe* — *optrekken*, *verdwijnen*.
92 *mete* — *zwart*, *meten*, hier gebruikt voor *métene*, *zwarte lucht*, *donkere wolk*.
93 *kai* — *helder* en van daar ook *zichtbaar*.
94 *ponoe* — *vol*.
95 *mena* — *van voren*.
96 *lesi* — *nog meer*. Met dit woord werd vroeger de comparatief gevormd, wat thans met het maleisch *lebeh* plaats heeft.
97 *moeri* — *van achteren*.
98 *ela* — *groot*.
99 *lajamata* — *zon*.
100 *hiti*, *hahiti* — *opgaan*, *rijzen* ook *oplichten*.
101 *jea* — *toch*, ook dikwijls gebruikt als stopwoord.
102 *hærano* — *maan*.
103 *manoe* — *drijven*, hier in den zin van *varen*.
104 *em*, *emoe* — *gij*, sing. van *imi*; thans wordt het niet meer gebruikt, doch wordt *ale* gebezigd. Zie hierover blz. 20 van mijn meergenoemde studie over de *bahasa tanah*.

105 *lena* — *langs het zeestrand loopen.*
106 *ile*, *i* — *hij.*
107 *aele* — *besturen.*
108 *kahori*, *hori* — *overal*, *in 't rond.*

In de volgende *legoe* wordt de eerste komst der Hollanders op de Ambonsche eilanden bezongen, of liever naar het mij voorkomt, hebben wij hier te doen met den tocht van Steven van der Hagen in 1605, waarvan de herinnering in dezen zang bewaard is. Al levert dit epos voor de geschiedenis weinig nieuws, zoo is het toch opmerkelijk dat de vermelde bijzonderheden vrij wel overeenkomen met wat de historie omtrent dien tocht heeft opgeteekend. Dit blijkt er ten minste uit, dat het ook bij de bevolking een bekend feit is, dat de geur der kruidnagelen en muskaatnoten onze voorouders naar de Molukken gelokt heeft.

Mahoe[1] si[2]-sopa[3] eh!
Si-sopa sala *Sia*[4],
Manahoe[5] *Noesa-teloe*[6].
Anakoda raa[7] hoewa[8],
Raa hoewa warano[9].
Laoe[10] si-ati[11] pala,
Pala jesa[12].
Pekalawa[13] ria[14] *Loehoe*,
Roehoe[15] ralat[16] sana-sana[17].

Vreemdelingen kwamen aanzeilen, misten den hoek van *Sial* en dreven af naar *Noesateloe* (de drie Gebroeders). De anakoda (die zijn koers kwijt was en niet wist waar hij zich bevond) raadpleegde de voorteekenen door 't splijten van pinang. Zij hadden eene zware lading muskaatnoten ver geplukt (van verre gehaald). In 't gebergte van *Loehoe* groeiden kruidnagelen, doch *Loehoe* liet 't plantsoen streng bewaken.

Laoe *Hitoe*,
Hitoe Latoe[18]
Atimbis[19] soerato
Pena poeti,
Rihi[20] tinta si-lawai[21].
Si-noke[22] soerato-ni[23] boenji.
Waowe[24] opoe[25] Latoe *Lo-jata*[26].
I[27] batja soerato,
Lea[28] poetia[29]
Hale[30] sawa[31],
Somba[32] hátaë[33] si.
Leri[34] mena[35]-ni,
Noesoe[36] haite[37] *Tomarala*[38].
Latoe poetia toeroe[39],
Lombo[40] haite, pino-pino[41]
Toela[42] oepoe latoe *Sia*.
Nae pekalawa latoe[43].

Toen zij in de zee van *Hitoe* gekomen waren (kwam) de vorst van *Hitoe* (aan boord) en stelde met eene witte pen (ganzepen?) een langen brief op aan Radja *Lojata*, nadat men het eens geworden was over den inhoud. Terwijl Radja Lojata nog bezig was den brief te lezen waren de witte *zeilen* (de vloot) reeds in linie aan 't opzeilen en liep de reede van *Tomarala* op. De Europeanen (blanke koningen) gingen aan wal en informeerden bij Radja *Sial* naar koningsnagelen.

(Doch deze schijnt die nagelsoort niet gehad te hebben, want 't gedicht vervolgt).

Oepoe latoe *Sia*
Toemba[44] hiti[45] portero[46],
Oepoe latoe *Laala*[47],
Hala[48] sooe[49]
Raa[50] lete[51] hena[52] *Kela*[53].
Manoesia *Kela* si-hala
Pekelawa laoe kota *Sia*.
Laoe si-heoe-heoe[54],
Oepoe latoe *Lojata*
Tihi[55] hérine[56]-roe[57] pela[58].
Latoe poetia limi[59] hatoe[60]
Hee[61] haite *Tomarala*,
Mena oema[62]
Hale sawa,
Mena piri[63] *Noesaniwel*[64].

Nadat zij hadden zitten beraadslagen, zond Radja *Sial* den vorst van *Laala*, als zijn bode, naar 't gebergte naar de negeri *Kela* om 't verzoek over te brengen. De lieden van *Kela* daalden toen af naar het strand van *Sial* en brachten kruidnagelen mede, die aan boord gewogen werden, terwijl de prijs door Radja *Lojata* bepaald werd.

Daarop lichtten de Hollanders het anker, verlieten de reede van *Tomarala*, staken we-

Mena noesoe ria *Laha*.
Mena piri *Waenitoe*[65].
Somba hahasa[66]
Nala[67] lai[68] hatoe manahoe
Hoho[69] haite *Hoenipopoe*[70].
Hale latoe taoe[71] toenoe[72].
Lai kota *Oesoemoni*
Toenoe hori[73] kota.
Latoe poetia toepa,
Toepa si-bitjara
Toela *Monia Toeheteroe*[74].
Toeheteroe saa,
Wasaloë[75],
Poenahoewa[76] e *Maloko*.

der in zee en we
steven naar *Noesani*
zeilden zij onder de
Laha, koers houd
Waenitoe, hielden
kust, tot dat zij het
ten vallen beneden
van *Hoenipopoe*, doc
van daar verwelkom
met salutschoten.
evenwel bij Kota *Oe*
komen waren werd
dig van alle kante
(salutschoten of ra
slaags met de Portu
is Kota *Oesomoni* en
Laha, zooals Valen
misschien de oude n
't kasteel Victoria?).
landers beraadslaagd
met *Monia Toehete*
van Soja), die naar
om hen in te halen
vestigden zij zich i
lukken.

VERKLARINGEN.

Voor het gemak van den lezer worden die enkele welke ook in de eerste *legoe* voorkomen, hier ander nomen en verklaard.

1 *mahoe* — *vreemd*, *vreemdeling*, ook beteekent *Javaan*.

2 *si*, *sile* — *zij*.

3 *sopa* — *zeilen*.

4 *Sia, Siat* — De [illegible] W. [illegible] kaap wordt door Valentijn de Droge-[illegible] hoek genoemd, waarom [illegible] duidelijk, daar [illegible] 't [illegible] eigenlijk [illegible] zijn. *Rijst* beteekent [illegible]

5 *msnakoe* — [illegible]

6 *Noesa-teloe* — woordelijk vertaald »De drie eilanden.”

7 *raa* — [illegible]

8 *hoewa* — vrucht, in meer enger beteekenis [illegible]

9 *hoewa sarane* — een pisangsoort met groote [illegible]

10 *laoe* — [illegible]

11 *ali* — plukken.

12 *jesa* — zwaar.

13 *pekalana* — [illegible]

14 *ria* — [illegible] in tegenstelling met [illegible]

15 *Loehoe* — soms uitgesproken *Roehoe* (dorp op Klein Seran).

16 *ralat* — *overal*

17 *sana-sana* — voor *saka-saka*, bewaken.

18 *Latoe* — vorst. Waarschijnlijk wordt met den vorst van Hitoe, die in dit gedicht als onderhandelaar optreedt, Radja Tepil, de vader van Kakiali, bedoeld, die den Hollanders en van der Hagen niet genegen was.

19 *alimbis* — *optellen.*

20 *rihi* — *slepen, trekken.*

21 *lawai* — *een keer*, doch hier als overtreffende trap gebruikt met de kracht van 't Maleische *sekali.*

22 *noke* — *vaststellen, bepalen, overleggen.*

23 *ni* — *zijn*, bez. voornw.

24 *waowe* — *aan* (dativus).

25 *Oepoe* — *heer*, titel waarmede men vorsten aanspreekt.

26 *Lojata* — een sedert verwoest dorp op Hoamohel.

27 *I*, *ile* — *hij.*

28 *lea* — *zeil.*

29 *poetia* — eigentlijk moest er staan *leaa poeti*, *witte zeilen*, doch de grammatikale vorm wordt hier opgeofferd aan de euphonie, van daar *lea poetia.* Zoo ook later *latoe poetia* in plaats van *latoea poeti.*

30 *hale* — *ginds*, *daar.*

31 *sawa* — *zee.*

32 *somba* — voor *sopa*, *zeilen.* Hoewel de *b* in de landtaal anders niet voorkomt, hoort men toch soms in gedichten deze verwisseling, misschien ter verzachting. Zoo ook later *lombo* voor *lopo*, *toemba* voor *toepa.*

33 *hataë* — *ordenen* (van der Hagen kwam met eene vloot van 9 schepen in de Ambonsche wateren).

34 *leri* — *wenden*, *omkeeren.*

35 *mena* — *voorsteven.*

36 *noesoe* — *binnengaan.*

37 *haïte* — *strand*, *kust*, *reede*, hoewel in deze laatste beteekenis toch meer *náma*, *námane* gebruikt wordt.

38 *Tomarala* — naam der kust nabij Loehoe.

39 *toeroe* — *afdalen.*

40 *lombo*, *lopo* — *betreden.*

41 *pino-pino* — *spreken*, *onderhandelen.*

42 *toela* — *met.*

43 *pekalawa latoe* — *koningsnagelen.* Eene zeer zeldzame nagelsoort, door de inlanders voor de beste gehouden. De vorm verschilt eenigzins van den gewonen kruidnagel.

44 *toepa* — *zitten.*

45 *hiti* — *opheffen*, *oplichten*, hier *aanstellen.*

46 *Portero* — *bode*, *afgezant.* Thans worden de politiedienaren op Ambon aldus genoemd.

47 *Laala* — Negeri op Hoamohel, waar wij in later tijden bezetting hadden, welke evenwel werd uitgemoord, waarom het dorp in 1654 door de Vlaming verwoest werd.

48 *hala* — *dragen*, *brengen.*

49 *sooe* — *taal*, *gesprek*, *bevel.*

50 *raa* — hier voor *saa*, *klimmen*, *stijgen.* Verwisseling van *r*, *s* en *l* heeft in de *bahasa* dikwijls plaats.

51 *lete* — *naar.*

52 *hena* — *dorp.*

53 *Kela* — een sedert verwoest dorp in 't binnenland van Hoamohel.

54 *heoe* — *wegen* ook *balanceren.*

55 *tihi* — *beslissen*, *afmaken.*

56 *hérine* — *prijs.*

57 *roe* — *ervan* bez. voornw. doch alleen van zaken in den pluralis gebruikt.

58 *pela* — *reeds.*

59 *limi* of *leoe*, *lichten*, *oplichten.*

60 *hatoe* — *steen*, *anker.*

61 *hee*, *here* — *van uit*, *van af.*

62 *oema* — *richten*, *mikken.*

63 *piri* — *nemen*, *halen*, hier in den zin van „*zich wenden naar*" evenals men in 't Ambonsch Maleisch zegt: *haloewan ambil Noesalaoet.*

64 *Noesaniwel* — De zuidelijkste punt van Leitimor; 't beteekent eigentlijk: *Klappereiland.* De vorst van *Noesaniwel*, Radja Thomas, die reeds lang Christen was, was degeen op wiens verzoek Steven van der Hagen op Ambon kwam.

65 *Waenitoe* — Eene der rivieren van Leitimor, de naam beteekent: *Geestenrivier.*

66 *hahasa*, *hasa* — *langs de kust varen.*
67 *nala* — *tot aan.*
68 *lai* — *bereiken*, *aankomen.*
69 *hoko* — *beneden.*
70 *Hoenipopo* — Aan het moerassige strand van dien naam hadden de Portugeezen eene sterkte in de baai van *Ambon.*
71 *taoe* — *niet.*
72 *toenoe* — *schieten.*
73 *hori* — *rondom*, *overal.*
74 *Monia Toeheteroe* — Vorst van *Soja.* Ook *Soja* had reeds omstreeks 1540 het Christendom omhelsd.
75 *wasaloë* — *inhalen*, *ontvangen.*
76 *poenuhoewa* — In figuurlijken zin, *blijven*, *wonen*, *vestigen*, samengesteld uit *poena*, *maken*, *bereiden* en *hoewa*, *pinang.*

Het zou juister geweest zijn, als ik den klinker *oe*, evenals ik dit in mijne meergenoemde studie over de Ambonsche landtaal deed, door *ă* had aangeduid, doch door gebrek aan dit letterteeken ter drukkerij te Batavia was mij dit niet wel mogelijk.

Wat de spelling betreft van enkele in de bahasa opgenomen Maleische woorden als *poeti*, *sala*, *soesa*, *bole* enz, zoo heb ik gemeend te moeten afwijken van de juiste Maleische spelling, die *poetih*, *salah*, *soesah*, *boleh* voorschrijft. Zoodoende toch krijgen die woorden meer het karakter der landtaal, die, zij moge dan al uitzonderingen toelaten, sterk naar de vocalische talen helt. Te meer was de door mij aangenomen schrijfwijze noodzakelijk, omdat die woorden reeds in de buigingsvormen der landtaal deelen, zooals blijkt uit *latoe poetia*, waar de pluralisvorm *a* der bahasa aan 't Maleische woord *poetih* gehecht wordt. *Poetia* is rationeeler spelling dan *poetiha*, omdat dit laatste volgens de uitspraak foutief zou zijn.

Ik vond tot deze transformatie te meer aanleiding, omdat de bahasa zelve reeds pogingen in die richting aanwendt door

aan sommige vreemde woorden een slotvocaal toe te voegen; zoo wordt *soerat*, *soerato; salamat*, *salamate; chabar* of *habar*, *habare*; *hormat*, *hormate* enz. Ja zelfs wordt het vreemde woord *kapitan* in de landtaal met wegwerping der *n* vocalisch en *kapita*, zoo ook wordt *toeroen*, *toeroe*.

Loeboeq Basoeng (*Priaman*)
Sumatra's Westkust,
September 1880.

DE BATOE-TOELIS

TE

BUITENZORG

DOOR

K. F. HOLLE.

In deel XVII (1869) bladz. 483 van dit Tijdschrift komt eene verklaring voor van de inscriptie op den steen bij Buitenzorg.

Niettegenstaande die verklaring door mij met aanhaling van plaatsen uit andere inscriptiën (die van Kĕbantĕnan) en enkele oud-Soendasche Mss. wordt gestaafd, schijnt het, dat mijne lezing nog betwijfeld wordt, getuige de vermelding van Dr. Friedrich's verklaring dier inscriptie.

Ik acht het daarom wel de moeite waard, dat van bovengenoemde inscriptie een goed facsimile in het licht worde gegeven, opdat men kunne oordeelen, welke verklaring de ware is: de Kawi-lezing van Dr. Friedrich, die een heel anderen zin geeft, dan wel die van mij, die er niets anders in zie dan een geschiedkundige aanteekening in oud-Soendaasch, de taal van het land.

Het f. s. in Raffles voorkomende, kan niet op den naam van f. s. aanspraak maken, terwijl ook het in deel I van dit tijdschrift voorkomende hier en daar minder juist is. En vermits er zoo weinig inscriptiën in de Soendalanden worden gevonden en in Indië in het algemeen heel weinig, die betrekking hebben op geschiedkundige feiten, zoo acht ik het een aanbeveling te

g.

1. [illegible]

2. [illegible]

3. [illegible]

4. [illegible]

5. [illegible]

6. [illegible]

7. [illegible]

8. [illegible]

9. [illegible]

meer om een eenigzins vertrouwbaar f. s. van deze inscriptie uit te geven.

Ik zou er zoo een reeds vroeger aangeboden hebben, ware het niet, dat de photolithografie, welke de heer C. Dietrich in der tijd van het opschrift maakte evenals de photografie van den heer Kinsbergen, ([1]) nog eenige onzekerheden aanboden, die nu zijn opgehelderd door een f. s., dat eenige heeren te Buitenzorg op mijn verzoek de goedheid hadden te vervaardigen. (Zie de plaat).

Blijven er nu nog wel enkele letterteekens onduidelijk, te meer daar de ontwerper of steenhouwer geen vaste hand had en een letter soms onder meer dan één gedaante voorkomt, heel veel onzekerheid blijft er omtrent de lezing niet bestaan en vond ik nog geene reden, om van mijne vroegere verklaring terug te komen.

Alleen zou men omtrent den eersten zin *„Ini sakakala prĕboe ratoe poerana poen"*, eenigen twijfel kunnen opperen, doch zie ik geen kans er eene betere verklaring van te geven, waarbij het woord *poerâṇa* niet als eigennaam, maar volgens de gewone beteekenis wordt opgevat.

Behalve een transscriptie in Soendasche of Javaansche letter, doe ik hier onder nog volgen een relaas van d' E. Captain Adolph Winckeler, welke den 15 Junij 1690, dus c. c. 200 jaren geleden, den batoe-toelis bezocht. Denkelijk zullen de lezers van dit tijdschrift daarvan niet zonder eenige belangstelling kennis nemen.

TRANSSCRIPTIE.

1 [illegible] ([illegible] ?) [illegible]

2 [illegible]

([1]) Naar die photografiën maakte ik vroeger mijne verklaring.

3 [illegible] (l. [illegible]) [illegible]

4 [illegible] (l. [illegible]) [illegible]

5 [illegible] (l. [illegible]) [illegible] (l. [illegible]) [illegible] (l. [illegible]) [illegible]

6 [illegible] (l. [illegible]) [illegible] (l. [illegible]) [illegible] ? [illegible] (l. [illegible] of [illegible]) [illegible] ?

7 [illegible] ? [illegible] ? [illegible] ? [illegible] (l. [illegible]) [illegible]

8 [illegible] o o [illegible]

9 [illegible] ([illegible] ?) [illegible] o o

Ik had nog een stille hoop dat het f. s. mij eenige nadere zekerheid zoude geven omtrent het voorlaatste woord, en daardoor meerdere zekerheid omtrent het eeuwcijfer.

Beide, de photografiën en het uit de hand vervaardigd f. s. geven echter niets anders dan *piban*, dat ik niet kan verklaren. Welligt moet het *tiban* zijn, *gevallen*, *uit de lucht gevallen* en doelt de zin op een plaats in de Barata Joeda, volgens welke vijf pandawa's wêer uit den dood terugkomen.

Het woord *tiban* zou dan kunnen beteekenen o en zouden wij hebben 1055 van Çaka = A. D. 1133.

Men zou kunnen zeggen, dit is wel wat heel oud; maar daar staat tegenover, dat op de fraaije bronzen klok van Galoeh het jaartal 1111 wordt opgegeven. (*Djalma ita sa rat*).

Het oudste Kawi Ms. uit de Soendalanden, dat bekend is, dateert van 1350 van Çaka.

De twee laatste teekens der inscriptie houd ik voor pada's, ook omdat er een tusschenruimte na het woord *boemi* is.

Nu volgt het verslag van Kapitein Winckeler, waaruit blijkt, dat in 1690 de inlandsche overlevering reeds sprak van Praboe Sili-wangi als de stichter van Pakoewan Padja-

djaran, terwijl de steen spreekt van Dewata of Dewata-sana; maar diezelfde overlevering spreekt ook van Sili-wangi als de laatste vorst van Padjadjaran, terwijl uit een Ms. van 1440 van Çaka blijkt, dat toen reeds Praboe Sili-wangi door de barden (*djoeroe pantoen*) werd bezongen.

Voorloopig houd ik het op den steen en zeg met den Soendanees: *pageuh goerat batoe.*

VERSLAG VAN KAPT. WINCKELER.

Donderdag 15de voor dagh namen de mars aen na den berge Tjipinang gadingh dewelke ligt tusschen de bergen Pangarango en Salack, die wij d' eene oostwaert en d' andere om de west lieten leggen, het hoff Pakoean (1) gingen dwars door 't welk legt op Padjadjaran tusschen de groote rivier en die van Tangaran anders genoemt Tjiliwong en Zedani, aenmerckenswaerdig wegens de gestaltenis van 't vooraengeroerde hoff, vooreerst is 't omringht met een borstweering van keij' steen en aerde opgehaelt, daer binnen vonden wij een steen de hoogte hebbend van....voeten op dewelke gesz. stond agt en een halve regel caracters en dat al vrij wat diep daerin, dogh ons onbekent; hiernevens stond nog een lange ronde steen van lengte als de bovengem. en weijnig van daer stonden twee vrouwenbeeltenissen, als het figure van een hond uijt steen gesneden, die in 't quadraet met keijen omringt waren, dog eer men aen dese vorenhaelde steenen gecomen, heeft men ook een accurate steene vloering off weg bevonden daer men volgens 't relaes der Inlanders niet anders heeft kunnen ontwaren off het coninckliјke huijs soude daer omtrent ge-

(1) Zoo wordt Padjadjaran ten regte meest in alle oude Inlandsche stukken genoemd. Padjaran "op rijen staande" is slechts een nadere bepaling van Pakoean," de plaats der of met pakoes.

staen hebben, 't welk wel aff te meten is, aengesien de vloering naer de oude passebaan strekte daer men ook 7 pitsjaers off waringinboomen bevonden, bovendien leijde digt aen gemelte steenen weg een groote en wel gefatsoeneerde steen van dien de landaert berigt dede, dat de schildwagten altoos op deselve (als van 't gaen vermoeijt wesende) geseten zouden hebben; dese vrienden wisten ook te relateren dat de schildwagten uijt persoonen (?) bestaen hebben en dat tot hun commoditeijt gem. steen gelegt was; verder ondervraegt hebbende wie en hoe gem. mitsgaders wat voor een coning de stigter van dat hoff en wel geweest mogten sijn dede berigt dat het eene Paraboe Striwangi (1) geweest soude sijn. Eer dat wij aen dit aengeroerde quamen ontmoeten een groote laen met driven? en andere boomen seer regulier beplant, streckende elboogswijs, langs en tegens de groote rivier aen, alwaer volgens berigt der inlanders een persoon van groot aansien soude gewoont hebben."

Tot staving mijner lezing alsmede als een proef van oud-Soendaasch, doe ik ten slotte hieronder volgen eenige bladzijden uit een der vroeger door mij vermelde mss. Dat ms. is gegriffeld op lontar en heet Tjarita Para-hyangan. Het heeft geen jaartal en is geschreven kort na den overgang van een groot deel der Soenda-landen tot het Mahomedaansch geloof. Ik schat den ouderdom op ± 350 jaar. Het is incompleet en vermengd met bladen van twee andere mss., denkelijk van dezelfde hand afkomstig en in het Galoesche gevonden. Daar de lontarbladen niet genummerd zijn en de tekst kort en fragmentarisch is, is het mij nog niet gelukt al de bladen te scheiden en aan elkaar te lezen.

De schrijver schijnt nog onbekeerd te zijn geweest en nog

(1) Praboe Sili-wangi.

met het oude geloof te hebben op gehad; hier en daar komen zelfs enkele Sanskritsche naamvallen voor den dag, die als een droevig overblijfsel van de vroegere kennis dier taal moeten worden aangemerkt. Het ms. is niet vrij van Javanismen en Kawi. In plaats van de *o* komt dikwijls nog de *w* voor, b. v. *kadatwan*, in plaats van *kadaton* of het Soendaasch *kadatoean* (zie Inscr. Kwali); verder *mwakta* voor *mokta*.

Ook schijnt het dat vele geschiedkundige feiten en namen den schrijver niet meer met volle juistheid bekend waren. Toch is het opvallend, dat hij van namen melding maakt, die én op den steen te Buitenzorg voorkomen, én op dien te Kwali, wel een bewijs voor de goede lezing dier namen, alsmede dat die personen werkelijk hebben bestaan.

Zoo spreekt hij van Ratoe *Dewata* als de stichter van Pakwan; van Praboe *Niskala Wastoe Kanjtjana*, *die begraven is te Noesa Larang*, terwijl in het heele ms. met geen enkel woord gewag wordt gemaakt van Praboe Sili-wangi, die volgens latere meeningen de stichter van Pakoewan Padjadjaran was en (N. B.) tevens de laatste Soendasche koning. Eindelijk zijn de titels, waarmede de vorst op den steen te Buitenzorg wordt genoemd, in het ms. bijna woordelijk dezelfde, alleen in het laatste komt instede van *radja*, het Indische *radja di radja* voor.

Vergis ik mij niet, dan is de bedoeling der onderwerpelijke inscriptie, om den naam van Dewata-Sana of Ratoe Dewata als stichter van Pakoewan Padjadjaran te vereeuwigen, evenals de steen te Kwali doelt op de stichting of bevestiging der hoofdstad Kawali.

UITTREKSEL UIT DE TJARITA PARA-HYANGAN.

(Begin) Ndah nihan Tjarita Para-hyangan ([1]) sang Rěsi Goeroe majoega Radja poetra Radja poetra miseuwenkeun

([1]) Vorstendommen of Vorstenlanden. Daarom spreke men niet van Pryangan (Preanger) maar Prajangan.

sangkan di awan lawan sangkan di awati sida sapilantjeukan ngagnaranan Manora hija(ng) ta ri Mĕdang-djati inja sang Lajoe watang nja noe njiijan sanghijang watang agĕng basana angkat saboemi djadi manik sakoeroengan miseuwenkeun panjtja poetra sangngapatijan sang koesika sang garga sang mestri sang poeroesa, enz.

ti sang Tarahan tina para hyangan tina kabagina ti Sang wikoe noe ngawakan Djati Soe(n)da mikoekoe sanghya(ng) darma ngawakan sang hya(ng) siksa lawasnya ratoe saratoes lima poeloeh tahoen manak Saloemahing Taman lawasnya ratoe gĕnĕp tahoen manak deuii Saloemahing Tandjoeng lawasnya ratoe dalapan tahoen manak Saloemahing Kikis lawasnya ratoe dwalikoer tahoen, Saloemahing Kiding lawasnya ratoe toedjoeh tahoen manak Aki Kolot lawasnya ratoe sapoeloeh tahoen manak deui Prĕboe Maha Radja lawasnya ratoe toedjoeh tahoen kena kabawa koe kalawisaja kabanjtjana koe seuweu dimantĕn ngaran tohoan Moe(n)doet Agoeng dipipanoembasna oerang reja sa(ng)kan noe angkat ka Djawa moemoel noe lakya(n) di Soenda poen prarang di Madjapahit ajana seuweu Prĕboe Wangi ngarana injana Prĕboe *Niskala Wastoe Kanjtjana noe soeroep di Noesa Larang* ring Giri Wana Koesoema lawasnya ratoe saratoes opat tahoen tohna rampesna agama krĕta joga tandang paom? pojwa? pon? kenana ratoe eleh koe Satimata sang noeroet noe ngasah hijang Boeni kora noe soeroep ka gĕgĕr Omas Batara Goeroe di Djampang sakitoe noe di toeroet koe noe mawa lĕmah tjai Batara Goeroe di Djampang nja inja noe njiya(n) roe koe? sanghya(ng) pake basa noe Wastoe di djy(an) ratoe beunang noe pakabrata bahwa (bawe?) ka ka? dawata noe di roe? oge pake sanghya(ng) Indra roekoe? ta sakitoe soegan aja noe dek noeroetan inja twa noe soeroep ka Noesa Larang daek eleh koe Satmata manana krĕta joega eleh koe noe ngasoeh nja mana sang rama enak mangan sang rĕsi enak ngarĕsi sanana? ngawakan na poerba tisti poerba djati sang disi enak masini ngawakanna manoesa sana ngadoeman alas parijalas koe beet hamo dioekih

koe gĕde hamo dioekih nja mana sang Tarahan enak lalajaran ngawakan ma noe Radja Sasana sanghya(ng) apa tedja bajoe akasa sang boeek enak ngaloe(ng)goeh di sanghya(ng) djagat palaka ngawakan sanghya(ng) Radja Sasana angadĕg di sanghya(ng) Lingga-Wĕsi brata sya poedja tan paloem sang wikoe e(na)k ngadewa sasana ngawakan sanghya(ng) Watang Agĕng enak ngadĕg ma noe Radja Soenya tohaän di Galoeh inja noe soeroep di goenoeng tigasnya nja ratoe toedjoeh tahoen kena salah na twa bogo diastri larangan ti kaloewaran disilihan koe Prĕboe Nalendra Poedja Prĕmana inja sang ratoe Djaja Dewata sang mwa(k)ta ri Ranjtjamaja lawasnya ratoe tĕloe poeloeh salapan tahoen poerba tisti poerba djati mana mo kadatangan koe moesoe ganal moesoe alit soeka krata tang lor kidoel koelon wetan kena krata rasa tan krata djala........lo ba di sanghyang Siksa disilihhan inja koe Prĕboe *Soera wisesa* (1), inja noe soeroep ka Padaren kasoeran kadiran koewanen prarang lima wĕlas (tahoen) kasilihan teu eleh ngalakoekeun bala sariwoe prarang ka Kalapa deung ari? aboerah? prarang ka Tanjdjoeng prarang ka A(n)tjol Kiji prarang ka Wahantĕn (2) Girang prarang ka Simpang prarang ka Goenoeng Batoe prarang ka Saoeng Agoeng prang ka Roemboet prarang ka Goenoeng prarang ka Goenoeng Banjdjar prarang ka Padang prarang ka Panggoakan prarang ka Moe(n)toer prarang ka Hanoem prarang ka Pagĕr Wĕsi prarang ka Mĕdang Kahyangan tiinja noe poelang ka Pakoewan deui hanteu noe nahoenan deui panteg hanjtja di bwana lawasnya ratoe opat wĕlas tahoen Prĕboe ratoe *Dewata* (3) inja noe soeroep ka sawah Tampian Dalĕm loemakoe ngaradja rĕsi tapa pwa soesoesoembĕlehan niat tinjdjo brĕsi soetji wasah di soenat ka toekang na Djati

(1) Zie inscriptie steen Kwali. In het ms. wordt hij ook genoemd „noe sya moelija." di silihan koe noe sya moelija.

(2) Een andere vorm van Bantĕn; ik kon niet te weten komen wat het beteekent.

(3) Zie inscr. Batoe-toelis.

Soenda ([1]) teu kadatangan banjtjana moesoeh ganal tamboe sangkane prarang di Boerwa(n) Agĕng ([2]) pĕdjah tohaan Sarendet deung tohaan ratoe sanghya(ng) ana pandita sakti di roeksak sang pandita — di Soemedeng? sang pandita di Tjiranjdjang pinĕdjahan tanpa dosa katiban koe tapak kikir sang pandita di Djaja Giri linaboehaken ring sagara ana pandita sakti hanteu dosana Moedi (Moending?) Rahijang ngarannya linaboehakeun ri sagara tan kĕneng pati hoerip moewah moksa tanpa tingal raga enz.

Sang Soesoek toenggal injana bijana palaka...........Sri Watjana *Sri badoega maha radja di radja ratoe hadji di Pakwan Padjadjaran* noe mikadatwan Sri Bima Oentarajana Madoera Soera Dipati injana Pakoewan sanghyang Sri ratoe *Dewata* kawĕkasan sang Soesoek toenggal pawitanna lĕmah radja oetama lawasnya ratoe enz.

([1]) Zie koperen Platen Kĕbantĕnan.

([2]) Het vorsten- of Koningsplein.

SNIPPERS

van den REGENT van GALOEH,

RADEN ADIPATI ARIA KOESOEMA DI NINGRAT,

met vertaling en toelichting door

K. F. HOLLE.

De Regent van Galoeh, bekend wegens zijn belangstelling in de Soendasche litteratuur, den vooruitgang en de beschaving zijner landgenooten, zond aan het genootschap eenige aanteekeningen betreffende het *tjadoe* en *boejoet* zijn van lieden in die streek.

Die aanteekeningen volgen hieronder met een zoo woordelijk mogelijke vertaling.

Niet alleen bevatten ze een kleine bijdrage tot de kennis der land- en volkenkunde, maar ook uit een taalkundig oogpunt is de bijdrage niet geheel zonder waarde, daar zij een kijkje geeft in het *Soenda-prakoewoe* of Cheribonsch-Soendaasch dialect, dat zooals uit de aanteekeningen blijkt, hier en daar verschilt met het Soendaasch, hetwelk in de Preanger wordt gesproken.

Wel is de taal dezer bijdragen niet geheel het Soendaasch, zooals het daar in een groot deel der kampoengs wordt

gesproken, maar toch komen er verscheidene woorden in voor, die men in de Preanger niet kent.

Wat *tjadoe* en *boejoet* is, legde ik vroeger uit (zie dit Tijdschrift deel XX bladz. 165.)

Voor hen, die daarvan geen kennis namen, zij vermeld, dat hier onder *tjadoe* wordt verstaan het *afkeerig zijn van iets of zich dit ontzeggen*, *hetzij omdat het geacht wordt ongeluk te hebben aangebracht*, *hetzij* (en dit is zeker de fraaije zijde) *omdat het in nood hulp verleende.*

Bij 't laatste is dus dankbaarheid in het spel, die door sommigen den inlander wordt ontzegd; ja men beweert wel eens, dat hij daarvoor geen woord heeft.

Het onderscheid tusschen *boejoet* en *tjadoe* is gering; onder beiden verstaat men, dat men iets niet doen mag, moet nalaten. Naar mijn opvatting bestaat het hoofdzakelijk daarin, dat *boejoet* meer doelt op iets, dat van de voorouders is overgenomen. (¹) In de hieronder volgende bijdrage worden *boejoet* en *tjadoe* zelfs voor een en dezelfde zaak gebruikt.

Om een denkbeeld van het woord *tjadoe* of *boejoet* te geven, kan ik niet beter doen, dan er op te wijzen, dat vele Christenen *tjadoe* of *boejoet* zijn van het met zijn dertienen aan tafel zitten en dat menigeen er in zoo'n geval tegen opziet de eerste te zijn, die opstaat; een bijgeloof, dat zijn oorsprong heeft in het gebeurde met Judas.

Evenzoo zijn er onder ons Europeanen, die *tjadoe* zijn van het zitten onder een spiegel; want een der familieleden moet onder een spiegel gezeten hebben, die zonder oorzaak (?) naar beneden viel en brak, terwijl de persoon, die er onder zat, kort daarna stierf. Zoo zijn er in Europa ook plaatsen, waar een slechte daad of groot ongeluk gebeurde, die het volk schuwt.

Als men de onderstaande mededeelingen leest, zal men ontwaren, dat de inlander in het *tjadoe* maken van iets niet altijd heel logisch te werk gaat.

(¹) „*Sakakala* is" zegt de Soendanees.

Iemand b. v. vervalscht een acte; de echte valt door de vloer en wordt gevonden en de man wordt *tjadoe* van een uit den grond gebouwd huis, terwijl het veel rationeeler zou zijn geweest *tjadoe* te worden van 't vervalschen van geschriften.

Tjadoe en *boejoet* zijn weer iets anders dan *pamali;* dit laatste beteekent, behalve „zonde" in algemeenen zin, dat iets voor een ieder verboden is en heeft meer overeenkomst met *taboe.*

Zoo is *pamali* soms het betreden van een plaats, die heilig is, dan wel die een bijzonderen roep heeft (*angkĕr*, *sangĕt*, *sangar*) (1).

Ietwat *pamali* is ook 't noemen van zekere zaak, waarvan de naam overeenkomt met dien van den vorst of het hoofd en dat heeft weer iets van *taboe.* Doch deze dingen, die trouwens zelden voorkwamen, raakten meestal uit de mode, evenals de *larangans* (2), die bestonden in het van den vorst of een hoofd uitgaand verbod tot het dragen van kleedingstukken van zekere stof, die de vorst of het hoofd gewoonlijk of slechts tijdelijk gebruikte; het gebruiken van een pajong, welke ook, enz.

Pamali is verder het noemen van den naam der ouders, dat ten gevolge heeft dat de oebi-aanplant geen knollen heeft (*kapahoei*) (3); het noemen in zekere streek (4), van een geit een

(1) *Sangar* altijd in slechte beteekenis.

(2) Van 't grondwoord *larang*, verbieden.

(3) Van *kahapa hoei.*

(4) O. a. in de kampoeng Tjisegel, distr. Darma Radja, afd. Soemedang en verder Noordwaarts. In die kampoeng mag men ook niet zeggen *bĕbĕd*, een ompaksel, en *batok*, dop, klapperdop, maar moet daarvoor gebruiken *boengkoes* en *oendĕm*. Men mag daar en ook in een gedeelte van Malangbong voor steel niet gebruiken het woord *gagang*, maar gebruikt daarvoor *perah*, handvatsel, en wel omdat daar een vroegere vorst nog in eere is, met name Tandoeran gagang.. Dat is dus een taboe-woord.

In de desa Tjihondje gebruikt men voor kat niet *oetjing*, maar *enjeng*. In het Malangbangsche voor lele *kijan* en voor tijger niet *maoeng*, maar *mejong* en dit denkelijk omdat men dit ondier, door het bij zijn naam te noemen, niet om zoo te zeggen „roepen" wil, evenals de Europesche matroos bij storm niet fluit, omdat dit op het suizen van den wind gelijkt.

geit, ([4]) terwijl men die een *oentjal kolong* (een hert, dat onder het huis huist) dan wel *kambing* moet noemen;

het noemen van sirihkalk (*apoe*) op Donderdagavond (*malĕm djoemaät*) instede van vogelpoep (*tai manoek*);

het noemen van den tijger *tijger* instede van *de lenige*, *hij of die daar*, *die met de knevels*, *de eerwaardige*, *hij wien het* (bosch) *behoort*; enz.

het noemen van een wild varken of muis bij zijn naam instede van *noe kasep*, *de* (mannelijk) *schoone* van een varken; *noe geulis*, *de* (vrouwelijk) *schoone* van een muis; enz.

het kappen van bamboe op zekere dagen en het binnenbrengen in de schuur van padi, enz. ([1]).

Eén *katjadoean* wordt ook wel eens, met het oog op den persoon, dien het aangaat, *larangan* (hoog *pantrangan*) genoemd en beteekent dan, dat de verboden zaak iets anders is dan een prentah, meer het zich onderwerpen aan een gelofte, die zekere handelingen verbiedt.

Op de vraag, wat er op volgt, als een *tjadoe*, *boejoet* of *pamali* overtreden wordt, was het antwoord meestal, dat óf de persoon óf de zaak er onder zou lijden; hetzij door een ongeluk te krijgen (bij *boejoet* en *tjadoe*, hetzelfde ongeluk meestal dat er de aanleiding toe gaf), hetzij door ziek te worden; terwijl enkelen zeiden, dat ze niet zoo zeer een ongeluk vreesden en het meer lieten uit een onbestemd gevoel, half vrees, half eerbied voor een instelling van de voorouders (*karoehoen*).

Ook zeide men wel, de reden niet te weten en het „liet, omdat het nu eenmaal zoo was (*da geus kitoe bae*)".

Een feit is het echter, dat er reeds velen zijn, die hun tjadoe over boord gooiden; eerst met eenige vrees (het mocht

([4]) In Europa is het trouwens ook niet altijd geoorloofd „de nommer un chat un chat."

([1]) Men denke hier aan ons „niet uitzeilen op een Vrijdag", en wat het niet noemen van den tijger of een kwaal aangaat, aan 't verbod om te fluiten aan boord als het stormt.

eens tegenvallen) later met een soort glorie, dat ze zoo brani waren geweest.

Zoo vertelde mij onlangs de loerah van Tjiboeroej, waar men o. a. erg *tjadoe* was van paarden en zelfs geen paard in de kampong mogt komen, dat hij zich een viervoeter had aangeschaft. Hij besloot met de woorden: „mijn oom heeft al geruimen tijd een paard en er gebeurde niets kwaads (*teu kijeu kijeu*), nu zal het mij ook wel geen kwaad doen."

„En de oudjes in de kampoeng" vroeg ik, „wat zeggen die er van?"

„O, daar heb ik de zaak al meê beraadslaagd en die zeggen: „jij moet het weten, als wij er maar niet op moeten of het moeten houden."

Het noemen van den naam van plagen, zooals de tijger, varkens en muizen, brengt die den overtreder op het lijf en zoo is het ook geen zaak van pokken te spreken, maar te zeggen „de ziekte", even als wij Europeanen ook wel tijdens de cholera spreken en schrijven van de „heerschende ziekte" of „na een kortstondig hevig lijden", enz. (1).

„Tout comme chez nous" kunnen dus dikwerf de inlanders zeggen en wij evenzoo, van de inlanders sprekende.

Deden wij het maar meer, ons oordeel over den inlander zou heel wat onpartijdiger zijn.

Hoe dikwerf toch beschuldigen wij den inlander van ondeugden, die grootendeels het gevolg zijn van de omstandigheden, waarin hij verkeert (en gelaten wordt) en die op ons denzelfden invloed zouden hebben.

Hoe waren wij in de middeleeuwen toen we „corvéable à merci" waren, er weinig voor het onderwijs was gedaan en wat niet al?

Als de Europeaan bij het beoordeelen van den inlander of inlandsche toestanden zich behoorlijk daarin wilde indenken

---

(1) Men zegt ook wel de „mooie ziekte." Waar een pokkenlijder in huis is, mag men niet spreken van „rijk, veel" en dergelijke, anders mogten de pokken eens *bij menigte* te voorschijn komen.

d. w. z. zich op zijn geweten afvragen, hoe hij in zoo'n toestand zou zijn of doen, zou hij meestal tot de overtuiging komen, dat dezelfde oorzaken op den mensch meestal dezelfde gevolgen hebben, hetzij zijn huid wit, geel, bruin of zwart zij en dat waar de inlander in werkelijkheid te kort komt, dit niet is omdat hij inlander is, maar hoofdzakelijk, omdat het de vrucht zijner omgeving is, van den toestand, waarin hij verkeert en dien wij Europeanen, met onze meerdere beschaving en een ontwikkelingsgeschiedenis achter ons, geroepen zijn zooveel mogelijk te verbeteren.

En niets leidt eerder en zekerder tot verbetering, tot genezing dan de volledige, onpartijdige beoordeeling van de oorzaken, welke een minder gunstigen toestand, de kwaal in het leven riepen en daarom kan er haast niet genoeg gedaan worden aan de beoefening der land- en volkenkunde dezer gewesten.

Hoe meer die bekend wordt, hoe meer de tijd zal aanbreken, dat de traditionele inlander, zooals men zich dien in *Nederland* meest nog voorstelt, „met zijn luijen rug," „inlandsche streken", „zonder eenig begrip van eigendom" enz. zal plaats maken voor een meer werkelijken, met vele gebreken, als alle menschen, maar ook met veel goeds en niet minder vatbaar voor humane, niet in zwakheid ontaardende behandeling, dan elk ander mensch, op welke breedte van den aardbol ook te huis behoorende.

Ook in deze geldt de spreuk: „kennis is magt", en wij en de inlander zouden op het oogenblik tot beider voordeel al heel wat verder zijn, als er omtrent den inlander en zijn huishouding niet nog zoo veel onzekerheid en onkunde bij ons viel aan te wijzen.

Hoe zou men anders b. v. het individueel grondbezit, *dat voor een groot deel van Java*, *sedert onheugelijke tijden bestaat*, een *westersche instelling* kunnen noemen, gelijk nog onlangs, helaas, in onze volksvertegenwoordiging werd beweerd?

([1]) In de Soendalanden b. v., om niet te spreken van de Buitenbezittingen.

Ik hoop eindelijk dat iemand, bekend met de Javanen en Madoerezen, zich zal aangorden om te beschrijven wat daar in deze verteld en geloofd wordt.

Men denke b. v. aan de voor Dipo Negoro zoo verhängnisvolle Progo, een tegenhanger van de Tjipamali (verboden rivier), als grens tusschen de Soendanezen en Javanen eertijds in- of vastgesteld.

Waspada, April 1881.

Van het tjadoe of boejoet zijn.

1.

Tjadoe van het eten van 't vleesch van witte karbouwen.

De menschen van de desa Banagara, die in dat dorp te huis behooren, zijn voor het meerendeel boejoet van het eten van vleesch van witte buffels. De oorsprong wordt opgehelderd door aki Bradja Koesoemah. De vorst Tadji Malela, werd (eens) als zuigeling achtergelaten ter hoofdplaats. Er kwamen vijanden van elders; al de menschen, mannen en vrouwen, liepen weg en verscholen zich. Omdat men in der haast het dorp verliet, dacht men den zuigeling op den arm te hebben; toen men in het bosch kwam, bleek het een houten vijzel te zijn. Na omstreeks 2 á 3 dagen keerde men terug naar de hoofdplaats en werd de zuigeling niet meer aangetroffen; men zeide dat hij door den vijand was meêgenomen. Eindelijk werd de zuigeling in het bosch (terug) gevonden, terwijl een witte karbouw hem zoogde.

Van dien tijd tot nu toe is dat geslacht tjadoe van het eten van vleesch van witte buffels, als ook van het mishandelen en slagten (er van).

2.

Tjadoe van het houden van kleine tortelduiven.

Verhaal van aki Djamaroen. Van de menschen van de desa Sadangaja is er een, die boejoet (en) tjadoe is van het houden van tortelduiven. De aanleiding was dat hij een liefhebber was van het vangen van tortelduiven bij wijze van broodwinning. Zijn gereedschap was een blaasroer. Die man was aan één oog blind. Eens op een dag was hij op de loer

Pasal tjadoe atawa boejoet.

1.

Tjadoe dahar laoek moending boele. Oerang desa Banagara, noe asal desa eta, geus prah reja noe boejoet, dahar laoek moending boele. Asal[r] na ditrangkeun koe aki Bradja Koesoemah: Praboe Tjadji Malela keurna orok ditinggalkeun di dajeuh, kadatangan moesoeh sedjen, sakabeh djalma, awewe lalaki, boebar pada moeboes. Bawaning goegoep loempat ti lemboer, rasana ngais orok; barang datang ka leuweung, horeng noe diais teh loeloempang. Kira[r] meunang 2—3 peuting pada maroelang ka dajeuh; orok geus teu kasampak, *dipagarkeun* (¹) dibawa koe moesoeh. Lawas[r] eta orok kapanggih ti leuweung, keur disoesoewan koe moending boele. Tiwatĕs harita toeroenan eta nĕpi ka ajeuna tjadoe dahar laoek moending boele, kitoe deui mĕrgasa atawa meuntjit.

(¹) Verbasterd van *padjar*=*pa-oedjar*.

2.

Tjadoe ngingoe manoek titiran. Tjarita aki Djamaroen. Oerang desa sadangaja aja noe boegoet tjadoe ngingoe titiran. Asalna bogoh ngala titiran, dipake kasab didjoewalan. Ari pakakasna toeloep. Eta djalma panonna petjak sabeulah. Dina sahidji waktoe ngadodoho manoek titiran dina kai, rek ditoeloep, eta djalma tatanggahhan diisingan manoek titiran. Tai titiran ninggang kana panona noe petjak; eta panon djadi

van een duif, die in een boom zat (en) die hij wilde blazen; hij keek naar boven en werd door de duif bescheten; de poep kwam op het blinde oog te regt, dat opengign en weer zien kon.

. Hij ging daarop heen en te huis komende, deed hij de gelofte, dat zijn kinderen en achterkleinkinderen van nu af geen tortelduiven mogten plagen.

3.

Tjadoe van het planten en eten van handjĕli (soort gierst) en zwarte geiten.

Aki Soerawidjaja verhaalt, dat in den ouden tijd, toen men nog gierst at, zijn voorouders, die rijk konden worden genoemd, handjĕli hadden opgeschuurd. Eens ging de vrouw naar de schuur om handjĕli te halen, (en) omdat handjĕli glad is, gleed het mensch, toen zij er op trapte uit en werd onder de handjĕli bedolven, waarop zij stierf. Lang kon men haar niet vinden, omdat toen zij naar de schuur ging, niemand er kennis van kreeg.

Er was een opschudding over het vermissen der vrouw. Een zwarte geit, die onder de schuur het bloed oplikte, bragt haar aan den dag.

Toen men de handjĕli opruimde, vond men de vrouw reeds dood.

Daarop werd de gelofte gedaan dat men tjadoe zou zijn van het planten en eten van handjĕli en (van het eten) van 't vleesch van zwarte geiten.

4.

Tjadoe van het eten van paling.

Vele menschen van de desa Panjingkiran zijn tjadoe van het eten van paling. De aanleiding is dat vroeger de voorouders werden nagezeten door vijanden; zij werden opgehouden door een groote rivier of water en konden moeijelijk naar

beunta sarta awas. Tidinja moelang; datang ka imah ragrag saoer, sakoer anak^{r} poetoe tiwatĕs djeuna oelah rek mĕrgasa titiran.

3.

Tjadoe mĕlak sarta dahar handjĕli djeung ĕmbe hideung. Tjarita aki Soerawidjaja. Asal^{r} na djaman masih dahar handjĕli karoehoenna, kaitoeng *kaja* (1), ngaleuitan handjĕli. Dina sahidji waktoe istrina ka leuit rek njokot handjĕli, koe sabab adatna handjĕli teja lesang, barang ditintjak handjĕlina milĕj djalmana tilĕlĕp, kakoeboer koe handjĕli datang ka paeh. Lila teu kapanggih, reh waktoena ka leuit taja noe nganjahowankeun. Gehger leungiteun istri, kapanggih koe ĕmbe hideung ti kolong leuit, di letakan gĕtihna. Barang dioedoelkeun handjĕlina ti leuit, beh kapanggih istrina geus paeh. Tidinja ragrag saoer tjadoe dahar handjĕli djeung laoek ĕmbe hideung..

(1) Maleiisme; *beunghar, soegih, mahi, boga* zijn de Soendasche uitdrukkingen voor *rijk, welvarend.*

4.

Tjadoe dahar laoek loebang. Oerang desa Panjingkiran reja noe tjadoĕ dahar loebang. Asal^{r} na baheula karoehoenna dibĕlĕdig moesoeh, kapĕgat koe tjai gĕde, soesah teu bisa meuntas. Teu koengsi lila beh tembong aja tjoekangan sarta gĕde, sa-

den overkant komen. Kort daarop zagen zij een vondel, die wel zoo groot was als een kokosboom; daarvan maakten allen fluks gebruik. Zoo lang zij overtrokken was de vondel zigtbaar en bleek het dat het een groote paling (?!) was.

Toen de vijand aan den waterkant kwam, was de vondel niet (meer) zigtbaar.

Men deed de gelofte dat men tjadoe zou zijn van het eten en plagen van paling.

(De oorzaak zal hier wel ergens anders moeten worden gezocht, dan in dit „stukkie".)

5.

Tjadoe van 't in optogt rondgeleid worden ter gelegenheid van een feest.

Geslacht van Pasir pandjang, regentschap Soekapoera.

De aanleiding was dat (een der) voorouders zijn kind liet trouwen en vreugdebedrijven plaats hadden, zooals de adat dit medebrengt, bij gelegenheid van de vereeniging.

Op den dag der vereeniging werd dat kind rondgeleid op een zetel met plegtigheid en vreugdekreten.

Op den rondgang op den aloen[r], werd de draagstoel door den bliksem getroffen en de bruid en bruidegom, die op den zetel zaten, beiden gedood.

Nadat de bezorging der lijken was afgeloopen, deed de moeder eene gelofte, dat haar nakomelingen bij feestelijke gelegenheden niet meer feestelijk zouden rondgedragen worden.

6.

Tjadoe van het plukken van kanangabloemen.

In de desa Leuwi-halang zijn lieden, die tjadoe zijn van het plukken van kanangabloemen. De aanleiding is dat een der voorouders een zoon had, die hij wilde (laten) besnijden.

Toen de dag bepaald was, klom de jongen, die besneden moest worden, in een kanangaboom viel (naar beneden) en was morsdood.

roewa djeung tangkal kalapa; seug dipake njoekang koe sarereja.

Keur njaroekang, tjoekangna tembong, tetela jen loebang gĕde. Barĕng moesoeh datang ka sisi tjai, tjoekangna teu tembong. Bagrag saoer tjadoe dahar sarta mêrgasa loebang.

5.

Tjadoe di arakkeun keur waktoe dikarijakeun. Toeroenan Pasir pandjang, kaboepaten Soekapoera. Asal tina karoeroehoenna ngawinken poetrana di rame[r] sakoemaha adat noe ngarendengkeun. Dina powean rendengan eta poetrana di arakkeun; nganggo toetoenggangan, dihade[r] diembrang[r]. Barĕng keur diidĕrkeun di aloen[r] toetoenggangañana di sambĕr gĕlap, panganten noe nitihan toetoenggangan doewanana babar pisan paeh. Satoengtoengna ngoeroes majit, iboena kagoengan saoer, satoeroen[r] andjeuña noe dikarijakeun oelah di arakkeun.

6.

Tjadoe ngala kĕmbang kananga. Di desa Leuwi-halang aja noe tjadoe ngala kĕmbang kananga. Asalna karoehoeña boga hidji anak lalaki rek disoendatan. Geus moegoehkeun powe, eta boedak noe rek disoendatan naek kana tangkal kananga, ragrag babar pisan. Tidinja indoeng bapana boga omong satoeroenan manehna tjadoe naek kana tangkal kananga.

Daarop spraken de vader en moeder de gelofte uit, dat hun nakomelingen tjadoe zouden zijn van het klimmen in een kanangaboom.

7.

Tjadoe van het hebben van een zilveren kom, een kris saboek intĕn en zijden omslagdoek en tjongtjot (een soort rijstekoek) van roode rijst.

Geslacht van Pasir-pandjang onder Soekapoera.

De voorouders, die konden geacht worden rijk te zijn, hadden een trouwfeest en het trouwen had plaats met een vrouw, behoorende tot de aanzienlijken der hoofdplaats. Na het trouwen kwamen de oudjes, behoorende tot de familie, bij elkaar en bragt ieder eten en voorraad meê.

Toen de broeder van de bruid de (medegebragte) roode rijst van zijn omhulsel van bladeren ontdeed, riep de bruidegom uit: »Hé, oudere broer, dit is waarlijk roode rijst!" De oudere broeder dat gezegde hoorende, stond op en trok zijn kris saboek intĕn. De bruidegom vloog ook op en (wilde) uit den weg treden, hij raakte verward in zijn zijden slendang, trapte in een zilveren kom, gleed uit en viel plof op den grond, waarop hij door den anderen broeder met de kris saboek intĕn doorstoken werd en morsdood was.

Nadat de drukte had opgehouden voor de verzorging van het lijk, deed de vader de gelofte, dat hij erfelijk tjadoe zijn zou van 't in bezit hebben van een zilveren kom en de hier bovengenoemde andere zaken.

8.

Tjadoe van het maken en bezitten van een hoog uit den grond gebouwd huis.

Geslacht van de desa Tjibodas hilir. Aanleiding gaf Kjahi Toemĕnggoeng Wiranangga, toen die waarnemend bopati was te Tjiamis.

Hij kwam terug van het maken zijner opwachting te Ma-

7.

Tjadoe boga bokor perak, kĕris saboek intĕn, karembong tjinde, tjongtjot sangoe beureum. Toeroenan Pasir pandjang bawah Soekapoera; karoehoenna kaitoeng *kaja* ([1]), boga hadjat ngawinkeun sarta toeloej diistrenan noe djadi gĕgĕden dajeuh. Sameuntas istrenan, koempoelan para sĕpoeh[r] sakadang-warga sarta pada mawa katoewangan *miwah* ([2]) sangoe *sapiambĕk[r] na.* ([3]) Barĕng saderekna panganten noe diistrenan di boeka toempĕngna sangoe beureum, lahiran panganten: Eh! kakang horeng beureum! Manahna rakana *miarsa* ([4]) saoer kitoe, indit narik doehoeng saboek-intĕn, panganten indit deui, barĕng ngalengkah tikaridjĕt koe beulitan tjinde, nintjak bokor perak, tisoledat, gĕdĕbloeg roeboeh, toeloej ditoejoeng koe rakana ditĕwĕk koe kĕris saboek-intĕn, babar pisan paeh. Sameuntas gehger ngoeroes majit, ramana njaoer toeroen tjadoe boga bokor perak satjara sabatoerna tadi.

([1]) Maleiisme; Soend. *beunghar.*

([2] Javanisme, " *djeung, sarĕng.*

([3]) Id. " *sewang[r]an, sorangan, saoerang saoerangna.*

([4]) Id. " *mireungeu;* die zin is bovendien onjuist. Instede van *manahna,* had hier moeten staan *di mana.*

8.

Tjadoe njeun sarta boga imah panggoeng. Toeroenan desa Tjibodas hilir. Awit ti kijai Toemĕnggoeng Wiranangga; waktoe djadi wakil bapati Tjiamis. Moelih seba ti Mataram, di bahanan koe Soeltan hidji piagĕm angkatan bopati Banagara sarta diwakilan ngadawoehken ka para abdi Banagara noedoehkeun noe djadi bopati, gĕbrahken piagĕm angkatannana.

taram. De Sultan gaf hem meê een acte van aanstelling voor den bopati van Banagara en magtigde hem aan de onderhoorigen te Banagara te zeggen wie bopati van Banagara was geworden, bekend te maken de acte van aanstelling.

Toen hij in zijn hoog huis gekomen was, veranderde hij de acte, zoodat ze luidde, dat hij bopati was geworden. Er werd uitvoering gegeven aan de bekendmaking der acte; iedereen had gehoord, dat hij bopati van Banagara was geworden.

Na eenigen tijd viel de werkelijke acte van Mataram (door de vloer) naar beneden en werd gevonden door een heerendienstpligtige, iemand van Banagara met name aki Pawindon.

Toen de tijd van aflossing van hem daar was, toog aki Pawindon van zijn dienstwerk naar huis, het onder het huis gevonden geschrift nam hij meê en gaf het aan den regthebbende, namelijk den benoemde (met name) Raden Aria Djajanagara.

Die begaf zich dadelijk op weg naar Mataram en deelde aan den Sultan de handelingen van Kjahi Toemĕnggoeng Wiranangga meê. Toen de bopati's bij massa hun opwachting maakten, werd er inlichting gevraagd. Kjai Toemĕnggoeng Wiranangga zeide nog niet de waarheid, omdat hij Raden Pandji Aria Djaja Nagara niet zag, daar de Pangeran Panĕmbahan hem verstopt hield.

Daarop wilde men Toemĕnggoeng Wiranangga straffen met den dood, waarop hij voor den bopati van Banagara (als ondergeschikte) gevraagd werd, hetgeen werd toegestaan.

Toen nu Toemĕnggoeng Wiranangga van Mataram te huis kwam, deed hij de gelofte dat zijn afstammelingen tjadoe zouden zijn van het in bezit hebben van een hoog uit den grond gebouwd huis.

9.

Tjadoe van het houden van een bruingrijzen schimmel en teugels van rood garen vervaardigd.

De aanleiding was dat de Adipati Pamoekan, bopati van Galoeh, werd achtervolgd door zijn schoonvader met name

Barĕng datang ka boemi panggoeng, piagĕm digĕntos oengĕlna, andjeuñа noe djoemĕnĕng boepati. Kalampah geus didawoehkeun, oengeling piagĕm pada *miarsa* (¹) jen andjeuña noe djoemĕnĕng boepati di Banagara. Lilar piagĕm noe estoe ti Mataram ragrag ka kolong boemi, kapanggih koe noe toegoer; oerang Banagara, ngaran aki Pawindon. Barĕng geus nĕpi ka oesoemna diganti, aki Pawindon balik tina patoegoeran, soerat noe timoe ti kolong dibawa dibikeun ka noe boga, nja noe diangkat Raden Pandji Aria Djajanagara. Bral angkat ka Mataram, *dipahatoer* (²) ka soeltan tindakna kiai Toemenggoeng Wiranangga, dina waktoe seba pĕpĕkan pra boepati, dipriksa katrangañana *katoeran* (³) kjai toemĕnggoeng Wirangga masih palsoe, reh Raden Pandji aria Djajanagara teu katingalieun, sĕbab *diboenikeun* (⁴) koe Pangeran Panĕmbahan. Tidinja Toemĕnggoeng Wiranangga rek di hoekoem pati, disoehoenkeun keur boepati Banagara, kapasihkeun.

Sasoempingna ti Mataram kjai Toemĕnggoeng Wiranangga ragrag saoer, satoeroenan andjeuña tjadoe kagoengan imah panggoeng.

(¹) Javanisme.

(²) Moet zijn *dipihatoer*, welligt een schrijffout.

(³) Moet zijn *pioendjoekna*.

(⁴) Hier zou men zeggen *disoempoetkeun*.

9.

Tjadoe ngingoe koeda dawoek-bang sarta make apoes kadali kanteh beureum. Asal ti sang adipati Pamoekan, boepati Ga-

Praboe di Moentar, gezeten op een bruingrijzen schimmel, gebruikende teugels van rood garen.

De reden dat hij achtervolgd werd was, dat hij ongelukkig was gemaakt door zijn vrouw met name Njai Mas Nata Boemi. Zij was de dochter van Praboe di Moentar, waarmede Adipati Pamoekan getrouwd was.

Daarop deed zijn vader Praboe Galoeh Tjipta Pĕrmana de gelofte, dat zij tjadoe zouden zijn van bruingrijze schimmels en roodgaren teugels.

10.

Tjadoe van het planten van roode rijst; eten (er van) geoorloofd.

Van de menschen van de desa Sadangaja zijn er die tjadoe zijn van het planten van roode rijst.

(Een) der voorouders had een mooie dochter, hetgeen naar de hoofdplaats overgebriefd werd. De vorst wilde ze tot bijzit hebben; het kind wilde echter niet. De zendeling (van den vorst) wilde haar dwingen.

Het kind liep weg naar het drooge rijstveld. Vader en moeder zochten haar met den zendeling, doch vruchteloos, ze vonden haar niet.

De vader werd (daarop) door den zendeling mêegenomen en aan den vorst overgeleverd, met de bewering dat hij zijn kind verstopt had, waarop hij gevangen werd gezet.

Nadat hij van zijn straf af was, ging hij naar zijn dorp terug en vond zijn kind reeds (terug)gekomen. Hij ondervroeg haar: „Waar waart ge verstopt?" Zij zeide: „Wel tusschen de roode padi; bovendien heb ik vader wel gezien, snuffelend daar naar mij zoekende!"

De vader deed de gelofte: „van nu af zullen mijn nakomelingen geen roode rijst meer planten, die aanleiding was dat ik in arrest kwam."

loeh, waktoena dibradjag koe *mërtoewana* (1), Praboe di Moentoer, nitihan koeda dawoek bang, make apoes kadali kanteh beureum. Noe matak dibradjag margi dipitĕnah koe garwa, nami njai mas Nataboemi, nja eta poetrana Praboe di Moentoer, noe di pigarwa koe sang Dipati Pamoekan. Tidinja ramana Praboe di Galoeh Tjipta Përmana kagoengan saoer, tjadoe kagoengan koeda dawoek-bang sarta kadali apoes kanteh beureum.

(1) Maleïsme. Soend. *mitohana* = 't Mal. *mĕr toha* = *toewa*. In Oud-Soendaasch heetten de hoofden ook wel *tohaän* = *toewan*. Zie ook het Javaansche *maratoewa*.

10.

Tjadoe mĕlak pare beureum, daharmah hade. Oerang desa Sadanganja aja noe tjadoe mĕlak pare beureum. Asalna karoehoeña boga anak awewe geulis, kawĕntarkeun ka nagara. Rek di sĕlir koe Ratoe, si boedak teu daekeun, dipaksa koe *pawarangan*. (1) Si boedak loempat ka hoema ditejangan koe indoeng-bapana sarta djeung piwarangan, wĕleh teu kapanggih. Bapana dibawa koe piwarangan dihatoerkeun ka Ratoe, magar *moenikeun* (2) anakna, toeloej diberok. Saoetjoelna tina siksaän moelang ka lĕmboer, anakna kasampak geus datang, ditanja: *Njamoeni* (3) timana? Omongna: Njamoeni dina pare beureum „ongkoh bapa ge kadeuleu koe kaoela tingkaroreh nejangan didinja! „Bapana ragrag omong: „ajeuna satoeroen aing oelah deui mĕlak pare beureum *denesi* (4) matak diares.

(1) Hier *piwarangan*, welligt een schrijffout. *Pawarang*, eerste vrouw van een aanzienlijke. Zoo niet, dan hebben wij hier nog met hetzelfde *pa* te doen, dat voorkomt in *pagawe*, sawahbewerker, en *patjalang* (ook wel *pantjalang*), boodschapper.

(2) Soend. *njoempoetkeun*

(3) „ *njoempoet di mana*.

(4) Javanisme, *dene si*. Soend. *da*, *lantaran*. Oud Soend. *kenana*.

11.

Boejoet van het weven van kasang (inlandsche gordijnen.)
Geslacht Tjibodas, Tjiamis.

Een der vrouwelijke voorouders was bedreven in het weven.

Eens ging haar echtgenoot op een verren togt, en vond te huis komende zijn vrouw bezig met het weven van een kasang.

In de mand (die ze bij zich had) lag een brief en vermoedde hij dat het een minnebrief was. Zonder verder onderzoek liet hij zich door drift overmeesteren en stak de wevende (vrouw) morsdood.

Toen zijn drift bekoeld was, las hij den brief en het kwam toen uit, dat het zijn eigen brief was, bevattende genegenheidsbetuigingen (aan zijne vrouw).

Daarop deed hij de gelofte, dat zijn nakomelingen geen kasang zouden weven.

12.

Tjadoe van het gebruiken van den klapaboom.

Er is een man met name Mastal, die huist in de desa Tjikoneng en tjadoe is van het gebruiken van den klapaboom.

Aanleiding was, dat vroeger een zijner voorouders een kleinen jongen had, die (eens) op een balei zat met de beenen kruiselings; er viel een klapahouten stijl om, het kind kwam tegen zijn vader aan, een mes dat daar lag raakte het kind, het stak zich midden in de hand en gaf den geest. Zijn broeder (wilde) helpen, en verwondde zich aan een klapasplinter en stierf. Daarop deed de vader de gelofte, dat hij tjadoe zou zijn van het bezitten van een huis met stijlen van klapahout.

13.

Tjadoe van het omkappen van den kondangboom en het eten van de vruchten daarvan.

Er is iemand met name Karsiah, wonende te Tjikoneng, die

11.

Boejoet ninoen kasang. Toeroenan Tjibodas, Tjiamis. Asal kanoehoeña istri binangkit sangkir ngenjeuk. Dina sahidji waktoe tjarogena angkat djaoeh, arina soemping kasampak istrina keur ninoen kasang. Dina piseureungan aja soerat ngagoler, ditĕrka soerat bobogohan. Teu dipriksa deui, tjarogena kaboeroe napsoe, noe keur ninoen djĕdak ditĕwĕk, babar pisan. Ari geus reureuh napsoe, soerat dibatja, horeng soerat ti andjeuña oengĕl *soemono* ([1]). Tidinja andjeuña ragrag saoer, satoeroenan oelah rek ninoen kasang.

([1]) Toestandsvorm van *sono*.

12.

Tjadoe make tangkal kalapa. Aja hidji djalma ngaran Mastal, imah[r] di desa Tjikoneng, tjadoe make tangkal kalapa. *Kawit* ([1]) baheulana *pakolotañana* ([2]) boga hidji anak lalaki leutik, keur sila di bale, tihang tangkal kalapa eunjeuh, anakna naradjang ka bapana, aja sahidji peso ngagoler keuna ka boedak, *katoeblĕs* ([3]) tĕngah leungeuña, babar pisan paeh. Ditoeloengan koe doeloerna, eta doeloerna katjoegak koe haroepat kalapa, babar pisan paeh. Tidinja bapana ragrag omong, tjadoe boga imah bale ditihangan tangkal kalapa.

([1]) Javanisme; Soend. *asalna lantarannana, djalanna.*
([2]) Hier zou dit beteekenen: zijn oud worden.
([3]) Javanisme. Soend. *katjoegak.*

13.

Tjadoe noewar tangkal kondang sarta njatoe boewahna. Aja hidji djalma ngaran Karsiah imah[r] di Tjikoneng, tjadoe tangkal kondang sarta nĕda boewahna. *Kawit* lampah *pakolo-*

tjadoe is van de kondang en van het eten der vruchten daarvan.

De aanleiding is, dat zijn voorouders vroeger tijdens den oorlog naar het bosch vlugtten en wel naar de ruigte, waar een kondangboom groeide. Zij verborgen zich in een grooten kondangboom; de oproerlingen zochten hen, doch konden hen niet vinden, daar zij vèr van dien boom (voorbij)gingen.

In huis teruggekomen, verzamelden zij hun makkers en vroegen hun getuigen te zijn (van de gelofte) van tjadoe te zijn van het omkappen van kondangboomen en het eten van de vruchten.

14.

Tjadoe van het eten van djengkol.

Een man wonende te Tjikoneng is tjadoe van het eten van djengkol. Een zijner voorouders had een kind, dat zeer veel hield van het eten van djengkol en djengkol ging halen in het bosch.

Na de djengkol geplukt te hebben, ging het die onder (den boom) eten, kreeg daarop spoedig de djengkolziekte tot de dood (er op volgde).

De vader zocht het en vond het reeds dood onder den djengkolboom. Daarop bragt hij het naar huis en na het beredderen van het lijk, deed de vader de gelofte, dat zijn nakomelingen tjadoe zouden zijn van het eten van djengkol.

15.

Tjadoe van het eten van lele en koeloer (vrucht).

Een vrouw met name moeder Baras, wonende te Tjikoneng, is tjadoe van het eten van lele en koeloervruchten.

De aanleiding was dat een harer voorouders vroeger tijdens een oorlog was gevlugt naar het bosch, naar de wildernis.

In de wildernis was een koeloerboom en daaronder een plas water. Hij klom op den koeloerboom en ging op een tak zitten. De oproerlingen, die hem nazaten, vonden bij

tañana ([1]) baheula djaman pĕpĕrang moeboes ka leuweung kana doengoes, aja tangkal kondang, njalindoeng kana tangkal kondang gĕde, ditejangan koe brandal teu kapanggih, brandalna leumpang djaoeh tina tangkal kondang. Balik ka imahna, tidinja ngoempoelkeun batoer'na menta disaksian tjadoe noewar tangkal kondang sarta njatoe boewahna.

([1]) Hier zegt men *karoehoenna.* Onder *pakokolotanana* zou men hier verstaan: zijn oud worden.

14.

Tjadoe njatoe djengkol. Sahidji djalma ngaran Nangga, imah' di Tjikoneng, tjadoe njatoe djengkol. *Kawit* lampah *pakolotañana* bahĕula boga anak hidji, beuki pisan djengkol, toeloej ngala djengkol di leuweung. Sanggeussing ngala djengkol, di handapeunnana njatoewan djengkol, gantjangna djengkoleun *sampe* ([1]) paeh. Ditejangan koe bapana kapanggih handapeun tangkal djengkol geus paeh, toeloej dibawa ka imahna, balik dioeroeskeun majitna, tidinja bapana ragrag omong, satoeroen toeroenan manehna tjadoe njatoe djengkol.

([1]) Maleiisme. Soend. *nĕpi ka* of *datang ka. Sampe* wordt hier wel eens gebruikt voor voldoende, *sampe katjida.*

15.

Tjadoe njatoe laoek lele sarta koeloer. Sahidji djalma ngaran Amboe Baros, imah' di Tjikoneng, tjadoe njatoe lele sarta boewah koeloer. *Kawit* lampah *pakolotañana* baheula djaman pĕpĕrang maroeboes ka leuweung ka noe bala; dina bala aja tangkal koeloer sarta di handapna aja tjaloebakan tjai. Manehna naek kana tangkal koeloer tjitjing dina dahaña di loehoer, diboeroe brandal datang kana tjaloebakan, manggih lele keur njome. Eta brandal kapĕgat koe laoek, toeloej maroeloengan

den modderplas gekomen, lele's die magteloos daar lagen. De oproerlingen werden opgehouden door die visschen, die zij opzamelden. Nadat zij de visschen verzameld hadden, gingen ze heen. Toen ze weg waren, klom hij naar beneden en ging naar huis.

Daarop deed hij de gelofte en vroeg (daarvoor) getuigen, dat hij tjadoe zou zijn van het eten van lele en koeloervruchten.

16.

Tjadoe van het stukbijten of eten van kippenkoppen.

Er is iemand met name Askian wonende te Tjikoneng, die tjadoe is van het eten van kippenkoppen.

De aanleiding was, dat zijn voorouders hun kind lieten trouwen en uit de kerk gekomen, aanzaten aan een feestmaal.

De bruidegom had een kris brodjol en zat naast de bruid en daarnaast zat de jongere broer van de bruid, die verzot was op kippenkoppen. Hij brak den kop van een kip af en beet die stuk; (terwijl) de hersenen op de boezem van de bruid spatten.

Daarop veegde de jonge broer die met zijn elleboog weg, waarop de bruidegom zijn kris trok, (de bruid) doorstak en (wijders) den jongeren broeder doodelijk trof. Daarop was hij (een oogenblik) besluiteloos en doorstak vervolgens zich zelven, zoodat er drie dooden lagen.

De vader deed daarop de gelofte en vroeg getuigen, dat zijn nakomelingen tjadoe zouden zijn van het stukbijten van kippenkoppen.

17.

Tjadoe van het varen in een prauw.

Iemand met name Asnawi, wonende te Tjikoneng, is tjadoe van het varen in een schuit.

De aanleiding is dat een zijner voorouders vroeger door zeeroovers medegenomen en midden in zee gebragt werd.

Omdat hij daar niet wilde aarden, peinsde hij (er over uit

laoek, geus maroeloengan, toeloej baroedal. — Sanggeus boedal brandal, manehna toeroen ka handap balik ka imahna. Tidinja manehna ragrag omong menta saksi, tjadoe njatoe lele sarta boewah koeloer.

16.

Tjadoe ngokos atawa nĕda hoeloe hajam. Aja hidji djalma ngaran Askiam, imahr di Tjikoneng, tjadoe njatoe hoeloe hajam. *Kawit* lampah *pokolotañana* nikahkeun anakna, datang ti masigit ngarioeng sidĕkah dalahar. Panganten lalaki njoren kĕris bradjol ngarendeng djeung penganten istri, katema ngarendeng koe adina panganten istri; kabeukina hoeloe hajam, geuwat dipinggĕskeun hoeloe hajam teh, pek di kokos *sampe* ([1]) boetjat; polo njorot ka soesoe atjeukna panganten istri, toeloej disoesoet koe sikoe adina, geus kitoe panganten lalaki njaboet kĕris toeloej ditĕwĕk keuna ka adina *sampe* paeh. Tidinja manehna ngahoelĕng, toeloej bae nĕwĕk maneh, geus ngalondjor tiloe majit. Tidinja ramana ngalahir menta di saksian, satoeroenr andjeuña tjadoe ngokos hoeloe-hajam.

([1]) Javanisme. Soend. *datang ka.*

17.

Tjadoe paparahoewan. Sahidji djalma Asnawi, imahr di Tjikoneng, tjadoe toempak prahoe. *Kawit* lampah *pakolotañana*, baheula dibawa koe badjo, dibawa ka tĕngah sagara. Bawaning koe teu bĕtah, tidinja mikir, gantjangna kaloewar tina prahoe, manggih sahidji kai noe dipake djalan minggat *sampe* bisa handjat ka darat; toeloej gantjang balik ka imah;

de prauw te komen). Spoedig verliet hij de prauw, ontmoette een stuk hout en gebruikte dit om weg te komen en bereikte het land, waarop hij zich naar huis spoedde. Na zijn tehuiskomst, vroeg hij getuigen (en zeide:) „mijn nakomelingen zullen tjadoe zijn van het varen in een prauw."

Qu'allais- je faire dans cette galère!

18.

Tjadoe van het hebben van meer dan één vrouw.

Iemand met name Raksa Widjaja, desahoofd van Wanasigra is tjadoe van het trouwen van meer dan één vrouw.

De aanleiding is dat een zijner voorouders, die meer dan één vrouw had, (er door) te gronde ging en zijn goed kwijt raakte, zelfs zijn licham leed er onder. Daarop deed hij ze weg, zoodat er (slechts) één overbleef. Toen pas voelde hij zich gelukkig en deed de gelofte, onder aanroeping van getuigen, dat zijn nakomelingen tjadoe zouden zijn van het trouwen van meer dan één vrouw.

19.

Tjadoe van het gebruiken van een sarong barong.

Iemand met name Landji, wonende in de desa Tjikoneng, is tjadoe (van het dragen) van een sarong batik barong.

De aanleiding is dat een zijner voorouders tijdens een fellen oorlog met oproerlingen, in een sarong batik barong verward raakte; hij stierf niet, maar behield het leven. Toen hij beter was, deed hij de gelofte, onder aanroeping van getuigen, dat zijn nakomelingen tjadoe zouden zijn van het gebruiken van een sarong barong.

20.

Boejoet van kidangvleesch.

Een man met name bapa Ipol, wonende te Tjikoneng, is boejoet van kidangvleesch.

sadatang balik ka imah, menta di saksiau, satoeroen' kaoela tjadoe paparahoewan.

18.

Tjadoe njandoeng. Sahidji djalma ngaran Raksa Widjaja, *koewoe* ([1]) Wanasigra, tjadoe njandoeng. *Kawit* lampah *pakolotannana* baheula njandoeng djadi karoeksakan, sarta barang bejak, awak oge teu walagri. Tidinja dipitjeun, tinggal hidji, karasa kakara slamat, toeloej bae menta disaksian, satoeroen' manehna tjadoe njandoeng.

([1]) Onder *koewoe* verstaat men in het Cheribonsche den loerah. Ook in de West van de Preanger is die titel niet onbekend, zooals blijkt uit de plaatsnaam *Pakoewon* (*Pakoewoean*). In Bantěn heeten de loerah's *djaro*. Zij zijn de stijlen (*djaro*), die den bamboepagger (*kikis*), hier den kleinen man, staande houden.

19.

Tjadoe make samping barong ([1]). Sahidji djalma ngaran Lamdji, imah' di desa Tjikoneng, tjadoe samping batik barong. *Kawit* lampah *pakolotañana*, baheula djaman pěpěrang taroeng djeung brandal, kagoebed koe samping barong teu koengsi paeh, bisa keneh hiroep. Geus tjageur kaloewar kasaoeran menta disaksian, watěs ajeuna tjadoe make samping barong satoeran-toeroenañana.

([1]) Soort batik. *Barong* of *singah barong* = beer. Vergelijk *barongan*.

20.

Boejoet něda laoek měntjěk. Sahidji djalma ngaran Bapa Ipoel, imah' di Tjikoneng, boejoet něda laoek měntjěk. *Kawit pakolotañana* baheula djaman pěpěrang moeboes ka leu-

De aanleiding is dat zijn voorouders tijdens den oorlog vlugtten naar het bosch, waar het erg begroeid was.

De oproerlingen (vijand) achtervolgden hen, toen er een kidang uit de ruigte te voorschijn kwam. De oproerlingen zeiden: „hier zullen geen menschen, zijn, want er komt een kidang uit."

De oproerlingen gingen daarop heen en toen kwamen zij (die zich verscholen hadden) uit het struikgewas te voorschijn en togen naar huis; zij vroegen getuigen (om de gelofte aan te hooren), dat hun nakomelingen tjadoe zouden zijn van het eten van kidangvleesch.

---

weung ka noe bala. Diboeroe koe brandal, ti noe bala bidjil hidji mĕntjĕk, tjek brandal: „Mowal aja djalmaän, *denesi* aja *kidang* (1) bidjil." Brandal toeloej baralik deui. Tidinja baridjil tina doengoes, balik ka imahna, menta disaksian satoeroenan manehna tjadoe nĕda laoek mĕntjĕk.

---

(1) Javanisme ([illegible]), Soend. *mĕntjĕk*.

DAGVERHAAL

VAN EENE REIS NAAR

GLOEGOER VI KOTA [1]

DOOR DEN CONTRÔLEUR

E. Th. VAN DELDEN.

12—15 Februari 1880. Mijn standplaats Kota Baro e te voet verlatende, omdat Gloegoer voorloopig op geene andere wijze over land is te bereiken en de reis over water, stroom opwaarts langs de Kampar Kanan weken lang zou kunnen duren, kwam ik in den namiddag van 12, 13, 14 en 15 Februari achtereenvolgens te Goenoeng Melintang, Loeboe Alei, Kota Bangoen en Sialang aan.

Van die laatste plaats zond ik den 15en een bode naar Koeboe Penjabrangan, met last den volgenden morgen vroeg naar Kota Gloegoer door te gaan om mijn komst aan de hoofden aldaar te melden.

16 Februari. Zelf overnachtte ik den 16en te Koeboe Penjabrangan op ongeveer 13 paal van Kota Gloegoer.

---

(1) In het najaar van 1879 vaardigden de drie negorijen, die te samen het bondgenootschap Gloegoer vormden, zonder overleg met het andere uit 5 negorijen samengestelde bondgenootschap Moeara vertegenwoordigers naar Paijakombo af, om te verzoeken, dat hun gebied onder het bestuur van het Gouvernement mocht komen. Alvorens het verzoek in overweging te nemen, achtte de Indische Regeering een plaatselijk onderzoek noodig, waarmede de contrôleur der onderafdeeling Pangkallan Kota Baroe en XII Kota Kampar belast werd, die van deze reis dit dagverhaal heeft opgesteld (Koloniaal Verslag 1880).

Ik was nog steeds op Gouvernements grondgebied, maar zou dat morgen, voorbij Batoe Toenggal, verlaten.

Batoe Toenggal, „de steen of de steen bij uitnemendheid", vormt midden in een zeer boschrijke streek op de westelijke helling van den Pamatang Batoe Toenggal, uitlooper van den Boekit Bakar, met nog twee andere zoogenoemde steenen de grens.

17 Februari. Ofschoon van de vriendschappelijke gevoelens der onafhankelijke hoofden overtuigd, wachtte ik daar beleefdheidshalve hun antwoord op het gisteren aan hen afgezonden bericht mijner komst.

Behalve door twee oppassers, enkele bedienden en een trein van koelies was ik vergezeld door drie der meest bekende hoofden van Pangkalan en Kapoer, Datoe Satie uit Kota Baroe, Penghoeloe Moeda uit Sialang en Radja Bangkalang uit Koeboe, allen met de hoofden in Gloegoer min of meer bevriend en voor het doel der reis door mij gekozen.

Tegen één uur des middags verwittigd, dat de onafhankelijke hoofden ons drie paal voor Kota Gloegoer zouden opwachten, vervolgden wij het van Batoe Toenggal over de grenzen voerend boschpad en bereikten tegen drie uur Kampong Barangan aan de Sigi-Sigi-rivier, in welk gehucht de mij tegemoet gezonden Gloegoersche hoofden weêr voor het eerst na vijf en dertig jaar een Europeesch ambtenaar verwelkomden.

Eenige oogenblikken toevende om het aangeboden klapperwater te drinken en naar Datoe Besar, het voornaamste hoofd, die met de overige mij ten deele reeds bekende hoofden niet was meêgekomen, aan een hunner vragende, vernam ik dat hij ten gevolge van het overlijden van twee van zijn kinderen, den nacht te voren aan pestpokken bezweken, had moeten achterblijven, maar mij in de kota zou wachten. Van af Kampong Barangan was de weg gebaand en oogenschijnlijk met veel zorg onderhouden en de enkele palen, die

ons van Gloegoer's hoofdplaats scheidden, waren dus weldra afgelegd.

Ofschoon het terrein zeer weinig sporen van bebouwing droeg, merkte ik hier en daar toch ladangs op, die met vrucht in sawah's om te werken zouden zijn, omdat de tusschen Kota Gloegoer en Kampong Barangan voorkomende vlakte door talrijke beekjes wordt doorsneden.

De kota bereikende, ontving Datoe Besar mij aan den ingang eener nieuwe woning, nabij de ruime en nette balei opgericht. Hij was omringd door de hem ondergeschikte hoofden uit Gloegoer III Kota di ilir en een groot deel zijner bevolking.

Het plein voor mijne woning was met vlaggen opgesierd en ofschoon de pokken heerschten en het gebruik dan medebrengt geen muziek te maken, (een ook in Kampar, Pangkalan en Kapoer heerschende adat) klonk de selempong mij ter eere luid en levendig. Dus viel over de ontvangst en de aan den dag gelegde gezindheid niet te klagen.

18 Februari. Het terrein, gisteren en eergisteren doorgetrokken, heeft eenige oudheidkundige waarde. Aan de bronnen van de Soengei Gelang Tinggi bevinden zich de overblijfselen eener vroegere vestiging, waarom de berg, waarop deze nevenrivier van de Kapoer Gedang ontspringt, den naam van Boekit Kota Soengei Gelang draagt. Het nu levende geslacht is het ontgaan, wanneer en aan wie die vestiging, zoo ver van de thans bewoonde oorden afgelegen, haar ontstaan te danken heeft, doch men neemt de restes waar in een kunstig gegraven waterput van meer dan vijf vadem diepte, waarin men aan de eene zijde door middel van een uitgegraven trap tot aan de wateroppervlakte kan afdalen.

Voorbij Batoe Toenggal treft men op den Pamatang Batoe Bersoerat, welke een lagere uitlooper van den Boekit Bakar is, een steen met Bataksch letterschrift aan, waarvan ik ten behoeve van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen eene transscriptie maakte.

De talrijke rivieren, welke het landschap van af Sialang tot Koeboe Penjabrangan doorsnijden, maken dit gedeelte zeer geschikt voor bewoning. Met uitzondering van het uit enkele huizen bestaande Koeboe Pisang en Koeboe Penjabrangan ontwaart het oog overal de uitgestrekte wildernis.

Van af Batang Pamangan, alwaar het pad zich splitst en rechts naar Tandjong Djadjaran voert, bekomt het landschap nog een woester en onbewoonder aanzien. Het uitzicht wordt door hoog rechtopgaand hout belemmerd, vlakten en heuvelen maken plaats voor bergen en ravijnen, het terrein rijst en het pad klimt steiler en steiler naar den top van den Boekit Bakar, om van daar met een lange bocht over den westelijken rug naar Gloegoer af te dalen.

Geen der onder weg genomen monsters aarde wijzen aan, dat de bodem hier geschikt voor de teelt van koffie is. Tot op eene diepte van een halven vadem bestaat de laag slechts uit verweerden fijnkorreligen rooden zandsteen.

Voorbij den top van den Boekit Bakar komt aan den weg een punt voor, van waar een groot gedeelte van het landschap Gloegoer overzien kan worden. Het doet zich aan het oog verrukkelijk voor met hooge tot op den kruin bewassen bergen door boschrijke valleien afgezet.

Het is een bergland bij uitnemendheid, waarin slechts enkele vlakke strooken voorkomen. De hoogste punten vormen Boekit Mendala, Boekit Mengkoedoe, Boekit Agoeng, Boekit Toesam, Pamatang Patei, Lantieq Toengganei, Boekit Loemoet, Boekit Soengei Dipo, Boekit Akar Begalong, Boekit Lingga Koening, Pematang Soengei Riëh, Gantieng Batoe, Boekit Bendang en Boekit Pintoe Kwari.

Ten behoeve van mijn onderzoek naar de geschiktheid dezer gronden, verzocht ik Datoe Besar van de op die bergen voorkomende aarde verschillende monsters te doen steken ter diepte van een halven meter, waartoe op die maat bekapte bamboezen kokers met een uitgesneden scherpen rand het beste hulpmiddel opleveren.

Ik gaf hem voorts te kennen den volgenden morgen gaarne in den gelegenheid te worden gesteld de door mij voor te dragen belangen te bespreken in eene bijeenkomst van alle hoofden en oudsten der bevolking uit het landschap Gloegoer III Kota di ilir.

Ter ontmoeting van de hoofden uit Gloegoer III Kota di moediq won ik nader raad in.

Mij bleek dat Datoe Besar in eene ontevreden stemming was over de door die hoofden tegenover hem aangenomen houding.

Hij had zijn invloed aangeboden, zijn bemiddeling bijgebracht in een oorlog, waarin Moeara (hoofdplaats van Gloegoer III Kota di moediq) met Silajang door een misverstand gewikkeld was en die voor Moeara smadelijk had kunnen afloopen en nogtans, in dank voor die bemoeienis, scheen Datoe Bandharo, het hoofd van Gloegoer III Kota di moediq, zich steeds meer en meer van hem te willen vervreemden.

En ofschoon Datoe Besar hem eenige weken geleden ook van mijn aanstaande komst kennis had gegeven, was hij ondanks zijne belofte, met de hem ondergeschikte hoofden van Moeara juist tegen dat tijdstip naar Silajang opgebroken.

Daar had hij zich met zijn vijand weer verzoend, had zich er eenige dagen opgehouden en was nu op weg óf naar Panti òf naar Rau.

Datoe Besar ergerde zich over die dubbelhartigheid en ook ik vond mij in het vooruitzicht een onbepaald aantal dagen op de terugkomst van die hoofden te moeten wachten, door die tijding minder aangenaam verrast.

Wenschte ik mijn opdracht te vervullen, dan moest ik die hoofden dwingen mij te woord te staan.

Na een kort beraad met Datoe Besar kwam het mij nuttig voor den contrôleur van Rau, waaronder ook Panti ressorteert, de reden van mijn komst te Gloegoer mede te deelen en hem in overweging te geven, zoo mogelijk, de terugkomst van de Moearasche hoofden te bewerken.

Het daarover handelend dienstschrijven werd dadelijk verzonden en de bode kon den 23sten d. a. v. reeds met het antwoord terug zijn.

Bekend met wat de hoofden van Moeara ter ontwijking van de Gouverments ambtenaren steeds hadden gedaan of voorgewend, van af onze eerste poging in 1841, zoodra zij deze maar verdachten den voet in Moeara te willen zetten, nu een dergelijk geval vreezende en in de uitoefening van mijn taak voor geen spel wenschende te staan, liet ik Datoe Besar rechtstreeks aan Datoe Bandharo schrijven, dat ik mij den 23sten in zijn hoofdplaats zou bevinden.

De wijze, waarop de hoofden van Moeara, zoowel het bestuur te Rau als dat te Poear Datar bij herhaling hadden misleid, met voorwendsels om den tuin geleid, rechtvaardigde die handeling, welke de hoofden uit den waan zou helpen, dat het bestuur niet achter hun schermen kon kijken.

Aangaande den strijd tusschen Moeara en Silajang, die de krachten van het land had uitgeput en ten gevolge waarvan de weldadige tusschenkomst van het bestuur, door beide partijen ingeroepen, de hoofden spoediger tot bezinning had gebracht dan wellicht anders mogelijk ware geweest, berichtte Datoe Besar, dat het nu den Moearaschen hoofden bij nader onderzoek was gebleken, dat zij de Silajangers ten onrechte hadden verdacht een moord op een hunner ingezetenen te hebben gepleegd en de voldoening van den bloedprijs daarom niet kon worden gevorderd, waardoor met het motief, die verwikkelingen een einde hadden genomen.

Het valsche gerucht van den moord was door zekeren Datoe Garang in Pangéan (Gloegoer III Kota di moediq) uitgestrooid en de overhaasting, waarmede zonder nader onderzoek tot de oorlogsverklaring was overgegaan, vond haren grond, zoowel in de inbeelding en aanmatiging, waarmede die onafhankelijke hoofden behebt zijn, als in het drijven van een te Moeara wonenden Hadji Abdoellah.

De hoofden van Silajang en van Moeara waren het er nu over

eens, dat zij dien Datoe Garang voor zijn logen voorbeeldig moesten straffen.

Ter aanvulling van de zeer onvolledige aardrijkskundige kennis van dit gedeelte van Sumatra's binnenland, verzamelde ik in den loop van den dag alle inlichtingen, die men mij verstrekken kon omtrent Gloegoer Mapat Toenggoer en het stroomgebied van de Boven Rokan (1).

Voor zoover die gegevens Gloegoer VI Kota betreffen, voeg ik hierbij de volgende aanteekeningen over de wijze, waarop dat landschap werd bewoond en ingedeeld, daar de latere politieke administratieve indeeling zich hiernaar zal kunnen richten.

Nadat Moeara Takoes door de uit Koeamang (Panti) komende Bataks was verwoest, namen de door de gebroeders Singa Mendjaiien en Singa Mendedéhéen bovenstrooms te Goenoeng Malelo en Si Beroewang gestichte vestigingen zeer in belangrijkheid toe.

Al spoedig plantte zich een deel der te Si Beroewang verblijf houdende familiën onder Maharadja Poetah over naar een tusschen Si Beroewang en Koeamang aan de Kampar gelegen plek, welke wegens het voorkomen eener aldaar aangetroffen boomsoort, Madang Gloegoer werd genoemd.

Die nederzetting werd gevolgd door eene andere onder Padoeka Besar, welke zich met de eerste vereenigde en aldus aan Kota Gloegoer het ontstaan schonk.

Daarin bleef Maharadja Poetah, wiens afstammelingen later de soekoe Petapang vormen en wiens galar tegen dien van Datoe Maradja werd verwisseld (wellicht een gevolg van nadere bekendheid met Maleische instellingen), voor als nog het voornaamste hoofd.

Het tweede hoofd was Padoeka, ter zelfder tijd het prefix „Datoe" aannemende en wiens afstammelingen de soekoe Piliang uitmaken.

---

(1) Zie het hierachter volgend „Verslag over den toestand van het landschap Gloegoer VI Kota" van denzelfden schrijver.

Achtereenvolgens vestigden zich nu te Kota Gloegoer nieuwe familiën met hun hoofden als:

Datoe Radja Malaijoe, soekoe Malaijoe
Datoe Bandharo, 〃 Domo
Padoeka Madjokaio, 〃 Tjaniaga, allen fractiën van de zich te Si Beroewang en Goenoeng Malelo neergezette huisgezinnen.

Op dezelfde wijze als dit met Gloegoer was geschied, ontstond uit Si Beroewang daarna Kota Moeara, zoo genoemd naar de uitwatering van de Soegei Lohlo in de Kampar Kanan.

Beide negorijen waren schakels tusschen Si Beroewang en Koeamang, uit welke laatste plaats de geheele Kampar-nederzetting was uitgegaan.

Het naar Moeara getrokken hoofd was een eigen neef van Datoe Bandharo, het eerste hoofd van Si Beroewang en droeg daarom denzelfden galar; zijn soekoe, te Si Beroewang Domo, geheeten werd te Moeara in Malaijoe omgedoopt. Wel een bewijs van de onzuiverheid der eerste soekoe-instellingen bij deze door Maleische beschaving aangetrokken Batakkers.

Na Gloegoer en Moeara ontstond Kota Tengah, tusschen beiden in gelegen, door een deel der soekoe Malaijoe te Moeara, een deel der soekoe Petapang te Gloegoer daarheen te doen overgaan.

De twee voornaamste hoofden komen diensvolgens daar in de soekoe Malaijoe en in de soekoe Petapang voor.

Vervolgens werd tusschen Kota Gloegoer en Si Beroewang behoefte aan een middenstation gevoeld en zoowel uit Si Beroewang als uit Gloegoer en Moeara werd het daartoe noodige aantal menschen aangewezen. De plaats bekwam den naam *Tandjong Djadjaran;* het eerste hoofd werd Datoe Bandharo uit de soekoe Malaijoe.

Nadat het uitgestrekte land tusschen Koeamang en Si Beroewang op die wijze door vier negorijen aan de Kampar Kanan was bevolkt, vorderden andere omstandigheden, dat

aan elk drie negorijen een grondgebied werd toebedeeld, waarin zich ieder van hen zelfstandig kon ontwikkelen, ofschoon de algemeene bond behouden bleef door elk een bepaald aandeel te doen nemen in de gemeenschappelijke behartiging van belangen.

Zoo zegt de hadat, op dat gemeenschappelijk overleg doelende:

Hoeloer di Moeara,
Balei di Kota Tengah,
Soerat di Gloegoer,
Malim di Tandjong Djadjaran,

en voegt er met het oog op de gemeene afstamming bij:

Roemah gedang pesaro Si Beroewang.

Vrij vertaald is dit:

„Wetsuitlegging te Moeara, bespreking te Kota Tengah, „vaststelling te Gloegoer, voorlichting te Tandjong Djadjaran, „het groote ouderlijke huis te Si Beroewang."

Van deze vier negorijen ontwikkelde zich Tandjong Djadjaran het minst, Moeara als de gunstigst gelegen het best.

Uit Moeara en Gloegoer gezamentlijk ontstond nog Soengei Lohlo, waar Datoe Madjo Lelo, soekoe Petapang (fractie Petapang-Gloegoer) het eerste hoofd en Datoe Madjo Betoewa, soekoe Mandheling (fractie Malaijoe-Moeara) het tweede werd.

Ten slotte ontstond de zesde negorij van Gloegoer VI Kota, vroeger Kota Pandjang, thans Pangéan genaamd, doch de drang tot vestiging ging ditmaal uit van het aan Moeara grenzende Silajang.

Ofschoon binnen het ressort en grondgebied van Moeara, werd daarom Datoe Bandharo Kaijo, soekoe Malaijoe uit Silajang, aldaar het voornaamste hoofd.

Ten einde de uitbreiding, die Moeara nog erlangde, tot op heden te vervolgen, dien ik aan het vorenstaande toe te voegen, dat achtereenvolgens uit Moeara de kampongs Pintoeaï en Rotan Getah zijn ontstaan.

Voornamelijk Rotan Getah werd eene vrij belangrijke ne-

derzetting en produceert van alle negorijen nog de meeste koffie.

Uit het vorenstaande wordt het duidelijk dat de geheele groep, bekend onder Gloegoer VI Kota, één geheel vormt.

Naarmate zich echter Moeara uitbreidde, kwam het in steeds nauwere aanraking met Silajang en met Koeamang, terwijl ook Gloegoer's ligging medebracht, dat dit zich bij Kapoer en Kampar aansloot.

De gemeenschappelijke band werd daardoor allengs losser en tegenwoordig heeft die zich in zoover opgelost, dat Moeara en Gloegoer als afzonderlijke deelen beschouwd kunnen worden.

Meer en meer wordt thans aan de zijde van Moeara het streven zichtbaar zich van Gloegoer af te scheuren, om zich bij Koeamang en Silajang aan te sluiten, terwijl aan de andere zijde Gloegoer schijnbaar onverschillig toeziet.

Ten gevolge van die allengs onstane vervreemding kon het gebeuren, dat Gloegoer reeds van zekere gezindheid aan het bestuur deed blijken op een oogenblik, dat die aan den kant van Moeara, ondanks allen aandrang, nog niet kon worden waargenomen.

Gedreven door verschillende, althans schijnbaar uiteenloopende belangen, is eene steeds sterker uitkomende neiging tot opheffing van de vroegere eenheid tegenwoordig niet langer te ontkennen.

19 Februari. Heden morgen kwamen al de hoofden en aanzienlijken uit Gloegoer, Tandjong Djadjaran en Kota Tengah op den bestemden tijd in de balei aan.

Naar gebruik plaats nemende, kwamen Datoe Besar en Datoe Maradja, beiden van de soekoe Petapang, vóór alle anderen te zitten.

Aangaande den rang en stand dier hoofden en hunne verhouding onderling is, in verband met de gisteren gemaakte aanteekeningen, nog het volgende op te merken.

De hadat onderscheidt in Gloegoer drie rangen van penghoeloe.

De hoogste macht wordt uitgeoefend door den *poetjoeq gedang di loear parit.*

Hij staat op hetzelfde standpunt als in Kampar VI Kota de poetjoeq gedang di loear negri en zijne betrekking komt met die van toeankoe laras overeen.

In Gloegoer III Kota di ilir of dat deel van Gloegoer VI Kota, door Moeara bovenstrooms en Si Beroewang benedenstrooms de Kampar Kanan begrensd, bekleedt Datoe Besar die betrekking.

Hij ontleent zijn gezag aan de rechten, door zijn overoudoom Datoe Besar van Datoe Maradja verkregen, die door het plegen van een moord op Datoe Radja Malaijoe, een van de te Kota Gloegoer inwonende familiehoofden, zijn macht misbruikt en daardoor zijn betrekking van poetjoeq gedang di loear parit, hem krachtens erfopvolging van af den eersten stichter toekomende, verbeurd had.

In rang op dezen volgt de *poetjoeq gedang di dalam parit*, in Kampar *di dalam negri* genoemd. Hij is het hoofd der negorij en kan met een penghoeloe kapala worden gelijk gesteld.

Ofschoon de hoofden der negorijen elkander in rang gelijk zijn, geldt de te Kota Gloegoer wonende poetjoeq gedang di dalam parit als de voornaamste onder hen.

Alle overige penghoeloe's zijn den poetjoeq gedang di dalam parit ondergeschikt.

De werkkring dezer laatste cathegorie penghoeloe's, hun rang en stand stemmen met die der penghoeloe andik overeen.

Het hoofd van Moeara, Datoe Bandharo, neemt ten opzichte van de bovenstrooms Kota tengah gelegen nederzettingen (Moeara, Soengei Lohlo en Pangéan) hetzelfde standpunt in als Datoe Besar in de benedenstrooms gelegen en beide poetjoeq gedang di loearparitzijn in rang naastenbij elkander gelijk, omdat Moeara op dezelfde wijze als Kota Gloegoer, door een regtstreeksche volkplanting uit Si Beroewang is ontstaan.

Als hoofd van de oudste vestiging in Gloegoer VI Kota is Datoe Besar's aanzien echter het grootste. Dienovereen-

komstig wordt het inlandsch bestuur in Gloegoer III Kota di ilier vertegenwoordigd door:

Datoe Besar, soekoe Petapang, poetjoeq gedang di loear parit dalam Gloegoer III Kota di ilir. Zijn aanstaande opvolger of samboetan *Madjolelo*, later ook dien galar afleggende.

Datoe Maradja (Poetah) poetjoeq gedang di dalam parit Kota Gloegoer. Zijn samboetan *Tan Simaradja*.

Datoe Padoeka Besar poetjoeq soekoe Piliang. Zijn samboetan *Madjo Kaijo*.

Datoe Radja Malaijoe poetjoeq soekoe Malaijoe. Zijn samboetan *Tan Madjolelo*.

Datoe Bandharo poetjoeq soekoe Domo. Zijn samboetan *Djelo Kampar*.

Datoe Padoeka Madjo Kaijo poetjoeq soekoe Tjaniago. Zijn samboetan *Padoeka Simaradja*.

Datoe Sati soekoe Malaijoe poetjoeq gedang di loewar parit dalam negri Kota Tengah. Zijn samboetan *Tan Madjolelo*.

Datoe Madji Besar poetjoeq soekoe Petapang. Zijn samboetan *Padoeka toewan*.

Tan Kabasaran poetjoeq soekoe Mandheling. Zijn samboetan *Tan lawas alam*.

Imbang di langit poetjoeq soekoe Piliang. Zijn samboetan *Bagindo Simaradjo*.

Datoe Bandharo, soekoe Malaijoe poetjoeq gedang di dalam parit dalam negri Tandjong Djadjaran. Zijn samboetan *Madjolelo*.

Padoeka Sindoro poetjoeq soekoe Mandheling. Zijn samboetan *Malim Kaijo*.

Padoeka Madjolelo poetjoeq soekoe Petapang. Zijn samboetan *Reno doebalang*.

Ieder dezer hoofden staat verder een doeblang uit dezelfde soekoe ter zijde, zoodat in:

Kota Gloegoer 6 doeblangs.

Kota Tengah 4 id.

Tandjong Djadjaran 3 doeblangs, of gezamenlijk 13 doeblangs voorkomen.

Allen dragen een vasten, onvervreemdbaar aan die betrekking verbonden galar.

De geestelijkheid was op uitnoodiging mede ter vergadering opgekomen. Zij waren negen in getal; een imam, een bilal en een chatib uit elk der 3 besproken negorijen. Erfgeestelijkheid bestaat in Gloegoer niet.

Na de hoofden te hebben afgevraagd, of de vergadering voltallig was en aan de verbindbaarheid der daarin te nemen besluiten volledige kracht kon worden geschonken, antwoordde Datoe Besar namens alle hoofden bevestigend.

Daarop gaf ik hun te verstaan onder welke voorwaarden het Gouvernement genegen was de souvereiniteit over deze streken te aanvaarden en gaf ik de vergadering daarop in overweging het besprokene onderling en met de oudsten der bevolking nog eens na te gaan en mij daarna hare gezindheid andermaal te verklaren.

De balei verlaten hebbende, keerde ik daartoe uitgenoodigd na een klein kwartier daarin terug, om de stemming der vergadering te vernemen.

Ik mocht het genoegen smaken de voor het bestuur opgevatte goede gezindheid versterkt te vinden.

In krachtige bewoordingen gaf Datoe Besar namens de vergadering te kennen, dat het Gouvernement hen allen, groot en klein, bereid zou vinden de voorgehouden verplichtingen na te komen en in één woord, om met terzijdestelling van hun eigen stelsel van bestuur dat van het Gouvernement te te dienen (*akan di boewang kita poenja atoeran dan akan toeroet kompani poenja*).

Ik behoefde niet dus verder te gaan in mijn onderzoek naar de bestaande gezindheid. Het peil daarvan was uit de laatste woorden van het hoofd genoeg gebleken en kon niet beter worden verlangd.

De vraag, of Gloegoer recht had zich te verbinden zonder ge-

meen overleg met Moeara, moest uit welk oogpunt ook, bevestigend worden beantwoord. Moeara kon het streven naar een beteren toestand van een zelfstandig deel van Gloegoer VI Kota niet tegenhouden, „zoolang dit in Moeara's eigen toestand geen verandering kon te weeg brengen" en het stond het wijders vrij in diezelfde beweging te deelen, zoo het mét het overige deel van Gloegoer in overeenstemming wilde blijven.

Na nog eenige vragen te hebben gedaan omtrent Gloegoer's uitgestrektheid, zielental en tegenwoordigen toestand, naar de wijze waarop de hoofden zich in hun levensonderhoud voorzien en naar de middelen van bestaan van het volk, naar de gemeenschap tusschen Gloegoer en andere plaatsen en naar de hulpbronnen van het land, bedankte ik de hoofden voor de betoonde aandacht en welwillendheid en verklaarde de vergadering voor gesloten.

20 Februari. Den volgenden dag naar Kota Tengah willende gaan, besteedde ik nu mijn tijd met een bezoek aan Datoe Besar en het nemen van notitiën omtrent de sterkte der bevolking en den veestapel.

Een en ander kostte weinig tijd, vooral het laatste onderzoek; ofschoon een uitmuntend land voor veeteelt, komen er in Gloegoer III Kota di ilir alleen karbouwen en slechts 47 stuks voor, welke het eigendom zijn van enkele hoofden in de soekoe's Petapang en Malaijoe te Kota Gloegoer. De beesten waren bizonder zwaar en groot. Noch in Kota Tengah noch in Tandjong Djadjaran worden paarden, koeien of karbouwen aangefokt.

Het getal geiten, dat men er onderhield, onderging dagelijks vermindering door den tijger. Pluimvee was alleen in Kota Gloegoer en in Kota Tengah schaars te krijgen.

Die statistiek doet een zeer armoedigen toestand vermoeden en dit is dan ook volkomen waar.

In het huis van Datoe Besar zelfs trof ik met uitzondering van een voorraad vischnetten, nergens een spoor van welgesteldheid aan. De rijst maakte ook op zijn tafel slechts

eene zeldzame verschijning en het hoofdgerecht was djagong en versche visch.

De prijzen van alle levensmiddelen, waarin geen handel wordt gedreven, omdat elke familie in haar eigen behoeften voorziet, waren buitensporig. De koffie kostte dan ook per pikol minder dan een pikol rijst.

Wel is waar was de huidige toestand een exceptionele en voorbijgaande, door den langdurigen oorlog in Moeara en de felle pokkenepidemie in het leven geroepen, doch ook in gewone omstandigheden kan de toestand geen behagelijke zijn, omdat het land verstoken is van bevolking en geschikte af- en toevoerwegen, terwijl de zelfs voor inlanders moeielijk begane bergpaden, die nog worden aangetroffen, naar even onbewoonde en afgelegen plaatsen leiden.

Ware het mogelijk de Kampar-rivier meer bevaarbaar te maken, zoodat zij daar waar zij door Gloegoer stroomt, niet alleen voor het gebruik van vlotten àf, maar ook voor prauwen òp en àf geschikt werd, of, zoo langs een goeden landweg eene verbinding met Kota Baroe werd gemaakt, dan zou aan de geheele streek eene weldaad worden bewezen en de voorwaarde tot ontwikkeling vervuld zijn.

Maar zooals het terrein zich voordoet is er weinig kans, dat dit zonder groote moeite en inspanning en geldelijke hulp zal kunnen gelukken.

De Gloegoerees zelf gaat onder zijn isolement, naar het mij voorkomt, gebukt. Nog jong zwerft hij reeds zijn land uit om daarin eerst na verloop van jaren weêr te komen. Siak, Singapore en de Straits zijn de oorden waar hij het liefst heentrekt en met visschen, handelen of tingraven den kost verdient. De meesten hebben die drie bedrijven successivelijk bij de hand gehad.

Ook zij, die ik nu als hoofden der bevolking leerde kennen, hebben voor het meerenneel in hun jonge jaren zoo'n zwerftocht mêegemaakt of hebben dien moeten afbreken, omdat zij hoofd werden.

Ten gevolge daarvan derft het land zijn beste krachten en kan er van eene gezonde ontwikkeling op welk gebied ook geen sprake zijn.

Evenmin als aan veeteelt, waarvoor de streek zich zeer goed eigent blijkens het mooie, groote en zware vee, dat men er aantreft, doet men aan landbouw iets meer dan voldoende om zich het hoognoodige te verschaffen.

Terwijl hier en daar, zoo als in de vlakte tusschen Koeboe Barangan en Kota Gloegoer, zonder eenige moeite een sawahveld zou kunnen worden aangelegd, behelpt men zich liever met ladangs, omdat die sneller beschot en bovendien gelegenheid geven tusschen de padie in, koffie, oebie en suikerriet te planten.

Is het wel noodig op te merken, dat een goede communicatie al dadelijk eene gunstige wending kon te weeg brengen in dien kwijnenden staat van zaken?

Met goede hooggelegen gronden en een gezond klimaat begunstigd, is Gloegoer allezins geschikt voor bewoning.

Is eenmaal het isolement, waaraan thans het volk zelf tracht te ontsnappen, verbroken door middel van een weg, langs welken het land met meer bedrijvige en bewoonde oorden van Sumatra in gestadiger gemeenschap kan komen, dan zal het daardoor geopend verkeer in krachtige mate tot den bloei van Gloegoer en de welvaart harer bewoners bijdragen.

21 Februari. Van Kota Gloegoer voert een pad over Loeboe Oelat, Kampong Tengah, Soengei Kidjang, Pintoe Kwari-Pangéan naar Moeara en Kota Tengah.

Ofschoon ver buiten het bestek der reis, had ik gewenscht die route door een nog onbekend binnenland (Aur nan III poetjoeq) te maken, omdat zij mij de gelegenheid zou schenken uit Rokan en uit Mapat Toenggoer nadere berichten te verzamelen en mijn kaart aan te vullen.

Maar de in Gloegoer heerschende pokkenepidemie en het afsluitingssysteem, dat even als in Kampar hier betracht wordt om besmetting te voorkomen, hadden de daarover gepolste

hoofden reeds doen twijfelen, of mij de doortocht buiten Gloegoer niet zou worden geweigerd. Over de gezindheid was geen reden van klagen, omdat Aeur nan III poetjoeq, bestaande uit de negorijen Soengei Kidjang met Pintoe Kwari, Kampong Tengah en Simpang met de aanhoorigheden Loeboe Oelat en Tangkalio, het jaar te voren door den Jangdipertoean Bokan onder zijn bestuur gebracht waren en deze ons gezag erkende. Maar de hoofden vreesden, dat mij de toegang zou worden belet, omdat ik uit een besmette streek kwam.

En wat zij op grond hunner ondervinding hadden vermoed, vond ik gedeeltelijk bewaarheid. De door mij den 19en naar Kampong Tengah uitgezonden bode (een jongere broeder van Datoe Besar) was aan de grenzen aangehouden, (waar eene versperring en een wacht was), had den over mij handelenden brief daar mogen afgeven en was den 20sten 's middags met het bericht teruggekomen, dat *mij* naar *niemand* anders de toegang zou worden verleend.

In de gegeven omstandigheden was dus niet aan die reis te denken en ik moest den hoofden in den grond gelijk geven; ook hen, die mij de honneurs in hun land op zoo'n vreemde wijze bewijzen wilden. Er schoot dus niets anders over dan langs den kortsten weg naar Kota Tengah te gaan.

Van Kota Gloegoer loopt dat voetpad langs den rechteroever der rivier.

Wij passeerden Pintoe Raija, eene vernauwing in de bedding van de Kampar, tot waar zich het voormalig rijk van Menangkabou in het toppunt van zijn hoogsten bloei had uitgestrekt en kwamen na een uur te Kota Tengah aan. De hoofden hadden mij allen vergezeld, doch de meesten vroegen daarop terug te mogen gaan ter verzorging hunner zieke kinderen; ook Datoe Besar, wiens kamanaqan nu gevaarlijk ziek lag.

Ofschoon op zijn bijzijn prijs stellende, kon ik hem van zijn ouderlijke plicht niet terughouden en verzocht ik een

ander geschikt hoofd aan te wijzen, die hem op mijn tocht naar Moeara kon vervangen.

Maar Datoe Besar nam met die schikking blijkbaar geen genoegen en stond er op mij bij mijn reis naar Moeara te vergezellen, omdat de Moearasche hoofden zich toch in Kota Tengah verzamelen moesten ter bepreking van de aangelegenheden, die ik met hen behandelen zou en zijn bijzijn daarbij van wege de adat werd gevorderd.

Op mijn antwoord dat de adat wel is waar Kota Tengah aanwees als de plaats van bespreking, maar Datoe Bandharo dat voorschrift wellicht niet zou ontzien, op grond dat er van weêrszijden tegen die adat toch al veel gezondigd was en hij zich dus niet licht zou laten bewegen naar Kota Tengah meê te gaan, verzocht Datoe Besar mij dringend hem daartoe te overreden.

Hij hoopte dat het naleven van die adat de eensgezindheid tusschen Moeara en Gloegoer bevorderlijk zou zijn. En ook mijn wensch was het de ontstane verdeeldheid door geen afwijking van de adat te versterken. Ik beloofde hem dus het belang voor te staan, dat in een nakomen der adat kon gelegen zijn en onder toezegging van den 23en 's morgens weêrom te zullen zijn, keerde Datoe Besar terug naar Kota Gloegoer.

De kampong, waarin ik met slechts enkele hoofden in afwachting van het oogenblik van vertrek naar Moeara achterbleef, ofschoon in rang na Kota Gloegoer de voornaamste in het benedenstrooms gelegen landschap, leverde ondanks dat standpunt weinig bezienswaardig op.

Op een smal gedeelte langs den oever der rivier, reeds tegen het gebergte aan, dat hier een hoogland vormt van zeer geaccidenteerd aanzien, bevinden zich niet meer dan zestien woonhuizen. De rijstschuur mist men er; geen der bewoners heeft een sawah en de ladangrijst is in een kleine ruimte boven in huis gemakkelijk te bergen.

Bijna alle ingezetenen zijn pokdalig en de ziekte, die jaarlijks honderden in dit binnenland vroegtijdig ten grave doet

dalen, liet op het meerendeel der levenden haar droevig kenmerk achter. Ook de vaccine zou dus onder meer voordeelen, die eene onderbestuurbrenging met zich brengt, in rijke mate tot de ontwikkeling dezer landstreek kunnen bijdragen, want de daarmede hand aan hand gaande toeneming van bevolking zou althans voor dit land niet anders dan een zegen kunnen worden.

Zooals reeds gezegd werd, tracht men thans die ziekte door afsluiting te bestrijden, doch juist ten gevolge daarvan vindt zij steeds door voedsel en verlaat zij deze streken nooit, want zoodra het verkeer met de overige negorijen, waar zij nog niet of reeds lang geleden heerschte, weêr op nieuw geopend wordt, omdat de ziekte plaatselijk door gebrek aan stof geweken scheen, vindt zij in de versch geboren jeugd der overige negorijen eene nieuwe overvloedige prooi.

Zoo schakelt zich de dood aan het pas ontloken leven en maakt de ziekte jaarlijks van huis tot huis, van negorij tot negorij, van af de bronnen van de Kampar tot waar zij zich in zee uitstort, hare verschrikkelijke ronde, op en af, af en op, al het jong geschapene doodend of het ontsierende met haar stempel.

22 Februari. Door tusschenkomst van Datoe Besar ontving ik heden eenige monsters van de op Boekit Mendala, Boekit Agoeng en Boekit Mengkoedoe voorkomende gronden. Van den Pamatang Patai (Kota Tengah), kreeg ik mede een goed monster, benevens wat koffie.

Op het oog komen al die gronden mij geschikt voor koffieteelt voor; het zijn zware kleigronden, vermengd met kwarts-graniet, diabase en een vrij dikke humushoudende bovenlaag. In Kampong Kota Tengah, waar men op de erven koffieboomen aantreft, hebben deze een krachtig en forsch aanzien en bereikten velen een zelden geevenaarden vollen wasdom. De kwaliteit van de koffie laat evenwel veel te wenschen over. Op het gebergte, dat zich naar het Noorden en Noord-Westen tot in Mapat Toenggoer uitstrekt, bestaat er ruim gelegenheid voor die kultuur.

Minder goed schikt zich het terrein voor natte rijstteelt. Deze wordt dan ook uitsluitend op drooge gronden gedreven en in onderscheiding van dat gedeelte van het reeds onder ons bestuur gebrachte binnenland, alwaar de rijst op sawah's wordt verbouwd, draagt al het land beoosten Rau naar het voorkomen der talrijke, door ladangbouw ontwoude gronden en achtergebleven boomstronken, den karakteristieken naam van *Mapat Toenggoer*. (*Mapat* van *papat*, snijden; *toenggoer*, stronk of kort bij den wortel afgekapte stam).

Onder het begrip van Mapat Toenggoer valt dus al het land, waar rijst op ladangs wordt geteeld, maar de Rauenaar bedoelt met die door hem gegeven benaming speciaal dat deel, waaraan Rau zelve grenst en wat daaraan verbonden is t. w:

I. Silajang jang XII.

II. Loekoe Gedang en Moeara Tahis met Oembei, Bénéh, Kasieh Poetih, Koeboe Boewaija en Tibawan gezamenlijk ook wel Djepang Kanan genoemd.

III. Auer nan tiga poetjoeq aan de Djepang Kiri of Soengei Mentawei met de reeds genoemde negorijen Simpang, Kampong Tengah en Soengei Kidjang met aanhoorigheden.

De vraag of het beheer der Westkust zich tot daar dient uit te strekken, dan wel of deze landschappen als Ooster-distrikten buiten bemoeienis der Westkust moeten blijven, dient in eerstgemelden zin beslist te worden, zoo men zich op het standpunt der hadat plaatst.

Het geheele stroomgebied van de Kampar Kanan en de Boven Rokan wordt door één volk bewoond, dat zijne verwante instellingen en gebruiken aan dezelfde bron, de „Rausche adat" ontleent.

Het bestuur is er overal op denzelfden voet ingericht, op dezelfde leest geschoeid als in Gloegoer, Kampar en V Kota.

Aan het hoofd van elke kampong staat een poetjoeq of datoe en in de moeder-kampong is die datoe met het hoogste gezag bekleed en zijn de overigen hem ondergeschikt. Zoo

staat Datoe Besar in Silajang jang XII aan het hoofd van twaalf kampongs, die gezamenlijk één geheel vormen, t. w.

1.	Kampong	Auer Koening.
2.	id.	Tengah Moediq.
3.	id.	Oeloe Silajang.
4.	id.	Padang.
5.	id.	Parit.
6.	id.	Barangan.
7.	id.	Doelang-doelang.
8.	id.	Ajer Ketjil.
9.	id.	Toendaq.
10.	id.	Soengei Sariq.
11.	id.	Ajer Tjatjang.
12.	id.	Batoe Kambing.

Vormt Moeara Tahis met de aan Soengei Tibawan, nevenrivier der Rokan Kiri, gelegen kampongs Oembei, Bénéh, Kasieh Poetih, Koeboe Bowaija en Tibawan één geheel, welks hoofd is Datoe Soetan te Moeara Tahis.

Of ook Loeboe Gedang daarvan een lid uitmaakt dan wel zelfstandig is, kon ik niet tot zekerheid brengen, ofschoon ik het laatste in twijfel trek, omdat de oendang-oendang geen speciaal melding maakt van dat hoofd.

Ten opzichte van Auer nan tiga poetjoeq heeft Jangdipertoean Rokan uitgemaakt, dat het tot Rokan behooren zal, daar hij de tiga poetjoeq Datoe Maroehoem, Datoe Radja Goenoeng en Datoe Soetan Koemalo, respectievelijk van de soekoe's Malaijoe, Petapang en Mandheling, daartoe ten vorigen jare bij zich heeft ontboden, doch ook Rokan (¹) behoort van adatswege onder hetzelfde bestuur te staan, dat zich eerlang over Midden-Sumatra zal uitbreiden.

Rokan is van uit Goenoeng Malelo het gemakkelijkst te bereiken en ligt daar twee dagreizen van verwijderd. Uit het landschap Auer nan tiga poetjoeq voert er evenwel ook een

(¹) Het hier bedoelde Rokan is Rokan Pandélian.

voetpad heen. De waterweg langs de Mentawei is slechts per sampan of per vlot te maken.

23 Februari. Aan mijn voornemen getrouw, wenschte ik mij heden naar Moeara te begeven.

Een brief van den contrôleur van Rau, in antwoord op mijn dienstschrijven, den avond te voren nog ontvangen, had mij in dat voornemen gesterkt. Luidens dat bericht zouden de Moearasche hoofden den 22 vertrekken, maar Datoe Bandharo was bevreesd voor eene ontmoeting, omdat hij het doel der komst in verband bracht met het onder geregeld bestuur brengen van zijn gebied. Hij bleef dus kennelijk liever buiten schot en zoo ik zelf de ontmoeting niet kon uitlokken, bestond er kans dat die niet zou tot stand komen.

De hoofden van Gloegoer di ilir, waaronder Datoe Besar, hadden zich reeds vroeg reisvaardig gemaakt. Mijn boodschapper had hun medegedeeld, dat de hoofden te Silajang waren en zij hoopten daarom deze heden te ontmoeten, omdat Moeara maar één dagreis van Silajang ligt.

Na de rivier juist over de kampong te zijn overgestoken, begon de wandeling, welke met behulp van handen en voeten vier uur achtereen was voortgezet, toen eerst de grens met Moeara (Boekit Loemoet) werd bereikt.

Het voetpad, dat voortdurend klimt en daalt en waaraan niet de minste zorg besteed wordt, omdat er tusschen Moeara en Kota Tengah nagenoeg geen verkeer is, loopt vervolgens steil op naar Boekit Soengei Dipo, om van den top weder regelrecht naar de rivier en de kota af te dalen.

Deze heeft een zeer net aanzien, bestaat uit een balei met ongeveer tien vrij goed onderhouden huizen aan weêrszijden en is zeer schilderachtig aan de zamenvloeiing van de Soengei Lohlo en de Kampar gelegen.

Men sloeg bij mijn komst de taboe en ofschoon Datoe Bandharo en zijn hoofden nog afwezig waren, ontving de bevolking mij vriendschappelijk en voorzag mij en mijn medegezellen van versnaperingen en drank.

Op mijn vraag of Datoe Bandharo werd terugverwacht, gaf niemand een bestemd antwoord, maar, omdat het reeds ver in den namiddag was, gaven de meesten de hoop op hem nog heden te zien komen.

Hoe vermoeid ook, achtte ik het welstaanshalve beter den schijn te vermijden van op hem te wachten en gedurende zijne afwezigheid in zijn kampong niet te overnachten.

Het eerste zou toch beschamend kunnen afloopen, zoo hij met opzet zoo lang wegbleef tot ik genoodzaakt was uit gebrek weder op te breken; het tweede zou hem minder gunstig kunnen stemmen.

Maar wilde die reis haar nut hebben, dan moest hij weten dat ik alleen uit kieschheid was teruggegaan en te Kota Tengah nadere berichten van hem zou inwachten en dus het plan hem te ontmoeten niet zou opgeven.

Ik rekende op den indruk, dien dit op hem zou maken en op de vrees een Gouvernements ambtenaar rechtstreeks voor het hoofd te stooten.

Na tot dat einde een en ander te hebben geregeld, liet ik Datoe Besar met zijn goedgezinde hoofden achter in Moeara en aanvaardde den terugtocht op een vlot, slechts van twee hoofden en een stuurman vergezeld.

De snelle stroom bracht mij nog vóór den avond wêer te Kota Tengah.

Sampans worden op dit vaarwater nooit gebruikt en de reden waarom werd mij gedurende de vaart zeer duidelijk.

24 Februari. Ik bracht den dag op nieuw in afwachting van wat tijding door, maar de dag verliep zonder dat ik iets hoorde.

Intusschen ondervond ik van mijn gisteren ondernomen tocht wel eenige voldoening.

Ik had gelegenheid gehad om de gesteldheid van den bodem, de ligging van Moeara ten opzichte van Gloegoer en der in Gloegoer III Kota di moediq gelegen kampongs Pangéan, Soengei Lohlo en Rotan Getah, de grootte en getalsterkte dezer

nederzettingen, de zeden en gewoonten harer bevolking nader te leeren kennen.

Ik schat den afstand tusschen Kota Tengah en Moeara op circa acht paal en tusschen deze plaats en de drie overigen op 5 en 2 en 6 paal, maar de terreinbezwaren zijn van dien aard, dat ter nauwernood één paal per uur kan worden afgelegd. Ook inlanders komen niet veel vlugger voort.

Gaf Gloegoer reeds geen grooten dunk van de getalsterkte der bevolking, ook in Moeara maakt die indruk voor geen anderen plaats.

Het geheele landschap is zeer slecht bewoond, ofschoon het zielental in Gloegoer III Kota di moediq nog altijd iets belangrijker is dan in het benedenstrooms gelegen landschap.

In Moeara komen 20 huizen voor, in Pangéan 16, in Soengei Lohlo 8 en in de aanhoorigheden Rotan Getah en Pintoeai gezamenlijk 39. Voor III Kota di moediq geeft dit dus een totaal van 83 woonhuizen.

In III Kota di ilir komen in Kota Gloegoer 44, in Kota Tengah 17, in Tandjong Djadjaran 7, totaal 68 huizen voor.

In het geheele landschap VI Kota Gloegoer zijn dus 151 woonhuizen.

In Kota Gloegoer kwamen in die 44 woonhuizen 85 volwassen vrouwen, 63 volwassen mannen en 106 kinderen voor.

Gemiddeld woont dus in elk huis een gezin van 5 à 6 leden. In Kota Tengah bedraagt dit 9 leden per gezin. Het gemiddeld aantal leden nu op 7 stellende, bekomt men voor het geheele landschap circa 1057 zielen of 581 z. voor III Kota Gloegoer di moediq en 476 z. voor III Kota Gloegoer di ilir.

Den afstand tusschen de grens met Kampar VII Kota di moediq (Batoe labie) tot Moeara in rechte lijn op c. c. 20 palen stellende, en dien van Batoe Toenggal tot de grens met Auer nan III poetjoeq, welke beide lijnen elkander bijna loodrecht kruisen op 7 palen nemende, bekomt men voor den vlakken inhoud dezer rechthoek, waarbinnen het landschap

VI Kota Gloegoer nog niet geheel besloten ligt, 140 vierkante paal. Dooreen wonen er dus nog geen acht zielen per vierkante paal.

Voor zoover dat onderzoek kon plaats hebben, schijnt mij de grond over het geheel geschikt voor de teelt van koffie, suiker en tabak, van padi en andere eenjarige gewassen.

Omtrent de tusschen Moeara en Kota Tengah liggende gronden, waarvan ik te Lantieq Tangoenei, Boekit Loemoet en Boekit Soengei Depo enkele monsters deed steken, ben ik althans dezelfde meening toegedaan, welke ik over de in Kota Gloegoer en Kota Tengah gelegen gronden neerschreef.

In Moeara wordt meer dan in Gloegoer werk gemaakt van koffie. Den invoer van de eerste plantjes in Gloegoer VI Kota dankt men een ingezetene uit Kota Tengah (Gloegoer di ilir) Kali Rantau, die de eerstelingen op zijn erf heeft aangekweekt. Ofschoon zelf overleden, zijn de door hem geplante boomen nog in leven en leeft zijn naam nog in dankbare herinnering bij het volk.

Van uit Kota Tengah verspreidde zich de cultuur der koffie over geheel Gloegoer, waar deze voornamelijk in Moeara, Rotan Getah en Pengéan de beste beoefenaars vond. Ook naar Goenoeng Malelo en Si Beroewang (Kampar VII di moediq) brachten bevriende handen plantjes.

De grootste productie heeft evenwel nooit meer bedragen dan tusschen de 100 à 150 pikol, wat met het oog op de bevolkingssterkte evenwel vrij bevredigend is.

De prijs, waarvoor de koffie thans wordt van de hand gezet, beloopt slechts ƒ 20,— de pikol.

De qualiteit is niet zeer mooi, doch is dit niet grootendeels een gevolg te achten van de weinige bedrevenheid van het volk in alles wat den landbouw betreft?

In de laatste jaren werden de hooge opbrengsten uitzondering, omdat de bladziekte zich ook hier reeds jaren doet gelden. Die omstandigheid heeft in Gloegoer veel tot achteruitgang en verwaarloozing bijgedragen. De tijdens mijn ver-

blijf in Gloegoer nog aanwezig geschatte hoeveelheid koffie, voornamelijk in III Kota di moediq opgehoopt, bedroeg geen 1000 gantang.

Daarbij bedenkende, dat én door de in Kampar en daarna in Gloegoer voorgekomen pokkenepidemie, waardoor de communicatie met Beneden Kampar gedurende maanden werd gestremd én door de daarop gevolgde verwikkelingen met Silajang, de gelegenheid tot afvoer achtereen c. c. 10 maanden heeft ontbroken, dan mag men veilig aannemen, dat de opbrengsten van den tegenwoordigen tijd tot de helft van het vorig cijfer zijn teruggegaan.

De daardoor ondervonden winstderving maakt dat het volk nu minder welvaart kent dan vroeger, want het verlies wordt door niets anders opgewogen, omdat aan landbouw noch aan veeteelt verder iets gedaan wordt.

Gebrek heerscht allerwege, bij hoofden als geringen, vooral in Moeara, Pengéan en Rotan Getah, waar de strijd tegen Silajang de weinige spaarpenningen verslonden heeft en de veldarbeid daardoor noodwendig ook gedurende geruimen tijd gestaakt was.

Thans worden alle krachten ingespannen om de geleden schade, begroot op ƒ 2500, te dekken.

25 Februari. Den morgen van den negenden dag van mijn verblijf in Gloegoer smaakte ik de voldoening de komst te hooren aankondigen van Datoe Bandharo en de hem vergezellende hoofden van Gloegoer III Kota di moediq. Tegen drie uur bevonden zij zich allen binnen Kota Tengah, wat sedert jaren niet meer was gebeurd.

Toen een oogenblik later Datoe Besar met Datoe Sati en Penghoeloe Moeda zich bij mij vervoegden om zelf mij het bovengemelde mede te deelen, verzocht ik hen die hoofden voor te bereiden op dezelfde punten, welke ik te Kota Gloegoer in de vergadering behandeld had en hen tegen morgen in de gewone vergaderplaats uit te noodigen ze met mij te komen bespreken.

Zoo de Gloegoersche hoofden geen aanstoot zouden nemen aan hetgeen de Moearasche hoofden misschien zouden zeggen, dan mochten zij die vergadering ook bijwonen.

Voorts gaf ik nog te kennen, dat bijaldien Datoe Bandharo of zijn hoofden mij vooraf wenschten te spreken, ik hun daartoe gaarne in de gelegenheid zou stellen.

In den avond kwamen deze daarvan ook gebruik maken en leerde ik Datoe Bandharo van verschillende zijden kennen. In voorkomen en spreken vrij beschaafd, laat hij in sterke mate blijken, dat hij ijdel is, zich zelf in waarde overschat en weinig menschenkennis opdeed, ondanks zijn bijna vijftigjarigen leeftijd

Alsof er geen krijg geweest was met Silajang, waaruit zijn eigen overijling en wanbestuur en de zwakte van zijn positie als onafhankelijk hoofd nu zonneklaar gebleken waren, alsof hij zelf geen stappen had gedaan, eerst bij de hoofden in Gloegoer di ilir, daarna bij de hoofden te Rau tot het bewerken der tusschenkomst van het bestuur in een boven de krachten van Moeara gaanden krijg — alsof ik Moeara's onbeduidendheid niet met eigen oogen had aanschouwd en den rang niet kende, die hem onder de hoofden toekwam, sprak hij mij met zooveel emphase en gewicht over zijn positie als onafhankelijk hoofd, over de vernedering, die hij ondervinden zou, bijaldien hij zich niet uit eigen beweging bij het bestuur kon aansluiten, maar daartoe min of meer werd overreed, dat ik niet kon nalaten hem in antwoord op zijn naïve uitlatingen tegemoet te voeren, „dat het volstrekt niet zeker was dat de Regeering het rechstreeksch beheer over Moeara zou aanvaarden, bijaldien de hoofden haar dat wenschten aan te bieden — dat eene dergelijke aanvaarding eene gunst en doorgaans een zegen voor het volk was — dat een oorlog zooals land en volk nu tot schade en leed beleefd hadden, onder Gouvernements hoede niet had kunnen voorvallen — dat het welbegrepen belang van hoofden en bevolking meêbracht op de gunst eener onderbestuurbrenging aan te dringen en ik daarom morgen naar die gezindheid in het algemeen zou polsen."

Desniettemin vroeg Datoe Bandharo om een tijd van beraad van minstens eenige maanden.

Hij wenschte verder met Datoe Besar van Silajang ter zake te overleggen, omdat hij zich met dezen onlangs had verzoend en zij elkander bij die gelegenheid beloofd hadden, voortaan in alles met elkander te rade te gaan.

Ik antwoordde, dat de gezindheid van Gloegoer III Kota di ilir veel zwaarder bij hem moest wegen dan de vriendschap met Silajang, want dat er zonder Gloegoer geen Moeara had bestaan, — dat Kota Gloegoer's ligging ten opzichte van Moeara de welvaart van dit laatste deed afhangen van de gezindheid van het eerstgenoemde en eene scheuring dus niet wenschelijk was, want dat een groot deel van hetgeen Moeara noodig had of opleverde langs dezelfde rivier vervoerd werd, waaraan Kota Gloegoer lag.

In zijn eerzuchtige ijdelheid blijkbaar gekwetst, verklaarde Datoe Bandharo daarop met Kota Gloegoer niets te hebben uit te staan, niet onder het bestuur te Kota Baroe te willen staan en zich bij Rau te zullen aansluiten.

Mij daarop tot hem en al de hoofden wendende, wenschte ik hem geluk met de door Datoe Bandharo uit eigen beweging en zoo plotseling aan den dag gelegde gezindheid.

Op die wending van de zijde van een contrôleur van Kota Baroe niet bedacht, openlijk voor geen andere gevoelens durvende uitkomen, beproefde Datoe Bandharo nog wel te temporiseeren, door Datoe Besar van Silajang in de aansluitingsquaestie te betrekken, doch na de opmerking dat Datoe Besar van Silajang met Moeara niets te maken had en hij wel zijn eigen belangen kon opofferen aan eene kortelings opgevatte vriendschap voor Datoe Besar, maar het recht niet had daaraan de belangen van zijn land en van de overige hoofden te verbinden, begreep hij dat na de door hem afgelegde verklaring het middel om tijd te winnen niet meer kon helpen.

Onder den indruk dat geen uitvlucht kon baten, geen uitweg openstond dan een verzet tegen den op hem uitge-

oefenden drang, vermoedende dat dit laatste rechtstreeks tegen zijn belangen aan kon druischen, zijn onmacht nu veel beter beseffende, verliet Datoe Bandharo mij.

Er bleef hem nog een zeer zwak hulpmiddel over, dat zijn verklaring echter niet te niet kon doen, t. w. zijn hoofden heimelijk weg te sturen en de vergadering daardoor niet te doen gelukken, doch door mijn gezindheid mede te deelen om de vergadering zoowel te Moeara als te Kota Tengah te houden, voorkwam ik die gebeurlijkheid.

Omtrent de gezindheid van de overige hoofden bracht Datoe Besar mij nog denzelfden avond het bericht, dat velen eene indeeling onder Kota Baroe boven Rau verkieslijk vonden.

Het kwam er dus op aan die beide plaatsen buiten beschouwing te houden, omdat het volk zich daarover later nog beraden kon, maar vooral, om Datoe Bandharo in die op de adat grijpende aangelegenheid de meeste voorzichtigheid aan te bevelen.

26 Februari. Alvorens naar de vergadering te gaan, noodigde ik Datoe Besar en Datoe Bandharo uit zich bij mij te vervoegen. Ik wenschte in tegenwoordigheid van eerstgenoemde, vooraf Datoe Bandharo de gezindheid te bekennen, die de hoofden van Gloegoer III Kota di ilir voor hem in de door mij belegde vergadering hadden laten blijken, bijaldien Moeara zich bij Gloegoer bleef aansluiten en het bestuur van beide deelen een laras wilde vormen.

Nadat beiden waren gekomen, hield ik Datoe Bandharo het bovenstaande voor en verzocht hem met het oog op zijn afkomst, adat en aan Gloegoer di ilir verbonden belangen, thans zijne gezindheid nader uit te spreken.

Hij antwoordde door eene belofte aan Datoe Besar van Silajang en andere Rausche hoofden verhinderd te zijn zich onder het ressort van den contrôleur van Kota Baroe te stellen en zoo ik hem geen tijd kon gunnen zich van die belofte los te maken, dan was hij ook verplicht van Gloegoer di ilir af te zien.

Op mijn vraag wanneer, waarom en aan welke Rausche hoofden die belofte was gedaan, zei Datoe Bandharo, dat hij kort vóór en na zijne opwachting bij den contrôleur te Rau en van mijn komst bereids verwittigd, de hoofden van Koeamang en Tambangan had gesproken en deze hem hadden overgehaald zich in geen geval bij Kota Baroe aan te sluiten. Ook Datoe Besar van Silajang had in denzelfden geest gesproken en aan allen had hij beloofd woord te houden, omdat hij met de eerstgenoemde hoofden even goed verwant is als met Gloegoersche en Kamparsche en hij voor Datoe Besar een groote vriendschap koestert en deze ook zijn buurman is. Sloot deze zich bij Rau aan, dan had hij hetzelfde willen doen, omdat Moeara meer in Rau's nabijheid ligt dan in die van Kota Baroe.

Op mijn vraag, of hij dus gezind was zich onder het bestuur van Kota Baroe te vervoegen, zoo hij door geen Rausche belofte daarin voorloopig was verhinderd, antwoordde hij bevestigend. Ik gaf hem toen te kennen, dat ik hem de kans zou laten, zoowel die belofte na te komen als zijn eigen belangen te bevorderen, door slechts melding te maken van zijne gezindheid voor eene onderbestuurbrenging, zonder daarbij van Rau of Kota Baroe te gewagen.

Verkoos hij zijn belofte dan toch na te komen, dan zou het bestuur dat wel vernemen. Evenwel drong ik er op aan, dat hij in geen enkel opzicht de meeningen geweld zou aandoen, omdat dit tot onaangename gevolgen kon leiden. Hij beloofde aldus.

Vergezeld van hem en Datoe Besar vertrok ik daarop naar de rapat, waar ik de volgende hoofden vereenigd vond.

Madjo Lelo samboetan Datoe Bandharo, soekoe Malaijoe (fractie Si Beroewang).

Tan Kabasaran, poetjoeq soekoe Mandheling;

Padoeka Sindoro, soekoe Mandheling, Samboetan;

Datoe Radja Melana, penghoeloe soekoe Piliang;

Tan Simaradja samboetan soekoe Piliang;

Datoe Madjo kaijo, penghoeloe soekoe Mandheling;

Padoeka Maradjo, samboetan soekoe Mandheling;

Datoe Radja Goemalo, penghoeloe soekoe Mandheling;

Madjo Sindo, samboetan soekoe Mandheling. Allen uit de negorij Moeara, benevens vijf doeblangs t. w.

Ampanglima Madjo Lelo (doeblang Datoe Bandharo).
id. Sati (doeblang Tan Kabasaran).
id. Besar (doeblang Datoe Radja Melana).
id. Soetan (doeblang Datoe Madjo Kaijo).
id. Prang (doeblang Datoe Radja Goemalo).

Datoe Madjo Lelo soekoe Petapang (fractie Gloegoer) poetjoeq di dalam parit;

Padoeka Djelo, soekoe Petapang samboetan;

Datoe Madjo Batoewa, penghoeloe soekoe Mandheling (fractie Moeara) bersamboetan hidoep;

Datoe Intan Simaradja, penghoeloe soekoe Piliang Tomonggong Samboetan soekoe Piliang; verder een doeblang.

Oedjoeng Palawan van den poetjoeq Datoe Madjo Lelo, allen uit de negorij Soengei Lohlo.

Datoe Bandharo Kaijo, soekoe Malaijoe (fractie Silajang), poetjoeq di dalam parit Mengkoeta, samboetan van den poetjoeq;

Datoe Padoeka Sati penghoeloe soekoe Piliang;

Soetan Pengadoean, samboetan soekoe Piliang;

Datoe Penghoeloe Besar, penghoeloe soekoe Mandheling;

Baginda Sipado, samboetan soekoe Mandheling;

Datoe Baginda Sati, penghoeloe soekoe Petapang;

Radja Silampei, samboetan soekoe Petapang, benevens een doeblang;

Ampanglima Madjo Lelo van den poetjoeq, allen uit de negorij Pangéan.

Datoe Machoedoem, penghoeloe soekoe Piliang;

Bagindo Djelo samboetan soekoe Piliang;

Datoe Orang Kaija Besar, penghoeloe soekoe Petapang;

Tan Madjo Lelo, samboetan soekoe Petapang, benevens twee doeblangs.

Ampanglima Radja en Ampanglima Soetan, uit de kampong Rotan Getah.

Gezamenlijk maakten zij het bestuur uit in Gloegoer III Kota di moediq.

Het woord richtende tot die vergadering, waarbij zich Datoe Bandharo en Datoe Besar aansloten, deelde ik mede, dat ik door de Regeering was gezonden om toestand en gezindheid van hoofden en bevolking na te gaan;

dat ik tot mijn bevrediging had gezien dat Gloegoer III Kota di ilir een Gouvernements bestuur genegen was en ik mij in mijn verwachting zeer vergissen moest, indien diezelfde gezindheid ook niet in Gloegoer III Kota di moediq bleek;

dat Datoe Bandharo, het hoofd, reeds had doen blijken tegen eene onderbestuurbrenging niet gekant te zijn en de overige hoofden hem zeker daarin zouden bijvallen.

Ten aanzien van de vraag of het landschap onder Rau of Kota Baroe zou sorteeren, kon ik zelf geen beslissing nemen, maar hunne gezindheid onder Gouvernements bestuur te komen moest ook niet van de keuze van eene plaats afhankelijk worden gesteld, want het Gouvernement ging steeds met de belangen van land en volk te rade en kon, zoo noodig, ook wel een bestuur in Gloegoer VI Kota vestigen.

Doch wat de tijd hieromtrent ook zou leeren, thans gold de vraag slechts, of zij eene onderbestuurbrenging wenschten. De vergadering antwoordde hierop bevestigend.

Na vervolgens eenige vragen gedaan te hebben betreffende den toestand en de adat, daaruit de zekerheid te hebben geput, dat beide in alle opzichten overeenkwamen met die in Gloegoer III Kota di ilir, na over de grenzen van het landschap, zijne middelen van gemeenschap en ressources te zijn ingelicht en verder eenige bizonderheden te hebben aangeteekend omtrent de door Datoe Bandharo gereleveerde verwantschap met enkele Rausche hoofden, bedankte ik de hoofden voor hunne medewerking en verliet de vergadering.

Aan de opdracht was thans volledig voldaan, en waren de eerste grondslagen tot eene nadere aansluiting gelegd.

Eene uiteenzetting van de verplichtingen, die eene onderbestuurbrenging voor volk en hoofden medebrengt, zoo als dit in Kota Gloegoer was gedaan voor het landschap III Kota di ilir, vond ik met het oog op de nog niet volkomen rijpheid der gezindheid in het landschap Moeara minder wenschelijk.

Het scheen mij toe, dat het denkbeeld eener onderbestuurbrengging, ofschoon verwacht, den meesten nog niet duidelijk voor den geest gestaan had, of de phasen eener gezette overweging geheel doorloopen had.

Redelijkerwijze kan dit ook eerst verwacht worden, nadat de eerste stoot daartoe direct is aangebracht en het lijdt geen twijfel, of dit landschap zal na verloop van meer of minder tijd van zelve Rau of Kota Baroe in den schoot vallen en zulks te eerder, als met de annexatie van Gloegoer III Kota di ilir een begin gemaakt wordt.

Zooals terecht vermoed werd, doen zich voorts geen noemenswaardige bezwaren tegen eene onderbestuurbrenging voor en blijven buitengewone kosten achterwege, omdat er in het geheele landschap Gloegoer VI Kota geen lijfeigenschap noch belasting is af te schaffen.

De inkomsten der hoofden berusten op dezelfden grondslag als in Kampar en vloeien voort uit:

1e de rechtsbedeeling bij oplegging van boeten (dendang), meer algemeen aangeduid onder *penjoeroehkan adat;*

2e de bewerking van de rijstvelden (*pamanggalan pertahoenan*);

en 3e de *pananggalan sako* of dat gedeelte van de waarde van binnen het grondgebied gevonden ivoor en goud, goeliga's en moentika's, als volgens landsgebruik aan het hoofd moet worden afgestaan, wat overal niet gelijk is.

Daar in het landschap zelden een misdrijf voorkomt, de ladangs niet veel opleveren, ivoor en goeliga maar zelden,

moentika en goud nog nooit gevonden zijn, zoo is hier geen sprake van belangrijke inkomsten.

De hoofden leven daarom met het overige volk op vrij gelijken voet en moeten ter voorziening in hun levensonderhoud tot dezelfde middelen hun toevlucht nemen.

Ook zij moeten een ladang of een koffietuin aanleggen en zelf het overige voedsel in de rivier vangen. Tot dat laatste doel bedient men zich algemeen van werpnetten, die in welk huis ook, niet ontbreken. De grondstof daartoe levert de raméh, welke plant naar het bericht van ouden van dagen, uit de Padang Lawas herwaarts werd overgebracht. Vooral in Soengie Lohlo (Moeara) wordt dit gewas veel aangeplant en vervaardigt men ramehtouw voor den uitvoer naar Kapoer, Kampar en Rau.

27 Februari. Datoe Besar had zijn voornemen doen kennen na afloop van de rapat een karbouw te slachten en had ook Datoe Bandharo uitgenoodigd om aan den maaltijd deel te komen nemen, die heden mij ter eere gegeven werd.

Maar dat hoofd vermoeidheid voorwendende, had mij verzocht terug te mogen gaan.

Eene nadere beraadslaging in Moeara nu niet langer noodig achtende, had ik Datoe Bandharo verlof tot vertrek gegeven en maakte hij daar heden vroeg gebruik van.

Zelf begon ik ook mijn aanstalten tot vertrek te maken en begaf mij na den maaltijd nog naar Kota Gloegoer, om den volgenden morgen per prauw van daar de terugreis te aanvaarden.

Ik had gedurende mijn ruim tiendaagsch verblijf van de zijde der hoofden van Gloegoer di ilir, vooral van Datoe Besar, de grootste sympathie ondervonden.

Ook de meêgenomen hoofden Panghoeloe Moeda, Datoe Sati en Radja Bangkalang waren mij van veel dienst geweest.

Aan den maaltijd had ik hen daarvoor mijn dank gebracht, het bij die eenvoudige betuiging overigens niet latende blijven.

Met het meeste genoegen nam ik bij het klaar maken der prauwen, de zoowel bij hoofden als bij minderen heerschende

hartelijkheid en hulpvaardigheid waar. Het is diezelfde geest van onderling hulpbetoon, welke ook in Kampar in het oog valt en bijna als een karaktertrek van het volk beschouwd kan worden. Het paart daarnevens een ruime mate van gastvrijheid en door beide eigenschappen voelt het zich tot grootere gezelligheid, tot een beter maatschappelijk verkeer dan het zich zelf tot nu toe geven kon, onbewust doch zeker aangetrokken.

In beschaving en ontwikkeling staat het overigens bij den Maleijer niet ten achter.

Dezelfde instellingen en gebruiken, dezelfde godsdienst, die men zonder afwijking hier terugvindt, hebben het volk maatschappelijk en zedelijk op nagenoeg hetzelfde standpunt gebracht.

Het type levert kleine verschillen op. De wangbeenderen zijn sterker geaccentueerd, de neus is platter en daardoor breeder, de schedel grooter dan bij den Bovenlander, terwijl de gang iets eigenaardigs en onbekoorlijks heeft, doordien de voet een grooten achterhiel heeft.

De vrouwen kunnen evenmin als de Bovenlandsche, dooreen op eenige schoonheid aanspraak maken, terwijl zij zich bovendien ontsieren door eene zeer wansmakelijke haardracht, de *sanggoel tjipoeq*, welke aan het boven het hoofd gebonden haar het voorkomen geeft van een slakkenhuis van reusachtige afmeting, wat trouwens ook de naam reeds aanduidt. Deze mode neemt men in de geheele Kampar-nederzetting tot in de V Kota waar.

Buiten het op den beschreven steen nabij Kota Gloegoer voorkomende „Batak" schrift en het daar aangeknoopt verhaal van de herkomst van de eerste stamhoofden in de Kampar Kanan nederzetting, doen ook andere bizonderheden eene bekendheid met Mandhelingsche gewoonten onderstellen en tot de afkomst der bewoners daar vandaan besluiten.

In Moeara o. a. zag ik de meeste meisjes om den hals kralen dragen evenals Mandhelingsche boedjings en trof ik enkele personen aan, die zich met *badjo* arm en aangezicht

hadden getatoueerd, wat bij Oeloenezen zeer gebruikelijk is en o. a. ook te Moeara Sipongi voorkomt.

Meer benedenstrooms — reeds in Kota Gloegoer — laat men die gewoonten varen en tracht, geholpen door de thans in zwang zijnde instellingen en gebruiken, door een valsch schaamtegevoel gedreven, eene Bovenlandsche of ook Palembangsche afkomst voor te wenden.

Maar omdat de uitbreidings- en ontwikkelingswijze van alle aan den Kampar liggende nederzettingen, welke, de eene uit de andere ontstaan, van af Gloegoer tot in V Kota een onafgebroken schakel vormen, bezwaarlijk weg te cijferen is en deze zich met dat voorwendsel niet laat vereenigen, blijkt dat bedrog bij nader onderzoek ook dadelijk.

Ook in de galars der hoofden is die gemeenschappelijke oorsprong, schalm voor schalm, langs de geheele Kampar Kanan nederzetting na te gaan, waaruit volgt, dat de gansche volksmassa, welke thans het stroomgebied bewoont van den Kampar Kanan en diens nevenrivieren en wier oudste stamhoofden, Singa Mendjadiëen en Singa Mendedéhëen, de oorspronkelijk tusschen de zee en de eigenlijk gezegde Bovenlanden levende bevolking met geweld schijnen verdreven te hebben, in afkomst, zeden en gewoonten één geheel uitmaakt. Ook in Rau zijn de hoofden Radja Koeamang, Madjo Datoe di Tambangan, Toean Boedjang di Soengei Djantan, Soetan di Lambah Tinggi en Gampo Alam di Loeboe Gedang, met gezamenlijke boewah proet's, allen van de soekoe Malaijoe, loten van denzelfden stam, daarom alleen aan elkander verwant.

Zullen dus de uitbreiding en organisatie van het bestuur in Midden-Sumatra op een gezonden grondslag rusten, dan dienen, voor zoover topographisch mogelijk of wenschelijk, dat het met Kampar verwante deel van Rau en het landschap Gloegoer VI Kota en de onafhankelijke V Kota door dezelfde hand te worden gewonnen en met Kapoer nan IX, Pangkalan VI Kota en Kampar XII Kota onder hetzelfde hoofd van bestuur te worden vereenigd.

Ook Bokan Pendêlian met Auer nan III poetjoeq en de Tapongs, die thans onder Siak ressorteeren, moeten zonder twijfel tot dat evenbedoeld geheel gebracht worden.

De in dat gebied te vestigen standplaatsen zouden gevoegelijk in Koeauh (V Kota), Goenoeng Malelo (Kampar) en Kota Gloegoer kunnen komen, terwijl Kota Baroe als een centraalpunt tusschen dat deel en de Bovenlanden moet behouden worden.

Moeielijkheden, welke zich uit de terreingesteldheid voordoen in de verwezenlijking van dat plan, zijn stellig te verwachten, doch grootere dan die thans met de zwakke krachten van Pangkalan overwonnen zijn tusschen Kota Baroe en de L Kota, naar mijn oordeel niet, zeker omdat de geheele strook één stroomgebied en dus een zamenhangend geheel vormt.

28 Februari. Het oogenblik van vertrek was eindelijk daar. Nadat Datoe Besar bij de prauwen een gebed gepreveld en den stuurlui de grootste voorzorg aanbevolen had, stak ik heden morgen vroeg met nog twee andere vaartuigjes, waarin bedienden en oppassers plaats genomen hadden, van Gloegoer's eenzame oevers af, om Tandjong Djadjaran aan te doen en van daar zoo spoedig mogelijk naar mijn standplaats door te reizen.

Op de bedrevenheid van mijn stuurman rekenende en overigens met dergelijk vaarwater reeds vertrouwd, nam ik dit nog niet in kaart gebracht gedeelte van den Kampar op en kwam na een groot uur varens, behouden te Tandjong Djadjaran aan.

Hier droeg het landschap reeds een ander voorkomen. De hooge bergen waren geweken om wederom voor heuvels plaats te maken en langzaam nam het land een Kamparsch aanzien aan. Van hier loopt ook een pad naar Auer nan III poetjoeq en ziet men aan den anderen oever het einde van den weg uit Kapoer.

In den afgelegden waterweg, welke ruim tien palen lang zal zijn, omdat het langs den regteroever loopende voetpad, dat nu ter nauwernood begaanbaar is, c. c. acht palen lang is, komen elf gevaarlijke punten voor: 1 Batoe Mendjoeloe, 2 Mangkoq Patjah, 3 Batoe Bandoeng, 4 Boeloe Happo, 5 Oem-

boeq Boekoe Taboe, 6 Boeloe Happo, 7 Oemboeq Pauh, 8 Soembang Dalam, 9 Langkoet Santiwoen, 10 Darat Batong en 11 Loeboe bawang.

Een klein uur na mij kwam de tweede prauw aan, welke iets zwaarder was beladen dan de mijne.

Doch nadat ik de negorij Tandjong Djadjaran, uit slechts acht armoedige huizen bestaande, reeds lang had wenschen te verlaten, was de derde prauw nog niet in zicht.

Eindelijk tegen elf uur kwam ook dat vaartuig doch met averij aan. Het had het ongeluk gehad op no. 6 Boeloe happo te stooten, was omgeslagen en had toen zijne lading in den snellen stroom uitgestort. Alleen de levende lading werd gered, het overige, waaronder ook de monsters aarde, was een prooi gebleven van het water. Datoe Besar 's gebed was niet geheel verhoord.

In twee prauwen ging ik daarop verder, nam het overige gedeelte van de rivier nog op en bereikte tegen den namiddag Batoe Labi, waar ik weêr op Gouvernements grondgebied was.

Ook over dat laatste traject, dat ongeveer 22 à 25 palen lang zal zijn, blijft de rivier gevaarlijk en is zij voor prauwen van meer dan 4 voet breedte, niet bevaarbaar.

De bevolking bezigt daarom steeds tot Batoe Labi of tot Moeara Soebaling vlotten, welke bij vertrek maar worden achtergelaten, daar men over land teruggaat.

Van Batoe Labi tot Tandjong Djadjaran loopt een inlander ruim 8 uur.

Bizondere vermelding verdient nog een punt voorbij Tandjong Djadjaran, waar de rivier zich een onderaardsch bekken heeft gevormd en dat, naar het voorgeven der inlanders, welke de plaats Koetjing Mahandoq noemen, door een onderaardsch kanaal met de Rokan Kiri gemeenschap heeft.

Van Batoe Labi vertrok ik nog denzelfden dag naar Tandjong en bereikte, nacht en dag doorreizende, in den morgen van den 2en Maart mijn standplaats Kota Baroe.

Kota Baroe, 8 Maart 1880.

VERSLAG
OVER DEN TOESTAND VAN HET LANDSCHAP
GLOEGOER VI KOTA.

DOOR

E. Th. VAN DELDEN.

Het landschap Gloegoer VI Kota, begrensd ten Oosten en Zuid-Oosten door de onderafdeeling Pangkalan (laras Kampar VI Kota di moediq), ten Zuiden door de onderafdeeling Soeliki, laras Kapoer nan IX, ten Westen door de onderafdeeling Rau en ten Noorden door Mapat Toenggoer en Silajang, — aan drie zijden dus omringd door Gouvernements grondgebied, vormt met de benedenstrooms gelegen landschappen Kampar en V Kota, het stroomgebied van de Kampar Kanan. Het beslaat daarvan het hoogste, het meest westelijk liggende deel, van den oorsprong dier rivier op Goenoeng Amas of Boekit Langka Poejoeh tot Batoe Labi, bij welke plaats ze het Gloegoersch grondgebied verlaat.

Het landschap doorkruisende in de richting van het Zuid-Westen naar het Noord-Oosten doorloopt zij eerst als Soengei Amas, later als Kampar, daarin een afstand van meer dan vijftig paal.

De grenzen van het Gloegoersch grondgebied worden voorts door vaste punten bepaald, welke zijn:

tusschen Gloegoer en Kampar: de waterscheiding over Boekit Besar, Boekit Siboeal-boeal naar de bronnen van de Soengei

Dingoe, naar Batoe Toenggal Mario, naar Goenoeng Leidang, naar Boekit Goentoeng, naar Boekit Kapala Alang, naar de bronnen der Pamangan, naar Boekit Sangkapoejoe;

tusschen Rau en Gloegoer: van Boekit Sangkapoejôeh over de waterscheiding van Boekit Siam en Boekit Loemoet;

tusschen Mapat Toenggoer, Silajang en Gloegoer: de waterscheiding over Boekit Toesam, Boekit Bendang, Pamatang Sikoedjoe en Pematang Ganting Batoe;

tusschen Kampar en Gloegoer: de lijn over Boekit Tiga Poeloeh naar Batoe Balei, naar Batoe Toenggal Kampar, naar Tandjong Boekit Besar.

Het landschap is weder onderverdeeld in Gloegoer III Kota di ilir en Gloegoer III Kota die moediq.

Ook tusschen deze beide deelen loopt eene vaste grenslijn, zich uitstrekkende van Batoe Langkoet Barang aan de Kampar naar Oedjoeng Tjanding, Pematang Patai en Boekit Agoeng tot Boekit Toesam uit.

Het bovenstrooms gelegen deel omvat de negorijen Moeara, Soengei Lohlo en Pangean, met Pintoeai en Rotan Getah als onderdeelen (anaq kampong) van Moeara.

Het andere deel, Gloegoer III Kota di ilir, omvat de negorijen Kota Gloegoer, Kota Tengah en Tandjong Djadjaran.

Van deze negorijen zijn Kota Gloegoer en Moeara de oudste en voornaamste. Beide plaatsen werden van uit Si Beroewang (Kampar III di moediq, onderafdeeling Pangkalan) aangelegd; eerst Kota Gloegoer en daarna Moeara. Later ontstonden Kota Tengah en Tandjong Djadjaran; nog later Soengei Lohlo en Pangean, vroeger Kota Pandjang genoemd. Zij vormden gezamenlijk de VI Kota, den naam Gloegoer aan eene te Kota Gloegoer voorkomende boomsoort „*madang Gloegoer*", ontleenende.

Het geheel, uit Si Beroewang voortgekomen en ook volgens de daar gebruikelijke adat bestuurd, miste evenwel den grondslag, waarop het behoud der eenheid rust. De ligging niet gunstig voor een druk onderling verkeer, te veel verspreid en

door uiteenloopende belangen gedreven, ontwikkelde zich langzamerhand uit de in de adat neergelegde pariteit der hoofden van Kota Gloegoer en Moeara, eene toenemende vervreemding tusschen beide plaatsen. En toen Moeara eenmaal met Mapat Toenggoer, Silajang en Rau betrekkingen had aangeknoopt, geraakte de band voortdurend losser en trachtte Kota Gloegoer te vergeefs die gezindheid te verbeteren.

Thans kunnen beide deelen als onafhankelijk van elkander worden beschouwd en acht Moeara zich op het stuk der onderbestuurbrenging aan Kota Gloegoer evenmin gebonden als deze laatste aan Moeara.

In elk der genoemde deelen wordt het bestuur uitgeoefend door een poetjoeq gedang, ter zijde gestaan door de hoofden van de daarin voorkomende negorijen. In onderscheiding van elkander heet het eerste en voornaamste hoofd poetjoeq gedang di loear parit dalam Gloegoer „di ilir" of „di moediq," naarmate van het boven- of benedenstrooms gelegen deel sprake is. Onder hem staat het negorijhoofd, wiens officiele titel poetjoeq gedang di dalam parit is en onder deze staan de overige penghoeloe's, samboetans en doeblangs.

Gezamenlijk komen in Gloegoer di ilir voor:

1 poetjoeq gedang di loear parit dalam Gloegoer di ilir.

3 poetjoeq gedang di dalam parit, 9 penghoeloe soekoe en andiko, 13 samboetans en 12 doeblangs.

In Gloegoer di moediq 1 poetjoeq gedang di loear parit dalam Gloegoer di moediq, 3 poetjoeq gedang di dalam parit, 11 penghoeloe soekoe en andiko, 14 samboetans en 9 doeblangs.

Of te zamen in het geheele landschap Gloegoer VI Kota: 2 poetjoeq gedang di loear parit, 6 poetjoeq gedang di dalam parit, 20 penghoeloe soekoe en andiko, 27 samboetans en 22 doeblangs.

Eene talrijke geestelijkheid komt in Gloegoer niet voor; men kent er slechts:

2 imams, 2 chatibs en 2 bilals; een van elke cathegorie voor ieder der deelen.

Ook is het niet zwaar bevolkt. In Gloegoer di ilir zijn slechts 68 huizen, over de 3 negorijen, volgenderwijs verdeeld:

Kota Gloegoer	44
Kota Tengah	17
Tandjong Djadjaran	7

In Gloegoer di moediq 83 huizen, volgenderwijs verdeeld:

Moeara	20
Pangéan	16
Soengei Lohlo	8
Rotan Getah en Pintoeai	39

Gezamenlijk dus 151 huizen, welke, berekend tegen een gemiddeld cijfer van 7 leden per huisgezin, het zielental in het geheele landschap slechts 1057 zielen doet bedragen.

De maatschappelijke instellingen wijken van de zuiver Maleische niet af. Het volk is verdeeld in soekoe's, welke naar het aantal familiehoofden wederom in boewah-proet of roemah zijn onderverdeeld. De soekoe's Petapang en Malaijoe tellen de meeste leden. Andere soekoe's zijn nog Piliang, Domo, Tjaniago en Mandheling.

Bij erfopvolging houdt men zich vast aan de hadat kamanaqan De waardigheid van penghoeloe gaat bij versterf van huis op huis volgens een vasten rooster op de rechthebbenden over.

Hij, die volgens dien rooster na den dood van den penghoeloe in die waardigheid moet opvolgen, wordt bij diens leven reeds aangewezen en heet zijn samboetan.

Lijfeigenschap bestaat niet; allen hebben gelijke menschelijke rechten.

Voor de veiligheid van personen en goederen zorgen de hoofden.

In ieder der betrokken landstreken spreekt een rapat recht

volgens de oendang oendang nan VIII en nan XX. Deze rechtbank wordt voorgezeten door ieder der poetjoeq's.

Van elke boete of dandang wegens moord of verwonding of wegens andere overtredingen opgelegd, ontvangt de voorzitter der rapat of poetjoeq hoogstens 20 reaal. Zoo het geld niet ten deele nog aan de bloedverwanten moet worden uitgekeerd, dan verdeelen de overige leden der rechtbank met de hoofden van alle boewah proet het overblijvende.

Andere inkomsten zijn nog de *pamanggalan pertahoenan*, voortvloeiende uit de bewerking der rijstvelden, zijnde $^{1}/_{10}$ der opbrengst en de *pamanggalan soko*, of de helft der waarde van gevonden ivoor, goud, goeliga en moentika.

Daar overtredingen tot de zeldzaamheden behooren, de ladangs niet veel opleveren en ivoor, goud en andere evengenoemde kostbaarheden hoogst zelden worden gevonden, is zelfs het inkomen van den poetjoeq onbeduidend en dienen alle hoofden hun toevlucht tot de gewone middelen van bestaan te nemen. Even als de minste hunner anaq boewah moeten zij een ladang en een koffietuin aanleggen en het overige voedsel met visschen en jagen trachten te verkrijgen.

Een bepaald ambacht heeft niemand. Een ieder zorgt voor de levensbehoeften van zichzelven en zijn gezin door wat rijst, djagong en oebi op drooge gronden te teelen.

Om zich kleeding en huisraad aan te schaffen, kweekt men wat koffie, knoopt netten en doet de opbrengst van dien handenarbeid in Kampar Sialang op de pasar van de hand, alwaar weer gelegenheid is het ontbrekende duur in te koopen. Andere industrie treft men in Gloegoer niet aan.

In het geheele landschap komen slechts 47 karbouwen en eenige geiten voor.

Eigen marktplaatsen bezit Gloegoer nog niet. De koffie wordt per vlot naar Moeara Soebaling in Kampar vervoerd. Doorgaans haalt deze *f* 20 à *f* 22 per pikol. De tegenwoordige koffie-opbrengst van Gloegoer wordt op 60 à 70 pikol 's jaars geraamd, en naar Singapore verzonden.

Van de pasar te Sialang (Kapoer nan IX) bekomt de Gloegoerees de door hem benoodigde rijst.

De in het landschap aanwezige negorijen, die niet in het binnenland, maar aan de oevers van de Kampar gelegen zijn, zijn zoowel door den waterweg als door een landweg met elkaar verbonden. In dat geval verkeeren de negorijen Tandjong Djadjaran, Kota Gloegoer, Kota Tengah en Moeara.

Maar de aanwezigheid van een landweg naast een waterweg in een land, waar zoo weinig verkeer plaats kan hebben, toont reeds genoegzaam aan, dat de rivierweg groote bezwaren moet opleveren. Buiten den sterken stroom heeft men te kampen met de gevaren, welke met eene geaccidenteerde, rotsachtige, op enkele punten zeer nauwe en kronkelende bedding gepaard gaan. Men maakt er alleen stroom af-, nooit stroom-opwaarts en bij hooge uitzondering per sampan gebruik van. Het gewone middel van vervoer is het vlot.

De landwegen zijn met uitzondering van een klein gedeelte in Kota Gloegoer en van daar naar Kota Tengah in een meest bedroevenden en ter nauwernood begaanbaren staat.

Ook de wegen, die van uit dit landschap naar andere plaatsen leiden, kunnen voor het grootste gedeelte zonder gebruik van armen en beenen niet worden begaan.

Die toestand doet eene zeer geaccidenteerde gesteldheid van het terrein vermoeden en dit is bij uitnemendheid waar. Met uitzondering van het aan Kampar grenzende deel Tandjong Djadjaran, waar het landschap reeds een vlakker aanzien krijgt, is Gloegoer zeer bergachtig en bezit het een tal van voor de kultuur van koffie als voor andere kultures zeer geschikte gronden, zooals: de hellingen van den Boekit Mendala, nabij Kota Gloegoer, den Pematang Patai (Kota Tengah), den Boekit Agong, den Lantieq Toengoenei, den Boekit Loemoet en Boekit Soengei Depo (Moeara III Kota di moediq).

Het beschikkingsrecht over de nog onontgonnen gronden berust bij de hoofden.

In Gloegoer III Kota di ilir verklaarden hoofden en oud-

sten der bevolking nadrukkelijk, dat zij niets liever dan eene onderbestuurbrenging wenschten en genegen waren de daaraan verbonden verplichtingen te dragen.

In Gloegoer III Kota di moediq kwam die gezindheid nog niet zoo kennelijk uit en scheen een deel der hoofden, wellicht tengevolge van eene betere verstandhouding met de hoofden in Rau, zich minder gaarne bij de beweging van de hoofden in Gloegoer III Kota di ilir aan te sluiten.

Deze wenschen n. l. het liefst onder Kota Baroe te worden ingedeeld en zochten de anderen daartoe over te halen, om aan de verwijdering, die in den loop der tijden tusschen Gloegoer di ilir en Gloegoer di moediq was ontstaan, bij gelegenheid eener eventuele onderbestuurbrenging tevens een einde te maken.

Hun voorstel wordt thans in beraad genomen en buiten twijfel zal de hierdoor ontstane wrijving van gedachten binnen korten tijd ook in dat deel van Gloegoer VI Kota den algemeenen wensch naar eene onderbestuurbrenging doen ontstaan.

Kota Baroe, 1 Mei 1880.

VERSLAG

van een reis naar het eiland

NOESA BAROENG

DOOR DEN CONTRÔLEUR

P. C. ARENDS.

In de maand November 1880 ontving ik de opdracht mij naar Noesa Baroeng te begeven, ten einde dat eiland op te nemen, van mijne bevinding rapport uit te brengen, en daarbij speciaal te behandelen de volgende drie punten:

1e. Is er voldoende hout en gemak om het te transporteeren voor het oprichten van kalkbranderijen?

2e. Is er voldoende water en zijn er voldoende weiden voor het aanleggen van paarden- of veefokkerijen, daar zulks zou zijn op te maken uit de zich op het eiland bevindende groote kudden herten?

3e. Is het eiland niet als aangewezen voor een strafkolonie?

Terstond begon ik op mijne standplaats Besoeki informaties in te winnen bij vertrouwbare inlanders, in het bijzonder omtrent den meest geschikten tijd om het eiland te bereiken, daar mij reeds vroeger ter oore was gekomen, dat het oversteken van Poeger op bepaalde tijden des jaars niet zonder gevaar gepaard ging.

Algemeen was men van meening, dat de tocht spoedig moest worden ondernomen, doordien in den westmoesson, die weldra zou doorkomen, de hooge zee en hevige branding op de Poegersche kust, het in zee steken voor geruimen tijd onmogelijk zou maken.

Vergezeld van een mijner kennissen, die uit belangstelling de reis wenschte mede te maken, begaf ik mij in den vroegen ochtend van Donderdag den 2en December via Wringin naar Bondowoso, en van hier naar Poeger, waar wij na eene moeielijke reis des nachts tegen 2 uur aankwamen.

De wedono, wien ik van mijne komst had verwittigd, deelde ons mede, dat het hoofd der Mandareezen te Poeger reeds naar het eiland was vertrokken met materialen voor den bouw van een hut, vermits de vroegere, die eenige maanden te voren was opgericht, toen de assistent-resident en regent van Bondowoso het eiland een kort bezoek brachten, door onvoorzichtigheid van eenige visschers was afgebrand. Wij hoopten dus bij onze aankomst op het eiland de pondok gereed te vinden.

De prauw voor den tocht bestemd, was een kolek gewoonlijk gebezigd tot het zoeken van schildpadeieren in de Radjekwesi-baai; ze was ± 8 meters lang en 2 meter breed en naar men zeide de beste en grootste van geheel Poeger.

Dit vaartuig van zeer primitieve constructie was in het bezit van twee roeren, welke elk een paar handen en voeten vereischten om in beweging te worden gebracht.

De reis was bepaald op Zaterdag den 14en des morgens tegen 9 uur, als wanneer de vloed, en daardoor de branding op de voor de monding de Bidadoeng-rivier liggende zandbank het minst hevig zou zijn. Door eene zware regenbui werd het vertrek evenwel vertraagd, en was het water reeds vallende, toen wij de rivier uitliepen. Er stond eene flinke branding en buiten zulk eene hooge deining, dat de bemanning der kolek, bestaande uit acht roeiers en twee roergangers weinig zin had den tocht te wagen. Niettemin staken zij op ons aandringen in zee en brachten de prauw met moeite door de branding.

Een eenpersoons vlerkprauwtje (djoekoeng), dat ons volgde, kwam door haar lichtheid vrij wat gemakkelijker naar buiten dan onze lompe en slecht naar stuur luisterende kolek.

Na vier uren roeiens, — het zeil was nauwelijks geheschen,

of het bezwijk voor den zwaren winddruk, — landden wij te Djeroek, een der vele inhammen van het eiland.

De op het strand staande pondok bestond uit de keuken van de vroegere hut in den vorm van een doorzichtig dak op zes kromme stokken.

Wij stopten de gaten van het dak toe en belegden den nok met djarakbladeren, sloten de geheele hut af door er het zeil van de prauw om heen te slaan en waren zoo doende vrij wel tegen regen en wind beschut.

Noeso Baroeng, door de inlanders te Poeger eenvoudig Noeso genoemd, ligt naar gissing 8 paal van den wal; het vertoont zich van Poeger gezien als een kolossaal bosch, aan de oost- en westzijde ingesloten door loodrechte wanden; van naderbij uit zee gezien blijkt het te zijn een groote rotsklomp, aan den voet door de golven geringd tot op de hoogte der zee bij springvloed, hooger op loodrecht en kaal tot op 20 à 25 meter boven de zee, en vervolgens overgaande in hellingen van 60 à 70° tot eene hoogte van ± 200 meters en bedekt door zwaar bosch.

Van alle kanten ziet men loodrecht in zee afdalende punten of kapen, die twee aan twee, kleine inhammen insluiten, welke van 1/4 tot 1/2 paal het land indringen en meestal eindigen in een wit strookje strand van ± 50 meter lengte, aan de achterzijde weder begrensd door steile rotswanden, of wel doch bij uitzondering, overgaande in een smal zacht opwaarts loopend ravijn.

Alleen de laatste zijn voor landingsplaats geschikt, de eerste loopen bij elken vloed geheel onder en geven dan het zeewater toegang tot de achterliggende rotsen.

Later bleek het ons, dat de verschillende punten (tandjoeng) de uitloopers zijn van even zoo vele van noordoost naar zuidwest nagenoeg evenwijdig loopende bergruggen, en dat de stukjes strand, door de inlanders eenvoudig „pasir" genoemd, de uiteinden vormen van tusschen die ruggen bestaande klo-

ven, wier meerdere of mindere helling, waaronder zij de zee bereikten, de breedte dier pasirs bepaalde.

Elk inham en elke punt draagt een bij nagenoeg alle Poegersche visschers bekenden naam.

Men noemde ons, beginnende van den noordoosthoek langs de noordkust:

Tandjoeng Kamal
Pasir Kamal
Tandjoeng Djeroek
Pasir Djeroek
Tandjoeng Katima
Pasir Katima
Tandjoeng Djoerang Djeroh
Tandjoeng Boeto } Oost- en westhoek van een breeden uitlooper.
Pasir Boeto
Tandjoeng Kepoh
Telok Kepoh (zonder strand)
Tandjoeng Roemah Batoe
Pasir Roemah Batoe
Tandjoeng Pendjalinan
Pasir Pendjalinan
Tandjoeng Dadap
Pasir Dadap
Tandjoeng Talok
Pasir Talok
Tandjoeng Pasirpandjang
Pasir Pasirpandjang
Tandjoeng Sentigi
Pasir Sentigi
Tandjoeng Koedoe
Pasir Koedoe
Tandjoeng Tjambah
Pasir Tjambah
Tandjoeng Ketapang
Pasir Ketapang

Tandjoeng Kotjoer
Telok Kotjoer (zonder strand)
Tandjoeng Benting
Pasir Benting
Tandjoeng Djombo
Pasir Djombo
Tandjoeng Tjarat
Pasir Tjarat
Tandjoeng Toegoeran (noordwesthoek)

Aan de Westkust:

Telok Toegoeran (zonder strand)
Tandjoeng Tendas
Pasir Tendas (id en vol klippen)

Aan de Zuidkust:

Tandjoeng Basir
Tandjoeng Bandé Alit
Pasir Bandé Alit
Tandjoeng Monjet
Pasir Monjet
Tandjoeng Tambaän
Pasir Tambaän
Tandjoeng Kandangan
Pasir Kandangan
Tandjoeng Laindi
Tandjoeng Lobang baroe
Pasir Lobang baroe
Tandjoeng Gantoeng
Tandjoeng Daroet
Pasir Daroet
Tandjoeng Tolee (zuidoosthoek)

Aan de Oostkust:

Pasir Pekaraän
Tandjoeng Soepit
Tandjoeng Pekaraän.

Van de verschillende pasirs bieden slechts die te Djeroek,

Kamal en Tjambah aan de noordkust geschikte landingplaatsen aan, daar de kleine visschersvaartuigen hier zelfs bij vloed op het drooge kunnen worden getrokken.

Djeroek verdient evenwel verreweg de voorkeur, zoowel door de zachtere glooiing van het strand, als door de onmiddellijke nabijheid van een put, die water levert, dat door de inlanders gretig werd gedronken, doch voor ons ongenietbaar was.

Deze put, de eenige op het geheele eiland, moet ± 15 jaren geleden gegraven zijn op aanwijzing en op kosten van den tegenwoordigen luitenant der Chineezen te Bondowoso, toen pachter der vogelnestklippen. Hoewel het water, naar het ons voorkwam, meer van zee- dan van zoetwater heeft, wordt er toch veelvuldig gebruik van gemaakt door de Poegersche visschers, die met hunne djoekoengs de kalme en vischrijke zee aan de noordzijde van het eiland schier dagelijks bezoeken.

De oost-, west- en zuidkust daarentegen worden zelden of ooit door die visschers bezocht, doordien de kusten daar geen aanlegplaatsen aanbieden en de branding er zoo geweldig is, dat zij schier niet zijn te genaken. Alleen op de dieper inliggende Pasir Kandang aan de Zuidkust moet men met een licht vaartuig zonder veel gevaar kunnen landen.

Te Djeroek en Kamal wordt menigmaal door de visschers overnacht, ja, soms zijn zij gedwongen daar verscheidene dagen te vertoeven, wanneer eene onstuimige zee hun terugkeer naar Poeger belet.

Aan ons voornemen om het eiland van het noorden naar het zuiden te doorloopen gaven wij den volgenden ochtend dadelijk gevolg.

Wij volgden daartoe op aanwijzing van onze roeiers, die als gidsen meêgingen en blijkbaar het terrein goed kenden, het smalle voetpad, dat van onze hut langs den put zuidwestwaarts doorliep en de route aanwees, die de vogelnestplukkers volgden ter bereiking van de grotten te Darat en Gantong.

Het leidde ons in eene zacht oploopend ravijn tusschen de

ruggen Djeroek en Katima, dat tot eene lengte van ± één paal eene bodem-breedte behield van naar gissing 250 meters, en daar plotseling in de steile flanken dier ruggen overging. Verder op liepen beide ruggen met een vrij sterke bocht naar elkander toe en waren zij weldra slechts gescheiden door een scheur van weinige meters breedte, gevuld met rotsblokken en rolsteenen.

Het voetpad, dat door den weligen plantengroei beneden op vele plaatsen reeds onherkenbaar was, ging thans over in deze scheur, die wij eenigen tijd volgden om ze vervolgens beneden ons te laten, daar wij spoedig, gaandeweg stijgende, den voet van den oostelijken rug langs gingen.

Hier en daar kwam het voetpad weder over korte afstanden te voorschijn; meestal was het slechts te herkennen aan de door vroegere bezoekers afgescheurde of afgekapte boomtakken.

Op vele plaatsen was het bedekt met ontwortelde of door den wind geknakte boomen en overal bezaaid met steenen, daarbij door de regens van de laatste dagen zoo glibberig, dat wij, met den bergrug links, en het al dieper wordende ravijn aan de rechterhand niet dan zeer langzaam en behoedzaam konden vooruitkomen.

Eindelijk hadden wij den rug beklommen, van waar wij een ruim uitzicht over het eiland verwachtten, doch waar wij tot onze teleurstelling rechts en links slechts het oog konden slaan op andere ruggen van nagenoeg gelijke hoogte, doch steiler en meer steenachtig, dan dien waarop wij ons bevonden, terwijl het dichte geboomte voor en achter ons ook in die richtingen elk uitzicht benam.

Wij gingen dus voort, daalden langzaam zuidwaarts af en bereikten zoo een tusschen drie ruggen gevormde kom van omtrent 15 meter in doorsnede, waarin zich wat regenwater had verzameld.

De inlanders noemden dit meertje Telogo Djeroek ter onderscheiding van de Telogo Gempol dat ten zuiden van Tjambah, de Telogo Madé dat ten westen van laatstgenoem-

de en de Telogo Kandangan, dat ten noorden van Kandangan gelegen is. De Telogo Gempol, het grootste dezer vier, moet zelfs in den oostmoesson nooit geheel droog zijn.

De Telogo Djeroek bevat een donkerbruin vocht in het midden 172 voet diep. Aan den kant van het water vonden wij de sporen van twee herten en van eene menigte varkens.

Langs een der ruggen voortgaande, kwamen wij aan een punt, waar hij zich in tweeën splitst: de westelijke, die op nagenoeg gelijke hoogte bleef doorloopen, voerde naar de 120 meter hooge en loodrecht staande rots, aan wier voet zich de vogelnestklip Gantong bevindt, terwijl de oostelijke, dien wij volgden, ons gelegenheid gaf langs eene helling van ± 25° af te dalen in eene steenachtige door het regenwater gevormde bedding, welke ons, terwijl wij nog door het dichte struikgewas, en de vele overhangende takken heenworstelden, eensklaps op de pasir Darat bracht.

De pasir bij ebbe ter lengte van 30 en diepte van 8 à 10 meter, bestaat uit glinsterend wit zand, scherp en grof van korrel. Een enkele half vergane boom met de takken in de rotsspleten verward geraakt, was alles wat de vloed had achtergelaten. De aan weerszijden van de baai oprijzende rotsen zijn tot aanzienlijke hoogte kaal en vertoonen daar boven slechts hier en daar een pandanstruik.

De tegen die rotsen staande branding van den oceaan was indrukwekkend en overtuigde ons van de onmogelijkheid om deze kust van de zeezijde te bereiken.

In den oostelijken rotswand vertoonde zich de monding van de grot Darat zoo nabij den waterspiegel, dat zij bij vloed geheel moet onderstaan. Onze geleiders deelden ons mede, dat zulks met alle vogelnestgrotten van het eiland het geval was en dat de plukkers ze dus slechts bij eb konden bereiken en zorg moesten dragen vóór het opkomen van den vloed met den oogst gereed te zijn. Het bereiken der grotten gaat met vele moeielijkheden gepaard, de plukkers n. l. klouteren van de landzijde langs een der steile ruggen tot boven de rots,

waarin zich de grot bevindt, slaan door een van rotan gevlochten ketting, dien zij van Poeger meebrengen om een boom of rotspunt en laten zich langs dien ketting in de diepte af tot voor de opening, die zij met groote behendigheid moeten inzwaaien.

Na onze terugkomst troffen wij te Kamal juist de twee plukkers aan, die op hunne viermaandelijksche tournee waren. De rotanketting van 60 vadem, was volgens hun zeggen, in zijne geheele lengte noodig ter bereiking van de grot Gantong.

Voor elken pluk ontvangt de verantwoordelijke mandoer *f* 30 en zijn helper slechts *f* 5, waarvoor zij de vijf op het eiland zijnde grotten t. w. Laindi, Lobangbaroe, Gantong Darat en Pekaraan moeten bezoeken. De hoeveelheid vogelnestjes, die zij dezen keer verzamelden kon met gemak in een petroleumblik geborgen worden.

Na eenigen tijd te hebben uitgerust en met bewondering te hebben gestaard op de woeste branding, die al naarmate zij langs gave of gespleten rotsgedeelten schuurde, verschillende toonen voortbracht, namen wij den terugtocht aan, en bereikten wij weder tegen 3 uur in den namiddag onze hut.

De weg, dien wij gevolgd hadden, was naar gissing 8 palen lang, hoewel de breedte van het eiland op die plaats niet meer dan 5 palen zal bedragen, en was volgens eenparige verklaring onzer gidsen de eenige begaanbare, dien het eiland aanbiedt. Wel bestaat er nog een pad tusschen Tjambah en Kandangan ter bereiking van de grotten Laindi en Lobangbaroe, doch dit is zoo geaccidenteerd, dat het zelfs voor menigen inlander onoverkomelijke bezwaren oplevert.

Het terrein, dat wij hadden gezien, was in den volsten zin des woords woest.

De grond, die in het ravijn achter de hut ter diepte van 2 en 3 voet uit rijke humus bestond, ging in steen over, zoodra wij dat ravijn verlaten hadden.

Slechts op enkele plaatsen vonden wij den bodem op of

langs de ruggen met eene dunne aardlaag bedekt, zoodat het ons raadselachtig voorkwam, hoe zulk een onvruchtbare grond zulk een weligen plantengroei kon voortbrengen.

De zware opgaande boomen waren meerendeels klontjeng, glintoengan, gempol en bèndo, welke allen slechts hout van inferieure kwaliteit opleveren; terwijl onder de kleinere soorten de aandacht trokken:

de kajoe soego, waarvan de bast de bekende en bij het verwen van kleedjes algemeen gebezigde kleurstof oplevert;

de tegerang uit welks hout een geele kleurstof wordt getrokken. De boom heeft veel gelijkenis met den kemoening, doch is van doornen voorzien;

de katima of katimoho, welks hart het gevlekte hout (kajoe pèlèt) oplevert.

De kelis, die deugdzaam hout van kleine afmetingen geeft, dat even als het hout van den pantjal kidang te Poeger gezocht is voor rijst- en padistampers;

voorts veel doewet-, wilde djamboe- en kemoeningboomen, alles door en tegen elkander, verbonden en omstrengeld door eene groote verscheidenheid klim- en slingerplanten, waaronder zich de toebo of djenoe en eene dikke soort rotan, de zoogenaamde rotan manis bevond.

Nog troffen mij aan eene groote hoeveelheid bamboe rampal, wiens lange, dunne stengels uitsluitend voor hengelroeden worden gebezigd.

Onder de vele varens, waarmede de bodem als bedekt was, viel een enkel exemplaar van den boomvaren in het oog.

Grasvlakten troffen wij niet aan, tenzij men als zoodanig wilde aanmerken twee met alang-alang begroeide plekjes, elk van nog geen kwart bouw oppervlakte; volgens de inlanders behooren deze tot de grootste plekken, die op het geheele eiland worden gevonden.

Met het oog hierop komen de geruchten, die er in omloop zijn betreffende de groote kudden herten, welke op het eiland zouden leven, zeer overdreven voor. Niet alleen zagen wij

gedurende ons verblijf geen enkel hert, maar ook verzekerden ons de inlanders, dat zij bij hunne menigvuldige bezoeken aan het eiland er slechts bij uitzondering eenige ontmoet hadden. Ook moet het vleesch dier dieren hier weinig smakelijk zijn, hetgeen zeker toe te schrijven is aan het ellendig bestaan, dat zij, bij gebrek aan water en behoorlijk voedsel moeten voortslepen.

Eigenaardig is de wijze, waarop bij bijzondere gelegenheden een hert wordt gevangen en die zeker op weinige plekken ter wereld navolging zou kunnen vinden.

Het beest wordt namenlijk van de zuidzijde over een der ruggen door eenige honden zoolang opgejaagd, tot dat het in zijne vertwijfeling met eenige stoute sprongen in het ravijn afdaalt. Het is daardoor ontsnapt aan de honden, die wijselijk boven blijven, doch niet aan de jagers, welke aan den zuidkant in den kloof of het ravijn hebben post gevat, en het hert, dat door de steile wanden niet meer naar boven vluchten en dus rechts noch links ontkomen kan, noordwaarts drijven, waardoor het over een der pasirs in zee moet loopen en zonder moeite levend gevat wordt.

De gesteldheid van het terrein komt hierdoor nogal duidelijk uit.

Ons voornemen om het eiland ook van oost naar west te doorloopen, moesten wij dan ook opgeven.

Den volgenden ochtend begaven wij ons in djoekoengs, die zich gaandeweg bij ons hadden aangesloten, naar den oostwaarts gelegen inham van Kamal.

De zee was bijzonder kalm en het water in de baai zoo doorschijnend, dat wij tot op 3 à 4 vadem diepte, duidelijk de veelsoortige koralen konden onderscheiden, die den bodem bedekken en waar tusschen zich visschen van allerlei kleur en grootte bewegen.

Het strand te Kamal loopt steiler af dan dat te Djeroek en is bezaaid met witte afgeronde steenen, gebroken schelpen

en aangespoelde boomstammen. Hier en daar vonden wij stukken puimsteen.

Een der vogelnestplukkers, die wij daar aantroffen, bracht ons door dicht struikgewas naar de oostkust van het eiland op de Pasir Pekaraän, die aan de zuidzijde wordt ingesloten door de ver in zee uitstekende ongenaakbare Tandjoeng Tolee, een donkerbruin gekleurde vooroverhangende rotsmassa, en aan de noordzijde door de Tandjoeng Soepit, waarvan een afgescheurd rotsblok van groote afmeting een afzonderlijk eilandje vormt.

De vogelnestgrot Pekaraän was duidelijk zichtbaar.

Tegen de rotsen vonden wij een „kajoe sentigi", eene zeer gezochte houtsoort, die vroeger veel, doch thans nog slechts bij hooge uitzondering op het eiland wordt aangetroffen. De inlanders gelooven, dat dit hout de eigenschap bezit den drager tegen slangen te beveiligen, van daar dat het steeds tot wandelstok wordt gebezigd.

In den namiddag bezochten wij eveneens in djoekoengs de zich ten westen van Djeroek bevindende baai Katima, waar wij op het strand dezelfde steensoort aantroffen als te Kamal.

Onze djoekoengs streken rakelings langs de tandjoeng, die door het rijzen en dalen van den waterspiegel zoo diep was ingesneden, dat de overhangende rots, bij eb, eene veilige schuilplaats tegen den regen kan aanbieden.

Aan eene poging om van Katima het land in te dringen viel niet te denken.

De koraalgewassen, die door hun helder roode kleur duidelijk tegen de rotsen afstaken, waren op groote diepte zichtbaar en brachten ons in verleiding eenige exemplaren te doen opduiken.

Tusschen de rotsen op het drooge vonden wij onder eenige weekdieren van bijzonderen vorm, de karang tompeng, zoo genoemd naar de kegelvormige schaal en de kema, eene soort nautilus, meer dan een halve voet groot, wiens kop bedekt is met een groote dikke schijf, die nauwkeurig met den omtrek van de opening der schaal overeenkomt.

Beide soorten worden veel door prauwen van Bali en Makasar opgezameld en de schalen te Singapore ter markt gebracht. Tijdens ons verblijf op het eiland deed een Makasaarsche prauw beladen met tien duizend karang toempeng Poeger aan.

Overigens biedt de dierenwereld op dit eiland weinig bijzonders en wordt zij hoofdzakelijk vertegenwoordigd door apen en varkens, eenige slangen, waaronder de python, leguanen, civetkatten en bunsings. Op de strookjes strand aan de Noordkust wemelt het van kleine soorten krabben en slakken.

Den daarop volgenden dag gingen wij in de kolek zooveel mogelijk westwaarts en deden de verschillende pasirs aan, waar wij landen konden. Nergens was eenige afwisseling in de gesteldheid van het terrein of in de vegetatie te ontdekken.

De lengte van het eiland van Oost-Noordwest wordt geschat op 10 à 12 paal.

Na dezen tocht hadden wij alles van het eiland, wat voor ons bereikbaar was, gezien en was een langer verblijf dus onnoodig.

Na te Djeroek en te Kamal eenige klappers geplant en eenige onzer overtollige kippen te hebben losgelaten, aanvaardden wij den terugtocht naar Poeger, waar wij vier uren later langs het Watangan gebergte de rivier inroeiden. De gelijkenis, die dit gebergte zoowel in vorm als in samenstelling en richting met het eiland Baroeng vertoont, doet het niet gewaagd voorkomen het laatste als eene voortzetting van het eerste aan te merken.

Overgaande tot de beantwoording der mij gestelde vragen moet ik als resultaat van mijn bezoek aan het eiland berichten:

1°. dat er wel voldoende hout op het eiland aanwezig is, doch de gesteldheid van het terrein het transport zeer moeielijk, zoo niet onmogelijk, maakt.

dat het eiland geen kalksteen oplevert, en er dus slechts sprake zou kunnen zijn van eene koraal- of schelpkalkbranderij,

waarvan de oprichting evenwel niet geraden voorkomt, deels met het oog op de groote kosten, die zoowel aan de verzameling der materialen door kleine prauwen als aan het transport van de kalk zouden verbonden zijn, en deels met het oog op de omstandigheid dat de communicatie met Poeger volstrekt niet verzekerd is.

2°. dat het zoo goed als geheel verstoken is van water en van weiden.

3°. dat de gesteldheid van den bodem en het gemis aan water zich tegen elke poging ter bewoning of bebouwing van het eiland verzetten.

NOG EEN WOORD

OVER DEN

BATOE-TOELIS

te Buitenzorg

DOOR

K. F. HOLLE.

Mijn stukje, geplaatst in dit deel van het Tijdschrift, eens overlezende, valt het mij in, dat de in de Tjarita Parahyangan bedoelde Praboe Wangi (bladz. 96) welligt dezelfde is als Praboe Siliwangi. tevens Prĕboe Niskala Wastoe Kantjana, vermeld op den steen en dan is Praboe Siliwangi de grootvader van Ratoe Dewata, de stichter van Padadjaran.

Gesteld nu, dat ik het jaartal op den steen ten regte op 1055 van Çaka of 1133 A. D. stelde, dan moet, wanneer elk der vorsten Dewa Niskala en Niskala Wastoe Kantjana 50 jaar hebben geregeerd (hetgeen ruim genomen kan worden genoemd), Praboe Siliwangi kort na het jaar 1000 A. D. hebben geleefd. De Tjarita Parahyangan zegt, dat Praboe Dewata slechts 8 jaar regeerde en Praboe Niskala Wastoe Kantjana 104 jaar, welk laatste natuurlijk een overdrijving der overlevering is.

Volgens no. IV der koperen platen van Kĕbantĕnan (zie deel XVI bladz. 559 en deel XVIII bladz. 368) die jammer genoeg geen jaartal dragen, volgde Rahyang ning Rat Kantjana, Rahyang Niskala Wastoe Kantjana op. Die Rahyang ning Rat Kantjana wordt gemist op de inscriptie te Buitenzorg en moet denkelijk vóór Praboe Dewata hebben geregeerd, hetgeen trouwens geen verandering behoeft te brengen in de familiebetrekkingen van Praboe Dewata, zooals ze op den steen te Buitenzorg zijn vermeld.

Dat Praboe Dewata ook wel Dewa Sasana kan zijn genoemd, wordt waarschijnlijk door de inscriptie op plaat IV van Kĕbantĕnan (bladz. 564), volgens welke hij een stuk grond te Dewa Sasana voor zijn tempel of bidhuis tot vrij regtsgebied verhief (*pĕrdikan* zou men nu zeggen).

Ook plaat I (bladz. 561) handelt over grond voor denzelfden tempel en bestemd voor de kloosterlingen. (De Soendasche *pitĕkĕts* zijn heel wat korter dan de Javaansche *praçasti's*.)

Hoe de Tjarita Parahyangan er aan komt, Praboe Dewata te verplaatsen naar den tijd der invoering van den Islam, begrijp ik niet en blijkt daaruit weêr, hoe weinig er op inlandsche geschiedbronnen is staat te maken.

Dit staat evenwel uit Portugeesche bronnen vast, dat kort na 1500 er nog (Siwa-) Boeddhistische kloosters in West-Java bestonden en de vraag dringt zich onwillekeurig op: hoe zou West-Java er nu uitzien als de Europeanen aan den Soendaschen vorst den gevraagden bijstand hadden verleend tegen de „Moros"?

Nog vind ik in een ander oud-Soendaasch ms., op nipa met inkt geschreven, denkelijk van het begin der 16de eeuw, het volgende:

Begin. Awignam astoe. Nihan tĕmbĕj sakakala Rahyang Banga, (1) masa sya njoesoekna Pakwan. Maka ngaran Rahyang Tawoewoes, maka manak Maha Radja Dewata, maka Radja Dewata manak Badoega Sanghyang, Badoega Sanghijang maka manak Prĕboe Sanghyang, Prĕboe Sanghyang maka manak Saloemah ing Rana, Saloemah ing Rana maka manak Saloemah ing Windoe Radja, Saloemah ing Windoe Radja maka manak Saloemah ing Tasik Pandjang, Saloemah ing Tasik Pandjang maka manak Saloemah ing Oedjoeng kĕmbang, Saloemah ing Oedjoeng kĕmbang maka manak Rakejan Darma Siksa, rakejan Darma Siksa ngawarah intjoe, oempi, tjitjip enz.

---

(1) In de babads Ariang Banga genoemd.

Heil! Dit begint met Rahyang Banga, toen hij Pakoewan stichtte. Hij was (ook) genaamd Rahyang Tawoewoes. En hij gewon Maharadja Dewata enz.

Volgens dit ms. zou dus niet Ratoe Dewata, maar zijn vader (met name Rahyang Banga en niet Rahyang Dewa Niskala, zoo als de steen zegt) Pakoewan-Padjadjaran gesticht hebben. Alweer verschil, gelijk trouwens bij het lezen van elke inlandsche babad wordt opgemerkt en een sterk stuk is het, in dezen doolhof den weg te vinden.

Volgens dat ms. zijn er na Ratoe Dewata nog vele niet Mohamedaansche koningen geweest, hetgeen den onderdom der Buitenzorgsche inscriptie een goed eind het verleden inbrengt.

Ik maak van deze gelegenheid gebruik een paar drukfouten te herstellen, die ik over het hoofd zag:

Bladz. 92 regel 7 v. b. staat [illegible] l. [illegible];
" 95 laatste regel " miseuwenkeun l. miseuweukeun;
" 96 regel 4 v. b. idem;
" " " 23 " " staat satimata l. satmata;
" 97 " 7 v. o. " prang l. prarang.

Waspada, Augustus 1881.

RECTIFICATIE

DOOR

Mr. L. W. C. VAN DEN BERG.

In mijn opstel over de Mohammedaansche geestelijkheid en de geestelijke goederen op Java en Madoera (pag. 1 en volgg.) heb ik op p. 25 in de noot, onder de commentaren op het Arabische werk van Nawawî, Minhâdj aṭ- ṭâ-libîna getiteld, o. a. den Fatḥ al-Qarîb vermeld. Ik had zulks gedaan op gezag van enkelen der mij uit verschillende streken toegezonden lijsten van Arabische werken, bij de geestelijkheid in gebruik, ofschoon ik persoonlijk nimmer een handschrift van dien commentaar had gezien. Dezer dagen, bij het schrijven van de voorrede voor mijne uitgave en vertaling van den Minhâdj, meende ik echter omtrent de daarop in den Archipel gebruikelijke commentaren eenige nadere gegevens te moeten inwinnen, en bij die gelegenheid is mij gebleken dat het noemen van den Fatḥ al-Qarîb op de mij vroeger toegezonden lijsten op een misverstand berust. Gelijk bekend is wordt het juridische werk van Ibn Qâsim al-Ghazzî, Tagrîb getiteld, ook Fatḥ al-Qarîb genoemd, (1) en waarschijnlijk is men met dien dubbelen titel in de war geraakt. Daarentegen is mij bij deze zelfde gelegenheid gebleken, dat ook nog onder de commentaren op den Minhâdj door mij had moeten genoemd worden de Fatḥ al-Wahhâb van al-Ançârî, aangezien deze in Indië meer voorkomt dan ik vroeger wel meende.

De lezer gelieve dus op de in hoofde dezes geciteerde plaats het woord Qarîb door Wahhâb te vervangen.

(1) Zie o. a. mijn »Verslag van eene verzameling Maleische enz. handschriften" p. 54.

DE MARDIJKERS VAN TIMOR

DOOR

Luitenant-Kolonel A. HAGA.

De naam „Mardijker", die onzen voorzaten in den Indischen archipel zoo gemeenzaam in de ooren geklonken moet hebben, is bij het tegenwoordige geslacht nagenoeg geheel in vergetelheid geraakt. Toch hebben de Mardijkers, die eens eene vrij belangrijke plaats in de Indische maatschappij innamen, en menigmaal hunne trouw aan de Ed. Compagnie met hun bloed bezegelden, op meer belangstelling aanspraak.

Ik kan niet beschikken over de bronnen, die men noodig zoude hebben, om eene geschiedenis der Mardijkers van den geheelen archipel te kunnen schrijven, en zal mij dan ook bepalen tot de geschiedenis der Timorsche Mardijkers. Een enkel woord vooraf, over de Mardijkers in het algemeen, zal intusschen wellicht niet misplaatst zijn.

Dat de naam is afgeleid van het Maleische woord *mardahika*, dat „vrij" beteekent, is van algemeene bekendheid. *Orang mardahika*—ons Mardijker—beteekent dus een vrijman, in tegenstelling van een slaaf, en de Mardijkers vormden derhalve eene klasse van vrije inlanders, of „swarte vrijlieden", zoo als *Valentijn* hen noemt. Volgens dezen schrijver is hun bestaan ouder dan onze vestiging in dezen archipel, en hebben wij de instelling der Mardijkers aan de Portugeezen te danken.

Het doel, waarmede deze volksklasse in het leven geroepen werd, was: een inlandsch element te scheppen, dat onder

rechtstreeksch gezag der overheerschers staande en door privileges aan die overheerschers gehecht wordende, een tegenwicht zou vormen tegen de inheemsche bevolking. In dat doel lag dus opgesloten, dat men primitief onder de Mardijkers op de eene of andere plaats, alleen zulke inlanders opnam, die aldaar niet thuis behoorden, vreemdelingen dus.

Dergelijke, door de Ed. Compagnie expresselijk ingevoerde vreemde inlanders, vrijgelaten slaven, inlandsche Christenen, ontevreden onderdanen van inlandsche vorsten, die 's Compagnie's protectie inriepen, hebben zeker hoofdzakelijk tot het ontstaan der Mardijkers-koloniën bijgedragen. En waar die volksklasse eens gevestigd was, plantte ze zich voort, nam steeds in belangrijkheid toe, en veroverde alzoo langzamerhand in de Indische maatschappij eene plaats, onmiddelijk volgende op die der Nederlandsche vrijburgers. De politiek der Ed. Compagnie bracht dan ook mede den toeloop van inlandsche vrijlieden zoo aanlokkelijk mogelijk te maken. Dit leeren ons o. a. de „poincten van reglement ende redres van de staet „van de Compagnie van Indien" (1), in 1623 volgens *Coen's* plannen opgemaakt, waar wij het volgende lezen:

„Tot verminderingh van de oncosten in Indien.

„E. 7. De noodighe besettinghe en de bewaringhe van for„ten, steden ende landen noodich synde, dienen waergenomen „ende gedaen te worden buyten oncosten van de Compagnie, „'t welck zal geschieden, indien men vele vryluyden in Indien „zal aenplanten.

„G. Ten tweeden proponeerdt sijne Ed. d'aenplantinghe „ende peupelatie van de landen en de Colonieën van Battavia, „Amboyna ende Banda, dat dese aenplantinghe moet geschieden „door Nederlanders ende Indianen, zoo vrye luyden als slaven; „de Indiaensche vrye luyden zullen in Indien aengelockt, ende „de slaven wel becomen connen worden."

Men ziet het, de burgerij, die *Coen* in Indië wenschte te scheppen, zou uit twee elementen, het Nederlandsche en het Indische, bestaan; beide elementen moesten samenwerken tot

hetzelfde doel. En dat doel was: vermindering van onkosten, door de verdediging van steden en forten niet meer aan militairen, maar aan vrijlieden op te dragen.

Moesten er andere diensten ten behoeve der Compagnie verricht worden, dan vinden wy de Mardijkers ook bijna altijd op één lijn gesteld met de Nederlandsche burgers. Zoo lezen wij in het advies, dat *Coen* aan zijnen opvolger *de Carpentier* achterliet (2), dat hij den Gouverneurs gelast had, voortaan alle de „reparatie aan forten ende onderhout van deselve, ge„lyck meede de nieuwe voorsieninghe van huysen", over te laten aan de Compagnie's slaven en gevangenen.

Mardijkers worden hier niet genoemd.

Maar, waar *Coen* in zijnen brief aan de Bewindhebbers ter Kamer *Amsterdam* (3), melding maakt van hetzelfde bevel aan de Gouverneurs gegeven, zegt hij, gelast te hebben, dat bovenbedoelde werkzaamheden zouden geschieden door „'s Com„pagnie's onderzaten, mardyckers, gevangenen en slaven."

Een van tweeën dus: òf slaven en gevangenen slechts moesten het werk doen, òf ook de Mardijkers moesten er deel aan nemen, maar in dat geval in gezelschap van 's Compagnie's onderzaten, waaronder dus de dienaren der Compagnie, zoowel als de vrijburgers begrepen waren.

Blijkt uit het voorgaande, met welk doel de Ed. Compagnie de uitbreiding der Mardijkers in de hand werkte, en kan men er in ruwe trekken uit opmaken, welke positie zij hadden in de Indische maatschappij, thans volgt een enkel woord over de Ambonsche en Bataviasche Mardijkers in het bijzonder.

Valentijn geeft omtrent den oorsprong der Ambonsche Mardijkers verschillende lezingen. Waar hij de ingezetenen van *Amboina* onderscheidt in vrijen en slaven, leest men: (4)

„Van die slaafagtige zyn met 'er tyd, of door vrykooping, „of door vrygeving veel swarte vrylieden (anders Mardijkers „genaamd) voortgekomen, die zig sedert met varen, visschen, „ook wel met den koophandel hebben weeten te geneeren."

Bij de behandeling der geschiedenis van *Amboina* (5) verhaalt *Valentijn*, dat zich op de vloot van den Molukschen zeevoogd *Diego Lopez d'Avezèdo*, die in 1538 naar *Amboina* stevende, om dat eiland te veroveren, ook Ternataansche Mardijkers bevonden.

Spoedig na de landing gingen de Portugeezen over tot het bouwen van een „houte vesting."

„Opdat nu die vesting van te meer zekerheid voor hen en „hunne bondgenoten, tegen de strooperyen der Hitoeeezen „zyn mocht, vond hy (de zeevoogd) goed, die by den Roe„denberg te plaatsen, en de Hativeesen en 7 Mardykers-huis„gezinnen van Ternate en Tidore meegebracht (die daar 't „Mardykers quartier in hunne nasaten hielpen uitmaken) digt „daaromtrent hun woonplaats aan te wyzen, ten einde zy „alzoo gerust, en te zekerder onder de beschutting van die „vesting zouden konnen woonen."

Min of meer in overeenstemming met dit verhaal is de beschrijving door *Valentijn* gegeven van het Mardijkers-kwartier te *Amboina* (6).

„Eindelijk zoo is er aan 't Casteel in 't Noord-Oosten tus„schen de stad Ambon en die van Soya beneden omtrent de „rivier Waytamo nog een gehugt, gemeenlijk 't Campon „Mareddeyka genaamt, bestaande uit vreemdelingen met de „Portugeezen eerst uit de Molucco's hier gekomen, en van „hen gebruikt, om zig met deze lieden tegen de Amboineezen „te versterken.

„Over deze is de Gnato-hoedi of voorzeiler van de Cora-cora „vloot, hoofd, en zy zyn 527 zielen, 158weerbare mannen en „84 Dati's sterk, scheppende ook een Corra-corra op zig zelven.

Merkwaardig is het, dat uit het slot van het hoofdstuk, waarin het bovenstaande vermeld staat, blijkt, dat die Mardijkers Christenen waren. *Valentijn* totaliseert daar nl. de bevolkings-cijfers en zegt dan: „Dit zyn nu alle de Amboi„neesche Christenen, die men op Leytimor bevind"....

Verder vernemen wij van de Ambonsche Mardijkers niets.

Maar hetgeen *Valentijn* ons mededeelt heeft ons de zekerheid gegeven, dat er tijdens onze komst in Indië reeds Mardijkers bestonden, niet alleen op *Amboina*, maar ook op *Ternate* en *Tidore*.

Tijdens de eerste belegering van het fort *Jakatra* behoorden tot de bezetting "omtrent 70 swerten die geweer connen voeren." Eene nadere onderscheiding dier swerten wordt in *Coen's* rapport (7) niet gemaakt, maar de veronderstelling ligt voor de hand, dat uit hen de eerste Bataviasche Mardijkers zullen zijn voortgekomen.

Reeds in 1620 bestond er althans te *Batavia* eene klasse van zwarte vrijlieden. In eene resolutie van dat jaar leest men o. a. het volgende (8): "Eyndelyck nadat een ofte meer "burgervendelen hiervan noode zijn, zoo tot defentie, en de "verseeckeringe van de stad als tot conservatie van alle goede "ordre in tyden van brant oploopen ende alarmen zoo is ge-"resolveert ende versteen, balliu ende schepenen te belasten, "ondersoeck ende reveur (revue?) te doen, generaelyck doort "geheele district in de jurisdictie van de stadt, omme te zien, "wat ende hoeveel vrye luiden van Nederlanders, Jappenders "en Swarten daer binnen syn wonende, ende alles pertinen-"telyck opgeteyckent hebbende, aan den Ed. Heer Gouver-"neur Generaal ende zynen Raedt daervan raport te doen, "leverende alsdan teffen mede over dubbelt of te meer getal "van naemen dergene die henluyden dunct, dat men tot Cap-"piteyn ofte Cappiteyns, Luytenanten, Vaendragers etc. van "de schutterye ofte burgervendelen souden mogen gebruyken, "om na electie aan den Ed. Heer Generael daerop te worden "geëedicht, ende te ontfangen soodanige ordre in 't verdelen "van de wachte ende aenwysinghe van de wveken ende elcx "syn rendevous, als na occurentie in tyden van noot sal be-"vonden worden nodich te syn."

Dat de Mardijkers destijds reeds gewapenden dienst verrichtten, blijkt ontwijfelbaar uit het reeds vermelde advies van *Coen* aan *de Carpentier* (2).

Het schijnt echter, dat zij zich in 1623 nog niet voor vast als eene geregelde volksklasse gevestigd hadden. Althans, zij ontvingen soldij en voeding, hielden zich nog niet met landbouw en nering op, en hadden dus meer van een korps inlandsche militairen dan van burgers die — alleen wanneer noodig — gewapende hulp verleenden. Dit lag natuurlijk niet in *Coen's* bedoeling, en reeds vóór zijn vertrek had hij gelast daarin verandering te brengen.

Aan *de Carpentier* werd in verband daarmede, het volgende geadviseerd (9): "Soo haest als de Mardyckers en de slaven "in Battavia van behoorlycke huyssinge geaccomodeert syn, "ende de begoste tuynen vrucht beginnen te geven, zult haer "geen meer gelt tot toespyse uytdeelen; de gagie van meest "alle de Mardyckers dient meede met den eersten gecorrigeert "en in plaetse van dien moet hun tijt met thuynen en ander- "sints te geneeren, gegeven worden; de gagie van de Mardyc- "kers ende slaven die men noodich dagelycx in gestadighe "dienst ende arbeyt gebruycken, moeten connen betaelt ende "gevonden worden, als men zulcx goet vint, de vry gegeve- "nen te belasten, ofte van aanteelinghe die andere Mardyckers "ofte slaven doen; met de gelegenheyt die hier hebben, can "in deser voeghen zeer veel volcx sonder eenigh gelt ofte last "van de Compagnie in haeren dienst onderhouden worden, als "men het aenplantinghe van allerley vruchten, voortelinghe van "alderley vee ende visseryen gebruyckt."

Dat wij hier Mardijkers en slaven in één adem genoemd vinden, schijnt op 't eerste gezicht vreemd en in strijd met de positie der Mardijkers. Wanneer wij evenwel in aanmerking nemen, dat de zwarte vrijlieden, die de Compagnie zelve naar Batavia gelokt, en de slaven, die zij zelve gekocht of buit gemaakt had, dit gemeen hadden, dat de Compagnie des noodig voor hun onderhoud moest zorgen, dan kan het geene bevreemding baren, dat we hen hier in elkaars gezelschap aantreffen.

Hoe eer hoe liever wilde *Coen* die krachten productief ma-

ken; zoo wel slaven als Mardijkers moesten in eigen voeding voorzien niet alleen, maar door land- en tuinbouw, veeteelt en visscherij tot de algemeene welvaart bijdragen.

Het is dus geen raadsel voor ons, hoe de eerste Mardijkerskolonie te *Batavia* ontstond. Zoo lang de vrijlieden nog uitsluitend met militaire of andere gewapende diensten werden bezig gehouden, moesten ze geheel door de Compagnie onderhouden worden. Zoodra de omstandigheden het toelieten, gaf de Compagnie hun huizen en klein stukken bouwgrond, terwijl de gewapende diensten zóó veel verminderd werden, dat er overvloedig tijd overbleef voor land- en tuinbouw en andere bedrijven. Dienstplicht bleef op allen rusten; maar in gewone tijden was slechts een gedeelte der bevolking noodig voor den dagelijkschen dienst. Zoude dat dienstdoende gedeelte vooreerst misschien nog gage moeten ontvangen, wanneer de Mardijkerskolonie eens tot vollen bloei gekomen zou zijn, dan zou ook dit niet meer noodig wezen. Dan zouden de van dienst vrijgestelden moeten betalen voor hunne vrijstelling; en deze contributies benevens de belasting, die, zoo noodig, van de producten geheven zoude worden, moesten de onkosten der gewapende macht dekken. Het doel van *Coen*: der Compagnie eene gewapende macht te bezorgen, die niets kostte, zou dan bereikt zijn.

Wanneer de Mardijkers te Batavia voor 't eerst in kompagniën zijn ingedeeld, kan ik niet met zekerheid opgeven, maar het schijnt, dat dit al spoedig na *Coen's* vertrek het geval geweest is.

Onder de „*Statuten van Batavia*" van *van Diemen* komt een reglement voor op de „schutterye", waarin men o. a. leest (art. 3) dat *voortaan* geene officieren meer bij de inlandsche kompagniën zullen worden aangesteld, die de Nederlandsche taal niet behoorlijk verstaan en spreken. De ampliaties op dit reglement (art. 67—75) werden in September 1642 gearresteerd; maar de ordonnantie, waarbij het oorspronkelijk werd vastgesteld, zal waarschijnlijk van veel vroegeren datum

zijn. Dit reglement bepaalt, dat alle burgers en vrije ingezetenen van 16—60 jaren oud, dienstplichtig zijn (art. 4). Het doel wordt in art. 1 als volgt omschreven:

„Tot meerder verseekeringe rust en vrede der goede Inge„setenen, mitsgaders weringe van alle tumult oproer ende „hostiliteyt, is nodig geagt ende goed gevonden, dat altyt „eenige compagnies gewapende borgeren gehouden zullen „werden."

De sterkte der kompagniën wordt niet opgegeven, maar zij hadden $^1/_3$ piekeniers, $^2/_3$ muskettiers (art. 6), en het kader bestond voor elke kompagnie uit één kapitein, luitenant, vaandrig, (?) „sergeanten, één wachtmeester en 12 korporaals" (art. 2).

De Europeesche kompagniën hadden bovendien 2 tamboers en 1 schrijver (art. 56).

Overigens schijnt er geen onderscheid tusschen een Nederlandsche en een Mardijker kompagnie bestaan te hebben.

Ook de dienst was voor beide categorieën vrij wel gelijk. Alleen bij alarm vind ik een onderscheid opgegeven; de Ned. kompagniën moesten zich dan bij het Stadhuis vereenigen (art. 36), maar de Mardijker kompagnie mocht, zonder uitdrukkelijke order, niet in 't geweer komen (art. 40).

Ook het plan van *Coen* om de onkosten der schutterij door dat korps zelf te laten dragen, is niet vergeten; want, om die onkosten te dekken, zou eene matige contributie ter somma van 37 $^3/_8$ realen per maand geheven worden, volgens eene taxatie van huizen en erven (art. 58).

Waar de Mardijkers genoemd worden, staat het woord „compagnie" in 't enkelvoud. Als dit geen toeval is, wordt ook hierdoor de oude oorsprong van het reglement aangeduid; later toch telde men zeven kompagniën Mardijkers te Batavia (10).

Valentijn spreekt ook van de Bataviasche Mardijkers, die even als „de Mooren of Mogolders, de Toepassen en andere

handelen in kleeden, agaaten en in veel kleinigheden die fraei zijn (11)."

De indeeling der Mardijkers bij de schutterij, gaat hij evenwel met stilzwijgen voorbij; wel deelt hij mede, dat de Nederlandsche burgers den 1en Juni 1668 in twee vaandels, en de Maleijers, Amboineezen, Baliers, Bandaneezen en Boetonders den 6den December 1678 in vaandels van 100 koppen werden ingedeeld (12).

Al spoedig blijkt het, dat de Mardijkers niet alleen voor het vrij beperkte doel, in art. 1 van het bovenvermelde reglement omschreven, maar ook, als waren zij militairen, voor expedities bestemd werden. Zoo lezen wij van "een compagnie Mardijkers", die zich bevond op de vloot, waarmede *Speelman* den 29 December 1676 naar *Japara* stevende (13); en deze "compagnie" was waarschijnlijk begrepen onder de "500 inlantse soldaten, bestaende uyt Batavise mardykers, Javanen, Baliërs, Amboineezen en anderen," van welke de Gouverneur-Generaal *Mactseuyker* spreekt in den brief, die over de verrichtingen van *Speelman* handelt (14).

Valentijn deelt ons nog mede, dat "de kapiteinen der Mardykers-Borgery dezer stede" deel uitmaakten van den stoet, die bij de begrafenis van den Gouv. Gen. *Speelman* op den 15den Januari 1684, het lijk volgde (15); en den 4den October van dat jaar verzocht *Louis de Meij*, luitenant van een vaandel Mardijkers, de voorspraak van den kerkeraad, "ten einde zijn zoon op kosten der E. maatschappij na 't Vaderland gaan mogt, om daar te studeeren in de Godsgeleertheit (16)."

Het zou mij geheel buiten de grenzen van mijn plan voeren, zoo het onderzoek naar de geschiedenis van andere dan de Timorsche Mardijkers nog verder werd voortgezet. Mijn doel was eenvoudig aan te toonen, dat de dus genoemde volksklasse reeds vóór onze vestiging, tijdens de Portugeesche heerschappij bestond; dat zij naast de Nederlandsche vrijburgers eene klasse van zwarte of inlandsche vrijburgers vormde; en dat de Ed.

Compagnie de weerbare mannen onder de Mardijkers in vendels of kompagniën indeelde, wanneer hun aantal dit toeliet.

Het zou zeer verkeerd zijn, uit *Valentijns* optelling der Leytimorsche Christenzielen de gevolgtrekking te maken, dat „Christen te heeten" eene voorwaarde geweest zou zijn, om onder de Mardijkers te worden opgenomen. Ook is het zeer vreemd, dat *Valentijn*, een dominé nog wel, van dat „Christen zijn" volstrekt niet spreekt, waar hij den oorsprong of het kenmerkende der Mardijkers behandelt.

De stelling, dat alle Mardijkers vrijgelaten slaven of afstammelingen daarvan geweest zouden zijn, kan op grond der reeds geciteerde gegevens eveneens als onjuist verworpen worden.

Voor zoo ver mij bekend, is er nog nooit eene studie over de Mardijkers van onzen archipel in het licht verschenen. De Mardijkers van *Batavia*, *Ternate*, *Tidore* en *Amboina* worden intusschen ten minste *genoemd* in de oude werken, die over Nederlandsch-Indië handelen. Maar de Timorsche Mardijkers vind ik in de door mij geraadpleegde boeken der vorige eeuw nergens vermeld. Zelfs *Valentijn*, die zoo veel van de Ambonsche Mardijkers wist te vertellen, zwijgt in zijne beschrijving van *Timor* geheel over deze volksklasse. *Mr. W. van Hogendorp* schreef in 1779: (17)

„De beschrijving van het eiland *Timor* is, mijns wetens, „door niemand ondernomen." Deze schrijver kon beschikken over stukken, „afkomstig van iemand die vele jaren op *Timor* „in dienst van onze maatschappij heeft doorgebracht, en geene „moeite gespaard heeft, om alles nauwkeurig na te gaan."

De Mardijkers worden in zijne „Beschrijving van het eiland „*Timor* voor zoo ver het tot nog toe bekend is" niet eens genoemd.

In de beschrijving van de stad *Batavia*, omstreeks denzelfden tijd uitgekomen (18), vergeet hij evenwel de Mardijkers niet, maar vermeldt, dat „de Papangers of Mardijkers, zijnde „vrijgegeven slaven", in één vaandel vereenigd zijn.

Geheel anders wordt het in de laatste 50, maar vooral in

laatste 30 jaren. Nagenoeg alle geschriften in dat tijdperk over *Timor* en zijne geschiedenis in 't licht verschenen, houden zich op min of meer uitvoerige wijze met de Mardijkers bezig.

Pogingen werden aangewend om den oorsprong van die Mardijkers te ontdekken, alsof het eene geheel onbekende volksklasse gold. Verschillende lezingen omtrent dien oorsprong kwamen in de wandeling; zoodat de Indische regeering zich gedrongen zag, in het Koloniaal verslag van 1879, daaromtrent het volgende aan te teekenen:

„Mardijkers zijn volgens sommigen afstammelingen van sla-„ven, die in de vorige eeuw werden vrijgegeven, wegens de „dapperheid, door hen aan den dag gelegd, bij gelegenheid „van een aanslag in 1749 door de Portugeezen tegen Koepang „ondernomen. Volgens anderen bestond het corps Mardijkers „reeds vóór dien tijd, en zijn zij nimmer slaven geweest."

Laat ons nu onderzoeken, wat tot dezen twijfel aanleiding gegeven kan hebben.

Toen de commissaris *Francis* in 1831 *Timor* bezocht, vond hij aldaar twee compagniën Mardijkers; de eerste-*Soebadale*—bestond volgens dezen commissaris uit vreemde heidenen en derzelver afstammelingen, waarvan velen Christenen gewordenwaren; de tweede—*Oedale*—uit vrijgegeven heidenslaven enhunne afstammelingen. (19).

De commissaris *Steijn Parvé*, die zich in 1848 op *Timor* bevond, schijnt zich moeite gegeven te hebben iets naders omtrent den oorsprong der Timorsche Mardijkers te ontdekken. Hij kwam tot de conclusie, dat het bestaan dier Mardijkers van den eersten tijd onzer vestiging op *Timor* schijnt te dateeren; blijkbaar zou de instelling eene navolging zijn van die op Java; de overwinning bij *Penfoeïk* (1749) zou grootendeels aan de Mardijkers te danken geweest zijn; meermalen zouden die Mardijkers de gewichtigste diensten aan de Compagnie bewezen hebben; zij zouden primitief in 't leven geroepen zijn, om een voormuur van *Koepang* uit te maken; maar de instelling was ontaard.

De zendeling *van Rhijn*, die geruimen tijd op *Koepang* doorbracht, noemt in 1851 (20), de „Mardikers" eene eigenaardige klasse van vrijgegeven slaven, van elders afkomstig.

In datzelfde jaar gaf *Dr. W. R. van Hoëvell* (21) de volgende verklaring: „De mardijkers (eigenlijk het Maleische „woord „*mordika*" dat „vrijen" of vrije menschen beteekent) „vormen een korps van vrije inlandsche Christenen en vrijge„geven slaven, bestaande uit een tweehonderd personen, waar„onder vier officieren zijn begrepen. Dat korps heeft in vorige „jaren zeer veel goede diensten bewezen, waarvoor het van de „O. I. C. ten geschenke ontving een rood satijnen vaandel „met gouden franje en kwasten, waarop een gouden leeuw, en „bovendien nog twee zilveren trompetten."

De belangrijkste mededeeling van den lateren tijd wordt evenwel gevonden in „De Gids" van 1855 (22), waar Professor *Veth* het eiland *Timor* behandelt.

Dààr wordt verhaald, dat een bende gewapende slaven, omstreeks 130 man sterk, een schitterend aandeel nam aan den slag van *Penfoeïk* in 1749, en dat al die slaven door hunne meesters vrij verklaard zijnde, later tot eene afzonderlijke krijgsbende, onder den naam Mardijkers, vereenigd werden.

De Bewindhebbers der O. I. C., zegt de schrijver, schonken aan dat korps, behalve een prachtig vaandel en een fraai versierde trom, ook een zware zilveren trompet en een schotel van hetzelfde metaal; beide deze kostbare voorwerpen werden later, bij gelegenheid eener groote schaarschte van levensmiddelen, ten algemeenen nutte verkocht.

In het repertorium van *Hooijkaas* wordt deze lezing van den oorsprong der Timorsche Mardijkers overgenomen; men leest daar nl. sub No. 15423: „Bijzonderheden nopens de oprichting in 1749 te *Koepang* van het korps Mardijkers, en de belooningen aan dat korps geschonken. Gids enz."

Ook Professor *Hollander* deelde in 1869 de meening, dat het korps Mardijkers op *Timor* van 1749 dateert en samengesteld is uit een aantal slaven, die zich in dat jaar bij *Pen-*

foeïk bijzonder verdienstelijk hadden gemaakt, daarom vrijgelaten en tot eene afzonderlijke krijgsbende gemaakt zijn, terwijl er later ook vrijgeboren inlanders bijgevoegd werden (23).

Op *Timor* zelf liepen de opinies meermalen uiteen; maar vrij algemeen meende men daar, dat de Mardijkers, aan hunne diensten bij *Penfoeïk* bewezen, geschenken, en zooals sommigen beweren, ook privileges te danken hadden, van wege Bewindhebbers der O. I. C.

In welk verband staat nu in de werkelijkheid de slag bij *Penfoeïk* met den oorsprong der Timorsche Mardijkers?

Om het antwoord op deze vraag te kunnen geven, dient eerst nagegaan te worden, aan welke bronnen de mededeelingen van Prof. *Veth* en Prof. *de Hollander* ontleend zijn.

De laatste noemt geene bronnen, en zal waarschijnlijk grootendeels uit het artikel van eerstgenoemde of de door dezen vermelde gegevens geput hebben. Prof. *Veth* nu, noemt herhaaldelijk twee schrijvers, die hier in aanmerking behooren te komen. De eerste is *Dr. Salomon Müller*, die deel uitmaakte van de natuurkundige commissie, welke in 1828 en 1829 op last der Regeering *Timor* bezocht. Zijne „Reizen en Onderzoekingen in den Indischen archipel," primitief in 1837 gedrukt, zijn later overgenomen in de werken van het Kon. Instituut voor taal- land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indie (24).

De tweede is *G. Heijmering*, een zendeling, die jaren lang op *Timor* vertoefde, en veel wetenswaardigs omtrent de geschiedenis van dat eiland mededeelde in het Tijdschrift van N. Indie van 1847 (25).

Alle verhalen omtrent *Penfoeïk* schijnen uit één dezer bronnen, of wel uit eene combinatie van beiden te zijn voortgekomen.

De verhalen van *Dr. Müller* en *Heijmering* althans, zijn oorspronkelijk. Dit blijkt uit de verwondering van *Müller*, dat nog niemand over die belangrijke gebeurtenis geschreven

heeft; en uit de mededeeling van *Heijmering* (die blijkbaar met *Müllers* geschrift niet bekend was), dat hij getracht heeft, het aandenken aan den gedenkwaardigen slag door een uitvoerig verhaal, der vergetelheid te ontrukken.

En uit welke bron hebben nu *Dr. Müller* en *Heijmering* op hunne beurt geput?

De eerste verklaart, dat de geschiedenis van *Penfoeïk* hem „door onderscheidene Timoresche Grooten, zoowel als door den „heer *Hazaart*, welke langer dan 25 jaren aan het hoofd van „het bestuur te *Koepang* stond, op dezelfde hier medegedeelde „wijze, verhaald werd."

Heijmering zegt:

„Wat de strijd zelven betreft, er bestaat daarvan geen offi„cieel bericht, maar dewijl de overlevering daarvan, ofschoon „onder verschillende vormen, nog over het gansche eiland „verspreid is, maakt dit gewis minder zwarigheid. Wij zullen „dus de bijzonderheden dezer gebeurtenis, uit die volksoverle„veringen gevoegd bij eenige officieele opgaven, mededeelen."

Na beëindiging van het verhaal zegt hij verder, dat de zoo glorierijk bevochten overwinning steeds op nieuw met al hare bijzonderheden aan het opkomend geslacht werd medegedeeld. „Dit werd mij onder anderen voor eenige jaren door eenen „ouden Mardijker, wiens vader dien slag had bijgewoond, met „zeer veel geestdrift en aandoening verhaald; en aan dat ver„haal heb ik vele hier te boek gestelde bijzonderheden te dan„ken, waaraan om die redenen geen geloof mag worden ge„weigerd."

Daar *Heijmering* alleen bij de vermelding der sterkte van 's Compagnie's strijdkrachten, uitdrukkelijk van officieele gegevens spreekt, mag men aannemen, dat de overige bijzonderheden aan de overlevering ontleend zijn. En zoo ben ik tot het resultaat gekomen, dat de verhalen van den slag bij *Penfoeïk* hunnen oorsprong hebben in mondelinge overleveringen, door Timorsche hoofden en den resident *Hazaart* aan *Dr. Müller*, door eenen ouden Mardijker aan *Heijmering*, medegedeeld.

Alvorens nu een overzicht te geven van de verhalen van *Dr. Müller* en *Heijmering*, acht ik een terugblik op de geschiedenis onzer vestiging op *Timor* niet overbodig.

Hoewel zich reeds in de eerste helft der 16de eeuw eenige Portugeezen op *Solor* en *Timor* gevestigd hadden, duurde het toch tot de laatste helft dier eeuw, voor dat die vestiging het karakter kreeg van eene min of meer geregelde kolonie. *Affonso de Castro*, een gewezen gouverneur van Portugeesch *Timor*, meldt ons dat Dominicaner monnikken zich in 1561 op *Solor* hebben nedergezet (26). Deze Dominicanen wisten zich van het gezag meester te maken, en zoo ontstond eene kolonie, die volstrekt geen staatkundig karakter had.

Het centraal bestuur der Portugeesche kolonien bemoeide zich dan ook weinig of in 't geheel niet met deze nederzetting, tot dat het wanbestuur der monnikken, en waarschijnlijk ook het meer en meer veld winnen der Nederlanders, verandering van gedragslijn noodzakelijk maakten.

Die Solorsche Dominicanen wendden weldra pogingen aan tot verspreiding van den Christelijken godsdienst op het naburige *Timor*, en wel met zóó gunstig gevolg, dat dit eiland in de eerste helft der 17de eeuw reeds 22 kerken en 10 zendelingen telde.

Het was tijdens de heerschappij dier Dominicanen, die zelve een hoofd of gouverneur voor *Timor* en *Solor* benoemden, dat de Nederlanders vasten voet trachtten te krijgen in deze streken. Men had het aanvankelijk niet op *Timor*, maar op *Solor* gemunt.

Na eenige vruchtelooze pogingen werd het kasteel aldaar door de onzen veroverd. Toen daarop eenige Timorsche hoofden de Nederlanders verzochten, zich op *Timor* te vestigen, hoog opgevende van den handel in sandelhout, werd besloten aan de uitnoodiging gevolg te geven (27). De bevolking zelve verjoeg alsnu de Portugeezen van *Koepang;* en deze namen de wijk naar *Oikoesie* en *Deli*, zoodat den 14[den] Juni 1613 een contract gesloten werd, waarbij ons eenig grond-

gebied werd afgestaan, en vergund te *Koepang* een fort te bouwen.

Dat de Portugeesche invloed door het gebeurde evenwel niet vernietigd was, zou spoedig blijken. Niet alleen hadden de Dominicanen vorsten en volken tot de omhelzing van de Katholieken godsdienst weten over te halen, en riepen ze dezen onder de leus van het kruis te wapen, bovendien waren vele Portugeezen, die zich bij de missie gevoegd hadden, door huwelijken aan de inlandsche volken verwant geraakt.

Uit deze huwelijken ontstond een ras, dat door onze geschiedschrijvers gewoonlijk zwarte Portugeezen genoemd wordt. In staatkundigen zin evenwel behoort men onder deze benaming niet alleen de afstammelingen uit die gemengde huwelijken te verstaan, maar in 't algemeen de Portugeezen met hunne afstammelingen en bondgenooten, die eene partij vormden, welke zich onafhankelijk achtte van de kroon van *Portugal; de Castro* noemt hen rebellen in tegenstelling van "le parti royaliste". De eerste aanvallen der zwarte Portugeezen werden nu wel met behulp der ons bevriende bevolking afgeslagen, maar daarmede nam hunne vijandige houding volstrekt geen einde.

Vooral de *d'Hornay's* en later de *da Costa's*, die wij weldra aan het hoofd der zwarte Portugeezen aantreffen met den titel van *teninty-generaal*, toonden steeds onze verbitterde vijanden te zijn. Wanneer de eerste *d'Hornay* tot die waardigheid verheven werd, kan niet met zekerheid bepaald worden; maar mag men *Valentijn* gelooven, dan zoude de majoor *Verheijden* reeds in 1655, bij de belegering van *Amacono*, door eenen *d'Hornay*, "met een slagzwaard ter nedergekapt zijn."

De trouwste bondgenooten onzer vijanden waren de Amarassiërs.

Het was dan ook in de vlakte van *Amarassie* dat *Antonio d'Hornay* in 1656 zijne legerplaats gekozen had, toen *Arnold de Vlaming van Oudtshoorn* met eene vrij aanzienlijke macht

op *Timor* landde om 's Compagnie's gezag op dit eiland te helpen bevestigen.

Maar die expeditie liep treurig af. *De Vlaming* moest, na een verlies van 170 Europeanen geleden te hebben, terugtrekken (28). Sedert dien tijd schijnt de Indische regeering de handhaving van 's Compagnie's gezag op *Timor*, aan de opperhoofden aldaar overgelaten te hebben. Gelukkig handelde Portugal op dezelfde wijze.

Eerst in 1701 of 1702 (26) naar 't schijnt, verscheen de eerste wettig benoemde gouverneur, die zich te *Lifao* vestigde. En het duurde tot 1769, eer er een einde kwam aan het algemeen verzet der zwarte Portugeezen tegen het wettig gezag.

In dat jaar nl. zag zich de Portugeesche gouverneur *Antonio Fozé Telles de Meneges* genoodzaakt, uit het door *Francisco d'Hornay* belegerde *Lifao* te vluchten, en den zetel van 't bestuur naar *Deli* te verplaatsen.

En deze verplaatsing van den bestuurs zetel, hoewel een gevolg van zwakheid, had gezegende gevolgen voor de rust der Portugeezen (29).

Niet onwaarschijnlijk is het, dat die rust eenvoudig ontstond, omdat de gouverneurs de rebellen nu met vrede lieten, en hunne onafhankelijkheid in *Oikoesie* stilzwijgend erkenden; de geschiedenis der laatste jaren kan, naar ik meen, nog sporen van eene dergelijke verhouding aanwijzen.

In de eerste helft der 18de eeuw waren de oneenigheden der Portugeezen — „les luttes fratricides" zegt *de Castro* — derhalve de beste waarborg voor het behoud onzer vestiging.

Meermalen echter werd *Koepang* door de zwarte Portugeezen en Amarassiërs bedreigd; en gedurende de kortstondige tijdperken van vrede tusschen de blanke en zwarte Portugeezen, werden ook de eersten verdacht de laatsten te steunen in hunne pogingen, om de Nederlanders van *Timor* te verdrijven.

Zulk een tijdperk van betrekkelijken vrede had in 1732, na de onderwerping der opstandelingen, een aanvang genomen.

In 1744 hadden de Portugeezen een leger verzameld, om *Koepang* aan te vallen; maar de aanval ging — om redenen die niet met zekerheid zijn op te geven — niet door. Onderlinge oneenigheden schijnen oorzaak geweest te zijn, dat de tocht daarna weder van jaar tot jaar werd uitgesteld.

In 1748 hadden de zwarte Portugeezen op last van *Dom Gaspar* (of *Caspar*) *da Costa*, den toenmaligen teninty-generaal, gruwelijk huisgehouden onder de bergvolken van *Amacone*, *Amanoebang* en *Amfoang*, onder voorwendsel dat die volken het voornemen gehad zouden hebben alle Christenen te vermoorden.

Het bestuur te *Koepang* was wel aangezocht hulp te verleenen, althans door *Amfoang*, maar men had geantwoord, dat men geene militairen kon zenden, en dat zij het maar „met inlanders moesten zien te klaren."

Het gevolg was, dat in het eind van 1748 tal van zoogenaamde koningen en duizende berg-Timoreezen te *Koepang* veiligheid en bescherming kwamen zoeken (30).

Hier dachten nu de zwarte Portugeezen den laatsten slag te slaan. Zij verzamelden een buitengewoon machtig leger, en vielen in 1749 binnen het grondgebied van *Koepang*.

Op welke bondgenooten en troepen kon het bestuur te *Koepang* nu rekenen, om dien aanval af te slaan?

Met *Amfoang*, dat wegens de gebeurtenissen van het vorige jaar als bondgenoot beschouwd kon worden, was nog geen contract gesloten. Onze overige bondgenooten op *Timor* waren behalve de radja van *Koepang*, de rijken *Amanoebang*, *Sonnebait* en *Amabie;* het eerste sedert 1616, de twee laatste sedert 1656.

De Nederlandsche militaire macht in 1749 op *Timor* aanwezig, bestond uit slechts 23 Europeanen onder bevel van een vaandrig. Nu had men wel — evenals elders waar de Compagnie gevestigd was, — de beschikking over eenige Compagnie's onderzaten en de hulpbenden der bondgenooten, maar de macht, die bijeen gebracht kon worden, kon in getalsterkte op verre na niet met die des vijands vergeleken worden. Dat dus bij de na-

dering van het vijandelijk leger groote angst en opgewondenheid te *Koepang* ontstonden, laat zich gereedelijk begrijpen.

Het is hier de plaats om terug te komen op de verhalen van *Dr. Müller* en *Heymering*.

Dr. Müller zegt, dat de Hollanders zich na het vertrek van *de Vlaming* niet meer veilig achtten te *Koepang*, hunne familiën aan boord van een ter reede liggend vaartuig brachten, en dus de plaats geheel aan haar lot overlieten.

De vijand, 40 à 50000 man sterk, had zich gelegerd in de vlakte van *Amarassie*; de legerplaats was rondom door bosch ingesloten. Hadden nu de Nederlanders met hunne familiën zich op de reede kunnen bergen, voor de slaven was er op de vaartuigen geen plaats. Die slaven „kenden maar al te zeer de roof- en „moorddadige inborst der Timoreezen; zij wisten, dat zij bij „dit volk geene genade zouden vinden; en het was op grond „van deze overtuiging, dat zij, door vrees en wanhoop ge„dreven, het kloekmoedige besluit namen, zelven, den vijand „en wel op leven en dood, het eerst aan te vallen.

„Na ook eenige te *Koepang* wonende Boegineezen, Makassaren „en andere handeldrijvende eilanders tot dit koen waagstuk „te hebben overgehaald, begaven zij zich, in 't geheel uit 70 „of 80 met schietgeweer, lansen en zwaarden gewapende man„schappen bestaande, met het vallen van den avond op weg „naar *Amarassie*, en kwamen omstreeks middernacht in de „nabijheid van het..... vijandelijk leger aan, hetwelk zij in „eene kleine, rondom van bosch ingesloten vlakte, in diepe „rust vonden, terwijl zij van hunnen kant in de grootst „mogelijke stilte naderden.

„Zoodra zij de smeulende vuren des vijands ontwaarden, „verdeelden zij zich binnen het bosch, het leger van drie „zijden omsingelende, en rigtten toen gelijktijdig hunne ge„weren op hunne vijanden, welke geen kwaad vermoedende, „zich op den grond ter ruste hadden neergevlijd.

„Door de onverwachte losbranding uit verschillende hoeken,

„werd het geheele leger van zulk een schrik bevangen, en „ontstond er in hetzelve zulk eene geweldige en algemeene „verwarring, dat vele der vijanden in de eerste oogenblikken, „schietende, stekende en houwende, op elkander aanvielen, en „elk, alleen op zelfbehoud bedacht, zich door eene overhaaste „vlucht, langs de eenige schootvrije doch enge opening tracht„te te redden.

Nadat nog eenige regelen gewijd zijn aan de beschrijving der ontzettende verwarring, die, als door bovennatuurlijke machten veroorzaakt, bij de herinnering zelfs nog huivering wekt, zegt het verhaal, dat de eerste zonnestralen op de vlakte van *Amarassie* een vreeselijk bloedbad verlichtten.

Onder de lijken werd dat van *Antonio d'Hornay* gevonden; en de zegevierende slaven brachten zijn hoofd, met den ijzeren helm, die het gedekt had, in triumf naar *Koepang.*

Geen wonder, dat daar groote blijdschap heerschte! „*Al de „slaven*, welke aan dit koene heldenfeit hadden deel genomen, „*werden dadelijk door hunne meesters vrij verklaard*, en kort daarna „tot eene afzonderlijke krijgsbende, onder den naam van „Mardahejka (vrij, bevrijd van slavernij) vereenigd; en nog „ten huidigen dage vindt men ééne of meer kompagniën in„landers van dien naam te *Koepang* gewapend.

„De eerste kompagnie Mardahejka's, *welke haar bestaan aan zulk een schitterend en gedenkwaardig feit verschuldigd was*, „*ontving van heeren Bewindhebbers der O. I. C.* als blijk van „bijzondere tevredenheid eene zware zilveren trompet, en een „schotel van hetzelfde metaal."

Deze voorwerpen zouden later verkocht zijn, tijdens een hongersnood, en de ijzeren helm is, — hoe en door wiens schuld weet men niet — verloren geraakt.

Ten slotte zegt de schrijver:

„Het verdient opmerking en baart verwondering, dat noch „*Valentijn*, noch een der latere schrijvers van deze gebeurte„nis met een enkel woord gewag maken."

Dat deze verbazing, wat *Valentijn* betreft, ongemotiveerd is, zal geen betoog behoeven, daar deze schrijver reeds lang overleden was, toen de gebeurtenis, hier bedoeld, voorviel. *Dr. Müller* toch (voor wien de historie, op *Timor* trouwens geheel bijzaak was) is deerlijk met de chronologie in de war, waar hij de Europeanen van *Koepang* in 't midden der 17de eeuw scheep laat gaan, om het gevaar, dat eerst ongeveer 100 jaren later dreigde, te ontloopen. Daar het verhaal intusschen zonder eenigen twijfel betrekking heeft op de gebeurtenissen van 1749, doet die vergissing hier minder ter zake.

Ook kan met stilzwijgen voorbijgegaan worden: dat omsingeling van 40 à 50000 man op eene vlakte gelegerd, door 80 gebrekkelijk met geweren gewapende slaven, met dien effecte, dat er slechts één onbestreken toegang open bleef. Evenzoo doet het er minder toe, dat volgens dit verhaal geen enkele Hollander, geen enkele Compagnie's dienaar, iets tot de verdediging zou hebben bijgedragen; en eindelijk meen ik ook den problematieken ijzeren helm, die toch verdwenen is, verder buiten sprake te kunnen laten.

De versierselen daarlatende, levert het verhaal de volgende gegevens, die bij de kritiek eene rol moeten spelen:

Toen *Koepang* door een overmachtig vijandelijk leger, zich verzamelende in de vlakte van *Amarassie*, bedreigd werd, is het gelukt door een bende slaven, die eene paniek onder den vijand wisten te doen ontstaan. Ter belooning van dit heldenfeit werden die slaven door hunne meesters vrijverklaard. [illegible] werden deze vrijverklaarden tot eene afzonderlijke compagnie onder den naam »Mardahejka" vereenigd. De bewindhebbers der O. I. C. schonken hun als blijk van bijzondere tevredenheid een zilveren trompet en een schotel van hetzelfde metaal."

Het verhaal van *Heijmering* luidt eenigszins anders. Hij [illegible] de gebeurtenis hier bedoeld plaats vond op den 19 [illegible] 1749, en schildert de angstige opgewondenheid, die

te *Koepang* heerschte, toen het 40000 man sterke leger naderde, en zijn kamp opsloeg bij den heuvel *Hanony*, drie uren ten Z. O. van *Koepang* gelegen.

Terwijl de vijand door Portugeesche priesters ten strijde gewijd werd, liet *van der Burgh*, het opperhoofd op *Timor*, een bededag houden, en riep hij de hoofdregenten der inlandsche hulpbenden samen, om hen aan hunne verplichting tot bijstand te herinneren.

Om verschillende redenen konden de radja's bondgenooten slechts weinig hulp verleenen. Te *Koepang* werd intusschen een kleine krijgsmacht op de been gebracht, die *volgens officieele opgave*, zegt *Heijmering* — bestond uit 130 Mardijkers, 240 Savoneezen, 60 Soloreezen en 30 Rottineezen, ondersteund door 23 man Europeesche militairen en eenige vrijwilligers van 's Compagnie's dienaren en burgers. Bij deze macht werden gevoegd eenige koelies, die een veldstuk droegen en de inlandsche hulpbenden, die men bij elkaar had kunnen krijgen. 't Geheel schijnt gestaan te hebben onder 't bevel van den vaandrig *Lip;* maar de belangrijkste persoon was het hoofd der Mardijkers, *Frans Monkana.*

Deze zwoer met een duren eed, het voorbeeld van heldenmoed te zullen geven.

Het plan was, den vijand tot een wilden uitval te verlokken, om hem vervolgens door het vuur der in hinderlaag gestelde troepen in verwarring te brengen.

Tegen den avond nam het kleine leger met stille trom den marsch aan, terwijl de regent van *Koepang* naar *Samaoe* vluchtte, en *van der Burgh* zich op een Soloreesch vaartuig in veiligheid stelde (31). Nauwlijks was men in 's vijands nabijheid aangekomen, of *Monkana* bekruipt met de grootste behoedzaamheid de vijandelijke legerplaats, dringt door tot in de nabijheid van de tent van *d'Hornay*, en ziet het vijandelijk leger met de grootste zorgeloosheid aan woeste hartstochtelijke spelen en vermaken overgegeven. Hij hoort de toasten, die de Portugeesche officieren den teninty-generaal toedrinken;

en die toasten ademen zulk een wraakzucht, zij getuigen van zulke afschuwelijke plannen, dat zelfs de niet zeer fijngevoelige *Monkana* met woede en afschuw vervuld wordt. Het kost *Lip* veel moeite, de opgewonden gemoederen tot bedaren te brengen, toen *Monkana* verslag gedaan had van zijnen gevaarvollen tocht.

In alle stilte worden nu de stellingen aangewezen, waar de troepen in hinderlaag geplaatst zullen worden; en toen alles gereed was, gaat *Monkana* nogmaals — ditmaal door eenige weinige dapperen vergezeld, — op weg naar de vijandelijke legerplaats. Dáár heerscht nu diepe rust; geen enkele voorpost is uitgezet; het bewustzijn der overmacht heeft de grootste zorgeloosheid ten gevolge gehad.

De kleine heldenschaar nadert weder tot voor de tent van *d'Hornay*, die daarbinnen te midden eener ongewapende bende beschonken officieren en soldaten lag te ronken. Ook de bij de tent geplaatste schildwacht was in slaap gevallen. Dezen met de eene hand bij het haar te grijpen, en met de in de andere hand geknelde klewang het hoofd af te houwen, is voor *Monkana* het werk van een oogenblik.

En toen hij den bloedigen kop door eene opening in 't voorhangsel der tent den slapenden *d'Hornay* op het lijf wierp, onder 't uitgillen van een woest honend geschreeuw, volgde een vreeselijk ontwaken voor den vijandelijken generaal. Hij laat alarm slaan, waarop alles in beweging komt, en in de grootste wanorde naar zijne tent vliegt, onder de kreten: verraad! verraad! De vijand in het leger!

Nu spoedt zich *Monkana* met de zijnen terug naar *Lip*, die gereed staat den verwacht wordenden vijand warm te ontvangen. Maar de vijand verschijnt niet.

Door de kreten van verraad in wanorde gebracht, door de duisternis misleid, hebben de vijandelijke strijders in woede en vertwijfeling hunne wapens tegen elkander gekeerd. De weinige minuten geleden nog zoo rustige legerplaats is het tooneel geworden van eenen moorddadigen strijd.

Nauwlijks heeft *Lip* begrepen wat er omging, of hij verzamelt zijne in hinderlaag gelegen troepen, voert ze in de nabijheid des vijands, brengt het veldstuk in batterij, en opent nu een vernietigend vuur op de dichte, onderling vechtende vijandelijke drommen.

Het tooneel dat nu volgt is ontzettend; maar weldra tracht de vijand zich door een wilde vlucht te redden; *d'Hornay* die zelf gewond is, geeft het voorbeeld van een algemeen „sauve qui peut." Nu vallen honderden, ja duizenden onder de slagen der vervolgende overwinnaars. Vooral de Mardijkers, gedeeltelijk te paard gezeten en door *Monkana* voorgegaan, zetten de vervolging met kracht voort.

Nog éénmaal — 't was bij *Baumata* — houdt *d'Hornay* met een kleine keurbende stand; maar weldra wordt ook deze tegenstand overwonnen. *d'Hornay* moet zijne nederlaag met zijn hoofd boeten; en nu eerst is het drama afgespeeld.

Lip en *Monkana* keeren met hunne wakkere krijgers naar *Koepang* terug, in triumf een duizendtal hoofden van verslagen vijanden op staken en lansen medevoerende.

Groot waren de vreugde en de opgewondenheid, waarmede de overwinnaars ontvangen werden. Een dank- en bededag volgde op de schitterende overwinning, en de plaats waar het moorddadig tooneel was voorgevallen — „*Hanony*" — werd door de Timoreezen herdoopt in: *Penfoeïk*, dat is: in verwarring vluchten.

Dat *van der Burgh* krijgsmansdeugden heeft weten te waardeeren, kan men — zegt *Heijmering* — o. a. afleiden uit den „indruk welke zijn toenmalig schrijven daarover op de Hooge „Regeering te *Batavia* gemaakt moet hebben, en ook op de „Bewindhebbers in het moederland.

„Want van daar ontving het korps Mardijkers naderhand „eene met trofeeën beschilderde trom, en eene vlag met den „Nederlandschen leeuw met pijlen gewapend, in goud bor„duursel op een oranjen grond, als een bewijs van erkente„lijkheid voor de vele goede diensten, der Compagnie bij

„herhaalde gelegenheden, en vooral in den laatst door ons me-„degedeelden oorlog tegen de Portugeezen op *Timor* bewezen.

„Voor slechts weinige jaren heeft iemand van dat korps, „uit onkunde het toen nog aanwezig overschot van het door „ouderdom verstikte vaandel vernietigd, terwijl de trom „thans — indien wij wel onderricht zijn — ook niet meer „bestaat.”

Die geschenken hebben er veel toe bijgedragen, dat de volksoverleveringen van dien gedenkwaardigen slag bewaard zijn gebleven; bij elke plechtige gelegenheid werden trom en vlag voor den dag gehaald.

Ziedaar in 't kort de voorstelling van het gebeurde, volgens de lezing van *Heijmering*. Het zal onnoodig zijn te wijzen op de onwaarschijnlijkheden, die ook dit verhaal kenmerken; maar, hoe wonderbaarlijk ook, het klinkt veel natuurlijker dan dat van *Dr. Müller*, en getuigt van veel meer kennis van *Timor's* geschiedenis en Timorsche toestanden.

Van de versierselen ontdaan, leert dit verhaal ons het volgende:

„In November 1749 werd *Koepang* door de Portugeezen en „hunne bondgenooten met een machtig leger bedreigd. Het „opperhoofd *van der Burgh* bracht een klein legertje, bestaande „uit militairen, Mardijkers, Compagnie's dienaren, burgers „en inlandsche hulpbenden op de been, onder de bevelen van „den vaandrig *Lip;* de Mardijkers werden gekommandeerd „door *Frans Monkana*.

„In den avond van den 18den November marscheerde dit „legertje naar *Hanony*, drie uren ten Z. O. van *Koepang*, „waar de vijand gekampeerd was. Het koen optreden van „*Monkana* en eenige Mardijkers deed een paniek ontstaan on-„der den vijand, zoodat de Portugeezen en hunne bondge-„nooten elkander onderling gingen bevechten. Van de hier-„door ontstane verwarring maakten *Lip* en *Monkana* een mees-„terlijk gebruik; een vreeselijk bloedbad werd, vooral door

„toedoen der Mardijkers, onder den vluchtenden vijand aan-„gericht.

„Ten gevolge van deze gebeurtenis veranderden de Timoree-„zen den naam „*Hanony*" in dien van *Penfoeïk*.

„*Van der Burgh* gaf in zijn rapport, zoo vele blijken van „waardeering der diensten door de Mardijkers bewezen, dat „de Bewindhebbers hun als bewijs van erkentelijkheid een „fraaie vlag en een rijk versierde trom vereerden."

Vergelijkt men nu de verhalen van *Dr. Müller* en *Heijmering* onderling, dan blijkt, dat beiden het eens zijn omtrent het verslaan van een overmacht, die *Koepang* bedreigde, en 't ontstaan van een paniek in de vijandelijke legerplaats.

Ook spreken beiden van eene belooning, die door de Bewindhebbers der O. I. C. zoude zijn toegekend aan hen, die bij dit feit de heldenrol vervulden. *Dr. Müller* schrijft die rol toe aan een bende slaven, die uit dankbaarheid door hunne meesters vrijverklaard en daarop „Mardijkers," werden. *Heijmering* spreekt van geene slaven, maar kent aan destijds reeds bestaande Mardijkers en hun hoofd *Monkana* de heldenrol toe. *Dr. Müller* zegt, dat de Bewindhebbers een zilveren trompet en een zilveren schotel zonden; *Heijmering*, dat ze den Mardijkers een vlag en een trom vereerden.

Uit het voorafgaande is gemakkelijk na te gaan, welke lezingen de latere schrijvers gevolgd hebben. Het is overbodig bij dat punt langer stil te staan.

Thans kan worden nagegaan, in hoeverre beide verhalen den toets der kritiek kunnen verdragen.

De eerste vraag is: hebben de Timorsche Mardijkers hun ontstaan te danken aan het gevecht bij *Penfoeïk?* Ware dit het geval, dan zouden er vóór 1749 (want dit jaartal is, zooals later blijken zal, juist) geen Mardijkers op *Timor* geweest zijn. Kan dus bewezen worden, dat ze er wel waren vóór dien tijd, dan vervalt daarmede de stelling van *Dr. Mül-*

ler, dat de Timorsche Mardijkers *ontstaan* zijn uit de slaven, die ter belooning van hun gedrag bij *Penfoeïk* vrijgegeven werden.

En dat bewijs *kan* geleverd worden. De door *Heijmering* reeds medegedeelde bijzonderheid toch (25), dat o. a. 19 Mardijkers vermoord werden, te gelijk met het opperhoofd *Meulenbeek*, wordt volkomen bevestigd door een brief van Bewindhebbers van 1749 (32), waarin men leest:

„De massacre aan het opperhoofd *Meulenbeek*, zijn vrouw, „12 Europeanen, 19 Mardijkers en 2 Ratja's door de Ter„nanders gepleegd, is waarlijk droevig."

Heijmering stelt deze gebeurtenis in October 1746, en *van Kampen* (33) verwijst naar de Bataviasche brieven van 1748, waar hij den moord van *Meulenbeek* verhaalt.

Het jaartal van *Heijmering* is dus waarschijnlijk juist; het bericht van *Timor* zal van 1747 gedateerd zijn, evenals de gebeurtenissen van 1749 in 1750 naar *Batavia* gerapporteerd, en pas in een brief van 1752 door de Bewindhebbers behandeld werden.

Maar, al ware die datum minder juist, in elk geval blijkt uit een officieel stuk, dat er vóór 1749, 19 Mardijkers vermoord werden op *Timor*.

Dat de Timorsche Mardijkers aan het gevecht bij Penfoeïk hun ontstaan te danken zouden hebben, is dus eene dwaling.

Er bestaat dus geen enkele reden om aan de juistheid van *Heijmering* te twijfelen, waar hij zegt dat hem uit officieele opgaven gebleken is, dat 130 Mardijkers aan het gevecht bij *Penfoeïk* hebben deelgenomen. Nu trouwens bewezen is, dat er in 1749 Mardijkers op *Timor* bestonden, zou men ook zonder officieele bevestiging moeten aannemen, dat zij bij de verdediging medegewerkt hebben, aangezien dit volkomen in overeenstemming was met hunne bestemming.

De Mardijkers hebben dus gestreden bij Penfoeïk.

Maar *wat* hebben ze daar voor bijzonders uitgevoerd?

Wat heeft *van der Burgh* van hen gerapporteerd?

Wat is de belooning geweest voor hun gedrag?

Een officieel verslag van het gebeurde bij *Penfoeïk* bestaat *niet*, zegt *Heijmering*. Maar hierin vergist hij zich; althans het verslag *heeft* bestaan, en kwam voor in den brief van 17 Mei 1750, door *van der Burgh* aan de Indische regeering verzonden.

De ongenoemde schrijver van het artikel: „De militaire bezetting van *Timor* in 1757" (34) schijnt dezen brief gekend te hebben, maar ik heb er in het archief te Batavia te vergeefs naar gezocht.

Ik kan dus niet mededeelen wat *van der Burgh* omtrent de heldendaden der Mardijkers gerapporteerd heeft; maar daarentegen kan met voldoende zekerheid aangetoond worden, dat de indruk, door 't verhaal dier heldendaden op de Indische regeering en de Bewindhebbers gemaakt, door *Heijmering* schromelijk overschat is.

Want in de Timorsche besogne van 28 December 1750 wordt wel van 't gebeurde gesproken, maar de Mardijkers worden er niet in genoemd; en in de resolutie van denzelfden datum, over *Timor* handelende, blijft het geheele gevecht buiten sprake (35). Geen wonder dan ook dat de Indische regeering in haren brief aan de Bewindhebbers (36) niet speciaal van de Mardijkers gewag gemaakt had.

In dat schrijven leest men: „En wat betreft de Inlandse „zaaken, daar alles redelijk wel is; alleen zijn deeze poten„taatjes en haare onderhoorige door de toepassen of sogenaam„de swarte portugeesen (37) veel gequelt, en selfs gewelda„diglijk overvallen en onreedelijk behandelt, so als laast of „in de maand van October der verleeden jaars den Tenenty„Generaal of opperhooft der swarte portugeesen met al zijn „magt in 't land van Coupang gevallen en selfs voorneemens „geweest is, Comp.'s forteresse, waare het mogelijk, te ver„meesteren, en denselven Bondgenooten te vuur en te swaart „te vervolgen; maar hij met zijn magt, was door Gods zee-

„gen gestuyt en verslagen door den bedientens besorgde ex-„peditie van volk, met de vereende magt van de Coningen „tot Coupang en andere te saamen geconjungeerde Inlandse „volkeren.

„De zaaken doetertijd hadden zig zoodanig toegedragen als „in zijn omstande bij den Timorschen briev van 17 May „deeser jaars komt te blijken."

En wat antwoorden nu de Bewindhebbers, na van bovenstaand schrijven, en dus ook van het omstandig verhaal van *van der Burgh* kennis genomen te hebben? (38)

„Gaf het gelukkig succes van de expeditie tegen de rebel-„lige Bulbaneesen en Termanders ondernoomen, ons bij onze „letteren van het voorledene jaar veel genoegen, het strekt „ons thans niet minder tot genoegen, uyt der bediendens „brieven aan U. E. geschreven, te vernemen de gelyke ge-„lukkige uytslag van de expeditie tegen de swarte portugee-„sen welkers Generaal of Opperhoofd, geconjungeerd met den „Keyser van Amecone en verder onder hem sorteerende ko-„ningen, getragt hebbende het land van de koning van Cou-„pang te invadeeren en 's Comp.'s fortres aldaar te vermees-„teren, mitsgaders derselver bondgenooten te vuur en te swaard „te vervolgen, door onze manschap met die der bondgenoo-„ten zodanig ontmoet was, dat van den vijand over de twee „duyzent koppen, waaronder hun generaal met meest alle „zijne hooge officieren, den gemelde keyser en drie koningen „op 't slagveld waren gebleven; met dat gevolg dat sig ver-„scheydene landen of negorijen aan en onder de bescherming „van de Comp. hadden overgegeven; zulks, dat het getal der „Timoreesen die 't zedert die revolutie overgekomen waren, „wel begroot wierd op meerder dan 60000 zielen.

„Een evenement, waarlijk niet alleen op sig zelfs aange-„merkt zeer gelukkig, maar hetgeen ons ook met reeden doet „hoopen dat de verdere gevolgen die wij ons bij onze voorige „letteren in cas van zodanig een favorabel succes voorstelden, „aan onze verwagting zullen beantwoorden; ons voorts ver-

„zekert houdende dat het opperhoofd *van der Burgh* tot dies „acquisitie zig zal vinden aangespoort, door de approbatie die „U. E. op deze geheele behandeling, mitsgaders door de lof „die U. E. hem daarvoor komen te geven, zoo als wij van „onze zijde insgelijks al hetselve met onze goedkeuringe agre-„ëeren, en hem ten blijke van ons genoegen, zoo het bereets „niet al door U. E. geschiet zal zijn, zooals wij vooronder-„stellen, promoveren tot opperkoopman, met de gagie en „emolumenten daartoe staande, behoudens dat hij ten minsten „gedurende de tijt van zijn nieuw verband, als opperhooft „alhier blijve fungeeren."

Wij hebben, na kennismaking met bovenstaande correspondentie, het recht aan te nemen, dat in *van der Burgh*'s rapport de heldendaden der Mardijkers en van hun hoofd *Monkana* niet zóó zeer op den voorgrond gesteld zijn, als zij verdiend zouden hebben, indien de overlevering zuivere waarheid bevatte. Ook meen ik uit den brief der Bewindhebbers te mogen opmaken, dat zij vrij ongevoelig waren voor den behaalden roem, maar eenvoudig de gevallene koppen en de gevangen zielen optelden, om daarna te concludeeren, dat dit evenement vooral *dan* gelukkig genoemd zal mogen worden, als de gevolgen niet achterbleven (handelsbelangen natuurlijk) die men zich reeds vroeger, „in cas van zoodanig favorabel succès" had voorgesteld. Voorts weten wij nu met zekerheid dat de Bewindhebbers bij deze gelegenheid volstrekt geen bijzondere notitie van de Mardijkers genomen hebben, en hun noch trom, noch vlag, noch trompet of schotel vereerd hebben.

Daarentegen is het wel mogelijk, dat *van der Burgh* den strijders en dus ook den Mardijkers eenig blijk van erkentelijkheid gegeven heeft, en dat deze daad begrepen is onder de handelingen, welke door de Indische regeering geapprobeerd en door Bewindhebbers met hunne „goedkeuringe geagreëerd" werden.

Bijzonderheden omtrent het gevecht zelf, en de plaats waar

het geleverd werd, zou men, zoo als gebleken is, in bovenvermelde correspondentie te vergeefs zoeken.

In de "Besognes der hooge regeering te Batavia" door *Leupe* medegedeeld (zie sub 29), leest men dat de tenenty-generaal die de zwarte Portugeezen aanvoerde *Gaspar du Costa* heette, en dat het vijandelijke leger "'s konings van Portugals vlag, standaard en baniere, bij haar" el Real "genaamt voerde."

Dat het *Don Gaspar da Costa* was, en niet een *d'Hornay*, die het vijandelijk leger aanvoerde, vind ik bevestigd in een Timorschen brief van 1750; daarentegen komt een *d'Hornay* voor onder de hoofden, die zich na de nederlaag kwamen onderwerpen.

In de "Diverse aanteekeningen" (sub 29 vermeld,) vindt men aangeteekend, dat het gevecht geleverd werd op den 9[den] November en wel te *Penefoij*.

Prof. *de Hollander* noemt zoowel in zijne "Aardrijksbeschrijving van Ned. Oost Indie," als in zijne "Land- en volkenkunde," "*Penfoeik*," en volgt omtrent ligging en vroegeren naam "*Hanony*" de lezing van *Heijmering*.

Op een kaart, berustende bij het Topographisch Bureau te *Batavia*, en afkomstig, naar ik meen, van den gewezen resident van *Timor*, *Riedel*, staat *Penvui* (lees *Penvoei?*) vermeld, liggende in eene slechts weinig naar het zuiden afwijkende oostelijke richting van *Koepang*, en ± 3 uren van daar verwijderd.

Op dezelfde kaart vindt men *Baumata* in Z. O. richting van *Penvui;* maar of deze plaatsen ook op oudere kaarten voorkomen, is me niet gebleken.

Neemt men nu in aanmerking, dat de letter *k* op 't eind van een lettergreep in sommige inlandsche talen stom is, dan laat zich het verschil in spelling van *Penfoeïk* gereedelijk verklaren.

Op grond van de gezamenlijke gegevens mogen wij de conclusie maken, dat *Koepang*, waarschijnlijk in October, mo-

gelijk ook in November 1749, werkelijk door eene aanzienlijke macht der zwarte Portugeezen, onder *Don Gaspar da Costa* werd bedreigd; dat deze macht met ontzaglijk verlies geslagen werd door eene van wege het bestuur bezorgde expeditie van volk, met de vereenigde benden onzer bondgenooten; dat de Bewindhebbers met groote belangstelling van deze zegepraal kennis namen, vooral omdat groote voordeelen verwacht werden van de uitbreiding van ons gezag, die er het gevolg van was; en dat de eenige persoon, die rechtstreeks eene belooning ontving van de Bewindhebbers, was: *van der Burgh*, het toenmalig opperhoofd, de steller van het rapport.

De naam van de plaats, waar die gedenkwaardige strijd gestreden werd, is in de geciteerde correspondentie niet genoemd; schrifturen der 19_e eeuw noemen *Penefoij* en *Penfoeïk*, wellicht het *Penvui* van *Riedel's* kaart.

Hoe dit zij, wanneer wij aannemen dat *Heijmering* juist ingelicht is omtrent de herdooping van het slagveld, dan bestaat er volstrekt geen bezwaar, om steeds van den slag bij *Penfoeïk* te blijven spreken.

Zelfs der geographie wordt op die wijze geen geweld aangedaan, daar de slag bij *Penfoeïk* eenvoudig zal beteekenen: de in 1749 geleverde slag tegen de zwarte Portugeezen, die eindigde „met de verwarde vlucht des vijands."

Eenige jaren geleden deelde *Mr. J. A. van der Chijs* het een en ander mede omtrent de zending naar *Timor* in 1756 van den opperkoopman, sjabandhar en licentmeester *J. A. Paravicini* (39).

Ter loops slechts wordt in dat artikel van de Mardijkers gesproken, maar de papieren van genoemden expressen Commissaris der HoogEdele Indiasche Regeering, leveren nog menige bijdrage, die tot nadere kennismaking met de Mardijkers strekken kan.

Al spoedig trof het mijne aandacht, dat *Paravicini* noch in

't verslag van z'n pompeusen intocht, noch bij de vermelding van schitterende feesten en plechtige ceremonieën, eenige notitie neemt van de Mardijkers. Hij noemt hen niet eens, en schijnt hen bij z'n intocht onder de schutterij te begrijpen.

Hebben we nu reeds gezien, dat de Indische regeering noch de Bewindhebbers blijken gegeven hebben, de Mardijkers te beschouwen als de redders van *Koepang*, uit dat stilzwijgen van *Paravicini* zou men moeten opmaken, dat ook hij niet met een indruk van bijzondere waardeering van deze volksklasse op *Timor* aankwam. Toch waren toen nog geen zeven jaren na den slag bij *Penfoeïk* verloopen, zoodat die gebeurtenis nog versch in 't geheugen moest liggen, en aan *Paravicini* onmogelijk onbekend kon zijn.

Ter loops teeken ik aan, dat bij den intocht o. a. figureerden: „drie trompetters in groen laken met rood uitgemonsterd, „voorzien van zilveren trompetten waaraan geel damasten vlag„gen, beschilderd met het wapen van den Commissaris, gou„den kwasten, franjes en koorden," en dat *Timor* 's opperhoofd de sleutels van het fort op een zilveren presenteerblad den Commissaris aanbood.

Thans overgaande tot de papieren van *Paravicini*, vestig ik in de eerste plaats de aandacht op het volgende plakkaat door hem uitgevaardigd, waaruit niet alleen blijkt, dat er destijds reeds kapiteins der Mardijkers op *Timor* waren, maar ook min of meer, welke positie zij in de officieele wereld innamen (40).

„Nademaal wij geduurende ons verblijff alhier op *Coepang* met „groote ontstigting gesien en ontwaard hebben, dat er sommige „ingezetenen deser Colonie, door een ingebeelde en verwaende „Grootsheid en onverdragelijke hoogmoed, sig het regt aan„matigen, om sonder schroom met stok en deegen te gelijk, „publica, 't zij in 't gaan na de kerk, dan wel bij alle pu„blicque plegtigheden en festiviteijten te verschijnen, en sig „daardoor bij de geheele wereld belachelijk en bespottelijk te „maken;

„En vermits wij de ongereimd- en dwaasheid van een dier-„gelijken opschik dikwijls bij persoonen die gisteren als gemene „'s Comp. dienaren onder 't comando waren van een dier-„gelijken stok, die sij heden als burger zijnde sonder schroom „met den deegen gepaard, dragen, ingesien en teffens in over-„weging genomen hebben, dat deselve geen particulier of „privaat persoon past of voegt, maar wel dengene die enig be-„wind of bevel, 't zij in 't politicque, dan wel militaire voerd;

„Zoo is het, dat wij om voorschreeve gealleegueerde rede-„nen en motiven, en bijsonders, om alle misbruijken voor te „komen, die dit seer onbetamelijk en buijtensporig gedrag „zoude kunnen veroorsaken, soo mede om een onderscheid te „maken tusschen een privaat en commandeerend persoon, den-„welke dit voorregt van stok en zijdgeweer te gelijk te voeren „principaal toekomt om sijn gesag of comando ten allen tijden „en bij alle gelegendheden daar sulx vereijscht wordt. te „oeffenen,

„Goedgevonden en verstaan hebben, bij dese onse publicatie „te ordonneeren en vast te stellen, gelijk mits desen geor-„donneerd en vastgesteld werd: dat sig geen particulier of „privaat persoon, 't zij burger of 's Compagnie's dienaar geen „gesag of comando voerende, voortaan sal hebben te onderstaan „op eenigerleij aan te matigen, Een rotting en zijdgeweer te „gelijk, maar wel een van bijde enkeld te dragen, en dien vol-„gende aan niemand, wie 't ook soude mogen wesen, vrijstaan „een rotting en zijdgeweer te gelijk te voeren, als het alhier „resideerende opperhoofd, de Leden van den politicquen en „justitieelen raad, de militaire opper- en onderofficieren, somede „de capitains der burgerij en Mardijkers, als ook de verdere „opper- en onderofficieren van deselve, in functieen zijnde, dog „anders niet, op poene" enz..... van 100 rds. boete voor de eerste en van dezelfde boete benevens „arbitralijke correctie" voor de volgende overtreding.

Dat men dit plakkaat, 't welk om 's humors wille de onsterf-lijkheid verdiend had, later als „te belachelijk" wilde in-

trekken, doet minder ter zake; wij hebben er uit gezien, dat de kapiteins der Mardijkers met die der burgerij op één lijn gesteld werden.

Van een majoor der Mardijkers wordt in dit stuk niet gesproken, en daar ik dezen rang nergens anders dan in één akte (41) vermeld vind, acht ik het zeer twijfelachtig of er ooit een majoor bij hen geweest is.

In zijne voor de regeering bestemde rapporten maakt *Paravicini* slechts zelden gewag van de Mardijkers, en noemt hen dan steeds: „wel geintentionneerd, en der E. Compagnie bijzonder getrouw."

In zonderling contrast evenwel met deze qualificatie is de memorie door *Paravicini* aan Timor's opperhoofd *Beijnon* achtergelaten. Dáár toch (42) leest men het volgende:

„De zaak die U. E de meeste moeijte zal kosten, is die, „die mij het meeste heeft geërgerd; dat is d' onbepaalde en „despoticque magt der twee broeders, hoofden der Mardijkers, „die, *door ik weet niet wat evenement* (de onderstreping is van „mij) tot zoo en groten top van onbepaald Gesag en trots„heid gestegen is, dat men met het grootste regt ter weereld „kan dugten dat ze de Comp. die ze so protegeerd, zullen „handelen, als de blanke portugeezen door hunnen tenenty „generaal dikwijls behandelt zijn; want dese twee g'broeders geven, „met sig te onderstaen tegens d'ordrer van den gebieder aan te kan„ten en gevaarlijke propositieën en voorspellingen te doen, seer „duijdelijk te kennen, dat ze hun gezag tot groot nadeel der „Compagnie en hare bondgenoten, verder soeken 't extenderen.

„Dit zijn de wesentlijke reden, dat ik den keyzer van Ama„cono van haer hebbe afgescheurd; en ik zoude hare magt al „vrij meer hebben beteugeld, hadde ik niet gevreest, eerstelijk „om Hunne Hoog Edelheedens, die volgens U. E. zeggen „gaarne zien dat der Mardijkers magt aangroeijd, daermede te „vertoornen; en ten tweede zijn deze twee broeders, die van „hunne Mardijkers zeer bemind zijn en een groten invloed en

"aansienelijke magt hebben, geen katten, om bij oproer zon-"der handschoenen aan te tasten."

Dat dit tweede motief bij *Paravicini* zwaarder woog dan het eerste, ja, eigenlijk uitsluitend z'n gedragslijn bepaalde, blijkt uit het vervolg.

"De magt die ik hier hebbe gebragt, bestaende in 100 oude, "ongedresseerde zieke en kreupele, door de gunst van den groot "majoor op Batavia seker uijt nijd om was 't mogelijk daer-"door eene so wigtige expeditie te doen mislukken, bijeenge-"raapte millitairen, waervan in vier maanden reets 30 gestor-"ven en 26 op het sterven liggen, mitsgaders 60 sogenoemde "baliers, onder welk getal haer egter 50 oude door venus-ziekte "gants onbequame Javanen bevinden, is niet in staat, om 't "vuur eenes door deze twee broeders veroorsaakten opstands te "dempen; behalve dat ik genoodsaakt was, de meeste magt "naar Rotty te senden, en UE. ook dit bestier met rust en "vreede ter hand wilde stellen.

"Dit zijn de wesentlijke reeden dat ik ongeloovlijk veel "vexatien van deze twee pertubateurs hebbe moeten verdragen. "Ik rade derhalven UEd. om met deze menschen met de uijt-"terste omsigtigheid te werk te gaan, tot ik op Batavia kome, "en haar Hoog Edelheedens UEd. met een aansienelijke magt "in staat stellen, deze snaken te beteugelen."

De schromelijke tegenspraak, waarin *Paravicini* vervallen was, bleef te *Batavia* niet onopgemerkt.

"Het schaamt zig," schreef de Directeur-Generaal *van der Parra* (43), "na des ondergetekende gedachten dat men op "het aangehaalde bij het meermelde rapport van een man, "die sigh dubbelt waardig agt, commissaris van dese regeering "te zijn, geen staat maken kan, maar ontwaren moet, dat "men jammerlijk sigh bedrogen soude kunnen vinden, wan-"neer men sigh zonder nadere papieren te doorloopen, daarop "quam te verlaten; want wat zal men gelooven van het ter-"neder gestelde door denselven nopens de Mardijkers bij het "geciteert rapport, dat deslve *wel geintentionneert en de E.*

„*Compagnie bijzonder getrouw zijn*, en het aangehaalde regel-„regt tegens deze positie, bij de nagelatene memorie aan het „opperhoofd Beijnon.......”

Maar wie waren nu die „katten”, die „pertubateurs”, die „snaken die 'k weet niet door welk een evenement tot zulk een toppunt van macht gestegen waren?” Niemand anders, dan *Heijmering's* held van *Penfoeïk*, *Frans Monkana* en zijn broeder *Herman;* althans *Paravicini* noemt hen: *Frans* en *Herman Carelsz* (*bijgenaamd Macaan*), en later vinden wij in een officieel stuk de spelling van *Heijmering* terug.

Deze gebroeders nu, waren met andere hoofden der Mardijkers door het bestuur aangesteld tot voogden over den minderjarigen keizer van *Amacono*, *Dom Bernardo.*

Dat rijk had zich nl. ten gevolge van den slag bij *Penfoeïk* aan de Compagnie onderworpen, terwijl de oude keizer, zooals we uit den brief der Bewindhebbers zagen, bij *Penfoeïk* gesneuveld was.

Paravicini wenschte nu aan die voogdijschap een einde te maken, vooral omdat de Mardijkers een deerlijk misbruik maakten van hunne macht.

In de tweede groote rijksvergadering, die gehouden werd op den 31 Mei 1756 (44), presenteerde de commissaris „den jongen keyser van Amacono: „Don Bernardo” aan de vergadering, „en haar voorgesteld hebbende, dat vermits dien „jongen vorst tot zijne mannelijke jaren gekomen, en bereits „evidente blijken van zijne bequaamheid tot de regeering ge-„geven hadde, 's E. Compagnie's belangen vereischte dat „denselve de regeering selfs aanvaerde, zoo wierd dien jongen „vorst met unanieme stemmen majorem verklaard, de hoof-„den der Mardijkers als mombers over hun zijnde, ontslagen, „en dien jongen vorst bekend gemaakt dat hij het Roer der „regeering selfs aanvaerden konde; dog denselven daarbenevens „gerecommandeert, zijne vorige voogden niet te veragten, „maar sig zoowel nu, als van te voren, te laten geseggen,

„en van haren raad te bedienen; werdende deselve teffens „daarom versogt, en door haar geaccepteerd."

Maar de Mardijkers schenen niet tevreden met die raadgevende stem, noch met het legaat van „agting" hun door de hooge vergadering vermaakt. Althans ze gingen voort hunne rol te spelen in de momberdij over *Dom Bernardo*, en terwijl *Paravicini* reeds den 7^{den} Augustus binnen 's kamers de 5de akte van die comedie had afgespeeld, werd den 9^{den} Augustus d. v. pas het 4de bedrijf voor het publiek ten tooneele gevoerd.

Op dien datum nl. verscheen de rijksbestierder van *Amacono-Sonnebaij* genaamd *Naij Takij* voor den commissaris (44), meldende dat de hoofden der Mardijkers zich aan het besluit der rijksvergadering volstrekt niet stoorden, maar voortgingen, over den keizer, zijnen rijksbestierder en zijne onderdanen, een „willekeurig pouvoir te exerceeren, tot groot declin van 's Compagnie's gezag."

De rijksbestierder verzocht den commissaris nu, om hem met het gansche rijk voormeld, van de hoofden der Mardijkers independent te verklaren, en dezen te gelasten zich voortaan niet meer met de *Amaconosche* regeering te bemoeien.

Paravicini, die de gevraagde akte, twee dagen te voren opgemaakt, reeds in z'n zak had, gaf aan dat verzoek gehoor, want: „nadat Z. E. overwogen hadde de bijna onbepaalde en „despoticque magt der hoofden der mardijkers en insonderheijd „der twee broeders Frans en Herman Carelsz (bijgenaamd Ma„caan) die tot een zoo grooten top van onbepaald gezag en trots„hijd gestegen was, dat men met het grootste regt ter wee„reld, wanneer hun magt accresseerde, konde dugten voor ge„vaarlijk consequentieën ten nadeele der E. Compagnie en „derselve bondgenoten" . . . . . . verleende hij: „eene acte van „dispensatie, bij 't acte boek sub pag. 73 gearresteerd."

Dit stuk (45), gedateerd 7 Augustus, eindigt met eene aanbeveling aan alle Compagnie's dienaren, koningen, vorsten en regenten-bondgenooten, om niet meer te dulden, dat de Mardijkers zich met de regeering bemoeien, of „daarin direct of

indirect mesleeren," maar met kracht en inspanning te beletten, dat die Mardijkers hun gezag en autoriteit ten nadeele van de E. Compagnie en „haare dierbare bondgenoten, de novo usurpeeren en daardoor dese landen verontrusten."

Hoe weinig effect *Paravicini* zich echter voorstelde van deze pootige akte, bleek reeds uit het extract der voor *Beijnon* bestemde memorie. Blijkbaar was de commissaris van oordeel, dat de Mardijkers eigenlijk door kracht van wapenen bedwongen moesten worden. En, zoo lang de E. regeering hiertoe de middelen niet gaf, recommandeerde hij *Beijnon* het evenwicht te bewaren, door naijver op te wekken (42).

„'t Best dat U. E. daeromtrent kan doen, is, een goede „verstandhouding met den kapitein Sophing (?), dog incognito, „'t onderhouden; dese is te vertrouwen, en maakt, uijthoofde „hij de magt deser twee broeders benijd, een tegenwigt in de „zaak."

Ik acht het volkomen overbodig het onderzoek naar de bijzonderheden omtrent de machtsaanmatiging der Mardijkers nog verder uit te strekken. De medegedeelde feiten, de bewoordingen waarin *Paravicini* zich uitlaat, de vrees dat de Mardijkers zullen trachten zich onafhankelijk te maken, de verkropte woede waarmede allerlei vexaties geduld moeten worden, ... dit alles stelt ons volkomen in staat, ons een denkbeeld te vormen van den toestand.

Die toestand was hachelijk genoeg; want wij zijn gerechtigd tot de conclusie:

dat de Timorsche Mardijkers reeds in 1756 eene zóó machtige volksklasse vormden, dat zij meer invloed hadden in het binnenland, dan de E. Compagnie bezat; dat zij s' Compagnie's orders trotseerden, en eene voortdurende bedreiging waren voor ons gezag op Timor.

Er is nog een ander punt, waaromtrent de zending van *Paravicini* belangrijke inlichtingen geeft. In het journaal nl. lezen we, dat op den 19de Mei 1756 het volgende gebeurde (44):

"Zekeren inwoonder alhier *Thomas Baletoe* genaamd, bij "een ingediend verzoekschrift te kennen gegeven hebbende "hoe dat denselven wel eer onder het Sonnebaijsche gebied "gesorteerd, dog sedert eenige jaren herwrts onder 's E. Comp., "protexie en gehoorsaemheid gestaan heeft; en vermits van "den kant van Sonnebay allerhande verre gesogte practyc-"quen in 't werkgesteld wierden om hem weder onder haar "gouverno te krijgen en van nieuws 't Extorqueren, gelijk "wel voor deezen op eene gevoelige wijze had moeten onder-"vinden, uyt dien hoofde versoek gedaan heeft, dat densel-"ven met een acte van sauvegarde of brieven van protexie "en bescherming mogte gebenificeerd, mitsgaders als een me-"deburger onder de mardijkers aangenomen werden, zoo wierd "aan denselven heden verleend een acte van sauvegarde in "communi forma en een dito van burger; vide bijlage sub "La C: c. en fo. 39."

Van de hier bedoelde stukken heb ik in den bundel slechts gevonden een "Vrij-Brieff", die gedateerd is 19 Mei 1756. Dit stuk, hierachter in zijn geheel medegedeeld (46), is mij niet in alle opzichten duidelijk. Het vangt aan:

"Aangesien den mardijker *Tomas Baletoe* van *Molo*..... "versoek gedaan heeft, om het burgervrijdom, en desselfs "regten en prerogativen alhier ter plaatse te mogen jouisseren, "zoo is het, dat wij voornoemden *Tomas Baletoe*....... per-"mitteeren, om sig als burger alhier op *Coupang*, of elders "ter plaatse waar hem zulx toegestaan is, met ter woon ter "neder te setten."

Verder wordt gesproken van het "gandeeren van alle de "regten en prerogativen aan de vrijlieden geaccordeert en van "alle ingesetenen ter deser Colonieën als sodanig erkent."

Daarentegen is hij ook onderworpen aan de keuren en ordonnantiën, de burgers aangaande, ten gevolge waarvan hij o. a. verplicht is, drie jaren "alhier" als burger te blijven, maar de vrijheid heeft voor zich zelven dan wel in dienst van andere vrijburgers ter zee te varen.

Daar deze vrijbrief het toestemmend antwoord bevatte op *Baletoe's* verzoek, om als een medeburger onder de Mardijkers aangenomen te worden, zou men kunnen denken hier met een soort van Mardijkers-diploma te doen te hebben. Maar de aanhef van den vrijbrief spreekt reeds van den „Mardijker" *Baletoe*; als hij dus reeds Mardijker was, zou er geen akte meer noodig zijn, om hem dit te maken.

Misschien was *Baletoe* een geboren Mardijker, wiens rechten als zoodanig niet geëerbiedigd waren door den Keizer van *Sonnebaij*, toen hij zich te *Molo* in 's keizers gebied vestigde. En daar nu de keizer dien *Baletoe* terugvorderde, als een onderdaan van *Sonnebay*, kan het noodig geweest zijn, hem door eene bijzondere akte rechtstreeks onder de protectie der Compagnie te stellen, en burgerrecht te verleenen op *Koepang*.

In dezelfde groote rijksvergadering, die getuige was van de meerderjarigverklaring van *Dom Bernardo* (44), werden nog een paar zaken ter tafel gebracht, waarin de Mardijkers betrokken waren.

Een dezer zaken, voorkomende sub 6, wordt als volgt, vermeld:

„De kyzer van Sonnebay contra de Mardijkers over als vo„ren „(d. i. het achterhouden van)" 200 zijner onderdanen, „die sig onder deselve gegeven hadden."

Als beslissing op dit punt wordt sub *f* vermeld:

„Tusschen Sonnebay en de Mardijkers door *van der Burgh* „beslist, voor afgedaan gehouden."

Van der Burgh was de voorganger van *Beijnon;* en de keizer van *Sonnebay* was de klager bij *Paravicini.*

Uit deze omstandigheden moet men dus opmaken, dat deze zaak reeds vroeger in het voordeel der Mardijkers beslist was; dat de keizer getracht heeft van de aanwezigheid van *Paravicini* gebruik te maken, om de quaestie op nieuw aan de orde te stellen, maar door dezen eenvoudig naar de eens genomen beslissing verwezen werd. Is deze veronderstelling juist, dan

zouden wij hier een voorbeeld hebben van eene plotselinge vermeerdering der Mardijkersbevolking met 200 zielen.

De tweede zaak, die ik op het oog had, komt voor sub 3, onder de volgende bewoordingen:

„ad idem" (d. i. hier de Koning van Koepang) „over *Laffoe* „*Foeny*, die van te voren onder zijn gebied gehoord, dog sig „met zijne onderhorige onder de mardijkers zoude begeven „hebben."

Als dispositie vindt men sub *c* aangeteekend:

„de saek van Coupang contra den mardijker *Foeny* voor „afgedaan gehouden, vermits haar HoogEdelhedens op 't door „*van der Burgh* gedaan rapport, denselven onder de mardijkers „gesteld hadde."

Zou men hieruit moeten opmaken dat *van der Burgh* deze zaak geheel afgehandeld had, uit een request door *Laffo Foeny* aan *Paravicini* ingediend, en de daarop den 25 Mei 1756 genomen dispositie blijkt, dat de afdoening in elk geval onvolledig geweest was.

Mag men voor 't overige de juistheid van het journaal aannemen, dan zou er uit blijken, dat de toestemming der Hooge Regeering, althans in sommige gevallen, gevorderd werd, om onder de Mardijkers te worden opgenomen.

De mogelijkheid bestaat evenwel ook, dat „haar HoogEdelhedens" hier alleen ten tooneele gevoerd worden, om meer effect te maken. In het request noch in de daarop gevolgde akte wordt ten minste eenige regeerings-dispositie aangehaald.

Uit het request (47) blijkt dat *Laffo Foeny* erkende een onderdaan geweest te zijn van den koning van *Koepang*, maar dat hij zich aan de submissie van dien vorst onttrokken had, wegens allerhande „extorsieën, quade en onregtvaardige behan„delingen, afpersingen en onderdrukkingen."

Hij had zich toen begeven, en bevond zich met zijne 400 onderhoorigen *nog* onder de Mardijkers, en verzocht nu hem in genade onder 's Compagnie's protectie aan te nemen, brieven van sauvegarde etc. te verleenen, ten einde vrij, zeker en veilig

onder de Mardijkers te mogen sorteeren, daaronder begrepen, en als zoodanig geconsidereerd te worden.

De commissaris *Paravicini* verleende alsnu den 25sten Mei, een: „Acte van sauvegearde off seureté de corps" die hierachter sub (48) is opgenomen. Blijkens deze akte betreft de sauvegarde niet alleen *Laffo Foeny's* lijf en goed, maar ook zijne vrouw, kinderen en verdere familie, alsook alle zijne onderhoorigen. Hij zou voortaan als een getrouw 's Compagnie's onderdaan, medeburger Mardijker, en goed ingezetene worden aangemerkt; hem worden gewaarborgd alle rechten, voorrechten, vrijheden en privilegiën, zoo openbare als bijzondere, kerkelijke of burgerlijke, die aan de Mardijkers hier te lande (dat is: in Indië?) zijn toegestaan.

Hier hebben we dus zeker met een Mardijkers-diploma te doen; en we mogen de gevolgtrekking maken, dat het volstrekt geen vereischte was, Christen te wezen, of slaaf geweest te zijn, om onder die volksklasse te worden opgenomen. Dit opnemen van vreemdelingen onder de Timorsche Mardijkers, zeven jaren na den slag bij *Penfoeïk* strekt tevens ten bewijze, dat hun voor hunne diensten, in dien slag bewezen, geene privileges zijn toegekend, die op hunne afstammelingen zouden overgaan.

Niet alleen toch spreekt *Paravicini* in zijne akte van de „hier te lande" geldige rechten en verplichtingen, maar zeker zou ook de opneming van vreemdelingen in een wegens bepaalde diensten bijzonder geprivilegeerd korps, tegenkanting ontmoet hebben, zoowel bij de met privileges niet zeer scheutige Compagnie, als hij de uitverkorenen zelven.

Maar, al heeft *Penfoeïk* hoogst waarschijnlijk dan ook niet de minste verandering gebracht in hunne huishoudelijke inrichting, hunne rechten en verplichtingen, toch hebben de Mardijkers na dien slag aanmerkelijk aan invloed gewonnen. Het laat zich hooren, dat zij hunne kracht en hunne beteekenis voor de Compagnie / hadden leeren kennen, eischen begonnen te stellen, en zich eene macht begonnen aan te matigen, waar-

tegen zwakke opperhoofden, als *van der Burgh* en *Beijnon*, niet bestand waren.

En dit werd er, na het vertrek van *Paravicini* niet beter op. Dat deze der Hooge regeering in overweging gegeven had, die machtsaanmatiging door kracht van wapenen te fnuiken, bleek reeds uit het slot der aan *Beijnon* achtergelatene memorie. Zeer mogelijk is het dat de vermeerdering der militaire macht op *Timor*, waarvan weinige jaren na het vertrek van *Paravicini* melding gemaakt wordt, met dat voorstel in verband stond. Maar, al ware dit zoo, men heeft de Mardijkers niet aangedurfd.

Beijnon werd in 1757 opgevolgd door *von Pluskow;* en al spoedig nadat deze het bestuur aanvaard had, bleek, dat ook hij deerlijk met de Mardijkers verlegen zat. Niet alleen klaagde hij over de ingeslopen misbruiken, ook het gedrag der Mardijkers te velde liet, vooral wegens gebrek aan tucht, veel te wenschen over.

De brief, die een en ander ter kennis bracht van de Hooge Regeering werd waarschijnlijk in 't begin van 1758 verzonden. Althans, de Regeering antwoordde den 31 December van dat jaar (49); en dit antwoord bevat eene verrassende bijdrage voor de kennis van de wordingsgeschiedenis der *Penfoeïk*-legende.

De Regeering schreef nl: „Vervolgens hebben wij ook als een „goed werk aangemerkt, het voorstel van 't opperhoofd, om „tot redres van de ingeslopene abuysen onder de Mardijkers, „deselve tot een regulier corps te brengen, en in den wapen„handel te exerceren, mitsgaders voor haar een reglement te „ontwerpen, dat wij ter approbatie zullen verwagten, hopende „door die schikking, in cas van noodzakelijkheid, meer dienst „van die volkeren te hebben, als men bij de expeditie van „van *Naymoetie* door hunne irregulariteyt, volgens UE. zeg„gen, gehad heeft, terwijl om haar te meer te animeeren, „de versogte twee standaarden, twee pauken en twee silveren

„trompetten UE. toegesonden werden, met en benevens 100 „ps. snaphanen, voor betaling."

Het hier bedoelde reglement nu, werd in October 1759 ter approbatie aan de Regeering gezonden en is wellicht nog in het Timorsch archief te vinden.

Immers, in het oud archief te Batavia, waar tot nog toe vruchteloos naar dit stuk gezocht is, vindt men, als op *Timor* aanwezig, aangeteekend (50): „1759. Jaarlijksch verslag van „het opperhoofd van 2 October. Toezending ter approbatie „van een reglement voor de Mardijkers; 100 geweren tegen „betaling aan hen uitgereikt. Verzoek om nog 150 tot het„zelfde einde."

Dit verslag werd tegelijk met het concept-reglement, blijkens besogne-register, den 3den December 1759 door de Regeering in behandeling genomen (51). Bij deze gelegenheid werden de volgende „ampliatieën en alteratieën" in het concept gemaakt:

„Omtrent het eerste articul, om de mardijkers bij elkander„en op één plaats te doen wonen, als sulx gemakkelijk ge„schieden kan, daartoe te laten nemen de vlakte van Jara's (?) „tot aan de rivier Tonay;

„de bij het derde articul gestelde boete van 50 rds. voor „degeene die zig zonder voorkennisse van het opperhoofd onder „haar begeeft, te verminderen tot 5 rds;"

Eindelijk worden nog de boetes op het wegblijven van de exercities, en 't vervreemden der snaphanen van overleden Mardijkers gewijzigd, en voorts de overige artikels geapprobeerd.

„Als een gevolg van dien," werd besloten: „het gezegde „reglement in dier voegen te laten introduceeren, en diens „observantie de bedienden aan te beveelen.

„Terwijl teffens gearresteerd wierde t' approbeeren 't ontslag „van de afgeleefde, en de aanstelling van nieuwe hoofden over „gem: Mardijkers."

Had de Regeering, zoo als we zagen, reeds in 1758 beloofd,

behalve de gevraagde 100 geweren, ook de verlangde standaarden, pauken en trompetten te zullen zenden, aan het laatste gedeelte dezer belofte schijnt niet voldaan te zijn; althans den 3[den] December 1759 werd het besluit genomen (51), de bij den brief van 2 October gevraagde 150 snaphanen, benevens twee keteltrommen en een paar standaards ten dienste van het korps te verstrekken.

En deze resolutie komt overeen met de regeeringsmissive aan het opperhoofd *von Pluskow* (52), die ten geleide strekte van het reglement. Daar leest men:

„Item aan de mardijkers voor betaling 150 ps. snaphanen, „2 ps. standaarden en 2 ps. panken, verseld van het door U. E. „opgemaakte en ons toegezondene reglement voor de gemeene „mardijkers, 't welk wij zoodanig veranderd hebben, als U. E. uit „de nevensgaande copia van dien, en de daarop in margine gestelde „aanmerkingen zullen zien, om dusdanig ingevoerd te worden."

Ziedaar dan de veel besproken trofeeën van *Penfoeïk*, die den Mardijkers door de dankbare Bewindhebbers uit erkentelijkheid zouden zijn vereerd, teruggebracht tot eene verstrekking tegen betaling, door de Indische regeering op aanvrage van *Timor* toegestaan, toen men in 1759, te machteloos om hunne ongemotiveerde aanmatiging met de wapenen te fnuiken, trachtte dit met een reglement te doen.

Wel blijkt alleen de toezending der trommen en standaards, en niet die van de trompetten, maar op gezag der overlevering in verband met de regeeringsmissive van 1758 vd. (49) mogen wij gerust aannemen, dat ook die trompetten aan het korps zullen zijn uitgereikt. Wellicht waren ze uit *Paravicini's* tijd te *Koepang* achtergebleven, en dus plaatselijk tegen betaling aan de Mardijkers verstrekt.

Alleen de zilveren schotel past in dit „cadre" niet. Maar aan de overlevering op 't punt der zegeteekenen blijkt zóó veel waarheid ten grondslag te liggen, dat men onwillekeurig geneigd is, ook voor een zilveren schotel plaats in te ruimen in de rij der vermeende trofeeën.

En dan is de hypothese dat *Paravicini* zelf, het zilveren blad, dat tijdens zijn bezoek op Timor aanwezig was, aan de hoofden zijner zoo wel geintentionneerde Mardijkers vereerd zal hebben, misschien niet eens te gewaagd. Hij zelf toch getuigt (39): „Wanneer het schaepsvel geen nut wou doen, trok „ik aan, dan eens des leeuwen vagt, dan eens des tijgers huijd; „dan voerde het vossevel de meeste zaaken uijt."

En heeft *Paravicini* het niet gedaan, zeer mogelijk is het, dat een der opperhoofden van *Timor* den Mardijkers een dergelijk geschenk vereerd heeft; want menigmalen moesten deze met beloften en geschenken gepaaid worden.

Dat men op *Timor*, op ontvangst van reglement, trommen en standaards, beducht als men was voor de Mardijkers, getracht zal hebben de pil zooveel mogelijk te vergulden, werd zóó imperatief door de daar gehuldigde staatkunde voorgeschreven, dat twijfel hieromtrent onmogelijk schijnt. Zeer zeker zal het opperhoofd als eene onderscheiding hebben doen voorkomen, wat eenvoudig bestemd was een breidel te zijn. Is het dus zeer mogelijk, dat de Mardijkers van 1760 ter goeder trouw meenden in hoog aanzien te staan bij de regeering, geen wonder is het ook, dat de overlevering die meening bevestigd heeft.

Het vastknoopen van de plechtige uitreiking der trommen en standaards aan de heldendaden der Mardijkers bij *Penfoeïk*, is misschien reeds het werk van *von Pluskow* geweest. In elk geval is het zeer natuurlijk, dat de nakomelingschap de periode van slechts 10 jaren, die tusschen beide gebeurtenissen verliep, over 't hoofd heeft gezien, en volkomen overtuigd was, dat die gebeurtenissen in onmiddelijk verband met elkander stonden.

Ook de overlevering, dat het succes bij *Penfoeïk* eigenlijk uitsluitend aan de Mardijkers te danken geweest is, kan geen verwondering baren. Niet alleen mag men, met het oog op het gehalte onzer strijdmacht bij *Penfoeïk*, met grond verwachten, dat de Mardijkers een belangrijk aandeel gehad heb-

ben in die affaire, de omstandigheid dat de overlevering uitsluitend door hen bewaard en voortgeplant werd, geeft ons de zekerheid, dat het verhaal onmogelijk anders dan opgesierd, als een soort van mythe, tot ons kon komen.

De vaststelling van een reglement voor de Mardijkers op *Timor* is zeer zeker eene hoogst belangrijke gebeurtenis voor de geschiedenis dier volksklasse. Er is geen enkele reden om te veronderstellen, dat de Timorsche Mardijkers vóór 1759 eene andere positie, andere rechten en verplichtingen hadden, dan hunne naamgenooten elders in den archipel. Wanneer men van een *korps* Mardijkers spreekt bij de gebeurtenissen, die vóór 1759 plaats vonden, moet men aan die uitdrukking geen te concrete beteekenis hechten. Met dat korps bedoelt men een of meer vendels Mardijkers, die zich tot de volksklasse, die Mardijkers heet, verhouden als de burgervendels tot de Europeesche burgerij, of — in lateren tijd — als de schutterij tot de burgerij.

De mobilisatie der burger- en vooral der Mardijkers-vendelen, schijnt evenwel in den Compagnie's tijd, wanneer de nood drong, meer regel geworden te zijn dan primitief in de bedoeling van *Coen* lag, toen hij die vendels voor plaatselijke verdediging bestemde.

Van de militaire oefening der burger- en Mardijkers-vendelen schijnt zeer weinig werk gemaakt te zijn; en niet alleen waren de weerbare mannen niet gekazerneerd, zelfs het wonen binnen bepaalde wijken of kwartieren was geen regel.

Wel bestonden er hier en daar Mardijkers-kampongs of kwartieren, maar nergens vind ik het bewijs, dat de Mardijkers verplicht waren zich daar metterwoon te vestigen.

Dat dit op *Timor* althans het geval niet was, is reeds gebleken; en de reserve, die de Indische regeering maakte bij de inwilliging van het voorstel om de Mardijkers voortaan samen te doen wonen—„als sulx gemakkelijk geschieden kan"—duidt ook voldoende aan, dat samenwonen geene algemeen erkende verplichting was.

Het reglement van 1759 was dus bestemd, aan de Timorsche Mardijkers een ander karakter te geven, werkelijk onderscheiden van dat, 't welk den Mardijkers in het algemeen eigen is. De Mardijkers waren de Compagnie op *Timor* boven 't hoofd gegroeid; en het was voor het bestuur onmogelijk hunne gangen te controleeren, terwijl ze overal verspreid woonden. Bovendien werkte die verspreiding het zich bemoeien met allerlei inlandsche zaken in de hand.

Waren dus die Mardijkers in vredestijd, terwijl ze zich evenals andere burgers met hunne bedrijven en neringen bezig hielden, een lastig element, als er onlusten uitbraken — en die waren op *Timor* aan de orde van den dag — moesten ze hoofdzakelijk de kern onzer strijdkrachten leveren. Want de militaire macht op *Timor* was meestal zeer onbeduidend, en in de eerste plaats bestemd tot bezetting van het fort *Concordia;* en de burgerij had natuurlijk op *Koepang* geen zoo groote uitbreiding gekregen, dat zij in staat was, een overwegend belangrijk contingent voor expeditiën te leveren.

Nu waren die Timorsche Mardijkers-benden zeker niet veel anders dan benden koppensnellers, die alleen binnen zekere grenzen van tucht gehouden konden worden, indien zij gekommandeerd werden door energieke hoofden, zooals *Frans Monkana* er een schijnt geweest te zijn. In 1759 was *Monkana* reeds oud, en het schijnt niet twijfelachtig, of ook hij behoorde tot de „afgeleefde hoofden der Mardijkers," die blijkens resolutie van 3 December van dat jaar ontslagen werden.

Geen wonder dus, dat het voorbeeld van miskenning van 't gezag door hunne hoofden gegeven, gretige navolging vond bij de mindere Mardijkers, dat de tuchteloosheid steeds toenam, en dat *von Pluskow* de treurige gevolgen daarvan ondervond, bij de expeditie naar *Naij-motie.*

De als volksklasse in vredestijd reeds gevaarlijke Mardijkers dreigden dus weldra te zullen ophouden een steun te zijn in oorlogstijd, ja, nog erger, een element te worden, dat alle oorlogshandelingen door bandeloosheid verlammen zou.

Von Pluskow was zeker de man niet, om op zijwegen te zoeken, wat hij door krachtig optreden op den koninklijken weg vinden kon. Maar ten opzichte van de Mardijkers was hij machteloos. Hij *moest* dus wel naar andere middelen dan die, welke aan macht en geweld ontleend worden, omzien, om een einde te maken aan de abuizen, die waren ingeslopen, en om de tuchtelooze bende in een regulier korps te herscheppen.

Beschouwt men zijne voorstellen uit dit oogpunt, dan verdienen ze zeker in vele opzichten waardeering.

Het bij elkander wonen en eene min of meer militaire organisatie waren zeker de beste middelen voor een krachtig bestuur, om de Mardijkers in het oog te houden, en eenigszins aan orde te gewennen. De toekenning van landbezit, die met de reorganisatie gepaard ging, en de uitreiking van vaandels, trommen en trompetten gaven de gelegenheid aan de hand den Mardijkers een rad voor de oogen te draaien, en hun gewillig het juk te doen aannemen.

Toch heeft dat reglement van 1759, voor zoo ver mij gebleken is, letterlijk niets ten nutte uitgewerkt.

Wel zijn er gronden uitgegeven, wel schijnt de oprichting der twee kompagniën *Oedale* en *Soebadale* een gevolg geweest te zijn van dit reglement, maar, waar wij in de archieven van de Mardijkers melding gemaakt zien, vinden wij hen altijd terug als tuchtelooze ongeoefende benden, nog verspreid wonende, en alleen die bevelen van het bestuur opvolgende, welke in hun smaak vallen.

Dat nu het streven om op de door *von Pluskow* voorgestelde wijze een "regulier en geoefend" korps van de Mardijkers te maken, op een fiasco uit moest loopen, is natuurlijk; had men dit doel willen bereiken, dan zou het korps door Europeesche officieren gekommandeerd, en door militairen geëncadreerd moeten zijn. Maar, dat het reglement ook in andere opzichten niets goeds heeft uitgewerkt, is zeker voor een groot deel te wijten aan de veelal zoo zwakke of ongeschikte opvolgers van *von Pluskow*.

Al spoedig had men het reglement totaal vergeten; en het kan dus ook geene verwondering baren, dat latere geschiedschrijvers er volstrekt geene melding van maken.

Maar bij de overlevering vinden we de sporen van het reglement terug in de *Penfoeïk*-legende.

De oprichting der Mardijkers als een gevolg van *Penfoeïk*, de privilegiën (men denke o. a. aan het landbezit) en trofeeën hun toegekend, de eervolle bestemming, om een voormuur van *Koepang* uit te maken — al deze mythen hebben in de geschiedenis langzamerhand de plaats ingenomen, die bestemd was voor de nijdige "articuls" van *von Pluskow* 's reglement.

Dit wakkere opperhoofd heeft trouwens den tijd niet gehad de door hem beraamde reorganisatie ook feitelijk uit te voeren. Reeds in 1761 werd hij te *Lifao* vermoord, en zijn opvolger *Ter Herbruggen* was de man niet om op den goeden weg voort te gaan. Onder zijn (wan-)bestuur vinden we nog eens onze oude kennissen *Frans* en *Herman Monkana* terug; maar nu niet meer in de beruchte katten-rol, maar als personificaties van de verdrukte onschuld.

Want in 1764 (53) dienden zij eene klacht in, bij de Hooge Regeering te *Batavia*, over de afpersingen van het opperhoofd; en deze klacht werd gegrond bevonden, zoodat in 1765 gelast werd, (54) aan de gewezen Mardijker- kapiteins *F.* en *H. Mancaan* het door *Ter Herbruggen* afgeperste terug te doen betalen.

In de volgende jaren treffen wij de Mardijkers steeds aan, bij de tochten naar het binnenland, die meestal met oorlogzuchtige, soms ook met vredelievende bedoelingen, ondernomen werden.

Nu eens zien wij hen optreden als onderhandelaars, dan als gewapende politiemacht, dan weder als eene krijgsbende, die, 't zij afzonderlijk, 't zij in vereeniging met militairen of inlandsche hulptroepen, te velde trok. Maar lang niet altijd gaf hun gedrag stof tot tevredenheid; meermalen werden zij

gewantrouwd, 't zij om hunne ongeoefendheid en bandeloosheid, 't zij wegens hunne vermaagschapping met de inlandsche bevolking of andere relaties, die hunne toewijding aan 's Compagnie's belangen verdacht maakten.

Zoo moest b. v. in 1767 eene expeditie naar *Molo*, onder den vaandrig *Bauer*, die behalve de Mardijkers, 12 soldaten onder zich had, onverrichterzake terugkeeren, omdat men beducht was voor verraad, en de Mardijkers niet vertrouwde. (55) Daarentegen vindt men ook meer dan eens met lof van de diensten der Mardijkers gewag gemaakt. Toen b. v. het opperhoofd *Cornabé* in 1771 het bestuur aan *Fockens* overgaf, schreef hij: (56)

„Voor en aleer van de Inlandsche zaken afstappe, moete „ik nog gewag maken van twee Compe. Mardijkers, welke „beijde nog geen hondert koppen tellen, en echter bij den „timoreesche alsmeede bij de overbuuren op Rotty en Savo „grotelijks geducht zijn; deese moeten overal meede, en moe-„ten sterven of vechten, want hen so min als den Europeesen „quartier gegeven word; dat 's juijst wat hen moedig maakt; „daarvan heb ik tot mijn genoegen op Rotty voorm: door-„slaande blijken gezien.

„Dit volk mag nu en dan wel in den wapenhandel ge-„oeffend werden, om hetzelve dus meer en meer bequaam „te maken tot dat Einde, waartoe men hetzelve benodigt heeft."

Duidelijker dan het hier gedaan is, kan moeilijk verklaard worden, wat er van de goede voornemens van *von Pluskow* terecht gekomen is.

Elf jaren na de invoering van het reglement, dat „oefening in den wapenhandel„ op den voorgrond stelde, doet *Timor* '*s* aftredend opperhoofd zulk eene oefening "nu en dan„ als een geheel nieuw denkbeeld, zijnen opvolger aan de hand.

Die opvolger was echter ook nogal tevreden over de Mardijkers; en uit de memorie, die hij in 1777 voor zijnen opvolger *van Este* bestemde (57), blijkt, waarom het van

zooveel belang was de Mardijkers te vriend te houden, en hoe men het aan moest leggen om daarin te slagen.

Fockens zegt:

„Nopens de Militie diend een strenge subordonnatie plaats „te hebben, dewijl het grootste gedeelte zeer wijdlopige snaken zijn, die naar geen andere dan gevoelige vermaningen „luijsteren.

„De kleijnheijd van dit Garnisoentje laat niet toe, bij „voorvallende gelegenheeden een groot aantal krijgers van hun „te zenden; dit gebrek moet vergoed worden door de Burgers en Mardijkers die gedaurende mijn aanweezen sig seer „bereijdwillig hebben betoont, zoowel bij kruijstochten als Expeditieën, waarom ook niet in gebreke ben gebleeven, hun „bij het behaalen van eenige voordeelen ten goede te bedenken.

„UEd. zulk ook doende, zal alsdan dezelfde assistentie van „die menschen konnen hebben."

Volgens *Heijmering* (25) zouden de Mardijkers ook aandeel gehad hebben in de, volgens zijne voorstelling zoo verraderlijke overvalling der Engelschen, door *Timor*'s secunde *Greeving* in 1797. In hoeverre die voorstelling juist is, blijkt niet met zekerheid uit de officieele gegevens. (58)

Maar dat de Mardijkers van *Timor* te *Batavia* bekend waren, en eene zekere reputatie genoten, blijkt uit correspondenties van 1807 en 1808.

In die tijden van spanning en onrust was men overal op de verbetering der aanwezige strijdkrachten bedacht. En zoo was *Timor*'s opperhoofd *van Kruijne* ook op het denkbeeld gekomen — dat alweder voor nieuw doorging — om de Timorsche burgers en Mardijkers in den wapenhandel te oefenen. De Hooge Regeering juichte dat denkbeeld zeer toe, en machtigde de kasteels- opperhoofdlieden, trommen, vaandels en stoffage tot kleeding naar Timor te zenden, een en ander „staande den oorlog voor het inkoopskostende af te staan." (59)

Ziedaar dus al weder trommen en vaandels naar *Timor* gezonden, die tot het verschil in de beschrijving der trofeeën

van *Penfoeïk* misschien het hunne hebben bijgedragen. Dat men zich te *Batavia* nog illusies maakte omtrent de militaire waarde der Mardijkers, blijkt o. a. uit den mondelingen last door den Gouv. Gen. *Daendels* gegeven, om 300 Mardijkers ter inlijving bij het leger naar *Batavia* te zenden. Het antwoord, dat op dezen last volgde, was zeker volkomen voldoende om die illusie te doen verdwijnen; het luidt als volgt: (60)

″Aangaende de aan den Eersten teekenaar kort vóór zijn ″vertrek van de hoofdplaats dit hem opgedraege commissie ″om uit de alhier remoreerende Mardijkers, een getal van 300 ″koppen in den Militairen dienst te engageeren, en naer de ″hoofdplaats te doen vertrekken, vind denzelven zig tot zijn ″leedweesen verpligt UE.Hoog Es. Gs. onderdanigst te ″rapporteeren, dat er niet eens een zodanig getal van die ″menschen alhier in weezen is, en allen zodanig ten opzigte ″van hun vrouwen, kinderen en eenige landbouw aan hare ″geboorteland verknogt zijn, dat er geen van hun, zelfs door ″de voordeligste aanbiedingen te beweegen zijn, om hunne ″haarstede te verlaaten, also die menschen aan eene werksaeme ″leevenswijze en zoober bestaan,, (naar?) ″hun begrip hier alles ″vinden, waartoe hunne begeertens zig uitstrekken, zoodat wij ″het buiten UW. E. H. Edel Gs. uitdrukkelijke ordres niet ″durven waagen, hunlieden met nadruk over dit poinct te ″onderhouden, dewijl dat zeker ten gevolge zoude hebben, ″dat die menschen welke van zelfs zeer verstroijd bij hunne ″Rijst of Jagon velden hier en daar wonen, zig geheel en ″all verwijderen, en het gezag van deze Colonie onttrekken ″zoude.

″Terwijl wij als een tweede en onses bedunkens zeer ge- ″wigtige reeden bij brengen, dat deze Mardijkers, hoewel in ″geringen getalle, egter als zeer stouten en oorlogzuchtige ″menschen, hier nog tot den eenigsten geessel verstrekken om ″den inlander in teugel te houden, en bij geleegenheijd te ″keer te gaan, alzo zij daartoe ten allen tijde gereed zijn, en ″des noods hun leeven voor de belangens van 't land opofferen,

"waarvan de Timoreezen ook tot meermaellen ten hunnen na-"deele de ondervinding gehad hebbende, veel ontzag voor hun "betoonen. Wij verhoopen, wanneer UWE. H. Ed. Gestr 't "voormelde van genoegsaem gewigt mogen oordeelen, Hoogst "denzelven denEersten teekenaar van deze ordre wel zullen "gelieven te excuseeren."

En dat schijnt gebeurd te zijn, ten minste, ik heb van die voorgenomen inlijving verder niets vernomen.

De eerste onderteekenaar van bovengeciteerden brief was *Stopkeerb*, dezelfde die zich volgens *Heijmering* niet berekend achtte voor de hem opgedragen taak, en daarom al zeer spoedig zijn ontslag vroeg. (61)

Hij werd in 1810 opgevolgd door *Hazaart*, een kind van *Timor*'*s* bodem, een man die veel invloed op de Timorsche zaken uitgeoefend heeft, en die, zoo als we weten, het zijne heeft bijgedragen tot de verspreiding der *Penfoeïk*- legende.

Zoo de Mardijkers eene rol gespeeld hebben bij de verjaging der Engelschen uit het fort Concordia, dat deze in 1811 bij verrassing genomen hadden, — zooals sommigen vermelden — dan is die rol toch van ondergeschikten aard geweest. (62)

Zagen wij uit de memorie van *Cornabé*, dat het korps Mardijkers in 1771 twee kompagniën telde, reeds werd de veronderstelling geopperd, dat deze indeeling een overblijfsel geweest is van het reglement van 1759. Zoo lang het evenwel onmogelijk blijft dat reglement te raadplegen, is ook niet met zekerheid uit te maken, volgens welk beginsel de indeeling bij een dezer kompagniën plaats had.

Uit de bevinding van den commissaris *Francis* zagen wij reeds, dat die kompagniën in 1831 genoemd werden *Soebadale* en *Oedale*; en daar dezelfde benamingen voorkomen in de naamrollen van 1807 — 1809 (63), mag men veronderstellen dat ook die nomenclatuur van 1759 dateert. 't Is me niet mogen gelukken de juiste beteekenis dier namen te ontdekken.

Volgens de woordenlijst van *Dr. Müller* beteekent "binnen"

in het Rottineesch: *Nai-daleh*, terwijl „*Oek*" in die taal, even als „*Oi*" in het Timoreesch, „water" beteekent. Hebben deze woorden eene rol gespeeld bij den doop der Mardijkers-kompagniën, dan zou men aan eene plaatsaanduidende beteekenis denken.

Ook de reeds vermelde naamrollen geven tot eene dergelijke veronderstelling aanleiding.

Ik heb vier soorten van naamrollen gevonden, nl:

a. der burgers;

b. „ Maleijers of Papangers;

c. „ Mardijkers Oedale;

d. derie mardika Soebadale.

In 1807 werden de burgers gekommandeerd door den kapitein *Gabriel Vent;* de beide andere officieren waren *J. G. Huppe* en *A. Vent;* verder telde het korps 17 onderofficieren en 33 „koppen Gemeene".

De Papangers 26 (of 31 ?) koppen sterk, hadden geene officieren; zij schijnen onder de bevelen van den kapitein der burgers gestaan te hebben, want *G. Vent* en *J. G. Huppe* teekenden de naamrol.

De Mardijkers *Oedale* telden 4 officieren, 15 onderofficieren en 62 koppen „Gemeene"; de officieren waren *Harnout David* kapitein, *D. Hans* luitenant, *Herman Carel* en *Jan Lender*, vaandrigs.

De Mardijkers *Soebadale* telden 3 officieren, 15 onderofficieren en 46 soldaten; de officieren waren: *Paulus Martinus* kapitein, *B. Nicolaas* luitenant en *M. Terladuw* vaandrig (?).

Hier hebben we dus eene scherpe onderscheiding tusschen burgers en Mardijkers.

Maar lezen we nu de regeeringsmissive van 1806, (64) waarbij de aanstellingen of bevorderingen van *Vent*, *Huppe*, *David* en *Hans* goedgekeurd werden, dan komt de oude combinatie van burgers en Mardijkers weder voor den dag. De Regeering zegt nl:

„De aanstelling van den Lieutenant der burger-Mardijkers

„*Gabriel Vent*, tot capitain, en den vaandrig *J. G. Huppe* tot „lieutenant van dat korps approbeeren wij,................

„Ook keuren wij goed de aanstellingen van den Lieutenant „der Westzijdsche burger Mardijkers *Harnaut David* tot ca„pitain, en den vaandrig *Damianus Haus* tot lieutenant".

Hier worden dus de Mardijkers *Oedale* genoemd: westzijdsche burger-Mardijkers, en *Oedale* zou dus synoniem kunnen of moeten zijn met „west".

Nu vindt men in de meergenoemde woordenlijst vermeld, dat „west" op verschillende eilanden van den Timor-archipel vertaald wordt door: *wa*, *lali*, *moeli* en *kaseh;* en „Oost" door: *dimoe*, *teti*, *doeloe* en *timo;* en daar geen dezer woorden iets heeft van *Oe-* en *Soebadale*, zie ik geen kans de beteekenis te verklaren.

Ook is mij niet gebleken, dat de individueele oorsprong der Mardijkers met de indeeling bij de eene of de andere kompagnie iets te maken gehad heeft, zoo als *Francis* opgeeft. Wel waren ook sommige residenten van *Timor* deze opinie toegedaan, maar hunne lezingen verschillen toch ook wêer van die van *Francis*.

Dat de naamrol der *Oedale*-Mardijkers in 1807 werd opgemaakt in het Hollandsch, die van *Soebadale* in 't Maleisch, kan een toeval zijn, maar 't kan ook beteekenis hebben. Het waarschijnlijkst komt me voor, dat de oorspronkelijke beteekenis, die in 1759 aan de verdeeling in *Oedale* en *Soebadale* gehecht werd, met het reglement verloren is gegaan, en dat dus de toestand in deze eeuw niet strekken kan om die oorspronkelijke beteekenis te verklaren.

Ook in den lateren tijd namen de Mardijkers aan menige expeditie deel; maar de oefening bleef achterwege, de tuchteloosheid verbeterde niet; aanmatiging van gezag, heulen met de inlandsche hoofden en het nu en dan uitlokken van onlusten waren verschijnselen, die men maar al te dikwijls moest constateeren.

Op papier waren in 1831 (19) nog ruim 200 Mardijkers in de sterkte gebracht, maar in de werkelijkheid kon men slechts 40 man van de gezamenlijke burgers, Mardijkers en Papangers onder de wapens brengen.

Toch was de naam der Mardijkers nog geducht op *Timor* en onderhoorige eilanden; maar ook hieraan kwam een einde tijdens de expeditie tegen *Monobait* in 1847. De Mardijkers zelve hadden de onlusten uitgelokt, waarop de Monobaiters begonnen koppen te snellen.

Een daarop gevolgde tocht naar *Monobait*, door de onzen ondernomen, eindigde met de vlucht der Mardijkers naar *Babauw*.

De toestand werd zóó hachelijk, dat men voor de veiligheid van *Koepang* begon te vreezen. Want de Mardijkers werden niet meer vertrouwd. De resident gelastte hun dan ook, de twee kleine kanonnen, die hij hun toevertrouwd had, terug te zenden naar *Koepang*, daar hij vreesde dat deze vuurmonden anders in handen van den vijand zouden vallen. Zij weigerden aan dien last gevolg te geven; en toen zij daarna bevel ontvingen terug te trekken, gehoorzaamden zij evenmin.

Eindelijk werd door den resident eene publicatie uitgevaardigd, waarbij ieder Mardijker, die niet binnen 8 dagen terug zou zijn, met verlies zijner velden en verbanning bedreigd werd. Dit schijnt geholpen te hebben; althans ik vind aangeteekend dat Rottineesche hulptroepen werden opgeroepen, om de door de Mardijkers verlaten posten te bezetten.

Legt deze episode getuigenis af van de verregaande ongehoorzaamheid der Mardijkers, weinige jaren vroeger hadden zij het nog erger gemaakt. Toen namelijk één hunner officieren zeer ten rechte, door den resident gestraft was met twee dagen arrest, was de bende te wapen gevlogen, dreigende *Koepang* af te loopen en te verbranden, zoodat men zich had moeten haasten den arrestant te ontslaan, om groote rampen te voorkomen.

Nog altijd hadden zij connecties met inlandsche vorsten en volken, die hunne onpartijdigheid meermalen verdacht maakten. De radja van *Amfoang* was getrouwd met de dochter van een Mardijker-officier. *Sonnebait* daarentegen en vele andere rijken droegen den Mardijkers onverzoenlijken haat toe.

De nederlaag van 1847 en het lafhartig gedrag, waaraan de Mardijkers zich in dat jaar hadden schuldig gemaakt, werden dan ook door menig volk in den *Timor*- archipel met vreugde vernomen. En zoo was dan nu ook het zoo lang gehandhaafde prestige verbroken.

Toen de commissaris *Steijn Parvé* op *Timor* kwam, kreeg hij evenwel al spoedig de overtuiging, dat de Mardijkers zich niettegenstaande het gebeurde in de laatste jaren, nog steeds veel lieten voorstaan op hunne privileges aan de *Penfoeïk*-legende ontleend.

Den oorsprong van de verdeeling van land onder de Mardijkers — zooals wij weten: het reglement van 1759 — kende hij niet. Maar hij kwam tot de conclusie, dat die verdeeling blijkbaar geschied was met het doel, om hen militaire diensten te laten verrichten. Aan dat doel beantwoordde de door den Commissaris bevonden toestand echter niet.

Zeer terecht was hij van oordeel, dat de inrichting eener militaire kolonie medebrengt, dat aan elken strijdbaren man slechts zóó veel grond wordt afgestaan, als hij met zijn huisgezin kan bebouwen. En hij bevond, dat sommige Mardijkers in het bezit waren van uitgestrekte landerijen; dat vele dezer landbezitters niet eens op hunne velden woonden, maar zich elders gevestigd hadden, den landbouw aan vreemden overlatende.

Men ziet het, de Mardijkers hadden meesterlijk partij weten te trekken van het reglement van 1759; de hun verleende voorrechten toch wisten ze te behouden, terwijl ze de hun opgelegde plichten grootendeels hadden laten verdwijnen met het reglement. *Steyn Parvé* begreep, dat aan dien toestand een einde gemaakt moest worden.

Zeer opvallend is de overeenkomst tusschen het vraagstuk, dat deze commissaris in 1848, en dat hetwelk *von Pluskow* in 1758 op te lossen had. In beide jaren had men aanmatiging en bandeloosheid te bestrijden, een ontaarde bende in een regulier korps te herscheppen; in beide jaren moest men in de Mardijkers, hoewel men de door hen bewezen diensten waardeerde, een element zien, dat gevaarlijk kon worden voor ons bestuur, door den invloed, dien het zoowel in *Koepang* als op omliggende rijken uitoefende.

En was het in 1758 de expeditie tegen *Nay-moeti* geweest, die de noodzakelijkheid deed inzien tucht en orde te herstellen, in 1848 was de rol van *Nay-moetie* door *Monobait* overgenomen. Geen wonder dan ook dat *Steijn Parvé* in 1848 naar hetzelfde wapen greep om den toestand te beheerschen, dat *van Pluskow* in 1758 gezwaaid had.

Dit wapen was, zoo als we weten, een reglement.

Volgens de voorstellen van *Steijn Parvé* zou dit hoofdzakelijk op de volgende grondslagen moeten rusten:

a. Het land der Mardijkers is Gouvernements-eigendom;

b. Het was oorspronkelijk, en moet weder worden: eene militaire kolonie, zoodat de velden moeten worden uitgegeven, onder verplichting van den occupant tot krijgs- en andere gewapende diensten.

c. De Mardijkers moeten op hunne velden wonen, en mogen ieder niet meer grond bezitten, dan elks gezin kan bebouwen.

d. Het bestuur beschikt over de resteerende gronden ten behoeve van andere personen, die onder gelijke verplichtingen bij de Mardijkers kunnen worden opgenomen.

e. Mardijkers, in 't bezit van eigendomsbewijzen, blijven hunne gronden behouden.

f. Het korps wordt gekommandeerd door één kapitein en twee luitenants, door 't Gouvernement te benoemen en te ontslaan, onder superintendentie van den resident.

g. De bevoegdheid tot straffen berust gedeeltelijk bij den kommandant, in andere gevallen bij een krijgsraad samengesteld

uit officieren der schutterij, Mardijkers en Papangers, en soms ook bij den resident.

Of het sub *a* genoemde grondbeginsel misschien niet in strijd was met wettige rechten in 1759 aan de Mardijkers toegekend, dan wel of de eigendomsbewijzen sub *e* bedoeld wel bestaanbaar waren met de rechten, die de Regeering zich in dat jaar wellicht voorbehield, zijn vragen, die onbeantwoord moeten blijven, zoolang het reglement van *von Pluskow* niet te voorschijn komt.

Reeds in 1849 ontving *Timor*'s resident de opdracht van de Regeering, een reglement te ontwerpen volgens de denkbeelden van *Steijn Parvé*, en bij Gouv. Besluit dd. 3 December 1851 No. 18 (65) werd voorloopig vastgesteld het "Reglement voor de Mardijkers op Timor, zooals hetzelve aan dit besluit is gehecht."

Hoewel dus in 1851 slechts "voorloopig" vastgesteld, is dit reglement nooit ingetrokken; het is dus nog van kracht; en zoo oppervlakkig zou men denken, dat deze schets hier gevoegelijk zoude kunnen eindigen met een afdruk van het reglement, waaruit dan volledig blijken zou, wat men ten huidigen dage onder de Mardijkers van *Timor* heeft te verstaan, welke hunne rechten en plichten zijn, welke plaats zij innemen in onze moderne Indische maatschappij. Maar niet alzoo heeft het noodlot het gewild.

Alsof 't er om te doen was der menschheid een klein tafereeltje uit den fameusen "cirkelgang" te aanschouwen te geven, drukte het fatum op 't reglement van 1851 denzelfden stempel, die gebruikt was om z'n voorganger van 1759 tot vergetelheid te doemen.

In ongelooflijk korten tijd werd het reglement op *Timor* vergeten, of althans niet meer toegepast.

Is het daarom minder noodig, dat stuk hier in z'n geheel af te schrijven, ik zou al te onvolledig worden, door het verder geheel met stilzwijgen voorbij te gaan.

De hoofdzakelijke inhoud is als volgt:

In art. 29 wordt gezegd dat de Mardijkers, door hunne instelling bestemd zijnde om eene militaire kolonie uit te maken tot bewaking van de grenzen van *Koepang* (eene bewering die, zoo als we zagen, den toets der kritiek niet kan doorstaan), zooveel mogelijk gevestigd moeten zijn te *Babauw* en omstreken, in de nabijheid van de lijn, die zij te verdedigen hebben. Uitdrukkelijk wordt verboden zich op *Poeloe Semaoe* of bewesten *Koepang* neder te zetten.

Artikel 30 bepaalt het volgende: „Geen Mardijker mag „meer gond bezitten, dan hij zelf met de zijnen bebouwen „kan. De velden, welke de bezitter uit gebrek aan vee of om „andere redenen, buiten staat is te bebouwen, zullen aan an„deren worden toegedeeld, alles te beslissen en te regelen door „den kommandant van *Babauw*, zullende degenen die zich door „zijne beslissing bezwaard achten, zich kunnen wenden tot „den resident.„

Op de vraag: „wie zijn Mardijkers?" geeft het reglement ten antwoord: „Mardijkers zijn zij, die in 1851 op de rol stonden en afstammelingen van Mardijkers staande huwelijk (heidensch of Christelijk) verwekt, en kinderen van Mardijker-vrouwen buiten huwelijk geboren (art. 1); voorts (art. 3) worden opgenomen vrijgegeven slaven, gewezen bannelingen, vreemde inlanders onder geen eigen hoofd staande, die zich in de nabijheid der grenzen tusschen *Koepang* en *Sonnebait* nêerzetten, maar liefst geene Mohammedanen, aangezien men dezen, evenals de vreemdelingen, die te of bij *Koepang* wonen, bij voorkeur bij de Papangers indeelt.

Alle Mardijker-mannen van 18 — 55 jaren zijn dienstplichtig (art. 8).

Zij schaffen zich zelven hunne wapens aan; *welke* wordt niet gezegd, maar daar het Gouvernement op zich neemt in de behoefte aan kruit en lood te voorzien, en in buitengewone tijden geweren te verstrekken aan hen, wier wapens niet in orde zijn (art. 28), zal men zeker geweren bedoeld hebben.

Zij voorzien in eigen voeding (art. 14).

Exercities worden niet voorgeschreven, maar toch wordt geeischt dat een zeker aantal onderofficieren en minderen o. a. bedreven zal zijn in de behandeling van het veldgeschut (art. 25).

In gewone tijden kan van elken dienstplichtigen Mardijker gevorderd worden: van de tien dagen één dag dienst te doen (art. 15), en plaatsvervanging is veroorloofd (art. 17).

De diensten bestaan dan in 't op wacht trekken en rondes doen langs de grenzen, het bouwen en onderhouden van wachthuizen en kleine kotta's tegen de bergvolken, het verleenen van politioneele hulp, het geleiden van transporten, en het overbrengen van brieven aan den resident (art. 13).

In buitengewone tijden is plaatsvervanging niet veroorloofd; de resident beschikt dan over hoogstens de helft der dienstplichtigen (art. 15) tot bescherming van het grondgebied tegen de bergvolken, en tot het maken van inspecties en kruistochten in den geheelen *Timor-* archipel (art. 11).

In artikel 14 wordt uitdrukkelijk gezegd, dat de bovenomschreven diensten de eenige zijn, waartoe de Mardijkers verplicht zijn.

In strijd met *Steijn Parvé* 's voorstel om slechts één kapitein en twee luitenants aan het hoofd der Mardijkers te plaatsen, werd bepaald (art. 23) dat de verdeeling in *Soebadale* en *Oedale* gehandhaafd bleef, terwijl bij eerstgenoemde afdeeling werden ingedeeld: 2 luitenants, 12 onderofficieren en korporaals en 2 mandoers; bij laatstgenoemde: 2 luitenants, 24 sergeanten en korporaals en 4 mandoers; het geheel stond onder bevel van een kapitein (art. 24). Het streven van den Commissaris om het aantal hoofden zoo veel mogelijk te beperken werd aldus, waarschijnlijk door plaatselijke invloeden, tegengewerkt. Welke consequentie aan de verdeeling in *Soebadale* en *Oedale* verbonden was, blijkt ook nu weder niet.

Het bovenstaande zal zeker voldoende zijn, om een denkbeeld te geven van het uit 52 artikelen bestaande reglement van 1851. Hoe het mogelijk zoude blijven steeds velden te

verstrekken aan jeugdige Mardijkers, en aan al de andere personen, die successivelijk bij het korps zouden moeten worden ingelijfd, kan ik mij niet goed voorstellen. De bebouwbare grond had toch grenzen, die, al mogen ze wat veerkrachtig geweest zijn, eindelijk voor geene uitzetting meer vatbaar zouden zijn; maar wie kon de grenzen bepalen van het uitzettingsvermogen der Mardijkers-kolonie, bij eene consequente toepassing der artikels 1 en 3, terwijl artikel 4 wel de toestemming van den resident voor de inlijving vordert, maar tevens gelast, zorg te dragen dat niemand vergeten of verschoond blijve?

Ook een periodieke herziening der verdeeling van den grond, die naar 't schijnt, in het plan zou passen, wordt in 't reglement niet voorgeschreven.

Dat dit reglement er nimmer toe zou kunnen leiden, van de Mardijkers een korps te maken met eenige, al ware het nog zoo geringe, militaire waarde, zal geene verklaring behoeven; maar dat de toepassing reeds direct na de invoering nagenoeg geheel achterwege bleef, omdat de Mardijkers bezwaren maakten tegen de door 't reglement gevorderde zware diensten, dit zou men zoo gemakkelijk niet geraden hebben.

Toch is dit — zooals jaren later bleek — de reden geweest waarom er de hand niet aan gehouden werd; en dat het spoedig daarop vergeten werd, is vrij natuurlijk.

De onlusten van 1847, die met den ongelukkigen tocht tegen *Monobait* aanvingen, hadden eene serie van verwikkelingen ten gevolge, waaruit eindelijk de militaire expeditie van 1857 tegen *Bakikooi*, fettor van *Takaip*, geboren werd.

Uit de militaire rapporten dier expeditie blijkt, dat de Mardijkers destijds allen met geweren gewapend en van paarden voorzien, schijnbaar eene geregelde macht vormden, maar in de werkelijkheid niet de minste militaire waarde hadden.

Men gebruikte hen bij de expeditie dan ook alleen voor transporten en vertrouwde hen niet, omdat ze meermalen dezelfde

belangen hadden als de bergvolken en met dezen vermaagschapt waren.

Men had dus de overtuiging, dat strenge tucht en nauwlettende bewaking noodig waren, om hen bijeen te houden; maar hoewel men dienovereenkomstig zijne maatregelen nam, kon toch de verwijdering van Mardijkers niet altijd voorkomen worden.

Uit latere berichten moet men opmaken, dat ook Chineezen onder de Mardijkers waren opgenomen; dat de onderscheiding in *Soebadale* en *Oedale* had opgehouden te bestaan; dat zij verspreid woonden over *Koepang*, *Babauw*, *Parritty*, *Mollo*, *Semaoe* en waarschijnlijk *Rotty* en *Savoe*, en geene andere verplichtingen kenden, dan met ander volk de wacht te *Babauw* te betrekken.

Dit laatste — 't zij in 't voorbijgaan opgemerkt — zal natuurlijk alleen gelden voor hen, die te *Babauw* en omstreken woonden.

Zou men intusschen uit die verspreiding en ontaarding de gevolgtrekking maken, dat de Mardijkers nu eindelijk ook hun invloed verloren hadden, dan zou men zich bedriegen; althans, om politieke redenen werd er door Timorsche autoriteiten zelfs bezwaar in gezien, den militairen kommandant van *Timor* te *Babauw* toe te laten met het doel om daar nader kennis te maken met de Mardijkers.

Toen in 1870 eene schutterij te *Koepang* werd opgericht (66), werden daarbij ingedeeld: Europeanen en Chineezen, maar geene Mardijkers.

In 1874 rees het verlangen, uitbreiding te geven aan die schutterij; en zoo kwam ook de vraag ter sprake, of men de Mardijkers er niet bij zou kunnen indeelen. De gevoelens over dat punt liepen uiteen; maar eindelijk zegevierde het advies van hen, die meenden dat de inlijving wenschelijk was, en aan geene bezwaren onderhevig.

En zoo geschiedde het in 1877, dat de Mardijkers werden ingedeeld bij *Timor*'s schutterij.

In artikel 1 van het betrekkelijk besluit (67), leest men: "Bovendien zullen tot de schutterij behooren de te *Babauw* "en *Oesappa* gevestigde Mardijkers, Burgers en Papangers, die "echter onder den gemeenschappelijken naam van "Mardijkers" "eene afzonderlijke afdeeling der schutterij zullen uitmaken "op genoemde plaatsen."

Wie lust gevoelt het staatsblad No. 105 van 1877 met attentie te lezen, zal er zeer zeker uit opmaken, dat de Mardijkers bij deze gelegenheid schutterplichtig gemaakt zijn; maar als de bedoeling geweest is *effectieve* schutterdiensten van hen te vorderen, dan is de redactie — de aandachtige lezer zal mij dit waarschijnlijk toestemmen — niet gelukkig geweest.

Hoe het ook zij, op *Timor* begreep men, dat de Regeering *effectieve* schutterdiensten verlangde; en men handelde dienovereenkomstig.

Wat de gevolgen waren leert ons het "Koloniaal Verslag van 1879", waar het de volgende mededeeling publiceert: "Op "een paar plaatsen in het Gouvernements-gebied, namelijk ter- "hoofdplaats *Koepang* en te *Babauw* ontstond eenige ontevre- "denheid, toen de tot dus ver als zelfstandig korps aangemerkte "Mardijkers werden ingedeeld bij de gewone schutterij. Ge- "lukte het ter hoofdplaats zonder veel moeite de gemoederen "tot bedaren te brengen, de ingelijfden te *Babauw* bleven zich "door lijdelijk verzet aan den dienst onttrekken; en toen hun "gelast werd, naar *Koepang* te komen om het antwoord op "hunne schriftelijk ingebrachte bezwaren te vernemen, voldeden "zij niet aan die aanzegging, maar begaven zich gezamenlijk "naar het aangrenzende vorstengebied, waar zij gezegd werden "onder een hunner oudsten (een door het bestuur te *Koepang* "reeds vroeger wegens wederspannigheid gestraft persoon) en zoo "mogelijk met steun van sommige radja 's een aanslag te be- "ramen tegen de te *Babauw* verbleven welgezinden.

"Met behulp van de radja 's van *Tabeno* en *Tonai* (of Fonai) "gelukte het echter al de naburige radja 's onzijdig te doen "blijven.

„De oproerige Mardijkers, waarvan er sommige opgevat „werden, en anderen vrijwillig naar *Babauw* terugkeerden, „zouden voor den landraad te *Koepang* terechtstaan."

Waarlijk, wie vatbaar is voor den wellust der monotonie, zal zeker kunnen genieten bij de lezing van de geschiedenis der Mardijkers van *Timor!*

Dat de Mardijkers niet ingenomen waren met hunne indeeling bij de schutterij, laat zich uit die geschiedenis gereedelijk verklaren. Die schutterij toch was eenvoudig in de plaats getreden der burger-vendelen of kompagniën, die sedert eeuwen te *Koepang* bestaan hadden; en de hoofden of kapiteins der Mardijkers waren van oudsher niet allen volkomen onafhankelijk van de burger-kapiteins, ze schijnen veelal meer in te brengen gehad te hebben dan deze. En nu plaatste het schutterij-reglement hen rechtstreeks onder de bevelen van den kommandant der schutterij.

Bovendien waren — en zijn de Mardijkers *nog*, ter goeder trouw overtuigd, dat hun door de Bewindhebbers der O. I. C. privileges geschonken zijn, of althans zelfstandigheid gewaarborgd werd, tot loon voor hunne bij *Penfoeïk* bewezen diensten. En eindelijk wisten zij zich in 1878 zeer wel te herinneren, dat er een reglement bestond van 1851, 't welk hen uitdrukkelijk vrijstelde van alle andere dan de bij dat reglement gestipuleerde diensten.

Dat ze zich voor die diensten niet aan 't reglement gestoord hadden, dat het reeds lang dood en begraven gewaand was, is volkomen waar; maar zoolang de begrafenisplechtigheid niet bij Gouv. besluit was afkondigd, is het belanghebbenden niet euvel te duiden, dat ze den schijndoode ten tooneele voerden, alsof hij nog springlevend ware.

De gevolgen, die het verzet der Mardijkers verder gehad heeft, behooren nog niet tot het gebied der geschiedenis.

Maar daar het „Koloniaal Verslag van 1880" over de Mardijkers zwijgt, mogen wij aannemen, dat de Regeering

eene oplossing gevonden zal hebben, die het heden en de toekomst bevredigen zal.

Dat ik nu, na m'n best gedaan te hebben alles op te sporen wat voor m'n onderwerp dienstig kon zijn, niet eens de eenvoudige vraag kan beantwoorden, welke plaats de Mardijkers op dit oogenblik in de Timorsche maatschappij innemen, is een resultaat, negatief tot ontmoedigens toe.

Maar toch zie ik daar geen kans toe; wij weten wel dat er een reglement bestaat, 't welk oeconomische, administratieve en justitieele voorschriften geeft, maar wij weten tevens dat dit reglement niet wordt opgevolgd.

Zijn daarvoor andere beginselen in de plaats gesteld? Zoo ja, welke?

Welke rechten op den grond, voortgekomen uit de reglementen van 1759 en 1851, worden erkend, welke niet, en waarom?

Ziedaar vragen die een rechtsgeleerde of oeconoom het water aan de lippen zullen brengen, maar waarop ik het antwoord ten eenenmale schuldig moet blijven.

Ook de sterktecijfers der Mardijkers-korpsen zijn vol mysteriën voor mij. Waren er bij *Penfoeïk* 130 strijders op de rol ingeschreven, het laatste sterktecijfer, dat mij onder de oogen kwam, vermeldde een totaal van 135 man. Al neemt men nu al aan, dat de Mardijkers den natuurlijken afschuw van een monsterrol met hunne blanke broeders van de schutterij deelen, dan nog is het onverklaarbaar, hoe zoo'n cijfer gedurende nagenoeg anderhalve eeuw stationnair kon blijven.

Terwijl de E. Compagnie er steeds op uit was, de Mardijkers te versterken, en ook het reglement van 1851 denzelfden geest schijnt te ademen, bleven ze op papier steeds even sterk.

De gevolgtrekking ligt voor de hand, dat de rol, die de sterkte van een korps Mardijkers aangeeft, om welke reden dan ook, volstrekt niet kan dienen om er het bevolkings-

cijfer der „volksklasse", die Mardijkers heet, uit af te leiden.

Daar nu de „volksklasse" onder de veranderde omstandigheden hare beteekenis langzamerhand verloren heeft, en eigenlijk sedert de afschaffing der slavernij, elke raison d'être mist, is het zeer natuurlijk, dat ze bijna overal in onzen archipel verdwenen is.

Wat er 't langst van overbleef, was hier en daar een „korps" min of meer gewapende lieden, dat den ouden naam der klasse bleef dragen.

Dat de Bataviasche Mardijkers-korpsen reeds in het laatst der vorige eeuw met de Papangers verward, of althans met hen in één vendel vereenigd waren, leerde ons *Mr. van Hogendorp*. (18)

En die Papangers verdwenen, toen ingevolge de leger-organisatie van 1853, „het garnizoensbataillon der stad Batavia" werd opgericht.

Of er elders dan op *Timor* nog Mardijkers als volksklasse of als korps bestaan, (de „burgers" van Amboina etc. blijven hier buiten sprake) is mij niet bekend, maar komt mij niet waarschijnlijk voor, al zal de „naam" zeker hier en daar nog voortleven.

Welke bijzondere omstandigheden oorzaak waren, dat op het afgelegene *Timor* nog Mardijkers-korpsen bleven bestaan, terwijl ze overal elders reeds vergeten waren, is uit het vorenstaande duidelijk gebleken.

Samenvattende wat de geraadpleegde bronnen ons geleerd hebben, komt het me voor, dat de geschiedenis der Timorsche Mardijkers ongeveer luidt als volgt.

De oorsprong der Timorsche Mardijkers dateert hoogst waarschijnlijk van den eersten tijd onzer vestiging op *Timor*; want in de eerste helft der 18de eeuw telde deze volksklasse reeds evenveel weerbare mannen, als zich destijds onder de Ambonsche Madijkers bevonden, wier stamboom opklimt tot geruimen tijd vóór de bezetting van *Koepang*.

Zij ontstonden niet bij decreet of ten gevolge van de een

of andere bijzondere gebeurtenis, maar ontwikkelden zich langzamerhand, op geheel natuurlijke wijze, als een bestanddeel der Indische maatschappij, dat nergens waar wij belangrijke nederzettingen hadden, gemist werd.

Wil men eene hypothese wagen ter beantwoording van de vraag, wie de eerste Mardijkers op *Timor* geweest zijn, dan denkt men onwillekeurig aan de „swarten en Misticen" uit het „casteel van Solor", die volgens *Valentijn*, na de verovering dier sterkte in 1613, bij de onzen bleven. (68)

Evenals elders, nam ook de Mardijkers-kolonie op Timor in belangrijkheid toe, door voortplanting, inlijving van vreemdelingen, vrijgelaten slaven enz.

Daar de Compagnie op *Timor* slechts een zeer klein garnizoen onderhield, de Europeesche burgerij aldaar zeer onbeduidend was, terwijl oorlogen en onlusten aan de orde van den dag waren, traden de Timorsche Mardijkers als gewapende macht, veel meer op den voorgrond dan hunne naamgenooten elders in den archipel.

Toen *Koepang* in 1749 ernstig bedreigd werd door een overmachtig leger van zwarte Portugeezen, maakten Mardijkers mede de kern uit van het legertje, dat den vijand te gemoet werd gezonden. Zij hadden dan ook zeker een belangrijk aandeel in de schitterende overwinning, die bij *Penfoeïk* bevochten werd, 't geen niet weinig bijdroeg tot verhooging van hunnen invloed en hun aanzien.

De vorsten van de omliggende rijken begonnen het als een eer en een voordeel te beschouwen, met de hoofden der Mardijkers op een goeden voet te staan.

Die hoofden zelve begonnen zich hunner macht en onmisbaarheid bewust te worden, en wisten zich — dank zij het zwakke bestuur — eenen invloed te verschaffen op bestuurszaken, waarop zij uit den aard hunner positie, volstrekt geen recht hadden. Zij waren feitelijk de Compagnie boven 't hoofd gewassen; en weldra had men de middelen niet meer om hunne machtsaanmatiging met klem te breidelen.

Het voorbeeld van miskenning van gezag door de hoofden gegeven, vond natuurlijk bij de minderen gretige navolging, zoodat de Mardijkers-benden door volslagen tuchteloosheid onbruikbaar voor den oorlog dreigden te worden.

Aan dezen toestand moest een einde komen; zóó begreep het *Timor*'s wakker opperhoofd *von Pluskow*. Hij ontwierp daarop een reglement, dat de strekking had, de Mardijkers te verplichten samen te wonen in een door de Regeering aan te wijzen landstreek, hen in den wapenhandel te oefenen, en tot een geregeld korps te maken.

Dit reglement, den 3den December 1759 door de Indische Regeering gearresteerd, trad dus in 1760 in werking. De invoering moest natuurlijk gepaard gaan, met den afstand van grond aan de Mardijkers, 't zij in eigendom, 't zij in bruikleen; tevens had die invoering ten gevolge, dat hun de geweren, trommen, vaandels en trompetten, op aanvrage der Timorsche autoriteiten door de Indische regeering tegen betaling verstrekt, werden uitgereikt.

Hoogst waarschijnlijk heeft *von Pluskow* de reorganisatie der Mardijkers in verband met die uitgifte van gronden en uitreiking der vaandels enz. doen voorkomen als eene onderscheiding, als eene belooning voor bewezen diensten, vooral voor die, welke bij *Penfoeïk* zulke schitterende gevolgen hadden.

In elk geval heeft de overlevering de gebeurtenissen van 1749 en 1760 onafscheidelijk saamverbonden; en zoo is het verhaal ontstaan, dat de Mardijkers voor hun heldhaftig gedrag bij *Penfoeïk*, door de Bewindhebbers der O. I. C. beloond zouden zijn met privileges, en met trofeeën in de gedaante van trommen, trompetten en vaandels.

Ook de legende, dat de Mardijkers hun ontstaan aan *Penfoeïk* te danken zouden hebben, en bestemd geweest zouden zijn een voormuur van *Koepang* te vormen, staat met het reglement van 1759 in nauw verband.

De goede bedoelingen van *von Pluskow* leidden evenwel niet tot het gewenschte resultaat. Wel had er eene verdeeling van

den grond plaats, en vestigden zich Mardijkers op de hun aangewezen velden, maar spoedig vindt men vermeld, dat zij weêr overal verspreid wonen.

Aan geregelde oefening werd volstrekt de hand niet gehouden, ja het geheele reglement werd totaal vergeten, en de Mardijkers-korpsen bleven niet veel meer dan benden koppensnellers die 's Compagnie's vijanden wel ten geesel strekten, doch slechts haat en wraakzucht, geen eerbied voor onze wapenen konden verwekken.

Vermaagschapping en handelsrelaties met de bergvolken waren meermalen oorzaak, dat de belangen der Mardijkers in strijd kwamen met die van het bestuur.

Het opnemen onder de Mardijkers van tal van ontevredene uitgewekene onderdanen van naburige vorsten, met al hunne rancunes en wraakzuchtige plannen, droeg er ook niet weinig toe bij, om het bestuur tot speelbal te maken van allerlei Mardijkers-intrigues. Wantrouwen en mislukking van menige expeditie waren de onmiddelijke gevolgen van dezen toestand.

Maar wanneer hunne belangen of wenschen niet met de onze in strijd waren, bewezen de Mardijkers meermalen groote diensten, en honderden hunner lieten het leven op het slagveld voor de E. Compagnie.

Ook van hunne connecties met het binnenland, zoo dikwijls een bron van rampen voor ons bestuur, werd meermalen gebruik gemaakt tot het aanknoopen of voortzetten van onderhandelingen.

Met al hunne gebreken en tekortkomingen bleven de Mardijkers dus een element, dat niet gemist kon worden. Vinden we in deze omstandigheid reeds de verklaring, waarom de Compagnie niet gewapenderhand tegen de Mardijkers optrad, om hunnen overmoed te fnuiken, men bedenke ook dat eene expeditie tegen hen het vuur des opstands in geheel Nederlandsch *Timor* lichtelaaie zou hebben doen ontbranden. Groote opoffering van geld en bloed zou noodig geweest zijn, om werkelijk meester te worden van de rebellen, en

ware dit gelukt, men kon er zeker van zijn, dat de Mardijkers nagenoeg zonder uitzondering 's Compagnie 's gebied verlaten zouden hebben, om zich onder de bergvolken te vestigen, en daar een bron van onrust te blijven.

Geen wonder dus, dat het bestuur eene andere staatkunde volgde, veel door de vingers zag wat bestraffing verdiend had en zoo veel mogelijk beloonde wat daarvoor in de termen viel. Dat de Mardijkers onder zulk een bestuur vrij onafhankelijk bleven, en in hunnen toestand krachtig voedsel vonden om de *Penfoeïk*-legende ter goeder trouw in eere te houden, laat zich hooren.

In de eerste helft van deze eeuw kwam er nagenoeg geen merkbare verandering in den toestand der Mardijkers; alleen gaf hun gedrag bij de expeditie tegen *Monobait* in 1847 aanleiding tot het verlies — zoo niet van hunnen invloed — dan toch van het prestige hunner onverwinbaarheid; en het laatste overblijfsel van tucht en orde ging verloren.

Op voorstel van den commissaris *Steijn Parvé* werd alsnu getracht door de invoering van een reglement, verbetering te brengen in den toestand. Dit reglement werd in 1851 door de Regeering gearresteerd.

Onbewust had men dus in het midden der 19de eeuw tot beheersching van den toestand, naar hetzelfde wapen gegrepen, dat reeds in het laatst der 18de eeuw fiasco gemaakt had.

Daargelaten dat het reglement van 1851 minder geregelde wapenoefeningen op het oog had, dan bij dat van 1759 beoogd werden, hebben de beide reglementen in hunne strekking veel overeenkomst.

Eene nieuwe verdeeling van den grond in de vlakte van *Babauw* was het onmiddelijk gevolg der invoering van 't reglement van 1851; maar voor 't overige werd het nagenoeg geheel buiten toepassing gelaten, omdat de Mardijkers de van hen gevorderde diensten te zwaar vonden; en spoedig daarna was het bij de Timorsche autoriteiten vergeten.

Weten we dus dat het reglement van 1851 ('t welk nog

niet ingetrokken is) ons volkomen op de hoogte stelt van de positie, die de Mardijkers volgens besluit der Regeering zouden moeten innemen, hoe die positie feitelijk geregeld is, weten we niet. Want, wat men op *Timor* in de plaats gesteld heeft van de voorgeschrevene rechten en plichten, is ons niet gebleken.

Na de invoering van het reglement van 1851 ontmoeten wij de Mardijkers nog eens bij de militaire expeditie van 1857, maar thans niet in de gelederen der strijders; zij werden gebezigd bij transporten, boezemden geen vertrouwen in, stonden onder streng toezicht, maar wisten toch somtijds onze waakzaamheid te verschalken.

In 1877 werden de Timorsche Mardijkers ingelijfd bij de schutterij, tegen welken maatregel zij niet alleen klachten indienden, die niet ongegrond schijnen, maar ook feitelijk in verzet kwamen.

Hoe deze zaak afgeloopen is, meldt het Koloniaal Verslag van 1880 ons niet.

De cette histoire la morale?

Batavia, Augustus 1881.

BRONNEN EN AANTEEKENINGEN.

1. „Poincten van reglement ende redres van de staet van de Compagnie van *Indien* (1623)", volgende op: „Vertoogh van de Staet der *Vereenichde Nederlanden* in de quartieren van *Oost-Indien*", van *Coen;* opgenomen in de „Kronijk van het Historisch Genootschap gevestigd te *Utrecht*", 9[de] jaargang 1853, tweede serie. Zie aldaar pag. 132 en 134.

In de „Wederlegginge eeniger poincten in contra der poincten van reglement (1623)" (zie pag 140 der „Kronijk" vd.) worden geene bezwaren geopperd tegen het voorgestelde, voor zoo ver dit de „Indiaense vrije luyden" aangaat.

2. „Advijs door den Ed. hr. generael *Coen* op sijn vertreck nae 't Vaderland aen den gouverneur generael *Pieter de Carpentier* ende den raeden van *Indie* gelaten (1623)". Zie punt 11 van dit advies, opgenomen in hetzelfde deel der „Kronijk" reeds sub 1 vermeld. Zie pag. 71 dier „Kronijk."

3. „De afgetreden Gouverneur Generaal *Jan Pietersz. Coen* aan de Bewindhebbers der Gener. Oost-Ind. Compagnie (ter kamer *Amsterdam*)."

Aan boord van het schip Mauritius ten anker aan het eiland *St. Helena* dd. 20 Junij 1623.

Opgenomen in: „De Opkomst van het Nederlandsch gezag in *Oost-Indië*" door *Jhr. Mr. J. K. J. de Jonge* deel IV, pag. 269.

4. *François Valentyn*, deel II a. „Beschrijving van *Amboina*" zie aldaar pag. 256.

5. *François Valentyn*, deel II b. „Ambonsche zaaken." Zie aldaar pag. 16.

Valentyn noemt hier 1538 als het jaar, waarin *Amboina* door de Portugeezen veroverd werd, en zegt dat zij toen een fort gebouwd hebben; den Portugeeschen vlootvoogd, die een en ander verricht zoude hebben, noemt hij *d' Avezèdo*.

Een Portugeesche bron „Les Colonies Portugaises. Court exposé de leur situation actuelle. *Lisbonne* 1878" aanvangende met een chronologisch overzicht der voornaamste reizen, ontdekkingen en veroveringen der Portugeezen, spreekt van deze gebeurtenissen niet, doch vermeldt:

„1512. *Antoine d' Abreu* découvre l' île d' *Amboino*, „et *François Serrão* celle de *Ternate*, deux îles de l' archi- „pel des *Moluques*.

„1569. *Gonçalo Pereira Marramaque* fonde une forteresse à *Amboine* et découvre quelques îles en *Océanie*."

De beste bron voor dit tijdvak is zeker de belangrijke studie van *P. A. Tiele*, getiteld: „De Europeërs in den Maleischen archipel", en voorkomende in het eerste en de volgende deelen der vierde volgreeks van de „ Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indie enz." (1877-1880).

Hieruit blijkt dat *Serrão*, die tot de vloot van *d' Abreu* behoorde, in 1512 op *Amboina* geweest is, dat dit eiland later meermalen werd aangedaan, om mondkost op te doen, en dat het tijdstip der eerste vestiging (die echter weder verloren ging) door *Diego de Couto* omstreeks 1526 gesteld wordt.

De tocht van 1538, door *Valentyn* vermeld, werd werkelijk door Tidoreezen en Ternatanen meêgemaakt, maar had geene verovering, doch de vernieling van eene inlandsche handelsvloot ten doel. Destijds hadden zich

reeds Portugeezen, omstreeks ter plaatse waar thans de hoofdplaats ligt, gevestigd, en vele inboorlingen gingen tot het Christendom over. Alleen *Valentyn* echter, spreekt van het bouwen van een fort.

Dat door *Pereira* in 1569 een fort gebouwd werd, vindt men bij *Tiele* bevestigd; dit fort lag evenwel niet op *Leytimor* maar op *Hitoe*. *Pereira* vond destijds de kustplaatsen op *Leytimor* nagenoeg verwoest, en door de Christenen, die daar vroeger gewoond hadden, verlaten.

Of er dus wel veel nazaten van de volgens *Valentyn* in 1538 achtergelaten Mardijkers, het Mardijkers-kwartier op *Amboina* zullen hebben helpen uitmaken, schijnt twijfelachtig. Waarschijnlijk hebben de inlandsche Christenen die, blijkens *Tiele*, met eenige Paters Jezuiten en Portugeezen in 1574, na den val van het Portugeesche fort te *Ternate*, naar *Amboina* overgingen, een belangrijker aandeel gehad in de vorming der Mardijkers-kolonie.

6. Als sub 4, doch pag 123 en 124.

Valentyn noemt hier de kampong waar de Mardijkers wonen: *Mareddeyka*. Deze spelling doet denken aan het Sanskrietsche grondwoord *mārādhikāri*, dat in het woordenboek van Prof. *Pijnappel* met een ? achter *mardahika* vermeld wordt, en beteekent: „die het recht heeft van leven en dood van zijn slaven."

Dat de op pag. 270 van hetzelfde deel door *Valentyn* medegedeelde cijfers niet overeenkomen met die, welke op pag. 123 voorkomen, waarschuwt ons voorzichtig te zijn.

Op pag. 270, waar hij de vrijlieden optelt, worden vermeld 232 Mardijkers of „swarte Vrylieden", en bovendien nog 210 Vrylieden, zonder nadere omschrijving, dan „Macassaaren, Boetonders enz."

7. „De benoemde Gouverneur Generaal *Jan Pietersz. Coen*, en de Raden van *Indie Pieter de Carpentier*, en *Pieter*

Dircks aan de Bewindhebbers der Gen. Oost-Ind. Comp. (Heeren XVII)."

Aan boord van het schip de Oude Zon, omtrent drie mijlen beoosten *Japara*, 13 Januari 1619.

Opgenomen op pag. 112 van het sub 3 vermelde IV^de^ deel van *Jhr. Mr. de Jonge*. Zie aldaar pag. 125.

8. „De eerste Statuten van *Batavia*,"

„e. Dinxdach adij XVIII Augusto anno 1620."

Opgenomen op pag. 228 van het IV^de^ deel van *Jhr. Mr. de Jonge*. Zie aldaar pag. 233.

9. Punt 27 van het „Advijs van *Coen*" sub 2 vermeld. Zie pag. 76 en 77 der daargenoemde „Kronijk."

10. Het hierbedoelde reglement komt voor sub no. 24 der „Statuten van *Batavia*, volgens *A. van Diemen*."

In de „Realia" wordt voor dit reglement verwezen naar de ordonnantie van 28 April 1638; maar dit schijnt eene vergissing, want die ordonnantie handelt over de oprichting van een schutters-doelen; het oorpronkelijk schutterij-reglement zal wel van ouderen datum zijn.

Dat er later 7 kompagniën Mardijkers waren, wordt medegedeeld door *Mr. J. A. van der Chijs*, in „De Nederlanders te *Jakatra*" opgenomen onder de afzonderlijke werken van het Kon. Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde van N.-I. (1860). Zie pag. 260.

11. *François Valentyn*; deel IV a. „Beschrijving van *Groot Djava* ofte *Java Major*." Zie aldaar pag. 254 en 255.

12. Als voren, doch pag. 248 en 254.

13. Zie deel VI pag. CVIII van het sub 3 genoemde werk van *Jhr. Mr. de Jonge*.

14. "De Gouverneur-Generaal *Joan Maetsuyker* en Rade van *Indie* aan de Bewindhebbers der Gen. O. I. Comp. (Heeren XVII). *Batavia*, dd. 5 July 1677;" opgenomen in deel VI vd. op pag. 166. Zie aldaar pag. 171.

15. Als sub 11, doch pag. 314.

16. *François Valentyn*, deel IV b. "Zaaken van den Godsdienst op het Eyland *Java*." Zie aldaar pag. 73.

17. "Beschrijving van het eiland *Timor*, voor zoo ver het tot nog toe bekend is", door *Mr. W. van Hogendorp;* opgenomen in den derden druk (1825) der "Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen" eerste deel. Zie aldaar pag. 194.

18. "Korte schets van de Bezittingen der Ned. O. Ind. Maatschappij, benevens eene beschrijving van het koningrijk *Jaccatra* en de stad *Batavia*", door *Mr. J. C. M. Radermacher* en *Mr. W. van Hogendorp;* opgenomen in bovengenoemde "Verhandelingen" eerste deel. Zie aldaar pag. 43.

19. Een gedeelte van het door dezen commissaris uitgebracht rapport is opgenomen in het eerste deel (1838) van het "Tijdschrift voor Neêrland's Indië", onder den titel "*Timor* in 1831," en geteekend: *Francis*. Zie aldaar pag. 353.

20. "Reis door den Indischen archipel in het belang der Evangelische zending", door *L. J. van Rhijn* (1851). Zie aldaar pag. 538.

21. "Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië", 13de Jaargang tweede deel (1851). Zie aldaar: noot van de redactie, op pag 156.

22. "Het eiland *Timor*" door Prof. *P. J. Veth;* opgenomen

in "de Gids", 19de jaargang (nieuwe serie 8ste jaargang) 1855. Het verhaal van *Penfoeïk* vindt men op pag. 608-611 van het eerste deel.

23 "Handleiding bij de beoefening der land- en volkenkunde van Nederlandsch Oost Indië" door *Dr. J. J. de Hollander*, tweede deel (tweede uitgave) 1869. Zie aldaar noot op pag. 535.

24. "Bijdragen tot de kennis van *Timor* en eenige andere naburige eilanden", deel uitmakende van de "Reizen en Onderzoekingen in den Indischen archipel gedaan op last der Ned. Ind. regeering tusschen de jaren 1828 en 1836," door *Dr. Salomon Müller*, tweede deel", uitgegeven in 1857 onder de "Werken van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië." Zie aldaar, voor zoo ver *Penfoeïk* aangaat, pag. 115-117.

25. "Bijdragen tot de geschiedenis van het eiland *Timor*" door *G. Heijmering;* opgenomen in het "Tijdschrift voor Neêrland's Indië", 9de Jaargang 3de deel, 1847. Zie aldaar voor de geschiedenis van *Penfoeïk*, pag. 140-161.

26. Omtrent het tijdstip van de eerste vestiging der Portugeezen vindt men verschillende, meestal vrij onbepaalde opgaven.

Prof. *Veth* had in 1855 (zie 22) dat tijdstip nergens aangeduid gevonden.

In 1860 schreef *Affonso de Castro*, gouverneur van Portugeesch *Timor*, een artikel, getiteld: "Résumé historique de l' établissement Portugais à *Timor*, des us et coutumes de ses habitants." Dit artikel is opgenomen in het "Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde", deel XI (vierde serie deel II) 1862.

De Castro zelf erkent dat zijn artikel min of meer op-

pervlakkig is; „le travail que je présente n'a pas la prétention d' être un mémoire historique;" 't is ook geen „travail sérieux" zegt de schrijver. Deze bron dient dus onder zekere reserve gebruikt te worden; maar het komt mij voor, dat Portugeesche gegevens in elk geval meer vertrouwen verdienen voor gebeurtenissen, die uitsluitend de Portugeezen en hunne huishouding aangaan, dan de onzekere berichten die door onze geschiedschrijvers daaromtrent zijn geboekstaafd.

In de reeds sub 5 vermelde studie van *Tiele* wordt tot nog toe weinig over *Solor* en *Timor* aangetroffen. Wij lezen daar echter, dat *Timor* meermalen door Europeesche zeevaarders werd aangedaan in de eerste helft der 16de eeuw; dat in 1522 enkele Spanjaarden van de „*Victoria*" onder *Juan Sebastian d' Elcano* op dat eiland deserteerden, en dat reeds in of vóór 1559 eenige Portugeezen op *Solor* woonden.

Zoowel dáár als op *Timor* zou destijds reeds een niet onaanzienlijk aantal inlanders het Christendom aangenomen hebben.

Men had dan ook verzocht een leeraar van het Jezuiten-College te *Malaka* naar die gewesten te zenden; maar aan dit aanzoek kon niet worden voldaan, omdat geen der paters gemist kon worden.

Van eene vestiging der Dominicanen spreekt *Tiele* niet; maar de berichten omtrent *Solor*, door hem medegedeeld in het derde hoofdstuk van het vierde gedeelte zijner studie, zijn ook ontleend aan brieven van 1559 of vroeger. Daar nu uit die berichten blijkt, dat er destijds op *Solor* behoefte bestond aan geestelijken, en de Jezuiten niet bij machte waren in die behoefte te voorzien, heeft het bericht van *de Castro*, dat de Dominicanen zich in 1561 aldaar vestigden, niets onwaarschijnlijks.

Ook *Valentyn* (zie sub 27) spreekt van Dominicanen, die in 1613 op *Solor* waren. Toch heb ik nergens el-

ders dan bij *de Castro* de eerste vestiging vermeld gevonden.

In „les Colonies Portugaises" (reeds sub 5 genoemd) vindt men aangeteekend:

„1595. Les Portugais bâtissent un fort à *Solor*". Overigens heb ik daar geene gegevens van *Solor* of *Timor* aangetroffen, die hier van dienst kunnen zijn.

Een andere bron waarover ik beschikken kan, is in 't Portugeesch geschreven, en daar ik deze taal niet versta, kan ik naar de beteekenis slechts gissen. Voor hen die gelukkiger zijn, schrijf ik het volgende citaat af, uit het werk, getiteld: „Geographia e estatistica de *Portugal* e colonias com um atlas", por *Gerardo A. Pery* (*Lisboa* 1875).

„O primeiro estabelecimento dos portuguezes no archi„pelago de *Sonda* foi em *Solor*, ilha descoberta em 1511 „a 1512.

„Foram os missionarios franciscanos que edificaram n' „aquella ilha a primeira igreja e fundaram a primeira for„taleza. D' ali começaram o seu commercio com as outras „ilhas, catechisando ao mesmo tempo os povos. Estabe„leceram-se depois na ilha de *Flores* e em *Lifau*, onde „fundaram, em 1660, a praça de *Lifau*. Em 1701 foi „tirada a administração d' estas colonias aos missionarios, „em consequencia das delapidações por elles praticadas, sen„do então nomeado o primeiro governador de *Timor* e *Solor*."

Stelt deze schrijver de vestiging niet in 1511 à 1512, en schrijft hij ze niet toe aan de Franciscanen, in stede van aan de Dominicanen? Ook schijnt hij aan te nemen, dat die geestelijken, welke dan ook, zelfstandig gezag bleven voeren tot 1701, toen de eerste gouverneur van wege de kroon werd aangesteld.

Dit nu komt vrij wel overeen met de lezing van *de Castro*, waar hij van de monnikken zegt: „Dans les „premières années de leur établissement, ils dirigèrent „non seulement le spirituel, mais aussi le temporel, et

„il paraît qu'il y a eu un gouverneur, nommé par le „supérieur des Dominicains. Le Vice-Roi de l' Inde a „mis un terme à cet état de choses en nommant un gou„verneur de *Timor* et *Solor*."

Deze, door de Dominicanen benoemde gouverneurs waren dus zeker de „teninty-generaals" van onze geschiedschrijvers, hoewel ik dezen titel bij de Portugeesche schrijvers niet heb aangetroffen.

Die waardigheid, hoewel niet aan de kroon ontleend, had dus min of meer recht van bestaan, zoolang de Portugeesche regeering de nederzettingen op *Solor* en *Timor* aan eigen lot overliet, en verloor eigenlijk hare raison d' être, toen in 1701 een wettige gouverneur benoemd werd.

Maar zoo begrepen de oude kolonisten het niet; die primitieve stichters der kolonie, met hunne afstammelingen en bondgenooten, door de onzen zwarte Portugeezen genoemd, gingen voort hunne eigene hoofden te kiezen, die door de onzen nog steeds „teninty generaals" maar door *de Castro* „les chefs des rebelles" genoemd worden.

De namen van *d' Hornay* en *da Costa* treffen wij ook bij *de Castro* aan.

27. *François Valentyn*, deel III b. „Naaukeurige verhandeling van *Banda*" enz. Zie aldaar pag. 123 en 124.

Valentyn zegt hier o. a., na verhaald te hebben hoe het „casteel van *Solor*" door de onzen genomen was. „Uit deze „vesting trokken wel 1000 zielen, waaronder 250 Swar„ten en Misticen, omtrent 30 Portugeezen en 7 Domi„nicaner monnikken, die meest na *Malacca*, 2 of 3 uitge„zondert, die nevens alle de Swarten bij de onzen bleven, „vertrokken zijn."

28. Als voren, doch pag 125 en 126.

Of die tocht van *de Vlaming* in 1656 plaats gevonden heeft, zoo als *Valentyn* op pag. 115, en ook aan het

hoofd van het 9de hoofdstuk opgeeft? Pag. 126 zou eer aan een later tijdstip doen denken.

29. De hier gegeven voorstelling der verplaatsing van den Portugeeschen bestuurszetel van *Lifao* naar *Deli* of *Dilly*, is van *de Castro* (zie sub 26).

De Castro heeft dus de onzekerheid, die bij de Nederlandsche schrijvers bestond omtrent het tijdstip van, en de beweegreden tot het verheffen van *Deli* tot bestuurszetel, opgeheven.

Heijmering bracht die gebeurtenis in verband met den moord op *von Pluskow* gepleegd in 1761 (zie sub 25), een verband dat Prof. *Veth* reeds verdacht voorkwam (zie sub 22).

Van die vlucht des Portugeeschen gouverneurs naar *Koepang* in 1761, maakt *de Castro* evenmin melding, als van de gebeurtenissen van 1749.

Het tijdperk van 1732—1769 in 't algemeen besprekende, zegt hij voor zoo ver de Nederlanders aangaat, het volgende: "Nous passerons sous silence les usurpations "des Hollandais à cette époque et les révoltes qu'ils "excitaient entre les rajahs, qui nous étaient soumis. Tout "le monde sait, comment les Hollandais, par leurs intri"gues, et par les traités faits au nom de la Compagnie "avec les rajahs, nos vassaux, nous ont pris une moitié "de l'île de *Timor*, dans laquelle ils ne possédaient de "droit, que le petit espace de *Coupang*."

Het Bataviaasch archief bevat omtrent dit tijdperk nog tal van gegevens, die een eigenaardig licht werpen op de verhouding tusschen blanke en zwarte Portugeezen onderling en op het standpunt, dat zij tegenover de Nederlanders innamen.

Herhaaldelijk beklaagde zich de Indische Regeering bij den gouverneur van *Lifao* over de handelingen der zwarte Portugeezen, terwijl zij haar recht op het bezit van *Timor*

baseerde op de schenking van dit eiland in 1683, door den koning van *Ternate*.

In de »Diverse aanteekeningen uit het archief dezer »residentie (1746 — 1804)" vind ik o. a. melding gemaakt van het »vermaarde protest van den Gouv. Gen. »*Joan van Hoorn* tegen de geweldenarijen der Portugeezen, dd. 13 Maart 1705."

Uit een schrijven van den Gouv. Gen. *Mossel* dd. 15 Juni 1753 aan den onderkoning van *Goa*, blijkt dat de gouverneur van *Lifao* reeds vroeger verklaard had niets gemeen te hebben met »den opworpeling van Tenenty-generaal", die in 1714, 1735, 1745 en 1749 ons kantoor te *Koepang* had aangevallen.

Wel verre van onder de kroon van *Portugal* te behooren, had die tenenty-generaal in 1733 (*de Castro* zegt 1731-1732) *Lifao* nog aangevallen.

De Gouv. Gen. *Mossel* scheen aan die verklaringen van *Lifao's* gouverneur niet veel vertrouwen te schenken en vroeg nu eene pertinente verklaring van den onderkoning van *Goa*, of die zwarte Portugeezen al of niet moesten beschouwd worden als onderdanen van de kroon van *Portugal*.

Aan dit verzoek schijnt niet voldaan te zijn; de Portugeezen lieten het steeds van de omstandigheden afhangen, of ze hunne zwarte naamgenooten zouden erkennen, dan wel negeeren.

Hoe de Indische Regeering over de onderlinge verhouding der Portugeezen dacht, blijkt o. a. uit de »Besognes der hooge regeering te Batavia, gehouden over de commissie van *Paravicini* naar *Timor*, 1756" door *P. A. Leupe*, opgenomen op pag. 420 en vv. der »Bijdragen enz." sub. 5 genoemd, 4de volgreeks (1ste deel) 1877.

Intusschen werd het bestuur te *Koepang* meermalen in de twisten der Portugeezen betrokken.

Onze geschiedschrijvers schijnen hieromtrent slechts zeer onvolledige inlichtingen gehad te hebben; en het is daar-

om zeker niet zonder belang, hier mede te deelen wat het Bataviaasch archief vermeldt, omtrent de omstandigheden, die betrekking hebben op den moord van *von Pluskow*, en de verplaatsing van den Portugeeschen bestuurszetel naar *Deli.*

Blijkens eene „Specifieke opgave" sub. 50 nader vermeld, was de Portugeesche Gouverneur in 1761 door een priester verjaagd, waarop hij naar *Koepang* vluchtte en de hulp der Compagnie inriep.

Deze bijzonderheid wordt ook door *Heijmering* medegedeeld; doch deze schrijver is van meening, dat die vlucht slechts een list was, om *von Pluskow* in 't verderf te storten; en het vrij uitvoerige, aan de overlevering ontleende verhaal heeft de strekking om aan te toonen, dat de moord van *von Pluskow* het gevolg was van een vooraf beraamd plan tusschen de gewaande vluchtelingen en de zwarte Portugeezen.

Te vreemder is dit vasthouden aan de overlevering, omdat *Heijmering* de „missive van het provisionneel opperhoofd van 21 November 1761" (bij vergissing zeker door hem als van 1762 vermeld) gekend schijnt te hebben.

In de „Specifieke opgave" vd. toch, komt het volgende extract uit dien brief voor:

„De Portugeesche Gouverneur wordt door het opper„hoofd *von Pluskow* gewapenderhand hersteld. De Ko„ningen van *Oekoessie* en *Naymoettie*, *Francisco Hornay* en „*Anthoni da Costa* lokken het opperhoofd *von Pluskow*, „onder voorgeven van zich aan de Compagnie te willen „onderwerpen, aan wal. Deze, hiertoe overgaande, wordt, „na met vele eerbewijzen te zijn ontvangen, en toen zij „merkten er geene meerdere manschappen van het schip „wierden afgezonden om het opperhoofd te volgen, met „deszelfs gevolg, bestaande in een vaandrig en drie bur„gers, verraderlijk vermoord.

„Datzelfde lot ondergingen ook de onderstuurman en „zes sloeproeiers.

„Het Portugeesche bestuur daardoor weder in de war „gekomen zijnde, zoo vertrouwt de Portugeesche Gouver-„neur zich niet langer op *Liphao*, maar keert met het „schip „de Batavier", waarmede hij en *von Pluskow* waren „gekomen, naar *Koepang* terug. De mousson te ver ver-„loopen zijnde, zou kon door dat vaartuig toen niets ter „wreking der moord tegen *Oekoessie* ondernomen worden."

Die laatste zinsneden, door *Heijmering* niet vermeld, heffen, naar 't mij voorkomt, den blaam op den Portugeeschen gouverneur geworpen, geheel op.

Ook de wijze, waarop *Heijmering* de redenen tracht aan te toonen, waarom *Oekoessie* niet gestraft werd, schijnt minder juist te zijn. Het bestuur te *Koepang* schijnt wel degelijk voorstellen gedaan te hebben, om wraak te nemen over het gebeurde; maar de Indische regeering weigerde hare goedkeuring. Als den korten inhoud toch der regeeringsmissive van 18 Februari 1762, vind ik vermeld:

„Last om geene wraak over het voorgevallene te *Oe-„koessie* te nemen; vooreerst omdat onmagt het belet op „eene éclatante wijze te doen, en ten tweede, omdat het „de schuld van het opperhoofd *von Pluskow* is geweest, „daar hij zich om eigen glorie en gewin, met zaken heeft „bemoeid, die de Compagnie nimmer tot voordeel konden zijn."

Had het bestuur dus in 1761 de blanke Portugeezen ondersteund, in 1767 toen de onlusten heerschten, die met de vlucht van den gouverneur der blanke Portugeezen naar *Deli* eindigden, riep *Francisco d' Hornay* daarentegen de hulp der Compagnie in tegen den gouverneur; maar de Regeering gelastte bij secreeten brief van 31 December 1767, aan het opperhoofd *Cornabé*, zich buiten de Portugeesche quaesties te houden.

Uit den secreeten brief dd. 5 December 1768 door de

Regeering aan hetzelfde opperhoofd gericht, blijkt, dat de Portugeesche gouverneur *de Menegès*, 23 aanzienlijke zwarte Portugeezen, naar hem afgevaardigd om over een verdrag te onderhandelen, vermoord had, en nu ingesloten was binnen *Lifao*. *Cornabé* achtte het zeer mogelijk, dat *de Menegès*, zoo hij nog ontsnappen mocht, de wijk zou nemen naar *Koepang*, en vroeg instructies, hoe hij in zulk een geval zou moeten handelen, waarop de Regeering antwoordde dat men dan *d'Hornaij* moest trachten te bewegen, den vluchteling vrij te laten vertrekken naar *Batavia* of *Macao*.

De Compagnie stond toen op een goeden voet met *d'Hornay*, want deze scheen zelfs te kennen gegeven te hebben, *Lifao* aan haar te willen afstaan, zoodra hij de blanke Portugeezen verdreven zou hebben. De Regeering gelastte, zoo die afstand mocht worden aangeboden, te beginnen met beleefd te weigeren, maar intusschen alle informaties te nemen, die konden strekken tot beantwoording der vraag, of de overneming voordeelig zou zijn of niet.

In den „secreeten brief van de regeering dd. 31 December 1769" wordt 11 Augustus 1769 — even als bij *de Castro* — genoemd, als de datum, waarop de Portugeesche gouverneur uit *Lifao* vluchtte.

De maatregelen door *Cornabé* genomen, om te beletten dat die gouverneur zich naar *Solor* of *Maubara* begeven zoude, werden bij hetzelfde schrijven door de Regeering goedgekeurd.

Intusschen bleven de onderhandelingen, of althans de gedachtenwisselingen, over den afstand van *Lifao* aan de Compagnie, nog steeds slepende.

Op *Timor* was men geneigd den afstand te accepteeren; zelfs steunde men dat denkbeeld door de mededeeling dat „de Franschen er anders wel trek in zouden hebben."

Maar blijkens „secreeten brief dd 31. December 1770" zag de Indische Regeering eindelijk definitief van de an-

nexatie af; zij vond het te gevaarlijk, zich te midden van rebellen, als de zwarte Portugeezen, te vestigen.

Later kwamen de quaesties omtrent ons recht van bezit op *Timor*, en de waarde der contracten met de bergvolken gesloten, meermalen weder op het tapijt; en het is merkwaardig dat reeds in 1788 door den Gouv. Gen. *Alting* bij brief van 20 Maart gelast werd, zich niet meer te beroepen op de contracten in 1756 door *Paravicini* gesloten.

30. In het archief te *Batavia* bevinden zich de kopieën van twee brieven, beide gedateerd 5 Januari 1749, de eerste geteekend door 11 koningen van *Amacone*, de laatste door 7 koningen van *Amanoebang*.

Die van *Amacone* verklaren dat zij gevlucht waren, toen de zwarte Portugeezen, als een gevolg hunner oorlogen met *Amanoebang* en *Amfoang* „onzen broeder *D. Sebastião*, en de andere koningen van *Sorobião*" hadden laten opvatten. Zij waren nu naar *Koepang* gekomen met 2305 gewapende mannen, buiten de vrouwen en kinderen.

De koningen van *Amanoebang* geven een verhaal van 't gebeurde. Zij zeggen dat het vechten en bloedvergieten begonnen was, toen *Costa Sandolo*, de broeder van *Caspar de Costa*, anders genaamd *Pasqual de Costa*, luitenant van de provincie *Amanoebang*, op last van *D. Caspar de Costa* generaal-luitenant, alsmede van den capitein-generaal dier volkplanting *Domingo de Faria* „deszelfs schoonvader" twee Tommagongs had laten vermoorden.

Wat al die titels beteekenen, en hoe het kwam dat het gezag der zwarte Portugeezen erkend werd in het door een contract met ons verbondene *Amanoebang*, is mij niet gebleken.

Merkwaardig is, dat onder de onderteekenaars o. a. voorkomt: *D. Sebastião fernd^o^ Varella*, terwijl het, volgens *de Castro* ook een *Varella* was, die in 1782 als laatst

overgeblevene chef der oproerige zwarte Portugeezen, vrede sloot met den gouverneur *da Gama*.

Onder de uitgewekene koningen van *Amacone* schijnt het eerste hoofd, of „de keizer" niet geweest te zijn; althans, later zal blijken dat deze in de gelederen des vijands gesneuveld is.

31. *Heijmering* zegt, dat ook deze bijzonderheid door de overlevering bewaard is, die er bij voegt, dat het opperhoofd niet meer aan wal durfde komen, voor dat hij volkomene zekerheid had, dat het gevaar geweken was.

Of het opperhoofd hier al of niet door de overlevering belasterd is, zal wel nimmer uitgemaakt kunnen worden.

In elk geval heeft *Heijmering* er geen reden in gezien, dat opperhoofd niet steeds te qualificeeren als: braaf, voortreffelijk, waardig enz, 't geen nog al afwijkt van de appreciatie van *Mr. van der Chijs*, die zegt dat ditzelfde opperhoofd „niet zoo 'n onbeduidend individu, maar daarentegen een doortrapte schelm" schijnt geweest te te zijn. (Zie sub. 39)

32. „Brief van Bewindhebbers der O. I. C. aan de Indische regeering dd. 11 October 1749."

33. „Geschiedenis der Nederlanders buiten *Europa* enz." door *N. G. van Kampen*, derde deel 1e stuk (1832). Zie aldaar pag. 82 en noot op die pagina.

34. „ De militaire bezetting van *Timor* in 1757. Uittreksel uit het algemeen verslag der residentie *Timor* over 1851;" Opgenomen in het „Tijdschrift voor Ind. Taal-, Land- en Volkenkunde", deel 1 (1853).

Zie aldaar pag. 332.

35. „Register van besognes, en idem van resoluties." Zie aldaar op 28 December 1750.

36. „Brief van de Indische regeering aan Bewindhebbers dd. 31 October 1750."

37. „Toepassen” wordt hier gebruikt als synoniem met „zwarte Portugeezen”. Elders vindt men het herhaaldelijk in andere beteekenissen gebezigd.

In de: „Voyage aux Indes orientales par le *P. Paulin de S. Barthélemy*, missionnaire, tome premier (*Paris* 1808)”, vindt men op pag. 382 de volgende aanteekening: Le nom de *Toupasi* (Topas) vient du Samscredan „*Doui-bachi*”; *doui*, *deux; bachi*, *langue;* homme qui parle deux langues, interprète; tels que sont tous les toupases qui parlent la langue du pays, et un idiôme Européan, soit l'Anglais, le Hollandais, le Français ou le Portugais.

A *Cochin*, on les appelle *gente de chapeu*, c'est à dire, *gens de chapeau*, parce qu'ils portent le *topi* ou chapeau, au lieu que les autres Indous qui ne descendent pas des Européans, portent la *romali*, c'est à dire, un turban de toile de coton très-fine.”

38. „Brief van Bewindhebbers aan de Indische regeering dd. 29 September 1752.”

39. „*Koepang* omstreeks 1750” door *Mr. J. A. van der Chijs* opgenomen in het „Tijdschrift voor Ind. Taal-Land- en Volkenkunde” deel XVIII (zesde serie deel I) 1872. Zie aldaar pag. 209.

40. „Placcaat van *Paravicini* dd. 17 Julij 1756,” o. a. „statueerende wie een stok en deegen te gelijk mag dragen.”

41. „Acte van aanstelling van *H. Pieterse* tot vendrig bij de Mardijkers, dd. 29 Mei 1756.”

In deze akte komen de volgende woorden voor: „mits„gaders onder 't hooger gesag van den majoor, capitain „en Luitenants van de mardijkers.”

Zoolang niet op meer overtuigende wijze blijkt, dat er een majoor bij de Mardijkers geweest is, meen ik het er

voor te mogen houden, dat *Paravicini* hem alleen ter wille van het klankeffect eene plaats in deze akte heeft ingeruimd.

Ook in het "stok en degen-placcaat" wordt slechts van de kapiteins der burgers en Mardijkers gesproken; een majoor wordt er niet in genoemd.

42. "Memorie nagelaaten door *J. A. Paravicini*, commissaris enz. voor d' Heer *Elias Jacob Beijnon*, coopman en resideerend opperhoofd ten comptoire *Timor* tot *Coupang* (1756)."

43. "Advies van den directeur generaal *van der Parra* op het rapport van *Paravicini*" (1756 of 1757).

44. "Dagverhaal van al hetgeene in de commissie na *Timor* en *Banjermassing* remarquables voorgevallen en ter ordre van D. E. E. Heer *Johannes Andreas Paravicini* oppercoopman en sabandhaar, mitsgaders expresse commissaris van wege de Hoog Edele Indiasche Regeering na voorsch. gewesten door den ondergeteekende secretaris *Ajax Fredrik van Solms* aangetekent is, in voegen als volgt:"

Zie aldaar op de in den tekst vermelde data.

45. "Acte van dispensatie", den 7 Augustus 1756 door *Paravicini* verleend, waarbij "de rijksbestierder *Naij Takay* "met het gantse amacoonsche rijk van 't gesag der mardijkers independent" verklaard worden. *Dom Bernardo* moest aan kosten 400 Rds. betalen.

46. "Vrij-Brieff". "Den Expressen commissaris van wegens "haar hoogEdelens den gouverneur generaal ende wel "Edele Heeren Raden van Nederlandsch India ter deser "Colonie *Johannes Andreas Paravicini*, allen dengenen die "desen sullen sien ofte hooren lesen salut doen te weten: "Aangesien den mardijker *Tomas Baletoe* van *Molo* be"hoorlijk bij een gepresenteerd request versoek gedaan

"heeft om het burgervrijdom en desselfs regten en pre-"rogativen alhier ter deser plaatse te mogen jouisseren; "zoo is: dat wij voornd: *Tomas Baletoe* dit zijn versoek "niet hebbende willen weigeren, maar denselven bij desen "permitteeren, om sig als burger alhier op *Coupang* of "elders ter plaatse, daar hem zulx toegestaan is met ter "woon neder te setten, en sig alhier te eaneren, met soda-"nige nering, handteering en bedrijf als sal te raden werden, "en bij 's Comp: ordres niet g'interdiceert of verboden "is; zullende denselven dienvolgende ook gandeeren "van alle de regten en prerogativen aan de vrijheden "g'accordeert, en van alle de ingesetenen ter deser colo-"niën, als sodanig erkent, aangenomen en geconsidereert "werden, mits denselve teffens onderworpen blijve de "placcaten keuren en orndonnantien van deselve comp: "de burgers aangaande, soowel die reets gemaakt en "g'Emaneerd zijn, als ook die na desen nog mogten ge-"maakt of in der tijd g'Emaneerd werden; zullende den-"selven ingevolge van die ordres gehouden zijn, ten "minsten drie jaaren alhier als burger te blijven, dog "hem teffens ook voor 't overige toestaan en gepermit-"teerd werden het sij voor sig selven dan wel in dienst "van andere vrijburgers ter zee te mogen varen."

"Gegeven in 't casteel Concordia tot *Coupang* op 't Eijland *Groot Timor*, desen 19 May des jaars 1756."

(w. g.) "J. A. PARAVICINI."

Voor de acte van sauvegarde betaalde *Baletoe* 75, voor t' bewijs als burger 25 rds.

47. "Request om Protexie en Bescherming van *Laffo Foenij* aan den commissaris *Paravicini* (mei 1756)."

Dit stuk is hier niet overgenomen, omdat men de weerklank er van terugvindt in de sub 48 vermelde akte. Blijkbaar is het request door of van wege *Paravicini* zelven opgemaakt.

48. "Acte van sauveguarde off seureté de corps."

"*Johannes Andreas Paravicini*, commissaris van wegens zijn "Exellentie den gouverneur generaal en de raden van *Ne-"derlandsch India* over de saken en belangen van *Timor* "en elders, allen dengenen die desen sullen sien of te "hooren leesen salut doen te weten.

"Alsoo den persoon *Laffo Foenij* inwoonder deser colo-"nie, ons bij een gepresenteerd versoekschrift behoorlijk te "kennen gegeven hebbende hoe dat denselven weleer on-"der het gebied en de gehoorsaemhijd van den koning "van *Coupang* gestaen en gesorteerd, dog sig sedert eeni-"gen tijd herwaarts om redenen bij desselfs request "g'allegueerd onder 's Comp's protexie ende gehoorsaem-"hijd begeven heeft, en uijt dien hoofde versoek gedaen, "hem, benevens zijne onderhorige, te samen vierhondert "koppen uijtmakende, uijt een bijsondere gratie en goed-"hijd onder 's Comp. protexie te accepteeren, mitsgaders "dienvolgende denselven te verleenen en te beneficeeren "met Een acte van sauveguarde of brieven van bescher-"ming en beschutting soo voor zijn persoon Lijff goed, "vrouw, kinderen en verdere familie, alsook alle zijne "onderhorige voormeld.

"Zoo is 't dat wij denselven zulx niet hebbende willen "weigeren maar gewillig accordeeren, gem: *Laffo Foenij* "mits desen onder 's Comp. protexie aannemen, en verse-"keren deselve haare uijtgestreckthijd te zullen genieten, "mitsgad. denselven voortaan aan te merken en te con-"sidereeren, als een getrou 's Comp. onderdaan, ordon-"neerende en bevelende uijt dien hoofde alle 's Comp "dienaaren en onderdanen, insonderhijd alle ingesetenen "deser Colonie sonder onderschijd, dat sig niemand zal "hebben te onderstaan gem. *Laffo Foenij* eenig leed toe "te voegen nog hem in eeniger manieren te molesteeren lastig vallen of in 't vreedsaem bezit van zijn goed ofte "goederen te ontrusten, maar denselven aan te zien, als

„een getrouw 's Comp's onderdaan medeburger mardijker „en goed ingesetenen deser colonie, zullende denselven „ingevolge van dien door 't alhier resideerend Opperhoofd „en den raad bij alle gelegendheden als sodanig gemainc„tineerd g'adsisteerd mitsg: denselven alle regten vrijheden „voorregten en privelegiën soo openbaar als bijsonders, „kerkelijke ofte burgerlijke, aan de mardijkers hier te „lande toegestaan, jonisseeren en daarin gehandhaaft „werden.

„Gegeven in 't casteel „Concordia" tot *Coupang* op „'t Eijland *Groot Timor* den 25 May 1756.

(w. g.) J. A. PARAVICINI.

Voor deze akte betaalde *Laffo Foenij* 100 rds.

49. „Brief van de Indische regeering aan het opperhoofd te *Timor* dd. 31 December 1758."

50. „Specifieke opgave van alle memorieen, rapporten, verslagen, of andere, voor de geschiedenis belangrijke schrifturen van vóór het jaar 1816, zich bevindende in de archieven der residentie *Timor*."

Hier vindt men o. a. vermeld bij het jaar 1759, wat in den tekst reeds is opgenomen.

51. „Register van besognes en idem van resoluties." Zie aldaar op 3 December 1759.

Merkwaardig is de wijziging door de Indische Regeering gemaakt in art. 3 van het concept-reglement, tengevolge waarvan de boete van 50 rds., die *von Pluskow* wenschte te stellen op het zich begeven onder de Mardijkers, zonder voorkennis van het opperhoofd, teruggebracht werd op 5 rds.

Wij zagen reeds, dat *Beijnon* zich beriep op den wensch der Indische Regeering om de macht der Mardijkers steeds uit te breiden, toen *Paravicini* er van sprak, om die

macht te fnuiken, en dat deze toch toeliet, dat de 200 onderdanen van *Sonnebait* onder de Mardijkers zouden blijven, en dat *Lafoe Foenij* met zijne 400 volgelingen onder hen zou worden opgenomen.

Het artikel 3 van *von Pluskow* doet denken, dat de Mardijkers te sterk werden naar zijn zin, en toelieten dat zich vreemdelingen onder hen vestigden, zonder dat het bestuur er iets van wist. Was dit werkelijk de strekking, dan zou de Regeering door $^{9}/_{10}$ van de boete af te nemen, getrouw zijn gebleven aan de algemeene gedragslijn ten opzichte van de Mardijkers aangenomen.

Ook het verminderen der boete op het wegblijven van de exercitie getuigt, dat men te *Batavia* minder dan op *Timor* de noodzakelijkheid inzag, om de Mardijkers tot orde en opvolging van gegeven bevelen, te dwingen.

52. „Brief van de Indische regeering dd. 31 December 1759 aan den koopman *Albrecht von Pluskow* opperhoofd, benevens den raad aldaar" (*Timor*).

53. „Minuut secreete brieven naar *Timor*". Dáár leest men: „aan den ondercoopman en G'elegeert Opperhoofd *M. Bartholomeus van Voorst* 31 December 1764. Copie toegezonden van een klacht van *Frans* en *Herman Mankana* met last tot onderzoek."

54. Als voren aan idem, doch dd. 31 December 1765. „Den „gewezene mardijker kapiteins *F.* en *H. Mancaan* het „door *ter Herbruggen* afgeperste terug doen betalen."

Uit de vergelijking van dezen brief met dien van 1764, in het vorige punt genoemd, blijkt, dat met *Maucaan* of *Mancaan* en *Mankana* steeds dezelfde naam bedoeld wordt, zoodat het „*Monkana*" van *Heijmering*, zonder eenigen twijfel op *Frans Carelsz* betrekking heeft.

55. „Specifieke opgave" sub 50 vermeld. Men leest daar:

„1767. Jaarlijksch verslag van het opperhoofd dd. 27 September.

„De tolk *F. G. Gheesens* met bijhebbende 30 Mardij-„kers bij de goudrivier *Thepas*, des nachts door de Molo-„nezen overvallen en vermoord, even als de rijksbestierder „van *Amacono*. Het goud zoeken daardoor geheel in dui-„gen geraakt, kan niet weder op touw gezet worden, „dan door kracht van wapenen. Verzoek om versterking „van dit kantoor."

Later volgt in denzelfden brief:

„De vaandrig *Bauer* met 12 soldaten en de Mardijkers „gezonden, om de Molonezen voor het vermoorden des „tolks enz. te straffen; maar bedugt voor verraad, en niet „kunnende vertrouwen op de Mardijkers, zoo keert hij „onverrigterzake terug."

De treurige afloop van die goudzoekerij, bij welke gelegenheid o. a. ook *Jozef Kana* vermoord zoude zijn, wordt door *Dr. Müller* (zie 24) verhaald op pag 138, en door Prof. *Veth* (zie 22) op pag. 706.

56. „Memorie nagelaten door 't afgaande opperhoofd *Alexan-„der Cornabé*, aan zijnen vervanger den onderkoopman *Ba-„rend Willem Fockens*, aankomend opperhoofd van *Timor*, „September 1771."

57. „Memorie van *B. W. Fockens* aan *W. A. van Este*. *Timor*, „10 Julij 1777."

Uit de dagteekening dezer nota blijkt reeds, dat *van Este* in 1777 aan het bestuur kwam, en niet in 1784, zoo als door *Heijmering* en Prof. *Veth* vermeld wordt.

Uit de „Personalia" is mij gebleken, dat de benoeming van *van Este* tot onderkoopman, opperhoofd van *Timor*, bij Patriaschen brief van 8 October 1778 bevestigd werd (resolutie van 21 Juni 1779).

Bij resolutie van 13 December 1782 werd hij gehono-

reerd met den titel en rang als koopman; en dit besluit werd geapprobeerd bij Patriaschen brief dd. 17 Mei 1784 (resolutie van 19 Maart 1785).

Bij resolutie dd. 29 December 1788, werd hij voorgedragen voor opperkoopman, waarop bij resolutie dd. 17 Juli 1789 approbatie volgde.

De Regeering was zeer ingenomen met het bestuur van *van Este*.

58. Wel heb ik uit verscheidene secreete en andere resoluties van 1797 en 1798 gezien, dat *Greeving* met eenige Engelsche krijgsgevangenen te *Batavia* aankwam, en dat de Regeering hem aanvankelijk in 't gelijk stelde, en als een held beschouwde.

Niet alleen werd het opperhoofd *Wanjon* ontslagen en door *Greeving* vervangen, deze *Wanjon* werd opgeroepen naar *Batavia*, om zich te verantwoorden op de hem ten laste gelegde lafhartigheid.

Toen *Wanjon* evenwel zijne verdediging had ingediend, was de Regeering minder overtuigd van zijne schuld; de verschillende verklaringen waren zóó uiteenloopend, dat men geene beslissing durfde nemen. Dàarom werd besloten *Doser* als commissaris naar *Timor* te zenden, om de ware toedracht te onderzoeken. Het rapport van dezen commissaris heb ik niet kunnen vinden, en volgens *D. B.* 's mededeelingen in het Tijdsch. voor N. Indië (zie bij 62), bestaat er weinig kans op, dat de waarheid aan het licht zal komen.

Blijkens de sub 50 vermelde „Specifieke opgave" had het opperhoofd *Wanjon*, bij schrijven van 5 Juli 1797 de volgende voorstelling van de zaak gegeven.

„Den 10den Junij vertoonden de Engelschen zich met „twee schepen voor *Timor Koepang*, zonden eene sloep met „drie officieren, en eischen *Timor* op; wordt 6 uren uit„stel gevraagd en verkregen. Geene genoegzame magt bij

„elkander kunnende krijgen, daar Inlanders en Chineezen „naar het gebergte waren gevlugt, zoo wordt tot de „overgave besloten en de sleutels van het kasteel over„gegeven.

„Den anderen dag (11 Junij) bezetten de Engelschen „het kasteel met een officier en 30 manschappen, en ont„wapenen de bezetting.

„In den loop van den dag heeft de secunde *Greeving* „eenige Timorezen en Rottinezen, alsmede eenige slaven „bij elkander weten te krijgen, en laat door die, de En„gelschen in de Chineesche kampong, ten getalle van 10 „verraderlijk vermoorden.

„Doet daarop het kasteel aanvallen, waaruit de En„gelschen, niettegenstaande zij hulp van de schepen krij„gen, en zoowel van de schepen als uit het fort onop„houdelijk *Koepang* beschieten, worden verdreven, en, „nadat ze alvorens den brand in de huizen hebben ge„stoken, geplunderd en vernield wat niet mede te nemen „is, en verscheidene gebouwen in de lucht doen springen, „verbranden ze de in de rivier liggende schepen, en „embarkeeren zich weder, nemen twee schepen, die op de „reede liggen, en zeilen weg."

59. „Brief van de Indische Regeering aan den onderkoopman „*Pieter Bernardus van Kruijne* opperhoofd en den Boek„houder *Philip Christiaan Curtzen* secunde aldaar. (*Timor*)
„*Batavia* in 't kasteel den 10 Maart 1807."
Zie aldaar § 19.

60. „Brief van *Timor* aan de Indische Regeering dd. 10 Sep„tember 1808, geteekend door *P. Stopkeerb* en *T. P.* „*Ch. Kurtzen.*"
Zie aldaar § 19.

61. Deze *Stopkeerb* was op reis van Batavia naar *Koepang* o[p] den 24 Februari 1808 gevangen genomen, door een „drie

mast Engels visser (sig noemende fregat)" genaamd *Dubuc* kapitein *S. Chase*, en opgebracht naar Portugeesch *Deli*.

Van dáár schreef hij den 14den (of 16den) Maart, aan den Gouv. Gen. *Daendels*.

Den 13den Mei kwam *Stopkeerb* op *Koepang*; en uit een brief van 5 October 1809 blijkt, dat hij in 1809 reeds ontslag verzocht had „wegens ziekte."

Het duurde evenwel tot den 11den van Grasmaand 1810, voor dat *Hazaart*, die den 3den t. v. was aangekomen, het bestuur overnam.

Dit blijkt uit eene door *Hazaart* en *Stopkeerb* onderteekende missive aan de Regeering.

De eerstgenoemde is dus niet in 1809 aan 't bestuur gekomen, maar in 1810.

62. Door *Heijmering* en Prof. *Veth* wordt 1810 genoemd als het jaar, waarin deze gebeurtenis plaats greep.

Daarentegen vindt men 1811 vermeld, door *D. B.* in het artikel „Het eiland *Timor*," voorkomende in het Tijdschrift voor Ned. Indië, 14den jaargang eerste deel, 1852.

Op pag. 338 van de „Reis naar het Oostelijk gedeelte van den Ind. Archipel in het jaar 1821, door *C. G. C. Reinwardt* (1858), komt Prof. *W. H. de Vriese* op tegen het jaartal 1810, dat hij ook in het regeeringsverslag over 1850 vermeld vond.

Ter loops merk ik op dat Prof. *de Vriese* d. t. p. 7 Juni opgeeft als den dag waarop de door hem besproken executie zou hebben plaats gehad; blijkens *Daendels* „Staat enz." 1 bl. 72 was dit de datum der veroordeeling; in de Bataviasche Koloniale Courant van Vrijdag den 15den van Zomermaand 1810 (No. 24) wordt vermeld, dat de executie den 12den Juni had plaats gehad.

In No. 26 dier courant van 1811 (Vrijdag 28 Junij) vindt men het bewijs, dat de aanval der Engelschen op *Koepang* plaats vond in April 1811. Men leest daar nl:

„Tegen het einde van April jl. kwam een van *Banda* „komend linieschip voor *Koepang* op *Timor*.

„Ruim 90 man van hetzelve, in den vroegen morgen „aan den wal gezet, beklommen bij verrassing het fort, „en namen de kleine bezetting gevangen.

„De drost *Hazard* ontwaarde het ongeval nog tijdig „genoeg, om naar binnenlands te ontwijken, en hulp bij „de vorsten te zoeken, ten einde de Engelschen weder „uit te drijven.

„In dien tusschentijd sloegen de roofzieke overmees-„teraars aan het plunderen, en schudden de meeste in-„gezetenen naakt uit.

„De Timorezen, door dezen euvelmoed verbitterd, „vielen op hunne beurt de Engelschen aan, en offerden „ruim 30 man, allen europeesche soldaten en officieren „aan hunne getergde wraak op. Nog drie man met een slaaf, die tot tolk diende, namen zij gevangen. De vij-„anden, van schrik bevangen, sloten de krijgsgevangen „bezettelingen in eene kamer op, spijkerden die digt, „en vloden dien nacht van het fort naar boord van hun „vaartuig waarmede zij zeer vroeg in den morgen de ree „verlieten, en naar *Delij* stevenden.

„De drost, des morgens met ruim 500 man teruggekeerd, „kwam even te laat, om hun de vlugt af te snijden.

„Bij het vertrek der spaansche brik „*La bonne femme*" „Kapit. *Sebastiani*, den 15^den^ Mei, was op *Timor* alles wel."

D. B. weet in het bovenvermeld artikel te verhalen, dat bij deze gelegenheid, ook de Mardijkers onder de wapenen kwamen, en vertelt nog bijzonderheden, waarbij *Hazaart* en de berg-Timoreezen een veel actiever rol gespeeld zouden hebben, dan het couranten-bericht zou doen veronderstellen.

Ook de voorstelling van *Heijmering*, grootendeels door Prof. *Veth* gevolgd, ademt een dergelijken geest. Vol-

gens eerstgenoemde toch, zou *Hazaart* nog tijdig genoeg teruggekomen zijn, om de Engelschen, die in het fort de wijk genomen hadden, van de omliggende hoogten te beschieten, en twee uitvallen zegevierend af te slaan. Nadat de Engelschen 's nachts heimelijk het fort verlaten hadden, zonder de stukken behoorlijk te vernagelen of de munitie onbruikbaar te maken, zou *Hazaart* in den vroegen ochtend onmiddelijk weder bezit genomen hebben van de sterkte, en de stukken hebben doen laden, „met het „oogmerk, om den boegspriet en het roer des vijande„lijken bodems weg te schieten. Dan," aldus vervolgt *Heijmering*, „*Hazaart* op denzelfden oogenblik, toen hij „de stukken rigtte (hij had in vroeger jaren als luitenant „gediend op een van 's Compagnie's schepen), in aanmer„king nemende, dat hij geene middelen bezat, om den „alsdan waarschijnlijk krijgsgevangen gemaakten vijand „naar behooren te onderhouden, tot dat hij hem naar „*Java* zou kunnen opzenden, liet hem, zonder hem ver„der te beschadigen, naar *Banda* vertrekken, vanwaar „hij gekomen was."

Of de träditie ook hier het gebeurde met een *Penfoeïk*-tintje gekleurd zou hebben?

Zeker is het, dat op *Timor* de overlevering leeft, dat *Hazaart* in tijds teruggekomen is met de berg-Timoreezen, den vijand door geweervuur uit het fort verdreven heeft, en niet uit onmacht, maar uit berekening naliet, de vlucht des vijands te verhinderen.

63. De naamrollen van 1807, allen gedateerd ultimo Juni, hebben de volgende hoofden:

1°. „Naamrol van alle zodaenige burgers, als onder hee„dige datum ten deesen comptoire in weesen zijn; „te weeten:"

(w. g.) „*Vent* en *Huppe*."

2°. "Naamrol van alle zodanige Maleijers off Papangers "als onder heedige datum alhier in dienst der Bur-"gereij bevonden zijn, te weten:"

(w. g.) "*Vent* en *Huppe*."

3°. "Naemrol derie Mardika *Soebadale* officieren onder-"officieren dan zoldaat, ia soeda terpilie bagimana "kamu masing poenja permintahan maka soeda ba-"kira dan dipoetoeskan. Demikien ini adanja."

(w. g.) "*Martinus*."

4°. "Naamrol van alle zodanige Maerdijkers *Oedale* als "er thans onder heedige datum alhier nog in weesen "zijn, te weeten."

De naamrollen van 1808 en 1809 geven ongeveer dezelfde sterkte aan, als die van 1807.

Het scherpe onderscheid tusschen de Maleijers of Papangers en de Mardijkers, blijkt duidelijk uit de redactie der hoofden.

Achter het geheimzinnig Maleisch van de naamrol der Mardijkers *Soebadale* is misschien een tipje te vinden van den sluier, die de mysterieuse verhouding tusschen bevolkingscijfer en monsterrol voor onbescheiden oogen bedekt.

64. Brief der Indische Regeering aan *Timor*, met adres als sub 59, doch gedateerd "13 Junij 1806."

65. Dit Gouvernements besluit is niet in het Staatsblad opgenomen.

66. Gouv. Besluit dd. 3 Maart 1870 No. 15 (Staatsblad No. 33).

67. Gouv. Besluit dd. 19 Mei 1877 No. 8 (Staatsblad No. 105).

68. *Valentyn's* mededeeling, die hier bedoeld wordt, is reeds overgenomen sub 27.

Dat er ook Mestiezen onder de Mardijkers geschuild zullen hebben, al blijkt niet direct, dat ze ook van *Solor* zijn overgekomen, kan, dunkt me, met vrij groote zekerheid aangenomen worden. De in art. 1 van 't reglement van 1851 opgenomen bepaling, dat kinderen van Mardijkers-vrouwen buiten huwelijk geboren, Mardijkers zijn, zal toch zeker geene uitvinding geweest zijn van de 19de eeuw.

N. B. Dat de door mij gemaakte conclusies overal juist zullen zijn, wil ik niet beweren. Voor 't oogenblik meen ik natuurlijk, dat dit wel het geval is; maar die meening is voor wijziging vatbaar, en de volledige opgave der bronnen maakt contrôle gemakkelijk.

Ten slotte een woord van oprechten dank aan *Mr. J. A. van der Chijs*, voor zijne met zoo veel welwillendheid verleende hulp, bij de opsporing der noodige gegevens uit het oud-archief te *Batavia!*

DAGREGISTER

OF DAGELIJKSCHE AANTEEKENINGEN

van het voorgevallene ter geleegentheid van de verwisseling van de, door het overlijden van den Sulthan

HAMANGKOE BOEANA SENO PATTY INGALAGA ABDUL RACHMAN SAHIDIN PANATTO GAMA CALIFATOLLAH,

vacant geraakte troon van het Djocjocartasche Rijk, en de daartoe gedane reis door den WelEd. Gestr. Heer Mr. **PIETER GERARDUS VAN OVERSTRATEN,**

Raad extra-ordinair van Nederlandsch Indië, mitsgaders Gouverneur en Directeur op en langs Java's Noord-oostkust,

gehouden door den Onderkoopman en Secretaris van Politie te Samarang

FREDRIK JACOB ROTHENBÜHLER.

20 Maart—13 April 1792. (1)

De ziekte van den Sulthan Hamangkoe Boeana Seno Patty Ingalaga Abdul Rachman Sahidin Panatto Gama Califatollah te Djocjocarta, had reeds een geruime tijd geduurd, en men was ook al verscheide malen in de suppositie geweest, dat het tijdstip gebooren was, dat Hij Sulthan deeze wereld zoude verlaten, dan door een strikte dieet en het gebruiken van versterkende geneesmiddelen, wierd die vorst telkens, als het ware den dood ontrukt en weeder tot beeterschap gebragt. Hoewel zijn hooge ouderdom en het verval van krachten, hetwelk hoe langer hoe meer in Hem bespeurd wierd, scheenen te voorspellen, dat Hij het niet lang meer zoude kunnen maken en op het onverwachts sterven.

De Heer Gouverneur ontving op

Donderdag den 15 Maart een schrijven van den Djocjocartaschen eersten Resident Wouter Hendrik van IJsseldijk, luidende, dat de Sulthan 's daags te vooren een overval had

gekreegen, dat geduurd had van 's middags ten 12 tot 's avonds omtrent 9 uuren, en dat die vorst daardoor zo zeer verzwakt was, dat hij van IJsseldijk nu aan zijn opkomst begon te twijffelen, schoon hij tevens betuigde daaromtrent niets met zeekerheid te kunnen zeggen, vermits de vorst nu reeds zo dikwijls, teegen alle verwachting, weeder opgekoomen was, met bijvoeging voorts, dat de kroonprins ook uit dien hoofde den Heer Gouverneur vriendelijk liet verzoeken de reis naar derwaards zo lang uit te stellen tot dat zijn vader werkelijk zoude overleeden zijn, ter voorkoming van alle kwade vermoedens van den kant van den vorst.

Op dit bericht vaardigde de Heer Gouverneur noch dien zelfden dag brieven af aan de strand Regenten, met last om de Batoors en paarden, welke zij, volgens de ten dien einde reeds bij vorige brieven gestelde order, verplicht waren tot Zijn Ed. optocht naar de Bovenlanden te leeveren, direct bijeen te zamelen en in gereedheid te houden, om, op het eerste requisit, terstond naar Samarang te kunnen gezonden worden ten einde in staat te weezen, bij ontvangst van bericht nopens des Sulthans overlijden, ten eersten de reis naar Djocjocarta te kunnen aanneemen.

Ook wierden door den Heer Gouverneur de nodige orders naar Djocjocarta afgevaardigd, gelijk ook naar Souracarta, en de drie veldposten te Oenarang, Salatiga en Bojolalie, behelzende zo wel de nodige maatregelen ter voorkooming van alle geduchte onheilen als de schikkingen, tot Zijn Ed. optocht betrekkelijk.

Voorts resolveerde welgemelde Heer Gouverneur, om op dien tocht meede te neemen een detachement nationale troupes zo Infanterie als Arthillerie, item de Comp^{e}. Jagers van het Regiment van den Hertog van Wurtemberg, en een detachement Grenadiers van het gem. Regiment, om dus in de Bovenlanden een genoegzaam getal troupes aan handen te hebben, indien er onverhoopt eenige onlusten mogten koomen te ontstaan, waartoe het de Heer Gouverneur ook nodig oordeelde

de Djocjocartaschen Eersten Resident van IJsseldijk te qualificeeren, om, ingevalle zulks noodzakelijk mogt zijn, alsdan eenige adsistentie van volk van Souracarta te ontbieden, om zo lang te Djocjocarta te verblijven, tot dat de throonsvervulling zijn beslag zoude hebben erlangd.

Des anderen daags of op

VRIJDAG den 16 Maart ontving men bericht van Djocjocarta, dat de Sulthan weeder eenigzints scheen bijgekomen te zijn, doch dat Hij zich echter noch in een zeer zwakken en disperaten toestand bevondt; hetgeen door de berichten op

ZATURDAG den 17 en

ZONDAG den 18 ook nader bevestigd wierd, doch op

MAANDAG den 19 wierd door den Djocjocartaschen Eersten Resident van IJsseldijk bedeeld, dat des Sulthans ziekte verergert was, doordien hij nu ook was aangevallen van een brandende heete koorts, die hem gestadig bijbleef, en geheel van zijn zinnen beroofde, waarom de Heer Gouverneur dan ook direct brieven afvaardigde aan de voorm. Regenten, met order om hun aandeel paarden en batoors ten eersten herwaards te zenden, vermits nu alles scheen aan te wijzen, dat des Sulthans dood nabij en ophanden was.

En ten einde bij tijds eene genoegzaame macht in de bovenlanden aan handen te hebben, om alle voornemens, die sommige kwalijk gezinden bij den dood van den Sulthan zouden willen ten uitvoer brengen, te kunnen tegengaan en verijdelen, en tevens in den optocht niet belemmerd te worden zo resolveerde ZijnEd. om een gedeelte der bovengenoemde troupes vooruit te laaten vertrekken, om bij provisie te Salatiga en Bojolalie te campeeren, en dus in staat te weezen, om des vereischt wordende, spoedig naar Djocjocarta dan wel Souracarta te kunnen marcheeren, welke dan ook ingevolge van dien 's anderen daags of op

DINGSDAG den 20 Maart 's morgens ten 6 uuren zich van Samarang op marsch begaven.

Het detachement grenadiers van het Regiment van Wur-

temberg onder commando van den capitain Frans Anthon von Dietz, bestaande uit:

1 Capitain
3 Lieutenants
4 Zergants
8 Corporaals
4 Tamboer en Pijpers en
50 Gemeene, of

70 Koppen te zamen.

De Comp^{e}. jagers van het gem. Regiment, onder commando van den Capitain Lieutenant Carel August von Wolzogen, sterk:

1 Capitain Lieutenant
2 Lieutenants
2 Sergants
8 Corporaals
1 trompetter
79 Gemeene, dan wel

93 koppen te zamen.

En het detachement arthilleristen, onder het bevel van den extra ordinair vuurwerker Albert Hendriks, groot:

2 extra ordinair vuurwerkers
1 Bombardier
5 Kanoniers en
16 Gemeenen of

24 koppen te zamen, dan wel met de jagers en grenadiers er bij gereekend,

187 koppen in het geheel, welke order hadden, om zich tot naar Bojolalie te begeeven en aldaar halt te houden tot nader bevel, hetzij van den Gouverneur zelvs of van het Souracarta's opperhoofd, die gequalificeerd was om bij eige benodigdheid of wel op requisit van den Eersten Resident te

Djocjacarta, van deze manschappen in het geheel of ten deele gebruik te maaken.

Hierop volgde 's anderen daags of

WOENSDAG den 21 Maart 's morgens ten 2 uuren

Het detachement nationale Infanterie, onder commando van den Capitain Militair Carel Fredrik van Boze, bestaande in:

1 Capitain
2 Lieutenants
1 Vaandrig
4 Sergants
8 Corporaals
4 Pijpers en Tamboers en
50 Gemeene of

70 koppen te zamen, die bestemd waren om te Salatiga te blijven, meede tot de ontvangst van nadere orders, hetzij van den Heer Gouverneur of wel van den voorm. Eersten Resident te Souracarta.

Ook besloot de Heer Gouverneur, naar gewoonte, op dien tocht meede te neemen, om tot Zijn Ed. geleide te dienen.

De Samarangsche dragonders, onder commando van den Capitain Johan Michiel Gerlach bestaande in:

1 Capitain
1 Lieutenant
3 wachtmeesters
4 Corporaals
3 Trompetter en Paukers, en
36 Gemeene of

48 Koppen te zamen.

En de granadiers, onder commando van den vaandrig Hercules de Swartz bestaande in:

1 Vaandrig
3 Sergants
3 Corporaals

4 Pijper en Tamboers en
40 Gemeene, of

— —

51 Koppen te zamen.

Zo dat de troupes, die tot deezen tocht bestemd waren, te zamen uitmaakten een getal van wel 358 Europeesche militairen.

Voorts wierden door den Heer Gouverneur benoemd, om Zijn Ed. als gecommitteerdens uit den Raad van Politie te Samarang, te vergezellen

De collonel en hoofd over de Militie Anthonij Hamell, die, ingevolge de daartoe erlangde permissie van den Heer Gouverneur noch op dien zelfden dag van Samarang vertrok om voor de komst van welm. Heer Gouverneur te Djocjocarta te kunnen wezen en

De koopman en Fiscaal Barend Jan van Nijkerken gend. Nijvenheim, neevens

De onderkoopman en secretaris Fredrik Jacob Rothenbuhler.

En voorts tot Zijn Ed. gezelschap en verder gevolg

De Major Joseph Lannet, die gecommandeerd was, om, bij aankomst in de Bovenlanden het commando te voeren over alle de voorzegde Militairen.

De Koopman en Eerste administrateur in het graan magazijn te Batavia Pieter van Campel Aelmans.

De Boekhouder en gesw. Translateur Willem Wardenaar.

De vaandrig en ondermajor Jacob de Jong.

De cornet Johannes Hesselaar.

De opperchirurgijn en Hospitalier Johannes Jacobus Abegg.

De Boekhouder Abraham van Lugtenburg.

De Boekhouder Hendrik Christiaan Ham.

De Boekhouder Johannes Wilhelmus van Raadshooven.

De Leerling in de javaansche taal Cornelis Reep, en

Verders eenige ondermeesters en andere Bediendens tot de train gehoorende.

Voorts

De Samarangsche Hoofd Regent Adipattij Soero die Mengollo.

De Regent te Paccalongang Radeen Adipattij Djoijo Ningrat.

De Japarasche Eerste Regent Tommongong Tjitro Soemo.

De Regent te Candal Radeen Tannongong Soemo Nogoro.

De Regent te Caliwoengo Tommongong Soemo die wirjo.

De Damaksche Tweede Regent Radeen Tommongong wirjo die Ningrat.

De Ingabij van Torbaija en Tolk in de Javaansche Taal Carta Bassa.

De Ingabij van Goemoelak Djoijo Nogoro, en

De Ingabij van Grogol Marto Judo.

Welke Regenten, voor zo veel die niet te Samarang te huis hoorden, door den Heer Gouverneur daartoe, met hun krijgsvolk waren ontboden, te zamen uitmakende een getal van circa 600 Man, zo te paard als te voet, ongereekend noch

Een Compagnie Bougineezen, onder denzelver Capitain Aming Boeijong, en

Een Compagnie Maleijers, onder commando van derzelver Capitain Abdul Awang, te zamen omtrent 200 koppen sterk. ([2])

Alles dus tot den optocht van den Heer Gouverneur gereguleerd zijnde, zo wierd vervolgens door ZijnEd. ontworpen eene memorie of instructie voor den opperkoopman en Hoofdadministrateur Jacobus van Santen, om denzelven te dienen tot een regul en rigtsnoer in de behandeling of maneance der zaken, geduurende des Heeren Gouverneurs afweezen.

Des anderen daags of op

DONDERDAG den 22 Maart, zoo meede op

VRIJDAG den 23, item op

ZATURDAG den 24, viel niets van belang voor, als eenlijk, dat men, geduurende dezelve verscheidene berichten ontving, nopens des Sulthans ziekte, die alle daarop uitkwamen, dat deszelvs kwaal, van tijd tot tijd verslimmerde, zodanig, dat er nu geen hoop meer was van herstelling, en voorts, dat de Eerste Resident van IJsseldijk ook uit dien hoofde en ingevolge van de door den Heer Gouverneur daartoe verleende qualificatie, van Souracarta, boven de reeds van daar ontvan-

gene versterking van 1 vaandrig, 1 Sergant, 1 Corporaal, 1 Tamboer en 25 gemeene Infanteristen, noch verzogt en ook verkreegen had 1 Cornet, 1 wachtmeester, 2 Corporaals en 24 gemeene, om, ingevalle van des Sulthans overlijden, de craton direct te kunnen bezetten. Op

ZONDAG den 21 Maart arriveerde 's avonds circa half zeeven uuren te Samarang een expresse van Djocjocarta, meede brengende de lang te gemoed geziene tijding van 's Sulthans overlijden, des avonds te voorens, omtrent 11 uuren, en dat de Eerste Resident van IJsseldijk conform de hem gegeevene orders daarvan ook direct had kennis gegeeven zo wel aan den Eersten Resident te Souracarta en de Commandanten der veldposten te Bojolalie, Salatiga en Oenarang, als aan de commandanten der te Bojolalie en te Salatiga gecampeerd leggende troupes, ten einde, conform het bevel van den Heer Gouverneur, direct van daar optebreeken en naar Tangkisang te marcheeren, om den Heer Gouverneur aldaar intewachten, en de Arthilleristen, te oud Carta Soura zouden halte houden om van daar mede te neemen de twee geswindstukken, welke de eerste Resident van Souracarta gelast was derwaards te zenden en om zich vervolgens te vereenigen met het detachement Infanterie van de capitain van Boze, om onder deszelvs commando en dekking te blijven.

Hierop maakte de Heer Gouverneur direct de nodige schikkingen, om tegen 's anderen daags vroeg in de morgenstond, op reis te kunnen gaan, waarvan de commandanten der drie veldposten te Oenarang, Salatiga en Bojolalie, zowel als de Residenten te Souracarta en Djocjocarta ook door ZijnEd. geinformeerd wierden, ten einde zich daarnaar te kunnen reguleeren, terwijl welm. Heer Gouverneur ook noch dienzelvden avond een brief in gereedheid bragt aan Hun Hoog Edelheden, om Hoogst Dezelve van dit sterfgeval kennis te geeven.

Dit verricht zijnde, gaf de Heer Gouverneur bevel, om de Grenadiers, direct vooruit te laten marcheeren naar Oenarang,

gelijk dezelve dan ook reeds ten 11 uuren 's avonds zich naar derwaards op weg begaven.

MAANDAG den 26 Maart, dus bepaald zijnde tot het vertrek van den Heer Gouverneur, zo begaven zich 's morgens omstreeks 4 uuren naar de Thuin „de Vrijheid" de gezamentlijke Leeden van Politie en voornaamste gequalificeerde persoonen, en namen aldaar afscheid van den Heer Gouverneur, onder toewensching van een behouden reis en een gelukkigen uitslag van deszelvs onderneeming en verrichtingen, waarvoor ZijnEd. op het vriendelijkst dank betuigde, en na aan een ieder der aanweezende een goed verblijf toegewenscht en de sleutels zo van de groote geldkas als de kruithuizen, neevens de door ZijnEd. ontworpene memorie, aan den opperkoopman en Hoofdadministrateur Jacobus van Santen overgegeeven te hebben, vervolgens met het gezelschap te paard steeg, rijdende over de zogenaamde Pattijsbrug, onder het losbranden van het geschut rondsom de stadswallen en het geleide van het corps Samarangsche Dragonders, waarvan de eene helft voor op reedt en de andere helft de train sloot; terwijl de Bougineezen en Maleiers daarenteegen order hadden, om eerst teegen den middag te volgen, ten einde hunne Manschappen compleet te kunnen bij een zamelen.

In deezer voegen passeerde men dan Patjerongang en arriveerde men circa vijf uuren te Djateng Alit, van waar men zonder zich aldaar op te houden, doorreedt voorbij Serondol tot Oenarang, alwaar men een quart over zeeven uuren arriveerde en door het Fort bij de ontmoeting met het losbranden van het geschut begroet wierd.

De sleutels van het Fort door den tot vaandrig en commandant Christiaan Regensburg gepresenteerd, en hetzelve vervolgens bezichtigd en bevonden zijnde, dat dit fort nu geheel voltooid was, excepto de gragt, waaraan noch een gedeelte manqueerde; zo begaf men zich omstreeks 3 uuren, of na de middagmaaltijd, waartoe gem. commandant zo wel als de gezamentlijke Regenten meede genodigt waren, hetgeen op de-

ze Posten en verblijfplaatsen meede geschiede, weeder op reis en arriveerde circa een quart over vijf te Pakeongang of anders genaamd de Commandeur halt plaats.

Hier wierd de Heer Gouverneur gecomplimenteerd door de Capitain Lieutenant Militair en Salatiga 's Commandant Johan Hendrik Wilhelm Ludwich, die daarna direct weeder vertrok, om den Heer Gouverneur, bij aankomst te Salatiga het behoorlijk militair honneur te kunnen bewijzen.

Buiten gem. Ludwich ontmoete men hier niemand, vermits de Heer Gouverneur, ter voorkooming van alle vertraging in de reis, den Souracartaschen Eersten Resident Johan Fredrik van Reede tot de Parkeler gelast had, om niet alleen het zenden van gecommitteerdens en alle andere bij diergelijke geleegentheeden anders gebruikelijke ceremoniën, ditmaal achter weeg te laaten, maar ook den keizer te diverteeren van deszelvs voorneemen, om de Heer Gouverneur bij het passeeren van oud Carta Soura te komen ontmoeten, met verzoek, dat Zijn Hoogheid zulks geliefde uit te stellen tot ZijnEd. terugkomst van Djocjocarta, wanneer daartoe meerder tijd en geleegentheid zoude voorhanden zijn, en in welk voorstel de vorst dan ook volgens het schrijven van opgem. van Reede had genoegen genoomen.

Hier een kopje thee gedronken zijnde, hervatte men vervolgens de reis en kwam omtrent 7 uuren 's avonds te Salatiga, alwaar door het garnizoen, dat buiten het fort de Herstelder paradeerde, een drievoudig salvo uit het handgeweer gedaan wierd, gesecondeerd door het geschut van de wallen van het Fort. Het presenteeren der sleutels en andere bij diergelijke geleegentheeden gebruikelijke ceremoniën verricht zijnde, gaf de Heer Gouverneur voor dien nagt tot parool: *Salatiga*, *Herstelder*.

Des anderen daags of

DINGSDAG den 27 Maart, begaf men zich 's morgens ten 4 uuren weeder op reis en arriveerde omtrent 6 uuren in de Negorij Ampel, alwaar men het ontbijt nam en vervolgens we-

der vertrok en omstreeks 9 uuren onder het losbranden van het geschut van het fort „de Veldwachter" en een drievoudig salvo uit het handgeweer der militie, te Bojolalie aankwam, na onderweegs veel geleeden te hebben, door eene buitengemeene swaare hitte, welke dien dag gevoeld wierd.

Nadat de sleutels van het fort door den cornet en commandant Dirk Hartog, aan den Heer Gouverneur gepresenteerd waren, bleef men het overige van dien dag gelijk ook de daaraan volgende nacht alhier uitrusten, en het parool was dien avond: *De Hoop en Verwachting.*

Woensdag den 28 Maart 's morgens te half zes uuren vertrok men van hier met rijtuigen, welke ten dien einde door den Souracartaschen Eersten Resident van Reede derwaards waaren gezonden, en men bevondt zich noch voor 7 uuren te oud Carta Soura, alwaar de Heer Gouverneur opgewacht en ontmoet wierd door den koopman en Souracarta 's Tweeden Resident François van Boekholt, en van weegen den keijser, door Zijn Hoogheids Rijksbestuurder de Radeen Adipattij Djoijo Ningrat, en gemelde zijn Hoogheids oudste onechte Broeder Pangerang Ingabei, zomeede de Radeen Tomongongs Wiero Redjo en Sassro Widjoijo, welke laatste neevens opgem. Pangerang Ingabei, door den keizer benoemd was, om den Heer Gouvernenr naar Djocjocarta te begeleiden, met een talrijk gevolg van Troupes en andere Bediendens.

Nadat de Heer Gouverneur door voorschr. Rijksbestuurder, uit naam van zijnen vorst en deszelvs echte Broeders de Pangerangs Mangcoe Boemie en Boemie Notto, zomeede deszelvs zoontje Gustij Timor, en de verdere vorstelijke familie, op het plechtigste begroet en verwelkomt was, nam de Heer Gouverneur zitplaats aan een lange aldaar met spijs tot een ontbijt gereed staande tafel en deedt aan ZijnEd. rechter hand zitten den Rijksbestuurder en zo vervolgens de Pangerang Ingabij en de verdere aanweezende persoonen over en weeder naar rang, terwijl ZijnEd. teevens eenige hooge condities instelde, als de welvaart van den keizer, die van den Djocjocartas kroonprins,

de Pangerang Adipattij Mangcoe Negoro en 's keizers zoon Gustij Timor; waarna de Heer Gouverneur van de Rijksbestuurder en de Radeen Tomongong Wiero Redjo afscheid nam, met verzoek, om hunnen vorst, gelijk ook Deszelvs opgemelde Broeders Pangerang Mangcoe Boemie en Boemie Notto en Zijn Hoogheids zoontje Gustij Timor, mitsgaders de verdere vorstelijke familie, van ZijnEd. achting te verzeekeren en tevens aan den keizer dank te betuigen, weegens de gegeevene blijken van attentie voor ZijnEd., door het benoemen van de Pangerang Ingabij en de Radeen Tomongong Sassro Widjoijo, om ZijnEd. naar Djocjocarta te vergezellen.

Men begaf zich vervolgens weeder gedeeltelijk te paard en gedeeltelijk in draagstoelen, vermits de slechtheid der weegen en het opswellen der rivieren, door de veele reegens, het ondoenlijk hadden gemaakt, zich verder van de rijtuigen te bedienen, en arriveerden, in gezelschap van voorm. Pangerang Ingabij en Radeen Tomongong Sassro Widjoijo, zo meede den Soeracarta 's Tweeden Resident François van Boeckholt, die op zijn daartoe gedaan verzoek van den Heer Gouverneur permissie had erlangd, zich met ZijnEd. mede naar Djocjocarta te moogen begeeven, circa een quart voor 10 uuren te Adilango, alwaar zich bevondt 's keizers kliwong Radeen Ingabij Marto Widjoijo, die door gem. vorst derwaarts was gezonden, om den Heer Gouverneur aldaar op te wachten en uit naam van den Vorst een behouden reis toetewenschen.

Vervolgens aldaar met de Pangerang Ingabij en de verder aanweezig zijnde persoonen het middagmaal gehouden zijnde, begaf men zich, na van voorm. Radeen Ingabij Marto Widjoijo afscheid genoomen te hebben, omstreeks een uur weeder op reis, passeerde iets over half vijf Malindjo en kwam 's avonds circa 6 uur te Tangkisang aan, alwaar zich bevondt de onderkoopman en Djocjocarta 's Tweede Resident Johan Meindert van Bronckhorst, neevens de drie Raden Tomongongs Danoe Coessoemo, Soemo die Ningrat en Djoijo Winotto, die den Heer Gouverneur, uit naam van den kroonprins, en de verdere na-

gelaetene zoons van den overleedenen Sulthan, en andere Princen van den bloede, complimenteerden, onder te kennen gave, dat gem. kroonprins zeer na ZijnEd. komst te Djocjocarta verlangende was, ten einde de zaken, rakende de Throonsvervulling aldaar, spoedig tot beslag zouden kunnen worden gebragt.

Ook vondt men hier aanweezig de hier voorwaards vermelde Detachementen Nationale en Wurtembergsche Troupes, welke vooruit naar Salatiga en Bojolalie, en van daar verder naar deeze plaats gemarcheerd waaren, om den Heer Gouverneur aldaar in te wachten.

De wederzijdsche plichtpleegingen geëindigt zijnde, hieldt men hier de avondmaaltijd, waarbij ook de voorsch. Djocjocartasche Hofgrooten, als ook die van Souracarta adsisteerden en begaf zich voorts ter rust; terwijl door den Heer Gouverneur tot parool wierd uitgegeeven: *Het gelukkig begin.*

DONDERDAG den 29 Maart, begaf men zich met het aanbreeken van den dag van Tangkisang op marsch, rijdende te paard voorbij Djenoe tot Papringan, een plaats, die nu, in steede van Djenoe, als zo veel nader bijgeleegen zijnde, en van waar men met rijtuigen konde vertrekken, dat weegens de slechte weegen en hoog geswolle revieren, van de eerstgem. plaats niet geschieden konde, bestemd was, om zich te verkleeden en toe te rusten, en hiermeede beezig zijnde, arriveerde kort daaraan de Djocjocartas eerste Resident Wouter Hendrik van IJsseldijk, neevens de Pangerang Mangcoe Boemie, oudste echte zoon van den kroonprins, gezeeten in de statiekoets van den overleeden Sulthan, die met 6 paarden bespannen en voorts vergezelt was van verscheide andere rijtuigen voor het gezelschap, en een talrijk gevolg van gewapende manschappen zo te paard als te voet, die zich voor aan de weg in dubbelde rijen rangeerden, om, bij het vertrek der wagens, het behoorlijk honneur te kunnen bewijzen.

De Heer Gouverneur wierd door gend. Pangerang Mangcoe Boemie, zo uit zijn als uit zijn vaders naam, op het vrien-

delijkste vergelukt met ZijnEd. aankomst aldaar, onder te kennen gave van het vuurig verlangen, waarin gedagte zijn vader verkeerde, om den Heer Gouverneur te ontmoeten, het geen door den Heer Gouverneur meede op de minzaamste wijze beantwoord wierd, onder te kennen gave, dat ZijnEd. naar deeze ontmoeting niet minder verlangende was, en dat ZijnEd. hoopte dit genoegen nu eerlang te zullen kunnen smaaken.

Dit verricht en nu alles tot vertrek gereed zijnde, zondt de Heer Gouverneur den vaandrich en ondermajor de Jong vooruit naar Raxa Nagara of de zuikermolen, om den kroonprins, die volgens het raport van den eersten Resident van IJsseldijk, bereeds aldaar was aangekoomen, te berichten, dat ZijnEd. ten eersten stond te volgen, waar na ZijnEd. neevens de Eerste Resident van IJsseldijk zitplaats nam in des Sulthans statiekoets en daarop volgde de voorm. Pangerang Mangcoe Boemie, neevens de koopman en fiscaal Barend Jan van Nijkerken genaamd Nijvenheim in een andere koets en vervolgens de Pangerang Ingabij van Souracarta en de Raden Tomongong Sassro Widjoijo, neevens het verder gezelschap van den Heer Gouverneur, terwijl de Samarangs hoofd Regent, zo meede de verdere strand Regenten ter weeder zijde van de koetzen, te paard reeden.

Achter de koetzen volgden meede te paard de troupes van den Pangerang Mangcoe Boemie en voor dezelve reedt op het corps Samarangsche Dragonders: doch de overige troupes van den Heer Gouverneur zo nationale als Wurtembergers, waren vooruit naar Raxa Nagaran of de zuikermoolen gemarcheerd, om zich aldaar te posteeren.

In deezer voegen dan stapsvoets voortrijdende, passeerde men door een dubbelde rij van gewaapende Inlandsche Troupes zo te paard als te voet, op het fraaijste uitgedost en gewapend zo met pieken en hasagaijen als boogen, snaphanen, karbijns en ander geweer, en arriveerde omstreeks 9 uuren aan de zuikermolen, alwaar zich meede eene meenigte gewapende Inlandsche troupes bevonden, gelijk ook de van Tangkisang vooruit ge-

marcheerde Europeesche militairen van den Heer Gouverneur, die zich ter zijde van de weg recht teegen over de plaats zelve geposteerd hadden, en bij het passeeren van den Heer Gouverneur het behoorlijk honneur beweezen.

Hier wierd de heer Gouverneur aan de koets gerecipieerd en vriendelijk verwelkomt door den kroonprins of Pangerang Adipattij Anom, en voorts, onder een aanhoudend geschal van trommels, trompetten, gammelangs en ander speeltuig naar binnen geleid, onder de aldaar staande groote fraije Mendopo, alwaar de heer Gouverneur, na aan den Kroonprins op een plechtige wijs ZijnEd. leedweezen te hebben betuigd, weegens het afsterven van zijn Hoogheids vader den Sulthan, vervolgens aan het boven eind eener met gebak, vrugten en andere spijs wel voorziene tafel zitplaats nam, hebbende aan ZijnEd. linker zijde den Kroonprins en vervolgens den Eersten Resident van IJsseldijk, mitsgaders de Collonel en hoofd over de militie Hamell, die zich reeds eenige dagen bevorens te Djocjocarta bevonden en dien morgen meede derwaards begeeven had, voorts het verdere gezelschap van den Heer Gouverneur, terwijl aan de rechter zijde van welm. Heer Gouverneur meede zitplaats wierd vergunt aan den Pangerang Ingabei van Djocjocarta, zo meede de Pangerangs Mangcoe Boemie, Notto Coessoemo, Demang Anom, Pringo Loijo en eenige andere, waar teegen de overige Princen en Hofgrooten, op eenige distantie buiten de Mendopo, op de bloote grond, zaten, hebbende alle ten teeken van onderwerping, een parring of grasmes op zijde.

Intusschen was door de Djocjocartasche Dragonders en vervolgens ook door 's Sulthans troupes naar den anderen een drievoudig salvo uit het handgeweer gedaan, tusschen beide verzeld van eenige kanonschooten uit het aldaar geplaatste geschut.

Dit voorbij en door de troupes van de overleedenen vorst hunne gewoone maneuvres verricht en daarop een andere standplaats genoomen zijnde, om, bij het vertrek van daar, op

hun beurt en met order te kunnen opmarcheeren, zo nam men vervolgens het ontbijt, waarbij de Kroonprins in gevlogte korfjes aan lange bamboese stokken, met wit linnen overtrokken, verscheide zoorten van de beste vruchten, die het jaargetijde opleeverde, en veelerlij Inlandsch gebak en andere versnaperingen liet rond presenteeren, onder het drinken eerst van enige kopjes thee, die de Kroonprins zelvs voor den heer Gouverneur inschonk, en vervolgens van verscheide glaasjes morgen wijn, waarbij eenige hooge condities wierden ingesteld.

Middelerwijl onderhielden zich de heer Gouverneur en de Kroonprins op een vriendelijke wijze en, na dat daar meede omtrent een uur tijds verloopen was, begon de optocht van daar naar de craton in de volgende order.

De bawat van de Pangerang Adipattij Anom of Kroonprins.

De bawat van den Rijksbestuurder Radeen Adipattij Danoe Redjo.

De Panakawangs of Bediendens van Danoe Redjo.

De vijf Compagnien gewapende manschappen van den Kroonprins.

De Staats ornamenten van den Kroonprins.

De Staats ornamenten van den Pangerang Ingabeij.

De Europeesche Dienaaren van den Heer Gouverneur.

De oliphanten van den overleedene vorst.

De Gaudeks mantrie anoms.

De Compagnie Ratmoko, ofte Soere genies in roode monteering onder hunne officieren.

De Compagnie Pontjo Soero.
idem Djoijo Pratomo.
idem Daing Sastro.
idem Langlan Astro.
idem Wiero Brodjo.
idem Brodjo Notto.
idem Kadaëngang Setjo die Poero.
idem Catongongs van den overleedenen vorst.

De Dalen mantries.

Het Detachement Jagers van het Regiment van Wurtemberg.

De nationale Granadiers.

Het Detachement Samarangsche Arthilleristen, met derzelver 2 geswindstukken.

Het Detachement nationale troupes van den Capitain van Boze.

De Grenadiers van het Regiment van Wurtemberg.

De Compagnie Troeno Djoijos van den overleedenen vorst.

idem Njoetro Adi Soero.

idem Samarangsche Dragonders.

Drie Handpaarden van den Gouverneur met ZijnEd. koetsier.

De Compagnie Troeno Djoijos van den overleedenen vorst.

idem Boogschutters van den overleedenen vorst.

De Rijksornamenten.

De stalmeester met de paarden van den overl. vorst.

Zijn Hoogheids ampilans of Bediendens dragende goudwerken.

De Europeesche Trompetters van den Heer Gouverneur.

De Europeesche en Inlandsche Trompetters van den vorst.

De Statiekoets van den Sulthan, bespannen met zes paarden en daarin de Heer Gouverneur, aan deszelvs linkerzijde hebbende de Kroonprins.

Een koets bespannen met 4 paarden, waarin des Kroonprins Broeder Pangerang Ingabei met den Eersten Resident van IJsseldijk.

Een koets bespannen met 2 paarden en daarin de Collonel en Hoofd over de Militie Hamell en de Fiscaal van Nijvenheim.

Een koets bespannen met 2 paarden en daarin de Pangerangs Mangcoe Boemie en Notto Coessoemo.

Een koets bespannen met 2 paarden waarin de Pangerang Ingabij van Souracarta en de Radeen Tomongong Sassro Widjoijo.

De verdere Heeren van het gezelschap, zittende in verscheidene rijtuigen.

De Compagnie Djocjocartasche Dragonders.

Den Radeen Tomongong Ario Mandoero.

idem Tomongong Ario Siendoe Redja.

De Compagnie Ampat poeloes.
Den Radeen Adipattij Danoe Redjo.
Den Samarangs Adipattij Soero dimongollo.
De verdere staand Regenten met de Djocjocartasche mantries.
Den Radeen Tomongong Sassro die Ningrat.
idem Mangoen die Poero.
idem Notto Judo.
idem Ario Djaija Ningrat.
idem Danoe Coessomo.
idem Djoijo Deridjo.
Den Pangerang Diepo Coessoemo en eenige andere voorname Hofgrooten, zo meede de Mantjanagarasche Regenten.

De weg vondt men, ter weeder zijde, bezet met een meenigte gewapende manschappen van de Rijksgrooten en verdere hoofden te Djocjocarta, die alle het behoorlijk salut beweezen en zulks wel tot aan de craton toe, werwaards de Heer Gouverneur goedvondt, zich, vermits er noch geen Sulthan was, direct te begeeven, ten einde die in bezit te neemen.

Dan vermits het dien dag buitengemeen heet was en de Heer Gouverneur derhalven vreesde, dat zulks van nadeelige gevolgen mogt zijn voor de Nationale en Wurtembergsche Troupes, welke te voet voor den wagen opmarcheerden, zo gaf ZijnEd. bevel, dat dezelve voor de Logie of het fort gekoomen zijnde, links zouden afzwenken en in hetzelve marcheeren, gelijk dan ook geschiede, terwijl de verdere train in dezelvde orde bleef voorttrekken, onder het gebulder van het geschut op de wallen en een drievoudige charge uit het handgeweer van het guarnizoen, dat voor het fort geposteerd stondt.

Omstreeks 11 uuren kwam men in de caraton, welks ingang en afdeelingen men almeede bezet vondt, met veeler hand krijgsvolk, waaronder ook de Europeesche Dragonders en Muskettiers, door welke de Eerste Resident van Ysseldijk, na het overlijden van de Sulthan, het vorstelijke hof direct voor en achter had laaten bezetten, (3) en hier wierd de Heer Gouverneur voor de Probo Jokso of het vorstelijke woonhuis ontvangen

en vriendelijk verwelkomt door de Ratoe of weduwe van de overleedene Sulthan, zomeede de gehuwde dochteren van dien vorst en de Kroonprins, waaronder ook de beruchte Ratoe Bendoro, weleer getrouwt geweest met de Pangerang Adipatti Mangcoe Nagara te Souracarta, en nu weduwe van den Pangerang Aria Diepo Negoro, en alle welke vorstinnen en Princessen door den Heer Gouverneur reciproque op het minzaamste, onder het geeven der hand, na den gebruike, begroet wierden; waarna dezelve zich gezamentlijk weeder retireerden en men voorts in het voor de gem. Probo Jokso staand fraaij appartement genaamd „Bangsal aloes" zitplaats nam, inzelver voegen als te Raxa Nagaran, met dit onderscheid eenlijk, dat hier aan niemand der Princen zitplaats werd vergund als alleen aan den Kroonprins en desselvs Broeder den Pangerang Ingabij.

De complimenten van verwelkooming wierden hier door de Kroonprins hernieuwd en de Heer Gouverneur betuigde meede andermaal Deszelfs leedweezen, weegens het afsterven van den ouden vorst, en dit aanleiding gegeeven hebbende tot verdere gesprekken, bragt men hier omtrent een uur lang op de genoeglijkste wijze door, onder het drinken van eenige voorname Conditien; waarna men afscheid nam van de Kroonprins en verdere vorstelijke familie, door alle de welke de Heer Gouverneur tot onder de Pagelarang en aan de koets begeleid wierd, terwijl ZijnEd. verder te paard naar het woonhuis van den Eersten Resident van IJsseldijk teegen over het fortres, geconduiseerd wierd door den Rijksbestuurder Radeen Adipattij Danoe Redjo, neevens de Radeen Tomongongs Mangoen die Poero, Notto Judo en Danoe Coessoemo mitsgaders de Pangerang Diepo Coessoemo, welken, na den Heer Gouverneur aldaar gecomplimenteerd en met deszelvs behouden aankomst te Djocjocarta vergelukt te hebben, vervolgens afschijd namen en naar huis keerden na den Heer Gouverneur uit naam van den Kroonprins verzogt te hebben, dat de voorstelling van Hem als Sulthan niet voor aanstaande maandag zoude mogen gevolg neemen, dewijl het op morgen sabbath was, de

Sulthan op Zaturdag overleden, en des Zondag op Magiri begraaven was en op deze dagen dus, naar hunne gebruiken, deze plechtigheid niet vermogt te geschieden.

Intusschen had de Eerste Resident van IJsseldijk de sleutels van het fortres, zo. meede Comps. cachet etc. aan den Heer Gouverneur gepresenteerd, doch welke door ZijnEd. onder een gepaste aansprak, weeder aan hem gerestitueerd wierden, gevolgd van drie charges uit het handgeweer van de Djocjocartasche Dragonders en Infanterij, tusschen beide verzeld van een cannon schoot, waarmeede gecontinueerd wierd tot 21 schooten toe.

Hier verscheenen vervolgens ook de gezamentlijke comptoirs vrienden, om de Heer Gouverneur te verwelkomen, met welken daarna de middag maaltijd wierd gehouden, waarbij ook present waaren de Pangerang Ingabei van Souracarta en de Tomongong Sossro Widjoijo, item de gezamentlijke strand Regenten en het verder geselschap van den Heer Gouverneur, waartoe de Kroonprins ook verscheide zoorten van de smakelijkste vruchten en enige Inlandsche gerechten had gezonden, waar meede door Zijn Hoogheid, tot aan het vertrek van den Heer Gouverneur, dagelijks tweemaal, als 's middags en 's avonds, gecontinueerd wierd.

Het gezelschap gescheiden zijnde, begaf men zich een weinig ter rust, en de avond wierd vervolgens doorgebracht met het reguleeren van eenige zaaken, raakende de aanstaande voorstelling van den Kroonprins tot Sulthan. Terwijl dien avond het parool was: *Het voorspoedig gevolg*.

Des anderen daags of op

VRIJDAG den 30 Maart, kwamen de Rijksbestuurder en verder voornaamste Ministers den Heer Gouverneur opwachten, om naar ZijnEd. ordres te verneemen, nopens de bestuuring der zaaken van het Djocjocartasche Rijk, dat, mits het overlijden van de vorst, als een leen van de Comp^e. weeder aan haar vervallen was, en waarvan de beheering direct door den Heer Gouverneur, bij ZijnEd. aankomst, was aanvaard geworden, ([4]) en ten teeken waarvan de Tweede Resident van Bronckhorst, ook al ten eersten bij het

overlijden van den Sulthan naar de caraton was gezonden, om aldaar tot op de aanstelling van de nieuwen Sulthan verblijf te houden en op alles behoorlijk agt te geeven, terwijl het Rijks zegel reeds gisteren op des Heer Gouverneurs daar toe gegeeven order, aan ZijnEd., op eene ceremonieele wijze, was ter hand gesteld, en ook het vorstelijke Gammelangspel uit de caraton naar het woonhuis van den Eersten Resident van IJsseldijk was opgebragt en ook aldaar verbleef tot dat de Kroonprins tot vorst was verheeven, wanneer hetzelve teegen een ander verwisseld wierd.

Bij die geleegentheid wierden op order van den Heer Gouverneur, door den Eersten Resident van IJsseldijk, aan gemelde Ministers ter hand gesteld de reeds bij voorraad ontworpene en door Hun Hoog Edelheeden goedgekeurde actens van verband en obligatoir, item het contract, dat de nieuwe Sulthan met de Comp^e. zoude aangaan, met order, om zulks aan de Kroonprins te overhandigen, om door Hem met aandacht geleezen en overwoogen te worden.

Deeze morgen wierd vervolgens besteed, tot het doen in order brengen der zaken, rakende de aanstaande voorstelling van de Kroonprins, waartoe ook een ontwerp wierd geformeerd, om alle verwarring en confusie voor te koomen.

Des middag bleef men met het gezelschap en eenige comptoirs vrienden in het huis van den Eersten Resident van IJsseldijk spijzigen, en hieldt vervolgens rust.

Teegen vier uuren 's agtermiddags kwamen eenige zendelingen van den Kroonprins, met verzoek, dat de Eerste Resident van IJsseldijk bij hem Kroonprins mogt koomen, ten einde over de voorschr. actens en contract te spreeken, waarop zich gem. van IJsseldijk ook dadelijk naar derwaards begaf.

De reeden van deeze ontbieding was daarin geleegen, dat de Kroonprins omtrent zommige poincten bij het gem. contract en actens van verband en obligatoir voorkoomende, eenige swarigheid maakte, inzonderheid omtrent het doen van de eed onder den Alkoran, hetgeen Hij betuigde dat nimmer

door zijnen vader was geschied, want dat ofschoon zulks in het door dien vorst in den jaare 1755 met de Comp^e. geslooten contract in het Hollandsch vermeld stondt, dit echter in het Javaansch niet gevonden wierd; met bijvoeging dat het doen van een eed wel voor een onderdaan maar geenzints voor een vorst paste, alzo die op zijn woord moest geloofd worden.

De Eerste Resident van IJsseldijk met deeze boodschap terug gekoomen zijnde; zondt de Heer Gouverneur denzelven 's anderen daags weeder naar den Kroonprins ten einde aan denzelven te vertoonen, dat, vermits in het contract van zijn vader wel duidelijk vermeld stondt, dat de eed door hem plechtig onder de Alkoran was afgelegd geworden, en de keizer, bij zijne aanstelling in Ao. 1788, ook geen swarigheid had gemaakt zich daaraan te onderwerpen, ZijnEd. derhalven hierin geen verandering konde dulden, te meer daar gem. Documenten ook reeds indiervoegen door Hun Hoog Edelheeden waren geapprobeerd, en dat wat de overige poincten betrof, ZijnEd. vermeende, dat die van geen belang genoeg waren, om de voorstelling om dies wille te surgeeren, maar dat ZijnEd. bereid was, om met Hem Kroonprins dien aangaande, na dat alles eerst zijn beslag zoude hebben erlangd, een aparte conferentie te houden, ten einde Zijn Hoogheid dien aangaande de nodige nadere opheldering te geeven en te doen zien, dat deeze swarigheeden inderdaad ongegrond en van geen het minste belang voor Zijn Hoogheid waaren, en dat ZijnEd. om die reeden ook hoopte, dat als dan alles tot weederzijds genoegen zoude kunnen geschikt worden.

Dien dag viel verder niets voor en dien avond spijsde men weeder met eenige comptoirs vrienden, terwijl het parool was: *Aangenaam vooruitzicht.*

Ingevolgen van het voorschr. besluit van de Heer Gouverneur zondt ZijnEd. den Eersten Resident van IJsseldijk des anderen of op

Zaturdag den 31 Maart 's voordemiddags naar de caraton,

om den Kroonprins van het voorenstaande te informeeren, onder voorhouding tevens van de noodzakelijkheid, om zich in allen deelen te schikken naar de intentie van den Heer Gouverneur, waarin de Kroonprins dan ook eindelijk bewilligde.

Alles dus geschikt zijnde, bepaalde de heer Gouverneur aanstaande maandag tot de voorstelling van de Kroonprins tot Sulthan, en dezen dag wierd vervolgens besteed tot het afsluiten en verder in order brengen der voormelde Actens en Contracten, gelijk ook van het ontwerp of project ceremonieel nopens deeze te doene voorstelling, waarvan de Heer Gouverneur ook een in het Javaansch overgebragt afschrift liet overhandigen aan den Kroonprins, ten einde zich daarna te kunnen reguleeren in het stellen van de nodige ordres.

Dien middag spijsde men weeder met eenige comptoirs vrienden, gelijk dien avond ook plaats had, wanneer door den Heer Gouverneur tot parool wierd uitgegeeven: *Djocjocarta en Souracarta.*

Zondag den 1 April; dien morgen viel niets van belang voor, als eenlijk, dat de compagnien Bougineezen en Maleijers van Samarang, welke, mits gebrek aan de nodige paarden, de weg te voet hadden moeten afleggen, in goede ordre aankwamen, en na den middag ten vijf uuren begaf zich de Heer Gouverneur naar het fort, om het zelve te bezien, en bevondt dat des Eersten Residents huis thans zo goed als voltooid was, uitgenoomen de bijgebouwen, waaraan nog eenige manqueerden.

Voorts bleeven eenige Dienaren bij de Heer Gouverneur spijzen, zo als dien middag ook plaats had gehad. Het parool was heeden: *Aanstaande throoning.*

Maandag den 2 April dan bestemd zijnde tot de plechtige voorstelling van den Kroonprins tot Sulthan van het Djocjocartasche rijk, zo begaven zich aanvangkelijk 's morgens ten 5 uuren in de wapenen alle de Comp^{s}. Militairen, zo nationals als Wurtembergers, welke toen te Djocjocarta present waaren, en daar onder ook die van de arthillerie benevens

de beide compagnien Boegineezen en Maleiers, zo als teegen dien tijd almeede in de wapenen kwamen alle de aan handen zijnde troupes zo van den overledenen Sulthan, als van den Kroonprins, item van den Rijksbestuurder en de verdere Hofgrooten, die zich ter weder zijde van den weg, gelijk ook op de passeerbaan en onder de Pagelarang posteerden, zo en in diervoegen, als bij andere plechtige geleegentheeden gebruikelijk is, gelijk de Infanterie en Arthilleristen van de Compagnie meede terstond uitmarcheerden en zich naer de caraton begaven, de eersten, om aldaar, onder de Pagelarang, post te vatten, en de laatsten, om bezit te nemen van het aldaar staand geschut, en het zelve te bedienen, waarteegen in het fort tot bezetting terug was gelaaten het geheele Djocjocartasch guarnizoen, excepto de Dragonders, die zich zo wel als de Samarangsche posteerden voor de tuin van de Eersten Resident van IJsseldijk, om bij vertrek van den Heer Gouverneur naar de caraton, voor en achter de koetzen aan te rijden.

Teegen half zes uuren kwamen de Rijksbestuurder en eenigen van de voornaamste wedonos, of Rijksgrooten, zo ook de Pangerang Ingabei van Souracarta en de Radeen Tommongong Sasro Widjoijo nevens de Samarangs Hoofd Regent en de verdere strand Regenten, den Heer Gouverneur opwachten, allen te paard, uitgezonderd de Pangerang Ingabei, die men met een rijtuig had doen afhaalen, gelijk meede derwaards wierden gebragt de oliphanten, zo meede de vorstelijke ornamenten en verdere cieraden van het Rijk, om den Heer Gouverneur als van wegens de Comp^e^. den Sulthan van het Mataramsche Rijk repreesenteerende vooruitgedreeven, en gedraagen te worden, waarop de Heer Gouverneur zich nevens den Eersten Resident van IJsseldijk in des Sulthans statie koets begaven, bespannen met 6 paarden en gevolgd door andere wagens, waarin zaten de Samarangsche gecommitteerdens, zo meede de Secretaris, item de tweede Resident van Bronckhorst en de Pangerang Ingabei van Souracarta, neevens het verder gezelschap van den Heer Gouverneur, rijdende dus, op een

ceremonieele wijze, met de gewoone statie van een Sulthan door een dubbeld ranket van gewapende Inlanders, naar de Caraton, ter zijde te paard gevolgd door voormelden Rijksbestuurder en Wedonos, mitsgaeders de strand Regenten en andere voornaeme Inlanders.

Aan de Caraton gekomen zijnde, wierd het geschut van de Lamadoehoer gelost, ten getalle van 17 schooten, en de Heer Gouverneur door den Kroonprins ter gewoone plaatze, onder de Pagelarang, aan de koets, gerecipiëerd en vervolgens, aan ZijnEd. de rechter hand gevende, in statie naar de Bangsal aloes begeleid.

Intusschen waren bij het stappen uit de koetzen de contracten, item de Actens van verband, obligatoir en proclamatie, ter order van den Heer Gouverneur, op een ten dien einde door den Boekhouder van den Berg en twee Dalm Tomongongs aangebooden goude secoup gelegd, onder een geel-damast overdeksel, en vervolgens overhandigd aan den koopman en eersten administrateur in het graanmagazijn te Batavia Pieter van Campen Aelmans, die daarmeede voor den Heer Gouverneur opging onder twee pajongs agongs of Sambreelen van Staat en noch een andere vergulde pajong, die in het midden over voorschr. documenten heen gedragen wierd.

In de Caraton gekoomen zijnde, vondt men aldaar onder de Bangsal aloes gereed staan een tafel met fluweel bedekt en op dezelve papier, pennen, inkt, twee kandelaars, zeegul, lak en wat meerder nodig was, en aan welke tafel door den Heer Gouverneur de eerste plaats genomen wierd, te weeten ter rechterhand van den Kroonprins aan het hoofd der tafel, op een met linnen overtrokken stoel, waarop een geborduurd rood fluweel kussen lag, gelijk de Kroonprins meede op een diergelijke stoel zat, terwijl teegen over den Heer Gouverneur aan het ander eind der tafel over end staan bleef de voorm. koopman en eerste Administrateur in het graanmagazijn te Batavia Aelmans, houdende de goude secoup met de voorm. actens en de Contracten in de hand.

Aan de regterhand van den Heer Gouverneur wierd een plaats opengelaaten voor den Kroonprins Broeder de Pangerang Ingabei, en aan de linkerhand van den Kroonprins nam zitplaats de eerste Resident van Ysseldijk en naast denzelven en de stoel van de Pangerang Ingabei, over en weder in een afdaalende rij, de Samarangsche gecommitteerdens, en de tweede Resident van Bronckhorst, doch het overige van 's Gouverneurs gezelschap was bij de poort Sri mengantie verbleeven, gelijk ook de Samarangs Hoofd Regent de Adipattij Soero die Mengollo, nevens de Rijksbestuurder Radeen Adipattij Danoe Redjo, item de Pangerang Ingabeis zo van Djocjocarta als van Souracarta, mitsgaeders de Princen Notto Coessoemo en Mangcoe boemi, neevens de vijf voornaamsten der Regenten van den Sulthan, terwijl de mindere Regenten en Hoofden verbleeven voor aan de Caraton onder de Pagelarang, om aldaar de orders van den Heer Gouverneur en den Kroonprins aftewachten; doch kort daaraan wierden de bovengemelde aan de poort Sri menganti verbleeven Princen en Ministers meede naar binnen geroepen en als toen aan de Pangerang Ingabei van Djocjo zijn voormelde zitplaats aangeweezen, waarteegen de Samarangs Hoofd Regent, die als eerste Minister van den Heer Gouverneur wierd geconsidereerd, nevens den Rijksbestuurder, de Pangerang Ingabei van Solo, de Pangerangs Mangcoe Boemie en Notto Coessoemo en de vijf Ministers buiten de Bangsaal aloes, regt teegen over den Heer Gouverneur, op den grond bleeven zitten; terwijl de Secretaris van Politie, en de gesw. Translateur zich ter rechter, en de Hof Secretaris van den overleeden vorst ter linkerzijde van den Heer Gouverneur posteerden.

Nadat dus een ieder zijn plaats had genomen, en de oppassers, Trompetters en verdere Bediendens, zo Europeesche als Inlanders, zich uit de Dalm begeeven hadden, wende zich de Heer Gouverneur naar den Kroonprins en deedt een gepaste aanspraak, in substantie behelzende: dat, vermits de Djocjacartasche throon, door het overlijden van den Sulthan Hamangcoeboeana, vacant geworden en daardoor dit Rijk aan de

Compe. weder vervallen was, de Compe. derhalven had goedgevonden zijn Hoogheids Zoon den Pangerang Adipattij Anom Amangcoenogoro tot desselvs throon opvolger te verkiezen, uithoofde van haare geneegendheid voor denzelven, en de billijke verwachting, die zij had, dat Hij steeds de voetstappen van Zijnen vader zoude opvolgen, en dat deze dag door ZijnEd. bestemd was, om den gem. Kroonprins daartoe aan te stellen, en als zodanig te doen proclameeren, nadat Hij echter alvoorens de verbonden met de Compe. in allen deelen zoude hebben aangegaan en vernieuwd, en die behoorlijk geteekend, bezeegeld en beëedigd zoude weezen, vragende ZijnEd. tevens aan gem. Kroonprins of Hij Zich daartoe nu ook bereid vondt, hetgeen door den Kroonprins met Ja beantwoord wierd, onder bijvoeging, dat Hij de Compe. voor deeze blijken van liefde en toegeneegentheid zeer verplicht was; doch dat Hij des niet te min hoopte, dat de poincten, waarover Hij zich beswaard en zijne bedenkingen opgegeeven had, nu ook nader in overweeging zouden genoomen en meede afgedaan worden, dan waarop de Heer Gouverneur aan Zijn Hoogheid vertoonde, dat er thans geen tijd daartoe was, onder te kennen gave tevens van ZijnEd. verwondering, dat Hij Kroonprins met deeze zaak nu was opgekoomen, daar Hij met ZijnEd. overeengekoomen was, om, nadat het werk der Throoning zijn beslag zoude hebben erlangd, vervolgens met den anderen desweegens een aparte conferentie te houden; waarop de Kroonprins repliceerde, dat Hij van deeze zaak thans alleen gewag had gemaakt, omdat Hij in de suppositie was geweest, dat zulks nu de rechte tijd was, doch dat Hij echter volgaarne wilde refereeren aan het goedvinden van den Heer Gouverneur, om die poincten bij een nader te houdene aparte conferentie te verhandelen.

De Heer Gouverneur deedt hier op den Samarangsche Hoofd Regent voor zich verschijnen en gelaste denzelven, om de goude secoup met de acte van verband en uit handen van den koopman Aelmans te gaan ontvangen, hetgeen voor dien Regent ook verricht en deeze secoup vervolgens aan den Heer

Gouverneur gepreesenteerd wierd, die de contracten en verbandschriften daarvan afnam en vervolgens de secoup met de Actens van proclamatie weeder aan voorm. Aelmans liet ter hand stellen, om door hem verder gedraagen te worden.

Na dat door den Heer Gouverneur kortelijk de inhoud der voorm. documenten nader aan den Kroonprins was verklaard geworden en deeze betuigd had dezelve volkomen verstaan te hebben en zich daaraan te onderwerpen, zo ging men vervolgens over tot de onderteekening van de acte van verband door den Kroonprins, als Kroonprins; gelijk ook de bekrachtiging met deszelvs zeegel, terwijl de Eerste Resident van IJsseldijk zo meede de Samarangsche gecommitteerdens en de Secretaris deeze acte meede onderteekenden, als getuigen, en de Translateur voor de translatie, hetwelk vervolgens ook inzelvervoegen geschiede ten opzichten der daaraan volgende acte obligatoir, met dit onderscheid echter, dat dit instrument met het rijkszeegul, dat ten dien einde aan den Kroonprins door den Heer Gouverneur wierd overhandigd, bezeegeld en door den kroonprins, als Sulthan onderteekend wierd, gelijk ook de zeeguls en handteekeningen van den Rijksbestuurder Raden Adipattij Danoe Redjo en de vijff voorm. eerste Menisters daarop volgden, namens Radeen Tomongong Sassro die Ningrat, Radeen Tomongong Mangoen die Poero, Radeen Tomongong Danoe Coessoemo en Pangerang Diepo Coessomo.

Hierop volgde de onderteekening en bezegeling der contracten, eerst door den Heer Gouverneur ter rechterzijde, waarnaast 's Comps. zegul geplaatst wierd, en daarop volgde de handteekening van den Sulthan en deszelvs Cachet, onder het Javaansch, en vervolgens, als getuigen onder het Hollandsch de eerste Resident van IJsseldijk, item de Samarangsche gecommitteerdens, de Secretaris en de Translateur; terwijl ter linkerzijde direct na den Sulthan, volgden de handteekeningen en cachetten van den Pangerang Ingabei en de Pangerangs Manggcoe Boemie en Notto Coessoemo, item de Rijksbestuurder en de voorm. vijf ministers of de Radeen Tomongongs Sassra di

Ningrat, Mangoen di Poero, Notto Judo en Danoe Coessoemo en Pangerang Dipo Coessoemo, zijnde dit contract in triplo, waarvan door den Heer Gouverneur een aan den vorst wierd overhandigd en de overige twee aan den Secretaris ter bewaaring wierden overgegeeven, om voor Batavia en Samarang te dienen, gelijk omtrent de acte van verband en obligatoir, die alleen in duplo waaren, meede geschiede.

Dit verricht zijnde stondt men op en de Heer Gouverneur begaf zich neevens den jongen vorst, den eersten Resident van IJsseldijk, de Samarangsche gecommitteerdens, de Secretaris en translateur, item de meergem. koopman Aelmans met de goude secoup, beneevens de Rijksbestuurder Danoe Redjo en de Radeen Tomongong Notto Judo, naar 's vorsten woonhuis, of de zoogenaamde Probo Jokso, alwaar men zitplaats nam in een daartoe expres gereed gemaakt apartement, even en in dier voegen als onder de Bangsaal aloes, terwijl de Tweede Resident neevens de verdere Regenten en Princen daarenteegen onder de gem. Bangsaal aloes bleeven vertoeven.

Hier wierd door den jongen vorst ter nadere verzeekering, en verbintenis, tot eene heilige, en getrouwe naarkoming van de door hem aangegane verbonden, den eed bij de Alkoran plechtig afgelegd in handen van den Hogen Priester, die zich reeds ten dien einde aldaar bevondt, en na welke plechtige verrichting de Heer Gouverneur opstondt en den vorst vergelukte als Sulthan van het Djocjocartasche Rijk, onder den naam van Hamangcoe Boeana de tweede en met toewensching tevens dat de Hemel Hem steeds de beste zijner zeegeningen zoude schenken, terwijl ZijnEd. tevens aan den vorst nu de hoge hand gaf en zo met Zijn Hoogheid en het gevolg weeder naar de Bangsaal aloes terug keerde.

Hier aangekoomen zijnde, deed de Heer Gouverneur den vorst aan ZijnEd. hoge hand zitplaats neemen op de vorstelijke sopha, welke ZijnEd. ten dien einde derwaards had doen brengen, gelijk ook geschiede met de overige ornamenten en Rijkscieraden, die de overleedene vorst, in statie gewoonlijk waren voorge-

draagen, en die door den Heer Gouverneur benevens het Rijkszegul aan den nieuwen vorst wierden overgegeeven, uit naam en van weegens de Comp^e. en onder toewensching, dat Zijn Hoogheid zich daarvan lange jaren tot heil van de Maatschappij, Land en volk met voorspoed en genoegen mogt bedienen, waarna men opstondt en zich in deezer voegen van den Bangsaal aloes naar de Lamadoehoer begaf, eerst de Trompetters van den vorst, en den Heer Gouverneur, vervolgens de oppassers, en achter dezelven de vrouwelijke bediendens van den vorst vier aan vier dragende de rijksornamenten, waarop volgde de meerm. koopman Aelmans, het goude secoup draagende en daarna de nieuwe Sulthan met den Heer Gouverneur, beneevens de verdere Heeren en Ministers.

Op de Lamadoehoer gekoomen zijnde, wierd aldaar geplaatst de vorstelijke sopha, welke ten dien einde derwaards was gebragt, en waarop zich Zijn Hoogheid nederzette, terwijl de Heer Gouverneur naast den vorst aan deszelvs linker zijde zitplaats nam.

Beneeden den throon stonden twee afdaalende rijen stoelen zo voor den Eersten Resident van IJsseldijk, als den gecommitteerdens en anderen, doch de Pangerang Ingabei en de Pangerangs Notto Coessoemo en Mangcoe boemi, zo meede de overige Princen en Rijksgrooten etc. hadden zich direct naar de Pagelarang begeeven, om aldaar op de gewone plaats te blijven, uitgenoomen de Rijksbestuurder neevens de Samarangsche Adapattij, mitsgaders de Hof secretaris en de vijf eerstgem. Ministers, die tegen over de Lamadoehoer op de grond bleeven zitten naar 's Lands gewoone wijze en op eene behoorlijke distantie.

Ter rechter zijde van de throon hadden zich geposteerd de Comp^e. Samarangsche Dragonders, die ten dien einde van hunne paarden waren gesteegen, zo dra zij onder de Pagelarang gekomen waren, sluitende zo digt mogelijk aan, met de karbijns op schouder, die scherp gelaaden waren — en aan de linker zijde van de throon waren geplaatst de Samarangsche

Grenadiers, tegen over den Dragonders op eene gelijke distantie, meede met het geweer op schouder met scherp gelaaden.

Onder de Pagelarang stonden de Djocjocartasche Dragonders, op hunne gewoone plaats en voorts daar naast aan alle de overige militairen van Samarang, zo Nationale als Wurtembergers, item de compagnien Maleiers en Bougineezen, strekkende zich uit tot naar de Passeerbaan toe, terwijl zich aan de overkant geposteerd hadden de Inlandsche troupes van den vorst en zijne familie en Rijksgrooten, voor zo verre de plaats zulks toeliet en overigens ter wederzijde van de passeerbaan tot aan de geregtsboomen toe.

In deezer voegen dan gezeeten zijnde, deed de Heer Gouverneur, na alles tot stilte was gebragt, den Samarangschen Hoofd Regent beneevens de Rijksbestuurder en de vijf meerm. eerste Ministers van het Hof tot zich naderen, met bevel aan den eerstgem. om de goude secoup, waarop de actens van proclamatie lagen, uit handen van den koopman Aelmans, die zo lang beneeden den throon teegen over den Heer Gouverneur was staan gebleeven, te ontvangen, en zulks geschied zijnde, nam de Heer Gouverneur deeze actens, die in triplo en door ZijnEd. zo meede door den secretaris bevoorens reeds bezeguld en geteekend waren, van het goude schenkbord af, en stelde die vorst, na een korte aanspraak in handen van den secretaris Rothenbuhler, die dezelve met luider stemme oplas, zo in het Hollandsch als in het Javaansch.

Deeze proclamatie dus van de Lamadoehoer geschied zijnde, wierd de Rijksbestuurder en den Samarangs Hoofd Regent andermaal bij den Heer Gouverneur ontbooden, die hun gelaste, om zich met den Samarangschen gecommitteerdens naar de Pagelarang te begeeven, ten einde die proclamatie ook aldaar den volke, door gem. secretaris te worden voorgeleezen, zo als dan ook dadelijk geschiede, begeevende zich de gem. gecommitteerdens, item de secretaris, Translateur en tweede Resident zo meede de Rijksbestuurder, de Samarangsche

hoofd Regent en de dikwijls gem. vijf voornaamste Hofsgrooten, op een statieuze wijze, naar derwaards voorgegaan door den koopman Aelmans, met het goude secoup, waar op de actens van proclamatie onder de sambrelen van staat, en een vergulde pajong.

Nadat de voorschr. proclamatie aldaar was voor geleezen, zo wierd door het aldaar aanwezig zijnde volk zo Europeezen als Inlanders een drievoudig hoezee uitgegalmd, het geen tot een sein strekte voor de Major Zannet, die het commando voerde over alle de aldaar aan handen zijde Comp^{e}. troupes, en terstond daarop, door zijn volk; drie charges liet doen, waarvan echter uitgezonderd waren de Dragonders en Grenadiers, die den throon dekten, mitsgaders de Comp^{e}. Wurtembergsche jagers, die insgelijks met scherp gelaaden waren, om dus des noods in staat te zijn alle moedwil en geweld te kunnen tegen gaan, terwijl deeze drie charges, door andere van des Sulthans militie gevolgd en voorts gesecondeerd wierden door het geschut van het fort, van de Lamadoehoer en de passeerbaan.

De voormelde commissie geretourneerd zijnde, deedt vervolgens raport van haare verrichting aan den Heer Gouverneur, die vervolgens een der actens van Proclamatie aan den vorst overhandigde, doch de twee overige aan den secretaris ter bewaring gaf, om meede voor Batavia en Samarang te dienen, terwijl ZijnEd. bij die geleegentheid den vorst nader plechtig vergelukte met zijne verheffing tot Sulthan, gelijk daarna ook door den Eersten Resident van IJsseldijk, den Samarangschen gecommitteerdens, den tweeden Resident en de verder aanweezig zijnde perzoonen, item de gezamentlijke militaire officieren, na dat die permissie hadden erlangd, ten dien einde het front te verlaaten, geschiede; en waarna de Heer Gouverneur den Rijksbestuurder en Samarangschen Adipattij verder gelaste, om alle den Princen, Hofgrooten, Regenten en alle andere die men verder oordeelen mogt hunne onderdanigheid aan den vorst te moeten bewijzen, in de Lama-

doehoer te doen komen, ten einde den voetkus bij den nieuwen vorst afteleggen, zo als dan ook dadelijk daarop gevolg nam op eene plechtge wijze, waarmeede de Pangerang Ingabei eerst een begin maakte en zo vervolgens de verdere Princen en Hofgrooten gelijk ook de Pangerang Ingabei van Souracarta en de gezamentlijke strand Regenten, allen naar rang.

Dit geschied en vervolgens door een ieder plaats genoomen zijnde, sprak de Heer Gouverneur de gezamentlijke Princen en Hofgrooten met luider stemme in de Maleidsche taal aan, en gaf dezelven in substantie te kennen, dat vermits de Compagnie den Pangerang Adipattij Anom Amangcoe Nogoro tot Sulthan van het Mattaramsche Rijk verheeven had, zij ook verwachtte, dat zij denzelven niet alleen als zodanig zoude erkennen en alle eerbied bewijzen, maar ook met die zelvde trouw en gehoorzaamheid zouden onderworpen weezen als zij deszelvs vader geweest waaren, hun tevens daartoe op het sterkste vermaanende, terwijl ZijnEd. hun tevens aankondigde, dat Hij ook als nu wegens de Comp^e^. op verzoek van den Sulthan Zijn Hoogheids Moeder, de weduwe van den overleedenen Sulthan vereerde met de titul en naam van Ratoe Agong, en de twee echte vrouwen van den vorst met die van Ratoe Kadaton en Ratoe Anom, met bevel aan elk en een iegelijk, om zich zulks tot naricht te laaten strekken en dezelven in den aanstaande als zodanig te erkennen.

Nadat de complimenten van vergelukking dus afgeloopen waren en zich een ieder weeder naar zijn bestemde plaats had begeeven, wierd de Rijksbestuurder en deszelvs kliwong de Radeen Tommongong Notto Judo door den vorst voor de throon ontbooden en gelast, om door den Hof Secretaris een brief te doen vervaardigen aan den keizer, om Zijn Hoogheid kennis te geeven van Zijne verheffing tot Sulthan, en daarmeede alle mogelijke haast te doen maken, ten einde noch dien zelvde dag te kunnen worden afgezonden.

Hier na dronk men de volgende condities, die door den Heer Gouverneur wierden ingesteld:

21	schooten	Hunne Hoog Mogende de Heeren Staaten Generaal of de Souverain van Nederland.
21	〃	Zijne Doorluchtige Hoogheid den Heere Prince van Orange en Nassau.
21	〃	De HoogEdele Heeren Bewindhebberen der Nederlandsche Oost Indische Comp^{e}.
21	〃	Zijn HoogEdelheid de Heer Gouverneur Generaal en de Heeren Raaden van Indië.
19	〃	de Sulthan Hamangcoe boeana de II^{de}.
19	〃	de Keizer.
19	〃	de Heer Gouverneur.
19	〃	de Sulthane of Ratoe Agong.
17	〃	de Ratoes Kadaton en Anom.
15	〃	de Ratoe Bendoro.
19	〃	de heugelijke komst van den nieuw Sulthan op den Djocjocartaschen Throon, en deszelvs langduurige en gelukkige regeering.
17	〃	De welvaart van de Compagnie.
17	〃	De welvaart van Java, en
17	〃	De onverbreekbaare trouw en vriendschap tusschen de Compagnie en den Sulthan.

Na welk door den Sulthan aan den Heer Gouverneur verzogt wierd eene conditie te mogen instellen, het geen door den Heer Gouverneur goedgekeurd zijnde, zo betuigde de Sulthan dat die bestond in:

De dankzegging van Hem Sulthan van de Comp^{e}., mitsgaders van Zijn Hoog Edelheid den Heer Gouverneur Generaal en den Heeren Raden van Indië te Batavia en aan den Heer Gouverneur, voor de aan Hem beweezene gunst en toegeneegenheid door Hun tot Sulthan van het Djocjocartasche rijk verheffen, over welke blijk van attentie de Heer Gouverneur zich zeer voldaan toonde, waarna men noch verscheidene andere condities dronk, die door den Heer Gouverneur wierden ingesteld, onder het nuttigen van eenig gebak en andere versnaperingen, die door de Europeesche Bediendens van den

Eersten Resident van IJsseldijk op zilvere schenkpierings wierden rond gepresenteerd.

En vermits met dit alles een geruimen tijd verloopen en het reeds omtrent middag was, zo deedt de kroonprins derhalven conform het dien aangaande reeds bij provisie beraamde, aan den Heer Gouverneur het voorstel, om de Ceremonie van in volle statie, met rijtuigen, rondom de Caraton en door de voornaamste straten te rijden, ten einde zich naar den gebruike aan zijne onderdanen te vertoonen, voor ditmaal achterweege te laten, ten einde te kunnen uitrusten, vermits die toer niet minder dan in twee à drie uuren zoude kunnen volbragt worden, waarin de Heer Gouverneur bewilligde, onder te kennen gave aan den vorst dat dan de plechtigheeden van dien dag daar meede konden besloten worden; waarop de vorst en de Heer Gouverneur opstonden, en zich, onder het geluid der trommels, trompetten, gammelangs en ander speeltuigen, voorgegaan door de Grenadiers, weeder binnen de Caraton begaven en vervolgens naar de poort Srie Mengantie, waar de Heer Gouverneur van den vorst afscheid nam, die aan ZijnEd. te kennen gaf, voorneemens te weezen, om 's anderen daags 's avonds een gastmaal te bereiden voor den Heer Gouverneur en deszelvs gezelschap ten einde deze heugelijke gebeurtenis van zijne verheffing tot Sulthan te celebereeren, met verzoek derhalven, dat de Heer Gouverneur hetzelve met zijne teegenwoordigheid geliefde te vereeren, hetwelk de Heer Gouverneur ook aannam te zullen doen, die daarop in volle statie weeder naar het huis van den Eersten Resident van IJsseldijk terugkeerde, alwaar men omstreeks 11 uur aankwam en verwaards men te paard geconduiseerd wierd door twee Dalm Tommongongs, mitsgaders de Rijksbestuurder den Radeen Adipattij Danoe Redjo, de Radeen Tommongongs Sassro die Ningrat, Mangoen die Poero, Notto Judo en Danoe Coessoemo, mitsgaders de Pangerang Diepo Coessoemo en de gezamentlijke strand Regenten, welke voorts door den Heer Gouverneur dien middag ter maaltijd wierden genoodigd.

Dien dag viel verder niets anders voor, als dat de Heer Gouverneur aan den Sulthan weeten liet dat ZijnEd. nu bereid was, om Hem vorst teegen 's anderen daags 's morgens in de caraton te koomen vinden, ten einde met Zijn Hoogheid en Zijne Ministers in onderhandeling te treeden, weegens de door Zijn Hoogheid gemaakte swarigheeden, omtrent zommige poincten bij het contract en de actens van verband en obligatoir voorkoomende, en waarin de vorst genoegen nam —, zijnde het parool dien avond: *Hamangkoe Boeana de Tweede.*

Ingevolgen van de voorschr. overeenkomst begaf zich dan de Heer Gouverneur 's anderen daags of op

Dingsdag den 3 April 's morgens omstreeks 8 uuren naar de caraton, alleen begeleid zijnde door de Comp^e. Samarangsche Dragonders, en voorts verzeld door den Secretaris Rothenbuhler en den Translateur Wardenaar, terwijl zich de Eerste Resident van IJsseldijk reeds vooruit naar de Caraton had begeeven, wordende ZijnEd. bij de poort Srie Mengantie gerecipieerd en vriendelijk verwelkomt door den Sulthan, die ZijnEd. daarop verder naar binnen geleide, en voorts bragt in een expres daartoe gereed gemaakt vertrek in de zogenaamde Probo Jokso of het binnenste van het vorstelijke woonhuis, alwaar de Sulthan vervolgens meede deedt verschijnen de Rijksbestuurder Radeen Adipattij Danoe Redjo, item de Radeen Tomongongs Sassro die Ningrat, Mangoen die Poero, Notto Judo en Danoe Coessoemo, en de Pangerang Diepo Coessoemo, met dewelken vervolgens de poincten welke door den vorst waren opgegeeven, een voor een, met alle nauwkeurigheid verhandeld wierden, met dat gevolg, dat de Sulthan zich eindelijk overtuigd hield, dat in het gem. contract en actens niets voorkwam, waarover Hij zich met reeden konde beswaaren, hoewel hij vorst den Heer Gouverneur tevens verzogt, dat, ter zijner verdere geruststelling van het verhandelde bij deeze conferentie, een apart schrift uur mogt gepasseerd worden, hetgeen de Heer Gouverneur dan ook inwilligde, te meer daar de vorst ook van zijne kant zich bereidwillig had getoond, de voorstellen,

welke door den Heer Gouverneur, omtrent zommige poincten van gewigt aan Zijne Hoogheid waren gedaan, te accordeeren, en die men toen mede overeen kwam uitgelijks bij dat schriftuur bekent te stellen.

Dit alles dus afgehandeld zijnde, begaf men zich na van den vorst afscheid te hebben genoomen, en door Zijn Hoogheid tot aan de poort Srie Mengantie begeleid te zijn, vervolgens in zelvervoegen als bij aankomst naar huis, alwaar men omstreeks 12 uuren aankwam en voorts met eenige comptoirs vrienden spijsde.

Omtrent half vijf 's nademiddags begaf zich de Eerste Resident van IJsseldijk naar de Caraton,. nadat ter zelver tijd twee Dalm Tomongongs van den vorst bij den Heer Gouverneur waaren gekomen om ZijnEd. en deszelvs gezelschap nader bij den Sulthan te inviteeren, en hier op ging ZijnEd. met het gem. gezelschap circa vijf uuren te voet naar de Caraton begeleid door de Dragonders en Grenadiers, alwaar de Heer Gouverneur aan de poort Srie Mengantie ontvangen wierd door den Sulthan, met wien men vervolgens de Caraton verder intrad, met voorneemen, om de daar in zijnde ruime visch vijvers, fraaije gebouwen en andere opmerkzame zaken te bezien, doch waarvan men door het opkoomen van een swaare reegen genoodzaakt wierd aftezien, met onderlinge overeenkomst echter dat deeze bezichtiging op Vrijdag aanstaande zoude hervat worden.

Men begaf zich voorts weeder naar de poort Srie Mengantie, en nam aldaar zitplaats onder het Bazaar huis of de Mendopo bezijden de poort geleegen, op daartoe gereed staande stoelen, terwijl de Pangerang Ingabei zo wel als de verdere Princen en Hofgrooten rondom deeze Mendopo op den grond zaten. Hier op verscheenen de vorstelijke Dansmeidens of Bedaijas; bestaande uit 9 stuks, die op het heerlijkste uitgedost en overvloedig met goud en juweelen vercierd waren, en door welke vervolgens met veel netheid en zwier verscheide danzen wierden vertoond, gevolgd van vier andere Dansseressen serimpe genaamd

en gewapend met pijl en boog, welkers dans een gevegt verbeelde van twee teegen twee, en waarmeede zo veel tijd verliep dat men niet voor elf uuren aan tafel ging, die vol was van allerlij exquize gerechten, waaronder ook zommige die de vorst zelve in zijn Dalm had laaten vervaardigen, gelijk ook verscheide soorten van vruchten, gebak en andere versnaperingen, van welk alles de vorst van tijd tot tijd meede liet voordienen aan de bovengem. rondsom de Mendopo zittende Princen on Hofgrooten, intusschen dat door den Heer Gouverneur verscheide hooge condities wierden ingesteld waarbij telkens het geschut voor op de Lamadoehoer gelost wierd.

Van tafel opgestaan zijnde, deed de vorst andermaal vier Danseressen met pijl en boog of serimpes te voorschijn koomen, die na een lange tijd hunne bekwaamheeden vertoond te hebben, vervolgens weederom vervangen wierden door de 9 vorstelijke Bedaija Meidens, die noch eenigen tijd rond dansten en waarmeede deeze plechtigheid vervolgens circa te 9 uuren een einde nam, keerende men inzelvervoegen als bij aankomst terug, na van den vorst aan de poort Srie Mengantie plechtig afscheid genoomen en Zijn Hoogheid voor het gul onthaal bedankt te hebben.

Het parool was heeden: *Heerlijke Volbrenging.*

Woensdag den 4 April. De Sulthan had 's daags te vooren aan den Heer Gouverneur kennis laaten geeven, dat Zijn Hoogheid ter eere van ZijnEd. voorneemens was, dien morgen een gevecht van een tijger met een buffel te doen vertoonen en eenige tijgers te laaten rampokken met verzoek, dat ZijnEd. zulk geliefde te koomen bijwoonen, het geen de Heer Gouverneur aannam, en zich dien volgende neevens het gezelschap 's morgens omtrent 9 uuren, na dat de gewoone twee Dalm Tomongongs verscheenen waren, om ZijnEd. aftehalen, met de gewoone statie naar de caraton begaf, werwaards de Eerste Resident van IJsseldijk reeds voor uit was vertrokken, gelijk ook alle de Samarangsche militairen, uitgezondert de Dragonders, die voor de koetzen opreeden, item

de compagnien Bougineezen en Maleiers, en alle welke troupes zich onder de Pagelarang posteerden, in dier voegen als bij de voorstelling had plaats gehad.

De Heer Gouverneur wierd hier door den vorst op eene vriendelijke wijze ontvangen, en vervolgens begeleid naar de Pagelarang, alwaar men onder een aldaar staand Bazaar huisje of Mendopo, op de gewoone wijs zitplaats nam, doch van waar men niet lang daarna weeder opstond, en zich begaf na de eeven buiten de Pagelarang opgerichte kraal of vechtperk, in het welk zich de buffel reeds bevond, terwijl de tijger daarenteegen eerst toen ingelaaten wierd, waarop direct eenige rencontres tusschen beide deeze dieren volgde, waarbij het de buffel scheen te kwaad te krijgen, vermits de tijger zijne sprongen zo wel wist te neemen, dat hij de buffel telkens achter de hoorns in de nek kwam te vatten, waar door dit dier ten eersten zeer aan het bloeden raakte, zonder eens in staat te zijn deszelvs vijand eenige schade van belang te kunnen toebrengen, hoewel het daartoe bij aanhoudenheid alle mogelijke krachten bleef inspannen.

Dan zulks eenige tijd geduurd hebbende, en de tijger eindelijk vermoeid geworden zijnde, gelukte het de buffel, die in het worstelen door den tijger zelvs op de grond was gehaald, en een zijner voorpooten was in stukken geslagen, dit dier een en andermaal op zijn hoorns te neemen en teegen de paalen, waar uit de kraal bestond met zo veel geweld aantedrukken, dat de tijger zo wierd afgeschrikt, dat hij niet meer van de plaats te brengen was, waar hij zich eens ter needer had gelegd, als door de kracht van vuur, dat hem van buiten met fakkels teegen het lijf wierd gehouden, waarom de Sulthan dan ook, met toestemming van den Heer Gouverneur, last gaf, om de gem. tijger weeder uit dit in zijn voorig hok te laaten, ten einde met noch twee andere tijgers, gerampokt of met pieken doodgestooken te worden.

Middelerwijl keerde men na het voorm. Bazaar huisje terug, alwaar eenige glaazen morgen wijn wierden gedronken, en van

waar men zich vervolgens verder begaf na een hooge steilage, die uit verscheidene stukken bestond, en op 's vorsten wenk in een oogenblik, was opgezet, en op eenige distantie van welke zich intusschen ook bij een getrokken hadden eenige duizende manschappen met pieken gewapend, die een vierkant formeerden, in welkers midden men drie langwerpige hokken zag, waarin de tijgers waren.

Het vierkant dus behoorlijk geformeert, en de stellage door 's vorsten lijfwachten omgeeven zijnde, wierd vervolgens, op een gegeeven teeken door den Sulthan, onder het eerste deezer hokken, door drie Javanen, eenig stroo en andere drooge stof gelegd, en vervolgens in brand gestooken, terwijl zij teevens de schuif die de ingang van het hok sloot, wegnamen en vervolgens, na op hunne hurken het gewoone teeken van eerbied voor de Sulthan gemaakt te hebben, op het geluid der toen geslagen wordende Gamelangs en andere Inlandsch speeltuig, zich al huppelende daar van daan en voorts uit het vierkant begaven.

De tijger kwam niet lang daar na te voorschijn, en liep direct eenige malen in het vierkant rond, om te zien, of er ook kans was, om door te breeken, dan alles bezet vindende poogde hij in een volle loop over de pieken heen te springen, doch wierd noch in tijds door dezelve opgevangen en zo voorts om het leeven gebragt, zo als daarna ook ten opzichte van de tweede tijger geschiede; doch toen de derde tijger, zijnde de geen welke met de buffel had gevochten, losgelaaten en deeze uit het hok gekroopen was, bevondt men, dat dezelve geen kracht meer had, om zich met de gewoone raddigheid te beweegen, hetgeen veronderstellen deedt, dat hem door de buffel de ruggestreng was in stukken gestooten, waarom de Sulthan dan ook met toestemming van den Heer Gouverneur, order gaf, dat zich slechts een getal van 10 mannen in het vierkant zouden begeeven, om deezen tijger aftemaken, gelijk dan ook dadelijk bewerkstelligd wierd. ([5])

Hier op begaf men zich wierden naar het voorm. Bazaar

huisje, werwaards ook de doode tijgers gebragt wierden, terwijl men vervolgens, na hier noch eenige glaasjes morgen wijn gedronken te hebben, opstondt en met den Sulthan in de Caraton keerde, alwaar de Heer Gouverneur bij de poort Srie Mengantie afscheid van den vorst nam inzelvervoegen als bij aankomst naar huis terugkeerde, terwijl de vorst bij die geleegentheid tevens beloofde, om 's anderen daags 's morgens een contra visite bij den Heer Gouverneur te zullen afleggen aan het huis van den Eersten Resident van IJsseldijk, om aldaar den dag met vrolijkheid door te brengen.

Dien dag wierd voort besteed tot het in gereedheid brengen van het schriftuur nopens het verhandelde bij de op gisteren gehoudene conferentie tusschen de Sulthan en de Heer Gouverneur, en men spijzigde voorts dien middag en avond met eenige comptoirs vrienden; terwijl het parool heeden was: *Harmonie en vriendschap.*

Donderdag den 5 April kwamen 's morgens heel vroeg de Rijksbestuurder en eenige andere Regenten bij den Eersten Resident van IJsseldijk, om met dezelven over eenige zaaken te spreeken, en met wien de Pangerang Ingabei van Souracarta, en de Tomongong Sassro Widjoijo, zich beneevens den gem. IJsseldijk naar de Caraton begaven, om ter order van den Heer Gouverneur, aan den Sulthan te overhandigen de ontvangene brief van den Keizer, behelzende het rouwbeklag wegens het overlijden van den ouden vorst.

Kort daarop, of omstreeks 9 uuren begaven zich de door den Heer Gouverneur benoemde vier gecommitteerden tot het begeleiden van den vorst naar de Caraton, zijnde de Collonel Hamell, de Fiscaal van Nijvenheim, de koopman Aelmans, en de Secretaris Rothenbuhler, verzeld van de Comp^e^. Samarangsche Dragonders en ook na gewoonte, van de Djocjocartasche grenadiers, hoewel deeze laatsten een weinig voor uit waren vertrokken, om bij het uitrijden van de Caraton voor op te kunnen marcheeren.

Bij aankomst in de Caraton maakte de Sulthan zich direct

gereed tot het vertrek naar des Eersten Residents huis, waartoe aanvangkelijk verscheide hoopen krijgsvolkeren opmarcheerden, die vervolgens door andere gevolgd wierden, en deeze weeder door de Pangerang Ingabei, en verdere Princen van den bloede, waarop de vorst volgde, zittende in zijn statie koets bespannen met 6 paarden, te paard omringt door alle zijne Hofgrooten en Bediendens, en achter dezelven de Eersten Resident van IJsseldijk neevens de Collonel Hamell, en zo vervolgens de andere gecommitteerdens, terwijl achter dezelven noch verscheide andere troupes volgden, waarmeede de weg ook alomme bezet was, gelijk ook voor de logie of het fort stonden de Djocjocartasche Infanterij, zo meede ter weeder zijde van de weg na het huis van den Eersten Resident van IJsseldijk, de Comp^e. Jagers van het Regiment van Wurtemberg, de Samarangsche Musquettiers, het detachement Wurtembergsche Grenadiers, en voorts die van Samarang.

De vorst wierd bij zijne aankomst door den Heer Gouverneur gerecipieerd binnen het hek van de thuin, en vervolgens onder een drievoudig salvo uit het handgeweer van de Djocjocartasche Infanterij en Cavallerij en het losbranden van het geschut, rondsom de wallen, begeleid naar de daartoe gereed gemaakte zaal, waarvan de trappen ter weeder zijde bezet waren door de Europeesche Trompetters en oppassers van den Heer Gouverneur en waar in de vorst en de Heer Gouverneur zitplaats namen, op een daartoe opgerechte throon, onder anderen ook voorzien met het wapen van den Sulthan.

Na een poos zittens, begaf men zich weeder naar buiten tot voor het hek van de thuin teegen over het fort, onder een aldaar van bamboezen opgerechte loots, om bijtewoonen het danssen en de verdere speelen van 's Sulthans Troeno Djoijos, waarmeede men zich een geruime tijd vermaakte, en omstreeks een uur eerst ter tafel ging, waaraan ook aan de Pangerang Ingabei, de Pangerangs Mangcoe Boemie en Notto Coessoemo en de verdere Princen van den bloede, zo meede de Pangerang Ingabei van Souracarta zitplaats wierd vergund, terwijl geduurende

de maaltijd verscheide voorname conditien door den Heer Gouverneur wierden ingesteld, verzeld van verscheidene schooten uit het kanon, dat ten dien einde voor het huis geplaatst was, terwijl de Sulthan hier andermaal verzogt eene conditie te mogen instellen, en nader zijne dankbaarheid aan de Maatschappij, den Heeren Gouverneur Generaal en Raaden van Indie benevens den Heer Gouverneur betuigde voor de gunstige reflectie die op Hem geslagen was, om Hem tot Sulthan te verheffen.

Na het eindigen der maaltijd, die met veel genoegen doorgebragt wierd, begaf zich de Heer Gouverneur neevens de vorst en de Eerste Resident van IJsseldijk na een ander vertrek, om aldaar in vertrouwen met elkander te kunnen spreeken, waarna de Sulthan omstreeks half vier uuren weeder naar de Caraton terug keerde, uit hoofde de Sabath toen een aanvang nam, wordende derwaards begeleid door den Eersten Resident van IJsseldijk, en de voorm. gecommitteerdens met die zelvde statie en verder als bij aankomst had plaats gehad.

Dien dag viel verder niets voor, als dat dien avond weeder eenige comptoirs vrienden bij den Heer Gouverneur bleeven spijzigen. Dien avond was het parool: *De vriendelijke bijeenkomst.*

Vrijdag den 6 April. Deeze dag was, gelijk hier voorwaards aangehaald is, bestemd, om de Caraton van den Sulthan te bezien.

Dan vermits de Heer Gouverneur seedert eenige dagen swaare pijnen had uitgestaan aan deszelvs linker arm, die ZijnEd. bij het vertrek van Samarang, tusschen Salatiga en Bojolalie, door het storten van zijn paard had geknuist, en die schoon de wond direct weeder geheeld scheen echter langsamerhand zodanig was opgeswollen dat ZijnEd. dien dag zich onmogelijk kleeden en dus ook niet aan deszelvs verlangen, om de Caraton te bezien, voldoen konde, liet de Heer Gouverneur den Sulthan dan ook daarvan verwittigen, die desweegens deszelvs bijzonder leedweezen betuigde, onder toewensching van een spoedige beeterschap.

Dien middag en avond bleeven eenige Comptoirs vrienden

ter huize van den Eersten Resident van IJsseldijk spijzigen, hoewel de Heer Gouverneur zich buiten staat vondt meede aan tafel te verschijnen. Zijnde het parool heeden: *Rustdag.*

Des anderen daags of

ZATURDAG den 7 April begaven zich met goedvinden van den Heer Gouverneur 's morgens in rijtuigen naar de caraton, de eerste Resident van IJsseldijk, neevens de gezamentlijke Heeren van het geselschap en de militaire officiers, ten einde volgens de daartoe verzogte en verkreegene permissie van de Sulthan, de wallen van de Caraton als ook de daar in zijne vijvers en gebouwen te bezien.

Intusschen had de Heer Gouverneur het besluit moeten neemen, om ZijnEd. arm die nu buiten gemeen dik geworden was door een insnijding te doen openen, waar door ZijnEd. ook dadelijk een merkelijke verlichting bespeurde.

De voorschreeven Heeren van het gezelschap weeder terug gekeerd zijnde, wierd vervolgens de Eerste Resident van IJsseldijk door den Heer Gouverneur andermaal naar de Caraton gezonden, ten einde aan den Sulthan ter resumtie te overhandigen, het in het Javaansch overgebragt schriftuur van het verhandelde bij de op de 3 deezer plaats gehad hebbende aparte conferentie tusschen gem. Zijn Hoogheid en den Heer Gouverneur, met welk schriftuur gem. IJsseldijk niet lang daarna weeder retourneerde, met de boodschap, dat de Sulthan daarin volkoomen genoegen nam, waarop de Heer Gouverneur direct drie eensluidende afschriften van dit document liet vervaardigen, om daarvan een aan den vorst te overhandigen, en de overige twee voor Batavia en Samarang te laaten dienen.

Teegen de middag zond de Sulthan de bij de voorm. conferentie present geweest zijnde vijf voornaamste Hofgrooten, te weeten, de Radeen Tomongongs Sassro die Ningrat, Mangoen die Poero, Notto Judo en Danoe Coessoemo, en de Pangerang Diepo Coessoemo, neevens den Rijksbestuurder Danoe Redjo, naar het huis van den Eersten Resident van IJsseldijk

met verzoek, dat dezelve de in gereedheid gebragte papieren, van gem. conferentie, bij voorraad, mogten onderteekenen en met hunne cachetten bezeegelen, ten einde daardoor niet te lang opgehouden te worden; hetgeen dan ook dadelijk geschiede, met bijvoeging tevens van de handteekeningen van gem. Eersten Resident van IJsseldijk, item van den secretaris Rothenbuhler en den Translateur Wardenaar.

Dien middag weeder met eenige comptoirs vrienden en andere gespijzigd hebbende, begaven zich 's achtermiddags omstreeks half vijf uuren naar de Caraton de gezamentlijke Heeren van het gezelschap en de Militaire officieren, zo om afscheid te neemen van den Sulthan, als om het tournooijen bij te woonen, hetgeen met de gewoone statie wierd verricht, en waar na de vorst het gezelschap nog onthaalde op een vertooning van het rampokken van twee tijgers, met welk alles zo veel tijd verliep, dat men eerst teegen den avond naar huis keerde; hebbende zich de Sulthan in het algemeen zeer vriendelijk getoond teegen alle de aanweezende, en tevens zijn dank betuigd bij het afscheid neemen, voor het genot van hun aangenaam gezelschap.

Hier op terug gekeerd zijnde, begaf zich de Eerste Resident van IJsseldijk vervolgens, neevens de Pangerang Ingabei van Souracarta en den Tomongong Sassro Widjoijo, weeder naar de Caraton, zo om den Sulthan te informeeren, dat de Heer Gouverneur kort daar aan stond te volgen, als om aan Zijn Hoogheid te overhandigen een van den keizer ontvangene brief dienende in antwoord op de gegeevene kennis door den Sulthan, weegens Zijne aanstelling.

Niet lang hierna begaf zich de Heer Gouverneur, verzeld van het corps Samarangsche dragonders, meede naar de Caraton schoon ZijnEd. zich noch zeer pijnlijk bevondt, en genoodzaakt was de mouw van de rok, die ZijnEd. aantrok, op beide zijden te doen lostornen, wordende ZijnEd. aan de poort Srie Mengantie ontvangen door den Sulthan en voorts naar de Bangsaal aloes begeleid, alwaar het meergedagte schriftuur van

het verhandelde bij de gehoudene conferentie op den 3 deezer door Zijn Hoogheid en den Heer Gouverneur onderteekend en bezeegeld wierd, gelijk ook meede geschiede door des Sulthans oudste echte zoon Pangerang Mangcoe Boemie, welke bij deeze conferentie wel niet present was geweest, doch die de Sulthan echter verzogt had, dat van het daarbij verhandelde meede kennis mogt dragen, ten einde in gevallen van zijn Hoogheids overlijden, zich daarna te kunnen reguleeren, terwijl vervolgens een van deeze documenten door den Heer Gouverneur aan den vorst wierd overhandigd waarna ZijnEd. bij de poort Srie Mengantie minnelijk afscheid nam van den vorst, verzeld van eene gulle omhelzing, en met toewensching van een lang duurige en gelukkige regeering, gepaard met alle mogelijke voorspoed en genoegen; het geen door den vorst meede op een vriendelijke wijze wierd beantwoord, onder toewensching van een verdere goede beeterschap en een gelukkige reis naar Samarang, keerende voorts in zelvervoegen als bij aankomst terug, terwijl de Pangerang Ingabei van Souracarta, zo meede de Samarangsche Hoofd Regent en de andere strand Regenten bij die geleegentheid meede hun afscheid kreegen van den vorst.

Aan het huis van den Eersten Resident van IJsseldijk terug gekoomen zijnde, deedt de Heer Gouverneur, door gem. van IJsseldijk aan den Pangerang Ingabei van Souracarta en den Tomongong Sassro Widjoijo overhandigen een door den Sulthan gezondene brief voor Zijn Hoogheid de Keizer, ten einde door hen bij verschijning te Souracarta, aan gem. hunnen vorst te worden overgegeeven.

Voorts gaf de Eerste Resident van IJsseldijk dien avond een afscheidsmaal, waarbij alle de comptoirs vrienden, item de Rijksbestuurder Danoe Redjo en verscheide van de voornaamste Hofgrooten, zo meede de Pangerang Ingabei van Souracarta, de strand Regenten en anderen ook aanweezig waaren, en bij welke geleegentheid de Heer Gouverneur verscheide condities instelden, waarna de Rijksbestuurder en alle de andere Hofgroten, Regenten en comptoirs vrienden afscheid namen van

den Heer Gouverneur, onder toewensching aan ZijnEd. van een behouden reis en verdere beeterschap, waarna men zich ter rust begaf. Het parool was: *Vaart wel.* ([6])

ZONDAG den 8 April. Deeze dag bepaald zijnde tot het vertrek van den Heer Gouverneur naar Samarang, werwaards ZijnEd. beslooten had zich weeder langs dien zelvden weg te begeeven, als bij aankomst, vermits de passage door de Cadoe weegens de veele reegens en het wegspoelen der bruggen te moeijelijk was, begon men zich 's morgens vroeg omstreeks 4 uuren onder geleide der Samarangsche Dragonders, en in geselschap van de door den Sulthan tot ZijnEd. geleide naar Samarang bestemde Radeen Tomongongs Ario Mendoero, en Soemo die Ningrat, zo meede de tweede Resident van Bronckhorst, die van den Heer Gouverneur permissie had erlangd zich meede naar Samarang te mogen begeeven, en het verder gezelschap van den Heer Gouverneur op reis, zonder eenige andere ceremonien als het losbranden van het geschut, en het paradeeren van het guarnizoen voor het front van het fort en arriveerde circa 8 uuren te Brambanan, ([7]) doch hield zich aldaar niet op, maar vertrok direct door naar Tangkisang alwaar men omstreeks half tien aankwam, en de overige troupes van de Heer Gouverneur, die 's nachts van Djocjocarta waren opgebrooken reeds aanweezig vondt, excepto de Comp^{e}. Samarangsche Bougineezen en Maleiers, waar van de eerste, van de Heer Gouverneur permissie hadden erlangd, om hun marsch door de Cadoe te neemen, en de anderen niet van morgen stonden te volgen. Men bleef hier voorts het overige van den dag; het parool was dien avond: *Tangkisang.*

Omtrent middernacht tusschen deeze en volgende dag of MAANDAG den 9 April, nam men de reis van Tangkisang weeder aan, passeerde Malindjo en arriveerde ten 6 uuren te Adilango, alwaar men een van 's keizers Regenten vond, die door Zijn Hoogheid derwaards was gezonden, zo om den Heer Gouverneur te begroeten, als om de nodige verblijfplaatsen en stallingen in gereedheid te brengen voor de bij ZijnEd.

zijnde troupes, welke men ook allen in een behoorlijke order vondt.

Teegen 10 uuren kwam aldaar met permissie van den Heer Gouverneur meede te paard aan de Souracartasch Eerste Resident Johan Fredrik van Rheede tot de Parkeler, verzeld van 's keizers Rijksbestuurder de Radeen Adipattij Doijo Ningrat, mitsgaders de Pangerang Prang Wedono, kleinzoon van den Pangerang Adipattij Mangcoe Nogoro en een klein gevolg van gewapende manschappen, wordende de Heer Gouverneur door den Rijksbesuurder uit naam van zijnen vorst, op het plechtigste verwelkomt en tevens vergelukt met den goeden uitslag van ZijnEd. verrichtingen te Djocjocarta, zo als door den Pangerang Prang Wedono uit naam van zijn gem. grootvader de Pangerang Adipattij Mangcoe Nogoro ([3]) meede geschiede, onder kennen gave teevens, dat gedagte zijn grootvader de eer niet konde hebben den Heer Gouverneur 's anderen daags met den keizer te oud Carta Soera te koomen ontmoeten, vermits hij voor eenigen tijd zijn been verstuikt had, en daar aan nog swaare pijn gevoelde, waarover de Heer Gouverneur zijn hartelijk leedweezen betuigde, met verzoek aan dien Pangerang, om zijnen voorschr. grootvader te complimenteeren, en tevens een goede beeterschap toetewenschen; waar na men nog eenige tijd bleef discoureeren, en voorts het middag maal hield, na het welk voorschr. eerste Resident van Reede, neevens de Rijksbestuurder en de Pangerang Prang Wedono, van den Heer Gouverneur afscheid namen, en weeder vertrokken, bij welke geleegentheid de Heer Gouverneur aan den Rijksbestuurder verzogt, den Keizer en de vorstelijke familie uit ZijnEd. naam, op het minzaamste te groeten en tevens te verzeekeren, dat ZijnEd. zeer verlangende was naar het oogenblik der ontmoeting van Zijn Hoogheid.

Het overige van den dag bleef men hier uitrusten en 's avonds was het parool: *Adilango.*

Dingsdag den 10 April, begaven zich aanvangkelijk 's morgens ten 3 uuren de gezamentlijke troupes van den Heer Gou-

verneur naar oud Carta Soura op weg, om zich aldaar teegen de komst van de Keizer te verkleeden en toeterusten, uitgenoomen de Dragonders, die bij de Jolij of stoel bleeven, waarin de Heer Gouverneur, die weegens het abces aan de arm, noch niet te paard konde rijden, zich draagen liet, en dewelke daarop met het verder gezelschap te 4 uuren volgde, komende omstreeks 6 uuren te oud Carta Soura aan, alwaar men een meenigte groote, ruime bamboeze pondokken of huizen in gereedheid vond, zo voor den Heer Gouverneur in het gezelschap, als voor de Keizer, Dezelvs Broeders de Pangerang Mangcoe Boemie en Boemie Notto, en het verder gevolg van Zijn Hoogheid en den Heer Gouverneur, als ook een lange met wit linnen bekleede opene zaal of loots, waaronder aan het hooger eind geplaatst waaren twee met rood fluweel bekleede en fraaij geborduurde stoelen, van welke de eene voorzien was met het wapen van den Keizer.

Na dat men zich hier verkleed had, en de militairen intusschen ook wat uitgerust en gegeeten hadden, arriveerde aldaar 's Keizers zoontje Gustij Timor met een statieus gevolg van Bediendens en gewapende Manschappen, door wien de Heer Gouverneur op een minnelijke wijze begroet en gecomplimenteerd wierd, met de kennis gave, dat Zijn Gustijs vader de Keizer meede terstond volgen zoude.

Op dit bericht vaardigde de Heer Gouverneur direct den Cornet Johannes Hesselaar of, met last, om den Keizer te gemoed te rijden, Zijn Hoogheid te verwittigen dat ZijnEd. reeds te oud Carta Soura aangekomen, en nu tot de ontmoeting met Zijn Hoogheid gereed was, terwijl gem. Hesselaar niet lange daarna weeder terug kwam, gevolgd door den te Souracarta bescheidene vaandrig Gerard Hoorn, brengende het teegen compliment van den Keizer en tevens bericht, dat Zijn Hoogheid reeds nabij was; waarop de gezamentlijke troupes van den Heer Gouverneur in de wapenen kwamen, en zich onder de aldaar staande fraaije tamarinde bomen recht teegen over de

plaats rangeerden, terwijl het corps Dragonders zich ter zijde van de ingang posteerde.

Niet lang daarna of omstreeke half 8 arriveerde de Keizer, zittende te paard en verzeld zo door den Souracartas Eersten Resident van Reede, als Zijn Hoogheids gem. Broeders de Pangerangs Mangcoe Boemie, Boemie Notto en eenige andere Princen van den bloede, mitsgaders de Rijksbestuurder en verdere Hofgrooten op het heerlijkste uitgedost en begeleid van een menigte gewapende manschappen, item de Comp[ie] Souracartasche Dragonders, die zich teegen over de Samarangsche Cavallerij posteerde.

De Keizer van het paard gesteegen zijnde, omhelsde den Heer Gouverneur op eene allervriendelijkste wijze, die Zijn Hoogheid mede allerminzaamst ontving, terwijl de vorst door drie charges uit het klein geweer verzeld van het losbranden van eenige aldaar geplaatste stukjes gesalueerd werd,

De complimenten van verwelkoming en gelukwensching afgelopen zijnde, geleide de Heer Gouverneur den Keizer in de bovengem. zaal, alwaar ZijnEd. met Zijn Hoogheid aan deszelfs rechterhand zitplaats op de bovengem. stoelen nam naast dewelken in twee afdalende rijen, verscheide andere stoelen waaren gesteld, waarop ter linkerzijde van den Heer Gouverneur geplaatst was, de Eerste Resident van Reede, en ter rechter zijde van den vorst den Collonel Hamell en daar naast aan des Keizers echte Broeders, de Pangerangs Mangcoe Boemie en Boemie Notto, item de tweede Resident van Boekholt, 's Keizers zoontje Gusty Timor, en voorts de onechte Broeders van den Keizer Pangerang Pamat, Pangerang Ingabei en eenige andere Pangerangs, terwijl aan de andere zijde plaats namen, de fiscaal van Nijvenheim en zo vervolgens het verder gezelschap van den Heer Gouverneur, en voorts daar beneeden, over en weeder de gezamentlijke militaire officiers, welke na dat het volk afgetrokken was, zich meede derwaarts hadden begeeven, terwijl de Rijksbestuurder en verdere Hofgrooten, item de strand Regenten en de zendelingen van den Sulthan,

voor deeze loots met de beenen kruisseling over elkander op den grond zaten.

De tafel gedekt zijnde, nam men vervolgens het ontbijt, waarbij ook eenige conditiën gedronken wierden, en na hetwelk de Keizer zich neevens den Heer Gouverneur en den eersten Resident van Reede begaven naar het vertrek, dat voor welm. Heer Gouverneur in gereedheid was gebragt, blijvende aldaar een geruimen tijd op een vertrouwelijke wijze met den anderen discoureeren, en hiermeede de morgen verloopen zijnde, begaf men zich omstreeks 1 uur ter middagmaaltijd, die met groot genoegen wierd doorgebragt, en waarbij door den Heer Gouverneur weederom verscheide hooge gezondheeden ingesteld wierden, verzeld van het losbranden van het voorm. geschut.

Gedurende de maaltijd toonde zich de Keizer ten uitersten vergenoegd en vriendelijk teegen den Heer Gouverneur, en na het eindigen derzelve bleef men nog eenige tijd aldaar discoureeren tot omstreeks half vijf, wanneer de Keizer neevens de eerste Resident van Reede, item Zijn Hoogheids voorm. Broeders en verdere Princen van den bloede en Hofgrooten van den Heer Gouverneur een minnelijk afscheid nam, en ZijnEd. een verder behouden reis naar Samarang toewenschte, waarvoor de Heer Gouverneur vriendelijk dank betuigde, onder toewensching van een gelukkig retour naar Souracarta, en met verzoek tevens om de Ratoe en verdere vorstinnen uit naam van ZijnEd. te begroeten, waarop de vorst neevens de Eerste Resident van Reede en het verder gevolg te paard steeg en weeder vertrok op gelijke wijze als Zijn Hoogheid gearriveerd was.

De Keizer vertrokken zijnde, nam men daarna ook afscheid van den Souracarta's tweede Resident van Boekholt, mitsgaders de Pangerang Ingabei en de meergewaagde Tomongong Sassro Widjoijo, die van hier weder naar Souracarta terugkeerden, begeevende men zich vervolgens met rijtuigen, die door den Eersten Resident van Reede ten dien einde derwaards waren gezonden, naar Bojolalie op weg, alwaar men omstreeks half 7 arriveerde, op welke plaats men voorts die nacht verbleef,

en zo bij aankomst als vertrek weeder diezelvde ceremoniën plaats hadden, als bij de optocht invoegen ook op de posten Salatiga en Oenarang geschiede.

Het parool was heeden: *De aangename ontmoeting.*

WOENSDAG den 11den April, vertrok de Heer Gouverneur 's morgens circa 5 uuren met een rijtuig van Bojolalie, passeerde omstreeks half 7 de Negorij Ampel, en arriveerde te half 9 te Salatiga, alwaar het gezelschap zo meede de troupes welke vooruit vertrokken waren, reeds was aangekomen.

Hier wierden de paarden en draagvolkeren van Djocjocarta terug gezonden, en verwisseld teegen andere van de stranden, die ten dien einde van Samarang derwaards waren gezonden, en men bleef voorts het overige van dien, gelijk ook een gedeelte van de volgende dag alhier, zo om van de fatigues der reis een weinig uit te rusten, als om het fort en de daar aan geleegene thuinen te bezien.

En vermits de Heer Gouverneur geinformeerd was, dat te Oenarang geene genoegzame verblijfplaatzen hadden kunnen worden opgericht, om alle de bij ZijnEd. zijnde troupes gevoeglijk te kunnen plaatsen, zo had ZijnEd. de jagers en grenadiers van het Regiment van Wurtemberg, op Bojolalie een dag laaten uitrusten, om op Salatiga en Oenarang niet voor na ZijnEd. te komen.

Na de avondmaaltijd nam de commandant te Bojolalie Dirk Hartog, door wien de Heer Gouverneur tot hier toe begeleid was, afscheid van ZijnEd. en het gezelschap, en keerde naar zijne voorm. post terug, terwijl dien avond het parool was: *Bijna volbragt.*

Des anderen daags of op

DONDERDAG den 12 April vertrok men eerst na het middageeten of omstreeks een uur van Salatiga, en arriveerde circa half drie te Pakeongang of de zogenaamde commandeurs halt plaats, alwaar men eenige thee gebruikte, en vervolgens afscheid nam van den Salatiga's commandant Ludwig, die den Heer Gouverneur derwaards had begeleid, begevende zich daarna

weeder op weg, en arriveerde omtrent half zes te Oenarang, alwaar men dien nacht verbleef, en het parool was: *tot hier toe voorspoedig.*

VRIJDAG den 13 April, begaven omstreeks 3 uuren van Oenarang naar Samarang op weg de Grenadiers zo meede de Musquettiers en de Arthilleristen te 4 uuren de Heer Gouverneur en het gezelschap na van den Commandant Christiaan Regensburg afscheid te hebben genoomen, doch arriveerde eerst te half 8 te Djateng Alit, vermits het zeer reegenagtig weer, en de weg buiten gemeen slecht en modderig was. Na hier ontbeeten, en een weinig uitgerust te hebben, begaf men zich weeder op weg en arriveerde om half 9 uuren te Patjerangaug, alwaar men aanwezig vondt de gezamentlijke Leeden van Politie en verdere gequalificeerde perzonen van Samarang, zo ook de capitain en Lieutenant der Chineezen en andere Inlanders meer, — door welke de Heer Gouverneur vergelukt wierd met Deszelvs behouden terugkomst en de goeden uitslag zijner verrichtingen te Djocjocarta, waarmeede, en met het drinken van eenige kopjes thee ruim een half uur verliep, en waarna men zich vervolgens in rijtuigen verder naar Samarang begaf, rijdende met de Dragonders voor op, tusschen een dubbeld ranket van gewapende Inlanders item de vlaggen en wimpels der chineezen en meer andere vertooningen, tot aan de oostpoort en zo vervolgens de stad in, alwaar men ter weeder zijde van de weg tot van de gouvernements brug gerangeert vondt de te huis gebleevene ingezeetenen der Maleidsche campong, gelijk ook de Comp^{e}. Bougineezen, die reeds 's daags te vooren te Samarang was aangekoomen, mitsgaders de Moren en andere in volle wapenen en met hunne statie ornamenten, onder hunne verschijdene officieren, en arriveerde omstreeks 10 uuren in de thuin de vrijheid, voor de welke geposteerd stondt het Samarangs guarnizoen, gecommandeerd door de capitain Frans George Brauch item de aan handen zijnde Wurtembergers, onder de Major Carel van Ottling, als ook de jongelingen uit het

Marine School, item de compagnie Burgers, en door de eersten van welke de Heer Gouverneur vervolgens met 3 chargies uit het handgeweer wierd gesalueerd, gesecondeerd door het losbranden van het geschut rondsom de stads wallen, en hier vervolgens nader door de aanweezende gequalificeerde perzoonen en de officieren van de in de wapenen staande troupes gecomplimenteerd zijnde begaf zich daarna een iegelijk na huis en daarmeede nam de reis van den Heer Gouverneur naar Djocjocarta een einde.

Samarang, den 13 April 1792.

NOTEN.

([1]) In de nalatenschap van de in het jaar 1875 te Soerabaja overleden weduwe Steenkamp zijn gevonden drie dagverhalen van reizen van den Gouverneur en Directeur op en langs Java's Noord-Oost-kust naar de hoven van Soerakarta en Djokjokarta, gedaan in de jaren 1788 en 1792. (Zie notulen Bat. Gen. deel XVII pag. 51, 124 en 139).

Die dagregisters zijn blijkbaar allen opgesteld door den heer J. F. Rothenbühler, destijds onderkoopman en secretaris van politie te Samarang, die ook de reizen heeft medegemaakt.

De eerste dier reizen was die van den Gouverneur Greeve naar de hoven van Soerakarta en Djokjokarta en had plaats in de maanden Juli en Augustus 1788.

De tweede deed dezelfde gouverneur in de maanden September en October van hetzelfde jaar en had ten doel de in-

stallatie van den opvolger van den Soesoehoenan Pakoe Boewono III, welke kort te voren was overleden. De Gouverneur werd behalve door een groot gevolg, nog vergezeld door den „WelEd. Gestrengen Heer Abraham Kuvel capitain commandant „van de ter Samarangsche Rheede leggende 's Lands oorlogs „scheepen de Valk en de Schipio en den WelEd. Gestr. Heer „Engelbertus Lucas capitain van den laatstgemelden Bodem, „welke gem. Heeren voornemens waren de Hoven der Java„sche vorsten te bezigtigen en tot hun gevolg meede te nee„men de Lieutenants ter zee ten dienste van den Staat „Hendrik Alexander Ruijs en Barend Hendrik Toute en de „de Opperchirurgijn ter zee ten dienste van den Staat Jacobus „Kleblad." Aan den eerstgenoemden zeeofficier als een hoogen rang bekleedende, werd de eerste plaats naast den Gouverneur verleend, en ontving hij dezelfde eerbewijzen als deze. Bij het afscheid van den nieuwen Soesoehoenan, „overhandigde die „vorst aan HunEd. twee Missives als een origineel en een du„plicaat, door Sijne Majesteyt geschreven aan Zijne Doorlug„tige Hoogheid den Heere Prince van Orange en Nassau, „houdende kennis geeving wegens zijne verheffing door de „Comp^{ie} tot keyser van Java, met vriendelijk versoek aan „HunEd. dat zij dog de goedheid wilden hebben, die bij be„houden terugkomst in Europa, aan gem. Heere Prince van „Orange en Nassau te willen overhandigen," enz.

De Gouverneur zijn reis tot Soeracarta beperkende, vertrokken de heeren zeeofficieren met het hun tot geleide en gezelschap bestemde gevolg, in rijtuigen naar Djokjokarta.

De derde reis werd ondernomen door den Gouverneur Mr. P. G. van Overstraten in de maanden Maart en April 1792 bij gelegenheid van de troonsverwisseling van het Rijk van Djokjokarta ten gevolge van het overlijden van den Sultan Hamangkoe Boewono I.

Blijkens de Notulen harer vergaderingen deel XVII p. 139. heeft de Directie van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen besloten alleen het derde verhaal in

druk uit te geven, als voldoende om een denkbeeld te geven van den luister en de staatsie, waarmede een hofreis in de vorige eeuw geschiedde. Trouwens bieden die verhalen een treffende overeenkomst met elkander aan en zijn dus alleen in de volgende noten opgenomen eenige bijzondere voorvallen van de twee andere reizen.

([2]) Op den tweeden tocht bedroeg de stoet met de hulptroepen van de strandregenten en het gevolg des Gouverneurs 8 à 10 duizend man. Die talrijke macht achtte ZijnEd. noodig, beducht als hij was voor ongeregeldheden bij den verwachten dood des keizers Pakoe Boewono III.

([3]) Op de tijding dat 's vorsten toestand hopeloos was, spoedde zich de Gouverneur Greeve op zijne tweede reis met den meesten spoed naar Soerakarta. Dadelijk na zijn aankomst aldaar legde hij een bezoek af bij den zieken vorst „die, „schoon nu nauwelijks meer spreken kunnende, den Heer Gou„verneur egter, bij deese geleegentheid, op het instantigste „versogt, om wijl hij doch geen hoop op beeterschap had, „dus, hoe eerder hoe liever, van den last des Rijks ontslagen, „en door zijnen Zoon den Kroonprins, als kijser, vervangen „te mogen worden, welk versoek hem door den Heere Gou„verneur dan ook ingewilligd wierd; waarop dien vorst gerust „scheen te weesen en eijndelijk van vermoeijtheid in slaap viel, „'t welk gevoegd bij verschijdene andere uijterlijke kenteekenen, „den Heere Gouverneur deed vermoeden, dat sijne Majestyt „nog maar wijnige uren meer te leven had, gelijk ook door „de uytkomst bewaarheid wierd, want nauwelijks had den „Heere Gouverneur afschijd van den Kroonprins genomen en „was omstreeks half elf na het Fort terug gekeerd, ten eynde „de zaken tot de afstand van het Rijk door den kijser aan „zijnen zoon den Kroonprins, te reguleeren, of dadelijk kwa„men twee dalm Tomongongs van den vorst ZijnEd., uijt naam „van den Kroonprins, bekend maken: dat sijnen vader reeds

"overleeden was; den Heere Gouverneur gelaste hierop den "Eersten Resident Hartsinck ten eersten na den Caraton terug "te keeren, so om den Kroonprins, weegens dit sijn verlies, "te condoleeren, als om ordre te stellen, tot de begraving van "den overleedenen vorst en tevens ook om een wakend oog te "houden, dat er in 't Hof, gedurende het openstaan van den "Troon, geene ongeregeldheeden of verwarringen kwamen plaats "te hebben, gelijk ZijnEd. ook ten eersten ordre stelden, om "de Dragonders wagt in de dalam van den kijser te verdubbe-"len met een getal van 50 infanteristen, om aldaar, neevens "de kijserlijke troupen, tot de aanstelling van den nieuwen "kijser dagelijks de wagt te houden, gelijk ook de wagten in "het Fort verdubbeld en het geschut rondsom de wallen met "scherp geladen wierd, om dus doende alle geleegentheid tot "oproer en verwarringen voor te komen, ten welken eijnde "den Heere Gouverneur ook den Pangerang Adipattij Mangcoe "Negoro, die op het berigt van 's kijsers overlijden gereed "stond om sig, met een talrijk gevolg van gewapende Man-"schappen na den Dalm te begeeven, onder het pretext van "sijn rouwbeklag bij den kroonprins afteleggen, schoon hij "eeven bevorens toen den Heere Gouverneur hem ter maaltijd "had laten nodigen, voorgewend had, onpasselijk te zijn, en "dus niet te kunnen compareeren, door den tweeden Resident "van Boekholt en den Adjudant de Jong, deed gelasten, sig, "tot op sijn Ed[s]. nadere ordre, niet uijt sijnen Dalm te be-"geeven, of dat ZijnEd. het anders aanmerken soude, als een "teeken, dat hij Pangerang niet meer na 's Comp[s] vermanin-"gen hooren wilde, aan welke ordre dien Prins sig dan ook "gereedelijk onderwierp; seggende geen voet buijten zijnen "Dalm te sullen zetten, tot dat den Heere Gouverneur hem "sulx kwam te gelasten, gelijk hij deese belofte in 't vervolg "rigtig nakwam."

Dat de onafhankelijke vorst Mangkoe Negoro bij deze gelegenheid herhaaldelijk aanleiding tot ontevredenheid gaf, leert ons meer in het bijzonder noot 8.

(4) Ook dadelijk na het overlijden van den Soesoehoenan Pakoe Boewana III, nam de Gouverneur Greeve de teugels van het bewind, en trof de noodige maatregelen tot het bewaren van de rust en vreede van het Rijk, "waarvan den Heere Gouverneur, "als een leen, dat door het afsterven van den vorst, aan de "Compie vervallen was, ondertusschen uijt haren naam, het be- "stier in handen had genomen, doende ten dien eijnde, van "alle voorvallende zaken, die hiertoe betrekking hadden, sig "door den Rijksbestierder en verdere Ministers, welke in hunne "waardigheden en bedieningen bleeven continueeren, behoorlijk "rapport doen, inselfdervoegen, als aan den overleedenen vorst "pleeg te geschieden, tot op den dag der voorstelling van den "nieuwen keijzer, door wien het gesag toen aanvaerd werd."

(5) Als een bijzonderheid bij het rampokken aan het Djokjosche hof op de eerste reis moet het volgende voorval aangeteekend worden, hetwelk het des betreffende dagverhaal volgenderwijze vermeldt:

"Als iets sonderlings is hier ook aan te merken dat de "Sulthan eeven voor het aangaen van dit rampokken door den "Rijksbestierder aan den Pangerang Ingabij van Soeracarta de "strandregenten deed beveelen, om haare manschappen meede "in den kring te doen treeden om te helpen rampokken, dog "waervan sig deselve gesamentlijk verschoonden, met te seggen, "dat sij daertoe geen orders van den Heer Gouverneur hadden "ontvangen en sonder deselve dit niet vermogten te doen, "welke cordaat antwoord den Sulthan so wel beviel, dat hij "niet alleen van deese sijnen eijsch weeder afsag, maer ook "den Pangerang Ingabij neevens den Samarangs Adipattij en "den Adijpattij van Demak de sonderlinge eere bewees van hen "boven op de stellagie te doen naderen ten eijnde van daer "meede het rampokken te aanschouwen."

(6) Hoe schitterend het onthaal was, dat den Gouverneur van Overstraten aan het Djokjosche Hof te beurt viel, het

zinkt in het niet bij den luister, die ten toon gespreid werd tijdens het verblijf van den Gouverneur Greeve aldaar, op zijn eerste reis vier jaren te voren.

Eenige korte aanteekeningen over de vermakelijkheden, die ter zijner eere gegeven werden, moge hier volgen.

De eerste Resident van IJsseldijk presenteerde den Gouverneur een in 't Javaansch geschreven notitie, die de vorst hem 's avonds te voren had doen overhandigen, behelzende de vermakelijkheden, welke Zijne Hoogheid voornemens was den Gouverneur gedurende de elf volgende dagen van zijn verblijf te vertoonen.

Deze niet voornemens zijnde hier langer te blijven dan te Soerakarta, deels om Zijne Hoogheid den Keizer aldaar geen reden van misnoegen te geven, en ten andere omdat zijn aanwezen te Samarang hoogst noodzakelijk was voor het beladen der zich aldaar nog bevindende schepen, verzocht het programma der feestelijkheden met eenige dagen te mogen verkorten waarin de Sultan niet dan met weerzin toestemde.

De eerste dag, zijnde Woensdag, was bestemd voor een bezoek aan den kraton. Voor de wandeling rondom de wallen had men een en half uur noodig. Daaromtrent vindt men aangeteekend:

„Deese omwalling vond men over het geheel van wijnig „aanbelang of sterkte, als zijnde meest al seer irregulier bij „gedeeltens of sogenaamde bagiangs, door verschillende ploegen „arbeiders, een ieder na de hem opgelegde taek, aan een „gevoegd, dus zonder een behoorlijk verband.

„De Gordijnen zijn van een ongelooflijke lengte en kunnen „bij mogelijkheid door de bastions niet bestreeken of verdedigd „worden, alwaren deselve, insteede van de nu daer op leggende „een en half ponders met het swaerste geschut voorsien, gesteld „al eens dat de Muuren van het Parapet sterk genoeg gemaekt „worden om sulk een meerderen aandrang te resisteeren.

„Het enigste nut dat dus uit dese circum-vallatie der craton „voor de geene die sig in deselve bevind, in cas van rupture,

„zoude te trekken zijn, bepaeld zig eenlijk tot de bedekking „der geene die voor het handgeweer geschikt zijn, hoewel deese „ook veel gevaer souden lopen van de verbrijselde steenen door „het canon vuur, van buijten veroorsaekt.

„Terwijl het aan de andere kant nu vrij minder moeijte „soude kosten om de geene die sig binnen deselve bevond in „te sluijten en door het in de brand schieten der gebouwen, „tot overgave en onderwerping te dwingen dan wel voor het „oprigten deeser wallen."

Donderdag had het rampokken plaats, waarbij de bijzonderheid voorviel vermeld in noot 5.

Den daarop volgenden dag 's namiddags ten 4 ure begaf de Gouverneur zich met zijn gevolg naar de kraton, waar de Sultan ZEdG. aan de poort Soero Mengantie opwachtte. Van daar ging men door den dalam naar Zijne Hoogheids vischvijvers, alwaar men in een jacht stapte. Met dit vaartig afgestoken, „aan een fraije rondom in 't water geleegene toorn „genaamd Poelo Gedong Pendowo Hangopoerie gekomen zijn„de, klom men langs verschijdene trappen daar op, waer „bij de Sulthan ongeagt desselfs hogen ouderdom nog so veel „kragt deed blijken, dat men sig daar over verwonderen moets, „'t geene hem ook selfs niet wijnig tot genoegen strekte, in „so verre dat hij boven komende sig in een der vertrekken „verschool, om sig dus, eeven als of hij verloren of absent „geraakt was, een tijd lang te laten opsoeken."

Na het gebouw, benevens de fraaije zaken, welke zich aan alle kanten voor het gezigt opdeden, bezien te hebben, begaf men zich weder in het jagt, waarmede men langs verscheidene gebouwen rondom in den vijver gelegen, „na een andere toorn „genaamd Poelo Kenanga, stak, welke men meede van een „fraije inrigting bevond. Dit gebouw besigtigd sijnde, ging „men in een der kamers van hetselve een oogenblik zitten, „alwaar de Sulthan, bysonder opgeruymd zynde, begon te dan„sen en het geheele geselschap animeerde sulks mede te doen „na men bemerkte om daar meede de hegtheid der soldering

„aan te duyden." Na een bezoek aan de vorstelijke stallingen, begaf men zich naar de achter passeerbaan, alwaar men onder de Pagelarang zittende een groot vuurwerk zag afsteken.

Zaterdag had een tournooi (senenan) plaats, waarbij de Sultan op een zijner Perzianen steeg en drie malen al dravende de paseerbaan rondreed. De hovelingen gingen daarop twee aan twee voorbij en staken naar elkander met hunne lange doch stompe pieken. Daarna had het rampokken van drie tijgers plaats, waarbij niets van belang voorviel.

Zondag morgen had er in de loge eene schitterende receptie plaats, waarheen de Sultan zich met groote statie begaf. „In de saal was een troon geplaetst, voorsien met een koste„lijk verhemelte, waarvan de twee agter afhangende slippen „voorsien waren met het wapen van den Sulthan en dat waar„van den Heere Gouverneur sig bediend. Hier sitplaats geno„men zijnde, wierden en onder 't afleggen de gebruijkelyke „complimenten, drie chargies door de voor de logie geposteerd „staande infanterij, mitsgaders van de Djocjocsche cavallerij „gedaan, gevolgd van verschijdene canonschoten van de wallen „van het Fort; terwijl men sig eenigen tijd daarna, voor het „Hek vervoegde, alwaar men onder een daartoe opgerigt bam„boese afdak het Dansen en Spelen van 's Sulthans Troeno „Djoijos aansag, waar meede de tijd verliep tot circa één uur, „wanneer men sig weeder binnen vervoegde en aan Tafel zette, „waaraen sig de Pangerang Ingabeij en andere Princen meede „plaetsten, wordende gedurende de Maaltijd de ondervolgende „conditiën gedronken" enz.

Maandag begaf de Gouverneur en gevolg benevens de Sultan en zijn hofstoet met een groote krijgsmagt „na des „Sulthans gem. wildbaan Carapiak, zijnde een seer groot veld, „waarinne zich vele honderden van Hartebeesten bevonden van „welke een gedeelte tusschen besloten paggers, tot voor het „jagthuys gedreeven en van daar door de Heeren van het „gezelschap en eenige van 's Sulthans Hofgrooten, met schiet„geweer, ter needergeveld wierden, waarna de Sulthan ordre

„gaf, om nog een andere troup uyt een kraal ook derwaards „te drijven, welke dieren eerst een tijd lang door daartoe ge-„stelde Javaenen in de ronde gejagt zijnde, versogt den vorst „vervolgens aan den Heere Gouverneur dat ZijnEd. aan de „Samarangsche Militairen permitteeren mogte, om eenige van „die dieren leevendig te vangen, 't geene ZijnEd. dan ook „toestond en hierop direct ordre gaf, om 8 draagonders en „6 granadiers, ten dien eijnde op de Hartebeesten aftesenden, „die dan ook ten eersten verschijdene van die dieren bemag-„tigde. Dan vermits den Heere Gouverneur bedugt was, dat „dit jagen de Europeeschen te seer vermoeijen en dus voor „hen van nadeelige gevolgen zijn mogt, so gaf ZijnEd. kort „daar aan weeder last, om daar meede te doen ophouden; te „meer daar ook eenige der Dragonders door de Hastenbeesten „onder de voet gelopen en eenigsints beschadigd waren, de „nog overgebleevene Hartebeesten wierden vervolgens op ordre „van den Sulthan, door desselfs volk gevangen uijtgesondert „twee, die weeder in vrijheid gesteld wierden, maakende de-„selve met de geene die doodgeschoten waren, te samen een „getal uijt van wel 95 stuks" enz.

Dinsdag ging het hooge gezelschap het „badaija spel" in de kraton zien. Er kwamen te voorschijn „7 stellen badaija meij-„dens, bestaende elk uijt 7 stuks, den Rijksbestuurder en „verdere Hofgroten mitsgaders den Pangerang Notto Coessoemo „en den Pangerang Ingabij toebehoorende, waarna die van den „Kroonprins en vervolgens ook die van den Sulthan volgden, „welke twee laatste stellen elk uijt 9 stuks bestonden."

Woensdag reed de Gouverneur met gevolg naar de buitenplaatsen van den Kroonprins, genaamd Bebadong, „begeevende „men sig vervolgens na een andere zijner buijten plaetsen, „voerende den naam van Radja Winangon, alwaar men Des-„zelfs krijgsvolkeren geposteerd vond door welke den Heere „Gouverneur bij aankomst met het doen van drie chargies ge-„salueerd werd, gevolgd van verschijdene schoten uijt eenige „den Kroonprins toebehoorende stukjes, die egter van so een

„slegte compositie waren, dat een derselve bij het afsteeken „aan stukken sprong en een der daar bij sijnde Europeesche „arthilleristen een wijnig beschadigde. Het krijgsvolk afgemar-„scheerd sijnde, kwamen hier te voorschijn, vier van des Kroon-„prinsen voornaemste wijven, die te Paard geseeten met pieken „op de Passeerbaan eenigen tijd tournoijden, waar na de „Kroonprins selfs nevens de Princen sijne Broeders en eenige „der voornaamste daar aanweesig sijnde Rijxgrooten, eenige „Rijsen de Passeerbaan rondreeden, 't welk gedaan sijnde kwa-„men de opgem. vier bijwijven weder te voorschijn, verseld „van nog circa 35 à 40 vrouwspersoonen, alle te Paard die „na eenige maneuvres verrigt te hebben, 3 chargies uijt het „handgeweer deeden, en daarna afmarscheerden."

Na den tuin bezichtigd te hebben begaf men zich weder naar de passeerbaan, alwaar men het vuurwerk zag afsteken; „neemende daerna sitplaets onder de bij den ingang van den „Thuijn geleegen Mendopo of bassaarhuijs, over hetwelk sig „intusschen geposteerd hadden, de bovengem. vrouwelijke Dra-„gonders, die nu te voet en seer net uijtgedost waren, wordende „door hen in eene goede ordre nogmael drie chargies gedaan, „waarna sij afmarcheerden." Na het dansen van de „Bedaija Meijdens en andere speelen" bijgewoond te hebben, ging men laat in den nacht naar huis.

(7) Op de eerste reis werd een bezoek aan de ruines van Prambanan gebracht, hetwelk aldus wordt verhaald:

„'s Agtermiddags begaf men sig circa te half vijff, met rij-„tuigen, naar Prambanan van waer men een eind weegs te „voet marcheerde, en een menigte overblijfsels van Heydensche „Tempels sag, sommige van welke reeds geheel vervallen „waren, dog andere sig nog seer wel vertoonden en waarinne „sig verscheydene Afgodische beelden bevonden, die men susti-„neerd, dat van de Braminen eerkomstig zijn, vermits so wel „de tempels als de Beelden selve veel overeenkomst hebben „met de geene die ten huydigen dage nog op de cust van

„Chormandel en de Malabaar gevonden worden. Het geene „waar over men sig egter het meest verwonderen moest, was, dat „aan deese tempels die meest in een agtkantige gedaante zijn, „en waarvan eenige de diepte hebben van 30 tot 40 voeten „in den omtrek van 15 à 20 voeten, geen de minste kalk „konde bespeurd worden, maar dat de gebouwen maar eenelijk „bestonden uyt seer grote steenen op allerlij wijse uytgehou„wen, en so net in een gevoegd, dat ingevalle er door den „tijd geene Bomen en struyken op en tusschen gegroeyd wa„ren, deese gebouwen alle apparent nog lange jaeren souden „kunnen staan blijven, sonder in het minste buiten verband „te geraken, also men niet bespeurde dat de Aardbevingen, „welke Java van tijd tot tijd heeft ondergaan, daar aan het „minste nadeel te wege gebragt hebben; op een tamelijke „distantie van een deser tempels sag men rondsom deselve „de overblijfsels van een Muur bestaande uyt een kring van „klijne kapelletjes twee aan twee met het front tegen elkan„deren, over alle verciert met verschijden beeldwerk en fraij „gehouwene steenen en buyten deese nog twee andere Muuren, „meede reeds in een puynhoop verandert; aan de ingang van „de buytenste van welke twee Reusen beelden teegen over „elkanderen op hunne hurken saten; zijnde na volgens het „getuygenis der Javanen, dien geheelen streeck, tot wel 13 „uuren in de lengte, en verschijde uuren in de breedte, met „duysenden van diergelijke overblijfsels als bezayd, sodat men „steld dat dit voormaals een eenige stad geweest is, voerende „den naam van Brambanan, de Residentie plaats der toenma„lige Javasche vorsten, dog voor 't overige weeten er de Ja„vanen wijnig van te zeggen en in hunne verhalen dien aan„gaande sijn met sulke grove fabelen vermengd, dat het der „moeijte niet waardig is daar na te hooren, gelijk dit nader„hand ook gebleken is, toen den Heere Gouverneur van den „Djocjokartas Rijksbestuurder Danoe redja een geschrift be„quam, hetwelk de geschiedenis van Brambana soude zijn, dog

„dat bij vertaling zo fabuleus en ongelooflijk bevond, dat het „alle verbeelding te boven gaat."

([8]) Deze Mangkoe Negoro was de zoon van den Prins Ario Mangkoe Negoro, onechte broeder van Pakoe Boewono II, die in 1730 naar Ceylon verbannen werd en aldaar overleed. Hij zelf had onder den naam van Mâs Said van af het jaar 1741 een onafgebroken oorlog gevoerd met den Sultan van Mataram en de Compagnie, en zich eindelijk in 1757 onderworpen. Mâs Said in tegenwoordigheid van den Soesoehoenan gekomen, vernederde zich voor zijn vorst en deed hem den eed van trouw. Op den 17 Maart kwam er een overeenkomst tot stand, waarbij hem de titel van Pangeran Adipati Mangkoe Negoro werd toegekend en 4000 tjatah in Kadoeang, Mateseh en Goenoeng Kidoel. Hierop deed hij den eed van trouw op den Koran zoowel aan den Soesoehoenan als aan de Compagnie en verbond hij zich te Solo te wonen.

Dat hij daarmede zijn woelzieken en heerschzuchtigen aard niet opgegeven had, en herhaaldelijk tot de orde moest geroepen worden, bleek herhaaldelijk tijdens die hofreizen.

Op de eerste reis van den Gouverneur Greeve naar de Javasche hoven te Salatiga aangekomen zijnde, vond hij daar om hem op te wachten den kroonprins van Soerakarta, doch niet den zoon en kleinzoon van Mangkoe Negoro, wier komst hem toch aangekondigd was, en die daar in 1781 ook tegenwoordig waren om den Gouverneur Siberg namens hun vader en grootvader te verwelkomen. De heer Greeve naar de reden der niet-verschijning doende informeeren, werd hem bericht dat de beide vorsten op het punt van de reis te aanvaarden ziek waren geworden, terwijl er geen tijd was om anderen in hunne plaats aan te wijzen.

Mangkoe Negoro was intusschen in persoon tegenwoordig bij de ontvangst van den Gouverneur te Soerakarta. Op den tweeden dag zijner aankomst ontving hij een bezoek van den genoemden Pangerang, die „met den Heere Gouverneur in ge-

„sprek geraakt zijnde, kwam bij die geleegentheid op het „nadrukkelijkste te versoeken, dat ZijnEd. dog bij den vorst „bewerken wilde, dat zijn Pangerangs zoon Soerio Mattaam, „die nu eenigen tijd geleeden met een van 's Keijsers dogters „getrouwd was, in navolging van de andere schoonzoons van den „Keijzer tot Pangerang mogte worde verheeven en dat hier toe „desselfs Regentschap Pronorogo, met het daaraan grensend „landschap Trangalek mogte vermeerdert worden, so meede „dat een sijner andere zoons naamens Maas Soero Merdjoijo tot „Regent van Wierasaba mogt worden aangesteld, welk landschap „mits het overlijden van dies vorige Regent, tans nog vacant „was. Den Heere Gouverneur bewilligde, nadat de Pangerang „een en andermaal zijne instantie had herhaeld, in deese ver„soeken, voor so verre de aanstelling betrof tot Pangerang, „met oogmerk om daardoor wegteneemen de ongelijkheid die „er was tusschen den zoon van hem Pangerang en die van den „eersten Regent van Demak welke de waardigheid van Pange„rang reeds seedert lange had verkreegen, dog ten opsigte van „het Landschap Trangalek maakt ZijnEd. eenige swarigheid om „des Pangerangs verzoek aan den Kijser voortedragen, vermits „hetselve in verschijdene Regentschappen was verdeelt, waar „van de tegenwoordige besitters, ingevallle hetselve aan sijnen „Zoon wierd afgestaan, souden moeten verstoten worden, het„geene ZijnEd. vermende dat geensints billijk soude zijn, dog „de Pangerang verseekerde den Heere Gouverneur, dat den „vorst naderhand altoos geleegentheid konde vinden om deselve „weeder op de een of andere wijse te plaatsen; waarom den „Heer Gouverneur daar ook eijndelijk aannam, ook dit versoek „aan den Keijser voor te dragen so het maar met eenige voeg„saamheid en sonder anderen onbillijkheid aan te doen, konde „geschieden; over welke toesegging de Pangerang sig ten „uytersten verblijd toonde."

Dat de Gouverneur zijn woord hield, bleek tijdens het bezoek door hem aan den Kroonprins gebracht. Bij de gewone condities, bij het aldaar aangericht feestmaal gedronken, voegde

"de Heere Gouverneur nu nog de gelukkige verheffing van "des Pangerangs Mangcoe Negoro 's zoons Soerio Coessomo tot "Pangerang onder den naam van Poerbo Negoro en Maas "Soemo Merdjojo tot Regent van Wierasaba, waartoe hun de "Keyser seedert des Heeren Gouverneurs met Sijne Majesteit "gehouden mondgesprek had aangesteld en dit so vriendelijk "had ingerigt dat daar van juist onder de maaltijd de tijding "uit de craton wierd gebragt."

Welke houding de Pangerang aannam bij gelegenheid van het overlijden van den nieuwen Soesoehoenan in September van hetzelfde jaar is reeds in noot 2 vermeld.

De Gouverneur vond het dan ook noodig om bij de installatie des nieuwen Soesoehoenans alle de aanwezige prinsen en rijksgrooten in 't algemeen te vermanen, "en aan den Pange-"rang Adipatty Mangcoe Negoro in 't bysonder, om Sijne "Majesteit in die hoedanigheid ook steeds te erkennen, mits-"gaders met getrouwheid te dienen en steeds gehoorsaamheid "te bewijsen, waartoe sijn Ed. ook in 't bysonder gewag maakte "van de Actens van trouw en onderwerping aan den overlee-"denen vorst, door gem. Prins in den Jaare 1772 en 1787 "geteekend, en beseegeld, met verklaring dat die nu in hare "volle kragt op den tegenswoordigen vorst overgingen, eeven "als of die ten sijnen behoeve gepasseerd waren, waarinne dien "Prins niet sonder eene blijkbare ontroering toestemde en ver-"volgens Sijne Majesteit de gewonelijke hulde bewees."

Toen de Gouverneur na afloop der inhuldiging ook zijne gelukwenschen aan 's keizers gemalin de Ratoe bracht, en Hare Hoogheid ook de complimenten ontving van 's Gouverneurs gevolg, de prinsen en hofgrooten, geschiedde zulks niet door Mangkoe Negoro dan nadat de Gouverneur hem op een ernstigen toon daartoe had verplicht.

Omtrent het hof van Mangkoe Negoro valt nog het volgende te vermelden:

"Omstreeks 4 uuren 's agtermiddags verscheen binnen de "Logie te paard den Pangerang Adipatty Mangcoe Negoro selfs

„die een comp[ie] vrouwen opvoerde met carabijns gewapend en „welke hij voor 's opperhoofds woning hunne exertitiën liet „verrigten en daarna 3 chargies te doen, welk alles met een „zodanige order en accuratesse geschiede, dat men zig daarover „verwonderen moest, na welk hij zig weder te paard zette en „nevens de gem. vrouwen na zijn dalm keerde, werwaards den „Heere Gouverneur ook niet lang daarna zig op weg begaf „met en beneevens het bij zig hebbende geselschap, waar van „ten deesen geen bysondere opnoeming werd gedaan, conform „het versoek daartoe aan den Heere Gouverneur ingerigt, om „hetgeene hier bijgevalle van Zijn Edele geschiede het vervolg „tot geen adat te doen worden.

„Aan de voorste Poort van des Pangerang Mangcoe Nogo„ro's Dalm gekomen zijnde, wierd den Heere Gouverneur door „dien Prins aan de koets gerecipiëerd, en bij de hand na bin„nen geleyd, terwijl aan wederssijde alomme een menigte van „wapendragers geposteerd stonden, die den Heere Gouverneur „bij passeering het behoorlijk salut gaven.

„In de Dalm komende, wierd door gem. Pangerang ander„maal te voorschijn gebragt, de hier boven gemelde Comp[e] „vrouwelijke Dragonders, door welke nogmaals met de uyterste „accuratesse een drievoudig salvo uyt het handgeweer wierd „gedaan, gevolgd van verscheidene schoten uyt eenige ter zijde „van daar geplaatste stukjes, waarna men zo wel den dalm „als het huys bezag, die beijde van een zeer wonderlijke bouw„ordre ingerigt waren" enz.

Omtrent dit vrouwenlegioen heeft de Directie van het Bat. Gen. van Kunsten en Wetensch. (zie Notulen deel XVII pag. 124 en 168) nadere berichten trachten in te winnen bij den onlangs overleden Prins Mangkoe Negoro, die evenwel mededeelde, dat niemand zich daarvan iets herinnert en er geen lieden meer in leven zijn uit den tijd, toen het legioen moet bestaan hebben.

VERSLAG

EENER REIS MET

Z. M. stoomer Batavia van Ternate naar de Zuidkust van Nieuw-Guinea tot 141° O. L.

DOOR DEN CONTRÔLEUR

J. VAN OLDENBORGH.

Den 3den December van *Ternate* vertrokken, en den volgenden dag *Sanana* (*Soela-eilanden*) aangedaan hebbende, werd de reis naar *Nieuw-Guinea* den 5den December aanvaard. Op *Ambon* en *Dobo* werd de steenkolenvoorraad aangevuld, den 21sten December werd de 141ste lengte-graad bereikt en op dien dag beproefd de kust te naderen. De diepte der zee verminderde spoedig en wel zoo dat het schip weldra niet verder kon doorstoomen, en slechts in het N. O. van uit den top der mast land te zien was. Nadat men in alle rigtingen gelood had, en het gebleken was, dat op deze plaats geen doortogt te vinden was, werd het anker geligt en in eenigzins dieper water geankerd, terwijl inmiddels de avond gevallen was. Gedurende den nacht bleek het, dat het verschil van hoog en laag water hier 13 á 14 voeten bedraagt.

Den 22sten December werd getracht de kust meer westelijk te naderen, hetgeen na veel heen en weder stoomen gelukte; althans tegen den middag kwam deze in 't zigt, doch spoedig werd het zoo ondiep, dat op grooten afstand van den wal moest geankerd worden. Met den kommandant in over-

leg getreden zijnde over de plaatsing van een wapenbord tot bepaling onzer demarcatielijn, werd besloten alsnog te beproeven van dit punt uit den 141sten graad digter te naderen. Zulks gelukte den 23sten werkelijk. Op den avond van dien dag werd, hoewel ver van den wal, in de nabijheid van dien lengtegraad geankerd.

Het gedeelte van de kust, dat wij tot heden zagen, was laag, en met geboomte begroeid; hier en daar zag men de monding van een kreek of rivier, doch nergens eenig spoor van bewoning.

Den 24sten December ging ik vergezeld van den luitenant ter zee 2de klasse *de Bruijne* naar den wal, ten einde het wapenbord te plaatsen. Bij het naderen konden wij nergens het strand onderscheiden; het oog zag niets dan rhizophoren en mangolias.

Na lang doch vergeefsch zoeken, of hier of daar ook een stukje vaste wal tusschen het geboomte te vinden was, werd door ons het wapenbord aan een stevigen boom bevestigd, hetgeen nog al moeite gaf, daar wij het zoo hoog mogelijk boven de oppervlakte van het water moesten aanbrengen. Daarna keerden wij naar boord terug.

Of dit merkteeken onzer grenzen gemakkelijk zal kunnen teruggevonden worden, betwijfel ik. Wel werd het door de officieren aan boord met kijkers waargenomen, doch zij hadden het zien aanbrengen, en de *Batavia* was onder zooveel moeijelijkheden dit punt genaderd, dat ik niet geloof dat andere schepen zulks zullen kunnen doen. Het hoofddoel van den togt: de bepaling onzer demarcatielijn op den 141sten graad O. L. ter zuidkust van *Nieuw-Guinea* was echter bereikt.

De reis werd dienzelfden dag voortgezet. De kust volgende, die overal even doodsch en eenzaam was, werd de zee allengs iets dieper. De nacht werd voor anker doorgebragt.

Den 25sten gingen wij wederom onder stoom. Tegen 9 uur in den morgen zagen wij voor het eerst strand en dit zoo digt mogelijk genaderd zijnde, werden klapperboomen bespeurd,

en ook een paar afdakjes; menschen zagen wij intusschen niet, zoodat wij tot het resultaat kwamen, dat de afdakjes slechts tot tijdelijke verblijfplaats van visschers hadden gediend. In de *Marianne*-straat had ik voorheen meermalen dergelijke afdakjes aangetroffen. Ik achtte het dan ook, in overleg met den kommandant, niet noodig hier nog een wapenbord te plaatsen, te meer daar het punt, waar zulks zou moeten geschieden, toch niet gemakkelijk van uit zee te onderscheiden zou zijn.

De kust verder langs stoomende, kreeg deze langzamerhand een geheel ander voorkomen. Overal zag men het strand, terwijl de klapperboomen steeds menigvuldiger en er meer en meer sporen van bewoning zigtbaar werden.

Tegen den middag kwam een groote kampong in 't zigt, en werd er besloten te beproeven aldaar met de bevolking in aanraking te komen en zoo dit gelukte, op deze plaats een wapenbord te zetten.

Eenige prauwen staken weldra in zee, bemand met inlanders, wier uiterlijk men niet goed kon onderscheiden. Zij durfden het schip niet naderen en alle dien dag in 't werkgestelde pogingen om met hen in aanraking te komen, mislukten.

Deze kampong is volgens meededeeling van den kommandant van Z. M. *Batavia* gelegen op 8° 43,5' Z. B. en 140° 25' O. L.

Den 26sten des morgens ten 6½ uur ging ik van boord met een gewapende barkas, ten einde te trachten aan wal te komen. Doch naauwelijks van boord vertrokken, kregen wij den wind van voren, zoodat de zwaar geladen sloep weinig of niets vorderde en meer en meer afdreef in plaats van den wal te naderen. Ik besloot daarom naar boord terug te keeren; ten 10½ uur was ik aldaar terug na een vergeefschen roeitogt van 4 uren terug.

Daar het zich liet aanzien, dat de kust verder op ook be-

woond was en mogelijk beter genaderd kon worden, werd besloten op dit punt geen verdere pogingen te herhalen om den wal te bereiken en de reis voortgezet.

Tegen den avond zagen wij weder een groote menigte kampongs, doch konden die wegens de ondiepten niet naderen; toch besloot de kommandant zulks nog eens den volgenden morgen te beproeven. Er werd voor den nacht naar buiten gestoomd.

Den 27sten gelukte het werkelijk die kampongs tot op ongeveer een mijl te naderen. Wij zagen een zeer hoog duinachtig strand, uitmuntend geschikt om daarop een wapenbord te stellen. Nergens nog was een zoo goede van uit zee zigtbare plek waargenomen. Het anker was naauwelijks gevallen, of van alle kanten zag men prauwen in zee steken, alle bemand met 8 tot 14 koppen. Zij bleven echter tot op een afstand van ± 100 meters van het schip, terwijl de bemanning een vervaarlijk geschreeuw aanhief. Ik denk dat er ± 30 prauwen bij elkaar zullen geweest zijn. De inlanders, waarvan een beschrijving later volgt, maakten een zeer ongunstigen indruk, door hun woest getier en de zonderlinge manier, waarop zij uitgedost waren. Welke pogingen ook in het werk werden gesteld om met hen in aanraking te komen, zulks gelukte niet; zij wilden het schip maar niet digter naderen. In overleg met den kommandant werd besloten naar den wal te gaan, om te beproeven aldaar nader kennis met hen te maken.

Met het oog op de groote menigte menschen in de prauwen en op 't strand moet ik bekennen eenigzins geaarzeld te hebben de proef te wagen. Hoe ligt toch zou er tengevolge van misverstand twist hebben kunnen ontstaan, en ofschoon deze lieden zeker bij het eerste schot op de vlugt zouden zijn gegaan, zou daardoor ook voor altijd de pas afgesneden zijn om met hen in vriendschappelijke aanraking te komen en zeker de plaatsing van het wapenbord geen waarde hebben.

De proef werd echter genomen, en de uitslag was buiten mijn

verwachting. De gewapende barkas onder kommando van den luitenant ter zee 2de klasse *Hecking Colenbrander* werd gereed gemaakt, en weldra staken wij van boord. Bij het te water laten van de sloep hadden de inlanders zich nog wat verder van het schip verwijderd, maar toen wij naar den wal roeiden, keerden de prauwen ook derwaarts terug en vergezelden ons op onzen togt, terwijl er van alle zijden steeds meer van die vaartuigen kwamen aanzetten.

De Papoeërs waren het eerst aan wal en maakten onder allerlei geschreeuw een menigte teekenen, waaruit men even goed zou kunnen opmaken, dat men ons gaarne aan wal zou ontvangen, als het tegendeel. Geen der inlanders nam echter een bepaald dreigende houding aan.

Van boord uit gezien, had het bij het naar land roeijen de schijn of men ons geheel omsingelde; en daar de kommandant niet wist of zulks wel met vriendschappelijke bedoelingen geschiedde, werd ons nog een gewapende sloep nagezonden, om, zoo zulks noodig mogt blijken, assistentie te verleenen.

Wij wachtten eerst af wat de inlanders doen zouden en toen zij groene takken opzochten en ons daarmede toewuifden, begrepen wij, dat hunne bedoelingen geheel vriendschappelijk waren.

Met de barkas konde wij echter niet aan wal komen. Daartoe zou van de vlet gebruik worden gemaakt, waarom de heer *Colenbrander*, de officier van administratie *Langereis*, (die uit belangstelling was medegegaan) ik, een paar mariniers en een paar roeijers in dit vaartuig overstapten; terwijl ook het wapenbord daarin werd overgenomen en zoo naar de wal geroeid. Woeste kreten van gejuich begroetten deze handeling en tot aan den hals in het water wadend, kwam men ons te gemoet. Het werd daardoor onmogelijk te landen, waarom wij weder terugroeiden, en hun zoo goed en kwaad als het ging, duidelijk maakten, dat zij eerst terug moesten gaan, hetgeen zij eindelijk begrepen. Wij naderden daarop

weder, doch moesten spoedig de vlet verlaten, daar de grond ongelijk was, en wij niet verder konden gaan.

Met het oog op het vallend water en andere eventualiteiten was het ook geen zaak de vlet op het drooge te doen loopen. Het water kwam ons niet hooger dan het middel.

De mariniers droegen een Nederlandsche vlag en een wapenbord en zoo waren wij weldra geland.

Men ontving ons klaarblijkelijk zeer vriendschappelijk. In minder dan geen tijd waren wij door 2 à 300 inlanders omringd. Eenige hunner namen water in den mond en spoten ons daarmede in het aangezigt, nadat het in den mond met een zich aldaar bevindende sirihpruim in aanraking was geweest, een zeer vieze welkomsgroet, waaraan wij ons echter onderwierpen.

Anderen bragten klappers en sagokoeken aan, die wij aannamen en waarvoor wij eenige kleine geschenken in de plaats gaven. Alles ging gepaard met een woest geschreeuw en getier, terwijl er vooral groote neiging bestond onze geweren tegen hunne vrouwen te ruilen; althans moesten wij dat uit hun gebaren opmaken. Niemand echter raakte ons aan. Eerst na eenigen tijd onstond er eenige stilte, en konden wij hun aan het verstand brengen, wat wij met het wapenbord wilden doen.

Onmiddelijk werd er een groote paal gehaald, die op het eenigzins hoog gelegen strand of duin, dat wij van uit het schip reeds als de meest geschikte plaats hadden uitgekozen, in den grond werd gegraven. Hierna wisten wij den inlanders te beduiden, dat zij neder moesten knielen, waartoe wij zelf het voorbeeld gaven, en toen er door dit knielen een weinig minder gedrang was, werd het wapenbord aan den paal bevestigd, een Nederlandsche vlag er naast geplaatst, terwijl er rondom een kring werd getrokken, buiten welken een menigte geschenken als messen, kralen, spiegeltjes, kains enz. werden uitgespreid. Nu werd hun zoo goed en zoo kwaad als 't ging aan 't verstand gebragt, dat de geschenken voor hen

waren, doch dat vlag en wapenbord niet mogten worden weggenomen. Hierop riepen wij driemaal hoerah, waarmede de inlanders vrolijk instemden, en onmiddelijk hun sirih en water besproeijing weder begonnen, terwijl anderen op de geschenken aanvielen en zooveel zij maar grijpen konden wegbragten. Aan eenige der oudsten werden nog eenige Nederlandsche vlaggen uitgedeeld en voor hen op de praauwen geplaatst, terwijl wij hun trachtten te beduiden, dat als er een schip kwam, zij dan met die vlaggen aan boord moesten komen. Of zij dit begrepen hebben betwijfel ik eenigzins.

Ik trachtte hier nog eenige ethnografische voorwerpen te verzamelen, doch slaagde daarin niet. Na nog eenigen tijd aan wal vertoefd te hebben, ten einde zooveel mogelijk op de hoogte van de door de inlanders gedragen sieraden enz. te komen, keerden wij naar boord terug. Voor een eerste kennismaking had ons bezoek lang genoeg geduurd.

Aan boord gekomen zagen wij, dat het wapenbord en de vlag nog terzelfde plaats stonden. Z. M. *Batavia* ging onmiddelijk onder stoom, daar aan den wal niets meer te verrichten was en inmiddels het water weder zoodanig was gevallen, dat het gevaarlijk werd langer te blijven liggen.

De kampong, waar dit wapenbord is geplaatst, ligt op 140° 0,5' O. L. en 8° 12.5' Z. B.

Den wal verder langs stoomende, zagen wij voortdurend klapperboomen en hier en daar een kampong, waaruit ik de gevolgtrekking maakte, dat de kust vrij sterk bevolkt is. Tegen den avond kwam er een eiland in 't zigt, dat volgens mededeeling van den kommandant op geen der Engelsche kaarten voorkomt en waarvan het wenschelijk was de juiste ligging te bepalen.

Het was echter te laat het nog denzelfden avond te naderen, waarom naar zee werd gestoomd en eerst den volgenden morgen in de nabijheid er van werd geankerd.

De lucht was echter bewolkt, zoodat er geen observaties konden worden genomen en daartoe de volgende dag zou

worden afgewacht. Dit oponthoud had echter gunstige gevolgen, want nog geen uur was het schip ten anker, of het werd door een tiental met Papoeërs bemande prauwen omringd. Deze inlanders betoonden zich veel minder schuw en kwamen weldra onder het geroep van *kaja kaja* (dat waarschijnlijk vriendschap beteekend) langs zij.

Eenige hun uitgereikte geschenken bragten hen weldra op hun gemak, en toen wij eenige hunner prauwen met Nederlandsche vlaggen versierd hadden, werden zij uitbundig vrolijk en geneigd alles weg te geven, wat zij bij zich hadden.

Hiervan maakte ik gebruik om met hen een ruilhandel aan te gaan en kreeg ik een vrij volledige verzameling van hun hoofd-, oor-, neus-, hals-, arm- en lijfsieraden, die later aan het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen zijn opgezonden.

Het is hier de plaats een zoo naauwkeurig mogelijke beschrijving te geven van de bewoners der zuidkust van *Nieuw-Guinea* beoosten *Prins-Fredrik-Hendrik-eiland*. Vooraf merk ik op, dat die beschrijving onmogelijk volledig zal kunnen zijn, daar alle inlanders verschillend waren uitgedost. Eenige teekeningen zouden een veel beter denkbeeld van het geheel geven, doch tot mijn leedwezen ben ik de teekenkunst niet in genoegzame mate machtig.

Alle inlanders, die ik gezien heb, waren, op enkele uitzonderingen na, zwaar gespierde mannen met donkerzwart gekruld haar, dat veel van het haar der Afrikanen heeft, doch langer is en als 't ware in dunne strengen langs het hoofd ligt en tot even boven de schouders komt. Zij hebben hooge voorhoofden, wijd uitstaande wangbeenderen, platte doorboorde neuzen, breede monden, die zij waarschijnlijk nog kunstmatig verwijden, evenals zij dit hun neusgaten doen. De oorlellen zijn evenzoo lang uitgerekt, hun borst is breed, terwijl hun schaamdeelen zeer ontwikkeld zijn, en sommige hunner een kolossaal groot scrotum hebben. Er waren er bij, waarvan dit de grootte van een kinderhoofd had; of zulks het gevolg is

van ziekte of kunstmatig was daargesteld, durf ik niet beslissen. Hun beenen zijn zwaar gespierd.

De vrouwen zijn meer tenger gebouwd, hebben haar evenals de mannen en evenzoo neus, mond en ooren misvormd; verder hebben zij smalle schouders en kleine hangende borsten met zeer groote tepels. Mannen noch vrouwen kleeden of tatoeëren zich, doch smeren zich in met zwarte, roode, witte en geele verfstoffen; sommigen hadden zich daarmede driehoeken en andere figuren op het ligchaam geteekend. Door deze besmering was het moeijelijk hun ware huidskleur te onderscheiden, doch geloof ik, dat die als varieerende tusschen donkerbruin en zwart moet worden aangenomen.

De kinderen, die ik gezien heb, hadden niets bijzonders opmerkenswaardig, dan dat hun neus en ooren nog niet doorboord waren, zoodat ik vermoed, dat zij deze kunstbewerking eerst later ondergaan.

De mannen hebben allen in hun haar jonge klapperbladen gevlochten, en wel in elk haarstrengetje een, zoodat deze in zulk een menigte langs den nek afhangen, dat zij den geheelen rug bedekten. Ter hoogte van de schouders is dit haarversiersel met een band en zoo los zamengebonden op het midden van het hoofd, en op het voorhoofd dragen zij sieraden van paarlemoer, casuaris- en paradijsvogelvederen, waarvan sommige plat liggen, andere regt opstaan. Vele hebben nog boven op hun kruin een paar lange staartvederen van den zwarten paradijsvogel regt opstaan. In den neus dragen zij versierselen van schelpen, been, bamboe en vooral tanden van wilde varkens. Sommigen hunner hadden zich daarmede den neus zoo volgestopt, dat zij het voorkomen van een babi roesak hadden. In hun ooren dragen zij evenzoo schelpen en stukken bamboe, doch vooral een groote menigte ringen van boomschors of leder.

Hun hals versieren zij in de eerste plaats met colliers van allerlei soort van vruchten, pitten, schelpjes, stukken paarlemoerschelp, die tot op de borst afhangen en waaraan nog stukken

gedroogde hertenhuid, varkenstaart en boomschors bevestigd zijn, die tot aan den navel reiken. Om de armen droegen velen een van rotan gevlochten koker, waarschijnlijk bij wijze van armharnas, andere hadden van gespleten rotan gevlochten armsieraden, evenals die bij andere Papoesche stammen aangetroffen worden.

De vrouwen dragen als eenige bedekking een zeer smalle tjidako of liever een smalle band van boomschors om den buik gebonden, waarvan een der einden strak tusschen de beenen door gehaald en op den rug weder met een eenigzins sierlijken knoop vastgemaakt wordt.

De mannen dragen een van rotan gevlochten band, waaraan een schelp van allerlei vorm en kleur is bevestigd. In deze schelp wordt hun schaamdeel geborgen, en wel zoodanig dat dit steeds in eenigzins vertikale positie tegen den buik komt te liggen. De beenen zijn bij allen geheel naakt, slechts zeer enkelen hadden korte kniestukken van gevlochten rotan. Overigens waren allen nog versierd met groen bonte bladeren, op *Ternate* bekend onder den naam van *dahon goliho* en *dagenara*. Ik geloof echter, dat dit geen alledaagsche dragt is, doch slechts met het oog op de feestelijke gelegenheid gebezigd werd.

Hun voornaamste wapens zijn pijl en boog; slechts enkelen hadden een soort knots bij zich, aan welker eind een ijzeren punt was bevestigd, het eenige metalen voorwerp, dat ik bij hen heb waargenomen. Geen enkel ander voorwerp, dat van Europeschen oorsprong kan zijn, heb ik aan hun ligchaam opgemerkt. Geen van allen droeg een schild.

Hun prauwen zijn uitgeholde boomstammen, waaronder er gevonden worden van 14 tot 16 meters lang. Zij zijn voorzien van een soort van voor- en achterplecht; slechts zeer enkele waren van eenig snijwerk versierd. Op de achterplecht staat de roerganger, terwijl zich op de voorplecht meestal een persoon bevond, die met een bos casuarisvederen in de hand stond te wuiven en te tandakken; somstijds echter stond deze

persoon ook in het midden van het vaartuig. De roeijers staan in de prauwen en bewegen deze voort met lange scheppers, welke dikwijls slechts stukken gespleten bamboe zijn.

Op welke wijze zij de kolossale boomstammen vellen en uithollen is mij niet bekend; vermoedelijk met de bovenbedoelde knotsen, daar het ijzer, dat er in zit, den vorm van een beitel heeft.

Van steenen wapens en werktuigen zag ik niet anders, dan een soort stamper, zooals die in de Indische keukens gebruikt wordt en die men hier tot het stampen van sirih bezigt; althans toen men mij dit voorwerp tegen een geweer wilde ruilen, zat er een mengsel van sirihkalk en pinang aan.

De bewoners der kust voeden zich met sago, klappers, visch, mosselen en wilde varkens. Van de sago weten zij koekjes te vervaardigen, die een vierkanten vorm hebben en er zeer onoogelijk uitzien; trouwens alles wat die menschen aan en om hebben is smerig en verspreidt evenals zij zelve een sterke onaangename lucht; dit is trouwens het geval met alle Papoesche stammen, waarmede ik in aanraking ben gekomen.

Omtrent hun godsdienst had ik geen gelegenheid het een of ander te weten te komen. Nergens zag ik gesneden beelden; doch allen droegen een soort van amuletten, en hoe bereid zij ook waren alles wat zij aan het lijf droegen, te ruilen tegen messen, kralen en andere voorwerpen, zoo hadden zij toch een stukje bamboe of velletje boomschors, waarvan zij zich niet wilden ontdoen, terwijl ik ook in vele hunner prauwen een stuk hout van zonderlingen vorm zag, dat zij niet wilden afgeven.

Wij toonden een van hen, hoe hij een cigaar moest rooken, waarbij het woord *tabako* gebruikt werd. Dit woord scheen hun bekend, want het gaf algemeene verrukking en toen de cigaar aangestoken was, werd hij goed opgerookt en kwam er geen eind aan het gevraag om meer.

De woningen zijn, naar hetgeen ik er van gezien heb, ellendige krotten, zonder bepaalden vorm, sommige zijn rond als de keeten der Kaffers, andere langwerpig, andere weder zijn niets dan afdaken. Zij zijn vervaardigd van bamboe en wildhout met omwandingen van atap en klapperbladeren, waarmede zij ook gedekt zijn. Huisraad houden zij er weinig of niet op na. In elke hut lag een hoop brandhout en een bamboe met een dwars stukje er aan, waarmede zij het vuur aanblazen, zooals zij ons toonden; verder eenige bamboezen met stoppen, waarin zij zoet water bewaren, een hoop drooge bladeren, welke zij ons beduidden, dat hun slaapplaats was, en waarop eenige van boomvezels of biezen gevlochten zakken lagen, waarin zij vermoedelijk bij wijze van deken slapen; althans in een er van lag een kind te rusten. Verder stonden er in de hutten nog een menigte bogen en pijlen van ongeveer hetzelfde model als elders op *Nieuw-Guinea* gebruikt worden; en een paar van rotan en klappervezels gevlochten manden, waarin sagokoeken, pinang en andere vruchten bewaard worden. Huisdieren zag ik geen andere dan honden.

Van hun taal kan ik niet veel zeggen; slechts weet ik met zekerheid dat het bovenbedoelde woord *kaja* een vriendschappelijke bedoeling heeft, klapper *mes* wordt genoemd en sago *diko* heet. Wel heb ik pogingen aangewend een woordenlijstje aan te leggen, doch het bleek mij weldra, dat zulks volstrekt geen waarde had, daar ik na eenige woorden verzameld te hebben, de proef willende nemen om deze onder aanwijzing der voorwerpen te gebruiken, ze niet werden begrepen, en weder geheel andere woorden werden gebezigd. De taal heeft wat klank betreft veel van andere Polynesische talen. Ook trachtte ik de namen hunner kampongs te weten te komen, doch met al even weinig succes. Slechts vermeen ik grond te hebben om te veronderstellen, dat de kampong, die, toen wij bij het eilandje ten anker lagen, van uit het schip met een kijker kon gezien worden, *Jakoed* heet, terwijl *Tomboekoe* een eind verder schijnt te zijn.

Van ruilhandel schijnen zij wel begrip te hebben, te oordeelen naar de snelheid, waarmede zij begrepen wat onze bedoeling was, als wij b. v. een mes lieten zien en een hunner lijfsieraden aanwezen.

Het eiland, waarbij wij geankerd lagen, is vermoedelijk het door *Carstens* genoemde *Vleermuizen-eiland*, dat bij de Portugezen bekend was onder den naam van *St.-Bartholomeus*-eiland. Op de kaart gevoegd bij het werk van *Robidé van der Aa* is het eilandje ook aangegeven, doch ligt het te digt onder den wal. Volgens opgave van den kommandant van Z. M. *Batavia* ligt het op 139° 27$^1/_2$' O. L. en 8°17' Z. B. Het heeft eene oppervlakte van ongeveer 2 à 3 Engelsche mijlen en is gedeeltelijk van steenachtige formatie en bestaat voor het overige uit moeras door een rand van zand omringd. In de nabijheid bevindt zich een groot rif, dat met laag water boven zee uitsteekt. Het is bewoond, en voor een deel met klappers beplant; bij een bezoek aan den wal zag ik er ook pinang-, mangga- en nangkaboomen, verder rhizophoren in menigte, en ook rotan.

Bij het bezoek aan den wal, waarbij verscheidene der officieren van het état-major mij vergezelden, werden wij zeer vriendschappelijk ontvangen. De water en sirih besproeijing bleef achterwege. Men bood ons klappers, sago en pisang aan. Ik had een Nederlandsche vlag medegebragt en toen zij begrepen, dat onze bedoeling was die te plaatsen, kwam er aan het gejuich geen einde. Onmiddelijk werd er een groote bamboe gezocht en nadat de vlag er aan bevestigd was, in den grond geplaatst. Nu werd hun zoo goed mogelijk aan 't verstand gebragt, dat zij die vlag bij de komst van schepen moesten vertoonen. Lustig riepen allen daarna met ons hoerah. Hoe meer ik met de lieden in aanraking kwam, zooveel te beter werd de indruk, dien zij gaven.

Het zijn groote kinderen, goedhartig en behulpzaam, zooals o. a. bleek toen eenige matrozen met een sloep naar den wal kwamen, om voeder voor het slagtvee te halen. Naau-

welijks begrepen de inlanders hun bedoeling, of allen hielpen hen en in een oogwenk was de sloep gevuld.

Kunnen zij stilletjes iets wegkapen, zoo laten zij dit niet na; bemerkt men hun toeleg, zoo geven zij het onmiddelijk onder het geroep van *kaja*, *kaja* weder terug.

Bij al het vreemde dat zij zien, roepen zij ook steeds *kaja kaja*, gevolgd door een soort hikkend geluid, zeer eigenaardig om te hooren.

Den 29sten was het weder gunstig om de noodige waarnemingen te nemen en werd de reis vervolgd. Den volgenden morgen werd nabij den Oostelijken ingang van *Straat-Marianne* geankerd, alwaar ik weder gelegenheid had met de inlanders in aanraking te komen.

Er kwamen weder verschillende prauwen aan boord, waaronder een met een Nederlandsche vlag. Ik herkende deze onmiddelijk als dezelfde, die ik in October 1879 boven het wapenbord in *Straat-Marianne* had vastgemaakt. Door allerlei teekenen lieten wij blijken, hoeveel genoegen het zien der vlag ons deed. De inlanders waren klaarblijkelijk evenzeer verheugd en gaven door teekenen te kennen, dat zij de vlag hadden weggenomen, om die goed te bewaren en ook het wapenbord, zooals ik wel vermoed had, naar hun negorij, die meer in het binnenland lag, hadden medegenomen. Daar zij herhaaldelijk twee vingers opstaken, maakte ik daaruit op, dat het wapenbord in Mei door Z. M. *Bromo* in *Straat-Marianne* geplaatst, evenzoo naar de kampong getransporteerd was. Zeker deed het op deze wijze terugvinden der Nederlandsche vlag mij veel genoegen, daar het een teeken was, dat de vorige reizen toch eenig en wel, naar ik meen, het verlangde resultaat hebben gehad. Natuurlijk werden deze inlanders flink met geschenken begiftigd; een paar hunner werden in Europesche kleeding gestoken, waarover zij zoo in hun schik waren, dat zij alles wat zij aan het lijf en bij zich hadden, wilden weggeven, waarvan ik gebruik maakte om de

ethnologische verzameling met nog eenige voorwerpen te vermeerderen.

Een opkomende bui noodzaakte de inlanders het schip te verlaten, dat ook met het oog op den naderenden nacht een ankerplaats in dieper water opzocht.

Den 31sten werd de zuidkust van *Nieuw-Guinea* verlaten.

Het hoofddoel der reis was alzoo bereikt, onze grenslijn is afgebakend en met de inlanders zijn wij in vriendschappelijke aanraking gekomen. De groote afstand, waarop men van den wal verwijderd moet blijven, de ondiepte der zee, de vele modder- en zandbanken aldaar aangetroffen, de betrekkelijk nergens veilige ankerplaatsen zijn zoo vele redenen, waarom het bezoek dezer kust slechts bij kalm weder en kalme zee kan geschieden; terwijl de geringe trap van ontwikkeling, waarop de inlanders aldaar staan, het voor het overige niet waarschijnlijk maakt, dat handelaren genegen zullen zijn hun handelsoperatiën derwaarts uit te strekken.

Voor naturalisten, geologen enz. biedt deze kust een rijk veld ter bearbeiding aan, doch expeditiën derwaarts zullen uit den aard der zaak zeer veel moeijelijkheden opleveren, waaronder voorzeker de ongezondheid van het land voor inlanders een eerste plaats inneemt.

Op Z. M. *Batavia* nam het aantal zieken met den dag toe en hieronder nemen beri-beri lijders (de ziekte, die alle schepen met grootendeels inlandsche bemanning, die op *Nieuw-Guinea* komen, bezoekt) een eerste plaats in.

De kust van *Prins-Fredrik-Hendrik-eiland* werd verder langs gestoomd, doch kon op niet meer dan 2 à 3 mijlen genaderd worden. Ongetwijfeld zijn, zooals in mijn vroegere rapporten is vermeld, de binnenlanden van dit eiland bewoond, doch de kusten zijn daartoe totaal ongeschikt. Tegen den avond werd nabij *Valsche-punt* geankerd.

Den 1sten Januari 1881 werd deze hoek rondgestoomd, hetgeen echter niet gemakkelijk bleek te zijn, daar de modderbanken, die er voor liggen, zich zeker wel 7 à 8 zeemijlen

ver uitstrekken, zoodat de naam van *Valsche-punt* ten zeerste verdiend is.

Op 2 Januari werd *Kaap-Kolff*, de N. W. ingang der *Marianne-Straat*, bereikt. Met de wetenschap, dat de straat niet bewoond was, werd deze niet ingestoomd, doch de togt langs de kust voortgezet, ten einde de vlag te vertoonen. In het begin kon zulks niet dan met groote zorg geschieden, maar verderop werd zulks gemakkelijker.

Den 3den passeerden vrij twee kampongs, doch deze werden niet bezocht, daar het weder ongunstig was en het schip daardoor alsook om de weinige diepte der zee een paar mijlen uit den wal, waarop een hevige branding stond, moest blijven.

Den 4den des morgens was het weder mooi en hadden wij bij zonsopgang een prachtig gezicht op het Sneeuwgebergte, waarvan werkelijk verscheidene toppen met sneeuw bedekt zijn. Dit gebergte was het eerste hoogland, dat wij gedurende de geheele reis langs de kust zagen.

Des avonds werd nabij de *Oetoenate-rivier* geankerd. Het voornemen was aldaar een wapenbord te plaatsen, doch daar nergens een spoor van bewoning gezien werd, waaruit moet worden afgeleid, dat de negorijen hoogerop de rivier gelegen zijn, werd daarvan afgezien, te eerder daar zulks een groot oponthoud zou gegeven hebben en het aantal beri-beri lijders steeds vermeerderde; terwijl toch reeds op *Wakarah* nabij de *Oetoenate* een wapenbord stond.

Den 5den werd de reis langs de kust voortgezet en had ik, toen wij weer in de nabijheid van *Lakahia* kwamen, nog gelegenheid met de bevolking in aanraking te komen o. a. kwam de Radja moeda van *Oetanata* aan boord, die mededeelde dat het wapenbord te *Wakarah* nog aanwezig was. De inlanders, die hier aan boord kwamen, hebben hetzelfde voorkomen als die te *Lakahia*, *Kajoe merah* en *Adi Kort*, kroes haar met niet doorboorde neusgaten en veel huidziekten kenmerken hen.

Na de kennismaking met de bewoners der zuidkust had het ontmoeten met deze inlanders niets merkwaardigs.

Zij droegen tjidako's; velen hadden roode hoofddoeken en enkelen een baadje; zij waren niets schuw en zeer ingenomen met de Nederlandsche vlaggen en kleine geschenken, die hun werden uitgereikt.

Tegen den avond werd koers gezet naar *Dobo*, ten einde aldaar den kolenvoorraad aan te vullen. Den 6den aldaar aangekomen werd op 7, 8, 9 en 10 Januari kolen geladen en op den avond van dien dag *Dobo* verlaten, ten einde, zooals mij werd medegedeeld, een aanvang te maken met een reeks observaties ter verbetering der zeekaarten der residentie *Amboina*. De 11de en 12de Januari werden dan ook besteed om de ware ligging der *Tiandoe-eilanden* te bepalen

In den morgen van den 13den stierf een inlander aan beriberi en daar het aantal lijders steeds toenam, werd mij door den kommandant medegedeeld, dat de terugreis zou aanvaard worden over *Ambon*, ten einde de zieken aldaar aan wal te zetten.

Ambon werd den 15den bereikt en na den kolenvoorraad aangevuld te hebben, verliet de *Batavia* die plaats op den 19den Januari en liet op 21sten dezer het anker ter reede van *Ternate* vallen.

Ternate 28 Januari 1881.

VERSLAG

EENER

reis naar het eiland Si Maloer, ondernomen met Z. M. stoomer Benkoelen van 22 Februari tot 25 Maart 1881

DOOR DEN WAARNEMEND ASSISTENT-RESIDENT

K. T. H. VAN LANGEN. (*)

Het hoofddoel der reis was een nader onderzoek in te stellen naar het voorkomen van steenkolen nabij het Si Nabang gebergte, doch van de gelegenheid werd tevens gebruik gemaakt, om onze kennis van het eiland Si Maloer te vermeerderen.

De uitslag van het bewuste onderzoek is in een afzonderlijk rapport medegedeeld, zoodat verdere uitweiding daaromtrent hier onnoodig is.

Bezocht werden de tot het district Tapah behoorende onderhoorigheden Si Nabang en Kwala Oemah, die zich langs de Noordkust van het eiland uitstrekken, van af Oedjong Panaroesan tot aan Oedjong Si Babak.

Beide zijn bevolkt van uit Tapah en nederzettingen, die nauwelijks 18 jaar oud zijn. Si Nabang strekt zich uit van af Oedjoeng Panaroesan tot aan Kwala Linggi en is slechts aan de mondingen der riviertjes bevolkt.

(*) Vergelijk hiermede de beschrijving van dit eiland door F. H. J. Netscher (deel V van dit tijdschrift), die het Si Maloe of Hog island noemt.

De daar gevonden gehuchten dragen de volgende namen, welke zijn:

Si Nabang	met	15	huizen	en	± 90	zielen.
Loegoe	〃	6	〃	〃	± 30	〃
Ajer Dingin	〃	6	〃	〃	± 30	〃
Lataling	〃	6	〃	〃	± 30	〃

Totaal 33 huizen met ± 180 zielen.

Si Nabang wordt bestuurd door den Datoe Panghoeloe Dagang Si Lojong, die oorspronkelijk hoofd der Maleische vreemdelingen (dagang) was, doch zich het gezag heeft weten aan te matigen over de hoofden der oorspronkelijke bevolking. Hij zelf is een kind des lands, doch zijn vader was uit Painan afkomstig.

Onder hem voeren de volgende hoofden der oorspronkelijke bevolking het bestuur. Te Si Nabang, Datoe Toenggang; te Loegoe, Datoe Moeda; te Ajer Dingin, Datoe Pangoen; te Lataling, Datoe Amasarih.

Kwala Oemah strekt zich uit van af Kwala Linggi tot aan Oedjoeng Si Babak en bevat de volgende nederzettingen:

Kwala Oemah	met	± 50	huizen	en	± 200	zielen.
〃 Linggi	〃	± 12	〃	〃	± 40	〃
Ajer Pinang	〃	± 10	〃	〃	± 30	〃

Totaal ± 72 huizen met ± 270 zielen.

Het hoofdbestuur van deze streek berust bij den Datoe Panghoeloe Dagang Si Gombang, een jongeren broeder van den Datoe Panghoeloe Dagang Si Tongga te Tapah. Onder hem voeren over de oorspronkelijke bevolking het bestuur te Kwala Oemah, Datoe Pamontjah; te Kwala Linggi, Datoe Amaikap; te Ajer Pinang, Datoe Njaq Tik.

De Maleijer Datoe Gemok was de stamvader van den Datoe Panghoeloe Dagang te Tapah. Evenals zulks te Tapah heeft plaats gehad, hebben zich ook in zijne beide nederzettingen de Datoe Panghoeloe Dagangs zich de suprematie over de hoofden der oorspronkelijke bevolking weten te verzekeren.

Evenals te Si Nabang zijn ook te Kwala Oemah slechts

de mondingen der riviertjes bewoond. Tot Kwala Oemah behoort ook de streek bekend onder den naam van Loegoe Langini, waar zich in den laatsten tijd eenig volk uit het district Si Maloer heeft gevestigd.

Al de riviertjes in het gebied van Si Nabang en Kwala Oemah zijn slechts over eene geringe lengte, voor kleine inlandsche vaartuigjes (sampans) bevaarbaar. Zij hebben geen uitgestrekten loop, doch kunnen in weinige oogenblikken verbazend zwellen, en hevige overstroomingen veroorzaken, dewijl zij hun oorsprong hebben in het vlak aan het strand oprijzend gebergte, waarvan de voornaamste toppen de Si Nabang en de Si Baoeh zijn.

Wijders vindt men in deze streek nog twee aanzienlijke baaien: die van Si Nabang en de Telok Dalam. Van de eerste wordt het inkomen bemoeielijkt door eene menigte eilandjes, die hun ontstaan aan koraalpolypen hebben te danken, en door groote steenen. Van die eilandjes zijn Poeloe Si Oemat, P. Pandjang en P. Linggi de grootste. Hoewel onbewoond, zijn zij met klappers en pisang beplant.

De volgende ethnographische mededeelingen hebben op het geheele gebied tusschen O. Panaroesan en O. Si Babak betrekking.

De landbouw is zeer primitief. Aan de sawahs, die door karbouwen worden omgewerkt, wordt weinig zorg besteed. Men legt er zich meer op toe eene groote uitgestrektheid te bebouwen, dan eene kleine met veel zorg. Aan gelijktijdige en geregelde beplanting, wieden of bescherming van het gewas tegen zijne vijanden wordt niet gedacht; slechts eene afsluiting tegen de wilde varkens wordt aangebracht, welke echter de zonder eenige hoede rondloopende karbouwen niet uitsluit, daar men die bijna op iedere schrede, kan opmerken, zich aan het te veld staande gewas te goed doende.

Het behoeft nauwelijks vermelding, dat de velden allen van regen afhankelijk zijn, hoewel met weinig moeite eene geregelde irrigatie tot stand te brengen zou zijn. Het resultaat van dit

alles is dan ook eene geringe productie, zoodat men zich gedurende een groot gedeelte van het jaar met sago moet vergenoegen. Deze wordt gewoonlijk van de roembia gewonnen, die speciaal tot dat doeleinde wordt geteeld. In gewone tijden is de prijs van zulk een boom $ 4 á 5, doch bij schaarschte $ 7 à 8. De kooper koopt den boom op het veld en moet er zelf sago uitkloppen.

Wijders wordt ook nog sago verkregen van den arengpalm, welke in vrij aanzienlijke hoeveelheid in de bosschen in het wild voorkomt.

Behalve rijst en de roembia, plant men in deze streken niets. Enkele klapperboomen, een weinig pisang en dan nog wel van de slechtste soorten, en wat sirih en Spaansche peper worden op de nabij gelegen eilandjes aangeplant, doch het zij er verre van, dat de planter alleen de beschikking over zijn product heeft, daar het communisme zich hier zoover uitstrekt, dat elk eilandbewoner zich dat kan toeeigenen.

Dit feit en de omstandigheid, dat men de karbouwen overal vrij laat rondloopen, waardoor alle plantsoen beschadigd wordt, zijn de oorzaken, dat men niet meer zorg aan het landbouwbedrijf besteedt. Ook traagheid en onverschilligheid weerhouden er de bevolking van.

Het spreekt van zelf, dat in deze schaars bevolkte streken, de wouden de grootste oppervlakte beslaan. Opmerkelijk is het echter, dat men er weinig zwaar hout in aantreft, hetgeen tot de veronderstelling moet leiden, dat het eiland vroeger zwaar bevolkt moet zijn geweest.

De volksoverlevering spreekt er ook van en schrijft de tegenwoordige geringe bevolking aan het feit toe, dat Maleische zeeroovers er vroeger verschrikkelijk huisgehouden en een groot gedeelte van het volk als slaven verkocht hebben.

De bosschen zijn de goudmijnen dezer eilanders. Zij leveren hun rotan, damar, en getah balam, waarvoor zij kains, tabak, gambir, ijzer en aardewerk inruilen.. Ook vinden zij

er het hout in, waarvan zij hunne vaartuigen en huizen vervaardigen.

Als de beste houtsoorten voor huizenbouw noemt men:

sibaroe-eh,
semantoh,
siwadaroeh,
maasir,
seroemah,
tarop.

Voor de vervaardiging van prauwen bezigt men:

kroeing,
mawak,
bintangoe,
boenah,
kajoe arang,
lantennang,
ketapang.

Van de rotansoorten komen de volgende voor:

rotan sago,
〃 *bedang*,
〃 *oedang*,
〃 *batoe*,
〃 *kawan*,
〃 *hamba*.

Slechts de beide eerstgenoemde soorten zijn als handelsartikel gewild. De overige worden tot eigen gebruik aangewend.

Van de bamboe onderscheidt men de volgende soorten:

bamboe batong,
〃 *litjin*,
〃 *sarik*,
〃 *lawang* of *tolang*.

De vruchten van de wilde pinang worden bij de sirih genuttigd, terwijl de veelvuldig voorkomende nibong het materiaal voor huisstijlen en vloerlatten levert.

De hier verzamelde damar is het gestolte sap van de kroeing-

en semantok-boomen. Ook reukhout, kajoe garoe, treft men in de bosschen aan.

Tijgers en herten zoekt men er te vergeefs, daarentegen zijn wilde zwijnen talrijk.

Men onderhoudt geen ander vee dan karbouwen en geiten. De eersten worden behalve voor den landbouw ook nog benuttigd, om vrachten hout en rotan uit het bosch te slepen. Weiden zijn er niet. Het vee zoekt, tijdens dat de padi op het veld staat, zijn voedsel in het bosch. Daar men het evenwel geheel aan zich zelf overlaat, gebeurt het vaak, dat het de te veld staande padi verwoest. Men heeft in dat geval het recht het schuldige dier te dooden.

Een groote vijand van de karbouwen zijn hier de krokodillen, die hen bij het grazen aan het strand overvallen.

In den laatsten tijd is de veestapel in dit gedeelte van het eiland door groote sterfte zeer verminderd. Een volwassen karbouw is voor $ 6 en een jonge voor $ 4 te bekomen. Eene geit is met $ 2 goed betaald.

De bevolking schijnt tot den Niasschen stam te behooren. Zij spreekt echter eene van het Niasch onderscheiden taal, hoewel vele woorden op eene nauwe verwantschap met die taal duiden.

In beschaving en ontwikkeling moet zij voor het Maleische en Atjehsche ras onderdoen; dit gevoegd bij haar goedaardig en gedwee karakter maakt, dat zij voortdurend door sluwe en listige Atjehsche en Maleische handelaren wordt bedrogen en opgelicht.

Algemeen wordt de Islam beleden, doch men doet hoogst zelden het Vrijdaggebed of eenig ander godsdienstig rituaal, zeer ten spijt der Atjehsche en Maleische priesters, die nu en dan dit eiland bezoeken. Deze bekennen dan ook, dat er weinig met de eilanders is aan te vangen, daar zij gewoonlijk ten antwoord krijgen: Gij belijdt den Mohamedaanschen godsdienst op uwe en wij op onze wijze.

Alle onbebouwde gronden worden geacht het domein van

den staat (vroeger natuurlijk van den Atjehschen Sultan) te zijn. Zonder eenige toestemming van of redevance aan de volkshoofden kan men een stuk boschgrond ontginnen en wat men verkiest, uit de bosschen halen. De ontgonnen grond wordt het individueel eigendom van den ontginner. Bij overlijden wordt de grond gelijkelijk onder de kinderen verdeeld.

Men huwt op de Mohamedaansche wijze. Als bruidschat, *djinamoe*, wordt betaald 15 kabong ([1]) kain en $ 5, benevens een geschenk van $ 1 voor de vrouw na den eersten huwelijksnacht. De vrouw krijgt bij haar huwelijk mede: één wijfjeskarbouw, één geit, een sawah ter grootte van 2 nalies ([2]), zaadpadi, een goendja rijst, een roewang (vak) in het huis harer ouders, een paar kippen, een dozijn borden en koppen en een koperen doelang (presenteerblad). Als de vrouw sterft, moeten deze goederen aan de familie worden teruggegeven, zelf indien er kinderen zijn.

Men heeft het recht de vrouw op het eiland overal mede te voeren, doch zij mag het niet verlaten. De kinderen zijn echter het eigendom van den man.

De vrouwen onderscheiden zich door groote vruchtbaarheid en het is geene zeldzaamheid, dat zij 10 of 12 kinderen baren. Vader en moeder worden na de geboorte van het eerste kind, naar hun kind genoemd met bijvoeging van het predicaat: vader of moeder. Zoo wordt de vader Ama Tjandoe genoemd, indien zijn kind Tjandoe heet en de moeder in dat geval Inang Tjandoe. Deze gewoonte moet aan den weerzin worden toegeschreven, die ook andere volkstammen van den Indischen Archipel hebben, om hun eigen naam te noemen.

([1]) 1 *kabong* = 4 elleboogslengten,
20 „ = 1 *kajoe*,
20 *kajoe* = 1 *kodi*,

Een *kabong* wordt op dit eiland gelijkgesteld met $ 1. De bruidschat bedraagt dus *f* 20.

([2]) 1 *goendja* = 10 *nalies*,
1 *nalies* = 16 *aries* of bamboes,
1 *goendja* = 2 *pikoel*.

De vrouwen houden zich bezig met het beplanten der rijstvelden en het snijden van de padi, benevens het vlechten van pandan-matten, doch weten overigens niet het minste huiselijk werk te verrichten.

Levenswijze en voeding zijn zeer eenvoudig. De rijst wordt in den regel met sago vermengd, en zonder eenige toespijs genuttigd. Alleen bij feestelijke gelegenheden slacht men een geit of een karbouw.

Niettegenstaande de zee en de rivieren van visch wemelen, gaat men hoogst zelden op vischvangst uit. De voornaamste zeevischsoorten, die men hier vindt, zijn: *boedoeh* (spot), *tamban* (een sardine soort), *djarang gigi*, *koerapoh*, *ijoe*, *gaboer* en *pari*.

In de rivieren treft men de volgende visschen aan: *ikan pandjang* (paling), *oedang*, *kapiting*, *ikan batang*, *ikan koenit* en *ikan lamatang*.

De handel geschiedt geheel en al door ruil, hoewel de waarde in dollars wordt aangegeven. Eerst in den laatsten tijd is men in dit opzicht een weinig vooruitgegaan en neemt men ook klinkende munt aan.

Artikelen van invoer zijn kains, gemaakte kleeren, gambir, tabak, grof aarde- en ijzerwerk. Uitgevoerd worden rotan, damar, getah balam, pandan- en rotan-matten, tripang, copra, rijst, padi, klappers, karbouwen en geiten.

De handel geschiedt met Singkel en de havens der Westkust van Atjeh. Na hetgeen boven omtrent den rijstbouw, werd opgemerkt, zal men zich wellicht verwonderen ook padi en rijst onder de artikelen van uitvoer opgenoemd te zien, doch dit is aan de zorgeloosheid der eilanders toe te schrijven, die menigmaal na den rijstoogst, hun product tegen andere benoodigdheden inruilen.

In kleedij en huizenbouw volgt men de Atjehers na. Een groote en geliefde tak van industrie is de prauwenbouw, doch ook hier mijdt men alle overhaasting, daar menigmaal het onderwerk vergaan is, alvorens de prauw gereed komt.

Alle geschillen en overtredingen, waarop eene boete valt tot en met $ 42½, worden door de hoofden te Si Nabang en Kwala Oemah zelf beslecht; die waarop een hoogere boete staat, door den Datoe Panghoeloe Dagang te Tapah.

Den 21sten Maart des avonds werd over Tampat Toean naar Malaboeh teruggestoomd, alwaar den 25sten het anker werd geworpen.

Malaboeh, 25 Maart 1881.

DE SLAG BIJ PENEFOEIJ

EN

Vendrig LIP.

NASCHRIFT

OP

„DE MARDIJKERS VAN TIMOR,"

DOOR

Lt. Kol. A. HAGA.

In het artikel „de Mardijkers van *Timor*," vcorkomende op bladz. 191—294, teekende ik o. a. aan:

„Een officiëel bericht van het gebeurde bij *Penfoeïk* bestaat *niet*, zegt Heijmering. Maar hierin vergist hij zich; althans het verslag *heeft* bestaan, en kwam voor in den brief van 17 Mei 1750, door *van der Burgh*, aan de Indische regeering verzonden."

Waren al mijne pogingen om dezen brief op te sporen vroeger steeds op teleurstelling uitgeloopen, weinige dagen geleden had ik de voldoening een afschrift te ontvangen uit het Rijks archief te 's Gravenhage. ([1])

Thans bestaat dus de gelegenheid, voor de *Penfoeïk*-legende,

---

([1]) Bij deze gelegenheid ontving ik de mededeeling dat het reglement voor de Mardijkers van 1759, tot nog toe in voornoemd archief niet gevonden was, hoewel het, blijkens de registers, tweemalen was ingekomen.

Dit reglement schijnt ook in het Timorsch archief verdwenen te zijn.

het officiëel verslag in de plaats te stellen; en dit verslag is eenvoudig en natuurlijk genoeg, om vertrouwen te wekken.

Was het te verwachten, dat de waarheid niet de minste gelijkenis zou hebben met het verhaal van *Dr. Müller*, wij hebben nu de zekerheid, dat ook *Heijmering* grootendeels dupe geweest is, van eene Mardijkers-mythe.

Ik meen dan ook de in bovenvermeld artikel gemaakte conclusie: „dat de Mardijkers aan het gebeurde bij *Penfoeïk* privileges noch belooningen van wege Bewindhebbers te danken hebben; dat ze eenvoudig een werkzaam aandeel hebben genomen aan den slag, zooals hunne positie meêbracht, en dat er niets bijzonders van hunne heldendaden gerapporteerd werd", na kennismaking met *v. d. Burgh*'s brief, te mogen blijven handhaven.

De naam „*Penfoeïk*" zal evenwel vervangen moeten worden door „*Penefoeij*," nu het blijkt dat de plaats waar de slag geleverd werd, destijds reeds *Penefoeij* heette, en dus de herdooping van *Hanony* in *Penfoeïk* ook al tot de legende verwezen moet worden.

Hanony wordt in 't rapport evenmin genoemd als *Baumata*. Het verzamelingspunt onzer troepen heette *Ledematta*, en de strijd werd op den 9den — niet den 10den — November gestreden te *Penefoeij*, geheel conform dus met hetgeen de „Diverse aanteekeningen" sub 29 der „M. v. T." vermeld, berichten.

Het is dus de slag bij *Penefoeij*, die behandeld wordt, in het volgende:

„Extract uit het „Tweede deel der Bataviase „inkomende brieven overgekomen 1751."

Batavia.

Aan Zijn Hoog Edelheijd, den Hoog EdelGebooren Groot Agtbaare Heere den Heere Gustaaf Willem Baron van Imhoff Gouverneur-Generaal en de WelEdele Heeren Raaden van Nederlands-India.

Hoog EdelGebooren Groot Agtbaare wijdgebiedende Heere en WelEdele Heeren.

Het jagt de Galathea door Uw Hoog Edelheedens bereets op ultimo December a° passato direct herwaards afgevaardigt zijnde, is ons nogtans met hetselve niet voor den 27ⁿ pass° Uw Hoog Edelheedens hoogst gevenereerde missive van dien dato over Banda ter hand gekomen, nevens eene uijt dat gouvernement de dato 16den April ons bekent makende, dat dien boden zonder alvoorens dit comptoir te hebben kunnen bezeijlen, aldaar op den 17den Februarij was aangeland; alsmede dat welgemelde Uw Hoog Edelheedens missive door die ministers geopent was, om redenen als bij nevensgaande copia brief is blijkende; wijders dat den predicant Zeijlsma bij de ordinaire visite naar de Zuidwest eijlanden van hier staat te werden afgehaalt.

De formele reschriptie op hooggemelde missive en dies bijlage, tot het retour van dien boden uijtstellende, hebben wij het geluk Uw Hoog Edelheedens bij dese vooraf te bedeelen, dat het hoofd der Toepassen of zo genoemde Tenentij Generaal der Swarte Portugeesen Gaspar da Costa voorgange jaar heeft kunnen goedvinden in persoon met alle sijne magt, vergeselt van alle desselfs hooge officieren, nevens den nieuwe keijser van Amecone en alle andere onder zijn geweld staande koningen herwaarts af te komen, en met de Amarassiers vereenigt, in t' land van Coupang te vallen, met voornemen om 's E. Comps. fortresse, ware het mogelijk, te vermeesteren, en derselver bondgenoten te vuur en swaart te vervolgen. Gelijk denselve dan ook dadelijk ons is aangevallen, maar door de sonderlinge hulpe des Allerhoogste, zodanig in dit gruwelijk voorneemen is gestuijt, dat wij met vereende magt, hem da Costa op den 9den November totaal hebben verslagen, in welke aanmerkelijke actie ook hij selve, benevens alle zijne hooge officieren, den keijser, 3 koningen en meer dan 2000 menschen zijn gesneuveld, met verlies aan onse kant van geen

eenen Europeer, en eenelijk 22 inlanders, hoewel veele gequeste; alle welke saken sig in volgenden voegen hebben toegedragen.

Den koning van Amabij, quam op den 18den October het opperhoofd met veel onsteltenis bekent maken, dat zijn volk in de bovenlanden en gebergte een grouwsaeme menigte gewappend volk hadden gesien en veele trommels gehoort, waaruijt sekerlijk besloot, zulks de Toepassen moesten zijn; op welk berigt wij dan ook, aan 'd eene kant, eenige Mardijkers afgesonden, om deselve te verspieden, en aan de andere kant, den koning van Coupang gelaste, in stilte een vertrouweling naar Amarassie te senden, aangesien ons te gelijk berigt wierd, dat den Tenentij Generaal op die plaats in persoon was aangekomen, ten eijnde ons gesamentlijk te overvallen. Welke sendeling ook op weg eenen sodanige van den koning van Amarassie ontmoetede, afgevaardigt met geschenken aan den koning van Coupang en het opperhoofd, ten eijnde haar lieden te bewegen, omme als den Tenentij nevens zijn meester herwaards afkwamen, zig stil te houden, aangesien het naar zijn voorgeven op d' E. Comp^e nog Coupang niet gemunt was en vermits dien sendeling op de grensen ontmoet, niet te bewegen was geweest voor het opperhoofd te verscheijnen, gaf laatsgemelde aan den Coupanees last, dese geschenken terug te brengen, met aansegging, dat zo d' E. Comp^e. als bondgenoten, gereet waren haarlieden unanim, zodanig te ontfangen, als lieden van haar zoort meriteeren.

Inmiddens bragten onse spions op den 29sten drie gevangenen op, welke zijlieden even buijten het destrict van d' E. Comp^e. hadden agterhaalt uijt een getal van veertig vlugtende Sonnebaijers; dese des anderen daags opgebragt en ondervragt zijnde, bekende dat den Tenentij met de gantsche magt van het eijland herwaards aanquam, voornemens zijnde om zijne onderdanen [waarmede zijlieden altoos's E. Comp^e. bondgenoten zowel als de nieuw aangekomene kaijser van Amecone en koning van Amenoebang hebben verstaan] met geweld ter gehoorsaamheijd te dwingen. Voorts was het leger reets van

Amarassie in aantogt, en bevonden sig in 'tselve 2800 snaphanen buijten die der Amarassiers, en bestonden de voornaamste hoofden in de volgende persoonen:

Gaspar da Costa Tenentij Generaal
Pasqual da Costa d°. de Provintia
Siko Bras d°. Colonel
Domingo de Feria cap^{n}, moor de Povocão
Simon Louis d°. 〃 〃 Campa
Amara da Costa sergianti 〃 〃 Provintia

Bastiano, nieuwe keijser van Amacone met zijn Generaals, Colonels etc.

Paulo koning van Ambeno, met als even.

Januario Fern: *Varelle* hoofd der Parentoekers, en eijndelijk verscheijde koningen zo der onder hun geweld staande Belonesen als andere Timorese landen.

Best dagten wij te zijn dese luijden buijten Coupangs territoir opgevat [zo om niet de eerste agresseurs te zijn, als om onse swakke bondgenoten te doen sien, dat het ons waarlijk ernst was haar dadelijk met alle magt te willen ondersteunen, ter wegneeming hunner vreese, dat wij haar als wel eer wederom in 't rijpen van de nood op haar selve zoude laten en het moorden en branden tot onder het casteel met gevouwen handen aanzien] wederloos 〃(weder los)" te laaten, en nog dien avend terug te senden, met last aan de hoofden van dit afkomende rot, wie deselve ook mogten zijn te seggen, dat bijaldien hunne moedwil zo verre mogte gaan van voet te setten op 't Coupangse gebied zij versekert moesten zijn dat zo d' E. Comp^{e}. als haare bondgenoten zeer gereet waaren geweld met geweld te keeren, en hun zodanig rukeloos bestaa-dier betaalt te stellen.

Te gelijk maakten wij alle bedenkelijke preparatien, zo m het afsenden van de meeste Timoresen tot besetting der gr sen en groote landwegen, als het reguleeren, der burg Mardijker, Chineesen, Savonezen, Rottineesen en Sol

posten, op het bekent gemaakte alarm seijn. Gelijk ook het opperhoofd den nieuw aangekomen keijser van Amacone [onder voorwending van sorge voor sijne sekerheijd] persüadeerende binnen te komen woonen, vermits de koningen bondgenoten niet sonder eenige grond vermeerde „(vermeenden)", denselve niet te veel moest werden vertrouwt, wijl den Toepas reets verscheijde listen had aangelegd, en schone beloften gedaan, ten einde hem weder te doen keeren,

Inmiddels vertoonde zig op den 4ⁿ November een grouwsame menigte deser stropers reets tot op het land van Coupang, met slaande trommels, en vliegende [Portugesche] vendels, op welke tijding alle onse inlanders tegelijk een schrik aanquam; de Timoresche koningen hielden elkander verdagt, hunne onderdaanen hadden meer vrees voor den vijand als gehoorsaamheijd aan hunne heeren, en quamen met pak en sak naar de stranden af, en de Savonesen en Solorezen begonnen hunne vaartuijgen gereet te maken, om de vlugt te neemen; edog door moetgeving en goede belofte de eerste, en zo door dreijgement van hunne praauwen door het geschut van het fortres in de grond te booren, als voorhouding van hun braav gedrag op Rottij, de laatste, weder tot stand gebragt hebbende.

Beslooten wij op den 6ⁿ dier maand in een algemeene landvergadering, op versoek der regenten, ijmand onsentwegen nevens een Tommongon van ijder derselve af te vaardigen, om dit gespuijs [welk tot heden nog geen de minste redenen van hun komst hadden gegeven] af te vragen, wien deselve waaren, en wat redenen dat zij hadden, om zo dus stoutelijk met zodanige gewapende magt, onder Portugesche vendels op ons territoir te komen, met aansegging van binnen 24 uuren zig weg te packen, bijaldien niet begeerde als een hoop struijkrovers te werden gehandelt; kunnende wijders; bijaldien jetwes te pretendeeren, vermeerde „(vermeende)" te hebben, zulks naar behooren door sendelingen aan ons doen openbaaren, tot welke uijtvoering den vendrig *Lip* zig hebbende aange-

boden, zig tegens den morgenstond van den aanstaande dag gereet maakte. Maar nog dienselfden naardemiddag quam den koning van Amabij ganseh buijten adem gelopen, en als met de dood op de lippen het opperhoofd bekend maken dat de Toepassen onse Timoreesen waaren aangevallen, en 2 negorijen in de brand hadden gestoken, dat daarop de onse de wijk hadden moeten neemen, en dat hij koning vast geloofde de eenigste te zijn van alle zijn volk, welke het met de vlugt ontkomen was, welke partij hij zijde ook door de onderdaanen der andere Timorese koningen te zijn gekozen, waardoor dan ook den vijand welhaast voor 't Casteel zoude zijn.

Terstond den landraad bijeengeroepen hebbende, verstonden wij van de andere koningen dat al ons volk voor de menigte der vijanden wel de vlugt hadden moeten neemen, en ook uijt 2 negorijtjes de vlam hadden sien opgaan, maar egter ten hoogste niet meer als 20 à 25, zo oude luijden als kinderen [welke daarin verbleeven waaren] konden zijn gesneuvelt. Voorts wist niemand, waar den vijand zig bevond, wijl alles was komen afsacken. De ontstelde gemoederen der bloede regenten egter weder wat tot bedaeren gebragt zijnde door versekering van alle bedenkelijke hulpe, beslooten wij voorders, des anderen daags den vendrig *Lip* met een sergeant, twee corporaals en 14 gemeenen, verselt van de meeste Mardijkers, Savoneesen en de hier zijnde Rottineesen af te senden, om naar zig bij de Timoresen [welke wij nog dien avond dwongen den vijand te gaan gadeslaan] gevoegt te hebben, haar naar bevinding van de gelegentheijt aan te tasten, ofte wel in zijne progressen te stuijten, tot dien eijnde nog dien avond aan alle kruijd en lood uijtdeelende. Gelijk dien officier dan ook des anderen daags opgetrocken zijnde, den vijand op *Penesoei* "(*Penefoei*)" besig vond met zig te verschansen, hebbende reeds 7 à 8 steene paggers agter den anderen opgeworpen.

De schrikkelijke menigte derselve verbaaste onse Timoresen dermaten, dat deselve wederom begonden te vlugten, bij welke gelegentheijt den vijand ook buijten gekomen, onse Europeërs

ijgelijk permissie te hebben verleend, alle vlugtende Timoresen dood te schieten.

Op de middag kregen wij reets tijding, dat de vijand naar veel tegenstants eijndelijk begon te wijken, en omtrent 3 uuren, quamen de onse reets weder terug, raporteerende den vendrig, dat op zijne aankomst, de vijanden wederom op de onse waaren uijtgekomen, maar van een hevige schermutseling genoodsaek wierden, weder in hunne pagger te wijken, op dewelke de onse te gelijk aanvallende, haar noodsaekte, naar een hartneckig en voor haer seer bloedig gevegt, deselve te verlaten, en in een tweede verschansing te wijken, hoewel de onse vervolgens gedwongen waaren deselve tot drie maalen wederom te verlaten, dog eijndelijk, daarvan meester blijvende, volgde de tweede, derde en vierde als bijna te gelijk, de daaruijt verdrevene, welke niet haastig genoeg de vijfde en laatste ([1]) verschansing konden gewinnen, zogten wel te vlugten, maar te laat, wijl onse Timoreesen, welke tot nu toe meest stil hadden gestaan, nu moet grijpende, deselve bijna van rontsom aanvielen, en daaronder zodanig een vreselijke slagting maakte, dat in een ogenblik het veld als met verslagenen bedekt wierd; intusschen vonde de onse in dese laatste verschansing een seer hardneckige tegenstand, wijl de daarin zijnde Tenentij en andere hooge officieren, de slagting der hunne van rondsom en geene uijtkomst siende, sig als desperaat verweerden; eijndelijk egter, moesten zij voor 't geweld van 's E. Comps. wapenen bukken, wanneer deselve door de Europeërs, Mardijkers en brave Savonesen gezamentlijk bestormt zijnde verooverd wierd; thans tragteden de daarin zijnde het met de vlugt te ontkomen, maar de onse waren haar te kort op de hielen. Schrikkelijk was nu hare nederlaag aan alle kanten, zo binnen als buijten, te meer, wijl de onse sig van des vijands paarden hadden meester gemaakt, en deselve daar-

---

([1]) Vroeger werd het aantal paggers 7 à 8 opgegeven; maar de paggers der Amarassiërs, onder dat getal begrepen, werden ontruimd. (Zie beneden).

mede te beter vervolgde; den Tenentij met 3 à 4 man onder het veroveren van haare laatste verschansing, te paard de vlug genomen hebbende, wierd omtrend duijsend schreden van daar, door een Timorees met een assegaij ter neder geslagen, en terstond mede als alle de vorige verslagene onthalst. Het getal derselve niet wel te begroten zijnde, is het nogtans seker, dat onse Timoresen nog dien avond omtrend duijzend en binnen 2 dagen, nog wel so veel koppen, in triumph afbragten, terwijl zij den vijand nog onophoudelijk vervolgde; wij daarentegens, hebben niet meer als 19 Timoresen, eene Mardijker en 2 vrijwilligers verlooren, hoewel de gequeste niet wijnige waaren.

De veroverde vendels en trommen zijn 10 in getal. De Amarassiërs als boven gesegt, te samen met den Toepas afgekomen, en het naast aan ons leger gecampeerd zijnde, quam uijt haare pagger, even voor de eerste schermutseling, een Tommongon te paarde direct op de onse aannemen „(aanrennen)", en riep onder schoots gekomen zijnde, dat men de Amarassiërs voor vrienden van d' E. Comp^e. en vijanden der Toepassen moest aansien, waarvan zij terstond preuven zouden geven. Gelijk daarop ook in der daad hun gansche leger, al terstond met den aanvang van de actie opbrak, en agter den Toepas omtrok nemende de weg naar haar land; denselve te vervolgen was het sentiment der meesten, dog den vendrig had de voorsigtigheijd hun zulx af te raden, en het geluk daarin te slagen. Gelijk zijlieden ook eenigen tijd daarna hun seggen met daden bevestigt, en de Toepassen den oorlog aangedaan hebben. Dien koning een rijx grooten sendelingen aan ons hebben afgesonden, met beede om pardon, dat de wapenen tegens d' E. Comp. hadden opgevat, zenden wij deselve terug, met antwoord, dat haarlieden in persoon alhier souden afwagten. Gelijk dan ook zekeren Gaspar de Mascarenha [welke de bestiering van 't rijk heeft] alhier verscheen, en het opperhoofd te voet vallende, uijt naeme van den konig vergiffenis baad, en het land en volk van Amarassie aan

d' E. Comp., in zoodaniger voegen aanbood, alsof hetselve reeds met de wapenen ware gewonnen, aangezien zij sig strafschuldig kende, als hebbende denselve den oorlog rukeloos en onregtvaardig aangedaan, edog door dwang van den Toepas, welkers voorneemen was 's E. Comp^{s} fortres aan te tasten en de Nederlanders van Timor uit te roeijen.

Best dagten wij te zijn dezen rijxbestierder te antwoorden, dat aangesien sijn koning sig [wegens contínueele onpasselijkheijt] excuseerde in persoon herwaards te komen, wij alle het bovengemelde in scriptis, door den koning en alle de rijxgrooten ondertekent, zouden verwagten, alvorens dien aangaande jets te besluijten, dan eenelijk eene stilstand van wapenen. Gelijk ons dan ook daarna wederom door denselven persoon, zodanig schriftuur is inhandigt, 'twelk nevens onse naaste, het geluk zullen hebben Uw Hoog Edelheedens te laten toekomen, nevens twee gelijke van de koningen van Amenissie en Amenatte, welke in de slag op *Penefoeij* zowel als de meeste Ameconers vroegtijdig gevlugt zijnde, nu met denselven den Toepas hebben verlaten, en zig aan d' E. Comp. komen onderwerpen.

Zo den eenen als anderen, hebben wij toegesegt hun versoek aan Uw Hoog Edelheedens ten favorabelste te sullen voordragen, terwijl intusschen hunne welmenentheijd kunnen doen blijken in het helpen verslaan van 's E. Comps. en derselver bondgenoten vijanden, waarin zijlieden zig tamelijk wel tot heden hebben gequeten.

Den opvolger van Gaspar da Costa is den capit^{n}. moor Juan Hornaij; dese gedurende de optogt van da Costa het gesag hebbende gehad, verbeelde zig zo seker zijne verovering van Coupang, dat bereets met seven vaartuijgen om de hoek van Sorbian gereet lag, om de vlugtende aldaar waar te neemen. Dog naar 't hooren van hunne nederlag wedergekeert, tragtede hij alles bijeen te vergaderen om onse progressen te sluijten „(stuiten)", maar ziende, dat in stede van volk te winnen, hem dagelijx meerder en meerder afvielen, koos hij de partij

de schuld te leggen op da Costa, en een ijder te versekeren, dat hij altoos seer genegen was geweest in vreede met d' E. Compe, te leven, dat ook zeer hadde geprotesteerde tegens de gevolge van da Costa 's onderneming, en nu voornemens was, gantsch Timor aan d' E Compe. te leveren, bijaldien de afgevallenen weder tot hem wilde keeren. Welke list wel in den beginnen bij dese domme volker eenig ingang scheen te vinden, wijl daardoor naar allen schijn zijne totale ruine tot nog toe is opgeschort geworden, dog wel haast door onse onderregting en vertoning van zijne onderschepte brieven [waarbij hij de Larentoekers tot hulpe tegens haarlieden versoekt] van gedagten verandert zijnde, komende selve eerlang wel eens de laatste hand aan den finalen ondergang van dit 't samengeraapt gespuijs leggen, zijnde haar nog maar zeer weijnige plaatsen overgebleven. Tegelijk met de herwardskomst deser Toepassen [ten eijnde d' E. Compe. van alle kanten tegelijk aan te tasten] had den Tenentij twee vaartuijgen afgevaardigt, eene naar Larentoeke, met order om onse Solorezen den oorlog ten vigoureuste aan te doen en eene naar Rottij, om de nog qualijk rustende rebellen weder waker te maken, en deselve aan te setten, om de welmeenende onverhoets aan te vallen, dese laatste heeft bij geluk de reijse niet konnen krijgen, door schipbreuk, en de eerste hebben volgens zijne ordre gehandelt dog zijn door de Soloresen de handen weder zodanig vol gegeven, dat se daarna, wanneer den Tenentij om hulp bad, zulx om die oorsaek hebben moeten afslaan.

Intusschen zijn wij seer verwondert, dat den Gouverneur van Lifao sig uijtterlijk gedragt als of zijn E. alle dese saken gansch niet aangingen, kunnende zelfs niet vernemen, dat zig daarover ooijt anders heeft uijtgelaten, dan met te seggen, dat het den Tenentijs wel verdiende loon was, en hem niet alleen dikwils mondeling dese dwase onderneming had afgeraden, maar ook gedurende zijne optogt hem drie opontbodbrieven had geschreven, welke hij selve niet verwaardigt had te b'antwoorden.

Belangende het eijland Rottij, zullen wij d' eere hebben bij desen vooraf kortelijk te melden, dat de geweesene rebellen, het grootste gedeelte der hun opgelegde slaven reets hebben opgebragt, en wij dagelijks de nog daar zijnde regenten herwaards verwagten, zo ter opbreng der nog ontbrekende, als ter afhaal van Uw Hoog Edelheedens brieven en geschenken, als wanneer wij tegelijk de laatste hand hopen te leggen aan het afdoen hunner geschillen, en verbetering van veele gedurende de rebellie ontstaane disorders, hoewel het bijna onmogelijk is, dat dese trouweloose natie onderling een duursame vrede kan betragten, den tot de Toepassen gevlugten rebelleerden koning van Curbassa, nevens den zoon, van den A°. pass^e door Uw Hoog Edelheedens naar Cabo de Goede Hoop versondene Bubase rebel Baloteo, zijn almede onder de doden op het slagveld gevonden.

Seventig, zo der bovengerepte als alhier genegotieerde slaven, gaan heden per de volgende chaloupen tot Uw Hoog Edelheedens af, als:

35 p^s. die van den Chinees The Timko, en

35 〃 die van den Chinees Oeijn Panko, bedragende, volgens nevensgaande factuur cognossement een somma van f 4339,2. Waarmede met de diepste eerbied het geluk hebben te zijn [onderstond] Hoog Edelgebooren Groot Agtbaare wijdgebiedende Heere en wel Edele Heeren [lager] Uw Hoog Edelheedens onderdanigste en gehoorsaamste dienaaren [was geteekent] J^b 〃(Dl)" van der Burgh, J^s Steenwegh, C. Lip, A. V Este, en Jean Louis Höselie [in margine] Timor in t casteel Concordia den 17den Maij 1750.—"

Dit verhaal geeft ons de overtuiging, dat niet alleen *Koepang*, maar onze geheele nederzetting in den *Timor*- archipel, ernstig gevaar geloopen heeft in November 1749.

De slag bij *Penefoeij* is dus werkelijk eene zeer gedenkwaardige gebeurtenis geweest, in de geschiedenis van *Timor;*

en had *van der Burgh* krijgsmansdeugden weten te waardeeren, dan zou een woord van lof voor vendrig *Lip*, in het rapport zeker niet ontbroken hebben.

Want, al heeft het verraad door de Amarassiërs aan hunne bondgenooten gepleegd, zeker eenen belangrijken invloed op den uitslag van het gevecht uitgeoefend, het is niet twijfelachtig dat men de overwinning te danken had aan den moed, het beleid en de vastberadenheid van vendrig *Lip*.

Het was *Lip*, die zich op den 6den November aanbood z' n hoofd als 't ware in den muil van den leeuw te steken, door de gevaarvolle taak op zich te nemen, den tenenty-generaal rekenschap te vragen van zijne komst, onder aanzegging: „binnen „24 uren sig weg te packen, bijaldien niet begeerde, als een „hoop struijkrovers te werden gehandeld."

Het was *Lip*, die op den 7den November met eene kleine macht den aanval des vijands afsloeg, hoewel de Timorsche hulpbenden hem lafhartig in den steek lieten.

Het was wederom dezelfde *Lip*, die, een beleidvol gebruik makende van de kennis der vijandelijke stellingen, den 7den opgedaan, en van de heterogene bestanddeelen waaruit zijne strijdmacht bestond, op den 9den November eene beslissende overwinning wist te behalen op de overmacht.

En dat *Lip* geen gewone ruwe sabreur was, maar een aanvoerder die in alle opzichten eerbied verdient, bewijst niet alleen het rustige vertrouwen waarmede hij zijne maatregelen nam, en uitvoerde, maar vooral de krachtige wijze, waarop hij de woeste benden in bedwang wist te houden.

Hoe menige veldheers-staf bleek na eene overwinning machteloos, om, zelfs geregelde troepen, te beletten, zich aan roekelooze vervolging, moord en brandstichting over te geven!

Maar *Lip* wist zelfs gehoorzaamheid af te dwingen van woeste, door bloed en zege hartstochtelijk opgewonden benden koppensnellers, toen deze, tegen zijnen wil, verlangden de gehate Amarassiërs het lot der Toepassen te doen deelen.

Het is dan ook niet meer dan plicht, te onderzoeken,

of de nagedachtenis van *Christoffel Lip* de blaam verdiend heeft, die de overlevering op zijnen naam geworpen heeft.

Heijmering zegt het volgende:

„De vaandrig *Lip* werd voor zijne heldendaden beloond met „welverdienden lof en eene gratificatie. Jammer dat hij dien „lof niet op behoorlijken prijs wist te stellen, maar denzelven „tot zijn nadeel en tot verdriet van anderen misbruikte.

„Over hem toch vindt men later in de Ned. archieven uit „dien tijd klagten wegens aanhoudend wangedrag, en herhaalde „onbescheidenheid tegen het opperhoofd, dat zijns ondanks zich „eindelijk verplicht zag, op bekomen last, hem tot verant„woording over een en ander naar Batavia op te zenden. „Welligt is hij daar nogtans met veel verschooning behandeld „uit aanmerking van zijn vorig lofwaardig gedrag en betoon„den heldenmoed."

Nu is ons van eenige belooning in den vorm van lof noch geld, iets gebleken; en het is dus niet waarschijnlijk dat *Lip's* hoofd op hol zal gebracht zijn, door overmaat van vereering. Eer zou men denken dat hij gemeend heeft, *niet* naar verdienste beloond te zijn; dit althans zou gereedelijk verklaren dat hij vijandig gezind was tegenover het opperhoofd.

Blijkens de „korte notulen" in het oud archief te Batavia voorhanden ([1]), is vendrig *Lip* werkelijk in arrest opgezonden naar Batavia, en werd den 9den Juli 1751 besloten, hem een extract af te geven van zijne beschuldiging, om zich daarop te verantwoorden.

Er schijnt heel wat leelijks in die beschuldiging gestaan te hebben; maar de kennismaking met *Lip's* verdediging gaf der Hooge Regeering de overtuiging, dat men hier met partijdigheid en boos opzet te doen had.

De regeering achtte intusschen bewezen, dat *Lip* zich schuldig gemaakt had, aan „irreverent gedrag omtrend het

([1]) Het register der notulen, waarin o. a. de notulen over Juli 1751 moeten voorkomen, ontbreekt in het Bat. archief, zoodat geene nadere bijzonderheden kunnen worden medegedeeld.

„opperhoofd, en weigering om den Generalen opneem waar te nemen"; maar hiervoor was hij voldoende gecorrigeerd door zijn arrest en zijne opzending naar Batavia.

Hij werd dan ook bij resolutie van 17 Augustus 1751 weder in rang en bezoldiging hersteld; en bij de overwegingen die tot dit besluit leidden, hebben „zijn vorig lofwaardig gedrag en betoonde heldenmoed" geen rol gespeeld, zoo als *Heijmering* meende te mogen gissen.

Lip is eenvoudig recht geschied; hem werd geen gunst bewezen toen hij door de regeering in zijnen rang hersteld werd; en het aanhoudend wangedrag hem ten laste gelegd, mag als eene schepping van booze lastertongen beschouwd worden.

Met welk soort van beschuldigers onze vendrig te doen had, blijkt uit het volgend extract uit bovenvermelde resolutie, dat niet alleen tot rechtvaardiging van *Christoffel Lip* dienen kan, maar ons tevens vergunt, een blik te slaan in de vermakelijke huishouding op *Timor*, in 't midden der vorige eeuw. Het luidt als volgt:

„Extract uit de Generale Resolutie des
„Casteels van den 17 Augustus 1751."

Onder d' heeren leden ter lecture rond geweest, en thans weder ingekomen zijnde de, bij notulen van den 9den der voorledene maand, gerequireerde verandwoording van den vendrig *Christoffel Lip*, die ter dispositie dezer regering buijten qualiteit en gage van Timor opgezonden is, tegens het gene ten zijnen laste gevonden werd, zo bij den brief der Timorse bediendens van den 20sten Mai dezes jaars, als de stukken daarnevens overgezonden, gelijk ook de voor gecommitteerde leden uijt den Raad van Justitie te Macassar behoorlijk onder eede gerecolleerde verklaringen door gem. *Lip* ter zijner defensie daar nevens gepresenteerd; zo is als nu verstaan dien officier, als door zijn arrest en opsending ondergaan hebbende

een genoegsame correctie, over zijn irreverent gedrag omtrend het opperhoofd, en gedane weigering om de commissie van den Generalen opneem waar te nemen, het geene het principaalste uijtmaakt dat duijdelijk tegens hem bewesen is, t' herstellen, mitsgaders deszelfs besolding van heden af weder te doen cours nemen; en dewijl uijt de voorz. door gem. *Lip* overgelegde beëedigde attestatiën niet alleen consteerd dat den scriba *Jacobus Weber* in deze gantsche zaak een slegte rol gespeeld heeft, alzo niet alleen ten tijde van het arrest van gem. *Lip*, op een clandestine wijse, dog vrugteloos, heeft getragt, attestatiën in te winnen, dat den selven nu en dan een soopje aan de soldaten gaf om hen tot rumoer op te wecken, maar ook dat den secunde *Jean Louis Hoselie* en gem. scriba beide, dog insonderheid den laatsten, grote aanleiding gegeven hebben tot zekere bewegingen onder het guarnisoen, die van erger gevolgen hadden kunnen wesen, dewijl zig authoriteit over de militie aangematigd hebben, die zij wel wisten, of hadden behooren te weten, hen niet te competeeren; gem. *Hoselie* daarenboven ziende dat zijne orders niet gerespecteerd wierden, de folie beging van den wagthebbende sergeant voor den degen t' eischen, en den scriba zig zelf niet ontzien heeft gem. *Lip* in zijn arrest te gaan uitschelden en provoqueeren en vervolgens, daarmede nog al niet vergenoegd en apparent door den drank bevangen zijnde tot die extravangatie is overgeslagen van het gansche guarnizoen grofvelijk t' jnjuriëeren, waarover ook op ordre van het opperhoofd aan hetzelve satisfactie heeft moeten geven; zo is goedgevonden en g'arresteerd de bediendens te reprocheren over het verswijgen van zulke omstandigheden zo zeer tot elucidatie van de zaak dienende, waardoor zij zig suspect van partijdigheid hebben gemaakt, en ook de kragt en credibiliteijt der door hem overgesondene stucken ten laste van gem. *Lip*, die zij versuijmt hebben met eede te laten conroboreeren, niet weijnig werd ontzenuwt, mitsgaders van gem. *Hoselie* en *Weber* wegens hunne vorenstaande gedoentens verantwoording te vorderen in scriptes."

Ik geloof dat de *Penfoeïk*-legende, ons door de overlevering vermaakt, alsnu behoorlijk geëxecuteerd is.

Alvorens er nu voor goed af te stappen, nog een enkel woord over eenige personen die er eene rol in spelen.

Dat *Frans Monkana* een historisch persoon is, bleek reeds uit de „M. v. T."; en dat hij aan het hoofd der Mardijkers goede diensten bewezen zal hebben in den slag bij *Penefoeij*, kan met zeer groote waarschijnlijkheid aangenomen worden. Maar dat niet hem, maar vendrig *Lip* het leeuwenaandeel toekomt van den behaalden roem, is aan geen twijfel meer onderhevig.

We lezen in het rapport niet, dat het opperhoofd *van der Burgh* zich gedurende den slag op een vaartuig in veiligheid zou hebben gesteld; dit was trouwens a priori te verwachten. Intusschen blijft nu de overlevering, die in strijd is met het rapport, de eenige bron, die aanleiding kan geven, *van der Burgh* van lafhartigheid te beschuldigen. En, nu we gezien hebben hoe rijkelijk die overlevering met schaduwen gewerkt heeft, om zoo veel te meer licht te doen vallen op *Monkana* en zijne makkers, hebben wij geen recht meer, haar vertrouwen te schenken, waar ze de lafheid van het Nederlandsch opperhoofd een zoo schril contrast laat maken, met *Monkana*'*s* heldenmoed.

Ook de vlucht van den regent of koning van *Koepang* schijnt een verzinsel te zijn geweest, daar het rapport alleen melding maakt van eene poging van den koning van *Amabi*, om zich door de vlucht met een' prauw te redden.

Daar den 14den Februari 1679 door de Hooge Regeering besloten was, dat het hoofd van *Timor* slechts onderkoopman of koopman zou kunnen zijn, viel *van der Burgh* werkelijk eene onderscheiding ten deel, toen hij, na indiening van het rapport omtrent den slag van *Penefoeij*, tot opperkoopman bevorderd werd.

Het besluit dezer bevordering werd reeds den 31 December

1751 genomen, zoodat Bewindhebbers in hunnen brief van 29 September 1752 terecht veronderstelden, dat de promotie die ook zij het opperhoofd hadden toegedacht, „bereets geschiet (zou) zijn."

Bij resolutie van 15 Mei 1753 werd de opperkoopman *van der Burgh* naar Nederland verlost, en als opperhoofd van *Timor* door *Beijnon* vervangen. Ziekte schijnt hem evenwel verhinderd te hebben op reis te gaan; wèl gaf hij omstreeks medio 1753 het bestuur aan *Beijnon* over, maar hij bleef op *Timor*, waar hij den 1sten Maart 1754 overleed.

Heijmering spreekt met veel geestdrift van den vóór den slag, te *Koepang* gehouden bedestond. Hij wijst er op, hoe de uitkomst bewees, dat men niet te vergeefs gebeden had; en hij betreurt het, den naam van den krankbezoeker niet te kennen, die hierbij de hoofdrol vervulde, daar toch die naam wel verdiend had „in geheugenis te blijven voor het nageslacht."

Hoewel nu in het Timorsch rapport van geen bededag gesproken wordt, wil ik de gelegenheid om den naam van dien krankbezoeker aan de vergetelheid te ontrukken, niet ongebruikt voorbij laten gaan. — 's Mans naam is: *Jan Pieter de Hond;* den 3den December 1748 werd besloten hem „naderw." (*Timor*) te laten gaan, en den 15den October 1753 werd hij „herw." (*Batavia*) verlost

BATAVIA, *December* 1881.

VERSLAG EENER REIS
van TERNATE naar de Noord- en Noord-West-kust van NIEUW-GUINEA,
per Z. M. Stoomschip BATAVIA,
gedurende Maart en April 1881,

DOOR

J. VAN OLDENBORGH.

Den 14den Maart embarkeerde ik mij te *Ternate* met twee prinsen van *Tidore* en hun gevolg aan boord van Z. M. Stoomschip „Batavia" onder kommando van den Kapitein-Luitenant ter zee *Medenbach*, ten einde een reis te doen naar de Noord- en Noord-Westkust van *Nieuw-Guinea*. Denzelfden dag onder stoom gaande en den koers nemende om de Noord bewesten *Halmaheira*, kwam de „Batavia" tegen den avond van den 16den nabij de *Asia-* of *Pasei-eilanden*. Er werd alle moeite gedaan om aan de Westkust van het Noordelijk eiland te landen; doch ankergrond werd er niet gevonden.

Eenige inlanders kwamen aan boord en deelden ons mede, dat zij te *Waaigeoe* te huis behoorden, en zich slechts tijdelijk op deze eilanden ophielden, ten einde schildpad en tripang te visschen; een vaste bevolking is er niet. De eilanden zelve leveren niets op en zijn, voor zoover bekend, nimmer door Hollanders of andere Europeanen bezocht; ook de Maleische handelaren, die van tijd tot tijd *Waaigeoe* bezoeken, komen

hier nooit. De drie eilanden, waaruit de groep bestaat, zijn door reven met elkander verbonden en worden door de inlanders *Nan Nan Lama* en *Joe* genoemd.

Nadat wij onder de lieden, die aan boord gekomen waren, tabak hadden uitgedeeld, koos de „Batavia" weder zee, en werd koers gezet naar de *Ajoe-* of *Jowl-eilanden*. In den voormiddag van den 17den werd beproefd aan de Zuid-Oostzijde van het grootste dier eilanden, *Baba* genaamd, te ankeren, doch zulks gelukte niet. (1) Aan het strand waren een menigte huizen te zien en woei de Nederlandsche vlag. Verscheidene prauwen met inlanders kwamen naar buiten, waarvan er een met een oude man, als Tidoreesch hoofd gekleed, aan boord kwam. Deze sprak zeer goed Maleisch en noemde zich de kimelaha van *Otba*, de naam der negorij, die wij van uit zee zagen. Hij was blijkbaar zeer verheugd eens een stoomschip te zien, daar er nog nooit een in de nabijheid zijner kampong was geweest. Hij was tot kimelaha aangesteld door den radja van *Waaigeoe*, doch wist dat de Sultan van *Tidore* zijn vorst was; zijn huldebetuiging aan de aan boord aanwezige prinsen liet niets te wenschen over.

Hij verhaalde, dat de *Ajoe-eilanden* nooit door Europesche schepen bezocht werden. Behalve hij, was er nog een kimelaha op het eiland *Popi*.

Volgens zijne schatting bedroeg het zielental der bevolking niet meer dan 1500 personen; daar hij echter nooit een volkstelling gehouden had, hecht ik aan dat cijfer weinig waarde.

De bevolking behoort tot een der Papoesche stammen en zijn heidenen, ofschoon men enkele personen aantreft, die tot den Islam zijn overgegaan. De lieden, die aan boord kwamen, zagen er forsch uit, doch verscheidene er van waren lijdende aan huidziekten. De voornaamste middel en van bestaan zij de visch-en schildpadvangst en het verzamelen van tripang

(1) Het rif bezuiden *Baba* strekt zich hoogstens 1/4 mijl van den wal uit, en niet zooals *Gregorij* aangeeft 3/4 mijl. (Rapport van den Kommandant van Z. M. St. »Batavia" van dezelfde reis).

Des morgens waren wij een vloot van wel 30 visscherprauwtjes gepasseerd. Deze ranke vaartuigjes, ieder met slecht 2 koppen bemand, begaven zich tot uitoefening van het visschersbedrijf in volle zee tot op 3 uur afstand van den wal.

Sago wordt op de *Ajoe-eilanden* weinig gevonden; het dagelijksch voedsel in de obi, die door de vrouwen verbouwd wordt.

Otba is de eenige groote kampong, die op de *Ajoe-eilanden* aangetroffen wordt; overigens de inboorlingen wonen zeer verspreid. Die kampong ziet er onzindelijk en vuil uit en bestaat uit ongeveer dertig huizen, als deze naam aan ellendige krotten kan gegeven worden. Overigens verschillen de bewoners der *Ajoe-eilanden* in kleeding, wapens enz. niet van de overige Papoes op *Waaigeoe* en *Salawatti*.

Aan den kimelaha werden een Nederlandsche vlag ter versiering zijner prauw en een paar kleedingstukken ten geschenke gegeven. Nadat aan zijn volk tabak en andere kleinigheden waren uitgereikt, werd de reis voortgezet.

Zaturdag 19 Maart bereikten wij de *Mapia-eilanden*. De branding op de kust was dien morgen zoo hevig, dat er aan landen te niet denken viel, doch toen het weder, dat vrij ruw was geweest, bedaarde, bestond er vooruitzigt, dat er in den namiddag een sloep naar wal zou kunnen gaan.

De Engelsche vlag woei evenals bij vorige gelegenheden nog op dezelfde plaats; van de Hollandsche was niets te bespeuren. Ten 2 uur kwam er een vaartuig van den wal naar het schip, waarin zich de broeder van den sengadjie bevond.

Op mijn vraag waarom de Hollandsche vlag niet geheschen werd, antwoordde hij, dat het huis van den sengadjie zich op een ander eiland bevond; dat deze wel geroepen, waar gezegd had, dat ons vaartuig een Duitsch schip was, en dus het hijschen der vlag niet noodig was.

Op mijn navraag naar de vroeger daar aanwezige vreemdelingen, verhaalde hij, dat de Duitscher *Martens* vertrokken was evenals *O'Keaff*, doch dat deze laatste een gemachtigde had achtergelaten,

zekeren *Harrij*, die zich met eenige volgelingen, grooter in getal dan de eigentlijke bewoners der *Mapia-eilanden*, onledig hield met het verzamelen van kopra en tripang.

Ten 4 uur ging ik met de prinsen aan den zuidwestelijken hoek van het zuidelijkste eiland naar den wal, alwaar de sengadjie en de Engelschman ons ontvingen.

De laatste, oud en gebrekkig was 40 jaar geleden als matroos op de *Japei-eilanden* gekomen, en sedert niet meer naar zijn vaderland teruggekeerd. Hij deelde mij mede, dat hij voor *O'Keaff* hier bezig was met het verzamelen van tripang en het bewaken eener reeds vroeger gereed gemaakte hoeveelheid kopra, welke nog afgehaald moest worden. *O'Keaff* had beloofd hem na drie maanden te zullen afhalen, doch reeds 6 maanden waren verloopen en hij was er nog niet. Dat de *St. Davids-eilanden* Hollandsch grondgebied waren, wist hij niet; de sengadjie had hem wel een geschrift laten zien, doch daar hij niet lezen kon, was hij daar niets wijzer door geworden. Het konde hem overigens weinig schelen, hij was ondergeschikt aan *O'Keaff* en deze had hem gezegd in 1877 een contract met den koning (sengadjie) van de eilanden gesloten te hebben, om voor 5 jaren kopra en en tripang te verzamelen, welke tijd bijna verstreken was.

Van een aanvraag om concessie aan den Sultan van *Tidore* of het Nederlandsch-Indisch Gouvernement had hij *O'Keaff* nimmer hooren spreken.

De sengadjie verklaarde op mijne vraag, waarom hij de Nederlandsche vlag niet had laten waaijen, dat toen hij de boodschap kreeg, dat er een schip in 't zigt was, hij zich onmiddelijk naar de landingsplaats had begeven en wel zijn aanstelling had medegebragt (die hij mij ook toonde), maar de vlag vergeten had. Hij was bovendien van meening, dat hij ze slechts dan moest hijschen, als er een Hollandsch schip met den resident kwam en hij had gehoord dat ons vaartuig een Duitsch schip was.

Toen ik hem eenigzins ernstig toesprak en hem aan zijn

vroeger afgelegde beloften herinnerde en ook zeide, dat de kommandant van het schip ernstig boos op hem was, omdat hij zich aan pligtverzuim had schuldig gemaakt, begon de man bijna te schreijen. Hij verklaarde zoo trouwhartig, dat hij niet uit onwil zijn pligt had verzuimd, en verzocht zoo dringend mede naar boord te mogen gaan, om ook bij den kommandant zijn excuses te maken, terwijl hij mij tevens opdroeg bij den resident van *Ternate* de betuiging van zijn goeden wil over te brengen met de belofte in den vervolge bij de aankomst van elk schip de Hollandsche vlag te zullen hijschen, dat ik werkelijk medelijden met hem kreeg en de zaak maar liet rusten. Ik wachtte evenwel daarmede tot hij iemand had uitgezonden om de vlag te halen.

Deze persoon konde echter niet vóór middernacht terug zijn, zoodat ik het noodig achtte den sengadjie mede naar boord te nemen, daar het plan bestond met den avond de *Mapia-eilanden* weder te verlaten.

Met den sengadjie aan boord gekomen zijnde, maakte deze op zoo ernstige wijze zijne verontschuldigingen bij den kommandant, dat deze ook overtuigd was, dat hier aan een verzuim uit onwetendheid moest gedacht worden. Wij lieten toen hem, na hem nogmaals ernstig zijn pligten onder het oog gebracht te hebben, naar den wal terugkeeren.

Pegrin, zoo het deze nederzetting, zag er niet meer zoo bedrijvig uit als de vorige maal: klaarblijkelijk bestond het plan de eilanden te verlaten.

Des avonds werd de reis voortgezet en den 20 Maart *Dorei* bereikt, waar de kolenvoorraad aangevuld moest worden.

De zendelingen en hoofden kwamen aan boord en deelden mede, dat er zoowel op *Dorei* zelve als onder de naburige stammen rust en vrede heerschten. Het eenige van belang, waarvan zij melding maakten, was dat de Ternataansche schoeners »Zwaluw" en »Hanefi" verongelukt waren; de eerste nabij *Amberi* en de laatste nabij *Roon*. De bemanningen waren gered, doch slechts de lading en inventaris van de »Hanefi" waren geborgen.

De zendelingen waren weinig voldaan over de uitkomsten van hun arbeid. Geen spoor van uiterlijke beschaving is trouwens bij de bewoners van *Dorei* waar te nemen. Met het onderwijs en kerkbezoek ging het beter, doch men erkende, dat zoolang de Papoe niet meer behoeften kreeg en daardoor lust tot werken, de zending hun tot geen nut zou zijn.

De hoofden waren als altijd bedelachtig en weinig geneigd zaken te behandelen. Hun gezegd hebbende, dat er den volgenden dag steenkolen geladen moesten worden, antwoordden zij, dat het volk nog vermoeid was van het lossen der kolen uit het schip, dat pas vertrokken was.

Zij werden natuurlijk over dat antwoord onderhouden, doch trokken zich daar blijkbaar weinig van aan. Eerst des avonds kwamen zij zeggen steenkolen te zullen laden, doch tegen betaling van ƒ 2.25 de ton. In overleg met den kommandant besloot ik zulks goed te keuren. In twee dagen werden 80 ton overgenomen; wel een bewijs dat de Papoe werken kan, als hij wil.

Een staaltje hoe die lieden van *Dorei* denken over het gezag van den sultan van *Tidore*, verhaalde mij de zendeling *Jens*; ik acht het te karakteristiek om het niet te vermelden. Aan den gecommitteerde, belast met de ontvangst te *Dorei* der met de „Anna Margaretha" gezonden steenkolen, was op verzoek van den resident van *Ternate* door den sultan van *Tidore* een lastbrief aan de hoofden en bevolking van *Dorei* medegegeven, waarbij hun werd gelast den gecommitteerde zooveel mogelijk behulpzaam te zijn in het bouwen eener loods en het lossen der steenkolen. Deze lastbrief zou in het publiek voorgelezen worden, doch naauwelijks was men met de lezing begonnen, of een der omstanders riep, dat met dat lezen niet behoefde te worden voortgegaan, want dat het toch niets gaf. De gecommitteerde moest maar zeggen, hoeveel de Companie zou betalen, dan zou men zien of men het er voor zou doen of niet; de Sultan had er niets mede te maken. Gedurende het verblijf te *Dorei* bezocht ik de zendingscholen.

en deelde kleine geschenken tot aanmoediging aan de jeugd uit. Het onderwijs wordt met ijver en lust door de zendelingen gegeven, doch op enkele gunstige uitzonderingen levert het weinig vruchten op.

Vrijdagavond 25 Maart werd *Dorei* verlaten met het doel eerst een bezoek aan de *Schouten-eilanden* te brengen. Den 26[den] vroeg werd geankerd voor de voornaamste kampongs op het eiland *Soëk*, (¹) welke te zamen den naam van *Korrido* dragen.

De sengadjie van *Korrido* kwam aan boord en een menigte prauwen omringden weldra het schip. Dat hoofd sprak de Mefoorsche taal, zoodat ik mij met behulp van den van *Dorei* medegebragten tolk met hem konde onderhouden. Van hem vernam ik, dat de Papoesche stammen, die de *Schouten-eilanden* bewonen, in rust en vrede met elkander leven en ook van elders geen prauwen meer komen om slaven te rooven. Zelfs de lieden van *Salawatti* en *Gebeh* waren er met hun kora-kora's in geen jaren geweest om schatting te heffen, zooals zij voorheen op zeer willekeurige wijze deden.

Den naam van den sultan van *Tidore* was den sengadjie bekend, doch blijkbaar wist hij niet, dat hij zelf een zijner onderdanen was.

Het wapenbord, hier door den commissaris *Gronovius* geplaatst, verklaarde hij, dat door roest en ouderdom geheel onkenbaar en, zooals hij later schoorvoetend erkende, weggeraakt was, waarom hij verzocht, dat er een nieuw zou worden opgerigt.

Sedert het stoomschip „Dassoen" *Korrido* bezocht had, waren er geen stoomschepen meer geweest. Zeilschepen doen deze eilanden ook niet aan; slechts van tijd tot tijd komt er een schoener van *Ternate* de plaats bezoeken.

Uit eigen beweging verklaarde de sengadjie het Gouverne-

(¹) In het vroeger reeds vermeld rapport van den kommandant van de „Batavia" *Solek* genoemd.

ment (Companio) zeer genegen te zijn en noodigde mij uit zijn huis te bezoeken.

Van de Tidoresche prinsen nam hij niet veel notitie. In hun gezelschap bragt ik een bezoek aan den wal en plaatste in de kampong *Wah Mandi* voor het huis van den den sengadjie een nieuw wapenbord. Hierbij werden wij door de inboorlingen, die ons zeer vriendelijk ontvingen, goed geholpen, waarvoor ik tot belooning eenige geschenken onder hen wilde uitdeelen. Daartoe overgaande, drong de geheele bende met geweld op mij aan, en rukte mij vóór ik het verhinderen konde, den trommel, waar het fraais in geborgen was, uit de hand, en het scheelde weinig, of ik was onder den voet geraakt.

De inhoud was spoedig geroofd, waarbij het niet aan vechten ontbrak, maar de orde werd niet eerder hersteld, vóór dat den sengadjie er met een stok flink tusschen geslagen had. Dit was het eenige voorbeeld, dat ik op mijn reizen naar *Nieuw-Guinea* beleefde, dat een hoofd werkelijk eenig gezag had en dat durfde uitoefenen.

Het geval leerde mij tevens, dat hoe goedaardig de lieden van *Korrido* ook schijnen, zij zeer laag in ontwikkeling staan en het b. v. voor hulpelooze schipbreukelingen niet geraden zou zijn op deze kusten te landen, daar zij spoedig van alles beroofd zouden worden.

De inlanders, die wij hier zagen, zijn kleine, weinig ontwikkelde menschen, bijna allen behebt met cascado en andere vieze huidziekten; men zag er zonder neus en velen met zwerende handen en voeten. Ook vermeende ik, dat er verscheidene bij zijn, die aan lepra lijden. Zij dragen geene andere hoofd-, arm- of lijfsieraden dan de lieden van *Dorei*, en schijnen tot denzelfden stam te behooren; ook in de taal is zeer veel overeenkomst.

De bewoners der *Schouten-eilanden* houden zich voornamelijk met visch- en schildpadvangst en het verzamelen van tripang bezig, terwijl de vrouwen tuinen aanleggen, waar hoofdzakelijk

pisang en aardvruchten worden verbouwd. Sago is het hoofdvoedsel der bevolking.

Wanneer er geen schoeners van *Ternate* komen, gaan eenmaal 's jaars eenige prauwen van *Korrido* naar *Dorei* om de verzamelde schildpad en tripang tegen ijzerwerk, blaauw katoen enz. te ruilen. Ook komen zeer dikwijls prauwen van *Dorei* om die artikelen te halen.

Het bezoek in de woning van den sengadjie gaf mij geen nieuw inzigt in den maatschappelijken toestand der bewoners van *Korrido*. Het huis op palen boven het water gebouwd, was wat bouwtrant, inrichting enz. betreft, geheel overeenkomstig de woningen te *Dorei* en *Ansoes*.

De sengadjie stelde ons zijne vrouwen en dochters voor, die er zonder onderscheid nog vuiler uitzagen dan de mannen. Bij het verlaten van het huis schonk ik haar eenige kleinigheden, waarmede zij zeer ingenomen waren. Op het huis plaatsten wij een Nederlandsche vlag.

De sengadjie verhaalde nog, dat zijn gezag zich bepaalde tot het landschap *Korrido*, waarin de negorijen *Wak Biada*, *Wak Mandi*, *Wak Mefori* en *Wak Amin* gelegen zijn. De overige negorijen op de *Schouten-eilanden* staan onder het gezag van den korano van *Biak*. De namen dier negorijen werden bij het opnoemen door mij vergeleken met de daarvan op bladzijde 196 van het werk van *Robidé van der Aa* voorkomende lijst, doch ik vond er slechts enkele bij, waarvan de namen eenigzins overeenstemden, waarom ik ze dan ook niet nader opgeef, te meer daar het meerendeel der negorijen slechts uit twee of drie huizen bestaat, en de sengadjie verklaarde, dat ze zeer dikwijls niet langer dan 3 à 4 jaar bestaan, wanneer weder op een nieuwe plaats een negorij gebouwd wordt. Zulks staat in verband met plaats gehad hebbende sterfgevallen, huwelijken enz.

Als een bijzonderheid vermeld ik nog, dat zoodra het schip geankerd was, eenige lieden met lange touwen dit gingen meten. Dat geschiedde ook op de verschillende plaatsen,

die wij later bezochten. Aan den tolk gevraagd zijnde, waarom men dit deed, zeide hij, die touwen als *karovaaro* werden gebruikt.

Nadat wij naar boord teruggekeerd waren, werd de reis naar *Auek* op de Noordkust van *Jappen* of *Jobi* vervolgd, dat den volgenden morgen bereikt werd. Voor die plaats gekomen, stond er een vrij hooge zee, zoodat het landen met sloepen niet gemakkelijk was; dit belette echter niet, dat er een viertal prauwen van wal staken. Twee Papoes met niets dan een tjikado gekleed, kwamen aan boord en stelden zich voor als de korano en de djandjan van *Auek*.

Op mijn vraag, door tusschenkomst van den tolk gedaan, waarom zij zich niet gekleed hadden in de hen door den resident (die hier met de „Soerabaja" geweest was) geschonken kleedingstukken en waar het waardigheidsteeken of de acte van aanstelling van den korano was, verklaarde deze, dat die zaken allen versleten of weggeraakt waren.

Den sultan van *Tidore* kenden zij niet; wel zeiden zij, dat vroeger wel eens praauwen van *Salawatti* schatting kwamen heffen. Zij verhaalden verder, dat zij tegenwoordig in onmin met eenige stammen in het binnenland leefden, omdat deze niet wilden hebben, dat zij de damar uit de bosschen haalden, terwijl zij beweerden, dat die bosschen tot hun landschap behoorden. Groote hoeveelheden er van hadden zij er echter reeds bij elkaar en nu waren zij spoedig uitgekomen, om ze aan het schip te verkoopen. Zeer verbaasd waren zij te hooren, dat wij niet kwamen om damar te koopen.

De korano riep het den anderen lieden toe en weldra roeiden allen naar den wal terug, hetgeen mij niet verwonderde, daar de prauwen met moeite boven water werden gehouden. Om den korano genoegen te doen, nam ik eenige stukken damar in ruil tegen kleinigheden. Van den korano vernam ik nog, dat op de Noordkust van *Jappen* behalve de negorij *Auek*, beoosten daarvan de negorij *Jobi* en bewesten de negorijen *Romie* en *Saoe* gevonden worden; dat de bewoners in het

binnenland den algemeenen naam van *Awendorie* dragen en zich daar groote negorijen bevinden, waaronder *Warinam* en *Koreap* met name genoemd werden.

De Papoes, die ik hier zag, droegen weinig lijfsieraden, doch waren voor een deel getatoueerd met blaauwe figuren op voorhoofd, borst, rug, armen en beenen. Van hun taal verstond ik niets; slechts merkte ik op, dat zij de klinkers zeer onduidelijk laten hooren en willekeurig veranderen of uitlaten evenals de lieden, die de Mefoorsche taal spreken, een eigenaardigheid door mij reeds meermalen opgemerkt bij inlandsche stammen, die weinig met meer beschaafde menschen in aanraking komen. Na aan de beide hoofden een nieuw stel kleeren, een Nederlandsche vlag en eenige kleine geschenken voor de kampongbewoners te hebben gegeven, werd de reis voortgezet.

De Noordkust van *Jappen* is zeer hoog en rijst steil uit zee op. Met kijkers zagen wij boven in de bergen verscheidene negorijen.

Na den middag raakte *Jappen* uit het gezigt en in den morgen van den 29[sten] Maart stoomde de »Batavia" de *Humbolt-baai* binnen. Weldra was het schip door een menigte prauwen, bemand met 2 tot 8 koppen, omringd, alle stevige kerels zonder vieze huidziekten of ligchaamsgebreken, die allerlei voorwerpen te koop aanboden en op dezelfde wijze, als dit in andere verslagen beschreven is, op ruwen toon om allerlei zaken, vooral messen en ijzerwerk, vroegen.

De medegebragte tolk verstond de menschen niet: zoodat mijn vragen naar het al of niet aanwezig zijn van het vroeger geplaatste wapenbord geen resultaten opleverde, waarom besloten werd een onderzoek in loco te houden: dit bragt ons tot de overtuiging, dat het wapenbord verdwenen was.

In overleg met den kommandant besloot ik een nieuw wapenbord te plaatsen. Zulks geschiedde, ook klaarblijkelijk tot groote verbazing der inlanders, die natuurlijk niet begrepen, waarom zulk een stuk ijzer werd vastgespijkerd. Ofschoon ik beproefd

heb hun duidelijk te maken, dat zij het niet mogten wegnemen, ben ik niet zeker, of zij mij begrepen hebben en vrees ik, dat het na ons vertrek wel zal zijn verwijderd, dewijl natuurlijk de groote ijzeren spijkers de begeerte der inlanders zouden opwekken.

Het wapenbord is geplaatst in den tweeden westelijken inham van *Kaap Bonpland*, onmiddelijk kenbaar, omdat het de eenige inham in dezen duidelijk kenbaren hoek is, waar klapperboomen staan. Het is evenwel omringd door geboomte, zoodat het welligt niet overal van uit zee kan gezien worden. Een betere plaats kon echter niet gevonden worden, dewijl de bewuste inham de eenige plaats was, waar de deining het landen toeliet. Met de plaatsing van het wapenbord op *Kaap Bonpland* op 140° 47' 45" is ook de demarcatielijn onzer grenzen op de Noordkust van *Nieuw-Guinea* bepaald en heb ik mij alzoo in hoofdzaak van de mij opgedragen taak gekweten.

Van de inlanders kocht ik nog eenig ethnologische voorwerpen ([1]). Het trof mij zoo netjes als velen der lijfsieraden afgewerkt zijn, terwijl het snijwerk deze prauwen en de verschillende gereedschappen, vlechtwerk enz., die ik zag, mij tot de overtuiging bragt, dat de bevolking der *Humboldt-baai*, ofschoon geen tjikado dragende, beschaafder of liever meer ontwikkeld is dan eenige Papoesche stam, waarmede ik tot heden kennis maakte. De vrouwen, die ik te zien kreeg, droegen allen een soort korte sarong van boombast. Veel is er over de wildheid en woestheid van de bewoners der *Humboldt-baai* geschreven, doch na de kennismaking met de bewoners der Zuidkust op 141° O. L. schenen zij mij vrij bedaard toe.

([1]) Het viel ons op, dat deze Papoes veel steviger en flinker gebouwd zijn, dan die op de Zuidkust van Nieuw-Guinea en dat hunne prauwen zeewaardiger en netter bewerkt zijn. Zij kwamen zeilende naar ons toe. De prauwen hebben ééne vlerk, de mast is buiten boord vastgemaakt en de zeilen zijn van rotan. Het merkwaardigste, dat wij van hen zagen, waren bijlen, waarvan het scherp in plaats van ijzer, van fijn geslepen steen is. Zij maakten veel kabaal en gaven soms in koor harde gillen als hun een en ander gevraagd werd (Rapport Komt. Batavia).

Van hetgeen in de *Humboldt-baai* te zien is, zijn reeds verscheidene beschrijvingen geleverd, zoodat ik daaromtrent niet in herhalingen zal vervallen. Slechts teeken ik aan, dat de dorpen *Mobo* en *Toe*, waarvan blijkens een noot op bl. 276 van het werk van *Robidé van der Aa* de ligging niet zeker is, (als ik namelijk de inlanders goed begrepen heb) op de *Magdalena-eilanden* moet gezocht worden. Op die eilanden heb ik werkelijk ook twee dorpen gezien. De huizen, die ik daar zag, zijn van hetzelfde model als die te *Tobadi*, boven het water gebouwd, doch slecht en bouwvallig. Het is mij niet gelukt te vernemen, of hier ooit de naam van den sultan van *Tidore* was gehoord. Bij de woorden „sultan" en „*Tidore*" gaven de inlanders een boog of een stuk gereedschap aan, denkende dat het de bedoeling was iets te ruilen, evenals zij deden bij andere woorden, die men sprak en die zij niet verstonden.

Ook de kwestie, of zij al dan niet hoofden erkennen en welke titels die dragen, blijft onopgelost. Ik heb echter voldoenden grond voor de veronderstelling, dat de oudsten als zoodanig optreden zonder echter eenig bepaald gezag uit te oefenen.

Den volgenden dag werd de geheele baai rondgestoomd en hoorde ik zeer de groote naauwkeurigheid van het daarvan door het état-major van Z. M. St. „Etna" vervaardigde kaartje roemen.

In de *Humboldt-baai* niets meer te verrichten zijnde, werd besloten naar de *Sadipi-baai* te stoomen. Van de *Humboldt-* naar de *Sadipi-baai* is de kust overal hoog en steil; hier en daar treft men een kleinen inham aan, waar strand was en meestal klapperboomen en een paar hutjes stonden. Steeds kwamen een paar prauwtjes naar buiten. Ik maakte daaruit op, dat de bevolking vreedzaam onder elkaar leeft; anders zou men niet zoo verspreid wonen.

In den namiddag werd in de *Sadipi-baai* geankerd. Een menigte prauwen kwamen naar het schip, voor het meerendeel bemand met twee koppen. Wat hier vooral mijn aandacht

trok, was, dat in de meeste vaartuigen geen boog en pijlen lagen; overal elders worden die door de Papoes, als zij aan boord komen, medegebragt. Overigens hieven zij een even groot geschreeuw aan als de lieden in de *Humboldt-baai* en wilden onmiddelijk tegen het schip opklimmen, dat niemand aldaar zelfs beproefd had. De kommandant achtte het minder wenschelijk dat toe te laten, hetgeen bij de inlanders blijkbaar eerst eenige ontevredenheid verwekte; doch een uitdeeling van tabak, ledige flesschen en andere kleine geschenken bragt hen spoedig weder in goeden luim. ([1])

Het uiterlijk voorkomen der bewoners der *Sadipi-baai* is geheel overeenkomstig dat der lieden uit de *Humboldt-baai*. Zij zijn iets minder forsch gebouwd, doch dit kan wel slechts schijn zijn, daar zij veel minder met sieraden getooid zijn. Zeker is het, dat velen aan cascado lijden, hetgeen met de inboorlingen in de *Humboldt-baai* niet het geval is.

In de *Sadipi-baai* telde ik een 4 tal groote dorpen, waarvan het oostelijkste *Ramsi* genoemd wordt, terwijl de namen van de overige zoo onduidelijk werden uitgesproken, dat ik ze niet heb kunnen noteren. De dorpen bestaan uit 10 à 14 huizen boven het water gebouwd en elk er van dient tot woonplaats van verschillende gezinnen. Zij zagen zeer er vervallen uit. Wat vorm betreft, waren zij evenzoo gebouwd als die in de *Humboldt-baai*. Op de hellingen der naburige bergen zijn groote tuinen aangelegd, waarin behalve aardvruchten en pisang ook maïs wordt verbouwd. De bewoners der *Sadipi-baai* komen van tijd tot tijd in aanraking met Ternataansche handelaren, zooals ik afleidde uit eenige messen en kralen, die zij ons toonden. Het werd ook door den tolk bevestigd.

Daar de ankerplaats niet veilig bleek te zijn, werd met het vallen van den avond de *Sadipi-baai* verlaten, en koers

---

([1]) Wij wierpen ledige flesschen over boord, waarnaar gretig gedoken en om gevochten werd. Dat ging gepaard met zulk een vervaarlijk gegil en getier, dat men tot verademing kwam, als het schip weder vooruitsloeg (Rapport Komt. Batavia.)

gezet naar de *Valkenaersbaai*. Den 31sten werd die ingestoomd. Overal zagen wij sporen van bewoning, doch op de kust stond veel branding, zoodat er niet aan gedacht kon worden daar met een sloep te landen.

In zee waren echter een menigte prauwen, waarvan de opvarenden allen vriendschappelijke gebaren maakten en ons naar de eilanden wezen, die in menigte in de *Valkenaersbaai* gevonden worden.

Op het Oostelijkste daarvan zagen wij aan de Zuidkust een menigte menschen aan het strand staan en werd besloten daarheen te stoomen, om een ankerplaats te zoeken en een wapenbord te plaatsen.

Toen de steven derwaarts gerigt werd, volgden alle prauwen ons. Het vinden van een ankerplaats gelukte niet, doch daar er een geschikte plek was om te landen, zagen wij niet af van ons voornemen om een wapenbord te plaatsen, te minder omdat de bevolking ons zeer vriendschappelijkgezind scheen.

Wij gingen dan ook naar den wal, en ik moet erkennen nooit ergens op de vele plaatsen, die ik op *Nieuw-Guinea* bezocht zoo hartelijk te zijn ontvangen. Bij ons aan wal stappen kwamen vrouwen en kinderen ons met klappers en vruchten, te gemoet, terwijl de mannen stukken hout gereed legden om de sloep door de branding over het zand op te halen. Niemand deed een poging om iets uit de sloep te nemen, of zelfs aan te raken en onder het geroep van „*zobat*, *zobat*" werden wij door de vrouwen naar de negorij geleid, die *Jori* genoemd wordt. Ook hier sprak men een taal, die door den tolk niet verstaan werd. De negorij bestaat uit een 14 tal huizen, door verschillende families bewoond. Elk huis staat afzonderlijk, en is omringd door een plantsoen van klapper-, mangga-, pisang-, pinang- en andere vruchtboomen, benevens kembang-sepatoe-struiken en de bijna overal op *Nieuw-Guinea* aangetroffen struiken met bonte bladeren, die een pepermunt geur verspreiden.

Met deze bloemen en bladeren waren alle inboorlingen op-

gesierd. De huizen waren evenzoo gebouwd en ingericht als die der *Hattammers*, waarvan in verschillende werken reeds beschrijvingen en afbeeldingen zijn gegeven.

De Papoes hier behooren tot een anderen stam dan de bewoners der *Humboldt-* en der *Sadipi-baai*. De mannen vooral zijn flink gebouwd met een roodzwarte huid. De vrouwen zijn vrij slank en donkerder van kleur dan die in de *Humboldt-baai*, doch mooi zijn zij niet.

De mannen dragen een tjidako, waarvan sommige met knoopwerk zijn versierd; de vrouwen een kort soort sarong van boomschors.

Wat de bewoners van de *Valkenaersbaai* kenmerkt is hun haardos. Zij hebben namenlijk evenals de bewoners der Zuidkust op 140° O. L. hun haar in strengetjes, die als zij los zijn, tot op de schouders afhangen, en niet die groote kroeskoppen, die men elders op de Noordkust aantreft. Dit haar maken zij in allerlei fantastische vormen op. Sommigen zien er uit of zij met een helmhoed getooid zijn; anderen dragen het in den vorm van een tulband, terwijl nog anderen er eene soort toren van maken. Meestal dragen zij in het haar geen sieraden, zelfs de algemeen bekende vork ontbrak, slechts eenigen hadden er vederen van den zwarten paradijsvogel ingestoken.

Ooren en neus van velen, doch niet van allen, waren doorboord. In de ooren dragen zij kleine schildpadden kettingjes, zooals men die bij de Papoes van *Dorei* en *Tobi* veel ziet. Verder dragen de mannen borst- en halssieraden van varkens- en krokodillentanden, schelpen, rotan, roode, blaauwe en witte pitten en ook van kralen. Bijna allen hadden een boslemmer mes bij zich, dat zij tusschen een band van gevlochten rotan aan den bovenarm droegen; slechts enkelen waren getatoueerd.

Van den sultan van *Tidore* had men blijkbaar nimmer gehoord, ook de naam van *Salawatti* was hun vreemd. De hongitogten van *Tidore* hebben zich dan ook nooit beoosten de *Amberno* uitgestrekt.

Enkele Maleische woorden verstond men; men had die van schoenerkapiteins gehoord, die somtijds aldaar komen handeldrijven en schildpad en tripang tegen kralen en messen inruilen. Het woord *korano* verstonden zij, doch schijnt hier meer „oudste in de familie" te beduiden, want men toonde er ons bijna evenveel als er huizen waren.

Huidziekten schijnen niet bijzonder veel voor te komen, maar ik trof hier een paar krankzinnigen aan, waarvan er een mijne bijzondere aandacht trok, door dat hij zich elk oogenblik op den grond liet vallen en dan met grooten eerbied door de omstanders weder op de been werd geholpen.

Het wapenbord werd aan een groote waringinboom bevestigd, waarbij mannen, vrouwen en kinderen om strijd hielpen. De Nederlandsche vlag, die er bij werd geplaatst, schonk echter veel meer genoegen aan de verzamelde menigte. Zoo goed het ging, werd hun duidelijk gemaakt, dat het wapenbord niet mogt weggenomen worden. Op eenige aan het strand gelegen prauwen bevestigden wij kleine vlaggen en maakten den lieden duidelijk, dat als er een schip kwam, zij die vlaggen op hun prauwen moesten plaatsen en zoo naar boord komen.

Na aan de vrouwen en kinderen nog eenige geschenken te hebben uitgereikt, keerden wij zeer voldaan naar boord terug en werd de reis vervolgd.

Zooveel mogelijk werd digt onder de kust gestoomd, welke langzamerhand lager wordt. Op vele plaatsen zagen wij negorijen en klapperboomen, zoodat mij meer en meer blijkt, dat dit deel van *Nieuw-Guinea* goed bevolkt is.

Des nachts passeerden wij de *Arimoa-eilanden* en zagen den volgenden morgen de mondingen van de *Amberno-rivier*. Geen spoor van bewoning was nu meer te zien; slechts modderbanken en een lage kust met rhizophoren begroeid. De eigenaardige verkleuring der zee aldaar werd door ons evenals door anderen voor ons waargenomen. Ik kan mij echter niet vereenigen met de veronderstelling van sommige reizigers, dat de *Amberno* geen groote rivier zou zijn. De mondingen er van zijn

zeer breed, althans veel breeder dan de mondingen der *Kapoeas* ter *Westkust van Borneo*, terwijl het rivierwater, dat met zeewater vermengd, natuurlijk overal dezelfde verkleuring geeft, ter *Westkust van Borneo* op de kleur der zee veel minder invloed heeft, waaruit ik afleid, dat door de *Amberno* veel grootere massa's zoetwater in zee worden gestort en zij dus grooter is dan de *Kapoeas*.

In den vroegen morgen van den 2en April passeerden wij de straat tusschen *Jappen* en *Kroedoe* en ankerden des namiddags voor de kampongs *Seroei* en *Ambai* ter Zuidkust van *Jappen*, hier door de bevolking meer *Jobi* genoemd. De korano, de djoeroebasa, de sengadjie, de majoor en vele andere erkende en niet erkende hoofden kwamen aan boord en verklaarden, dat het in hun kampongs rustig was, doch zij wel eens twist hadden met de bewoners uit het binnenland over het graven van damar. Vele praauwtjes met dat artikel beladen, kwamen langs zijde van het schip en zoowel hoofden als minderen waren bijzonder teleurgesteld, toen zij begrepen dat het schip niet gekomen was om damar te koopen.

Pogingen werden in het werk gesteld, om hier een loods voor de Oostkust der *Geelvinkbaai* te engageren, doch niemand was daartoe over de halen, voorgevende dat men daar niet durfde komen, omdat men in vroegere jaren er wel eens menschen weggevoerd had. Zooals altijd begon het spreken over zaken de hoofden spoedig te vervelen, en gaven zij hun verlangen te kennen naar jenever, tabak en kleedingstukken, aan welk verlangen gedeeltelijk werd voldaan, waarop zij met hun damar, die van zeer slechte kwaliteit was, naar de kampong terugkeerden.

Des namiddags ging ik naar wal, om te onderzoeken, of het wapenbord, aldaar door de *Soerabaija* geplaatst, nog in orde was.

Het afdak der pagger en de randjoe-versperring, die ik er bij zijn bezoek in 1879 gevonden had, waren verdwenen, doch paal en wapenbord nog ongeschonden.

Den korano vragende, waarom hij het afdak had laten vervallen, antwoordde hij, dat zulk een afdak toch geen nut had, daar de paal van hard hout en het bord van ijzer was en dus geen beiden door zon of regen konden beschadigd worden. Uit dit antwoord leidde ik af, dat waarschijnlijk ten gevolge van de meerdere aanraking met handelaren, de vroegere vereering der wapenborden aan het verminderen is; trouwens bij onze komst waaiden er van verscheidene huizen Nederlandsche vlaggen, zoodat mijns inziens het wapenbord ook niet meer zoo noodig is. Bij ons bezoek aan de negorij werden wij door de mannelijke bevolking goed ontvangen, doch de vrouwen waren, met uitzondering van een paar oude besjes, allen weggeloopen.

Na aan de verzamelde gemeente nog wat tabak te hebben uitgedeeld, keerde ik naar boord terug.

Den 3den April werd naar het evenzoo op de Zuidkust van *Jappen* gelegen *Ansoes* gestoomd. Hier kwamen geen hoofden aan boord, doch wel een 100 tal praauwen met mannen, vrouwen en kinderen naar buiten om het schip te zien. In vergelijking met de lieden, waarmede ik in de *Humboldt-*, *Sadipi-* en *Valkenaersbaaien* had kennis gemaakt, maken de Papoes van *Jappen* wat ligchaamsbouw aangaat een treurigen indruk; hun lijf-, hals- en armsieraden zijn ook weinig in getal en van zeer eenvoudige constructie.

Door tusschenkomst van den tolk liet ik de hoofden roepen en weldra waren er een aantal koranos, sengadjies en djoeroebasa's aanwezig Slechts één had er een Gouvernements aanstelling, doch later vernam ik, dat hij juist het minste te zeggen had; trouwens, dit is een eigenaardigheid bij de hoofden ter Noordkust van *Nieuw-Guinea*. Uit de ingewonnen informaties bleek hij mij, dat de toestand gunstig te noemen was, en er rust en vrede heerschten. Zeer onlangs waren eenige geschillen met de bergbewoners in der minne bijgelegd, en de damarhandel bragt veel levendigheid en voordeel aan.

Het onderzoek, door mij ingesteld naar de rechten der in-

landers op den grond tot de overtuiging, dat de Papoe zich eigenaar noemt van den grond, met alles wat er op en in is, in alle streken, die hij met zijn stam bewoont, en zelfs aan den sultan van *Tidore* of het Gouvernement het regt niet toekent daarover tebeschikken. De Heer *Bruijn*, handelaar te *Ternate*, heeft dit tot zijn nadeel ondervonden. Deze had namelijk een gemagtigde met 50 koelies naar *Ansoe* gezonden om damar te zoeken. Doch toen de lieden des bosschen zouden binnendringen om damar te graven, werd dit door de Papoes verhinderd en wel op zulk een wijze, dat de gemachtigde er van af zag de koelies in 't bosch te zenden, en zich tot het opkoopen van damar bepaalde.

De door mij in het werk gestelde poging om voor de Oostkust der *Geelwinkbaai* een loods en tolk te krijgen, mislukte evenals te *Seroei* en om dezelfde reden.

Met de hoofden ging ik naar den wal, en bragt een bezoek in de kampong *Anoes*. Toen ik in 1879 met de „Havik" daar was, waren de vrouwen en kinderen naar de bosschen gevlugt, maar nu werden wij overal door hen verwelkomd, en niemand was beangst. Ik denk, dat deze verandering is te weeg gebragt door de tijdelijke vestiging te *Ansoes* van een paar Europeanen, de heeren *van der Meer* en *Dupont*, die damar voor de firma's *Bruijn* en *van Duivenbode* te *Ternate* opkoopen. Te bejammeren is het, dat deze beide ondernemingen niet de winsten afwerpen, die men er van verwacht had, gedeeltelijk ten gevolge van de bovenvermelde omstandigheid, dat alle damar gekocht moet worden en gedeeltelijk omdat ze voor het grootste deel van inferieure kwaliteit is. Nog niet bekende bijzonderheden omtrent land en volk vernam ik niet.

Na den togt naar de kampong bragt ik een bezoek aan het etablissement van den heer *van der Meer*; deze was wegens ziekte naar *Ternate* teruggekeerd en zou vervangen worden door den Franschen natuuronderzoeker *La Glaize*. Na eenige zaken onderzocht te hebben, waarover bij afzonderlijk

schrijven is gerapporteerd, keerde ik naar boord terug. Den volgenden dag werd de reis naar de Oostkust der *Geelvinkbaai* aanvaard.

Reeds op *Seroei* en *Ansoes* was mij verzekerd, dat ik die kust onbewoond zou vinden, daar de negorijen meer in het binnenland aan grootere en kleinere rivieren gelegen zijn. Den 5den April stoomden wij langs de kust en bevonden dan ook, dat zij geheel onbewoond was. De kust is laag en met rhizophoren en lolaro-hout digt begroeid, terwijl men een menigte smallere en breedere inhammen ziet, welke waarschijnlijk de uitmondingen van rivieren zijn, die op het *Charles-Louis-gebergte* ontspringen. Des namiddags ten vier uur zagen wij echter eenige praauwtjes. Wij hielden er op aan en ofschoon zij bij onze nadering een smalle kreek binnenliepen en uit ons oog verdwenen, kwamen zij, nadat wij ten anker gekomen waren, langzamerhand weder te voorschijn en gelukte het ons met die lieden in vriendschappelijke aanraking te komen, waartoe veel bijdroeg het feit, dat zij de taal der Wandammers verstonden, die ook door den van *Dorei* medegebragten tolk gesproken werd. Zoo vernamen wij, dat zij tot de Aropiers behoorden en hun negorij *Wajoe Nami* heette, en gelegen is aan de monding der rivier, die in het kreekje, waaruit wij ze hadden zien komen, uitwatert.

Hun uiterlijk voorkomen, versierselen, prauwen, wapenen enz., had niets eigenaardigs en zijn volkomen gelijk aan die der lieden van *Wandammen*. Zij leven hoofdzakelijk van sago en visch, terwijl de vrouwen ook tuinen aanleggen, waar aardvruchten en pisang verbouwd worden. Hun messen en het noodige ijzer tot het smeden van werpspiesen, parangs enz., koopen zij van de Wandammers en Wandessiers, die in den oostmoesson derwaarts komen en die artikelen tegen tripang, schildpad en gedroogde visch inruilen. De Wandammers schijnen hen in zeker opzicht te overheerschen, althans zij verhaalden, dat deze kort geleden een hunner tot korano hadden aangesteld. Deze korano was afwezig en bevond zich

op het nabij gelegen eiland *Moori*, op de kaart van de *Geelvinkbaai Terschelling* genoemd ([1]). Verder, zeiden zij steeds in rust en vrede met hun stamgenooten te leven en in de laatste jaren minder te lijden hebben van het volk van *Jappen*, dat voorheen menigmaal menschen kwam rooven. Men woont in *Aropen* behalve in deze negorij, niet aan de kust; omdat er geen goed drinkwater is, hetwelk overal brak is.

De huizen in *Aropen* worden zoo niet uitsluitend, dan toch grootendeels boven het water gebouwd. Elk dient aan verschillende huisgezinnen tot woning en hebben den bekenden vorm van den rug eener schildpad, evenals zulks aan de geheele *Geelvinkbaai* het geval is.

Nabij de monding der rivier bevond zich een eenigzins hoog strand. In overleg met den kommandant werd besloten aldaar het laatste wapenbord, waarover beschikt kon worden, te plaatsen. Toen dit aan de inlanders vertoond werd, vonden zij het blijkbaar zeer mooi en gaven zij luide hun vreugde te kennen, toen hun werd medegedeeld, dat dit evenals te *Wandammen* hier opgericht zou worden. Bij het aan wal gaan was ieder behulpzaam een open terrein te kappen en werd het wapenbord op ± 14 voet van den grond, op een duidelijk van uit zee zigtbare plaats vastgespijkerd. Vlak daarbij werd een Nederlandsche vlag geplaatst en aan de inlanders gezegd, dat het niet mogt geschonden worden, daar het een teeken van vriendschap was; dat de Nederlandsche vlag na het vertrek van het stoomschip weggenomen kon worden, doch dat zoodra een ander stoom- of zeilschip kwam, zij ze weder moesten hijschen. Zij beloofden dien last te zullen nakomen.

Na nog eenige geschenken te hebben uitgereikt, keerden wij naar het schip terug, gevolgd door alle inlanders, die hun

---

([1]) Wij hadden veel nut van de kaart van 1705 van het fregat de Geelvink. De strekking van de kust is op die kaart op vele plaatsen zeer juist; de M. br. kwam uit met de peilingen (Rapport Komt. St. Batavia).

beschroomdheid nu geheel hadden afgelegd, en op allerlei wijzen nog wat tabak, een mes, of iets dergelijks trachtten meester te worden.

Volgens opgave van den kommandant is het wapenbord geplaatst op 135° 48' O. L. en 3° Z. B. (1)

Op 6 April werd de reis langs de kust voortgezet; overal bleef de kust hetzelfde eentoonige voorkomen behouden, en ook hier waren geen verdere sporen van bewoning te ontdekken. Zoo passeerden wij de eilanden *Maboen* en *Sawaaij*, op de kaart van de *Geelvink Haarlem-eilanden* genoemd; verder *Vader Smith*, *Alkmaar*, *Enkhuizen* en nog eenige kleine eilandjes, van welke de inlandsche namen mij en den tolk niet bekend zijn, en die in het zuidelijkst deel der *Geelvinkbaai* zijn gelegen.

Zoodra men die eilandjes gepasseerd is, krijgt het voorkomen der kust een geheel ander aanzien; zij wordt langzamerhand hooger en de rizophoren en het lolaro-hout ziet men niet meer, terwijl ook de kleur der zee, die langs de geheele Oostkust der baai vuilgroen is, weder langzamerhand in blaauw overgaat.

Tegen den avond werd aan de Zuidzijde van het eiland *Ankermies* geankerd. Dit eiland is althans aan dien kant niet bewoond, zooals den volgenden morgen bij nader onderzoek, bleek. Dien dag 7 April werd het eiland *Roon* bereikt en na het

---

(1) Op de kaart van 1705 staan bij onze ankerplaats twee kerkjes geteekend. Met den dag gingen wij onder stoom en stuurden opzigt langs de kust. Den 7den passeerden wij 't Notendopje en de zandplaat (kaart 1705). In den achtermiddag hielden wij op Vader Smit aan, ten 4 ure waren wij tusschen de Vier Gebroeders en Hoorn, stuurden toen N. N. W. 1/2 W. Hadden nog nergens een enkel huis gezien; een paar malen evenwel rook diep in de bergen. Daaruit mag men opmaken dat de kust bewoond is. Het Zuidelijk gedeelte op de kaart van 1705 is niet zeer naauwkeurig; de kust is o. a. veel te Zuidelijk geteekend. De M. br. gaf (6 April) Z. 3° 19' hetgeen een verschil van 18' gaf. Om een ankerplaats voor den nacht te vinden, stuurden wij aan op het eiland, Ang karmias (kaart Swaan) en ankerden 's avond ten 8 uur bezuiden dat eiland in 20 vm. fijn zand. (Rapport Komt. Batavia).

ankeren ([1]) kwamen de sengadjies dier plaats aan boord, en meldden, dat er vrede op hun eiland heerschte, en er met de naburige stammen geen geschillen aanhangig waren. De twist, een paar jaar geleden met de lieden van *Mansinam* ontstaan, was nog niet bijgelegd, doch men wilde derwaarts gaan, om de zaak uit de wereld te helpen, indien ik de verzekering gaf, dat men daar goed ontvangen zou worden.

Het wapenbord was eenige dagen geleden van de paal, waar het aan bevestigd was, naar beneden gevallen en door dat men geen spijkers had, had men het niet op nieuw kunnen vasthechten. Bij mijn bezoek aan den wal heb ik het op nieuw doen bevestigen en wit schilderen. De negorijen zien er goed uit; blijkbaar begint er te *Roon* in de laatste jaren meer welvaart te heerschen en neemt het aantal bewoners toe. Op verschillende plaatsen waren nieuwe groote huizen in aanbouw.

Hier ontmoette ik een gedeelte der equipage van de nabij *Roon* verongelukte Ternataansche schoener „Hanefi". Deze lieden verklaarden bij de stranding van het schip van de bewoners van *Roon* en *Wandammen* zeer veel hulp te hebben ontvangen. De geheele lading en inventaris hebben zij kosteloos helpen bergen, zonder dat iets ontvreemd is, of zelfs pogingen daartoe zijn aangewend. Voorwaar een blijk van vooruitgang in beschaving op *Roon*, als men dat vergelijkt met de wijze, waarop voorheen schipbreukelingen daar behandeld werden.

De sengadjie van *Wandammen* was te *Roon*. Ook daar was volgens zijn verzekering alles rustig en het wapenbord nog ongeschonden. Na aan de hoofden eenige geschenken te hebben uitgedeeld, werd weder onder stoom gegaan, met het doel een bezoek aan *Andai* te brengen.

([1]) Om onze ankerplaats te vinden hadden wij het kaartje van het Engelsche schip „Rembang" gebruikt, daar alle schepen buiten om gegaan waren. Dit kaartje, alhoewel niet geheel nauwkeurig, was ons van veel nut en de M. br. kwam uit met die der „Rembang." De onze gaf 2° 15' Z. B. en de ankerplaats op dat kaartje was 2° 16.'

Voor die plaats kwamen wij in den vroegen morgen van 8 April aan. Er stond echter een flinke oostenwind door, die het de sloepen niet mogelijk maakte het riviertje, waar een bank voor ligt, binnen te komen, en daar *Andai* slechts een half uur van *Dorei* af ligt en van daar uit gemakkelijk bereikt kan worden, werd besloten naar *Dorei* door te stoomen, alwaar de steenkolenvoorraad zou worden aangevuld en eenige hoogst noodzakelijke reparaties aan de machine verrigt.

Van 8 tot 12 April verbleven wij te *Dorei*. Ik gebruikte dien tijd tot het beslechten van eenige geschillen tusschen de hoofden en hield met hen een bijeenkomst, waarin ik hen op nieuw vermaande, zich niet meer schuldig te maken aan menschenroof, of waar zij zich tegenwoordig meer op toeleggen, namentlijk het heelen van geroofde kinderen of menschen.

Als altijd beloofden allèn mijn bevelen te zullen opvolgen, doch in de eerste jaren zal er in den tegenwoordigen toestand wel niet veel verandering komen. Op de reede van *Dorei* lagen vier Ternataansche schoeners, allen grootendeels met damar geladen, die op een gunstigen wind wachtten om naar *Ternate* te zeilen.

Des namiddags van den 12en werd *Dorei* verlaten en in den avond van den 13en voor de kampong *Has* geankerd ([1]). Er kwamen geen inlanders aan boord, terwijl de negorij, die trouwens zeer klein is (zij bestaat slechts uit drie huizen) evenzoo verlaten scheen.

Den 14en werd *Salawatti* bereikt. Er kwamen verschillende hoofden aan boord, die verhaalden, dat de algemeene staat van zaken in alle mogelijke opzichten gunstig te noemen was, doch de gezondheidstoestand van den korano te wenschen overliet. Hij was lijdende aan rhumatiek in de gewrichten, en konde zich niet bewegen, hetgeen de reden was, dat hij dit

---

([1]) Men ziet hier overal steile rotsen; op het eenige open plekje staan een paar huizen. De baai, zooals die op de verschillende kaarten staat aangegeven, bestaat niet. Het is een kleine inham. De tijdmeter lengte gaf 131° 42', dus nagenoeg 5' oostelijker dan op de kaarten. (Rapport Komt. Batavia)

jaar nog niet zijn opwachting bij den sultan van *Tidore* gemaakt had. Hem gelast zijnde zoo spoedig mogelijk een commissie derwaarts te zenden, om daarover zijn excuses te maken en de verplichte jaarlijksche schatting aan te bieden, werd zulks beloofd. Zaken waren er niet te behandelen en na dus de hoofden indachtig gemaakt te hebben op hunne verplichtingen en hen aangespoord te hebben om alles wat in hun vermogen was te doen tot bevordering van het welzijn hunner onderhoorigen, gingen wij weder onder stoom.

Aan de mij gegeven opdragt was voldaan en alsnu volledige uitvoering gegeven aan 's Gouvernements besluit van 15 December 1878, zoodat ik vermeende dat naar *Ternate* konde worden teruggekeerd.

De kommandant deelde mij evenwel mede, dat hij in last had nog de vlag te vertoonen in de *MacCluer*-golf, en daar een onderzoek in te stellen, of zich op een rots nabij het eiland *Argoeni* afbeeldingen van handen bevonden, zooals door zekeren heer Leon aan het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen gerapporteerd was, hetwelk daaromtrent een schrijven aan den Kommandant der Zeemagt had gericht. Verder moesten er nog een reeks hydographische opnamen gedaan worden nabij de eilanden ten Zuid-Oosten van *Ceram* en in de bogt van *Waroe*, bij genoemd eiland gelegen, allen behoorende tot de residentie *Ambon*.

In den avond van den 15den April werd voor de verlaten kampong *Hati-hati* geankerd en den 16den een onderzoek naar de aanwezigheid van het wapenbord te *Roembati* (1) ingesteld. Het was nog ongeschonden en bevond zich op de plaats, waar het in het vorige jaar door mij was geplaatst.

Eenige hoofden kwamen aan boord en rapporteerden dat de

(1) Ik dacht dat die plaats vlak bij Ati-ati lag, doch zij legt meer aan de Oost, digt bij Patipie. De koerslijn van de Soerabaja is zoo geteekend, alsof men bezuiden Poeloe Waai kan gaan, doch dit is niet het geval. Er staat in dat vaarwater volgens het kaartje van de Vesuvius 1853, hetwelk mij zeer vertrouwbaar voorkomt, 2 vadem water. (Rapport Kommandant Batavia.)

toestand gunstig was. De korano was naar de *MacCluer*-golf om sago te kloppen. De stoomer „Banda" van de N. I. Stoomvaart-Maatschappij had deze plaats een paar dagen te voren aangedaan en vernamen wij ook het stranden van den stoomschip „Merapi" van die maatschappij.

Het trok mijn aandacht, hoezeer hier in den tijd van 3 jaren de toestand veranderd was en nog meer sedert den tijd, dat de commissies *van der Crab* en *Coorengel* deze plaatsen bezocht hebben. Slechts kort geleden was de tjidako nog het voornaamste kleedingstuk en nu is bijna een ieder in baadje, broek en hoofddoek gekleed. Het wemelt van Ceramsche en andere handelaren en de negorij wordt steeds grooter.

Jammer dat de amfioen hier zoo gezocht is, zoodat die toenemende bloei en welvaart van slechts korten duur zullen zijn. De missigit was sedert mijn vorig bezoek weder vernieuwd en vergroot, waaruit ik afleid, dat de Islam hier meer en meer aanhangers vindt.

Daarna werd de baai van *Sekaar* opgezocht en geankerd voor de negorij *Sisir*, welke plaats ook door de N. I. Stoomvaartmaatschappij wordt aangedaan.

Hier kwamen de hoofden van *Sisir*, *Robatoea* en *Wartoea* benevens eenige Ceramsche, Makassaarsche en Arabische handelaren aan boord; de laatsten om hun passen te toonen. De hoofden hadden niets dan gunstige berichten omtrent rust en welvaart in te dienen.

Hier kwam ook aan boord de broeder van den korano van *Salawatti*, op wiens tvoorbeeld alle hoofden hun hulde bewezen aan de Tidoresche prinsen, iets waaraan men eerst niet gedacht had, ofschoon ik de hoofden behoorlijk aan de prinsen had voorgesteld.

Op verzoek der hoofden en handelaren werden eenige gerezen geschillen omtrent ankeragegelden en erfenissen in der minne door mij beslecht.

Den 17de werd naar *Argoeni* gestoomd en had het onderzoek naar de handen plaats, waarvan echter geen spoor ont-

dekt werd ([1]). Wel vonden wij een prachtige grot van druipsteen en wel 100 meter diep. Deze grot scheen als begraafplaats dienst te doen; wij vonden er althans een paar doodshoofden.

Ook van de hoofden, die aan boord kwamen wist niemand iets van de handen af met uitzondering van een. Deze uitgenoodigd ons de plaats te wijzen, waar zij te zien waren, stoomden wij op zijne aanwijzing, naar een kale rots,

---

([1]) In de Javabode van 27 Maart 1880 was vermeld, dat zekere heer Th. B. Leon kort te voren de eilandengroep, waarvan Ogar en Argoeni de grootste zijn, bezoekende, op een er van Hindoe-beelden met inscriptiën en afdrukken van handen in den rotswand gevonden had. De heer Leon, door de Directie van het Bat. Gen. van K. en W. naar nadere bijzonderheden gevraagd, bood bij schrijven om 29 Augustus d. v. zijne aanteekeningen omtrent die eilanden aan, welke naar aanleiding van het daartoe door haar gedaan verzoek ter nader onderzoek in handen werden gesteld van den kommandant van Z. M. stoomschip Batavia (Notulen Bat. Gen. 1880 pag. 69 en 128).

Het rapport van dien kommandant geeft het navolgende verslag van het door hem bewerkstelligd onderzoek.

In den morgen van den 17den stoomden wij op aanwijzing van den loods beoosten Ogir en daarna naar Argoeni. Volgens den loods ligt de kampong op het eiland Ogir, aan den Noordkant, doch hij had geen zin ons daarheen te brengen, omdat daar veel steenen liggen. Wij gingen dus door, te meer, daar ik uit den grooten afstand tusschen Ogir en Argoeni moest opmaken, dat dit eerste eiland toch niet door den heer Leon bezocht was. Ten 8 uur werd geankerd voor de kampong Argoeni in 15 vm. De luitenants ter zee 2de klasse W. J. de Bruijne en G. P. van Hecking Colenbrander gingen met de officiers-sloep van boord om zoo mogelijk den weg te volgen, dien de heer Leon genomen had.

Er kwamen een paar hoofden aan boord en ook de radja. Het was niet gemakkelijk om de menschen te doen begrijpen, wat wij bedoelden, maar over ééne zaak waren zij het eens, dat zij niets afwisten van een eiland, waar het paleis van den kasoeah staat. Zij wisten niet eens wat dat woord beteekende, hoewel het aan verscheidene gevraagd was.

Toen de officierssloep terugkwam, deelden de uitgezonden officieren mij mede, dat zij alle eilandjes, die bewesten Argoeni liggen, omgeroeid, doch niets bijzonders gezien hadden.

Wij gingen in den voormiddag weder onder stoom naar de N. O. hoek van Argoeni, waar ook eilandjes liggen, omdat een inlander vertelde dat daar op een eiland handen stonden.

Zeer digt bijkomende, bleek het niets anders te zijn dan witte en roode plekken, die trouwens reeds op verschillende dier eilanden waren waargenomen, omdat er een groot aantal begroeide rotsen zijn, die verschillende kleuren vertoonen.

waarop witte plekken te zien waren, die echter niet de minste gelijkenis op handen hadden.

Aan de hoofden, die te *Argoeni* aan boord kwamen, werden voor zoover zij daarvan nog niet voorzien waren, Nederlandsche vlaggen uitgereikt. Denzelfden dag keerden wij naar *Roembati* terug, alwaar de loods werd afgezet en de prinsen naar den wal gingen om eenige familie-aangelegenheden met een zich daar bevindenden danoe te regelen. Denzelfden avond werd *Roembati* verlaten en begon de opname, waarbij van 17 tot 23 April de eilandengroepen van *Manavalka*, *Goram*, *Ceramlaut*, enz., werden bekruisd, en waaromtrent door mij niets anders kan vermeld worden dan, dat ik van de verschillende hoofden, die aan boord kwamen, vernam, dat overal rust en vrede heerschten.

Den 24[den] April werd de bogt van *Waroe* bezocht en den 25[en] *Gisser* bereikt, alwaar op den 25[sten] 26[sten], en 27[en] steenkolen werden geladen. Van daar werd de reis naar *Ambon* aanvaard, waar wij den 27[sten] ankerden. Van 29 April tot 6 Mei verbleef ik te *Ambon*, alvorens de reis naar *Ternate* werd vervolgd, alwaar ik den 8sten Mei aankwam.

De godsdienstbegrippen der Halmaherasche Alfoeren.

DOOR

C. F. H. CAMPEN.

De godsdienst der Alfoeren is het animisme; van daar dat zij, over het geheele eiland Halmahera heerschende, zoo rijk aan verscheidenheid is, en zich openbaart in zeer verwarde, onvaste en telkens variëerende denkbeelden. Toch gelooven allen aan een Oppersten Geest of God, *Djohoe-ma-di-hoetoe* (de Heer daar boven) of ook *Gikkimooi* (Heelal of Alvader) genaamd, van wien overigens, wegens zijn bekende goedheid, zeer weinig notitie wordt genomen. Ook gelooft men algemeen aan den duivel „*Tjakka*," dan wel aan het meervoud daarvan, „booze geesten", waaraan men uit vrees wat meer eer bewijst; dikwijls is het onderscheid tusschen *tjakka* en *zwangie* zeer onduidelijk; zwangie's zijn namelijk ook een soort van booze geesten, die echter dikwijls in gedaanten van menschen op aarde en in hun midden vertoeven; slechts een toeval kan hen ontmaskeren.

Op deze soort volgen de vrij rondzwevende *djin's*, die het tegenovergestelde van de zwangie's en eigenlijk een soort van beschermengelen zijn. Vervolgens komen de geesten der afgestorvenen aan de beurt, welke men *wongie's* noemt.

Het is om deze laatste twee soorten, de djin's en de wongie's, welke de Alfoer in de eerste plaats vereert en vreest, dat zich de eigentlijke cultus, wanneer men althans hun tooverijen en ongeordend afgodendom aldus noemen wil, beweegt.

Djohoe-ma-di-hoeto of Gikkimooi is volgens sommigen degene, die de wereld geschapen heeft; hij woont boven de wolken en de geesten staan onder hem. Achter het uitspansel is volgens sommigen alles vuur, waarvoor de Djohoe-madi-hoetoe ter wille van de menschen een wolkenscherm geplaatst heeft; en de sterren, zon en maan zijn eigentlijk niets dan gaten, wordende allen heen en weer bewogen door afzonderlijk daartoe aangewezen geesten, of volgens anderen bij wijze van uitspanning door een heirleger van zuigelingzieltjes op- en nedergetrokken. De berichten op dit punt zijn echter, evenals die van het scheppingsverhaal, zoo rijk aan variatiën en vermengd met Islamsche en Europeesche begrippen, dat zij, wat betreft hun Alfoerschen oorsprong, geen vertrouwen verdienen.

De tjakka of duivel leeft meestal in het bosch, kan allerlei gedaanten, vooral die van venijnige dieren aannemen en berokkent den mensch, zoodra hij daar kans toe ziet, veel leed en ongemak; het is gevaarlijk hem te vertoornen, want volgens vertrouwbare berichten is het wel eens gebeurd, dat hij menschen met huid en haar verorbert.

De zwangie's zijn bij de Alfoeren, wat men in Europa vampiers noemt. Evenals deze leeft de zwangie van het bloed zijner medemenschen. Volgens de Alfoersche vertelling verlaat de zwangie of booze geest des nachts het door hem bewoonde lichaam en dwaalt onzichtbaar, of als een hoofd met vleugels of in de gedaante van een vogel rond; hij dringt de woningen binnen, bijt den buik van het slachtoffer open en voedt zich met het bloed en de ingewanden, zonder dat men den volgenden morgen de wond kan zien. Dat de patiënt op den duur tegen eene dergelijke behandeling niet bestand is, laat zich begrijpen.

Het geloof aan deze wezens is vast ingeworteld en het behoort juist niet tot de zeldzaamheden, dat iemand, die verdacht werd een zwangie te zijn en beschuldigd een ander op voormelde wijze gedood te hebben, door vrienden en familie

van den overledene met knuppels is doodgeslagen. Dit geloof werd zelfs wel eens te baat genomen om zich van een doodvijand te ontslaan; het vertelsel, dat de een of ander zich in het bosch afzondert enz., kan, wanneer het gepaard gaat met toevallige omstandigheden, dikwijls genoeg zijn om zijn vonnis te vellen.

De djin is, wat wij zouden noemen, een soort van beschermengel. Er zijn mannelijke en vrouwelijke djins. Hij blijft altijd onzichtbaar, maar openbaart zich dikwijls aan zijn gunsteling door een door dezen gevonden *moestika* (een abnormaliteit in vruchten, bloemen, dieren enz.), dan wel door een minder alledaagsch voorval; zoo kan b. v. het vinden van een ei op heilige plaatsen voldoende zijn, om de tegenwoordigheid van den djin aan te duiden.

Zulk eene gelegenheid mag, evenals de ziekte van een of ander familielid enz., niet onbenut gelaten worden, om den djin een feest aan te bieden.

Degenen (meestal zijn het vrouwen), die gevoelen, dat zij door den djin, dien men gaat oproepen, bezocht zullen worden, nemen daartoe, meestal twee tegenover elkander, met gekruiste beenen plaats op een *dego-dego* (rustbank) met een jongen *majang* (pinang-bloesem) in de handen. De muziek bestaande uit groote en kleine *tifa's* (Alfoersche trom), die een Alfoersche viool met een koperen snaar accompagneeren, laat als nu hare verleidelijke toonen hooren, om den djin tot zich te lokken. Tegelijkertijd schijnt de djin-danseres haar bewustzijn te verliezen en vallen hare oogen dicht. Nadat dit een poosje geduurd heeft en men schat, dat de geest nabij is, wordt er een weinig wierook onder de dego-dego verbrand; zoodra de rook daarvan in den majang slaat, begint deze zachtkens te ritselen, dit wordt hoe langer hoe sterker, de schokken deelen zich aan het lichaam der patiënte mee, en terwijl de muziek, die reeds het fortissimo bereikt heeft, hoe langer hoe wilder speelt, maakt de geest zich geheel van haar meester, hetgeen uit de nu volgende stuiptrekkingen zeer duidelijk blijkt.

Schier bewusteloos en met de oogen dicht, wordt de door den geest bezetene nu op den grond geholpen; nauwelijks voelt zij echter grond onder de voeten, of zij begint te dansen onder een adagio der instrumenten. Deze dans is nog wel eens verschillend; veelal is het een huppelende beweging van den eenen voet op den anderen, waarbij de danseres met den majang in de handen en gesloten oogen een halven cirkel beschrijft; soms is het slechts een op en neer loopen op de wijze van een beer in zijn hok.

Is de djin van de mannelijke kunne, dan neemt de danseres schild en lans in de handen en bindt een doek om het hoofd. Degenen, die in het bezit zijn van ouderwetsche helmen, coiffeeren zich ook daarmede.

Ook zonder dergelijke ceremoniën komt de djin bij monde van den een of ander wel eens aanzeggen, dat hij dansen wil en haast men zich hem van dienst te zijn. Daar deze dansen soms dagen lang duren, geraken de vrouwen in een naar het schijnt niet onaangenamen toestand van hysterische opgewondenheid, waarom veelal jonge meisjes djin-danseressen zijn. Variatiën zijn ook hier legio.

De djin heeft namelijk even als de menschen velerlei kuren; van tijd tot tijd verlangt hij zelfs naar een roeitochtje, als wanneer men zich beijvert een miniatuur scheepje voor hem op te tuigen en dit met offeranden beladen eenigen tijd op zee te laten drijven. Van een minder goeden djin ontdoet men zich, door hem op zulk een praauwtje of vlot te lokken en hem, in volle zee gekomen, aan zijn lot over te laten. Het bij dergelijke djin-feesten neergezette water moet een universeel middel tegen alle ziekten zijn.

De wongie's zijn de geesten der voorvaderen of van afgestorven familiebetrekkingen. Den geest der mannen, die een geweldadig uiteinde hadden, b. v. die gesneuveld of vermoord zijn, noemt men *dilikki;* deze geest heeft, daar hij nog niet door Djohoe-ma-di-hoetoe afgeroepen was, bijzondere krachten behouden; zoo fungeert hij b. v. als een soort van doodsengel

en verschijnt hij aan iemand, die sterven moet en kondigt hem zijn aanstaand uiteinde aan.

Zoodra een Alfoer gestorven is, keert volgens het volksgeloof, zijn geest naar de negorij terug; hij installeert zich aldaar wel eens in een of ander voorwerp, het liefst echter houdt hij verblijf in het zoogenaamde *gomma-wongi*, of *dilikki-ma-falla*, hetgeen „geestenhuis" beteekent. Dit huisje staat meestal naast de woning en bestaat in den regel slechts uit een vierkant afdak op palen met een etage, om daar offeranden neer te leggen.

Dikwijls vindt men daarin een tritonschelp (krijgsklaroen) en een schotel met pinang, soms echter ook een houten pop met de noodige accessoires, zooals houten praauwen, geweren, sabels, kanonnen enz., in welke pop alsdan de geest van den een of ander afgestorvene, meestal een dilikki, is gehuisvest.

Zulk een geest heeft natuurlijk vooral door de houten wapens veel kracht en is in staat allerlei booze geesten af te weren. Ook wordt in deze huisjes wel eens een knots van een zekere houtsoort geplaatst, waarmede de huisgeest in staat is elken nabijkomenden zwangie de hersenpan te verpletteren. Dikwijls bestaan deze *wongi-ma-falla* uit een compleet miniatuur huisje, soms geheel van hout, soms van hout en atap vervaardigd; versiering en uitvoering zijn dikwijls zeer verschillend. De meest gebruikelijke ornamenten zijn in hout gewerkte slangen, schildpadden en kaaimans. Deze huisjes worden boven den ingang der huizen opgehangen; men vindt er soms een massa miniatuur kleedingstukken, centen enz. als offeranden der geloovigen in.

Deze geesten-plaatsen kunnen echter ook bestaan uit een soort van rak voor hunne maaltijden.

Dit, wat betreft de speciale familiegeesten, maar ook voor de andere en oudere geesten van reeds vergeten geslachten is gezorgd. Zij hebben meestal eene gemeenschappelijke woning, *koki roba* genaamd; deze koki roba bestaat soms uit

een afzonderlijk gebouw (b. v. op Sahoe, Toëbaroe enz.); soms echter is slechts een gedeelte der *seboea* (een groote in elk dorp staande loods, dienende tot bijeenkomsten) daartoe afgeschoten. In dit gedeelte bevindt zich dan ook de geestentafel, *taba* genaamd, die dikwijls den vorm van een schildpad heeft.

Al deze geesten moeten van tijd tot eten, drinken en kleeren hebben; daarvoor waken zij dan ook op hun beurt voor het welzijn en de welvaart van hen, die voor hun onderhoud zorg dragen.

Om nu bij de geesten een wit voetje te krijgen, moet men in de eerste plaats al hun behoeften bevredigen en hun wenschen voorkomen; het is dus hoog noodig zich met hen te verstaan.

Voor dit zeer drukke verkeer met deze geestenwereld, die men over ziekte, aanplant, misgewas, reizen enz., in 't kort over alles wat van eenig belang is, raadpleegt, bedient men zich van mannen of vrouwen, in het beschaafd Europa mediums genaamd, die de kunst van *gomma-hattée* (woordelijk „rillen" of „beven") of *idoe* (slapen) verstaan.

De toovenaar of toovenaarster gaat daartoe op een degodego (rustbank) liggen met een sarong over het hoofd. Na een korte poos onbewegelijk gelegen te hebben, begint het lichaam te trillen en slaat de patiënt of operateur, zooals men hem noemen wil, met zijne opgetrokken ellebogen aanhoudend op de rustbank; deze trillingen en trekkingen worden met korte tusschenpoozen hoe langer hoe sterker; de voeten volgen de beweging, zoodat het geheele lichaam weldra trillend op en neer danst, en de man dikwijls vastgehouden moet worden, om te beletten, dat hij van de bank valt. Deze handeling duidt aan, dat de ziel of geest zich van het lichaam scheidt, en de duivel er zich meester van wil maken.

Hoe vaster nu het zieltje zit, des te langer duurt de kunstvertooning; eindelijk een laatste rilling — en — de ziel is weg.

Oogenblikkelijk echter maakt een nabij zijnde wongie (geest)

zich van de ledige woning meester, en er komt weder leven in het reeds stijve lichaam; de patiënt gaat met wijd opengespalkte en starende oogen langzaam en stijf opzitten en ziedaar het geschikte oogenblik gekomen, om, gebruik makende van de alwetendheid van den geest, hem eerbiedig naderende te ondervragen. De ontvangen antwoorden hebben wel is waar veel weg van Delphische orakeltaal, als zijnde meestal slechts onzamenhangende woorden, of wel een raad bevattende, dien de toovenaar ook zonder dit vertoon gegeven zoude hebben, maar op de vraag, wiens geest uit hem spreekt, blijft het medium stellig geen antwoord schuldig. Men moet zich echter haasten bij dit ondervragen, want daar vallen op eens de oogen dicht; de wongie kondigt aan, dat hij weggaat, en het lichaam ploft als dood op de dego-dego neder.

Een oogenblik later komt er echter weder leven in, de rechtmatige eigenaar is teruggekeerd, en heeft zijn oude woning weêr in bezit genomen. Nog een oogenblik en hij of zij wordt wakker, wrijft zich de oogen uit en doet zich erg verwonderd voor, als iemand die uit een diepen slaap wakker wordt. Nu gaat de onvermijdelijke sirih-doos rond en de plechtigheid is afgeloopen. Ieder is tevreden en de wichelaar het meest, als het geschenk maar groot genoeg is; minstens bedraagt dit *f* 0,50. Ook hierbij is natuurlijk de spreuk „practica est multiplex" in volle kracht.

Meestal komen echter de uitspraken van deze toovenaars, wier werkelijke kennis zich tot eenige geneeskrachtige kruiden en boombasten enz. bepaalt, vooral wanneer het eene ziekte geldt, duurder uit, als zijnde veelal een kennisgeving, dat een of andere geest zwaar vertoornd is wegens verregaande geringschatting, verwaarloozing enz. en slechts door het geven van een luisterrijk offerfeest bewogen kan worden een zieke te genezen, dan wel geen verder onheil te stichten.

Zoo zal b. v. de geest van een in den vreemde gestorven Alfoer in zijne negorij teruggekeerd, gaan rondspoken en zoo lang onheil stichten, tot dat men zijne beenderen naar de

negorij gebracht, of hem anderszins verzoend heeft. Van daar dat de meeste Alfoeren bij het reizen en trekken een fraaie verzameling doodsbeenderen met zich voeren en men vooral op hun tijdelijke verblijfplaatsen geheele verzamelingen van net bewerkte kistjes met genoemden inhoud ziet staan.

Na het ontvangen van zulk eene waarschuwing verzuimt men natuurlijk niet, den geest of den geesten op den door hen bepaalden tijd een maaltijd aan te bieden; dat wil zeggen, men plaatst eten en sagoeëer in de koki roba om deze, wanneer de geesten, die met de tifa geroepen worden, den geur en den rook genoegzaam hebben ingeademd, en het eten koud geworden is, feestelijk op te peuzelen. Het is wellicht daarom alleen, dat de Alfoer bijna altijd koud eten gebruikt. Tegelijkertijd worden de kruiden en medicijnen er naast gelegd, waaraan de geesten alsdan eene buitengewone geneeskracht schenken.

De feestgevers smeren zich daarbij wel eens met welriekende olie in, met de bedoeling de aandacht der geesten op zich te vestigen en zich als gastheer te doen kennen. Men maakt dergelijke gelegenheden tevens dienstig voor een der vele wijzen, om de toekomst te raadplegen; elk der feestvierenden doet daartoe bij opvolging een handvol rijst tot een bal geperst in een langen bamboe, welke daarop met zekere bladeren gesloten, in de koki roba wordt opgehangen; negen à veertien dagen later splijt de toovenaar dezen bamboe open en voorspelt aan een ieder uit de kleur enz. van zijnen bal de toekomst; is deze b. v. bloedrood geworden, dan voorspelt dit ziekte of dood. Natuurlijk mag de *tjakalelle* of krijgsdans op het programma der feestelijkheden niet ontbreken, en onderscheiden zich deze geestenfeesten al zeer weinig van die bij begrafenisplechtigheden in zwang, welke feesten trouwens ook ter eere van den kortelings afgestorvene gegeven worden.

Zuivere geestenfeesten zijn echter die, waarbij men des nachts om afgekapte pisangstammen, waarop men damar laat

branden en waarin men witte driekante geesten-vlaggetjes gestoken heeft, gaat dansen en tjakalelleën; ook vrouwen nemen daaraan deel, die zoo rijk mogelijk uitgedost, onder een akelig hysterisch gekrijsch, het zwaaien van de armen en het sterk vooruitbrengen van het benedenlijf met behulp van het beurtelings over elkander plaatsen der voeten, afgewisseld door het in de handen klappen en het nemen van een kleinen aanloop, als het ware in den kring van deze groene pilaren rondloopen, aan wier voet men offeranden, meestal bestaande uit een *kokoja* (mat), een *tollo* (hoed) en een *mokkoe-ma-dodaai* of *kabila* (sirihdoos), een *pisa* (sarong van boomschors) of *tjidako*, voor de geesten nederlegt en aldaar verder tot stof laat vergaan.

Bij al deze gelegenheden wordt natuurlijk met een half dozijn tifa's een helsch leven gemaakt, daar dit evenals het schieten met los kruit een gunstigen invloed op de gemoedsstemming der geesten moet hebben.

De voorspelling van den *gomma-hattée* heeft echter ook wel eens plaats door het met eenigen hocus-pocus, zooals het daarop blazen enz., doorsnijden van een pinangnoot, waarop hij uit het beloop der vezels het geheim der toekomst of van het oogenblik weet te ontsluieren. Ook uit de lengte van een zekere bamboesoort, gemeten met de span van de eene geleding tot de andere, doet hij voorspellingen.

Ieder kan gomma-hattée worden; bij eenigen aanleg zelfs kan men binnen eene maand de kunst van gomma-hattée van iemand, die haar grondig verstaat, leeren, als men er maar genoeg geld voor over heeft; de daaraan verbonden kosten zijn minstens 5 à 10 reaal.

Heel onvoordeelig is het baantje bij eenige routine niet, daar, afgezien van de verdienste op de voorspellingen, elke toevallige genezing 2 à 10 reaal opbrengt. Kan de geestenbezweerder met eene ziekte niet overweg, dan heeft hij slechts bij den magnetischen slaap (*idoe*) te verklaren, dat de patiënt betooverd (*bodiga*) is, of dat een zwangie hem uitput en — zijn prestige is gered. Ook het regen maken, het vervaardi-

gen van amuletten behoort tot de werkzaamheden der toovenaars; om b. v. regen te maken, behoeft hij niets te doen dan een bosje van zekere houtsoorten onder het uitspreken van tooverformulieren onder water te dompelen en de aarde daarmede te besprenkelen. Zijn deze tooverijen nu altijd zuiver boerenbedrog, of is de gomma-hattée te goeder trouw en bedriegt hij zich zelf ook? — Wij durven het niet beslissen.

Sommige geesten en djins houden zich wel eens in boomen, rotsen, steenen, houten beelden enz. op, en heeft men, in de nabijheid daarvan gekomen, zekere ceremoniën te vervullen. Dat het *pamali* of *bobosso* hiermede in verband staat, zullen wij later aantoonen.

Ter vereering van deze plaatselijke geesten, richt men aldaar kleine huisjes op, meestal boven het heilige voorwerp. Dikwijls is dit een ruw bewerkte houten pop van halve manshoogte, die bekleed is met een tjidako en een lans, schild en klewang in de handen heeft. In den regel zal men slechts door toeval dergelijke, soms midden in het bosch staande, plaatsen ontdekken, daar de bevolking liever niet heeft, dat een vreemdeling ze bezoekt; zoo staat b. v. een dezer door de bevolking zeer vereerde poppen diep in het bosch achter Maidi, een andere tusschen de rotsen op een der landspitsen bij Sagea enz. Een voorbeeld van als woonplaats van een geest aangebeden steenen, vindt men op Mareh, een ander op het pad tusschen Dodinga en Bobanee Igo, waar zich een rotsblok bevindt, waarop elke voorbijganger een handvol bladeren moet nederleggen, om een ongeluk te voorkomen, enz. enz. Voorbeelden van in boomen wonende geesten komen overal voor; ook is het bloeden van een boom bij het omkappen (wellicht heeft men hier met dezelfde ziekte te doen, die het suikerriet van binnen rood kleurt), hetgeen wel eens bij sagopalmen schijnt te gebeuren, een onfeilbaar teeken, dat zich aldaar een geest ophoudt; een zware of doodelijke ziekte is altijd het gevolg van een dergelijke heiligschennis.

Hoe men bij het uitbreken van den oorlog in Kau den

een of anderen in het bosch op een hoogen boom verblijf houdenden krijgsgeest in een *paloedie* (draagmand) weet te bannen en met hem ten strijde trekt, werd, evenals het feestelijk onthaal bij den terugkeer uit den krijg van den in een met bloemen versierden paloedie zijn intocht houdenden geest, reeds door den Eerwaarden Heer Buddingh verhaald. Alvorens den geest zijne vrijheid terug te geven, doet men hem nog beloven, bij een volgenden keer wederom zijne hulp te verleenen.

Vooral de distrikten Galela en Tabello zijn boven alle anderen rijk aan sagen en mythen deze soort geesten betreffende, waaraan zich tevens het geloof aan zee-meerminnen en in zee verzonken menschen, dorpen enz., sluit.

Ook aan de geesten van dieren wordt wel eens eer bewezen, vooral aan die der schildpadden en visschen; ook kaaiman- en vogelgeesten worden niet vergeten. Een koki roba voor de geesten der schildpadden staat b. v. op de banken ten zuiden van Kobee en ten noorden van Weda, Toemia en Toelolloe genaamd, terwijl een eilandje gelegen bij den ingang van Sambakki (Straat Herberg) de offerplaats is, waarheen de Batjo's, een zwervend visschervolk van Alfoersch-Makassaarsch mengsel, zich begeven alvorens ter schildpadvangst te gaan, enz. Koki roba's voor vischgeesten zijn dikwijls op de vischrijke kusten te vinden.

Ook bestaat bij hen het geloof aan betooveringen „*bodiga*,” welke zich meestal openbaren in kwaadaardige ziekten; veelal gaat deze betoovering uit van menschen, in wier lichaam een booze geest of zwangi huisvest; echter kunnen ook gewone menschenkinderen dit doen b. v. door een ei, een doorstoken pinangnoot, wat haar, een poppetje en meer dergelijke gevaarlijke middelen, onder het uitspreken van tooverformules voor iemands huisdeur te begraven. Sommige dieren, onder anderen de vogel *hokko* (een bruin vogeltje met witten kop), de *ikan doejoeng* enz., worden beschouwd als in vroegeren tijd betooverde menschen en geen Alfoer zal ze als voedsel gebruiken. Andere vogels weder zijn de gedaanten der booze

geesten of zwangie's; daarvan bekleeden de *boerong zwangie*, de *boerong tahoen* en de witte *koemkoem* (groote duivensoort) een eerste plaats; het geschreeuw van een dier vogels des nachts is voldoende, om ieder Alfoer het hazenpad te doen kiezen en in de naastbij gelegen woning te doen vluchten. Wil men gaan jagen of visschen, het geschreeuw is voldoende om het plan in duigen te doen vallen. De gevaarlijkste van de drie is de *boerong zwangie*, aangezien hij dikwijls op den grond rondhuppelt, terwijl de andere meestal in hooge boomen vertoeven.

Het *pamali*, dat op Ceram zulk een groote rol speelt, is, hoewel niet in die mate, ook bij de Alfoeren op Halmahera onder den naam van *bobosso* in gebruik. Dit bobosso bevat altijd een of ander verbod en kan rechtstreeks betrekking hebben op zekere geesten; zoo moet men b. v. in de nabijheid van het eiland Roni zeil gaan minderen op gevaar van onweêr, natuurlijk door een geest veroorzaakt, en mag men ook niet op den berg Gamma Koenorra wijzen, alvorens hem gepasseerd te zijn, daar men anders teruggeslagen wordt; zoo moet men het kleine eilandje voor den mond der Dodinga gelegen passeerende, zijn aangezicht met zeewater wasschen om te voorkomen, dat men ziek wordt enz. enz.

Andere pamali zijn die, welke aan ieder persoon afzonderlijk eigen zijn; b. v. de eene mag geen hertevleesch eten, de andere weder geen varkensvleesch, dezen is het gebruik van kippenvleesch, genen het eten van klappers verboden enz. enz. enz. Ook dit soort van bobosso is te verklaren; men heeft b. v. een ziekte gehad, die de gomma-hattée aan het gebruik dier spijzen heeft toegeschreven, dan wel men heeft daarin een moestika gevonden (zie bladz. 440), als wanneer het verder gebruik van zulk voedsel streng verboden is.

Geheel onverklaarbaar daarentegen is het betrekkelijke bobosso; zoo mag b. v. de vrouw van den jongeren broeder niet zien, dat haar oudere schoonbroeder eet en beiden moeten ten gebruike bij hun eten afzonderlijk aardewerk hebben;

zoo de eene uit des anderen bord at, zou dit stellig eene ziekte veroorzaken; zoo mag de schoonzoon zijn schoonvader nooit bij zijn naam roepen, maar moet altijd *taroä* of *hado* (schoonvader) tegen hem zeggen enz.

Een ander soort van bijgeloof is de *matakau*. Zulk een matakau bestaat in den regel uit een van hout of gaba-gaba gesneden poppetje, een scherp stuk bamboe op een staak, een geestenhuisje, een uit een palmtak gevormd kaaimansgeraamte, of iets dergelijks,

Deze matakau onder zekere plechtigheden opgehangen, dient om vruchtboomen, te velde staand gewas enz., waar men geen wacht bij kan houden, als persoonlijk eigendom te kenmerken, en als zoodanig te beschermen tegen vreemde handen.

Geen Alfoer zal het dan ook wagen een vrucht van den boom, in welks nabijheid hij een matakau ziet staan of hangen, aan te raken; want wee dengene, die dat mocht wagen! Het poppetje, verminkt en verbrand als het is, beteekent immers niets minder dan de melaatschheid, het stuk bamboe een opengereten buik, het geestenhuisje een doodelijke ziekte en de kaaiman den dood door dit ondier; het zoude immers te gek zijn, om voor een paar vruchten het leven in de weegschaal te stellen.

Eene agama of zelfs eenig voorschrift van zedelijken aard bestaat er, de ongeschreven adat uitgezonderd, niet. (1)

De eed, eigentlijk bij de rechtspleging behoorende, vinde als in verband staande met den godsdienst ook hier zijn plaats; hij geschiedt volgenderwijze: in een aarden schotel, waarin

---

(1) Van een geloof aan een profeet *Gomma soeng* (*gomma*, geest, *soeng?*) zooals in het werk van den Heer Willer (het eenige tot nu toe bestaande speciale over Halmaheira en onze basis) vermeld wordt, was niettegenstaande de ijverigste nasporingen van schrijver dezes niets te ontdekken. Trouwens uit de verkeerde en soms dwaze Ternataansche woorden, vooral op deze plaats, blijkt duidelijk, dat men de vragen van den heer Willer dikwijls niet begrepen heeft; terwijl men zich in zake de zoogenaamde lara's (verbastering van het Maleische larang) bepaald een ongepaste scherts met hem veroorloofd heeft; hoe had W. anders met een gerust geweten kunnen neer schrijven, dat fossiki, hetwelk platweg kontol beteekent, wil zeggen verbodsbepaling tegen echtbreuk enz.

zich een mengsel van Spaansche peper, zout, lemmetjes en water bevindt, en die op een stuk wit katoen geplaatst is, wordt een kanonskogel gedaan; nadat de getuige zijn verklaring afgelegd heeft, moet hij, terwijl men een klewang en een geweer boven zijn hoofd kruist, heen en weer gaande driemaal over den schotel en den doek heen stappen; na de derde maal moet hij, op handen en voeten liggende, zonder den schotel met de handen aan te raken, een teug of wat van het minder smakelijke mengsel opslurpen.

De symbolische bedoeling van den eed is de volgende: spreekt hij onwaarheid, dan zal hij door den klewang in stukken gehouwen, door het geweer neergeschoten en door den kanonskogel verpletterd worden; hij zal worden als het redelooze vee, dat zijn water opslurpt en elke teug water zal hem als vuur zijn keel verschroeien. De Djohoe-ma-di-hoetoe is met de bestraffing van den meineedige belast.

Het Godsoordeel vroeger bij de Tabelloreezen in gebruik bestond daarin, dat men met een paal (*bello*) in de handen moest duiken (*toem*); hij die het eerst bovenkwam, had het proces verloren en moest een zware boete betalen.

Ten slotte nog een woord over de amuletten, die hier de plaats van onze Europeesche chapuliers innemen; hieronder bekleedt de *penjigoeroe* of *goegoe oeles-kodotti* (krijgsamulet) de eerste plaats. Soms bestaat deze uit een met wonderkruiden, olie en wortels gevuld potje, dat aan een met rood katoen overtrokken snoer van stukjes hout hangt. De geest van den *kohebba* (gier), die tevens in het potje gebannen is, maakt dat de eigenaar minstens onkwetsbaar wordt.

Ook de krokodillentanden (*palias*), varkensstaarten enz. enz. zijn wel eens penjigoeroe; voor men ten strijde trekt, mag men niet verzuimen hen te bewierooken.

Ook heeft men allerlei amuletten tegen ziekte; meestal zijn deze door de toovenaars verstrekt of door den djin aangegeven.

NOTA

OVER DE

SLAVERNIJ EN HET PANDELINGSCHAP

IN DE

residentie Lampongsche Districten,

DOOR

H. F. W. CORNETS DE GROOT. [1]

De vraag of de slavernij in dit gewest inheemsch, dan wel van elders ingevoerd is, schijnt in eerst genoemden zin te moeten worden beantwoord. Zij moet namelijk tegelijk met de eerste bewoners hier zijn ingevoerd.

Volgens de nog bij de Lampongsche bevolking voortlevende overlevering, moeten de landstreken, dit gewest uitmakende, zijn bevolkt van uit Sègala- of Batoe-Brah, gelegen in het westelijkst gedeelte van Palembang Een gedeelte der bevolking aldaar zou, ten gevolge van onderlinge oneenigheden, herwaarts zijn getogen en deze landen onbewoond, nog geheel in natuurstaat, hebben gevonden.

Op welk tijdstip zulks heeft plaats gehad is niet met eenige zekerheid te bepalen. Die immigranten moeten reeds de leer van Mahomed hebben beleden; althans de Lamponger beweert zulks, en steunt die bewering met de volgende legende:

---

(1) Deze nota is reeds gepubliceerd in de Javasche Courant van Juli 1877 no. 60, doch in een dagblad licht vergeten wordende, heeft de Directie van het Bat. Gen. van Kunsten en Wetenschappen besloten om ze wegens den belangrijken inhoud, nogmaals uit te geven.

„Bij hunne verhuizing hadden zij al zeer spoedig te kampen „met gebrek aan de eerste levenbehoeften, en moesten zij zich „voeden met hetgeen zij in de bosschen magtig konden worden. „Sommigen werden door honger gedreven, om alles te eten „wat zij vonden, en nuttigden zelfs slangen, dieren, welker „gebruik de Koran als onrein verbiedt. Zij, die zich toen „zóó ver vergaten, werden door hunne togtgenooten beschouwd „als niet meer te behooren tot de volgelingen van den grooten „Profeet van Allah."

Wat er van die uitgestootenen geworden is, zegt de overlevering niet. De vraag of zij de slaven zijn, die gezegd worden bedoelde immigranten te hebben vergezeld, of het toen medegebragte aantal slaven hebben vergroot, heb ik niet beantwoord kunnen krijgen.

Als bewijs voor het inheemsch zijn der slavernij diene ook, dat zij, zooals hieronder zal blijken, is ingeweven in de Lampongsche instellingen en gebruiken.

De oorsprong moet dus in de grijze oudheid worden gezocht. Waarschijnlijk dagteekent zij wel van vóór de invoering van den Islam. Immers heeft zij bestaan vóór dien tijd, en is niet eerst met die leer in de wereld gekomen. Evenals bij meer beschaafde volken, kan dit ook bij de ruwe voorouders der eerste bewoners der Lampongs het geval zijn geweest. De thans nog op zoo lagen trap van beschaving staande Dajak van de binnenlanden van Borneo heeft de instelling van zijne voorouders geërfd, en bij deze heidenen is geen sprake van invloed van den Islam.

Ook het pandelingschap is hier wel bekend. Of het hier even oud is als de slavernij, dan wel later is ontstaan door aanraking met andere volken, heb ik niet tot zekerheid kunnen brengen. Ik geloof evenwel het er voor te mogen houden, dat het laatste het geval is; echter moet deze instelling hier almede reeds van oudsher hebben bestaan.

Ik zal trachten beide instellingen, wier slagtoffers door den Lamponger met denzelfden naam van *boedak* (slaaf) worden

bestempeld, en die ook veel van elkander hebben, hier uiteen te houden, en ze afzonderlijk bespreken.

SLAVERNIJ.

Verschillend waren de wijzen, waarop de vrije man in dezen toestand kon geraken.

Onder de slaven bevonden zich personen elders geroofd door — en gekocht van — in deze wateren steeds rondzwervende zeeroovers. Voornamelijk kwamen zij aan de kuststreken voor. Zij waren ook wel door de bewoners der kust geroofd, zooals door die van de gewezen marga's Radjah Basah en Waij Orang, die zich almede aan zeeroof schuldig maakten.

Doch ook Lampongers werden tot dien toestand gedoemd, en hun aantal der laatsten was wel het grootst.

Het geschiedde:

Door oorlog.

Oorlogstoestand was hier, vóór dat het Gouvernement zich met de zaken bemoeide, — ik mag bijna zeggen, vóór dat de Lampongs onder geregeld bestuur werden gebragt, — normaal.

Men bevocht niet een vijand van buiten, maar elkander. Steeds bestonden en werden met de wapenen uitgemaakt veeten tusschen de stammen en familiën onderling, ten gevolge van diefstal, schaken van huwbare meisjes, enz.

De krijgsgevangenen in die oorlogen werden, voor zoo ver zij niet werden uitgewisseld, als slaven medegevoerd, en door de *pènijmbangs* (hoofden van geslachten) verdeeld onder de dappersten, of andere daarop regthebbenden, b. v. zij wier kinderen of naaste familieleden gevangen of gedood waren, en gewoonlijk op deze wijze schadevergoeding kregen.

Natuurlijk deden de pènjimbangs zulks eerst, wanneer zij het grootste deel van den buit voor zich zelve hadden afgezonderd, waarop zij, volgens de toen heerschende begrippen van regt en billijkheid, ten volle aanspraak hadden.

Door roof.

Eenige mannen vereenigden zich tot eene bende, begaven zich langs geheime en ongebaande boschpaden naar verafgelegen streken. Dagen lang soms verborgen zij zich in de wildernis, in de nabijheid van eene afgelegen nederzetting, vielen als de kans gunstig was, enkele ongewapende personen, liefst jongelingen, meisjes en kinderen, onverhoeds op het lijf, en voerden hen als slaven mede.

Behalve in het denkbeeld van rijkdom en magt, die het bezit van slaven kenmerkte, lag de aanleiding tot deze rooftogten dikwijls in de noodzakelijkheid tot het betalen van *djoedjoer* (bruidschat) bij het aangaan van huwelijken.

De trouwlustige jongeling, die de voor zijne uitverkorene gevraagd wordende djoedjoer niet kon betalen, en niet genegen was met haar te huwen volgens de *adat soembai* (waarover later), zocht op die wijze een of meer menschen magtig te worden, die hij in plaats van geld of geldswaarden aan haar vader kon geven.

Door zich zelven te verkoopen.

Velen werden slaaf door dat zij zich als zoodanig verkochten tot het voldoen van aangegane schulden, die zij niet konden afbetalen.

Zeer zelden evenwel gingen deze in slavernij bij hunne schuldeischers; gewoonlijk verkochten zij zich aan anderen, en betaalden met het bekomen geld hunne schulden.

Door verkoop van kinderen door ouders.

Deze handeling heeft veel bijgedragen tot uitbreiding der slavernij. Zij had plaats in tijden van gebrek aan voedingsmiddelen, en bij de groote onveiligheid, die vroeger bestond, en den lagen trap van ontwikkeling, waarop de landbouw zich toen bevond, — kwam zij niet zeldzaam voor.

Kinderen, vooral, ja bijna uitsluitend meisjes, werden dan voor betrekkelijk geringe hoeveelheden rijst door de ouders verkocht, en daardoor tot slavernij gedoemd.

De tot de tot al deze categoriën behoorende personen waren slaven in den volsten zin van het woord. De Lamponger noemde hen *bedoea*.

Eindelijk had zulks nog plaats door een regterlijk vonnis. Zij heetten dan *bai*.

Wanneer iemand moord, manslag, of zware verwonding had gepleegd, werd hij veroordeeld tot betaling der *bangoen* (schadeloosstelling). Deze variëerde naarmate van den rang van den verslagene of verwonde, doch was veelal zoo buitensporig hoog, dat aan geene betaling door den delinquent te denken viel, en bedroeg:

Voor den vorst of zijn plaatsvervanger:

1e. *Bangoen Ratoe.*

Aan geld.......................... 10000 realen.
Voor het geven van een verzoeningsfeest. 1000 〃
100 lerang (ongeveer een vadem) wit katoen, en het slagten van 100 karbouwen.

2e. *Bangoen Marga.*

In rang onmiddelijk beneden den vorst.
Aan geld.......................... 1000 realen.
Voor het verzoeningsfeest............. 100 〃
10 lerang wit katoen, en het slagten van 10 karbouwen.

3e. *Bangoen Bandar.*

Aan geld.......................... 700 realen.
Voor het verzoeningsfeest............. 70 〃
7 lerang wit katoen, en het slagten van 7 karbouwen.

4e. *Bangoen Pangeran.*

Aan geld.......................... 600 realen.
Voor het verzoeningsfeest............. 60 realen.
6 lerang wit katoen, en het slagten van 6 karbouwen.

5°. *Bangoen Karia.*

Aan geld..........................	500 realen.
Voor het verzoeningsfeest..............	50 〃

5 lerang wit katoen, en het slagten van 5 karbouwen.

6°. *Bangoen Toemenggoeng.*

Aan geld..........................	400 realen.
Voor het verzoeningsfeest..............	40 〃

4 lerang wit katoen, en het slagten van 4 karbouwen.

7°. *Bangoen Ngèmbiki.*

Aan geld..........................	300 realen.
Voor het verzoeningsfeest..............	30 〃

3 lerang wit katoen, en het slachten van 3 karbouwen.

8°. *Bangoen voor een vrij man.*

Aan geld..........................	200 realen.
Voor het verzoeningsfeest..............	20 〃

2 lerang wit katoen, en het slagten van 2 karbouwen.

9°. *Bangoen voor een slaaf* (*bai*) of voor een *pandeling* (*boedak.*)

Aan geld..........................	50 realen.
Voor het verzoeningsfeest..............	5 〃

1 lerang wit katoen, en het slagten van ééne geit.

Was de veroordeelde niet bij magte om deze bangoen te betalen, dan moest hij gedood worden, — het laatste geval uitgezonderd.

De vorst, zijn plaatsvervanger, of degene, die als zoodanig werd aangemerkt, had echter het regt, wanneer de familie van den verslagene of verwonde, dan wel deze laatste zelf, dit goedvond, hem op zijn verzoek als slaaf aan dezen af te staan, of liever, toe te wijzen. Die veroordeelde en zijne nakomelingen, zelfs minderjarige kinderen, worden daardoor in den slavenstand opgenomen.

De maatschappelijke toestand van de genoemde twee categoriën van slaven was voor beiden niet geheel gelijk.

De bedoea's, slaven in den volsten zin van het woord, waren er het ergst aan toe. Het regt van den eigenaar om over zulk en slaaf te beschikken was zoo onbeperkt mogelijk. Hij kon met hem handelen naar goeddunken; hem straffen met slagen, pijnigen op allerlei wijzen, verminken, ja dooden, niemand zou hem zulks beletten of daarvoor ter verantwoording roepen.

Nu wordt wel beweerd, dat de meester zijn slaaf niet slecht behandelde. Men zegt dat wreedheid geen karaktertrek is van den Lamponger; dat, aangezien de slaven werden beschouwd als goederen behoorende tot zijn eigendom, hij zich zelf zou benadeeld hebben, wanneer hij de waarde daarvan door verminking deed verminderen, of door dooden geheel deed verloren gaan; dat hij zulks te minder nog deed, omdat het houden van slaven een teeken was van rijkdom, evenals vroeger en thans nog het bezit van karbouwen en ander vee, zoodat hij uit ijdelheid er naar streefde om er zooveel mogelijk te hebben. Verder, dat de slaaf werd beschouwd als een deel uit te maken van het gezin, en hij hem ook daarom met welwillendheid behandelde.

Maar door een en ander was de slaaf toch niet gewaarborgd tegen de nukken en iederen mensch aanklevende slechte eigenschappen van den meester. Zonder dat deze hem bepaald doodde of verminkte, kon hij hem toch het leven zeer onaangenaam maken.

Bovendien stond de slaaf er aan bloot om bij feestelijke gelegenheden zijnen meester ten offer te dienen.

In Abong, Toelang-Bawang, Sepoetih, en elders, waar het bestijgen der *pepadon* en *sesaka* adat is, was zulks het geval. Bij het verheffen van iemand tot den pepadon of sesaka, werd eerst getracht eenige koppen te snellen, geheel op de wijze, zoals zulks bij de Dajaks geschiedt. Gelukte dit niet spoedig genoeg, dan werden eenige slaven geslagt, gewoonlijk

vier, om hunne koppen te doen strekken, tot steunsels of pooten van den troon.

Ook bij het bouwen van een huis werden dikwijls een of meer slaven gedood en hunne koppen onder de hoofdstijlen begraven.

Overigens had de slaaf het, als weinig intellectueel ontwikkeld wezen, zoo slecht niet. Dat er altijd zekere afstand werd bewaard tusschen den meester en zijn gezin en den slaaf is te begrijpen, doch die bestond, wat aangaat het dagelijksch leven, slechts in de slaapplaats, en het eten, of liever, — den tijd van het eten, — en de kleeding.

Voor zoover de slaaf niet steeds op de ladang, de plaats waar zijn voornaamste werk was, woonde, mogt hij, bij zijn verblijf in het huisgezin zijns meesters in de kampong, op geene andere plaats den nacht doorbrengen dan *onder* het huis, of, zoo *in* het huis, buiten het voor de familie tot slaapplaats afgeschoten gedeelte; hij had zijn slaapplaats digt bij de deur.

Zijn eten verschilde niet van dat van den meester en diens gezin, hetgeen ook moeijelijk zou kunnen, daar het bestond uit rijst met zout en wat groenten; het verschil lag alleen in den tijd van het te nuttigen; hij moest wachten tot zijn meester en diens gezin daarmede gedaan hadden, waarna hem het overblijvende werd voorgezet.

Ook zijne kleeding mogt niet dan hoogst eenvoudig zijn. Gouden en zilveren sieraden of zijden en fijne katoenen kleederen mogt hij niet dragen. Zijn wapen mogt slechts een gollok, hoogstens een eenvoudige badé zijn, zijn lans slechts een scherp gemaakte bamboe. Gewoonlijk bleef hij te huis, zoo hij niet op de ladang moest zijn, en ging hij al eens bij anderen, dan was het niet voor langen tijd. Werd hem dan de sirihdoos aangeboden, den bediende hij zich van den inhoud, doch waagde het niet om, evenals de vrije man, te blijven praten.

De bezigheden, waartoe de mannelijke slaaf werd gebruikt, waren alleen veldarbeid en huisbouw. De slavin werd gebe-

zigd voor huiselijken arbeid in gezelschap van de vrouwen en meisjes, zooals hout en water halen, rijst stampen, verzorgen van kinderen, gereedmaken van spijzen en dranken, en dergelijke. Ook het vervaardigen van kleedjes, — doch voor haar zelve mogt zij geene fraaijere weven dan die het haar in haar maatschappelijken toestand veroorloofd was te dragen.

De slaaf kon ook trouwen, en geschiedde zulks zelfs voor den panghoeloe, doch feesten mogten daarbij niet plaats hebben.

Ook de *adat samalang* (de gewoonte dat de weduwe de vrouw werd van den broeder van den overleden echtgenoot) was onder hen van kracht.

Bij feesten was de afstand, die tusschen den slaaf en den meester werd bewaard, veel grooter dan in het dagelijksch leven. De eerste mogt daaraan geen deel nemen. En geen wonder. De Lampongsche adat bij feesten is eene serie van vormen en plegtigheden, zooals uit het volgende blijken zal.

Iedere echte Lamponger, die in een toestand van volkomen vrijheid verkeert, heeft in de maatschappij, waartoe hij behoort en waarin hij verkeert, zekeren rang of stand (*pangkat*), en dientengevolge zijn aangewezen plaats in de vergaderzaal (*sèsat*)', waarin de feesten plaats hebben, alsmede aanspraak op aan zijn stand passende kleeding, b. v. de wijze van dragen van de kris of van het aantal daarvan bij het *mènarie* (den volksdans). De eigenlijke Lampongsche pangkat is van zeer ouden datum en heeft groote uitbreiding gekregen in den tijd toen de Sultan van Bantam aan Lampongers regten en geschenken hebben gegeven, die later door hen aan leden hunner familie en anderen weer werden verkocht, hetgeen zelfs tegenwoordig nog plaats vindt.

Bij die feesten, waarbij aan ieder zoodanig zijne vaste plaats is aangewezen, dat bij eene kleine vergissing van den ceremoniemeester (*pangalakoe*), die geheel op de hoogte behoort te zijn van de pangkat van ieder persoon, die er aan deelneemt, en ook aan de deelnemende persoon van andere kampongs de hun toekomende eereplaats moet kunnen aanwijzen,

groote boeten worden opgelegd, en er dikwijls bloed heeft gestroomd ten gevolge van verschil over de plaatsing, — was geen plaats voor de slaven.

Maar behalve de slaven zijn er nog andere personen, die aan de eigenlijke feesten slechts voor een gedeelte mogen deelnemen, omdat zij nog niet in het bezit zijn van eenige pangkat, en dus ook geen aanspraak kunnen maken op eene onderscheidende plaats. Het zijn gewoonlijk afstammelingen van gewezen slaven, en, zooals straks nader zal worden besproken, niet verheven tot echte Lampongers; men zou hen den geringen stand, „*orang ketjil*”, kunnen noemen.

De meester over den slaaf als zijn eigendom geheel vrije beschikking hebbende, mogt hem ook verkoopen of verpanden, hetwelk beiden zeer dikwijls voorkwam. Het meest verloor hij den slaaf door verpanding; was toch op den bepaalden tijd de losprijs niet betaald, dan ging de slaaf geheel over tot den crediteur, en werd diens volle eigendom.

De gewone prijs van een slaaf bij verkoop is niet met zekerheid op te geven, doch voor zoover men zich thans meent te herinneren, varieërde die van een gezonden volwassen man van 50 tot 150 — van eene vrouw van 50 tot 160 — van een meisje of jongen van 30 tot 120 realen. De opgaven hieromtrent loopen zeer uiteen. Hetzelfde is het geval met den prijs, het bedrag, dat iemand zich als slaaf verkoopende, voor zijn persoon vroeg. Dit zal veel van omstandigheden hebben afgehangen. Het is echter aan te nemen, dat die prijs niet hooger zal zijn geweest dan de hierboven genoemde sommen.

Kleine slavenkinderen werden nooit verpand of verkocht, niet uit mededoogen, maar omdat ze geen koopers of pandhouders vonden. Men was toch bevreesd, dat het kind zoozeer naar de moeder zou verlangen, dat het van verdriet stierf.

Voor verpanden is natuurlijk almede geen prijs te bepalen, omdat deze ook geheel afhing van omstandigheden.

Werd een slaaf verkocht, die in het bezit was van een vrouw en nog jeugdige kinderen, dan werd hij niet van hen gescheiden, maar ging gezamenlijk met de zijnen tot den nieuwen meester over. Zoo had ook het verkoopen eener slavin alleen, zoolang haar echtgenoot leefde, nooit plaats: eene vrouw wordt door den Lamponger zoodanig als eigendom van een man beschouwd, dat zelfs eene slavin niet van haar echtgenoot kon worden gescheiden — zooals hiervoren reeds gezegd is, werd zelfs de *adat samalang* bij slavenfamilies toegepast.

Na den dood van een mannelijken en gehuwden slaaf gebeurde het wel, indien hij geen broeder had, die zijne weduwe en kinderen tot zich nam, dat die weduwe alleen, of zoo zij jonge kinderen had, met deze, werd verkocht of verpand. Met jonge huwbare meisjes en meisjes van 6 tot 7 jaren had zulks dikwijls plaats; met mannen, vrouwen en jongens zoo zelden mogelijk.

De slaaf mogt niets inbrengen tegen zijne vervreemding, op welke wijze dan ook. Hij was een res en geen persona, zijne toestemming werd niet vereischt en ook niet gevraagd. Evenmin kon hij verlangen aan anderen te worden verkocht, zoo zijn meester daartoe geen plan had.

Werden, zooals reeds gezegd, slavenfamilies bij verkoop nooit gescheiden, zoo was zulks evenwel niet ten gevolge van een regt, dat de slaaf had, maar eenvoudig een gewoonte, welligt gegrond op de Lampongsche adat, dat de vrouw een onvervreemdbaar eigendom is van den man, zoodat de Lamponger zelfs niet kon denken aan de scheiding van slaaf en slavin, zoo zij door het huwelijk verbonden waren.

Bij overlijden van den meester gingen de slaven, als makende een deel uit van het patrimonium en dus volgens de adat tot de *poesaka* (erfgoederen) behoorende, even als deze, over tot den erfgenaam.

In vroegere tijden volgden de slaven als teeken van rijkdom en aanzien het lijk van hun meester naar het graf;

later niet meer, althans niet gedwongen. Kwam later de bevolking in de sèsat voor het lijkmaal bijeen, dan werd wel ook voor de slaven het maal gereed gezet (natuurlijk buiten de plaats, waar de vrije mannen aanzaten), en werden zij niet vergeten, maar het werd geheel aan hen zelve overgelaten om al of niet te verschijnen.

De slaaf kon geen bezitting hebben, en niets zijn eigendom noemen, waarover hij buiten medeweten en toestemming van zijn meester de vrije beschikking had. Al zijn werk en de vruchten daarvan kwamen ten voordeele van zijn meester; zelfs niet over een gedeelte van zijn tijd kon hij beschikken, ook zijne vrouw en kinderen stonden in dezelfde verhouding tot den meester als hij zelf.

Het huwelijk van een slaaf of eene slavin was eene zaak, waarin (trouwens geheel als bij kinderen van vrije Lampongers), de stem van de belanghebbenden niet werd gehoord. De meester kocht voor zijn slaaf de dochter van den slaaf van een anderen meester. Wanneer de meester zijne huwbare slavin niet verkoopen wilde, maar bij zich aan huis houden, kocht hij een slaaf voor haar als echtgenoot.

Trouwde de slaaf met de dochter van een geringen man (orang ketjil), dan werd die vrouw slavin en keerde terug in haar vroegeren toestand, of liever in dien van hare ouders of voorouders.

Ook kon de slaaf trouwen met de dochter van een vrijen man, doch moest dan eerst vrijgemaakt of wel als soedar van zijn meester aangenomen worden, en op de wijze als beneden zal worden opgegeven, overgaan in den staat van orang ketjil.

Vóór dat het huwelijk verder wordt behandeld, zal worden uiteengezet, op welke wijze de slaaf zijne vrijheid kon verkrijgen. Geene bezitting of eigendom hebbende, kon hij zich niet vrijkoopen. Doch dikwijls gebeurde het, dat een meester zijn slaaf de volle vrijheid gaf door hem als zijn soedara te beschouwen, of, als de meester *penjimbang* was, hem onder

zijne *anak boea* (onderhoorigen) op te nemen en hem de regten te geven van een vrijen man.

Eene voorname aanleiding daartoe was de volgende: dikwijls gebeurde het in die tijden van onrust en regeringloosheid, dat een meester op reis in de eene of andere kampong vertoevende, door overtreding der adat, ten gevolge van gemaakte schulden, en andere soms zeer gezochte redenen, aangehouden, ja zelfs gevangen gehouden werd.

Zijn familie, begeerig om hem weder in haar midden te hebben, of ook wel de meester zelf, beloofde dan aan een slaaf de vrijheid, indien deze op de eene of andere wijze zijne bevrijding wist te bewerkstelligen. Geweld, list, alle middelen waren hiervoor goed.

Eene andere aanleiding tot het verleenen van de vrijheid was, als de meester het kind van een vrijman aan zijn slaaf ten huwelijk wilde geven. Het huwelijk van eene vrije vrouw met een slaaf was toch verboden en moest voorafgegaan worden door de vrijmaking van den slaaf. Dit geschiedde almede meestal ten gevolge van eene goede daad of van buitengewoon grootmoedig gedrag.

Het schenken der vrijheid ging met tal van vormen gepaard, en dientengevolge met belangrijke onkosten. Wilde een meester zijn slaaf vrijgeven en hem opnemen in zijne familie als geheel vrijen man met pangkat en titel, dan gaf hij daarvan kennis aan al de penjimbangs van zijne *kaboeajan* (stam) en aan de geheele bevolking daarvan, die dan tegen een bepaald tijdstip werden uitgenoodigd om bij de plegtigheid tegenwoordig te zijn. Na het slagten en nuttigen van twee karbouwen werd aan de vergaderde gemeente mededeeling gedaan van het plan des meesters om den slaaf zijne vrijheid te geven, en werd den pénjimbangs de vraag voorgelegd, of er al dan geen bedenkingen bestonden, om den vrijgemaakte onder de vrije bevolking op te nemen en hem volgens de Lampongsche adat een pangkat te geven.

Werd daarin toegestemd, dan werd beraadslaagd over den

graad van de pangkat, die geheel afhing van het bedrag der kosten, welke de meester daarvoor over had. De minste van die pangkats was de *panga*, waarvoor aan de pènjimbangs moest betaald worden 16 realen ramban (¹).

De tweede pangkat was de *boeroeng groeda*, die 60, de derde de *djimpana*, die 80 realen kostte, en de vierde de *rata*, die echter zóó hoog in prijs, was, dat er nooit sprake van was bij de vrijmaking van een slaaf; daarvoor hadden 200 realen betaald en bovendien vier karbouwen geslagt moeten worden.

Om de beteekenis dezer vier soorten van pangkat duidelijk te maken, zou deze nota al te uitvoerig worden. Wat niet mogt ontbreken, waren de vier realen, om met gongslag de plegtigheid der vrijverklaring aan de menigte bekend te maken. De grootste kosten evenwel werden veroorzaakt door de verpligting om de verzamelde menigte te onthalen. Zij zijn natuurlijk niet in cijfers te brengen, daar die geheel afhingen van het aantal onthaalde gasten en de tijdelijke prijzen der levensmiddelen.

De vrijgemaakte was door die plegtigheid lid van de familie van zijn gewezen meester, en kreeg gelijke regten als ieder vrijman, niet alleen, maar ook zijne vrouw en kinderen, als hij die had, deelden met hem in die voorregten.

Eene andere wijze om een slaaf zijne vrijheid te schenken, die niet met zoo veel onkosten gepaard ging en waarbij ook minder formaliteiten waren in acht te nemen, was de volgende.

Een meester aan zijn slaaf het groote voorregt van de vrijheid willende schenken, maar niet bij magte om hem een pangkat te koopen en de onkosten van het daarbij behoorende feest te bestrijden, gaf eveneens aan de penjimbangs zijner kaboeajan kennis van zijn voornemen. Ook nu werd de menigte uitgenoodigd om deel te nemen aan het bevrij-

(¹) In de Lampongsche adat wordt altijd gerekend met realen, en nooit met geld betaald, altijd met *ramban*, d. i. goederen, die bestaan in lansen, krissen, kain belatjoe, kain poetih en kain kapoer, en gewoonlijk zeer hoog getaxeerd worden, zoodat de uiterst hooge sommen voor de eene of andere adatshandeling bepaald, wel wat fictief zijn, daar zij bij de voldoening aanmerkelijk gereduceerd worden, wanneer men den betaler wil helpen.

dingsfeest, waarbij slechts één karbouw werd geslagt en hetwelk verder hoogst eenvoudig, dus veel minder kostbaar was. Hierbij werden slechts 6 realen ramban gegeven, ter verdeeling onder de penjimbangs.

Ook hierdoor was de slaaf met zijn gezin vrijverklaard, maar had hij nog geen rang of stand, daar de pangkat, de condito sine qua non, nog ontbrak. Deze kon evenwel later en ten allen tijde, zelfs door de nakomelingen, worden gevraagd en verkregen, mits nog een karbouw geslagt, het eerstgenoemde feest met alle bijbehoorende formaliteiten gegeven en de ramban onder de hoofden verdeeld werd.

Zoolang dit niet had plaats gehad, was de gewezen slaaf wel vrij, maar had nog weinig regten en voorregten. Zoo mogt hij bij feesten tegenwoordig zijn, doch niet mènari. Hij behoorende dan tot de orang ketjil, waarover hiervoren reeds gesproken werd.

Reeds is gezegd dat een slaaf ook kon trouwen met de dochter van een vrijman doch orang ketjil, onder voorwaarde van eerst vrijgemaakt te worden en over te gaan in den staat van zijne aanstaande, anders zou deze laatste slavin worden. Kon hij in het huwelijk treden met de dochter van iemand, die reeds een pangkat en dus aanzien had, dan werd hij door zijn meester aangenomen als *soedara* of *bapa moeda*, en bij het bevrijdingsfeest begiftigd met een zooveel mogelijk gelijke pangkat als zijne vrouw bezat, want eene vrije vrouw zal niet ligt ten huwelijk worden gegeven aan iemand van lageren stand in de maatschappij dan zij zelve.

Trouwde eene slavin met een vrijman, dan werd zij door dat huwelijk uit de slavernij verlost, hoewel haar ouders, broeders en zusters daarin bleven verkeeren; die vrijheid gold toch alleen haar persoon.

Kreeg eene slavin kinderen buiten huwelijk, dan waren die slaven van haar meester. Het is reeds gezegd, dat de slavin eene zaak, eene bezitting of liever, een eigendom was — het voortbrengen van kinderen dus eene vermeerdering daarvan, terwijl

van onderzoek naar het vaderschap geen sprake was, hoewel in het oog van den meester de slavin zich onbehoorlijk had gedragen en ook gewoonlijk ernstig door hem daarover werd berispt.

Was het evenwel bekend, dat het kind, dat geboren was of zou worden, den meester tot vader had, dan was door dezen grovelijk gezondigd tegen de adat; de vrije man was toch afgedaald tot zijne eigene slavin, en had zich daardoor zoodanig vernederd, dat hij van den maatschappelijken omgang werd uitgesloten. Hij kon aan deze verwijdering geen einde maken dan door het geven van eene reeks van kostbare feesten en derhalve het slagten van vele karbouwen — eerst tot zuivering van zijn ligchaam, vervolgens bij het hem door de adat bevolen huwelijk met de moeder van zijn kind, het verpligt vrijverklaren van den vader van die moeder, zoo die nog leefde, met diens geheele gezin, hetgeen bijzonder kostbaar was. De vrucht van dien verboden omgang was dan niet meer slaaf, maar had niet de regten van de kinderen geboren uit zijns vaders vrije vrouwen; zij (de vrucht) werd orang ketjil.

Had de meester een kind verwekt bij de vrouw van zijn slaaf, dan bleef dat kind in den toestand van slavernij en kon niet door hem erkend worden, terwijl die meester zich door het slagten van een karbouw moest zuiveren van den op hem rustenden smet van zich gemeenzaam te hebben gemaakt met de vrouw van zijn slaaf.

Om de slavernij, die bij het huwelijk bestond, te beschrijven, dient vooraf eene kleine schets gegeven te worden van het huwelijk bij de Lampongers.

Zeer vermogenden uitgezonderd, heeft de Lamponger slechts ééne vrouw. De meesten zijn niet bij magte zich eene tweede, laat staan eene derde en vierde, waartoe zij als Mohamedanen geregtigd zijn, aan te schaffen en te onderhouden.

De vrouw wordt door hem als het ware gekocht, en, het is hier reeds gezegd, zoodanig het eigendom van den man, dat echtscheiding niet bekend is, en de in onze oogen zoo verfoeijelijke

adat samalang nog steeds zooveel mogelijk wordt gehandhaafd.

Aan slavenkinderen werden door hun meesters, het is almede reeds gezegd, slavenkinderen ten huwelijk gegevèn en daarbij hadden geene feestelijkheden hoegenaamd plaats.

Een zoon van een orang ketjil trouwde met een dochter van zijns gelijken, of ook wel met eene slavin, die dan door haar huwelijk uit den staat van slavernij ontslagen werd en den staat van haar man volgde. Karbouwen werden daarbij niet geslagt, hoogstens eene geit. Een orang ketjil had hoogst zelden, men mag wel zeggen nooit, meer dan ééne vrouw.

De eenigszins gegoede Lamponger, dus in het bezit van een pangkat zijnde, nam, met inachtneming van de adat djoedjoer, een meisje uit zijn stand tot vrouw voor zijn zoon, en kon deze het onderhoud van eene tweede (bini moeda) bekostigen, dan nam hij die gewoonlijk uit een minderen stand, doch daarvoor betaalde hij dan geen *djoedjoer*, slechts *belandja*, want voor de dochter van een orang ketjil kon geen djoedjoer gevraagd worden door den vader, daar hij geen pangkat bezittende, ook geen regt op djoedjoer kon hebben, omdat deze bepaald werd naar de hoegrootheid van de pangkat; de kinderen van deze bini moeda waren geen orang ketjil meer, maar toch minder in rang dan die der bini toewa.

De meer gegoede huwde eerst eene *bini toewa*, en, was hij in staat zich eene tweede vrouw aan te schaffen, hetgeen gewoonlijk met goedvinden en toestemming der bini toewa geschiedde, dan zocht hij eene *bini moeda*, met inachtneming van de adat djoedjoer, uit eene gegoede familie, doch van minder aanzien dan zijne *bini toewa*; de *bini moeda* kon bij overlijden der *bini toewa* deze opvolgen.

De zeer aanzienlijke kocht voor zijn zoon eerst eene slavin of wel de dochter van een orang ketjil, met wie deze trouwde vóór zijn huwelijk met zijne *toenangan* (bruid, waarmede hij gewoonlijk reeds jaren verloofd was, in welken tijd door de ouders van den bruidegom aan die der bruid grootere en kleinere geschenken werden gegeven, welke later bij het bepalen der

djoedjoer in rekening werden gebragt); die slavin heette *penoenggoe bini toewa.*

De *bini penoenggoe*, ofschoon het eerst getrouwd, kon nooit *bini toewa* worden, hoewel zij, zoo slavin, door haar huwelijk dat niet meer was; hare kinderen waren orang ketjil en konden alleen door het slagten van een karbouw als de broeders of zusters van de kinderen der bini toewa erkend worden, en wel door deze zelve, waar zij bleven toch in minder aanzien en rang. De bini penoenggoe was altijd de minste der vrouwen; nam de man een of meer bini's moeda, dan stond de bini penoenggoe altijd beneden deze.

De bini penoenggoe stond tot de bini toewa in eene betrekking van dienstbaarheid, niet veel van slavernij verschillende.

Niet veel van deze adat verschilde de volgende. Bij het huwelijk met zijne toenangan bragt de jongeling voor zijne aanstaande vrouw eene *kawan* (*meroewai*) mede, die hij dan op denzelfden dag of weinige dagen later trouwde. De meroewai mogt niet zijn de dochter van een slaaf, maar die van een orang ketjil of van iemand, die geen hooge pangkat bezat. Was zij de dochter van een orang ketjil, dan variëerde de prijs van 50 tot 80 realen; zoo van iemand, die geen hooge pangkat bezat, van 80 tot 100 realen, want ook dan heette het geen djoedjoer, omdat de afstand te groot was en de meroewai niet die regten kon bekomen, waarop het ontvangen van djoedjoer haar aanspraak zou doen maken. De kinderen van de meroewai stonden in rang ver beneden de kinderen van de bini toewa, doch, daar zij door hunne moeder gewoonlijk (in het geval de meroewai namelijk de dochter was van een pangkat bezittenden vader), hoe weinig dan ook, aanspraak hadden op eenige pangkat, hooger dan de zoo even besproken kinderen van de bini penoenggoe. De formaliteiten om hooger in pangkat op te klimmen waren minder kostbaar.

Ook konden de anak meroewai door de bini toewa, in geval deze kinderloos was, worden aangenomen als de hare, altijd

met inachtneming der door de adat voorgeschreven formaliteiten, waarbij het geven van ramban en het slagten van een karbouw natuurlijk behoorden. Die aangenomen kinderen kregen dan geheel de regten en voorregten, waarop eigen kinderen van de bini toewa aanspraak zouden hebben kunnen maken.

De hoogste adat bij het huwelijk, die alleen door de penjimbangs mogt gevolgd worden, was de volgende.

Wanneer de dochter van een penjimbang voor den zoon van een anderen penjimbang ten huwelijk gevraagd was, en dus toenangan werd (meest op 8 á 10 jarigen leeftijd), dan kocht haar vader haar eene *lambang*, een meisje gewoonlijk een weinig jonger dan zijne dochter. Eene lambang was altijd de dochter van een slaaf of van een orang ketjil; nooit zou een Lamponger, die slechts de minste pangkat bezat, er toe overgaan om zijne dochter als lambang te verkoopen. De prijs van eene lambang was tusschen de 30 en 50 realen, in tijden van gebrek aan levensmiddelen dikwijls veel minder. Meestal bragt de bruid slechts ééne lambang mede ten huwelijk, in Abong en Sekampong, naar men zegt, soms twee, doch nooit meer.

Na den koop volgde de lambang dadelijk hare jonge meesteres als makkertje (*kawan*) in haar huis, en ging gemeenzaam als eene zuster met haar om. Zij aten, sliepen, speelden en en werkten zamen, en de lambang gevoelde nog zoo lang niet dat zij in een staat van slavernij verkeerde; bij feesten evenwel, zat zij aan de voeten van hare meesteres en stond zij bij het ménari achter haar, terwijl zij geen sieraden mogt dragen en slechts zeer eenvoudig gekleed zijn. De lambang was steeds in de nabijheid van hare meesteres; waar deze ging, volgde zij haar als eene schaduw. Die toestand was vóór het huwelijk, het is reeds gezegd, verre van drukkend, doch geheel veranderde de verhouding van eene lambang tot hare meesteres na het huwelijk van deze; dan werd zij totaal slavin, en moest zelfs de meest grillige bevelen opvolgen van haar, met wie zij kort te voren als eene zuster had gewerkt en geleefd.

De man trouwde niet met de lambang, zooals met de me-

roewai en de bini penoenggoe; zij was toch slavin, men zag met minachting op haar neder, hare kinderen waren ***anak lambang***, die niet verschilden van ***anak boedak.*** Anak lambang schijnt nog grooter scheldnaam te zijn geweest dan anak boedak, en dat is welligt hieruit te verklaren, dat eene slavin kon trouwen en zelfs haar meester haar een man kon geven, en eene lambang daarentegen, als slavin van de vrouw des huizes, dus der bini toewa, niet kon trouwen. Had een man zich vergeten en een kind verwekt bij zijne slavin, dan moest hij haar trouwen, zooals boven gezegd, na zich eerst van zijne overtreding der adat gezuiverd te hebben. Dit had niet plaats, als de man, wat evenwel hoogst zelden gebeurde, een kind had verwekt bij de lambang zijner vrouw; hij had zich niet te zuiveren, en het kind liep rond als anak lambang. Het kind van eene lambang, verwekt door een ander dan door den man harer meesteres, was nog niet zoo veel waard als een anak boedak buiten huwelijk geboren, dat door zijne geboorte de bezitting zijner meesters vermeerderde. Een anak lambang kon nooit als kind erkend worden, zelfs niet al was de man der meesteres zijn vader, en om het tot orang ketjil of vrijman te verheffen, waren dezelfde formaliteiten noodig als bij de vrijmaking van een slaaf. Men vergete evenwel niet, dat kinderen van lambangs steeds zeer zeldzaam waren.

Na den dood van den man ging, volgens de adat semalang, de lambang met hare meesteres en de bini's moeda over tot den broeder van den overledene.

Na den dood harer meesteresse ging de lambang in haren ondergeschikten toestand over tot die vrouw, die in de regten van deze trad, dus de nieuwe bini toewa, hetzij die genomen werd uit de bini's moeda, hetzij de man zich met djoedjoer eene nieuwe bini toewa verwierf om de plaats en den rang te vervullen der overledene, want niet alle bini's moeda konden regten doen gelden om bij overlijden der bini toewa in haar plaats op te klimmen. Eene lambang kon in geen geval trouwen met den man harer meesteres en zelfs niet met een ander

man. Voor eenige jaren heeft zich het geval voorgedaan, dat eene lambang bij afwezigheid van hare meesters, heimelijk uit de afdeeling Telok Betong medegevoerd werd door een Abongor naar zijne kampong, waar hij haar aan zijne familie en soekoegenooten voorstelde als eene vrije vrouw, met wie hij wilde trouwen; doch toen het nog vóór het huwelijk bekend werd, dat de nieuw aangekomene eene lambang was, werd het huwelijk gestuit en was de man verpligt haar buiten de kampong te voeren en daarna terug te brengen naar hare meesteres.

Het lot van eene lambang was dus eigenlijk nog erger dan dat van eene slavin, want aan de laatste kon de vrijheid geschonken worden; aan eene lambang niet, zij was en bleef slavin. Maar evenals de slavinnen werden de lambangs in het dagelijksch leven niet hard behandeld; al de huiselijke bezigheden werden gezamentlijk door de vrouwen verrigt, en daaraan nam de lambang eveneens deel, zelfs aan den lichteren veldarbeid; vooral aan het wieden van de ladang werkten de vrouwen mede, doch dan werd de bini toewa gewoonlijk vervangen door hare lambang. De zwaardere arbeid geschiedde door de mannen en de slaven.

Thans blijft nog over te behandelen de regtstoestand, waarin de slaaf verkeerde.

In eene regtzaak m. a. w. in geschillen, die door de proatin van de kaboeajan of van de kampong werden beregt, kon de slaaf niet optreden als getuige van of tegen zijn meester, hetgeen zeer natuurlijk is, want door hoop op belooning of uit vrees voor minder goede behandeling van den kant van zijn meester, zou de slaaf al ligt gedreven worden om een getuigenis af te leggen in het voordeel van zijn meester en er zich weinig aan laten gelegen liggen, of het overeenkomstig dan wel in strijd met de waarheid was. Maar ook in geschillen van andere personen kon de slaaf niet als getuige optreden; aangezien hij een bezitting of liever eigendom was van zijn meester, kon hij nooit als persoon handelen of als zoodanig aangemerkt worden.

Bij verwonding of doodslag van een slaaf door zijn meester — het is reeds vroeger gezegd — kon zulks niet vervolgd worden, dewijl de meester de volle beschikking had over zijn slaven. Verwondde of doodde daarentegen een slaaf zijn meester, dan werd hij door dezen gestraft of door zijn nieuwen meester gedood. Voor het verwonden of dooden van een slaaf door een ander dan zijn meester werd de helft van de boete betaald, die bij gelijke misdaden aan een vrijen gepleegd, zou worden opgelegd, en ook slechts de halve *bangoen*, of minder, naar gelang de waarde van den slaaf.

Voor de misdaden, door den slaaf op anderen gepleegd, was de meester aansprakelijk, als een natuurlijk gevolg van den toestand van den slaaf als het eigendom van zijn meester. Was de meester niet bij machte om die boete of schadeverding te betalen, dan werd de slaaf zelf in pand genomen, tot dat de schud betaald was; was echter de te betalen boete grooter dan de waarde van den slaaf, dan deed hij eenvoudig afstand van hem.

Ook kon een slaaf als geen bezitting of eigendom hebbende en zelf eigendom zijnde, niet erven en niets nalaten aan zijne kinderen als erfenis.

De maatschappelijke toestand, waarin de baï's verkeerden, verschilde niet heel veel van die der bedoea's, doch was, zonderling genoeg, toch eenigzins gunstiger. Zij mogten niet verkocht worden, maar gingen als erfstukken aan de familie over. Zij moesten wel rijstvelden, pepertuinen en dergelijke van hun meester bewerken en verzorgen, doch konden ook voor zich zelve bezittingen verwerven.

Zij woonden in afzonderlijke huizen op de oemboels (gehuchten gesticht voor landbouw, veeteelt, enz.) Ook werd hun somtijds vergund in de kampongs te wonen, doch dan achter af, en niet in huizen volgens de adat gebouwd. Zij mogten evenmin gouden sieraden of zijden kleederen dragen, doch zilveren en fijne katoenen tegen betaling van 12 realen, met toestemming van den vorst, en alleen bij feestelijke

gelegenheden, als huwelijk, geboorte, besnijdenis, en dergelijken. Als zij zich schuldig maakten aan diefstal werd hun eene boete van 12 realen, de helft van die voor een vrijman, opgelegd. De meester was voor de betaling aansprakelijk. Op het dooden van den slaaf door den meester was de betaling eener geringe bangoen bedreigd, doch meestal werd die niet opgelegd.

PANDELINGSCHAP.

Zooals reeds gezegd, werd een pandeling *boedak* genoemd, dus slaaf. De toestand echter, waarin hij verkeerde, was gunstiger dan die van de eigenlijke slaven.

Men geraakte daarin door schulden van niet te gering bedrag, ± 200 realen, binnen een termijn van 10 tot 15 jaren niet betaald zijnde. De aard der schuld kwam daarbij niet in aanmerking. Het konden zijn geldboeten, onbetaalde voorschotten, geleende gelden, enz. Alleen bij geldboeten was de termijn, binnen welken moest worden betaald, korter, en werd door den proatin bepaald.

De afstammeling van een pandeling, welke vóór zijn dood de op hem rustende schuld niet had betaald, trad bij overlijden zijns vaders in diens plaats. Hij werd genaamd *boedak toewa.*

De pandeling moest voor zijn meester, *pemadjikan*, den huiselijken en landelijken arbeid verrigten, die van hem gevergd werd. In zijn vrijen tijd kon hij evenwel voor zich zelven werken, ladang of pepertuin aanleggen, en van de opbrengst zijne schuld aflossen. Bij inzameling van boschproducten kwam een gedeelte daarvan hem ten goede.

Zijn meester was verpligt hem voeding en kleederen te verstrekken, ook aan zijne vrouw en kinderen, die daarvoor echter ook moesten arbeiden.

Hij had het regt om den slaaf bij weigering om te arbeiden, te kastijden of gevangen te houden (binden of in het blok zetten), wanneer hij wegliep. Hij mogt hem evenwel niet dooden of verwonden. Had hij te gemeenzamen omgang met zijne vrouw of dochter, dan werd de pandeling ontslagen van de betaling zijner schuld, hoe groot die ook mogt zijn.

Beging de pandeling eene overtreding der adat of een misdrijf, dan moest de meester de daarvoor bepaalde boete betalen of bij diefstal het gestolene vergoeden; de schuld van den pandeling onderging dan eene evenredige vermeerdering.

De pandeling noch een der zijnen mogt verkocht en alleen met zijn goedvinden aan anderen overgedaan worden, altijd te gelijk met vrouw en kinderen. Betaalde een ander de volle schuld aan zijn meester, dan was deze verpligt het geld aan te nemen en den schuldenaar vrij te geven.

Zóó luidden de voorschriften van de adat omtrent het pandelingschap.

Doch lang niet altijd werden die opgevolgd, niet zelden ging het pandelingschap in volslagen slavernij over. Geld toch was zeer schaarsch. De schuldeischers behoorden gewoonlijk tot de hoogste magthebbenden der marga of kampong. Wanneer nu na een langer of korter tijdsverloop de pandeling of zijne afstammelingen in gebreke bleven om de op hem of hen rustende schuld te voldoen, werden zij, als de schuldeischer of diens afstammelingen in geldverlegenheid verkeerden, hetwelk niet zelden het geval was door het vele dobbelen en hanenvechten, eenvoudig als slaaf verkocht.

In die tijden van willekeur viel voor den pandeling, veel minder nog voor den slaaf, te denken aan het verkrijgen van regt. Daartoe toch moest hij zich wenden juist tot dengene, die zijne regten verkort had, dan wel tot diens ambt- en standgenooten, die zich aan dezelfde handelingen schuldig maakten.

Een betrekkelijke, liever schijnbare pandelingschap ontstaat door het sluiten van huwelijken, waarbij de djoedjoer (bruidschat)

niet kan betaald worden of niet door den vader van het meisje werd aangenomen — de *adat soembai.*

Deze wordt onderscheiden in:

1. *Ngiring beli.*

Wanneer een jongeling met een meisje trouwt en de djoedjoer niet kan betalen, die door haren vader wordt gevorderd, wordt door dezen alleen, of, bij geschil, door den proatin-kampong, de grootte der djoedjoer bepaald en meestal op 100 realen. De jonggetrouwde moet nu zóó lang bij zijn schoonvader blijven werken tot deze schuld is afgelost. Dit heeft dikwijls plaats wanneer het huwelijk een gevolg is eener voorafgegane schaking.

2 *Ngisik.*

Waarbij de jongeling eene overeenkomst sluit met den vader van het meisje, dat hij, in plaats van djoedjoer te betalen, gedurende zekeren tijd bij hem in huis blijft en voor hem werkt; b. v. tot dat de jongere zusters van het meisje volwassen zijn, of zijn zoon is besneden, een nieuw huis worden gebouwd, of iets dergelijks.

3. *Tjamboen soembai.*

Is een huwelijk, waarbij de vader van het meisje met zijn aanstaanden schoonzoon, wanneer deze de djoedjoer niet kan betalen, de overeenkomst sluit, dat hij dezen als zoon aanneemt, zich verbindende steeds bij hem in huis te blijven.

Of wel:

Waarbij de vader geen djoedjoer wil ontvangen, doch bij het huwbaar worden zijner dochter bij bekkenslag doet bekend maken, dat hij deze slechts wil uithuwen volgens de boven beschreven adat.

Dit heeft veelal plaats wanneer het meisje eene eenige dochter is, of als er geen zoons zijn. Wil de schoonzoon zich elders gaan vestigen, dus de overeenkomst verbreken, dan kan

hij dit doen, doch mag dan niets medenemen en moet vrouw en kinderen achterlaten. Willen deze hem niet alleen laten heentrekken, maar hem vergezellen, dan kan dit ook niet geweigerd worden, doch moet voor ieder van hen 30 realen betaald worden als schadevergoeding. Bovendien verliezen man en vrouw beiden het regt op de erfenis van den schoonvader.

Ben ik wel onderrigt, dan bestaan deze toestanden alleen in de afdeelingen Semangka en IV Marga's en zijn zij elders geheel onbekend.

4. *Adat perdjaka.*

wordt als een vorm van pandelingschap opgegeven, doch kan in het geheel niet als zoodanig beschouwd worden.

Het is eene overeenkomst tusschen twee personen aangegaan, waarbij de éêne zich verbindt om bij den ander te arbeiden tegen genot van kost en inwoning. Beide partijen hebben het regt de overeenkomst ten allen tijde te verbreken. Zij wordt wordt wel aangegaan door jonge ongetrouwde mannen (*boedjang*), die onderrigt willen ontvangen in eenigen tak van landbouw, als: het aanleggen van sawa's, koffij- of pepertuinen. Daar er, vooral vroeger, eene zekere afhankelijkheid mede verbonden werd, wordt het noemen van iemand als *orang perdjaka*, vooral als het een persoon van rang is, als eene beleediging beschouwd.

Zoo was de toestand, toen de Lampongers geheel vrij in hun doen en laten waren en de invloed eener Europesche overheersching nog niet kenden.

Al dadelijk nadat de invloed van het Nederlandsch bestuur zich deed gevoelen, kreeg het voortbestaan der slavernij een grooten knak. Van elders gekochte slaven waren er al weinig, en nadat de bron, waaruit geput werd, zeerooverij, opdroogde, verdwenen zij spoedig grootendeels door uitsterving, daar weinigen in de gelegenheid waren geweest, om hun ongelukkig bestaan op nakomelingen over te planten.

Die, welke uit andere streken waren geroofd, zelfs nakomelingen van deze, vonden spoedig gelegenheid om naar hunne geboorteplaatsen terug te keeren door ontvlugting, en de meesters durfden hunne regten niet doen gelden, dewijl die slaven niet door wettige middelen in hun bezit waren gekomen.

De vroegere onophoudelijke onderlinge oorlogen van marga's en kampongs hielden allengs op, zoodat ook deze bron van instandhouding der slavernij opdroogde.

Hetzelfde was al spoedig het geval met het middel van roof.

Voorts verdween ook het middel tot het doen voortbestaan daarvan door regterlijke uitspraken, toen Europesche ambtenaren in de binnenlanden gevestigd waren en de regtspleging door hunne bemoeijenis meer plaats had naar Europesche begrippen.

Een verbod van de besturende ambtenaren om slaven te houden, gaf eindelijk den genadeslag. De slaven kregen vergunning om naar hunne oorspronkelijke kampongs terug te keeren, dan wel zich in nieuwe kampongs te verzamelen. Aan de laatste vergunning hebben de kampongs Maraksa in Toelang Bawang, thans tellende 220 zielen, Goenoeng Batin in Sepoetih, thans bevolkt met 918 zielen, en Lempoejang mede in Sepoetih, later verplaatst naar de ommelanden van Telok Betong en Kampong Baroe geheeten, thans met 536 zielen, hun ontstaan te danken.

Enkele slaven, hetzij zij tegen verhuizing opzagen, hetzij uit vrees voor hunnen meester, die tot de hoogste standen behoorden ([1]) en magthebbenden waren, bleven in de kampongs hunner meesters, en daardoor nog min of meer van deze afhankelijk.

Zoodra bemerkt werd dat iemand er een slaaf op nahield, werd den laatste aangezegd dat hij vrij was.

De vele slaven in de marga Negara Batoe (afdeeling IV Marga's) en hunne afstammelingen, allen behoord hebbende aan Raden Intan, den opstandeling van 1856, zijn, nadat deze

(1) In verscheidene streken is het den geringen man altijd verboden geweest om slaven te houden.

was ten onder gebragt en gedood, vrij geworden door het regt van den oorlog.

Toen 12 à 13 jaren geleden aan hongersnood grenzend gebrek aan voedingsmiddelen in Toelang Bawang en Sepoetih heerschte, werden ter bekoming daarvan weder door ouders van slavenafkomst hunne dochters, en door vrijen (geen afstammelingen van slaven), de bij bijzitten (lambangs) verwekte meisjes verkocht of geruild. Deze meisjes werden, voor zoo verre zij nog niet wettig met den kooper, zijn verwanten of schoonzonen getrouwd waren, naar hare ouders teruggezonden.

De Lampongsche hoofden, vroeger de voorname slavenhouders, hebben zich zoo zeer in de zaak geschikt, dat zij overtreding van het verbod om slaven te houden volgens de adat zijn gaan bestraffen, en dat verbod tot adat hebben gemaakt. Niemand durft nu meer erkennen van nog regten op slaven te hebben. Zelfs zij, die lambangs bezitten, trachten het verlies derzelve te voorkomen door met haar te trouwen, dan wel aan aanverwanten uit te huwelijken.

Met de adat, die der bruid van eenigen rang voorschrijft, om minstens ééne slavin mede ten huwelijk te brengen, wordt getransigeerd door de uitbetaling van eene som gelds aan den bruidegom, voldoende om de djoedjoer van een meisje uit den geringen stand te voldoen.

In de kuststreken is de adat lambang geheel verdwenen, en in de eigenlijk Lampongsche landen wordt die hoe langer hoe minder toegepast.

In de streken langs de Lampongbaai, behoorende tot de ommelanden van Telok Betong, is zelfs de herinnering aan slavernij reeds verloren gegaan.

In de afdeeling IV Marga's zijn afstammelingen van slaven, zelfs gewezen slaven, aan te wijzen, doch het zou zeer moeijelijk zijn personen te vinden, die nog regten op hen zouden kunnen doen gelden, of althans zulks durven doen.

De kontroleur aldaar schrijft daaromtrent:

„Ik kan dan ook in gemoede verklaren, dat in de IV Mar-

„ga's de slavernij niet meer bestaat, dat er van de vroegere „slaven weinig meer zijn overgebleven, en dat de enkele, die nog „kunnen worden aangewezen, niet meer als zoodanig worden be„schouwd, en niemand meer aanspraak op hun persoon maakt."

In de afdeeling Semangka hebben de hoofden eene schriftelijke verklaring afgegeven, dat de slavernij (en het pandelingschap) daar sedert 1859 opgehouden heeft te bestaan, omdat destijds door het bestuur aldaar, toen vertegenwoordigd door den kommandant van de versterking te Tandjongan, verboden werd slaven (of pandelingen) te houden, en verder gelast werd om de aanwezige slaven (en pandelingen) onmiddelijk in vrijheid te stellen, aan welken last door ieder zonder uitzondering voldaan werd, toen het hoofd van Beloeh (wegens het houden van pandelingen), nadat dat verbod was uitgevaardigd, uit zijne betrekking werd ontslagen.

In de afdeeling Sepoetih is hetzelfde verbod tegen het houden van slaven gedaan door den toenmaligen gezaghebber aldaar, kapitein Du Bois. Vele slavenhouders hebben zich daaraan onderworpen, anderen hebben hunne slaven wel vrijgegeven, doch hen overgehaald om zich als hunne broeders en zusters te beschouwen, waardoor zij, volgens de adat, niet geheel voor hen verloren waren en hun eenige diensten bleven bewijzen. Slechts enkelen hebben zich niet aan het verbod gestoord en hunne slaven behouden.

In 1859 werd weder den hoofden aangezegd, dat zij streng hadden toe te zien, dat niemand, wie ook, slaven hield, en dit had ten gevolge, dat de enkelen, die zulks nog deden, ze mede vrijstelden, terwijl sommigen dezer zich op de beschrevene wijze van hunne diensten bleven verzekeren.

Slechts één dier slavenhouders, zekere Doeloe Batin, inwoner van Kapajongan, heeft zich voortdurend niet aan dat verbod gestoord. Toen zulks in 1876 bij gelegenheid dat zijn slaaf Tali een moord pleegde, ontdekt werd, werd hij door den proatinraad wegens het houden van slaven veroordeeld tot dwangarbeid buiten den ketting gedurende één jaar.

Nu ook zijne slaven vrijverklaard zijn, zijn in deze afdeeling, voor zoo ver bekend, gene onvrijen meer. Wel zijn nog een viertal gewezen slaven, wier diensten hunne vroegere meesters zich bij hunne vrijlating hadden voorbehouden, opgespoord, doch zij zelve, ter zake gehoord, verklaren, en is daarvan ten overstaan van den kontroleur een geschrift opgemaakt, dat zij geen slaven en reeds lang vrij zijn.

Twee der voornaamste hoofden van het landschap Sangkai, waar de adat nog vrij zuiver wordt in acht genomen, hebben almede schriftelijk verklaard, dat sedert het verbod van kapitein Du Bois ten hunnent geen slaven meer zijn, zijnde die personen reeds door hunne ouders in de familie opgenomen.

In de afdeeling Sekampong en de bovenstreken der afdeeling Tetok Betong, bestaat dezelfde toestand als in Sepoetih.

In de afdeeling Toelang Bawang is wel gehoor gegeven aan het bedoelde verbod, doch schijnt men zich daar het meest daaraan hebben trachten te onttrekken, althans heeft daar de slavernij het langst bestaan. Dat die nog bestaat, wordt ook aldaar ten sterkste door de hoofden ontkend. De kontroleur echter beweert, dat er hier en daar nog wel zijn, ofschoon weinig in getal. Echter is dit dan toch altijd in het geheim, en zullen die weinige, die voorbeelden te over hebben, kunnen zien, dat zij slechts zóó lang in dien toestand behoeven te verkeeren als zij zelf willen, wel spoedig verdwijnen.

Vooral in de bovenstreken dezer afdeeling, in Boemi Agong, waar de adat nog het zuiverst, nog meer dan in Soengkai, wordt bewaard, worden verscheidene personen van slaven afkomst gevonden, die wel vrij, doch nog eenigszins dienstpligtig zijn aan nakomelingen der meesters hunner voorouders, dezelfde als hiervoren genoemd, die als leden der familie zijn aangemerkt, toen hunne vrijverklaring door het verbod van het Europeesch gezag niet kon worden nagelaten. Zij wonen òf bij de vroegere meesters in, òf bewonen hunne oemboels (vestigingen bui-

ten de kampongs ten behoeve van veldarbeid, veeteelt, inzameling van boschproducten, enz.)

Eenige dezer vroegere meesters zijn door den kontroleur ondervraagd. Zij gaven eerst ontwijkende antwoorden, doch erkenden eindelijk, dat die personen van slavenafkomst hen bij het aanleggen van rijstvelden, het bouwen of repareren van woningen hielpen, en dat zij ook na den oogst een weinig padi van de ladangs dier lieden kregen, dat echter alles vrijwillig zonder dwang geschiedde, voorts, dat ze door hen beschouwd werden als familieleden.

Op de vraag of die lieden werkelijk vrij zijn, gaven een paar hunner na zich eenigen tijd bedacht te hebben, en nadat die vraag herhaald was, een bevestigend antwoord; een paar anderen zeiden, dat die personen wel is waar niet meer hunne slaven zijn, maar nog altijd hunne „orang" (dienstbaren, of minderen), waarom zij vermeenden hun nog te mogen bevelen, vooral daar zij bij mislukking van den oogst, of wanneer een dier lieden de djoedjoer voor zijne bruid niet kan betalen, hun geldelijke of andere hulp verleenen.

Deze toestand is wel geen slavernij meer, doch een overblijfsel er van. Dezelve wordt in het leven gehouden door de dienstpligtigen zelve, door vadsigheid en gebrek aan energie. Zooals reeds gezegd is, weten zij zeer goed, dat het slechts aan hen staat om zich aan alle ondergeschiktheid aan de afstammelingen der vroegere meesters te onttrekken. Maar zij getroosten zich die gaarne, omdat zij dan altijd bij dezen steun vinden in een toestand, waaruit zij zich door arbeidzaamheid zouden kunnen redden, maar waartoe zij te indolent zijn. Liever staan zij voortdurend bij hen in het krijt, en onderwerpen zich aan de van hen gevergd wordende schattingen in geldswaarde of arbeid.

Dat het zoogenaamde tot broeder of zuster nemen dezer lieden door de vroegere meesters of hunne nakomelingen niet in te ruimen zin moet worden opgevat — dat daardoor niet alle dienstbaarheid ophoudt, blijkt reeds uit het vorenstaande, en wordt

nog bevestigd door het door den kontroleur van Toelang Bawang berigte feit, dat nog in het laatst van 1876 drie mannen behoorende tot deze categorie van dienstbaren met het hoofd hunner kampong bij hem kwamen om kennis te geven, dat zij met vrouwen en kinderen van hun meester de vrijheid gekregen hadden. Dus waren zij vóór dien tijd niet volkomen vrij, hoewel in de familie opgenomen.

Eigenlijke slavernij bestaat dus in de Lampongs niet meer, want mogt ook hier en daar nog een slaaf of slavin schuilen, de meester zal, zooals reeds gezegd is, zich uit vrees voor straf niet als zoodanig bekend stellen. Sporen van slavernij worden nog bijna overal aangetroffen, doch niet ten volle en overal erkend.

Het hierbedoelde verbod op het houden van slaven gold ook voor het pandelingschap, met uitzondering van de IV Marga's.

Omtrent hetgeen gedaan is om deze instelling aldaar te regelen en daarna te doen ophouden, heeft het archief eenige inlichting. De eerste regeling had plaats in 1858 op den voet van Staatsblad 1822 no. 10. Tengevolge daarvan moesten alle pandelingen worden geregistreerd; werden degene, die voor schulden van anderen in pand werden gehouden, als kinderen en verdere afstammelingen van pandelingen, onmiddelijk in vrijheid gesteld, en de wijze van afbetaling en aflossing der schuld geregeld.

Na de afkondiging van de regeling door de Regering bij Staatsblad 1859 no. 43 werd den gezaghebbenden ambtenaar aldaar en ook die elders, door het hoofd van gewestelijke bestuur aanbevolen om de bevolking te overreden tot geleidelijke, zoo mogelijk geheele afschaffing. Ten gevolge der bemoeijingen van die ambtenaren, van welken aard dan ook, hetzij verbod hetzij overreding, hield het pandelingschap op te bestaan.

Zooals reeds gezegd, heeft het pandelingschap opgehouden te bestaan, en stellen de proatinraden het houden van pandelingen strafbaar.

Dat niet somtijds iemand op slinksche wijze in bedekte pandelingschap wordt gehouden, wie zal dit tegenspreken, dit zal wel overal nog plaats vinden. Doch wanneer men nagaat hoeveel en welke schuldzaken door de verschillende proatinraden worden uitgewezen, — dat het bij den geringen Lamponger gewoonte is geworden om zich bij de geringste zaken of moeijelijkheden tot het Europeesch bestuur te wenden, — dat het verbod om pandelingen te nemen reeds lang als adat is aangenomen, dan kunnen deze misbruiken niet vele zijn, ten minste moeijelijk voor het bestuur verborgen blijven.

Het eensluidend berigt van de besturende ambtenaren omtrent het pandelingschap is, dat het, in welken vorm ook, sedert 1860 niet meer bestaat als erkende instelling, en dat overtreding van het verbod zelden voorkomt en door de proatinraden gestraft wordt.

Zelfs wat men daarvan mogt willen zien in de wijze van huwen volgens de adat soembai is verdwenen. Nadat de verpligting om bij huwelijken djoedjoer te betalen heeft opgehouden te bestaan, en zulks een vrijwillige daad is geworden, waartoe niemand geregtelijk kon worden gedwongen, heeft deze adat veel van haar kracht verloren.

De eerste wijze, *ngiring beli*, is dientengevolge in het geheel niet meer in gebruik.

De tweede, *ngissik*, is eene vrijwillige overeenkomst geworden, die door beide partijen zonder bezwarende bepalingen kon worden opgezegd.

De laatste vorm, *tjamboer soembai*, is nog het meest in zwang gebleven. Wanneer men deze wijze echter van naderbij beschouwt, dan bemerkt men dat die niets van pandelingschap heeft. De jong getrouwde man wordt door zijn schoonvader als zoon aangenomen, en deelt in al de voorregten, welke de eigen wettige kinderen genieten, met de restrictie echter, dat hij bij hem blijft inwonen, iets waartoe de kinderen niet kunnen worden gedwongen. Wordt van zijn kant deze verbindtenis verbroken, dan wordt ook de adoptie nietig ver-

klaard, en kan hij geen regten doen gelden op eenig gedeelte van de bezittingen zijns schoonvaders, al mogt hij hebben bijgedragen tot de verkrijging daarvan. Het is eene onterving, die bij eigen en echte kinderen niet kan plaats hebben.

Verbreekt hij de verbindtenis niet, dan deelt hij na den dood van zijn schoonvader in de nalatenschap van dezen gelijk met diens eigen kinderen. Dit gaat zelfs zóó ver, dat, mogt hij gehuwd zijn met de oudste der kinderen, wien een grooter aandeel toekomt dan den jongeren, dat op hem overgaat, al is zijne vrouw ook vóór haar vader gestorven.

Hij treedt geheel in hare plaats. Om zijne regten niet te verliezen, mag hij zelfs, wanneer zijne vrouw dood is, de familie niet verlaten, maar wordt door zijn schoonvader voor hem eene andere vrouw gezocht, die de plaats der gestorvene inneemt. Neemt hij, bij verlating van het huis, vrouw en kinderen mede, dan wordt niet meer voor elk van hen eene vergoedingssom gerekend. Dit vloeit voor uit de afschaffing der gedwongen *djoedjoer*. Elke schijn van pandelingschap is daardoor ook hierbij verdwenen.

Thans blijft nog te schetsen de toestand, waarin de gewezen slaaf alhier verkeert. In het dagelijksch leven is in geen enkel opzigt verschil te bemerken tusschen hem en den vrijen man. Hij is in het oog van iedereen, zelfs van zijn gewezen meester, een persoon en geen zaak meer. Hij heeft zijne eigendommen en bezittingen, de algeheele beschikking over zijn tijd, alle vruchten van zijn arbeid behooren hem toe, hij rijdt paard, kleedt en wapent zich naar eigen goeddunken, niemand zal het wagen hem te beletten zelfs zijden en lakensche kleederen te dragen, zich prachtige wapenen, gouden of zilveren en andere versierselen aan te schaffen en die te dragen. Hij maakt daar ook gebruik van; hij weet dat niemand hem die zal ontnemen. Hij gevoelt zich even vrij en veilig als ieder ander. Hij gaat gemeenzaam om met zijn gewezen meester, en draagt even als deze een pajong boven het hoofd.

Zijn regtstoestand is als van iederen van geboorte vrijen

Lamponger; hij kan even goed als deze als getuige optreden; bij het plegen van misdrijf wordt hij met dezelfde straffen gestraft als deze en misdaden jegens hem begaan, worden niet minder gestraft dan die jegens vrijen. In één woord, hij geniet in het dagelijksch leven in alle opzigten de vrijheid in den volsten zin van het woord, staat voor de wet gelijk met iedereen, deelt in de algemeene regten en voorregten, zoo ook in alle lasten; bij heerendiensten komt hij nevens zijn gewezen meester daarvoor uit, presteert hij die al eens voor dezen, dan is het geheel vrijwillig en tegen ruime soms zeer hooge belooning.

Men kan ook niet zeggen, dat hij zedelijk nog op een lager standpunt staat dan zijn meester. De hierbedoelde toestand heeft al zoo lang bestaan, dat ook ten deze alle verschil is uitgewischt. Voor hem hatelijke toespelingen op zijne minderheid als mensch bij feesten hebben niet meer plaats. (*)

Men denke nu evenwel niet dat in niets voor hem de herinnering aan zijn dienstbaren staat is overgebleven. Dit is, vooral bij den Lamponger, eene onmogelijkheid. Hij is buitengesloten van het mènari bij de feesten van anderen, en kan zelf geen feest geven van beteekenis, althans geen vrije Lamponger van eenigen stand zou daaraan deelnemen. Hij is wel vrij, maar bij die vrijwording hebben de volgens de adat noodige formaliteiten niet plaats gehad; hij staat dus nog beneden de minste klasse, de „orang ketjil"; hij kan geen pangkat bekomen; hij behoeft wel niet meer bepaald met een slavenkind te trouwen, en doet zulks reeds veel

(*). In Boemi Agong heeft het gebruik bestaan, dat wanneer iemand, die de pepadon marga (den hoogsten Lampongsche rang) bezat, bij eene of andere feestelijke gelegenheid eene soort van krijgsdans gewapend met lans, kris of zwaard, moet uitvoeren, dwars voor hem een slaaf voorover op den grond ging liggen, die door den meester al dansende, van tijd tot tijd met de teenen werd aangeraakt. Dit werd genaamd: *mênigêl di oengoh djelma*, op een mensch dansen. Men verzekert mij dat dit niet meer plaats vindt. Ook het ook elders geheerscht hebbende gebruik dat bij feesten dansende meisjes van rang haar aanzien verhoogden door jonge slavinnen een open geslagen witte, geele of roode pajong boven hare hoofden te doen houden, dan wel de uiteinden harer slendangs te doen vasthouden, bestaat niet meer.

met de dochter van een orang ketjil, doch nog niet met die van een Lamponger, die reeds eene pangkat bezit.

Dit alles beteekent al heel weinig. Reeds sedert zoo vele jaren wordt het geven van groote feesten tegengegaan, omdat die de ruine zijn van de aanleggers daarvan. Het geschiedt door het aantal der door hen te slachten karbouwen te beperken, waartoe zij vergunning aan den besturenden ambtenaar moeten vragen, een maatregel waaraan het behoud van den al niet te grooten veestapel is te danken. Die groote feesten zijn dus zeldzaam, en het verstoken zijn van het regt om te mogen ménari, deelt hij met zoo velen, dat hij daarvan wel geene wat beduidende grief kan maken. Even als hij nu reeds trouwt met eene dochter van een orang ketjil, een vrijman, zullen daarvoor met den tijd ook wel hoogere klassen worden opengesteld. De tijd, geholpen door beschavenden invloed van allerlei aard, doet alle adats langzamerhand verdwijnen, en dus ook deze.

In den minst gunstigen toestand verkeert nog altijd de lambang. Doch haar aantal is, het is hiervoren reeds gezegd, om allerlei redenen sterk aan het afnemen. Ook deze klasse van eigenlijk onvrije, maar niet zoozeer als slavinnen beschouwd wordende lieden, zal spoedig verdwijnen. Hare weinige kinderen reeds genieten thans alle vrijheid en de moeders zullen weldra zijn uitgestorven.

HET
RIJK PELALAWAN, [1]

DOOR

J. FAES.

GRONDGEBIED.

Het grondgebied van Pelalawan beslaat het stroomgebied der Kampar van af hare monding tot aan de Kampar-kiri, en dat der Kampar-kanan tot aan Tandjong si Baras Baras benevens eenige voor de monding der Kampar gelegen eilandjes.

De grenzen worden volgens de opgave van den vorst en de rijksgrooten bepaald, als volgt:
ten westen door Ranau Ranau Bokoeak nabij Goenoeng Sailan;
ten noordoosten door Tandjong si Baras Baras nabij Teratak-Boeloeh; ten noorden door Soengei Danai (Siak); ten zuidoosten door Soengei Danai, en ten zuiden door si Bakal Berkoeak (Indragiri).

Tot het rijk worden door hen nog gerekend de vóór de monding der Kampar gelegen eilanden Serapong, Topang, Penjaleian, Laboe, Poeloe Pandjang, Poeloe Sikaloeang, Poeloe Keladi en Poeloe Toggo, waarvan Serapong en Penjaleian de

---

[1] Tot dus ver in officieele stukken verkeerdelijk Poeloe-Lawan genoemd. De schrijfwijze in het Maleisch is: فللاون *pelalawan* van لالو *lalau*; ملالو *melalau*, verhinderen, belemmeren; *pelalawan*, dwarsboeming, verhindering; (ook stapelplaats), omdat de schepen niet verder mogen gaan (zie von de Wall Mal.-Holl. woordenboek, deel II pag. 428) *Red.*

belangrijkste zijn. Volgens den sultan van Siak evenwel behooren alleen deze twee eilanden tot Pelalawan en is er uit een nader onderzoek reeds ten aanzien van Tolang gebleken, dat dit werkelijk het geval is.

Van af hare monding tot aan de kampong Pelalawan zijn de oevers der Kampar begroeid met nipapalmen en is het land bedekt met zware bosschen en zoo goed als onbewoond.

Pelalawan, de eerste en tevens de eenige kampong van eenige beteekenis, ligt aan de samenvloeiing van de rivier van dien naam met de Kampar. Zij bestaat uit een 90 tal woningen, telt ongeveer 1100 inwoners en is de verblijfplaats van den vorst en de rijksgrooten den Datoe Kampar, den Datoe Laksamana en den Datoe Bandar.

De plaats maakt op den bezoeker geen gunstigen indruk. De woningen bestaan gedeeltelijk uit raketten [1], gedeeltelijk zijn ze langs de oevers der rivier op palen boven het water gebouwd, terwijl slechts het achterhuis door een van boomstammen vervaardigde brug met den vasten wal verbonden is. Zij zien er allen vervallen uit, ofschoon enkele en wel die van sommige vorstentelgen zeer groot zijn en de blijken dragen, dat vroegere bewoners niet van welvaart ontbloot waren, daar men in vele er van boven de deuren en vensters goed vervaardigd snijwerk aantreft en het geraamte van deze woningen van zeer deugdzaam, net afgewerkt houtwerk is samengesteld.

De woningen van den vorst, bestaande uit een raket aan den linkeroever van de Pelalawan even boven hare vereeniging met de Kampar en een huis op den tegenovergestelden oever, vlak bij die vereeniging op palen gebouwd, onderscheidt zich in niets van die der overige kampongbewoners en zijn zelfs nog eenvoudiger dan de huizen van sommige vorstentelgen.

Achter de woningen van de kampong Pelalawan begint onmiddelijk zwaar bosch en in de nabijheid ziet men nergens vruchtboomen, tuinen of velden. Zelfs de klapperboom, die

---

(1) Woningen op vlotten gebouwd.

een Maleisch dorp steeds van verre doet kennen en zooveel tot het vrolijk aanzien daarvan bijdraagt, ontbreekt hier geheel. Dit moet daaraan worden toegeschreven, dat het geheele terrein achter de kampong aan overstroomingen blootgesteld is, waartegen jonge aanplantingen niet bestand zijn.

Hooger op de Kampar ligt Tandjong Moersaka, alwaar de Kampar-kiri, die door het landschap Kwantan stroomt, zich met de uit de Padangsche bovenlanden komende Kampar-kanan vereenigt.

Vier dagen roeiens boven Tandjong Moersaka ligt aan den linkeroever van de Kampar-kanan op Siaksch grondgebied de kampong Teratak-Boeloeh. Hier naderen de Siak en Kampar elkander het dichtst, en is de afstand tusschen genoemde kampong en Pakan-Baroe aan de Siak-rivier slechts zes à acht uren loopens.

Over het algemeen is het land laag en moerassig. Hier en daar treft men echter hooge oevers aan. Van het binnenland van Pelalawan is niet veel bekend. Alleen wordt beweerd dat sommige streken en vooral die langs de Batang-Nila rijk aan tin zijn.

Volgens mededeeling van hoofden en bevolking worden er vele plaatsen gevonden, waar de bodem zeer vruchtbaar is en heeft de landbouw in vroegere jaren daar een vrij grooten trap van ontwikkeling bereikt. Ten gevolge van wanbestuur en afpersingen der vorsten en hunne afstammelingen had er gaandeweg een groot volksverloop plaats en is de landbouw voor het grootste gedeelte te niet gegaan.

Naar de opgave van den sultan van Siak en den vorst van Pelalawan bestaat er tusschen die beide rijken eene verhooging van het terrein, die de natuurlijke grens tusschen die staten vormt.

De kust van Pelalawan is overal laag en moerassig.

Wat de Kampar betreft, deze is voor den af- of opvoer van goederen en dus als handelsweg, op verre na niet zoo geschikt als de Siak. Het binnenkomen van eerstgenoemde is ten gevolge van de zich daar voordoende vloedgolf, door de

inlanders *benó* genoemd, zelfs voor gewone inlandsche vaartuigen niet zonder gevaar en moet men daarbij steeds van een loods gebruik maken, vooral omdat vóór de monding, ter geheele breedte daarvan, eene zandbank ligt, welke slechts een smalle en kronkelende geul heeft, die bij den laagsten waterstand slechts eene diepte van 4 voet heeft. In gewone tijden rijst het water daar bij vloed plotseling ruim 12 voet en bij springtij soms ruim 20 voet. Het water dringt dan met ontzettend geweld de monding der rivier binnen en de vloedgolf heeft zulk een kracht, dat zij tot even voorbij Pelalawan, een afstand, van af de monding, van 95 Javasche palen, waargenomen wordt. Om zich een denkbeeld van de kracht te geven, waarmede de vloedgolf de rivier binnendringt, wordt hier aangeteekend, dat men te Pelalawan het opkomen van den vloed gedurende springtij reeds lang te voren hoort door een geraas geheel gelijk aan het ratelen van den donder op grooten afstand.

Vóór de monding der Kampar bevindt zich een groote baai, waarin zich een eilandje, Poeloe Moeda geheeten, gevormd heeft.

Door de straten, welke de verschillende eilanden, vóór die baai gelegen, van elkander scheiden, loopt steeds een sterke stroom, die bij vloed de baai binnendringt en als het ware de rivier ingeperst wordt, terwijl de geregelde loop van het water wordt belemmerd door de vlak vóór de rivier liggende zandbank. Eenmaal die zandbank voorbij, komt men in dieper water en peilt men bij laag water nog eene diepte van 2 vadem.

Halverwege tusschen de monding en Pelalawan vindt men eene kampong, genaamd Tanah-Niboeng, waar de rivier dieper begint te worden. Bij laag water peilt men tot aan Pelalawan gemiddel 4 vadem, welke diepte die rivier hooger op tot voorbij Teratak-Boeloeh behoudt.

Van af de monding tot aan Pelalawan loopen verschillende kreekjes in de Kampar uit, allen van weinig belang en alleen met zeer kleine prauwtjes te bevaren.

De Pelalawan heeft hare uitwatering aan den linkeroever van

de Kampar en ofschoon bij die vereeniging eene diepte hebbende van 4 vadem, is ze voor groote prauwen slechts over een kleinen afstand bevaarbaar, daar de diepte voorbij de kampong Pelalawan dadelijk begint af te nemen.

Het water van de Kampar tot aan Pelalawan en ook dat van laatstgenoemde is lichtbruin gekleurd, zonder smaak en zeer goed voor drinkwater.

Stroomopwaarts op ongeveer de helft van den afstand tusschen Pelalawan en de Batang-Nila begint het water een eenigszins zwarte tint aan te nemen, welke donkerder wordt naar mate men de Batang-Nila nadert. Voorbij deze rivier herneemt de Kampar hare lichtbruine kleur en wordt het water hooger op steeds helderder en kleurloozer.

Op ongeveer 20 palen van Pelalawan stort de Batang-Nila zich in de Kampar aan den rechteroever daarvan uit. Het is een vrij groote stroom, die diep landwaarts in zijn oorsprong heeft. De diepte is 4 vadem en meer, en dus voor groote prauwen bevaarbaar. Het water is zwart van kleur, doch zeer helder. De inlanders beweren, dat die kleur veroorzaakt wordt door een afzetting van tin, aan welk metaal het terrein, waardoor de rivier loopt, zeer rijk moet zijn.

Verder valt nog in de Kampar aan den linkeroever daarvan, de Soengei Langgam, in welker nabijheid zich eene kampong van dien naam bevindt, terwijl iets hooger de Kampar-kiri en de Kampar-kanan zich vereenigen en te zamen de Kampar vormen. Laatstgenoemde rivier stroomt ook boven Teratak-Boeloeh door de V Kota en is de eenige handelsweg voor deze landschappen.

Tot in de V Kota behoudt de Kampar-kanan voldoenden diepgang voor groote prauwen. Ten opzichte der bevaarbaarheid wordt nog het volgende aangeteekend.

Wegens de moeielijkheid om bij laag water over de bank te komen, gaan de handelsprauwen de Kampar alleen bij springtij in- en uit. Bij het binnenkomen gaan zij kort vóór dat getij opkomt, achter Poeloe Moeda ten anker, maar lichten zoodra zij

den golfvloed hooren aankomen, het anker. Door de ligging achter het eiland loopen zij geen gevaar door dien vloed overstelpt te worden, en is eenmaal het water ook achter het eiland gerezen, dan worden zij zonder gevaar medegevoerd.

In de rivier zelve liggen hier en daar zandbanken en hebben vaartuigen dus altijd nog een loods noodig, willen zij geen gevaar loopen daarop te geraken. Komt een vaartuig op zoodanige bank terecht, dan is het reddeloos verloren, want het is een opmerkelijk feit, dat het door het zand als het ware in den grond gezogen wordt en zoodanig daarin vastraakt, dat het niet meer daaruit los te maken is.

De vaartuigen gaan in eens tot aan Tanah-Niboeng door, tot welke plaats zij door den golfstroom in één traject worden medegevoerd. Zij gaan dan bij die kampong te Laboean-Niboeng ten anker, om den volgenden dag de reis op dezelfde wijze naar Pelalawan door te zetten.

Daar de kracht van den vloedgolf natuurlijk gaandeweg vermindert, hebben prauwen soms 3 à 4 dagen noodig voor zij van Tanah-Niboeng of Laboean-Niboeng tot aan Pelalawan gekomen zijn.

Bepaalde moessons heeft men in deze streken niet; althans niet zoo streng van elkander afgescheiden als op Java. Van af November tot en met Januari waait er over het algemeen een noordwesten wind, en valt er meer regen dan in de overige maanden van het jaar, terwijl in de maanden Mei, Juni en Juli de wind uit het zuidoosten waait en het dan het droogst is.

De nachten zijn er zeer vochtig; doch in weerwil van de ongestadigheid van het klimaat schijnt het daar zeer gezond te zijn. Epidemische ziekten doen zich daar zelden voor, en niettegenstaande de weinige welvaart, die er heerscht, ziet de bevolking er over het algemeen gezond en sterk uit. Gebrekkigen treft men hoogst zeldzaam onder haar aan.

Rhinocerossen, olifanten, tijgers en wilde zwijnen worden in groote menigte aangetroffen en zijn een schrik der bevolking. Herhaaldelijk komen de tijgers zelfs geiten uit het achterhuis

der woningen, die in de kampong Pelalawan op palen langs de rivier gebouwd zijn, weghalen en het gebeurde zelfs een paar jaar geleden, dat een tijger op het dak van een der woningen sprong en na daarin een gat te hebben gemaakt, in het huis drong en een slapenden inlander wegvoerde. De wilde zwijnen zijn een plaag voor de talangbewoners, daar zij voortdurend groote schade in de aanplantingen aanrichten.

Krokodillen zijn er in groote menigte in de geheele Kamparrivier, zelfs tot voorbij de kampong Pelalawan. Zij zijn echter niet kwaadaardig, want men hoort er bijna nooit van, dat zij de inlanders in het water aanranden, ofschoon men in die kampong bijna den geheelen dag badende of zwemmende menschen en kinderen ziet.

Herten treft men in de bosschen een groot aantal aan.

Er is in het geheele land met uitzondering van een zestigtal karbouwen, welke aan den vorst toebehooren, geen rundvee, evenmin als paarden. In vroegere jaren moet er een groote veestapel van buffels geweest zijn, doch die ging tijdens het bestuur van den Tongkoe Besar Said Hamid, voorlaatsten voorganger van den tegenwoordigen vorst, geheel te niet, ten gevolge eener veeziekte, waaraan zelfs herten en wilde zwijnen in het bosch in menigte bezweken.

Honden worden slechts weinig bij de inlanders gezien, doch katten worden door hen zeer veel op nagehouden.

Wat betreft pluimgedierte heeft men er een voldoende hoeveelheid kippen, en kan men voor één dollar vijf volwassen bekomen. Ganzen heeft men daar in het geheel niet en men vindt er slechts enkele eenden, die nu en dan met handelsvaartuigen van Singapore worden aangebracht. De jacht, die de krokodillen steeds op de eenden maken, zoodra deze zich te water begeven, maakt het fokken daarvan onmogelijk.

De Kampar is zeer vischrijk, evenals de rivieren en kreeken, die daarin uitwateren. Men vangt er de visch, evenals elders, met netten en hengels.

Zooals algemeen gezegd wordt, moet het stroomgebied van

de Batang-Nila zeer rijk zijn aan tinerts. Het zoude daarom hoogst wenschelijk zijn, indien daaromtrent een zaakkundig onderzoek kon worden ingesteld.

BEVOLKING.

De sterkte der bevolking van het geheele rijk bedraagt volgens de opgave van den vorst en de rijksgrooten ongeveer zes duizend zielen.

In vroegere jaren moet het bevolkingcijfer wel driemaal zoo groot geweest zijn, doch sedert een der vorstenzonen van Siak op den troon van Pelalawan kwam, is het door de knevelarijen, waaraan de bevolking van de zijde der opvolgende vorsten en hunne afstammelingen voortdurend blootstonden, door volksverloop gaandeweg kleiner geworden. Zij woont gedeeltelijk in de weinige aanwezige kampongs en gedeeltelijk verspreid op de talangs.

Beneden de kampong Pelalawan is het land zoo goed als onbewoond. Van af de monding der Kampar tot aan die plaats telt men slechts een viertal kampongs, elk met een twintigtal bewoners, namelijk Bingei, Laboean- of Tanah-Niboeng, Poeloe Sedjoegi en Bandanasi.

De tegenwoordige bevolking wordt gezegd af te stammen van Djohor, doch tevens wordt verzekerd dat de primitieve inwoners van Menangkabouw herkomstig zijn.

Het volk heeft over het algemeen een vrij gunstig voorkomen. Zoowel mannen als vrouwen zijn goed gevormd en ziet men onder de laatsten een aantal, die niet van schoonheid ontbloot zijn. De mannen zijn van een krachtigen en gespierden lichaamsbouw; de kleur van het gelaat is lichtbruin. Zij dragen het haar kort, maar hun aangezicht is baardeloos.

Van inmenging van vreemde elementen worden bij de vorstenfamilie geene sporen bespeurd, en heeft zich het Maleische ras hier onvermengd voortgeplant.

Men behoeft slechts korten tijd in het land te hebben

doorgebracht om tot de overtuiging te komen, dat de mannelijke bevolking over het algemeen lui en vadsig en bij haar het dolce far niente het toppunt van geluk is. Treedt men een huis op welk uur van den dag ook binnen, dan is men zeker daarin personen aan te treffen, hun tijd verdrijvende met de rookwolken hunner cigaartjes blijkbaar gedachteloos na te staren, of men ziet hen uren achtereen vóór hunne woning zitten hengelen. De gemakkelijkheid, waarmede boschproducten verzameld worden en de weinige behoeften, die de inlander heeft, maakt het hem mogelijk een leven van luiheid en gemak te leiden.

Over het algemeen komt het volk in zeden en gewoonten veel overeen met dat van Siak, met deze uitzondering nogtans, dat het niet verslaafd is aan het gebruik van opium en slechts zeer weinigen, waaronder de tegenwoordige Tongkoe Besar eene eerste plaats bekleedt, van dat heulsap gebruik maken.

Buiten hunne groote gemakzucht worden bij de bevolking geene bepaalde ondeugden waargenomen. Van moord, belangrijke diefstallen of dergelijke misdrijven hoort men zeer zelden. Daarentegen zijn kleine diefstallen van vruchten en pluimvee, door vorstentelgen bij den kleinen man gepleegd, zeer menigvuldig en worden nimmer vervolgd of gestraft. Wellicht is dit ook de reden, dat deze zich niet inspant, niet zeker van zijne bezittingen zijnde.

Zoowel de vorst en zijne familieleden als de bevolking, staan op een lagen trap van intellectueele ontwikkeling. Toch is het opmerkelijk, dat de meeste inlanders bedreven zijn in het lezen en schrijven met Arabische karakters, waarin door de penghoeloe's onderricht gegeven wordt. In de kampong Pelalawan is eene school, waar een vijftigtal leerlingen van een penghoeloe onderricht ontvangen en leeren lezen uit boeken, zedekundige voorschriften uit den Koran bevattende. Doch alles wat zij daar leeren is slechts geheugenwerk en draagt weinig of niets bij om het denkvermogen te scherpen.

Van kunstzin is bij de bevolking geen spoor te vinden. In vroegere jaren schijnt men in genoemde kampong veel gedaan

te hebben aan snijwerk, dat boven de deuren en vensters van alle huizen, waarvan de bouw van voorheen dagteekent, wordt aangetroffen, maar in nieuwe huizen ziet men het nergens.

Voor zoover de bevolking langs de rivier, en niet gelijk in de kampong Pelalawan, grootendeels op raketten woont, staan hare huizen op palen, die aan den oever der rivier in den grond geheid zijn. Ook de huizen op den vasten wal zijn op hooge palen gebouwd. Zij zijn allen van dezelfde constructie. De wanden zijn vervaardigd uit den bast van den merantiboom, terwijl de vloer uit nibonglatten samengesteld en het dak met atap gedekt is.

Men vindt in de huizen, zelfs bij den vorst en zijne familie, niet anders dan het hoogst noodige huisraad.

Over het algemeen gaat de bevolking, zooals gezegd is, goed gekleed. Als hoofddeksel gebruiken de mannen een hoofddoek of een kalotje. Dit laatste wordt door de meeste vorstentelgen met breed goud galon er om gedragen. Deze maken, wanneer zij uitgaan, veel werk van hun kleeding en dragen dan zijden sarongs, die ter plaatse worden vervaardigd, en broeken van fijne stof, den rand van de pijpen met gouddraad afgezet, terwijl velen zelfs gouden knoopjes aan hunne baadjes hebben. Die kleeding dient slechts om er een oogenblik mede te pronken; want te huis komende, wordt ze dadelijk afgelegd, zorgvuldig opgeborgen en vervangen door oude versleten kleederen, die den vorstentelg het aanzien van een armen daglooner geven.

De vrouwen houden zich onledig met het weven van zijden sarongs, waarin zij zeer bedreven zijn en die zij tot vrij hooge prijzen aan personen uit de V Kota en de onafhankelijke staatjes aan de Boven-Kampar-kiri verkoopen. Sarongs met gouddraad doorweven kosten te Pelalawan tot 15 dollars.

De bevolking van Pelalawan belijdt den Mohamedaanschen godsdienst en leeft de voorschriften van den Koran ten aanzien van bidden en vasten trouw na. Toch is er in het geheele

rijk slechts één missigit, namelijk in de kampong Pelalawan. In deze kampong was in December 1879 buiten dan Datoe Kampar slechts één persoon, die naar Mekka geweest was.

Tijdens het bestuur van Tongkoe Said Hamid, die de uiterlijke vormen van den godsdienst behoorlijk waarnam, werden zij, die hunne godsdienstige plichten niet behoorlijk vervulden, met geldboeten gestraft. Deze wijze om den godsdienst dienstbaar te maken aan eigenbelang, schijnt bij de vorsten en grooten ter Oostkust van Sumatra meer in zwang te zijn. Onder anderen legt de datoe van Soenggal (Deli) aan de lieden van zijn district, die niet geregeld de missigit bezoeken, boeten op, die ten zijn voordeele komen.

Veelwijverij is alleen bij den vorst en de vorstentelgen in zwang, maar de kleine man heeft slechts ééne vrouw, die in het dagelijksch leven eene door den man meer gewaardeerde positie inneemt dan zulks in den regel bij inlandsche volken het geval is.

Er doen zich zelden echtscheidingen voor en zoo dit een enkele maal plaats vindt, volgen al de kinderen de moeder. Het *semindo* of vrije huwelijk is hier algemeen in zwang, waarbij de eigen keuze of toestemming van partijen een vereischte is. Daaraan moet het dan ook worden toegeschreven, dat de echtscheidingen zoo zeldzaam zijn.

Zoodra een jongeling den mannelijken leeftijd heeft bereikt, kiest hij zich eene vrouw en ziet men zeldzaam een volwassen persoon in ongehuwden staat. Deze omstandigheid zoude het natuurlijk gevolg moeten hebben, dat de bevolking steeds toenam, vooral daar het aantal kinderen in ieder huisgezin nog al groot en de sterfte zeer gering is. En toch gaat ze steeds in getal achteruit, hetgeen moet worden toegeschreven aan het voortdurend verhuizen van huisgezinnen naar de streken van de Boven-Kampar, ten gevolge van afpersingen van den vorst en zijne talrijke familieleden.

Men heeft in dit landschap drie standen, n. l. die der vorstelijke familie en afstammelingen daarvan (*anak radja*); de

kleine man (*orang banjak*), en de slaven en pandelingen, welke beide laatsten als tot één stand behoorende worden aangemerkt. Den zoogenaamden middelstand treft men in er niet aan.

De tot Pelalawan behoorende eilanden worden in eigendom door den vorst bezeten. Opmerkelijk is het, dat niet slechts hij maar ook al de rijksgrooten verklaren, dat hij de volstrekte beschikking daarover heeft en ze zelfs aan anderen in eigendom mag afstaan. Voor het overige heeft de vorst geen ander recht op den grond, dan dat van belastingheffing op de productie en op de voortbrengselen der bosschen.

De talangs of districten, waaronder alleen de voor cultures gebruikte gronden gerekend worden, zijn het individueel eigendom der bezitters.

Niemand is evenwel zeker van zijn eigendom. Heeft de vorst dan wel zijne familieleden geld noodig, of heeft een of ander bezitting van een onderdaan hunne begeerlijkheid opgewekt, dan staat deze bloot, dat hem onder een gezocht voorwendsel hooge boeten worden opgelegd, die zelfs in geen de minste verhouding staan tot de hem ten laste gelegde, meestal onbewezen feiten, en wordt hij zoolang gekweld tot de vorst of zijne familieleden in het bezit zijn van hetgeen zij verlangen.

Slavernij en pandelingschap zijn in dit landschap in vollen bloei. Het aantal slaven (*boedak*) wordt geschat op een tiende gedeelte der bevolking. Zij worden gebezigd voor het verrichten van huiswerk en het bebouwen van het land, en over hen heeft de meester de volle beschikking behalve over de *boedak poesaka*, die door erfopvolging in de familie blijven en niet mogen vervreemd worden.

De gewone slaven worden verkregen door koop of ruil. Of de ten koop aangebodene werkelijk in staat van slavernij verkeert, wordt, wanneer hij van elders wordt aangebracht, niet onderzocht, en kan men dus wel aannemen, dat velen hunner op onwettige wijze in slavernij zijn geraakt. Bij het op 4 Februari 1879 met den Tongkoe Besar gesloten traktaat,

zijn bepalingen opgenomen, om tegen dergelijke handelingen te waken.

Een ander groot deel der bevolking verkeert in staat van pandelingschap, welke eene vermomde slavernij is. Het werk, dat de pandelingen verrichten, verschilt niet van dat der slaven. Voor dien arbeid worden hun voeding en kleeding verstrekt, terwijl bepaald is hoeveel maandelijks op hunne schuld wordt afgeschreven. Daar echter over die schuld hooge renten worden berekend, die meestal evenveel en dikwerf meer bedragen dan de maandelijks afgeschrevene som, blijft de schuld in den regel even groot of vermeerdert ze voortdurend.

Bij overlijden der ouders de schuld op de kinderen overgaande en deze in hunne plaats pandelingen moetende worden, is de staat van pandelingschap nog erger dan die van slavernij, want de slaaf kan zich altijd vrijkoopen tegen de navolgende aan den meester uit te keeren losprijzen, als:
$ 60 voor een slavin boven de 15 jaren oud;
$ 40 voor een slaaf boven de 15 jaren oud;
voor slaven en slavinnen beneden de 15 jaren de helft.

De bevolking vindt haar bestaan in den landbouw, de inzameling van boschproducten, het vervaardigen van zijden kains, en de vischvangst.

Het voornaamste voedingsmiddel is de djagong, welke in vrij groote hoeveelheid aangekweekt wordt. Hoezeer de grond daarvoor bijzonder geschikt is, wordt er slechts weinig rijst geteeld, niet omdat de inlander meer van djagong dan van rijst houdt, maar alleen omdat de rijstcultuur voor hem met meer moeite gepaard gaat. De uitoefening van den landbouw geschiedt op de meest primitieve wijze. Nadat het op het te beplanten veld staand gewas is verbrand, wordt de grond een weinig met de patjol omgewerkt en vervolgens daarop geplant.

De inzameling van boschproducten is de voornaamste bron van inkomsten.

Van zijden kains is een zeer groote aftrek naar de V Kota en de hooger op gelegen staatjes; de vervaardiging er van ge-

schiedt uitsluitend door de vrouwen en levert, naar beweerd wordt, eene ruime bron van inkomsten op.

Ook geeft de vischvangst in de rivier Kampar aan sommigen een redelijk bestaan.

Een veestapel bestaat in Pelalawan niet. Het aantal karbouwen bedraagt, volgens opgave van den vorst zelven, in het geheele rijk slechts 40, waarvan de helft aan den vorst en de wederhelft aan eenige leden der vorstelijke familie behoort. In vroegere jaren moet het aantal karbouwen aanzienlijk geweest zijn, doch eene besmettelijke ziekte, waaraan zelfs tijgers en olifanten in het bosch bezweken, heeft den geheelen veestapel vernietigd, terwijl geene andere buffels meer van elders zijn aangevoerd. Ander rundvee is er niet. Alleen treft men er een groot aantal geiten aan, die bij feestelijke gelegenheden geslacht worden.

Ofschoon de bosschen rijk aan wild zijn, wordt van de jacht bijna geen werk gemaakt en gebeurt het slechts een enkele maal, dat men zich de moeite geeft om door strikken een hert te vangen, in weerwil dat dit wild veel schade aan het ladanggewas toebrengt.

Buiten den verkoop van boschproducten bestaat er geen ander handel dan de transito-handel uit de V Kota en de staatjes aan de Kampar-kiri. Van daar worden koffie, tabak en boschproducten naar Singapore uitgevoerd. De handelaren uit die streken brengen hunne waar met kleine prauwen naar Pelalawan. Het verhuren van grootere prauwen of tongkangs, om die handelsgoederen verder naar Singapore te brengen, is een monopolie van den Datoe Kampar. Voor de reis heen en terug moet voor elke tongkang $ 25 tot $ 30 worden betaald.

Sedert er een geregelde stoomvaart tusschen Pakan-Baroe en Malaka-Singapore is tot stand gekomen, nemen vele handelaren uit de V Kota hun weg over Teratak-Boeloeh en Pakan-Baroe langs de Siak-rivier en is daardoor de in- en uitvoer langs de Kampar beduidend verminderd.

Buiten de opgegeven middelen van bestaan, treft men hier geene andere bronnen van welvaart voor de bevolking aan. Wegen en marktplaatsen ziet men nergens in het rijk. Slechts worden er enkele moeielijk te begane voetpaden naar de verschillende ladangs gevonden.

BESTUUR.

Bij de optreding van Tongkoe Said Drachman als vorst van Pelalawan werd het bestuur samengesteld uit den vorst en twee rijksgrooten, n. l. den Maharadja Lela Poetra en den Datoe Bandar, de laatste destijds djoeroetoelis genoemd. De handelaren stonden onder een Nachoda besar, die ook over hen rechtspraak uitoefende. Deze laatste betrekking sedert ingetrokken zijnde, bestaat het rijksbestuur thans uit den Vorst en vier rijksgrooten, n. l. den Maharadja Lela Poetra, den Datoe Bandar, den Datoe Laksamana en den Datoe Kampar.

Het land is verdeeld in talangs, waarvan de inkomsten door den vorst worden genoten of welke in apanage aan de vorstentelgen zijn afgestaan.

Die talangs ten bedrage van elf zijn de volgende:

Langgam,

Koerintji,

Bokol-bokol,

Telajap.

De inkomsten dezer vier talangs worden door den vorst zelven genoten.

Karoematan,

Pandoek,

Deze beide talangs zijn in apanage afgestaan aan den oudsten zoon van den vorst, genaamd Tongkoe Sentoel.

Boenoet, in apanage afgestaan aan een der vorstentelgen, genaamd Tongkoe Tjoe.

Pangoeratan,

Napoeh,

Batang-Nila,
alle drie in apanage afgestaan aan Tongkoe Kelana, zoon van Tongkoe Djafar, vierde vorst van Pelalawan.

Mamahan,
in apanage bezeten door Engkoe Radja of den Maharadja Lela Poetra.

Daar er van de inkomsten van het rijk niets voor werken van algemeen nut wordt afgezonderd en er geene beambten zijn, die bezoldigd worden, bestaat er ook geen finantiëel beheer.

De bestaande belastingen kunnen, al naar de wijze van inning, verdeeld worden in verpachte en niet verpachte middelen.

De verpachte belastingen zijn: de pacht van het recht tot den verkoop van opium in het klein in het rijk en daarbij behoorende eilanden en de pacht op het bedrijf van houtzager op die eilanden, welke beide pachten geheel ten voordeele van den vorst komen.

De niet verpachte middelen zijn:

a. de in- en uitvoerrechten, die gedeeltelijk in geld, gedeeltelijk in natura worden geheven. Het invoerrecht in geld betaald, komt geheel ten voordeele van den vorst. Het uitvoerrecht in geld geheven, moet volgens de landsinstellingen ten voordeele van den vorst en zijne rijksgrooten komen. Omtrent de verdeeling bestaat geen vaste maatstaf, doch geschiedt dat naar onderling gevonden. Van dezen ongeregelden staat van zaken hebben de drie laatste vorsten gebruik gemaakt, om in het geheel geene uitkeering meer van de uitvoerrechten aan de rijksgrooten te doen. Hetzelfde is het geval ten aanzien van de heffing van de in- en uitvoerrechten in natura.

b. Haven- en ankeragegelden, welke tot een bedrag van $ 1 van elk vertrekkend vaartuig geheven onder den schrijver van den vorst en de mata-mata's (recherche-oppassers) verdeeld worden.

c. Belasting op de zeepassen.

Voor iederen uitgereikten zeepas wordt aan den Datoe Bandar *f* 1 betaald.

d. Weeggelden, die betaald worden voor het constateeren van het gewicht der in- en uitgevoerde handelsgoederen.

e. Doorvoerrecht op de opium, hetwelk tot een bedrag van $ 44 per kist van 40 bollen opium betaald wordt.

f. Maatgeld op het zout.

Voor het nameten van het zout wordt, buiten het verschuldigde invoerrecht, $ 1 per kojang betaald.

De sub § *d*, *e* en *f* vermelde belastingen komen geheel ten voordeele van den vorst.

g. Belasting op den doortocht van vreemdelingen.

Van ieder vreemdeling, die door het rijk trekt, wordt geheven een doortochtrecht van $ 3, hetwelk volgens eene vroeger door den tegenwoordigen vorst gemaakte regeling zoude worden verdeeld tusschen den Datoe Kampar en den Datoe Laksamana, doch van welke belasting deze beide rijksgrooten sedert de laatste jaren nooit iets gezien hebben.

h. Belasting op het rijstgewas.

Ieder eigenaar van rijstvelden is verplicht jaarlijks aan den vorst af te staan 10 gantangs rijst, welke belasting evenwel bij misgewas op 5 gantangs wordt gesteld.

i. Verplichte ruilhandel (*tamper radja*).

Jaarlijks geeft de vorst aan elken landbouwer twee ellen zwart katoen en krijgt daarvoor van ieder in de plaats zeven gantangs rijst. Bestaat echter de vorstelijke gift uit ongebleekt katoen, dan behoeft de landbouwer slechts vijf gantangs rijst te leveren.

k. (*Serahan radja*).

Ieder landbouwer is verplicht aan den eigenaar van de talang, — d. i. de vorst, dan wel de vorstentelg, die de talang in apanage heeft, — waarop hij zijne ladang heeft, jaarlijks te leveren drie gantangs rijst en ontvangt daarvoor drie gantangs zout.

l. Verplichte levering aan den vorst.

Al het verkregen ivoor moet aan den vorst geleverd worden tegen $ 1 per kati. Evenzoo is de levering aan den vorst verplichtend van al de ingezamelde was, tegen den prijs van $ 16 de pikol.

Voorts moeten hem om niet worden geleverd alle in het rijk gevonden tjoelak, toepai, goeliga, mestika en voorts alle voorwerpen van oudheid, die in rivieren, op en in den grond gevonden worden.

Tongkoe Kelana heft op zijne drie talangs en de Maharadja Lela Poetra op zijne mamahan de volgende belasting op de boschproducten:

van 1000 galongs rotan-sarang $ 2 1/2,
" 100 " rotan-sago $ 1,
" 1 picol getah $ 2, en
" 1 " kajoe laka $ 0.40.

Diezelfde belasting werd ook vroeger op de andere talangs geheven, doch nu niet meer, omdat de inzameling der boschproducten thans slechts op clandestiene wijze geschiedt, doordien de inzamelaars bevreesd zijn, dat wanneer zij aan den vorst of de vorstentelgen, in wier bezit de talangs zijn, aangifte doen van hetgeen zij hebben ingezameld, hun dit op willekeurige wijze zal worden ontnomen. Alleen Tongkoe Kelana en de Maharadja Lela Poetra stellen zich tevreden met hetgeen hun wettig toekomt.

Eene volledige lijst der in werking zijnde belastingen is bij het op 4 Februari 1879 gesloten contract gevoegd.

In het begin van het bestuur van Tongkoe Said Hamid bestond er nog een kerapatan, samengesteld uit den vorst, de twee rijksgrooten den Maharadja Lela Poetra en den Datoe Bandar, benevens het hoofd van den handel of de Nachoda besar. Deze rechtbank nam kennis van alle burgerlijke- en strafgedingen. Later werd ze ontbonden, de betrekking van nachoda besar afgeschaft en voerde de Tongkoe besar eene eigenmachtige rechtspraak in, die hij tusschen hem en zijne broeders

Tongkoe Djafar en Tongkoe Sjarief Aboebakar, de laatste thans vorst van Pelalawan, verdeelde.

Sedert is de rechtspraak aan geene vormen hoegenaamd gebonden en geschiedt ze op de meest willekeurige wijze. Bij de optreding van den tegenwoordigen vorst wist hij korten tijd de geheele rechtspraak in handen te krijgen, doch moest spoedig een gedeelte daarvan weder afstaan aan Tongkoe Kelana, den eenig overgebleven zoon van Tongkoe Said Djafar, aan wien de bevoegdheid werd verleend om over de bewoners der drie door hem in apanage bezeten talangs recht te spreken, terwijl de door hem opgelegde boeten ten zijnen voordeele komen.

Tongkoe Said Mohamad, een der nog in leven zijnde zonen van Tongkoe Said Hamid, heeft zich eigendunkelijk de rechtspraak aangematigd over eenige personen, die hem aanhangen en zich niet aan die van den Tongkoe Besar willen onderwerpen, zonder dat deze laatste bij machte is daartegen iets te doen.

Eene behoorlijke rechtspraak bestaat er dus niet.

GESCHIEDENIS.

Volgens overlevering heette het rijk Pelalawan vroeger Saman-Tolan, en stond onder een vorst Maharadja Dindo, die in het bestuur door een orang-besar Bandar bijgestaan werd en in eene kampong nabij de samenvloeiing der Kampar-kiri en Kampar-kanan woonde.

Op zekeren tijd kwam een prins, Tongkoe Intjeh Maridin genaamd, met eenige volgelingen van Djohor en stichtte de kampong Pelalawan.

De bevolking van Saman-Tolan werd onder Maharadja Dindo zeer onderdrukt en sloot zich spoedig bij Intjéh Maridin aan. Wat verder het lot was van Maharadja Dindo wordt niet vermeld.

Van Tongkoe Intjeh Maridin stamt thans nog af de rijksgroote Intjeh Siembook galar Engkoe Radja, den Maharadja Lela

Poetra. Pelalawan werd toen eene onderhoorigheid van het Maleische rijk en bleef dit tot ruim een eeuw geleden, toen een Siaksche macht eenige tengevolge van burgeroorlog uitgeweken Siakkers, die door de bevolking werden gesteund, versloeg.

De grootvader van den tegenwoordigen rijksgroote Engkoe Radja, den Maharadja Lela Poetra, was toen regeerend vorst onder den titel van Maharadja Depati. Hij deed echter vrijwillig afstand van die vorstelijke waardigheid ten behoeve van Siak, onder beding, dat hij den door dit rijk aan te stellen regent in het bestuur zou ter zijde staan en voor alle regeeringsdaden zijne instemming noodig was, Dat duurde tot dat de sultan van Siak, Said Ali, Pelalawan aan zijn broeder Tongkoe Said Drachman erfelijk afstond. terwijl deze den titel verkreeg van Tongkoe Besaar.

De vader van den Maharadja Lela Poetra werd in zijne waardigheid van rijksgroote gehandhaafd en was er buiten hem maar één rijksgroote, de Datoe Bandar.

De voormelde overlevering krijgt veel waaarschijnlijks door hetgeen in de groote Maleische kronijk omtrent het rijk Kampar of Pelalawan voorkomt. Men vindt daarin vermeld, dat Sultan Mahmoed, vorst van het Maleische rijk, na in het begin der 16de eeuw door de Portugeezen uit Kopak te zijn verdreven, zich met zijn gezin en de meeste zijner grooten door de vlucht redde naar Kampar, op de Oostkust van Sumatra, alwaar hij door de hoofden met open armen werd ontvangen en den zetel van zijn rijk (het Maleische schiereiland met onderhoorigheden) vestigde. De leenvorst van Kampar, Radja Abdoellah, was kort te voren door de Portugeezen gevangen genomen en naar Goa gebracht.

De opvolger van Sultan Machmoed, zijn zoon Alaoedin Radja Sjah, verliet evenwel spoedig weder Kampar (Pelalawan) en begaf zich naar Pahang. Van hier trok hij naar de rivier Djohor, alwaar hij een stad stichtte, die zeer bloeide.

De sultan Alaoedin Radja Sjah werd bij zijn dood opge-

volgd door zijn oudsten zoon met den titel van Sultan Moethafar Sjah. Bij overlijden van dezen in het laatst der 16de eeuw besteeg zijn zoon Abdoel Djalil den troon onder den titel van Sultan Abdoel Djalil.

Hij had drie onechte zonen, genaamd Radja Hassan, Radja Oesin en Radja Machmoed. Zij kregen in apanage: Radja Hassan, het rijk Siak; Radja Oesin, Klantan en Radja Machmoed het rijk Kampar of Pelalawan.

Hierdoor wordt dus bevestigd dat dit rijk vroeger een onderhoorigheid van Djohor was.

In bovenvermelde kronijk komt nog voor, dat de vorst van Djohor Sultan Soleiman in 1723, na eene vergeefsche poging om de Boegineezen, die zich een groot deel van het gezag in zijn rijk hadden aangematigd, uit Riouw (destijds de zetel van dat rijk) te verdrijven, en de vlucht nam naar Kampar (Pelalawan), waaruit moet worden opgemaakt dat Kampar of Pelalawan destijds nog een onderhoorigheid van Djohor was.

Op den 21 Maart 1717 had Radja Ketjil, zoon van den in 1685 overleden vorst van Djohor, Sultan Machmoed, den toenmaligen vorst van Djohor, den vroegeren Bandahara sri Maharadja, die den troon van dit rijk overweldigd had, en daarna den titel aannam van Sultan Abdoel Djalil Radja Sjah, van Riouw verjaagd, doch werd hij in 1721 door Radja Soleiman, oudsten zoon van Sultan Abdoel Djalil Radja Sjah weder verslagen. Hij nam daarop de vlucht naar Siak, alwaar hij den titel van sultan van dit rijk aannam en zich als zoodanig tot zijn overlijden handhaafde.

Na zijn dood werd het gezag over Siak met afwisselend geluk betwist door zijne zonen Radja Alam en Radja Boeang of Mohamad. De laatste was verwekt bij Tongkoe Kamariah, zuster van Radja Soleiman.

Sultan Mohamad, die in 1753 meester van den troon van Siak was, werd in het begin van dit jaar door Radja Alam aangevallen en vluchtte in den nacht van 21 op 22 Mei naar

Pelalawan, terwijl Radja Alam als sultan van Siak den titel aannam van Sultan Alimoedin Rajah Sjah.

Op den 13den Augustus 1755 werd laatstgenoemde evenwel door de Oost-Indische Compagnie geheel verslagen en zijn broeder Radja Mohamad weder in het gezag over Siak hersteld. In weerwil dezer verleende hulp, liet Sultan Mohamad op den 6den November 1759 onze bezetting op Poeloe Goentong in de Siak-rivier op eene verraderlijke wijze afloopen.

Vóór dat de Compagnie deze schandelijke euveldaad had kunnen straffen, stierf Sultan Mohamad op 23 November 1760. Zijn dood was het sein tot nieuwe beroeringen in Siak.

Zijn zoon Radja Ismail was door hem tot zijn opvolger benoemd, maar deze opvolging werd betwist door Mohamad Ali, zoon van Radja Alam, die voor de rechten van zijn vader optrad.

De Compagnie ondersteunde toen Radja Alam, na vooraf op 16 Januarij 1761 een verdrag met hem te hebben gesloten, hetwelk aanvangt met zijne onderwerping aan het Nederlandsch gezag.

Vermits de hoofden en bevolking van Pelalawan Radja Ismail steunde, vertrokken Said Osman, schoonzoon van Radja Alam, en de vorst van Siak derwaarts met een achttiental vaartuigen, om daar den vijand afbrenk te doen. Die macht kon echter niet veel uitrichten en moest zich bepalen tot het afsluiten der Kampar-rivier.

Intusschen waren zeven vaartuigen der Compagnie, n. l. „het Pasgeld," „de Draak," „het Zeepaard," „de Buijs," „de Vrijheid," „de Roeigetij" en de „Paarl d'amour" de Siak opgevaren en hadden, na eenige voorafgaande gevechten, den vijand op 17 Juni 1761 bij Soengei Mampoera eene volslagen nederlaag toegebracht, waarna Radja Alam op nieuw als sultan van Siak optrad. Na die nederlaag hadden eenige Siakkers de wijk genomen naar Pelalawan, alwaar Radja Ismail, gesteud door zijn halfoom Radja Boesoe (ook genaamd Radja Ibrahim) zich tegen de gewapende macht van Radja Alam,

die onder bevel stond van zijn schoonzoon Said Osman, bleef verzetten. Radja Alam zond, zoodra hij de handen vrij kreeg, vier vaartuigen ter versterking naar Said Osman, terwijl hij zijn zoon Mohamad Ali met eenig volk, versterkt met dertig Boegineesche militairen, over land naar Pelalawan zond om den vijand in den rug aan te tasten. Dit gelukte en in de eerste dagen van de maand Augustus 1761 werd Pelalawan, na een scherp gevecht, veroverd.

Kampar of Pelalawan werd toen eene onderhoorigheid van Siak en werd over dat rijk een hoofd aangesteld met den titel van Tongkoe Besar.

In 1787 heette het hoofd Tongkoe Besar Abdoellah.

Said Osman, schoonzoon van Radja Alam, had drie zonen en wel: Said Ali, Said Abdoerrahman of Drachman en Said Hamad.

In 1791 maakte Said Ali zich meester van den Siakschen troon ([1]).

In 1811 stond Said Ali het rijk Pelalawan aan zijn broeder Said Drachman af en werd dit in de verhouding van een broederstaat tot Siak gebracht. Said Drachman behield evenwel den titel van Tongkoe Besar, die ook vroeger door de hoofden van Kampar was gevoerd.

In 1821 kwam Said Drachman te overlijden, nalatende vijf zonen, als:

Tongkoe Said Hasim geboren uit zijn huwelijk met zijne eerste vrouw Tongkoe Katidja; Tongkoe Said Ismail en Tongkoe Said Hamid beiden verwekt bij zijne tweede vrouw Intjeh Monah; Tongkoe Djafar en Tongkoe Said of Sjarif Aboe Bakar, beide geboren uit zijn derde vrouw genaamd Mas Oti.

Na zijn dood werd hij opgevolgd door Tongkoe Said Hasim, die tot aan zijn dood, welke in 1828 plaats vond, regeerde. Deze liet geene mannelijke afstammelingen na en slechts eene dochter, Tongkoe Aisha, gehuwd geweest met den tegenwoor-

---

([1]) Tot hiertoe de Maleische kronijk.

digen rijksbestierder van Siak, Tongkoe Poetra, en reeds sedert lang kinderloos overleden.

Tongkoe Said Hasim werd opgevolgd door zijn halven broeder Said Ismail, die in 1844 kwam te overlijden en mede geen mannelijken afstammeling naliet.

Zijn volle broeder Tongkoe Said Hamid volgde hem in de regeering op. Deze vorst verwekte gedurende zijn leven bij zijne wettige en onwettige vrouwen twee en vijftig kinderen, waarvan nog dertien in leven zijn, verwekt bij de zes eerste vrouwen, terwijl de kinderen van de andere vrouwen of bijzitten niet meer bestaan. Tijdens het sluiten van het contract met Siak op 1 Februari 1858 was hij nog vorst van Pelalawan.

Zoolang onze invloed in Siak nog niet op duurzame wijze gevestigd was, achtte de Regeering het niet wenschelijk de betrekkingen met Kampar of Pelalawan te regelen, hoewel voortdurend op de aangelegenheden van dit rijk het oog gevestigd bleef.

Omstreeks 1861 ontstonden tusschen Tongkoe Besar Said Hamid en zijn jongeren broeder Tongkoe Said Djafar geschillen over de troonsopvolging. De eerste had bij zijne eerste vrouw Intjeh Obi acht kinderen. De drie oudsten, waarvan twee zonen en eene dochter, waren in dat jaar reeds overleden. Daarop volgde een zoon uit hetzelfde huwelijk geboren, Tongkoe Kesoemoe Djoedo of Soemoejoedo genaamd, die gehuwd was met Tongkoe Sidah, dochter van den toenmaligen Sultan van Siak Tongkoe Ismail.

Tongkoe Said Hamid wenschte reeds gedurende zijn leven dezen zoon als troonsopvolger te zien aangewezen, doch werd daarin door zijn op hem in leeftijd volgenden broeder Tongkoe Said Djafar gedwarsboomd, die op inblazingen van hun jongsten broeder Tongkoe Said Aboebakar, — de tegenwoordige vorst — beweerde, dat, nu eenmaal na Tongkoe Said Hasim de twee op hem volgende broeders Tongkoe Said Ismail en Tongkoe Said Hamid achtereenvolgens vorsten van Pelalawan waren geworden, het als adat moest worden aangenomen, dat

de erfopvolging in de zijlinie plaats vond, zoo lang er zonen van Tongkoe Said Drachman in leven waren. Tongkoe Said Hamid ontkende de rechtmatigheid der aanspraken van zijn broeder, daar, volgens hem, Tongkoe Said Ismail alleen zijn broeder Tongkoe Said Hasim had opgevolgd, omdat deze bij zijn overlijden geene kinderen had nagelaten en de omstandigheid, dat Tongkoe Said Ismail later ook zonder mannelijke afstammelingen was komen te sterven, de reden was, dat hij door Tongkoe Said Hamid was kunnen opgevolgd worden.

Toen het rijk Pelalawan door den sultan van Siak Tongkoe Said Ali aan zijnen broeder Tongkoe Said Achmad was afgestaan, waren er volgens Tongkoe Said Hamid eenige bepalingen vastgesteld, regelende de verhouding tusschen die rijken en de troonsopvolging aldaar. (Zie bladz. 533).

Daarbij was o. a. bepaald, dat, wanneer de radja van Pelalawan kwam te overlijden, de karapatan van het land moest onderzoeken, wie hem moest vervangen, d. i. of de overleden radja ook zonen had nagelaten, in welk geval de oudste in de plaats van zijn vader den koninklijken troon moest beklimmen, doch dat, wanneer de overleden vorst geen zoon had nagelaten, dan zijn broeder aan de regeering moest komen.

De kandidatuur van Kesoemojoedo of Soemoejoedo werd door Siak ten zeerste gesteund, daar de sultan van dit rijk van de verwikkelingen in Pelalawan partij wilde trekken om dit weder tot eene onderhoorigheid van Siak terug te brengen.

Toen de assistent-resident van Siak, wiens standplaats destijds Bengkalis was, zich in de maand Maart 1862 ter hoofdplaats van Siak bevond, werd hem door den sultan ter hand gesteld een brief met de tjap of het zegel van den Tongkoe Besar van Pelalawan, Tongkoe Said Hamid, aan dien ambtenaar gericht, onder dagteekening van 11 Sjaban 1278 (11 Februari 1862), waarin voorkwam dat de Tongkoe Besar den sultan van Siak als zijn souverein erkende en de hulp van dien vorst en den assistent-resident van Siak inriep om zijn zoon Soemoejoedo spoedig tot zijn vervanger aangewezen te

zien. Zooals nader blijken zal, werd de echtheid van dien brief later door den Tongkoe Besar ontkend.

Intusschen was dat schrijven door den assistent-resident van Siak, aan den resident van Riouw ter kennisneming aangeboden, die daarop den assistent-resident opdroeg om met den Tongkoe Besar en de rijksgrooten van Kampar zoo mogelijk te onderhandelen omtrent het aangaan van een afzonderlijk contract, waarbij Nederlands souvereiniteit door hen zou worden erkend.

Den 12 October 1862 kwam Tongkoe Said Aboebakar te Bengkalis bij den assistent-resident en deelde hem mede, dat het doel zijner komst was om den resident van Riouw te ontmoeten, ten einde dezen mede te deelen, dat het de wensch van alle Kamparsche (Pelalawansche) grooten was, om onder de souvereiniteit van Nederland te komen.

Hij was vergezeld van Tongkoe Simboek, tweeden zoon van Tongkoe Said Djafar en schoonzoon van Tongkoe Said Aboebakar, zeggende dat deze hem als vertegenwoordiger van zijn vader vergezelde.

Eerst in de maand Februari 1863 kwam de resident van Riouw te Bengkalis aan en vervoegden Tongkoe Said Aboebakar en Tongkoe Simboek zich bij hem om hun wensch te kennen te geven, zich onder de souvereiniteit van Nederland te stellen en met het Gouvernement een contract aan te gaan.

In het begin der maand April kwam Tongkoe Soemoejoedo mede bij den resident, die zich toen weder te Bengkalis bevond, en deelde aan dezen mede, dat zijn vader Tongkoe Said Hamid op weg naar Bengkalis was, ten einde den resident te ontmoeten, daar ook hij de souvereiniteit van Nederland wenschte te erkennen en een contract sluiten.

Het bleek evenwel, dat die personen alleen door eigenbelang tot de door hen gedane stappen waren gedreven en het doel van de komst van Said Aboebakar geene andere was, dan om de aanspraken, die zijn broeder Tongkoe Said Djafar en hij maakten, om bij het overlijden van Tongkoe Said Hamid de troonsopvolging in de zijlinie te doen plaats vinden,

door de Regeering ondersteund te zien, terwijl Tongkoe Soemoejoedo, in overeenstemming met zijn vader Tongkoe Said Hamid en zijn schoonvader den sultan van Siak, Tongkoe Ismail, tot vermoedelijken troonsopvolger verlangde te worden aangewezen.

Beide partijen verzochten den resident de zaken plaatselijk te onderzoeken of daartoe den assistent-resident van Siak te zenden.

Aan deze verzoeken kon evenwel niet voldaan worden, ook omdat de ingewonnen berichten omtrent den weg van Siak naar Pelalawan zoo uiteenliepen, dat daarop niet te vertrouwen was. Derhalve werd aan den ter beschikking van den resident staande ambtenaar Radja Boerhan Oedin een onderzoek opgedragen, waaruit niet veel meer bleek dan wat reeds bekend was.

Inmiddels was op den 12 Mei 1863 de Tongkoe Besar of vorst van Pelalawan Tongkoe Said Hamid te Bengkalis gekomen en had den 26 Mei d. a. v. eene schriftelijke erkenning onzer souvereiniteit afgelegd, waarvan eene akte opgemaakt, en door hem bezegeld en beëedigd werd.

Door den assistent-resident van Siak, werd daarop namens den resident van Riouw aan dien vorst eene verklaring afgegeven, dat hij stond onder de souvereiniteit en dientengevolge onder de bescherming van Nederland, welk stuk nog in het bezit is van Tongkoe Said Mohamad, één der overgebleven zonen van wijlen Tongkoe Said Hamid.

Toen op den 9den Juni 1866 de Tongkoe Besaar Said Hamid overleed, maakte zijn jongste broeder Tongkoe Said Aboebakar zich aanvankelijk van het gezag meester.

Zijn oudere broeder Tongkoe Said Djafar, die in leeftijd op Tongkoe Besar Said Hamid volgde, wilde van zijn kant van zijne vermeende rechten geen afstand doen.

Ook de zoon van den overleden vorst Tongkoe Soemoejoedo wilde zijne rechten doen gelden, doch daar hij een weinig energiek man was, moest hij die spoedig laten varen.

De uitslag was, dat Tongkoe Said Djafar eerst maanden later de overhand behield en aan de regeering kwam.

De geheerscht hebbende verdeeldheden waren intusschen aanvankelijk zoo groot, dat men hangende den twist over de vraag wie aan het bestuur zoude komen, het lijk van den overleden vorst zes en twintig dagen onbegraven liet.

In Februari 1870 berichtte de toenmalige assistent-resident van Siak aan den resident van Riouw dat Tongkoe Said Aboebakar pogingen aanwendde om zich als opvolger van den Tongkoe Besar Said Djafar te doen erkennen, en dat deze, om dit te verijdelen, getracht had om Pelalawan weder onder Siak te krijgen.

Ter toelichting hiervan wordt aangeteekend, dat Tongkoe Said Djafar bij zijne verschillende vrouwen vier zonen had verwekt, n. l. Tongkoe Mohamad, Tongkoe Simboek, Tongkoe Kelana en Tongkoe Mohamad.

Destijds was hiervan nog alleen in leven Tongkoe Kelana, toen nog een jongeling, die zich aan het hof van Siak ophield en dien de sultan gaarne als opvolger van Tongkoe Said Djafar aangewezen zou gezien hebben.

Welke partij ook na den dood van Tongkoe Said Djafar de overhand zoude behouden, er bleven nog steeds pretendenten op den troon over, die bij den verwarden staat van zaken aldaar niet stil zouden zitten.

Mocht de oudste der in leven gebleven zonen van Tongkoe Said Hamid, genaamd Tongkoe Sjarif Kesoema, (Tongkoe Soemoejoedo was sedert overleden) Tongkoe Said Djafar opvolgen, dan was het te voorzien, dat hij voortdurend zoude worden bemoeielijkt door Tongkoe Kelana, oudsten zoon van Tongkoe Said Djafar, wiens kandidatuur door Siak werd voorgestaan en niet minder door Tongkoe Said Aboebakar.

Gelukte het Tongkoe Kelana te zegevieren, dan konde hij er zeker van zijn door Tongkoe Sjarif Kesoema gedwarsboomd en voortdurend door Tongkoe Said Aboebakar hevig bestreden te zullen worden. Kwam Tongkoe Said Aboebakar

op den troon, waarvoor toen reeds de meeste waarschijnlijkheid bestond en dat later werkelijk plaats vond, dan kon worden voorspeld, dat zijn gezag noch door de afstammmelingen van Tongkoe Said Hamid, noch door die van Tongkoe Said Djafar zou worden erkend, zooals ook later na de troonsbeklimming door Tongkoe Said Aboebakar gebleken is het geval te zijn.

Wilde de Regeering een contract met Pelalawan sluiten, dan zoude zij zich toch nooit geheel buiten de kwestie der troonsopvolging kunnen houden. Dit zag zij dan ook zeer goed in; en bestond bij haar de overtuiging, dat Tongkoe Said Aboebakar, die zich reeds na den dood van Tongkoe Said Hamid eenigen tijd van het gezag in Pelalawan had weten meester te maken, na het overlijden van Tongkoe Said Djafar, wel middel zou vinden dat gezag voor goed in handen te krijgen.

Naar het inzien der Regeering was daarom nu juist het tijdstip allezins geschikt, om in het belang der vestiging van het Nederlandsch gezag in Pelalawan werkzaam te zijn, door de kandidatuur van Tongkoe Said of Sjarief Aboebakar openlijk te steunen, onder voorwaarde, dat hij den troon bestijgende zich aan het Gouvernement zou verbinden door eene overeenkomst, omtrent welker punten nader kon worden onderhandeld, doch waarbij eene erkenning der Nederlandsche souvereiniteit op den voorgrond zoude moeten staan.

De Regeering vreesde, dat wanneer men Tongkoe Said of Sjarief Aboebakar aan zich zelven overliet, om eerst wanneer hij zich zelven gered had, met hem in aanraking te komen, geene reden meer voor hem zoude bestaan om bijzondere concessiën te doen.

De voorname reden dat het bestuur van Riouw vroeger een inmenging in de zaken van Pelalawan meende te moeten ontraden, was dat het landschap van te weinig beteekenis was, om daarmede bij den toenmaligen stand van zaken een contract te sluiten, en de moeielijkheid om het te genaken.

Het bleek echter later, dat de vroeger gemaakte afschrikwekkende schildering van den waterweg naar Pelalawan overdreven was, terwijl de twee opvolgende tochten daarheen van Radja Boerhan Oedin in October 1863 en van den contrôleur Bloem in Juli 1865 voldoende bekendheid met den zoogenaamden landweg van Siak over Pakan-Baroe en Teratak-Boeloeh hadden doen verkrijgen.

Het is ook tevens uit een topografische opname, gebleken dat de hoofdplaats Pelalawan zich op een afstand van 95 Java-palen van de monding der Kampar-rivier bevindt, terwijl de afstand van af die monding tot aan de grens bij Teratak-Boeloeh ongeveer 200 Java-palen bedraagt.

Het is waar, dat het land thans zeer schaars bevolkt is, doch dit ligt voornamelijk aan de knevelarijen der vorstenfamilie, welke in het laatst der regeering van Tongkoe Said Hamid, die in 1866 overleed, zich nog meer dan vroeger deden gevoelen en zoodanig gedurende het bestuur onder Tongkoe Said Djafar en na hem van Tongkoe Sjarif Aboebakar in omvang toenamen, dat het land grootendeels werd ontvolkt.

In 1865 bestond, tijdens de reis van den kontroleur Bloem naar Pelalawan, het rijk nog uit 22 talangs of districten, n. l.:

* 1. Karoematan, ([1])
* 2. Pandoek,
* 3. Boenoet,
4. Soengei Boeloeh,
* 5. Telajap,
* 6. Koerintji,
7. Kiap,
8. Siganggang,
9. Langkang Sikilat,
10. Olak Koeboe,
11. Pebadar,
12. Pangkalan Boeloeh,

([1]) De met een * gemerkte talangs bestaan nog.

13. Bakoeng,
* 14. Batang Nila,
* 15. Mamah Penarik of Mamahan,
* 16. Pangoeratan,
17. Si Alang Kawan,
* 18. Napoeh (Pengaroetan),
19. Ajer Itam,
20. Pangkalan Pasir,
* 21. Bokol Bokol en
* 22. Langgam.

Tijdens Tongkoe Said Drachman in 1811 aan het bestuur kwam, telde Pelalawan 29 talangs en waren van af dien tijd tot 1865 door het wanbestuur der vorsten gaandeweg 7 talangs door volksverloop geheel verlaten.

Maar hoe zwaar de druk van dat vorstenbestuur onder de regeering van Tongkoe Said Djafar en den tegenwoordigen vorst Tongkoe Sjarief Aboebakar voor de bevolking was, blijkt uit de omstandigheid, dat thans in het geheel slechts 11 talangs of districten zijn overgebleven. Hoe weinig bevolkt het landschap echter wezen moge, blijft het van het hoogste gewicht, dat de Nederlandsche invloed daar duurzaam gevestigd zij.

De vrees, die voorheen bij de Regeering bestond, dat wanneer eenmaal Tongkoe Sjarief Aboebakar zich zonder onze hulp op den troon zou weten te verheffen, geene reden meer zoude hebben om een nauweren band met ons Gouvernement aan te knoopen, heeft zich niet bevestigd.

Hiervoor bestonden twee redenen.

De eerste lag voor de hand. Hetgeen tijdens het bestuur van Tongkoe Said Djafar reeds voorspeld kon worden, is geschied. Noch de afstammelingen van Tongkoe Said Hamid, noch die van Tongkoe Said Djafar erkennen het gezag van den tegenwoordigen vorst, en ieder heeft zijne eigen aanhangelingen, waarover hij recht spreekt. Er heerscht dan ook eene volslagen regeeringloosheid in het rijk. Terwijl Tongkoe Said of Sjarief

Aboebakar ijvert om later door zijnen zoon Tongkoe Sentoel opgevolgd te worden, maken Tongkoe Sjarief Kesoema, de oudste der nog in leven gebleven zonen van Tongkoe Said Hamid, en Tongkoe Kelana, eenig overgebleven zoon van Tongkoe Said Djafar, mede aanspraken om Tongkoe Sjarief Aboebakar na zijn overlijden op te volgen, terwijl de partij van Tongkoe Kelana de machtigste is.

Maar ook Tongkoe Soemoejoedo heeft een zoon nagelaten, genaamd Tongkoe Soeloeng Poetri, die nog in leven is en beweert na den dood van Tongkoe Said of Sjarief Aboebakar regeerend vorst te moeten worden.

Het blijft dus niet aan pretendenten voor de troonsopvolging ontbreken Dit heeft dezen vorst dan ook genoopt, voortdurend te trachten door een contract met het Gouvernement zich verzekerd te zien van de opvolging door zijn zoon Tongkoe Sentoel, die echter door zijn heerschzuchtig karakter algemeen gehaat is.

Eene tweede reden, waarom Tongkoe Said of Sjarief Aboebakar gaarne een zoodanig contract zoude aangaan, ligt in de omstandigheid, dat hij vermeent, dat na de erkenning van de souvereiniteit van Nederland er gelegenheid zal bestaan, tot vestiging in zijn rijk van Europeesche industriëelen, waardoor hij hoopt zijne inkomsten te kunnen vermeerderen.

Algemeen wordt onder de bevolking gezegd, dat verscheidenene bovenstreken van Pelalawan en vooral die langs de Batang-Nila, zeer rijk aan tin zijn en daar ook steenkolen worden aangetroffen. Er zijn daar reeds personen van Singapore geweest, om te trachten concessiën tot mijnontginning machtig te worden, maar zoolang het land niet onder Europeesch bestuur staat, is het te voorzien dat soliede personen zich daar niet zullen vestigen.

Verschillende belangen drongen dus den Tongkoe Besar Sjarief Aboebakar de bescherming van het Gouvernement in te roepen. Maar ook de Regeering had een overwegend belang bij de erkenning harer souvereiniteit.

Er bestond namelijk groote waarschijnlijkheid dat eene nederzetting van Europeanen op den duur niet achterwege zoude blijven. Men mag ook vooral niet uit het oog verliezen, dat de Kampar-rivier, van uit de Oostkust, de sleutel is tot de V Kota en de Padangsche bovenlanden en de invoer derwaarts van vuurwapenen, ammunitie, en gesmokkelde opium naar ons direct gebied vrij spel heeft, zoolang Pelalawan niet onder onze contrôle staat.

Dit een en ander was dan ook de reden, dat de Regeering steeds de meening bleef toegedaan, dat het wenschelijk was tot eene nauwere aanraking met dit rijkje te komen.

De verwikkelingen met Atjeh deden haar evenwel raadzaam oordeelen, om voorloopig de onderhandelingen te staken, en bleef daardoor de verhouding tot dit landschap onveranderd.

In Juni 1877 kwam te Bengkalis een zendeling van Tongkoe Sjarief Aboebakar, met de mededeeling, dat zijn meester binnen korten tijd naar Siak zoude vertrekken, ten einde aan de uitnoodiging van den sultan, om de besnijdenisfeesten zijner zonen bij te wonen, te voldoen en dan vooraf zijne opwachting bij den resident van de Oostkust van Sumatra zou maken.

In October 1877 kwam die vorst werkelijk te Bengkalis, vergezeld van den Datoe Laksamana en den Datoe Kampar. Nadat Zijne Hoogheid bij den resident een officiëel bezoek had gebragt, kwam hij later dien hoofdambtenaar vertrouwelijk ontmoeten en gaf hem zijn verlangen te kennen, om zich zelven met zijne drie zonen Tongkoe Sentoel, Tongkoe Poetri en Tongkoe Obi Doela en zijn land onder bescherming van het Gouvernement te stellen, ten bewijze waarvan hij een geschrift overhandigde, onderteekend door hem en den rijksgroote Datoe Laksamana en den panghoeloe van Pelalawan, waarin datzelfde verzoek voorkwam, welk stuk de Regeering is aangeboden.

Alvorens eene beschikking te nemen omtrent dat voorstel tot aanvaarding der souvereiniteit, verlangde de Regeering dat de resident zelf een plaatselijk onderzoek zoude instellen naar

den economischen en politieken toestand van het rijk, en werd hem tevens opgedragen, om in zijn rapport ook speciaal te behandelen de kwestie van de overneming van het inlandsch bestuur van het recht tot belastingheffing langs de Kampar-rivier.

Door verschillende omstandigheden was het den resident eerst mogelijk den 1sten December 1878 de reis te aanvaarden, en kwam hij in den avond van den 6den d. a. v. op de verblijfplaats van den vorst aan.

Het bleek evenwel bij zijne komst dat het bestuur over Pelalawan, volgens 's lands instellingen, niet wettig was samengesteld, zoodat vooreerst van eene onderhandeling omtrent de erkenning der souvereiniteit van Nederland geene sprake kon zijn.

Bij de optreding van Tongkoe Said Drachman als vorst van (1811) waren er twee rijksgrooten, namelijk de Maharadja Lela Poetra, die afstamde van het vorstenhuis, dat Pelalawan vóór de overweldiging door Siak bestuurde, en den Datoe Bandar, voorheen eenvoudig djoeroetoelis genoemd.

Tongkoe Said Hamid voegde zich, met goedvinden van die rijksgrooten, nog een derden rijksgroote toe, aan wien de galar gegeven werd van Datoe Laksamana.

Tengevolge van willekeurige handelingen van Tongkoe Said Djafar, had tijdens zijn bestuur, de Maharadja Lela Poetra de kampong Pelalawan verlaten en zich naar zijn talang Mamahan begeven, en zich geheel aan de bestuurszaken onttrokken. Deze Maharadja Lela Poetra, iemand van zeer hoogen leeftijd, staat bij de bevolking en bij het grootste gedeelte der vorstentelgen in bijzonder aanzien en wordt door allen nog als de voornaamste rijksgroote beschouwd, zonder wien geene beschikking van eenig aanbelang betreffende het rijk mag genomen worden.

Tijdens de verovering van Pelalawan door Siak telde het, gelijk boven hiervoren reeds gezegd is, 29 talangs, waarvan de inkomsten kwamen ten voordeele van den Maharadja Lela Poetra, die daarvan evenwel aan den djoeroetoelis of Datoe

Bandar eene uitkeering deed. Toen Tongkoe Said Drachman de vorstelijke waardigheid aanvaardde, was bepaald, dat de inkomsten van het rijk zouden worden verdeeld in drie gelijke deelen, als:

$^1/_3$ voor den vorst,

$^1/_3$ 〃 den Maharadja Lela Poetra en

$^1/_3$ 〃 den Datoe Bandar.

Nauwelijks waren evenwel twee jaren verloopen, of de vorst trok willekeurig twee talangs geheel aan zich en wel Napoeh of Pangaroetan en Dajoen, welke laatste sedert evenwel geheel is verlaten. Dit had plaats onder den grootvader van den tegenwoordigen Maharadja Lela Poetra. De inkomsten der overige 27 talangs bleven op de boven aangegevene wijze verdeeld.

Maar de knevelarijen der vorsten en hunne talrijke familieleden waren oorzaak, dat vele talangs gaandeweg ontvolkt en eindelijk geheel verlaten werden, zoodat, gelijk hiervoren reeds is vermeld, in 1865 slechts 22 talangs overbleven.

Spoedig na de aanvaarding der regeering door Tongkoe Said Hamid, die in 1844 zijn broeder Tongkoe Ismail was opgevolgd en tot zijn dood in 1866 regeerde, had hij eigenmachtig, tijdens den tegenwoordigen Maharadja Lela Poetra al de inkomsten van Boenoet aan zich getrokken, evenals die van Napoeh (Pangaroetan), welke Tongkoe Drachman aan zijn zoon Tongkoe Said Kasim had afgestaan. Op even eigendunkelijke wijze stond hij al de inkomsten van de Batang-Nila aan zijn zoon Tongkoe Soemoejoedo af.

Al deze wederrechtelijke handelingen hadden den Maharadja Lela Poetra verbitterd en was het daaraan dan ook toe te schrijven, dat hij bij het overlijden van Tongkoe Said Hamid, in weerwil dat deze met zijne zuster Tongkoe Oebi was getrouwd geweest, na het vooroverlijden van Tongkoe Soemoejoedo zijn steun aan Tongkoe Said Djafar verleende, om op den troon te komen.

Tongkoe Said Djafar toonde zich daarover weinig dankbaar,

daar hij, in stede van den Maharadja Lela Poetra weder in het genot te stellen van het hem toekomende één derde der inkomsten der talangs, die zijne voorgangers Tongkoe Said Drachman en Tongkoe Said Hamid zich hadden toegeëigend, ook de talang Pangoeratan aan zich trok, welke hij met de talangs Napoeh (Pengaroetan) en Batang-Nila aan zijn zoon Tongkoe Kelana in apanage afstond.

Tongkoe Sjarief Aboebakar, het voorbeeld van zijn broeder volgende, had zich reeds onder het bestuur van Tongkoe Said Djafar als panglima besar in het bezit gesteld van al de inkomsten van de talangs Langgam, Korintji, Bokol-Bokol en Telajap. Dit gaf den Maharadja Lela Poetra aanleiding om zich aan alle bestuurszaken te onttrekken en zich te Mamahan te gaan vestigen.

Na de optreding van Tongkoe Sjarief Aboebakar als vorst van Pelalawan schonk hij al de inkomsten van de talangs Pandoek en Karoematan aan zijn oudsten zoon Tongkoe Sentoel, terwijl hij die van de talang Boenoet aan zijne zuster Tongkoe Oetjoe afstond.

Intusschen waren de talangs Soengei Boeloeh, Kiap, Siganggang, Langkang, Sikilat, Olak Koeboe, Pebadar, Pangkalan Boeloeh, Bakoeng, Si Alang Kawan, Ajer Itam en Pangkalan Pasir geheel ontvolkt, zoodat thans aan den Maharadja Lela Poetra niets meer dan de inkomsten van een talang, die hij evenwel met niemand deelt, overblijven.

Daar de Maharadja Lela Poetra zich, na den dood van Tongkoe Said Djafar, niet tegen de optreding van Tongkoe Sjarief Aboebakar als vorst heeft verzet, wil hij gedurende diens leven niets doen om zijn gezag omver te werpen, doch maakt er geen geheim van, dat hij na den dood van den vorst zijn invloed zal aanwenden om dezen door den meest geschikten vorstentelg te doen vervangen.

In verband met die omstandigheid was het natuurlijk geene zaak om met den vorst van Pelalawan te onderhandelen

over regelingen dat rijk betreffende, zoo men niet zeker was, dat de Maharadja Lela Poetra daarmede instemde.

Hiermede waren de later aangestelde rijksgrooten, de Datoe Laksamana en de Datoe Kampar, het ook geheel eens en zij waren van oordeel, dat eene overeenkomst tusschen den vorst en het Gouvernement dan alleen geene tegenkanting zoude ondervinden, wanneer tot het tot stand komen daarvan ook de medewerking van den Datoe Bandar verkregen werd. Deze was kort te voren door den vorst afgezet, zonder dat daarvoor eenige wettige reden bestond, hetgeen in strijd was met de instellingen des lands. Hij werd daarom dan ook door de bevolking nog steeds als wettige rijksgroote beschouwd.

Na één onderhoud door den resident ter zake met den vorst gehouden, erkende deze, dat werkelijk volgens 's lands instellingen geene belangrijke zaken ten opzichte van het rijk zonder de medewerking van den Maharadja Lela Poetra en den Datoe Bandar konden worden afgedaan. Ook gaf hij geheel toe, dat hij laatstgenoemden rijksgroote zonder wettige redenen uit zijne waardigheid had ontzet. Hij verklaarde zich echter bereid om, wanneer de Maharadja Lela Poetra genegen was terug te keeren, hem weder als vroeger als rijksgroote te erkennen en een aandeel in het rijksbestuur te geven, — zoo ook om den Datoe Bandar in zijne waardigheid te herstellen.

Daar de Maharadja Lela Poetra reeds herhaaldelijk geweigerd had aan de uitnoodigingen van den Tongkoe Besar Sjarief Aboebakar, om naar Pelalawan te komen, gevolg te geven, zond de resident den 11 December 1878 zijn inlandschen schrijver Datoe Sinaro naar dien rijksgroote te Mamahan, ten einde hem namens hem te verzoeken bij hem te komen om de belangen van het rijk te bespreken.

Op den 17 December 1878 kwam de Maharadja Lela Poetra werkelijk ook zijne opwachting bij den resident maken en had daarop eene verzoening tusschen hem en den vorst plaats.

Ook was inmiddels de Datoe Bandar in zijne waardigheid hersteld.

Met onderling goedvinden werd toen bepaald, dat het rijksbestuur van Pelalawan voortaan zou blijven bestaan uit den vorst en de vier rijksgrooten, den Maharadja Lela Poetra, den Datoe Bandar, den Datoe Laksamana en den Datoe Kampar.

Intusschen was de resident echter zoo ernstig ziek geworden, dat hij zich verplicht zag onmiddelijk naar Bengkalis terug te keeren en vertrok hij nog den dag van de aankomst van Maharadja Lela Poetra derwaarts. Vooraf werd evenwel met den vorst en zijne vier rijksgrooten overeengekomen, dat zij allen den resident spoedig naar Bengkalis zouden volgen, om daar omtrent de erkenning van de Nederlandsche souvereiniteit te onderhandelen.

Op den 5den Januari kwam de Tongkoe Besar met drie zijner rijksgrooten, namelijk den Maharadja Lela Poetra, den Datoe Laksamana en den Datoe Kampar te Bengkalis aan. Volgens hunne mededeeling konde de Datoe Bandar hen niet volgen, omdat hoogst dringende handelsbelangen hem naar Singapore riepen. Hij had evenwel verzocht, om wanneer ten gevolge der onderhandelingen eenige overeenkomst tot stand kwam, hem het daarvan opgemaakt document naar Pelalawan mocht gezonden worden. Zoo hij zich met den inhoud vereenigde, zoude hij mede het stuk bezegelen.

Eerst een tiental dagen na de aankomst van den vorst veroorloofde de gezondheidstoestand van den resident hem, ofschoon nog niet geheel hersteld, met den Tongkoe Besar in onderhandeling te treden.

Nadat de vorst verzocht was zijne wenschen alsnu duidelijk te formuleeren, gaf hij te kennen:

Eerstens: dat het zijn verlangen was, zich onder de souvereiniteit van Nederland te stellen en daartoe een contract met het Nederlandsch-Indische Gouvernement te sluiten, op ééne uitzondering na, geheel overeenkomstig het in 1858 met den sultan van Siak gesloten tractaat.

De uitzondering, die hij op het oog had, was zijn wensch, dat hem bij het contract werd verzekerd, dat hij door zijn oudsten zoon Tongkoe Sentoel zoude worden opgevolgd en dat de erfopvolging der vorstelijke waardigheid in de rechte linie zoude plaats hebben.

Tweedens: dat hij de in- en uitvoerrechten en de opiumpacht in zijn rijk aan de Regeering wilde overdragen tegen eene schadeloosstelling van *f* 30.000, 's jaars, terwijl hij verzocht daarop al dadelijk een renteloos voorschot van *f* 25.000 te mogen erlangen.

Wat het eerste punt betreft, merkte de resident den vorst op, dat bij geen enkel contract met een inlandsch vorst dezen de opvolging door zijn oudsten zoon uitdrukkelijk verzekerd was. Zoowel in het contract van Siak als in het model-contract door de Regeering vastgesteld, om als leiddraad te dienen bij de met inlandsche vorsten aan te gane tractaten, kwam de bepaling voor, dat de vorst en zijne rijksgrooten, met eerbiediging der landsinstellingen, den prins zouden aanwijzen, dien zij tot troonsopvolger wenschten bestemd te zien. Dit sluit reeds van zelf in zich, dat de keuze van een troonsopvolger zich niet uitsluitend tot den oudsten zoon behoeft te bepalen. Zulk eene beperkte keuze zoude toch noodwendig bij geblekene ongeschiktheid van den oudsten zoon om als vorst op te treden, tot verwikkelingen kunnen leiden, waardoor ook de Regeering in moeielijkheden zoude kunnen komen. Bestonden er tegen Tongkoe Sentoel geene overwegende bezwaren, dan behoefde hij toch niet bevreesd te zijn, dat zijn kandidatuur naderhand ernstigen tegenstand zoude ondervinden. Maar de Regeering kon aan den vorst nimmer de opvolging door zijn oudsten zoon onvoorwaardelijk waarborgen, zooals de Tongkoe Besar verlangde, en hem nog veel minder de voortdurende erfopvolging in de rechte lijn verzekeren.

Wat het tweede punt aanbelangt, verklaarde de resident dat hem de machtiging niet was verleend, om al dadelijk tot overnemnig der in- en uitvoerrechten en de opiumpacht

een overeenkomst te sluiten, doch hem alleen was opgedragen te onderzoeken of de vorst tot zoodanige overdracht genegen was en in het bevestigend geval daarvan eene schriftelijke verklaring te vragen. Eerst daarna kon de machtiging der Regeering gevraagd worden, om ter zake met den vorst te onderhandelen en zoo zijne eischen niet te hoog waren, tot het sluiten eener des betreffende overeenkomst over te gaan. Zoolang die overeenkomst niet was tot stand gekomen, kon er natuurlijk van het verleenen door de Regeering van een voorschot geene sprake zijn.

De vorst kwam er daarop onbewimpeld voor uit, dat de voornaamte beweegreden om zich onder de souvereiniteit van Nederland te stellen was, om de zekerheid te hebben, dat zijn zoon Tongkoe Sentoel hem zoude opvolgen en zijne nakomelingen het gezag over Pelalawan zouden behouden, terwijl hij verder hoopte, door de overdracht der in- en uitvoerrechten en opiumpacht aan het Gouvernement zijne finantiëele positie te kunnen verbeteren.

Herhaalde conferentiën van den resident met den Tongkoe Besar konden dezen aanvankelijk tot geen ander inzicht met betrekking tot de troonsopvolging brengen en bleef hij daaraan als voorwaarde zijner onderwerping aan het gezag van Nederland vasthouden.

Op den 25sten Januari 1879 kwamen de drie rijksgrooten des avonds, buiten medeweten van den vorst, bij den resident en deelden hem mede, dat zij bij den Tongkoe Besar herhaaldelijk op hadden aangedrongen, om van de hoofdvoorwaarde, waarvan hij de souvereiniteits-erkenning van Nederland afhankelijk maakte, af te zien, doch hij zich aanvankelijk daartoe ten eenemale ongenegen had betoond. In de laatste dagen scheen echter in zijne inzichten verandering te zijn gekomen. Hij was sedert de twee laatste weken voortdurend sukkelend en verlangde naar huis terug, doch wilde vooraf zijne verhouding tot het Gouvernement geregeld zien. Hij vreesde, dat wanneer zijne reis naar Bengkalis niet tot het sluiten van

een tractaat mocht leiden, men dit te Pelalawan zoude beschouwen als eene weigering van het Gouvernement om den Tongkoe Besar onder zijne bescherming te nemen en de ontevredenen dan geheel zijn gezag zouden miskennen. Zij vermeenden dus uit zijn gesprekken te moeten opmaken, dat hij daarom tot het denkbeeld begon over te hellen, om de door hem gestelde voorwaarden te laten varen; daarom verzochten zij den resident dringend, om, voor het geval zulks mocht blijken juist te zijn, terstond tot het sluiten van een tractaat, onder nadere goedkeuring der Regeering, over te gaan en niet eerst daartoe vooraf hare machtiging te verzoeken. Zij drongen hierop ten sterkste aan, omdat het als zeker kon worden voorspeld, dat, wanneer de Tongkoe Besar, al mocht hij, te Bengkalis zijnde, van de voorwaarde omtrent de troonsopvolging afzien, eenmaal te Pelalawan teruggekeerd en daar weder onder den invloed van zijne vrouw en van zijn zoon Tongkoe Sentoel geraakt zijnde, niet weder te bewegen zoude zijn de souvereiniteit van Nederland te erkennen, zoo hem de opvolging van zijn zoon niet werd gewaarborgd.

Den volgenden morgen (22 Januari) kwam de Tongkoe Besar werkelijk bij den resident en gaf hem te kennen, dat hij besloten had, om in de regeling der troonsopvolging, zooals de resident die wenschte, te berusten. Hij deelde verder mede, dat hij den 5den Februari wenschte terug te keeren en zijn verblijf te Bengkalis niet langer durfde te rekken, omdat het klimaat aldaar voor zijne gezondheid nadeelig bleek te zijn. Verder gaf hij zijn wensch te kennen, dat vóór zijn vertrek de souvereiniteits-erkenning bij contract, zooveel mogelijk in den geest van dat van Siak, geregeld was.

Met het oog op hetgeen de drie rijksgrooten hem hadden medegedeeld, vermeende de resident deze gelegenheid niet te mogen laten voorbijgaan, om onder nadere goedkeuring der Regeering met den Tongkoe Besar een tractaat te sluiten, zonder dat het Gouvernement zich daarbij omtrent de keuze

van een troonsopvolger in iets tegenover den Tongkoe Besar verbond.

Den 30sten en 31sten Januari en 1sten Februari 1879 werden de punten van het tractaat door den resident met den vorst en de rijksgrooten besproken.

De resident stelde aan den vorst en de rijksgrooten voor, omtrent de troonsopvolging de volgende bepaling in het tractaat op te nemen:

„Zoodra de Regeering zulks verlangt, wordt op voorstel van „den Tongkoe Besar, vorst van Pelalawan, en zijne rijks- „grooten door den resident de prins aangewezen, die als troons- „opvolger optreedt. Deze aanwijzing wordt onderworpen aan „de goedkeuring en bekrachtiging van den Gouverneur-Gene- „raal van Nederlandsch-Indië, zonder welke zij van geenerlei „gevolg is.”

Volgens de bovenvermelde redactie kan de Regeering de aanwijzing van een troonsopvolger dus uitstellen, zoolang als zulks haar geraden zal voorkomen. Verder wijst volgens deze bepaling de resident, op voordracht van den vorst en de rijksgrooten, onder nadere goedkeuring en bekrachtiging van het Gouvernement, den prins aan, die als troonsopvolger moet optreden.

Twee dagen te voren had de resident reeds het gevoelen der rijksgrooten, toen deze hem, buiten den vorst om, kwamen bezoeken, gevraagd omtrent het beste tijdstip, waarop de aanwijzing van een troonsopvolger zoude kunnen geschieden en waren zij het met elkander geheel eens, dat het raadzaam was daarmede tot den dood van den Tongkoe Besar Sjarief Aboe-bakar te wachten.

Alleen van het heftig en heerschzuchtig karakter van dezen vorst was eigene ernstige tegenkanting te vreezen, wanneer de keuze van een troonsopvolger niet met zijn verlangen strookte.

Zijn oudste zoon Tongkoe Sentoel is door misbruik van opium geheel gedemoraliseerd en heeft, even als zijne broeders niet de minste energie.

In weerwil der machteloosheid van den vorst, heeft hij onder e bevolking nog een zeker prestige als de laatst overgebleven oon van den eersten vorst van Pelalawan Tongkoe Said)rachman. Maar zijn zoon Tongkoe Sentoel heeft evenmin ls zijne broeders, in voorkomen of in flinkheid van kaakter iets dat aan een vorstentelg doet denken en wanneer le bevolking zich van die zonen nog afpersingen laat welgeallen, is het niet uit vrees voor hen, maar wel voor den ader. Na den dood van dezen houdt dit evenwel op en ullen de zonen van den Tongkoe Besar nimmer steun bij de bevolking vinden.

De vorst en de rijksgrooten verklaarden tegen de bepaling, zooals die gesteld werd, geene bedenkingen te hebben en werd ze daarop dienovereenkomstig in het contract opgenomen.

In verband met de bedoeling, die de resident had met de redactie der bepaling omtrent de troonsopvolging, zooals ze werd geformuleerd, werd door hem in overweging gegeven een artikel in het contract op te nemen, luidende:

„Wanneer de vorst van Pelalawan onverhoopt mocht ko„men te overlijden, alvorens een troonsopvolger is aangewe„zen, zal de rijksraad voorloopig het bestuur van het land„schap op zich nemen en onmiddelijk eene voordracht tot ver„vanging van den vorst aan den resident van Sumatra's Oost„kust inzenden, die daaromtrent de beslissing der Regeering „inroept. Zoodra die beslissing ter kennisneming van den „rijksraad is gekomen, geeft deze onmiddelijk het vorstelijk „gezag over in handen van den door den Regeering aangewe„zen vorst."

De Tongkoe Besar en zijne rijksgrooten vereenigden zich mede met deze bepaling, die dus ook in het contract opgenomen werd.

Voorts werd daarin bepaald, dat het Gouvernement zich het recht voorbehield, om tegen eene met den vorst en zijne rijksgrooten overeen te komen schadeloosstelling alle zoodanige belastingen over te nemen als het zal wenschen, en

die, hetzij voor eigene rekening te exploiteeren en de tarieven daarvan te wijzigen, hetzij die af te schaffen.

Het Gouvernement van Nederlandsch-Indië werd tevens het recht toegekend, om ten laste zijner directe onderdanen in het rijk Pelalawan alle zoodanige nieuwe belastingen in te voeren als het noodig zal achten.

Voor het overige werden de gewone bepalingen van de contracten met inlandsche vorsten gevolgd, onder aanvulling alleen met eenige punten, die beter waarborg opleverden voor een rechtvaardig bestuur en die eene latere afschaffing van de slavernij en het pandelingschap konden voorbereiden.

Op den 2den, 3den en 4den Februari werd het contract overgeschreven, in het Maleisch vertaald en in den namiddag van laatstgemelden dag door den vorst met de drie rijksgrooten den Maharadja Lela Poetra, den Datoe Laksamana en den Datoe Kampar onderteekend en bezegeld.

Met betrekking tot de overneming der in- en uitvoerrechten en de opiumpacht wenschte de vorst, alvorens definitief het bedrag te bepalen, hetwelk hij voor de overneming als schadeloosstelling verlangde, zijn zoon Tongkoe Sentoel te raadplegen, daar deze de administratie daarvan voerde, terwijl de inning aan een beambte, den titel voerende van mata dalam, was opgedragen.

De Tongkoe Besar ontving van zijn zoon, naarmate zijner behoeften en zoolang er geld in kas was, het bedrag dat hij telkens opgaf noodig te hebben. Vermits hij hiervan geene aanteekening hield, kon hij zelfs bij benadering niet nagaan hoeveel er jaarlijks aan in- en uitvoerrechten geheven werd.

Alleen de pachtschat van het opiumdebiet ontving hij zelf.

Er werd nu door den resident met den Tongkoe Besar afgesproken, dat hij hem zoo spoedig mogelijk het juiste bedrag zou opgeven, dat hij voor de overdracht der in- en uitvoerrechten en het opiumdebiet vorderde, en dat inmiddels het contract door den resident zoude worden aangehouden, om, bij ontvangst van het antwoord van den Tongkoe Besar, ge-

lijktijdig de goedkeuring van het contract en de machtiging tot het overnemen der beide genoemde belastingen te kunnen provoceeren.

Onder ultimo 1879 was het antwoord van den Tongkoe Besar evenwel nog niet ontvangen.

Dit is zeker het gevolg van de omstandigheid, dat zoowel de oudste zoon van den Tongkoe Besar, Tongkoe Sentoel, als den met de inning der in- en uitvoerrechten belasten matadalam den vorst trachten terug te houden die belasting aan het Gouvernement over te dragen, omdat zij dan buiten de mogelijkheid gesteld worden, zich een groot deel daarvan toe te eigenen. (1)

LANDSINSTELLINGEN

tusschen PELALAWAN en SIAK, vastgesteld door de voormalige vorsten, van den eersten af tot den thans regeerenden koning.

ARTIKEL 1.

Drie gebroeders waren in den beginne radja's te Siak.

1°. Soelthan jang Dipertoewan Besar, Said Ali Almerhoem Kota Tinggi, radja van Siak;

2°. Tongkoe Besar Said Abdoelrachman Almerhoem Kota, radja van Pelalawan;

3°. Tongkoe Panglima Besar Said Almad Almerhoem Bongsoe Mangkoe, radja van Siak.

ART. 2.

De overeenkomst tusschen Siak en Pelalawan is, dat

(1) Zie ook omtrent den loop der onderhandelingen met Pelalawan de Koloniale Verslagen: bladz. 19 van 1878, bladz. 14 van 1879, bladz. 10 van 1880 en bladz. 12 van 1881.

indien Pelalawan door vijanden wordt omsingeld om oorlog te voeren of twist te zoeken, de radja van Siak Pelalawan zal komen helpen en de zaak trachten uit te maken, omdat Pelalawan klein is en zijn vorst de jongere broeder is van den radja van Siak.

Volgens de Maleische instelling is het rijk van Pelalawan vrij en geheel onafhankelijk van Siak.

ART. 3.

De radja van Siak moet bij zijn bezoek te Pelalawan in zijne eigene behoeften voorzien en mag de radja van Siak zich met niets bemoeien, noch eenige producten zich toeigenen in Pelalawan, maar alleen hulp verleenen.

ART. 4.

De radja van Pelalawan is ook genaamd Tongkoe Besar en volgens de Maleische instellingen is de Tongkoe Besar de vervanger van den Dipertoean Siak Indrapoera.

ART. 5.

Wanneer de radja van Pelalawan is overleden, zal de karapatan van het land onderzoeken wie hem zal vervangen, d. i. te onderzoeken, of de overledene radja ook zonen heeft nagelaten of niet.

Indien de overledene radja zonen heeft, dan moet de oudste de plaats van zijn vader vervangen en den koninklijken troon beklimmen; — en indien de overledene radja geen zoon heeft, dan zal de broeder van den overleden radja troonsopvolger zijn, zooals vroeger geschied is.

ART. 6.

Indien de radja van Pelalawan vóór zijn overlijden zich

verheffen wil tot tongkoe besar, kan hij dit doen zonder verdere toestemming van Siak, doch indien hij den naam aanneemt van dipertoean moeda dan moet de radja van Siak hem daartoe benoemen; doch mag de radja van Siak echter niets van de opbrengst, noch iets van waarde nemen uit het rijk van Pelalawan en onderhoorigheden.

ART. 7.

Wanneer het mocht gebeuren, dat de radja van Siak zijne verstandelijke vermogens zal verliezen, dan wel overlijden, alsdan moet de radja van Pelalawan, Tongkoe Besar zich naar Siak begeven en uit de vorstenkinderen één kiezen, dat is te zeggen uit de kinderen en kleinkinderen van Dipertoean Besar, Said Ali Almerhoem Kota Tinggi, of de kinderen en kleinkinderen van Tongkoe Panglima Besar, Said Achmad Almerhoem Bongsoe, welke beiden van koninklijke afkomst zijn, die radja van Siak mogen worden. En indien deze één heeft gekozen, dan zal de radja van Pelalawan den voornoemden radja van Siak tot den troon verheffen in tegenwoordigheid der rijksgrooten in het rijk van Siak en de karapatan mantri van Siak voornoemd moet de benoeming en keuze van den voornoemden radja van Pelalawan goedkeuren.

ART. 8.

Wanneer de radja van Pelalawan is verheven tot tongkoe besar en de radja van Siak van voornemen is, om zich naar het Westen te begeven, dan mag de Tongkoe Besar den radja van Siak volgen, indien hij daartoe genegen is, omdat de Tongkoe Besar zich zelven heeft verheven, zonder raadpleging met Siak.

ART. 9.

En indien de radja van Pelalawan verheven is tot dipertoean

moeda, dan moet, wanneer de Radja Siak naar het Oosten of Westen zich begeeft, de Radja Moeda den Radja van Siak volgen, met zich medenemende in het minst 5 prahoes pandjadjap, wel gewapend en voorzien van geschut, kruit en kogels voor eigen rekening, omdat Radja Moeda voornoemd zijn titel aan Siak verschuldigd is.

ART. 10.

De grond in het rijk van Pelalawan en onderhoorigheden wordt bezeten, zooals door den Sri Padoeka Tongkoe Besar Pelalawan is vastgesteld. Omtrent de producten was, ivoor of eenige andere artikelen, die buiten voorkennis van den radja van Pelalawan worden uitgevoerd, kan de Tongkoe Besar die zelve opkoopen, tegen den prijs waarvoor de bevolking hem die zal afstaan.

ART. 11.

Aldus zijn de landsinstellingen vastgesteld tusschen Siak en Pelalawan en bevestigd door mij Tongkoe Besar van het rijk Kampar, Pelalawan en onderhoorigheden, in overleg met de rijksgrooten van Pelalawan Intjeh Simboek, ook genaamd Radja Lela Petra en van Intjeh Itjoek, ook genaamd Laksamana Mangkoe Radja en Intjeh Sidik, inlandsche schrijver te Pelalawan.

Naar waarheid opgemaakt en met onze handteekening bekrachtigd.

NOTA.

Bij de komst van den Tongkoe Besar, Said Hamid, te Bengkalis op 12 Mei 1863 stelde deze aan den toenmaligen

assistent-resident van Siak, Arnold, een afschrift ter hand van bovenbedoelde akte.

Naar dat afschrift is deze vertaling gemaakt.

Volgens Tongkoe Said Hamid waren indertijd van die overeenkomst 2 exemplaren opgemaakt, waarvan één aan den Sultan van Siak, Tongkoe Said Ali, en één aan den grootvader van den tegenwoordigen Maharadja Lela Poetra in bewaring waren gegeven. De tegenwoordige Maharadja Lela Poetra was destijds nog in het bezit van het exemplaar aan zijn grootvader ter hand gesteld. Ook de tegenwoordige sultan van Siak en de Maharadja Lela Poetra verklaarden aan den resident Faes, dat werkelijk de bovenomschreven overeenkomst vroeger tot stand is gekomen. De sultan beweert evenwel, dat het exemplaar, hetwelk onder berusting van den sultan van Siak verbleef, gedurende den aanval van Boekit-batoe door Wilson in 1857 met al de overige papieren van sultan Ismail is verbrand, terwijl de Maharadja Lela Poetra opgeeft, dat het exemplaar, hetwelk in zijn bezit was, thans door ouderdom geheel vermolmd en onleesbaar is geworden.

KAWI-OORKONDEN.

[illegible]

van

K. F. HOLLE.

[illegible]

Het opmerkelijke van deze oorkonde is, dat het schrift eenigszins afwijkt van het gewone Kawi-schrift en de letters het Khmer-alphabet meer nabij komen, door dat zij als ornament boven twee ruggelings naar elkander gekeerde krullen hebben ◌, die evenzoo boven de letters van het Khmer-alphabet worden aangetroffen.

De oorkonde bestond oorspronkelijk uit 12 platen, waarvan plaat 3, 4, 5 en 8 zijn verloren geraakt. Enkele gedeelten daarvan laten zich uit de door den Heer *Cohen Stuart* uitgegeven oorkonde aanvullen. Daarin wordt o. a. gesproken van eene kluis.

Ik vermoed dat de oorkonde afkomstig is uit *Madjapahit*, wanneer namelijk de vorsten, wier familienaam of titel Toengga Dewa schijnt te zijn geweest, evenals die, bedoeld in No. II van Dr. *Cohen Stuart*'s Kawi-oorkonden, allen te *Madjapahit* hun zetel hadden.

Wij krijgen dan o. a. de volgende regeeringen:

762 v. *Çaku Çri* Lokapala Hariwangça Toengga Dewa. Oork. *C. S.* No. II.

782 „ „ „ Bhoewiçwara Wishnoe Sakalâtmaka Parâkramo T. D. Oork. Verh. Gen. deel XXXIX.

841 „ „ „ Sadjdjana Sañatanoeraga T. D. Oork. *C. S.* No. I.

851 „ „ „ Çana Wikramo T. D. De onderwerpelijke oork.

861 „ „ „ Içarna Widjaja Dharmo T. D. Oork. *C. S.* No. XXII.

945 „ „ „ Lokeçwara Dharma Wangça Airlanggânanta Wikramo T. D. Oork. *C. S.* No. V.

1216 „ „ „ Mahâ-Wirotameçwarândita Parakramo T. D. Oork. *C. S* No. XXVIII.

Aannemende dat steeds dezelfde familie aan de regeering is gebleven, dan kan die minstens een 450tal jaren aan het gezag zijn geweest en stelt men voor elke regeering, evenals men in *Indië* op grond van berekeningen aanneemt, gemiddeld

25 jaren, dan ontbreken aan de lijst nog wel een 12tal namen, die voor een groot deel denkelijk nimmer aan het licht zullen komen; te meer daar de inlandsche babads van bijna al de in de oorkonden voorkomende vorsten zwijgen.

De beroeringen, welke in vroegere tijden de vorstengeslachten dikwerf troffen, in aanmerking nemende, is het gansch niet onmogelijk, dat ook vorsten van een andere familie tusschenregeeringen vormden; vooral als men de woorden Toengga Dewa (Oettoenggadewa = Verhevene Majesteit) aanmerkt als een titel, dien de vorsten van Madjapahit aannamen, om te kennen te geven, dat zij zich beschouwden als aan het hoofd der vorsten van Java staande.

Transscriptie No. II is genomen van 4 koperen platen, afkomstig uit *Ponorogo* en bedoeld in de Notulen des Genootschaps van 16 Augustus 1881 § IV *a*.

De platen zijn slechts aan *één* kant beschreven en ongenummerd. Alleen staat in den bovenhoek regts van de laatste plaat een teeken, dat veel van een 7 heeft en zouden dan drie platen ontbreken.

De oorkonde is van 823 van *Çaka* of 901 A. D. en betreft het verheffen tot vrij regtsgebied van eenige stukken tuingrond te *Tadji*, verkregen van eenige met name genoemde inwoners van die plaats, ten behoeve van zekeren Poe sang Grâma Dhoerandhara te *Watoe-Tihang*, die op die gronden een klooster stichtte met name Dewa-Sabhâ.

Daar de bewoordingen, waarin deze oorkonde is vervat, hier en daar nog al afwijken van de vroeger bekend gemaakte, acht ik dit een aanbeveling te meer voor de uitgave, ook om den plechtigen omgang daarin vermeld.

Het is welligt slechts een copie van de vroegere oorkonde, vervaardigd door een schrijver met name *Djaja Pâtra Tjitra Lela*, tijdens de overdragt der regten van den eersten vrijheer aan zijne kinderen.

Eene bijzonderheid van deze oorkonde is nog, dat hoewel het schrift het gewone Kawi-schrift is, voor de lange *oe san-*

dangan een teeken gebruikt wordt, dat meer van de lange *oe* van het Tjaloekya-schrift heeft , instede van de *soekoe* met een kleine buiging, , welke anders gebruikt wordt.

OORKONDE I.

Swasti Çaka warsha tîta 851 djyeshta mâsa tîthi, trajodaçi çoekla pakska, pâ ka ra, wâra, djoeloe (ng) grahatjâra agnejastha? wiçaka nakshatra, çakra gni dewatâ, agṇaja maṇḍala, wyati pâta-joga, wairodja moehoertta, indra parweça taithila-kâraṇa, mithoena raçi, irika di waçanyâdjnjâ çrî mahâ râdja poe

---

Djngok çrî Çana Wikramo Toengga Dewa, tinadah de rakryan mahâ-mantri i Haloe, poe Çahaçra rakai wka poe Baliçara oemingsor i para taṇḍa rakryan ri pakira-kiran makabehan, i pingsornja djnjâ çri mahârâdja koemânakĕn sama sânak i
1 Waharoe pada mĕlakna sanghyang adjnjâ hadji praçâsti pagĕh-pagĕh kmitananya sambanda, sama sânak i Warahoe maja-

kajak maka sopana i rakryan mahâ mantrî i Hino amatoer i pâdoeka çri mahâ râdja ana pwa lmah dyah Djngok irikang Waharoe ta sinârabârakĕn dyah Djngok i rakryan mahâ mantri i Hino hoematoera hyang i lboe ni pâdoeka crî mahâ râdja i knoha dyah Djngok anoesoe-

---

k dharma-sima, sira prabhoettama mahâ wiçesha sakâla djagat-pâlaka $saksh^{i}_{a}$ tri wikrama watara, tan kalanglanan wigra anoegraha ri saptati bhakti ri sira, dyah Djngok pwa soesaçrasakti..$wast^{a}_{oe}$ daça bhoeta de lĕboe ni pâdoeka çri mahâ râdja, karaṇa ni wâra sanmata pâdoeka çri mahâ radja, toemoeroen tanhâmbal anoegrahani i dyah Djngok anoe (soe?) ka
2 dharma sima tankinoeṭ i lmah dyah Djngo-

k ikang i Waharoe, atĕhĕr inanoegrahan kapoetra-wangçan sawah loekat djeung 38 lâwan djataka ika i (ng) Bĕngkoeng, kapramâṇa de ni sama sânak i Waharoe, tankaparabyapâra,

moewah panoegraha pâdoeka çri m. R. ri wnangan i sama sânak i Waharoe tankadalahoelaha asoeringa rahina wngi, apa-joenga poetih lambâ, mwang apraswatang, prasanggi, pras-$^{i}_{a}$ddha joega, pasilih galoeh, dodot nawagra (ha).

---

skoel sakoerakoera, grih sakoedjoer, sajoeb sabatang, samangka kwaih drewya nira sama sânak i Waharoe, tankaknanta sira sira sanghyang poedjâ hadji, parâdjâ-karya, kasotantranira sama sânak i Warahoe, tankatama de ning winawa sang mana katrîni pangkoer tawan, tirip, ngoeni weh saprakâra sang mangilala drĕwya hadji, woeloe-woeloe prawoeloe, magĕm-admit

6 ring dangoe, makadi (ng?) miçra para miçra, pangoerang kri (ng), padĕm manjimpiki, paranakan, limoes galoeh, mangrinjtja, manghoeri, parang, sangkoe (soengka?) w(ḍ)oerâ, tadji, watoe tadjĕm, soek$^{a}_{oe}$n, haloe warak, rakasa (ng?) ramanang, piningle, katangga(ra)n, tapa hadji, er-hadji malan(d)ang, ltja, moewah kĕndĕng-sĕngkĕr nira sama sânak i Warahoe, si Goda anoenggali lwah, angoelwan-anoe-

---

djoe Sipe, mangalor mangoelwan-ânoedjoe ring Goronggong, mangalor-ânoedjoe Sla mangalor-angoelwan-ânoedjoe Pandahan, manoenggali marga, mangetan-ângalor ânoedjoe Singkĕl madrewya pinggir, sira sama sanak i Warahoe, mangalor-ânoedjoe ring Taman mangalor-anoedjoe si Toempĕng, mangetan-anoedjoe Koedabang, mangetan-ânoedjweng Gĕntĕr doemĕlĕ $^{s}_{m}$-angetan
7 ânoedjwi Walĕdnga ([illegible]), mangalor-asidakĕtan lâwan

poe Kamrĕtta, mangetan madrĕwya pinggir sira sama sânak i W., mangidoel panoedjwi si Kadal, mangidoel manoedjwi si Nombak, mangoelon-âsidakĕtan lâwan padang, manoenggali lwah sama sânak i W., mangoelwan doemĕlĕs anoedjwi Raboe Toeroes, mangoelwan-ânoedjwing si Godo wĕkasan, samangkana ikang kĕndĕng-sĕngkĕr sama sâ(nak)

---

hyang adjnjâ hadji, ndah ta kita kamoeng hyang Brahma, Wishṇoe, Mahâdewa, rawi çaçi, djala pawana, hoetâs(ç)ana g(gh)aṇâ, djamana(i)ka, mrĕtyoe-gaṇa, bhoeta-gaṇa, sad(dh)ya-dwaja, ahorâtr$^{i}_{a}$ Jama, Baroeṇa, Koewera, Bâsawa, piçâtja pretâ-gaṇa, garoeda, gandharwa, widyâdara, Nandiçwara, Mahâ-kâla, Nâga-râdja, kita samangraksa kadatoean, kita masoek-irikang woeang kabeh,

9 jan hana oemoela-hoelah, ri lmah sama sânak i W., djoh tasmat karmaknanya, klanĕn-ing kawat tâmra gomoekha ananḍoengakna roejoeng awoek salampah, angalor-angidoel-ang (aw) etan-angoeloean, matya boesoenga, anĕmo panjtjagati-sangsâra, ajana, woelangoena sadâkâla toemĕmw-ng-pâtaka, panjtjapatâka, mahâpatâka ika bhoektinya ring-ihatra paratra, apan langghana i rasa (ra?)sa

---

jan hanânyâ ja loemĕboera sarasanyâ, djnjâ çri mahâ râdja i sama sânak i W., patyana adenta, dejanta dĕdĕl, tâmpyal moekhanja, owahi, tĕngĕn, doedoet atinya, sĕbita(kĕn) wétĕngnya, kita kidoel, kita ngoeloean, kita lor, kita i maddhya, boeangakĕn ring âkaça-denta, soelambitakĕn i sanghyang kabeh, jan para ringalas panganĕ-

10 n-ing mong, singha-barong (1), sahoetĕn-ing oela mandi poelirakna ningdewa manyoeh, jan para ri(ng)tgal sambĕrĕn-ing glap tanpa hoedan, sampalĕn-ing raksâsa si pamoedjon, laboehakĕn ring samoedra, klĕmakĕn ring dawoehan, alapĕn de sanghyang dalĕm er, sĕmpalĕna (ning) woehaja, wilĕtĕning toewiran, antikang hala kabeh, kapanggoeha denya, ikang doeràka-

---

ra, ja toemĕmoea-ng bhrashta, lipoet$^{ĕ}_{a}$n deni mangdryanya, jan mati moeliha mareng Jamani, mantoeka mareng nâraka-pada, toemibâ ring tambra gomoekha (klanĕn) dening kingkarabala, tasmât kaboeat karmaknanya, ikang woea (ng) doerâtjâra, jan.

(1) Ook bij de Soendanezen is de beer onder dien naam bekend. Vergelijke *babarongan*.

loemĕboer adjnjâ çrî mahâ râdja, amanggoeha panjtja-patâka
11 bhoektinya ihatra paratra, slawi (r-ning ang) langghana i sang
hayang djnâ hadji

praçâsti, moeang oemanggoeha oepadrawa geung, i wroehanira makabehan prajatnâ. — Ong ꦈ (gmoeng) Gaṇa-pataje namah.

OORKONDE II.

Sawsti Çaka warsha tîta 823 tjaitra-mâsa dwitîja krĕhsṇa-paksha, woeroekoeng, pahîng, boe(d)dha, wâra, aditya-stha, anoerâdha nakshatr amitra dewata warîjan joga, taithila-karaṇa, ttakâla rakryan i Watoe Tihang poe sang Grâma Dhoerandhara, manoesoek lmah kboean-kboean i Tadji watĕk Dmoeng, oekoernya lamwĕan waitan-pangidoelnya ḍpa sihoeâ 93 kidoel-pangabaratnya ḍpa sihoeâ 112 kabarat-pangalornya ḍpa sihoea 93 ler pangabaratnya ḍpa sihoeâ 112 anoe (ng) maka lmah ikanang lmah anak wanoea i Tadji, ngarannikanang malmah, si Toekai râma ni Tihang, moeang si Padas i Boeni Soenĕg, si Mĕnḍoet i Boeni-mangras, si Kanḍijoet râma ni Braĕtĕk, si Twdak r. ni sĕwĕk, si Koeçala r. ni Ṇḍana, si Glo r. ni Koelir, si Bngal r. ni Kalihan, oegaja sanmata patôetni woewoesnya sakwaihnya, salmah praçama oemehakĕn nikanang lmah moeang ikanang râma i Tadji kabaih oegajani-çtjita kapoea mangajoegâgyan sinoesoek ikanang lmah de rakr., nâhan matangyan sinoesoek de rakr. ginawai kabikoean ngaran nikanang kabikoean ing Dewa-sabha moeang sawah i Tadji salamwit sîma nikanang kabik. ngaran nikanang sawah ing *nya?* nâhan parĕngnya sinoesoek, de rakr. rikanang kâla makon rakr. mangasĕakna pasak-pasak i rakr. mapatih, sawya wastha ning manoesoek sîma dangoênya, rat(k)arajân ri Hino poe Bahoe Badjra pratipakshakshaja rakr. Sirikan poe Samara Wikrânta, rakr. i wka poe Koetak, sapamgat tiroean sang Çiwastra poe Asangâ, kapoea inasĕan wdihan ganjdjar hadji pâtra si Sijoe si Mpin prâsâda woh 1 brat soe 1 sewang-sewang, rake Hoelaran poehawang

PLAAT?

Koeloempang wḍihan joe 4 mas mâ 4 sanghyang Brahma wḍihan joe 1 mas mâ 1 singhal sang makoedoer arpa ngoejoep wḍihan joe 1 tamwakoer mesi wĕas koe 1 wsi iket• 5 mas mâ 4 wĕas pada 1 wsi ikat 10 wḍoes 1 tanḍas 1 koe mol 1 pras 10 mewak salaran 1 skoel dinj$^{a}_{oe}$n 5 mewak sarwwa mângsa *ta?* woer hantroe ([illegible]) 1 hajam lanang 4 hantiga 4 hapôe salimas hapoe salimas dâng 1 tarai 1 padyoe (?) san 1 karantiga 1 saragi pewakan 2 wadoeng 1 rimwas 1 patoek 1 tampilan 1 kris 1 kampit 1 goeloemi 1 goeroemgagi 1 pamanja I angkoep 1 dom wsi panghatap 1 loekai 1 linggis 4 wangky$^{a}_{oe}$l 1 lanḍoek 1 sanḍi 1 panginangan 1 kampil 1 srĕnti 1 dmoeng i rikâng kâla poe Tjintya anak wanoea i Goeranting watak ranyoe inangsĕan wḍihan rangga joe 1 si mpim prâsâda woh 1 lbrat joe 1 sang pamgat anak Wira Keçrî Gâroe djah Dhetâ inasĕan ken Boeatâ wetan wlah 1 si mpim prâsâda woh 1 brat mâ 8 tanḍa rakr. ing Boerawan toemĕt pinaka sa(k?)shi ning manoesoek sîma, samgat Kajo poe Tjara, samgat Wrigwrit poe Nara Wîra, rake Padlagan poe Tandang, samgat Pangharwngan poe Galoeng, samgat Poetat poe Djagoel, samgat Hampoengan poe Basoe, samgat Kiniwang poe Bnat, samgat Kaliki poe Ardja, samgat Watoe Antan poe Basa, rake Moenggang poe Swang, samgat ri Mwinjtjak poe Prĕshṇa, samgat poeloengkadjang poe Ananta, kapoea winaih wḍihan rangga joe 1 si mpim prâ-âda woh 1 brat mâ 4 sewang sewang patih koloengan najaka 6 poe Halaran râma ni Kapana, poe Dahan râma ni Manoenggang, poe Dh(?)nôe, poe Boeatoh râma ni Bolaitong, poe Wiriga râma ni Soeroeng, poe Halaḍi, râma ni Komala, winaih wḍihan joe 1 mas mâ 4 sewang-sewang, anak-binya ken wlah 1 mas mâ 2 sewang sewang, patih matoeha Lampoeran 2 poe Boeddha sang watoe manggoel, winaih wḍihan joe 1 mas mâ 4 sewang-sewang, poe Gradha râma ni *Naja?*, poe Bajatœ râma ni Goeti, winaih wḍihan joe 1 mas mâ 4 sewang-sewang, patih mangdjoerœ

PLAAT?

pinḍa prâna 392, kapoea inagaman wsi oerâ roeang poeloeh wsi lima wlas wsi sapoeloeh wsi isor sewang-sewang parṇah ning tinaḍah p(w)ĕas kadoet 57 haḍangan 6 hajam 100 moeang saprakâra ning asinasin, ḍeng asin, kaḍiwas, kawan, biloeng-loeng, hantiga, roemahan, toeak len sangkâning djnoe, moeang skar tjampaga, poeḍak, skar karaman, ron dinânan tamwai ning manaḍah tanḍa rakr. ron 6 sang wahoeta hyang koedoer 1 tamwiran ron 1, patih wahoeta, najaka Lampoeran; winkas ning wahoeta paroedjar ning patih ron 2, hoemarap kidoel-ler ning kalangan tpi-siring ning wanoea 7 roeang-roeang ing sa-siring ronya 14 hoemarap kabarat-wetan ning kalangan toeha paḍahi ron 5 hoemarap ,kidoel i poengkoeran sang mapatih môela woeai ron 4 râma magaman i Tadji ron 40 wadoeâ ra-rai râmanta ron 50 pinḍa ron dinânan tamwai ning mawaih manaḍaha 150 kahlamanya, ing tĕrtîja krĕshṇa, pa, po, wrĕ, wâra, winaih ikanang râma i Tadji manaḍaha moewah ron dinânan 100 wadoeâ rarai râmanta. ron 50, râma djâtaka ing kabikoean ron 20 reṇanta matoeha manoeam ron 120 pinḍa ron kapiroea nikanang râma manaḍah 290 *eka?* pinḍa nikanang ron rikanang paugan ping? roea 440 nâhan parṇah tanḍa-rakarajân ing Boerawan masamôeha, moeang -ikanang râma i Tadji, ma-mangan manginoem madjnoe, maskar, misiwo manggigĕl, ma-nawoeng karoeng hajam, kapoea mahyoen tanḍa rakr. magoejoe-goejwan oe r?ma soekha? mwakti kanang râma, i sampoen tanḍa rakr. masawoengan mangigal ikanang râma kabaih mo-lih patikoeliling goemanti reṇanta mangigal, molih patikoeliling, mareryam reṇanta mangigal, oemadĕg sang makoedoer mangoe-joep, oemangsĕ ikanang patih wahoeta najaka Lamparan tpi-siring moeang kalang goesti wariga winkas paroedjar sahananing râma magman kabaih moeang râma maratâ, moeang reṇanta matoeha rarai hadĕan hoeloen goe?hastha wikoe, kapoea maloe-

LAATSTE PLAAT.

nggah koemoelilingi sanghyang watoe sîma, moeang koeloem-

pang ri heni wit(?)âna, i nakanang kabikoean ri Dewa Sabha, kapoea roeměngěakén de sîma koedoer mangoejoep, ri sampoen sîma koedoer samanoempang pana pamo, manoenwah ikanang râma kabaih i sanghyang watoe sĕ(î)ma, ri sampoenya manoemwah kapoea ja kabaih moewah i ronya, nâhan loe*ngra*? ning de ning soemoesoek kanang kabikoean ri Dewa Sabha moeang sîmanya sawah lamwit 1 sampoen çoeddha pariçoeddah kasoesoekan nikanang kabikoean ri Dewasabhâ, moeang sĕ(î)manya de rakr, ri Watoe Tihang poe sang Grâma Dhoerandahra, winehkananira ja? ri anak nira anakbi samgat Dloepoe poe Tjintya rake çrî Gâroe djah Dheta, sira roemaksha sanghyang dharma, sira wroeha i kajoeakna? nikanang kabikoean sira mawnaha karmanya, samangkana de ja sang karmanya kabaih kapoea sira matgoeha ri swakarmanira, ja poean hana mahala rikana ajatana bhaṭara, prâsamâ sang karmanya kabaih, goemawaja ikanang mananâ, jath(?)â nyan rahajoea, matangya rake çri Gâroe atah winaih rakryân i Watoe Tihang i rikanang kabikoean, moeang sahanaṇi wka rake çri Gâroe, ri dlâha ning dlâha sirâtah pramâṇâ koemawajatnakna sanghyang dharma ikana koenang sahanani wka rakr. i Watoe Tihang anoenglen sangkâ ri rake çri Gâroe, ta ri loear-i kanang dharma moe(ng) i rikanang sîma, pangasĕana nikanang kabikoean, i parhyangan hadji i radja boeat ṭadjyanya mangragâ kamwang angkan tahoen, moeang, mas koe 2 panoemwasa hasap maknâ ri bhaṭara ring radja, ..mtoea ing tjaitra, samangkana mas ..mtoea ring açoedji, ja poean hana soekha doekha nya, sang marhyangan ing radja atah goemoena dosha ja jatanya ja, ja poen hana hilalân oe?moenggoe, rikanang kabikoean, Baṇya Gawantal, oeṇḍahagi, paṇḍai mas wsi tâmra, kangsa, matjadar mangoelang haḍangan sapi wḍoes aṇḍah, pinilai katanggaran samwal mapaḍahi, mangidoeng, itjaiwamadi saprakâra ning kilalân, pattâtah toemamâ ri bhaṭara jan paṇḍai prakâra patang goesali toemamâ ri bhaṭara salwihnya sra?hakna ri sang mangilala drabya hadji, maugkanâ tah parṇaha nikanang kilalân kabaih ja noenggoe rikanang kabi-

koean ring D. S., matangyan mangkana parṇah nikanang kilalân kabaih anoegraha çri maharâdja rake Watoe-koera djah Balitoeng, i rakr. ri Watoe Tihang poe sang Grâma Dhoerandhara, nâhan lwir nika* sang skarânnikanang sîma ing kabikoean ring D. S., poeang sîmanya sawah matangya de ja nikanang sang tjatoer-warṇa woeloeh panawi patih w?ahoe t?a kalang goesti wa?riga winkas paroedjar... toeha banoea, moeang so?wâra ning râma maratâ anak wanoea kabaih... (ja)tna haknankâ iki sîma i Tadji kabikoean ning D. S., sîmâ rakr. i Watoe Tihang ja poean hana loemirahira laloewaran-iki sîmâ, pantja mahâ pâka panggoehanya, manoerat Djaja Pâtra Tjitra Lela i Dmoe sang neshṭi.

EENIGE MEDEDEELINGEN

BETREFFENDE

ROTE (*).

DOOR

EEN INLANDSCHEN SCHOOLMEESTER.

Bij de bescheiden, behoorende tot eene taalkaart van Timor en onderhoorigheden, ontving de heer K. F. Holle van den resident aldaar het ondervolgend stukje.

Daar enkele daarin vermelde bijzonderheden nog niet elders zijn medegedeeld, wordt het niet ondienstig geacht het in dit tijdschrift op te nemen.

Eerste volkplanting op het eiland.

Volgens overlevering der ouden was het eiland Rote voorheen onbewoond. Tot de eerste bewoners, welke hun verblijf alhier vestigden, behooren de Cerammers, van welke Oke Maie en zijn zoon Henda Oke en nog anderen als Laie Looh, Lasie Looh, Koele Looh met hunne vrouwen en kinderen hier het meest bekend zijn. Van Ceram (Sela Soele) ondernamen zij de reis naar Atapoepoe (Sina do Kolie) en van daar zeilden zij langs de kust naar Timor Koepang (Timoe do Sepe), en van Timor Koepang staken zij over naar het onbewoonde eiland Rote en liepen eene baai, de Krokodillen- en haaienbaai (Joe Ende do Foë Nafoe) aan de zuidkust van Rote binnen,

(*) Op de kaarten gewoonlijk *Rotti* genoemd.

alwaar zij aan wal gingen en zich vestigden te Okelisoe do Balanggaoe, thans binnen het grondgebied van het regentschap Loleh. Tot op den huidigen dag noemt men hun praauw en het anker, beiden in steen veranderd, Batoe ofan do Naka batoe, dat is "versteende praauw en versteend anker."

De plaats Okelisoe do Balanggaoe werd later genoemd Henda, naar Henda, zoon van Oke Maie, en de afstammelingen van Henda werden Henda-anan genoemd, en bewonen het westelijk gedeelte (matahari toeroen) van Rote.

Henda Oke kreeg een zoon, Laie Leeoe; Laie Leeoe, Henda; Henda, Tosoe en Tosoe, Loleh en diens familieleden vermenigvuldigden snel. (*)

Loleh nu werd bestuurder van deze familie, en de naam Loleh is ontleend aan Loleh Tosoe, kleinzoon van den Cerammer Oke Maie.

Toen de nakomelingen van Henda Oke, Laie Looh, Lasie Looh en Koele Looh tot een honderdtal zielen vermeerderd waren, ontstonden er behalve de kampong Okelisoe do Balanggaoe, nog zeven kleine kampongs t. w. 1. Linie do Kende; 2. Batoefoë do Toeanise; 3. Batoeboete do Titilo; 4. Songga do Sinlondie; 5. Padakode do Soöhmeo; 6. La do Oebolo en 7. Beoeboloe do Leäsoöh.

Over deze kampongs werden kampongshoofden aangesteld, die zich aan het oppergezag van Loleh Tosoe moesten onderwerpen.

Eens gebeurde het dat twee vrouwen uit de kampong Linie do Kende, genaamd Bia Koelie en Hema n'Deko, bij het visschen aan de Krokodillen- en haaienbaai een jonge schildpad vonden, voorzien van mooie regelmatige figuren op zijn schild. Hun plan was het naar huis mede te nemen en te voeden, ten einde er bij het maken van kleedingstukken (sarongs en slimoets) een voorbeeld aan te nemen.

Toen de andere vrouwen zagen, dat het zulk een fraai beest was, wenschten zij het te koopen, doch Bia Koelie en Hema n'Deko weigerden zulks. Toen gebeurde het, dat de kampongs-

(*) Deze zin is niet duidelijk, evenmin de daarop volgende alinea.

hoofden van Linie do Kende, genaamd Kende Balabia en Linie Moetikama, een offerfeest wilden instellen. 'S nachts kwamen er twee vrouwen, genaamd Soeta n'Geloe en Lia Timoe uit de kampong Henda (Okelisoe do Balanggaoe), die het beest stalen en het naar het noorden van Henda wenschten te brengen. Onderweg echter stierf het beest van honger en de karkas veranderde in steen. Tot op den huidigen dag noemt men het Batoefoë, dat is: „versteende schildpad", die gevonden wordt te Beloamalain op het grondgebied van Termanoe.

Door den diefstal van Soeta n'Geloe en Lia Timoe maakten de mannen van Bia Koelie en Hema n'Deko twist met de dieven, waardoor een scheiding ontstond tusschen de zeven genoemde kampongs, welke ieder voor zich een andere woonplaats zochten.

Toen zij gescheiden waren, waren er die zich moesten voeden met de pitten van den hendak-boom, één jaar lang, gedurende een hongersnood, zoodat men nu nog de gewoonte heeft, de nakomelingen van Henda „orang jang makan bidjinja boewah pohon hendak" te noemen, dat wil zeggen: „menschen, die van de hendak pitten leven."

Tweede volkplanting op het eiland.

Na de komst van Oke Maie en zijn volk, kwamen er van Beloebalangga do Kailakoe (Atapoepoe) Sioh Laiha, Lona Laiha, Lakamola Boelan, Lakamola Loloek, Hitoe Oëboka en Doloe Manggai met hunne vrouwen en kinderen in prauwen ankeren, ten zuidoosten van Rote te Danohloon, tegenwoordig onder het regentschap Bilba behoorende.

De bemanning ging aan den wal en vestigden zich te Batoekea do Kolie Taoe. Die praauw is nu ook in steen veranderd en wordt door de oostelijke bewoners van Rote thans nog Batoe kofa (versteende praauw) genoemd.

Hunne afstammelingen vermeerderden en wonen in het oos-

telijke gedeelte (matahari naik) van Rote; zij worden Lanakanan genoemd (kinderen van sprinkhanen), omdat zij zich met sprinkhanen voedden.

De naam Bilba is ontleend aan hunne vorige woonplaats Beloebalangga do Kailakoe (Atapoepoe).

Ongeveer drie eeuwen na de komst van deze bewoners kwam er een Portugeesch schip ten noordoosten van Rote ten anker, ten einde water in te nemen. Aan het strand gaande, ontmoetten de opvarenden een visscher en vroegen hem welken naam dit eiland had. De visscher meenende dat zijn naam gevraagd werd, antwoordde „Rote is mijn naam," daar hij de Portugeesche taal niet verstond. Door dat de kapitein het Roteneesch niet verstond, maakte hij er uit op, dat de naam van het eiland „Rote" was, zoodat het ten huidige dage nog Rote wordt genoemd.

Godsdienst der Roteneezen.

De Roteneezen plegen afgoderij aan steenen, sterren en afgestorvenen.

Jaarlijks in de maanden Juli, Augustus of September vereenigen zij zich op daartoe vooraf bepaalde plaatsen, ten einde steenen onder een grooten boom te stapelen, welken steenhoop zij dan Hoefalaina Lipelaliha noemen, geloovende dat de afgestorvenen eene woonplaats in die Hoefalaina vinden.

Iederen avond in die maand, komen mannen en vrouwen bijeen onder trommelslag en dans en groot geraas. Twee dagen vóór dat het offerfeest eindigt, neemt de priester (manasonggoh) een bord ongekookte rijst en strooit dat op de Hoefalaina, geloovende daardoor de zielen van de afgestorvenen te bewegen hen voor onheil en ziekte te behoeden.

Die twee avonden voorbij zijnde, neemt iedereen een (niroe) korf meê, gevuld met rijst en vleesch en bovendien kleeding-

stukken, gouden en zilveren voorwerpen en paarlen, die zij op de Hoefalaina plaatsen.

De priester, voor die gelegenheid in een groot kleed (salendang) gewikkeld, houdt eene toespraak aan de afgestorvenen, hun dankzeggende voor de zegeningen in het afgeloopen jaar genoten en zegeningen voor het aanstaande jaar afsmeekende.

Na de plechtigheid neemt een ieder het medegebrachte weder naar huis.

Daarna houdt men een optocht met paarden, dat vergezeld gaat met het slaan op de gong, dansen, zingen en ander spel volgens oud gebruik.

Aan den avond van dien dag neemt de priester jonge klappers, rijgt die aan een paal en roept de oudsten van het volk ieder bij zijn naam af. Een ieder komt nu op zijn beurt voor, slaat een klapper in tweeën en neemt die mede naar huis. Vijf of zeven blijven er doorgaans over, waarvan het water op den grond wordt uitgestort in zinnebeeldige beteekenis, dat daardoor groeikracht wordt opgewekt, opdat de padi, djagong, botok en andere vruchten, bloemen en planten beter zullen groeien.

Zeden en Gewoonten der Roteneezen.

Zoo een jongeling eene vrouw wenscht, raadpleegt hij eerst zijne ouders en familie.

Wanneer deze de aangewezen jonge maagd ook tot vrouw van den jongeling wenschen, stuurt hij sirih, pinang en tabak aan de ouders van het meisje.

Uit zijne familie zoekt hij eenige vrouwen uit om dit geschenk aan de ouders van het meisje aan te bieden, en zoo het aangenomen wordt, is het een bewijs, dat zij hunne toestemming geven.

Nu gaat men over tot het onderhandelen over de (belis) bruid-

schat, waarbij de waarde der bruid op 10 à ƒ 1000 bepaald wordt, naar gelang van stand en rijkdom.

Vóór het betalen van de bruidschat worden den jongeling een zwaard en lans afgevraagd ten teeken dat hij zich verbindt zijne aanstaande niet te vermoorden.

Na het betalen der bruidschat bindt men de bruid, zoo zij eene maagd is (anders niet), een dun koord om het middel met 9 knoopen, die met was bestreken zijn, om ze met te meer moeite los te krijgen.

Nu worden de bruid en bruidegom bij elkander in een apart vertrek gebracht, waar hij moet beproeven de knoopen met duim en wijsvinger der linkerhand los te maken.

Zulks kan wel eens 1 à 12 maanden duren.

Alvorens al de knoopen los zijn, mag de jongeling zijne aanstaande niet als de zijne erkennen. Het koord mag in geen geval stuk getrokken worden, anders wordt hij beboet, al naar de vader der bruid zulks wenscht.

Zoo al de knoopen los zijn gemaakt, mag hij de bruid als de zijne erkennen, en toont hij het koord aan den vader van het meisje, dien hij daarvoor meestal een zilveren of gouden habas (halssieraad) in de plaats geeft.

Wanneer de vrouw na zeven maanden zwanger is, brengt de vader een offer, bestaande uit een rooden haan, een tros pinang, zeven sirih vruchten, een bord ongekookte rijst, een klapperdop en een rank van den toewakboom aan den geest Soë Saolain, om hem over te halen eene voorspoedige bevalling te bezorgen.

Zoodra een knaap 14 of 15 jaar oud is geworden, wordt hij besneden.

Wanneer iemand ziek is, worden door den priester de geesten bezworen en daarna den geest, die het kwaad heeft aangebracht, een offerfeest aangeboden, bestaande uit een karbouw, een geit of een varken.

Wanneer iemand sterft, wordt het lijk gewasschen en daarna op het midden der vloer ten toon gesteld. Rondom het

lijk worden kleedingstukken, goud en zilver en andere kostbaarheden opgehangen en men begint den afgestorvene te beweenen, dat met veel geraas gepaard gaat.

'S middags gewoonlijk ten 4 ure wordt de doode begraven in een kist, waarbij 9 dagen lang eene vrouw moet blijven om hem te voedsel aan te bieden. Zij mag zich al dien tijd niet wasschen en hare haren moeten ongekamd blijven.

Na de terugkomst van de begrafenis wordt er een groot feest gegeven, waarbij ieder om het meeste eet.

Na afloop der negen dagen roept men den priester, die de afgestorvene een laatst vaarwel toeroept en hem bezweert geen omgang met de levenden te hebben, maar rustig in het doodenrijk te verblijven.

Over de dieren, boomen en gewassen op Rote.

Toen hier menschen hun verblijf vestigden, wenschten zij ook dieren te hebben.

Daartoe gingen zij naar Timor en kochten daar paarden, karbouwen, schapen, geiten, varkens, honden, katten en kippen.

Om deze beesten te doen vermeerderen, hebben de Roteneezen de gewoonte offers te brengen aan twee sterren: Doen Manadoek en Doen Manafej

Dit offer bestaat uit kippen, schapen of varkens.

Bij dit offer vragen zij die sterren hun vee te beschermen, en meer van het vrouwelijke dan van het mannelijke geslacht te geven.

Padi, botok en klappers hadden de eerste bewoners reeds van Ceram medegebracht, maar djagong, siri, pinang en andere vruchten haalden zij van Timor en brachten het op Rote, waar zij deze gewassen aankweekten.

Om het land te bebouwen, gebruikten zij karbouwenbeen-

deren, daar messen, parangs en bijlen schaarsch waren, omdat de eerste volkplanters er slechts voor eigen gebruik hadden medegebracht.

De toewakboom groeide reeds op Rote en naarmate het gebruik er van vermeerderde, plantten zij meer aan, zoodat er thans op Rote een groote menigte van·gevonden worden.

LEGENDE OVER HET ONTSTAAN

VAN

HET VORSTENHUIS VAN PASIR

(*Oostkust van Borneo*).

DOOR

S. G. In 't Veld.

In den beginne — zoo luidt het verhaal der Pasireezen — werd het land bestuurd door onderscheidene Dajaksche hoofden, die meestal den titel voerden van Poenggawa of Tomonggong. Nadat deze toestand lange jaren had geduurd, kwam een hunner Tomonggong Tokkio tot de overtuiging, dat een eenhoofdig bestuur de voorkeur verdiende boven het veelhoofdige, dat in het Pasirsche inheemsch was.

Dit denkbeeld vond zoowel bij de andere hoofden als bij de bevolking ingang en er werd een gezantschap afgevaardigd om in een ander land een vorst te zoeken, genegen en bekwaam het bestuur over het rijk van Pasir in handen te nemen.

Dit gezantschap, aan het hoofd waarvan voornoemde Tomonggong Tokkio gesteld werd, stak daarop in zee, met zich medenemende eene prauw beladen met goud en zilver, dat als een bewijs der hulde van het volk van Pasir den aanstaanden vorst zou worden aangeboden.

Na eenigen tijd kwam dit gezantschap onverrichterzake terug; het had te vergeefs langs Borneo's Oostkust — zoowel benoorden als bezuiden Pasir — naar iemand van vorstelijken

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Zij huwde dan ook spoedig en achtereenvolgens zevenmaal, maar liet zich telkens weder scheiden, omdat haar echt steeds kinderloos bleef.

Eindelijk werd zij door den echt verbonden met een zoon van den Soesoehoenan van Grissee, die eene oude vrouw omtrent de oorzaak van de onvruchtbaarheid zijner echtgenoote raadpleegde.

Deze onderzocht de vorstin en ontdekte al spoedig dat een gedeelte van het stuifmeel uit de bamboe, waaruit de prinses geboren was, zich aan den mond der baarmoeder vastgezet en daardoor de bevruchting belet werd.

Nadat dit stuifmeel verwijderd was, hield de onvruchtbaarheid dan ook op en schonk de vorstin achtereenvolgens het leven aan twee dochters en een zoon.

SĀNG DJIE TJOA.

DE OPTOCHT DER CHINEEZEN

VOOR

HET BESCHREVEN PAPIER

TE

PADANG

DOOR

J. W. YOUNG.

Beschreven papier wordt door de Chineezen nooit weggeworpen, maar bewaard in speciaal daarvoor aan den muur opgehangen mandjes of in aan de hoeken der straten en nabij tempels uit steen opgetrokken ovens, welke voorzien zijn van het opschrift: „Eerbied en zorg voor beschreven papier." De snippers worden verbrand en de asch wordt eens in het jaar met groote plechtigheid in zee geworpen. Dit gebruik, dat in China algemeen is en ook in Indie geëerbiedigd wordt, spruit voort uit besef en erkenning van het nut van het schrift.

De karakters van het schrift, door Keizer Hok-Hie uitgedacht, hebben de hooggeschatte leerstellingen der ouden voor de achtereenvolgende geslachten bewaard doen blijven, en zijn nog steeds het middel om gedachten kenbaar te maken, en in het oog van den Chinees nuttige kennis te verspreiden, zoodat het wegwerpen en daardoor aan onkiesche behandeling bloot-

stellen van papier, waarop die verdienstelijke teekens gesteld zijn, door hem als niets minder dan heiligschennis wordt aangemerkt.

Te Padang bestaan de plechtigheden, die een gevolg zijn van deze schriftvereering, in eene samenkomst der Chineezen in gala in den tempel en een optocht naar het zeestrand eens in 't jaar, gewoonlijk in de 2e Chineesche maand.

Door iemand, door de Chineesche gemeente speciaal daarvoor bezoldigd, worden de snippers bij de verschillende huizen verzameld en verbrand in een aschhuisje voor den tempel, in de voor Chineezen aangewezen wijk. Eenigen tijd vóór den optocht wordt de asch van het successievelijk in het afgeloopen jaar verbrande papier opgedolven en geplaatst in zakken van rood linnen om gemakkelijk vervoerd te kunnen worden.

Op verzoek van den voor de regeling der plechtigheden door de Chineezen gekozen ceremoniemeester, worden door den snippergaarder gelden ingezameld te bestrijding van kosten voor maaltijden en koelies.

Is eene voldoende som bijeengebracht, dan wordt door den ceremoniemeester de dag voor den optocht bepaald en bij biljet bekend gemaakt aan allen, die geld hebben bijgedragen. In dat biljet wordt tevens de uitnoodiging gedaan, 's namiddags (omstreeks 5 à 6 uur) in den tempel te komen eten.

Het biljet luidt gewoonlijk als volgt:

„De zooveelste dag der 2e maand is gekozen. Leg met „vromen ijver kleederen en hoed gereed en kom in den tempel „van den Boedha om eerbiedig uitgeleide te doen aan de „schriftteekens. 's Namiddags ten 5 ure zullen in den tempel „van den Boedha de wijnkopjes gereed staan en U verbeiden. „Nederig wordt U uitgenoodigd vroegtijdig te komen; zulks „zal zeer verplichten."

Op den vastgestelden tijd komen de deelnemers, gedost in het zwierig gewaad voor ambtenaren of gekleed in de effen toga der geleerden in China, opdagen en verzamelen zich in den tempel, waar de zakken met asch gereed liggen en ook

een draagtoestel geplaatst is, bestemd om een bijzonder pakje asch te bevatten dat voor de heele massa, aan de zorgen van Boen-Tjhiang ([1]), den patroon der letterkundigen, zal aanbevolen worden. Chineesche muziekanten zijn er ook en laten nu en dan de schelle tonen hunner blaasinstrumenten hooren.

Eindelijk, wanneer allen tegenwoordig zijn, neemt de plechtigheid van het overgeven der asch aan de zorgen van den patroon een aanvang.

Dit heeft plaats in den Boedhistischen tempel (bij Europeanen gewoonlijk bekend onder den naam van „*Klentèng*"), omdat er plaatselijk geen tempel voor Boen-Tjhiang bestaat.

De aanwezigen scharen zich in twee rijen tegenover de offertafel voor het Boedha-beeld, en een der schoolonderwijzers treedt voor, plaatst zich in 't midden, ontsteekt wierookstokjes en valt op zijn knieën. Een glaasje arak, hem op een blaadje aangereikt, wordt door hem den heiligen patroon gewijd en daarna voor het afgodsbeeld geplaatst.

Nu richt hij zich weder op en doorloopt het rituaal van den eeredienst. Een der deelnemers roept met luider stemme de volgorde der ceremoniën als volgt op: „Buig u, ontsteek de „wierookstokjes, kniel neder, buig u, buig u nogmaals, buig „u ten derden male, sta op, kniel neder, buig u, buig u nog„maals, buig u ten derden male, sta op, buig u". Heeft de *sin seh* (schoolmeester), die als litterator het eerst tot huldebetoon geroepen is, dit buigen en opstaan volbracht, dan is de beurt aan de overige mannen en hebben ook deze het rituaal doorloopen, dan komen de scholieren voor.

Is de beschermheilige der letterkunde aldus aangeroepen, dan wordt het formulier van geleide en aanbeveling van de asch voorgelezen. Dit is ongeveer van den volgenden inhoud:

„Uit één streep vormde keizer Hok-Hie de karakters. „Tjhong-Khiët voltooide vorm en uitspraak. Zij gelijken op

([1]) Zie „Jaarlijksche Feesten en Gebruiken der Emoy-Chineezen." Verh. Bat. Gen. deel XLII bladz. 129.

„sporen door vogels in het zand nagelaten en ieder karakter „is zoo kostbaar als een parel. Vooruitgang kan niet zonder schrift plaats hebben, en in de wereld kan men er niet „buiten. Nu is door ons, geletterden, handelaren, landbou„wers, herwaarts uit China overgekomenen, zoowel als hier „geborenen, allen inwoners van Padang in Nederlandsch-Indië, „en behoorende tot de provincie Hok-Kiën in het rijk van „Taai-Tjhing (regeerings-predikaat van de dynastie, die thans „op den troon zit), hoewel wij ons in den vreemde bevinden, „uit achting voor onze gebruiken eene vereeniging daarge„steld om zorg te besteden aan het beschreven papier, en „hebben wij voor onzen tempel een aschhuisje opgericht. „De 2e maand is thans aangebroken en wij hebben offeranden „gereed gemaakt, het gebruikte papier verbrand en zullen de „asch aan de golven toevertrouwen. Wij bevelen die, o Geest, „aan uwe zorgen aan."

Na de voorlezing wordt het verbrand en zoo, volgens Chineesch bijgeloof, in handen van Boen-Tjhiang gesteld. Daarna wordt het bijzonder pakje asch, dat zoo lang op de offertafel geplaatst was en aan Boen-Tjhiang is aanbevolen, in het bovenbedoeld draagtoestel gelegd en schaart de stoet zich in volgorde voor den optocht.

De muziek gaat vooraan, dan volgen kinderen met vlaggen en inlanders met houten borden, waarop geschreven staat: „Vereeniging voor huldebetoon aan het schrift". „Eerbied „en zorg voor beschreven papier". Eindelijk komt het draagtoestel, waarin de gewijde asch geplaatst is, en de trein wordt gesloten door de deelnemers, die ieder een wierookstokje in de hand hebben. De overige met asch gevulde zakken worden nagedragen.

De onderwijzer, die de ceremonie geopend heeft, loopt naast het draagtoestel voor het afzonderlijk pakje asch.

Als allen gereed zijn, wordt een groote massa klappers ontstoken, en is het sein voor den optocht gegeven. De stoet stelt zich in beweging, doorkruist met deftigen tred eenige

Chineesche wijken en begeeft zich naar het zeestrand, waar een vaartuig wordt ingehuurd om de asch naar zee te brengen. Een der deelnemers gaat mede en werpt de zakken in de golven.

Is de sloep van wal gestoken, dan keert de stoet weder in optocht naar de Chineesche wijken terug, waar men uiteen gaat om zich des namiddags weder aan het maal in den tempel te vereenigen.

